

NUSBD

ISSN: 2147-5121 / E-ISSN: 2717-7610

İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

İSTANBUL
NİŞANTAŞI
UNIVERSITY
NEW

Cilt 12 - Sayı 01
Haziran - 2024

İSTANBUL
NİŞANTAŞI
UNIVERSITY
NEW

NUSBD

ISSN: 2147-5121 / E-ISSN: 2717-7610

İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Cilt/Volume: 12, Sayı/Number: 1, Yıl/Year: 2024

İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
İSTANBUL NİŞANTAŞI UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

**İSTANBUL NİŞANTAŞI
ÜNİVERSİTESİ ADINA SAHİBİ**
PROPRIETOR

Prof. Dr. Ayşegül
KOMSUSOĞLU ÇITIPITIOĞLU

YAYIN SEKRETERİ
PUBLISHING SECRETARY

Emin ALTI

İNGİLİZCE REDAKSİYON
ENGLISH REDACTION

Dr. Fatih Mehmet BULUT

GRAFİK VE TASARIM
GRAPHIC AND DESIGN

Öğr. Gör. Begüm MUTLU

EDİTÖR
EDITOR

Prof. Dr. Uğur YOZGAT

EDİTÖR YARDIMCISI
EDITOR VICE

Dr. Öğr. Üyesi
Şerafettin SEVGİLİ

ALAN EDİTÖRLERİ
FIELD EDITORS

İktisadi ve İdari Bilimler

Dr. Öğr. Üyesi
Hazar DÖRDÜNCÜ

Sosyal Bilimler

Dr. Öğr. Üyesi Derya YALÇIN

İletişim, Sanat ve Tasarım

Dr. Öğr. Üyesi Burcu KURTİŞ

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez yayımlanan, bilimsel hakem kurulu olan bir yayındır. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki düşünceye görüşler sadece yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Dergisi'nin veya İstanbul Nişantaşı Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Her hakkı saklıdır.

**İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ'NİN TARANDIĞIİNDEKS VE YERLER**

ISSN 2147-5121 | e-ISSN 2717-7610 | Yayın Aralığı Yılda 2 Sayı | Başlangıç: 2013

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Maslak Mahallesi, Taşyoncası Sokak, No: 1V ve No:1Y Sarıyer-İstanbul - Bina Kodu : 34481742

Tel : 0 (212) 210 1010, Faks : 0 (212) 565 2525

E-posta: sbd@nisantasi.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nisantasisbd>

DANIŞMA KURULU
ADVISOR COMMITTEE

Prof. Dr. Alper ASLAN	<i>Erciyes Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Elif ÇEPNİ	<i>Karabük Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Erhan ASLANOĐLU	<i>Piri Reis Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Halim KAZAN	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Prof. Dr. İsmail Sadi UZUNOĐLU	<i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Murat KAYALAR	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Sabri Burak ARZOVA	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Sahure Gonca TELLİ	<i>Doğuş Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĐLU	<i>Pamukkale Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	<i>Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi</i>

YAYIN KURULU
PUBLISHING BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ahmet ATAKİŐİ	<i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Asım SALDAMLI	<i>Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Gülseren YÜCEL	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Yılmaz GÖBENEZ	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hülya KILIÇ	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hülya TEZCAN	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ömer Cüneyt BİNATLI	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Serap İNCAZ	<i>Kırklareli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Gürcan SEÇKİN	<i>Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ayşe Çiđdem KIREL	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hüseyin Abdurrahman KANIBİR	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Nuriye Zeynep ÖKTEN	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Gresi SANJE	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Vişne KORKMAZ	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Nurşin GÜNEY	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Recep KÖK	<i>Nişantaşı Üniversitesi</i>

İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

AMAÇ VE KAPSAM

Derginin Amacı

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin amacı, araştırmacıların farklı alanlara ait hazırlamış oldukları bilimsel makaleleri bir araya getirerek yayımlamak ve bilimsel bilgi birikimine katkı sunmaktır. Bu süreçte etik kuralları temel ilke olarak benimseyen dergimiz, yapılan çalışmanın niteliğine odaklanmakta ve bunu ilgili çevreye sunmayı kendine görev edinmektedir. Dergimizde güncel problemlerin işlendiği bilimsel makalelerin yanı sıra tarihsel anlamda bir olguya odaklanan çalışmalara da yer verilmektedir. Dergimizde makaleler, bir araştırma sürecinin gerçekleştirilmiş olmasıyla *Araştırma Makalesi* veya daha önce yapılmış olan çalışmaların eklektik biçimde incelenmesi, tartışılması ve yeni bir bakış açısı olarak sunulmasıyla *Derleme Makale* olarak yayımlanmaktadır. En temelde amacımız, ciddi bir çabayla hazırlanmış olan bilimsel çalışmaların değerlendirilme sürecine katkıda bulunmak ve bağımsız değerlendirmelerden geçen makalelere araştırmacıların ulaşabilir olmasını sağlamaktır.

Derginin Kapsamı

Dergimiz "Sosyal Bilimler Dergisi" iddiasıyla çıktığı 2013 yılından beri disiplinler arası çalışma ilkesini benimsemektedir. Bu kapsamda farklı alanlarda veya farklı alanların bir araya getirildiği çalışmalara özellikle önem verilmektedir. Dergimiz kapsamında kabul edilen makale alanları üç kategoride tasniflenmiştir. Bunlar "İktisadi ve İdari Bilimler", "İnsan ve Toplum Bilimleri" ve "İletişim, Sanat ve Tasarım" adını taşımaktadır. Dergimizde her bilimsel alan kümesi için "*Alan Editörü*" bulunmakta ve baş editöre bağlı olarak tarafımıza iletilen makalelerin değerlendirilme sürecini yönetmektedir.

İktisadi ve İdari Bilimler <i>Economics and Administrative Sciences</i>	İnsan ve Toplum Bilimleri <i>Humanities and Social Sciences</i>	İletişim, Sanat ve Tasarım <i>Communication, Art and Design</i>
İşletme Yönetimi <i>Business Management</i>	Psikoloji <i>Psychology</i>	Radyo, Televizyon ve Sinema <i>Radio, Television and Cinema</i>
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Political Sciences and Public Administration</i>	Sosyoloji <i>Sociology</i>	Gazetecilik <i>Journalism</i>
İktisat ve Ekonomi Politik <i>Economics and Political Economy</i>	Sosyal Hizmet <i>Social Work</i>	Gastronomi ve Mutfak Sanatları <i>Gastronomy and Culinary Arts</i>
Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	Antropoloji <i>Anthropology</i>	Müzik ve Sahne Sanatları <i>Music and Performing Arts</i>
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi <i>International Trade and Logistics Management</i>	Tarih <i>History</i>	TV Haberciliği ve Programcılığı <i>TV Reporting and Programming</i>
Finans ve Bankacılık <i>Finance and Banking</i>	Hukuk <i>Law</i>	Tekstil ve Moda Tasarımı <i>Textile and Fashion</i>
Turizm ve Otel İşletmeciliği <i>Tourism and Hotel Management</i>	Bilim Tarihi <i>History of Science</i>	Çizgi Film ve Animasyon Tasarımı <i>Animation Design</i>
Sağlık Yönetimi <i>Health Management</i>	Demografi <i>Demography</i>	İletişim Tasarımı <i>Communication Design</i>
Halkla İlişkiler ve Reklam <i>Public Relations and Advertising</i>	Etnoloji <i>Ethnology</i>	Fotoğrafçılık <i>Photography</i>

İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ETİK İLKE VE KURALLAR

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makaleler iki veya üç hakeme gönderilmektedir. "Çifte Körleme" olarak adlandırılan süreçte hakem ve yazar birbirinin kimliği hakkında bilgi sahibi olamaz. [DergiPark](#) üzerinden yürütülen hakemlik sürecinde tüm adımlar izlenebilmekte ve kontrol edilebilmektedir.

Bu kılavuzda COPE'un (Committee on Publication Ethics - Yayın Etiği Komitesi) uluslararası düzeyde kabul edilen tavsiyeleri doğrultusunda kurallar oluşturulmuştur. Yazar ve okuyucuların etik dışı davranışlar ve etik konusunda bilgilendirilmeleri, makale göndermek isteyen araştırmacıların uyması gereken kuralların hatırlatılması amaçlanmaktadır. Kriterler, yazarların, hakemlerin ve editörlerin uyması gereken standart etik kuralları şeklinde tasnif edilmiştir. Ayrıca İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi özelinde temel kriterler belirtilmiştir.

Yazarların Uyması Gereken Etik Durumlar

- Yazarlar hazırlamış oldukları makalelerde etik kurallara uyma konusunda koşulsuz sorumludur.
- Dergiye gönderilen bir makale başka bir dergi veya kurum yayını olarak yayımlanmamış olması gerekmektedir.
- Makalelerde türü sorgulanmaksızın kullanılan tüm kaynaklara referans gösterilmelidir.
- Çalışmada kullanılmayan veya faydalanılmayan kaynaklara referans verilmemelidir. Verilen her referansın ana kaynağına mutlaka erişilmeli, eğer bu mümkün değilse alınan kaynak mutlaka "aktaran" olarak belirtilmelidir.
- İstatistiksel verilere dayanan çalışmaların ham verileri, yazarda bulunmalıdır. Yazar, hakemler veya editör istediği takdirde bu verileri (varsa) kaynağıyla beraber sunabilmelidir.
- Makalelerde sadece katkıda bulunanların ismi bulunmalı ve mümkünse makalenin sonunda hangi yazarın ne ölçüde veya hangi konuda katkıda bulunduğu yazmalı, çıkar çatışmalarına değinilmelidir.

Hakemlerin Uyması Gereken Etik Durumlar

- Hakemler, makaleleri salt kabul veya reddeden değerlendirme organları değildir. Bunun yanı sıra makalelerin nasıl geliştirilmesi gerektiği, hangi durumlarda alana daha çok katkı sağlayacağı veya yetersiz ise hangi konularda eksik olduğu ve yayımlanmaması gerektiğini açık, anlaşılır ve detaylı biçimde sunmalıdır.
- Hakemler, uzmanlaştıkları alanlarda değerlendirme kabul etmeli, aksi durumda davet eden yetkiliye durumu bildirmeli ve kabul etmemelidir.
- Hakemler, makaleyi, nesnel ölçüt olarak belirlenen formlar vasıtasıyla ve yorumlayarak değerlendirmelidir.
- Hakemler yansız olmalı ve yazarın kim olabileceğine ilişkin araştırmalarda bulunmaması gerekmektedir.
- Yazarlara tavsiyeler, nezaket çerçevesinde ve yapıcı olmalıdır. Yazarı incitici ve çalışmayı aşağılayıcı açıklamalardan uzak durulmalıdır.
- Hakemler, yayım sürecinin akışı için verilen sürelerde değerlendirmelerini tamamlamalıdır.

Editörlerin Uyması Gereken Etik Durumlar

- Baş editör, editör yardımcısı ve alan editörleri, dergideki yayım sürecinin akademik yöneticileridir. Bu anlamda üstlendikleri görev, yayım sürecinde kritik öneme sahiptir.
- Editörler en temelde COPE'un belirttiği tüm editörlük kurallarına uymalı ve görevlerini yerine getirmelidir.
 - Editör ve editör kurulu yayın/danışma kurulu, yazar ve hakemler arasındaki iletişimi etik kuralları ve gizliliği gözeterek sağlamalıdır.
 - Hakemlik yapıları uygun görülmemekle birlikte, yapıları durumunda mutlaka başka bir hakem daha görevlendirilmelidir.
 - Editörler hiçbir şekilde yazar bilgilerini hakemle, hakem bilgilerini ise yazarla paylaşmamalıdır.

İntihal ve Etik Dışı Davranışlara Karşı Uygulamalar

- İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde makaleler değerlendirmeye alınmadan önce benzerlik değerlendirmesine tabi tutulmaktadır. Makalelerin benzerlik oranlarına Turnitin yazılım programı ile bakılmaktadır. Dergimizde yayımlanacak olan makalelerin (bibliografya hariç) en fazla %10 olması beklenmekte ve bu oran içindeki benzerliklerin blok alıntı şeklinde olmamasına dikkat edilmektedir. Özgün tanım, hukuki kurallar, dini metinler gibi değiştirilmesi mümkün olmayan metinler çift tırnak içinde gösterilmelidir. Bu metinler de %10 intihal oranının içinde değerlendirilmelidir.
- Makale bir tez veya projeden türetiliyse mutlaka belirtilmelidir. Dergiye gönderilen bu nitelikteki bir çalışma, tez ise sadece danışman; proje ise proje ekibindekilerden katkı sunanlar yazar olarak gösterilebilir. Harici yazarların tespit edilmesi durumunda makale doğrudan reddedilir.

Hakemlik Süreci ve Makale Değerlendirme Sistemi

Editörün incelemesinden geçen makaleler; Alan Editörü tarafından uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak değerlendirilmek üzere 2 hakeme yönlendirilir. Bu aşamada Bölüm (Alan) Editörü İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi hakem havuzundan hakem belirleyebilir ya da çalışmanın alanına uygun yeni hakem önerebilir. İstanbul Nişantaşı Üniversitesi akademisyenlerinden gelen makaleler, diğer üniversitelerden hakemlere; dışardan gelen makaleler ise uygun görülürse İstanbul Nişantaşı Üniversitesi veya dışarıdan hakemler tarafından değerlendirilmektedir.

Hakemler kendilerine değerlendirilmek üzere gönderilen makaleleri değerlendireceklerini kabul ettikleri zaman; çalışmayı tanımlanan zaman dilimi içerisinde DergiPark sistemi üzerinden değerlendirip, çalışmaya ait değerlendirme raporlarını iletceklerini taahhüt ederler. Ayrıca, bir çalışmayı değerlendirmeyi kabul eden hakem, etik açıdan, çalışmanın içeriği, çalışmayla ilgili bilgi ve belgeleri gizlilik kuralları dâhilinde değerlendireceğini ve çalışmayla ilgili hiçbir süreci belgeyi paylaşmayacaklarını garanti ettiklerini taahhüt eder.

Hakem Değerlendirme Aşaması, hakemin değerlendirme raporunu oluşturması ile tamamlanır. Hakem, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakem Değerlendirme Formu'nu doldurarak makale hakkındaki değerlendirmesini tamamlar. İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakem Değerlendirme Formu, hakemden çalışmanın, özgünlüğünü, özeti uygunluğunu, alan-yazın taramasının ilgili ve yeterli olduğunu, seçilen yöntemin uygunluğunu, bulguların doğru sunulduğunu, sonuçların ve tartışmanın yeterli olduğunu, çalışmada kullanılan şekil, çizelge ve tabloların bilimsel kurallara uygun hazırlandığını, kaynakların ilgili ve yeterli olduğunu değerlendirmesini ister. Hakem ayrıca, çalışmanın genel olarak bilimsel çalışma kurallarına uygun olarak gerçekleştirildiğini, makalede terminolojiye hakim şekilde yazıldığını, makalenin yazımının bilimsel olduğunu ve dil yazım kurallarına uygun olduğunu değerlendirir.

Çalışmanın Genel Değerlendirme Sonucu ve Karar aşamasında hakem, Çalışmanın Genel Değerlendirme Sonucunu ve Çalışmanın yayınlanmasına yönelik kararını beyan eder. Hakem için karar seçenekleri aşağıdaki gibidir:

KABUL: Aynen yayımlanabilir.

MİNÖR REVİZYON: Küçük düzeltmeler yapılarak yayımlanabilir.

MAJOR REVİZYON: Önemli düzeltmeler yapıldıktan sonra yayımlanabilir.

RET: Yayımlanması uygun değildir.

Ayrıca, hakemlerin yazarlara iletmek üzere “Görüş, Eleştiri ve Öneriler” bölümüne çalışma hakkındaki görüşlerini yazmaları zorunludur.

Bölüm (Alan) Editörü, yayını değerlendiren hakemlerin görüşleri doğrultusunda yazar(lar)dan yayınlarında düzeltme yapmalarını isteyebilir. Yazarların, hakemlerden gelen bu düzeltmeler doğrultusunda yayınlarını tekrar düzenlemesi beklenmektedir. Yayınlanacak çalışma ile ilgili nihai karar Yayın Kurulu tarafından verilir.

Yazar(lar) hakemlerin değerlendirme görüşlerine karşı açıklayıcı kanıt göstermek koşuluyla itirazda bulunabilirler. Yapılan itirazlar Yayın Kurulu tarafından değerlendirilir ve gerekli görülürse gönderilen yayın için farklı hakem görüşüne başvurulabilir.

Hakem Değerlendirme Süreci

Bölüm Editörü tarafından makale için hakem(ler) ataması gerçekleştirilir. Davet e-postası DergiPark sistemi üzerinden otomatik olarak gönderilir. Hakem’in ilgili çalışmaya hakemlik yapip yapmayacağına 7 gün içerisinde iletilen e-postadaki bağlantıya tıklayarak karar vermesi gerekmektedir. Hakem daveti en fazla 3 gün uzatılabilir. Hakemin daveti kabul ettikten sonra, daveti kabul ettiği tarih baz alınarak, ilgili çalışmayı değerlendirmek üzere 30 gün otomatik olarak tanımlanır. Bölüm Editörü, hakeme değerlendirmeyi tamamlayabilmesi için en fazla 7 gün ekstra süre tanımlayabilir. Hakemler, makul süre içerisinde çalışmayı değerlendirmezler ise Bölüm (Alan) Editörü ilgili çalışmayı değerlendirmek üzere farklı hakemlere gönderebilir.

Ücret Politikası

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde makale yayımı ile ilgili tüm süreçler ücretsizdir. Hiçbir ad altında yazar veya kurumundan ücret alınmaz.

İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
YAYIN POLİTİKASI VE YAZIM KURALLARI

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanır.

Özgün çalışmaların yayınlandığı hakemli bir dergidir. Dergiye gönderilen makaleler daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olmalıdır. Bu konuda telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuç ve sorunlar tamamen yazar(lar)a aittir.

Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak farklı dillerde yazılmış çalışmalar da Yayın Kurulunun onayı ile yayınlanabilir.

Dergiye gönderilen çalışmalar ilgili alandaki üç hakemin değerlendirmesine sunulur. Editör ve hakemler makaleleri edebi ve bilimsel açıdan değerlendirir. Yazar(lar) hakemin ve editörün belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır. Çalışmanın kabulü için üç hakemden ikisinin onayı gereklidir. Dergi, gönderilen taslaklarda düzeltme yapma, yayımlama ya da yayımlamama haklarına sahiptir.

Dergiye gönderilen makale taslakları yayımlansın ya da yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanmış makalelerin yayın hakları İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisine aittir. Yazarlara telif ücreti ödenmez. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde makale yayımlama süreçlerinden herhangi bir ücret alınmamaktadır.*

Makale taslakları ve yazılar Microsoft Word dosyası şeklinde DergiPark üzerinden <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nisantasisbd> adresine yüklenmelidir. Tüm değerlendirme süreçleri DergiPark üzerinden yürütülecek olup, yazarların bu ortamı takip etmeleri gerekmektedir. Ayrıca bilgi edinmek için sbd@nisantasi.edu.tr adresinden e-posta yoluyla ulaşılabilir.

Gönderilecek makalelerin formatı şu şekilde olmalıdır: Cambria yazı tipi, 11 punto ve 1 satır aralığı. Sayfa kenarlarında soldan 3 cm sağdan 2 cm, alt ve üstlerden 2 cm boşluk bırakılmalı, paragraf girintisi verilmemelidir.

Metin düzeni aşağıdaki gibi olmalıdır: İlk sayfada; başlık, yazar isim(ler)i, bağlantılı kurumun açık adresi, irtibat telefonu, e-posta adresi, Türkçe ve İngilizce özet (abstract) yer almalı, devam eden sayfalarda metnin ana bölümü (iki yana dayalı), varsa dipnotlar, kaynaklar, tablolar ve şekiller bulunmalıdır. Tablolar ve şekiller numaralandırılmalı, tabloların açıklamaları tabloların üstünde ve şekillerin açıklamaları şekillerin altında verilmelidir.

Metnin ana başlığı tümü büyük harflerle yazılmalıdır (ortalanmış olarak). Makale içinde yer alan giriş, sonuç (tartışma ve sonuç, sonuç ve öneriler) ve kaynaklar numaralandırılmaz, gelişme bölümünde yer alan 1. ve 2. derece başlıklar numaralandırılır. Tüm başlıklar sola dayalı, bütün kelimelerin ilk harfleri büyük harfle başlamalıdır.

Makale taslağı toplam 20 sayfayı geçmemeli, Türkçe ve İngilizce özetlerin her biri en fazla 200 kelime olmalı, altlarında yer alacak olan anahtar kelime sayısı altıyı geçmemelidir.

Özette makalenin konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve ulaşılan sonuçlar hakkında kısaca bilgi verilmelidir.

Makaleler TURNİTİN programı vasıtasıyla İNTİHAL kontrolüne tabi tutulur. İntihal tespit edilen makaleler doğrudan reddedilir. Benzerlik oranı %10'un altında olmalı ve benzerlik gösteren yerler için muhakkak kaynak gösterilmiş olması gerekmektedir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Metin içinde referans verilmeyen kaynaklar, Kaynakça kısmına eklenemez.

Kaynak gösterirken, metin içi kaynak gösterme (APA) yöntemi kullanılmalıdır. Yani kullanılan kaynaklar ana metinde, parantez içinde, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numaraları ile belirtilir: (Soyad, Yayın yılı: Sayfa numarası).

İçeriğe veya herhangi bir konuya ilişkin bir açıklama gerekli olduğu takdirde, bunların dipnotları sayfa altında verilmelidir. Metnin içinde numaralandırılan bu dipnotlar, sayfa altında numara sırası ile verilmelidir. Yanında açıklamayla verilecek olan bu tür dipnotlarda da metin içi referans yöntemi (APA) kullanılır.

Bir kaynaktan yapılan doğrudan alıntı metin içinde çift tırnak içinde gösterilir.

Referans gösterirken, yazar ismi metin içinde geçmiyorsa parantez içinde yazarın soyadı ve kaynağın basım yılı belirtilir: (Wallerstein, 2000).

Belli bir sayfa söz konusuysa, soyad ve yayın tarihine ek olarak sayfa numarası da yazılır: (Foucault, 1999: 13).

Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca kaynağın basım yılı ve sayfa numarası yazılır: (1997: 42).

Referans gösterirken birbirini takip etmeyen sayfalar virgülle ayrılarak belirtilir: (Beck, 1999: 32, 54 ve 62). Birbirini takip eden sayfalar şu şekilde belirtilir: (Berman, 2001: 34-39 ve 43-47).

Çift yazarlı kaynaklarda her iki yazarın soyadı da belirtilir: (Hardt ve Negri, 2001: 24).

İkiden fazla yazarlı kaynaklarda "vd." ifadesi kullanılır: (Huisman vd., 2002).

Aynı yazarın, aynı yıl yayımlanmış birden fazla eseri kullanılıyorsa, ayrımı belirtmek için basım yılının sonuna sırasıyla a, b, c gibi harfler eklenir: (Zizek, 1991a), (Zizek, 1991b) gibi.

Aynı konuda birden fazla kaynak referans gösterilecekse kaynaklar birbirinden noktalı virgül ile ayrılır: (Habermas, 2002: 27; King, 1991: 19).

Bir kurum referans gösterilecekse metin içerisinde kısaltmayla verilmelidir: (DPT, 1989: 145). Kısaltma hakkındaki açıklama ilk defa referans gösterilirken sayfanın altında verilmelidir.

Kaynaklar listesinde, sadece metin içerisinde referans gösterilen kaynaklara yer verilmeli ve bunlar soyada göre alfabetik sırada dizilmelidir. Kaynaklarda bir yazarın birden fazla eseri yer alacaksa, basım yılına göre eskiden yeniye doğru bir sıralama yapılmalıdır.

Tek Yazarlı Kitap: Aktaş, A.M., (2006). *Aile içi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması*. Ankara: Elma Yayınevi.

İki Yazarlı Kitap: Keat, R. ve Urry, J., (2001). *Bilim Olarak Sosyal Teori*. Çev. Nilgün Ç, Ankara: İmge Yayınları.

Çeviri Kitap: Bauman, Z., (1995). *Yasak Koyucular ile Yorumcular*, Çev. Kemal A., İstanbul: Metis Yayınları.

Dergide Makale: İrem, N., (1999). "Muhafazakar Modernlik, 'Diğer Batı' ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Toplum ve Bilim*, 82 (22), 141-179.

Derleme Kitapta Çeviri Makale: Hall, S., (1998). "Eski ve Yeni Kimlikler", Anthony D.K., (der.) içinde, Çev. Gülcan S. ve Ümit H.Y., İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları, 63-96.

Tez: Karadişoğulları, E., (1995). *Dergâh Mecmuası*, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gazete Yazısı: "30 Yaş Üstünün Oyunlara İlgisi Koronavirüsle Birlikte Arttı", *Hürriyet*, 24.05.2020.

İnternette Yazarı Belli Olan Yazı: Dikeçligil, B., (2007). "Benlik Üzerine",
<http://www.dibace.net/beylu-dikecligil/benlik-uzerine/>, 02.11.2019.

İnternette Yazarı Belli Olmayan Yazı: "Gram Altın Vadeli Sözleşmesi Nedir?", (2019).
<https://www.integralviop.com/gram-altin-vadeli-sozlesmesi-nedir/>, 29.11.2019

Kurum Yayınları: DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1990-1994, Ankara.

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Saygıdeğer Okurları,

Sizlerle yeniden buluşmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimizin 12. cilt, 1. sayısı ile yine özgün ve kaliteli bilimsel çalışmaları sizlere sunmanın gururunu taşıyoruz. Bu sayıda, çeşitli disiplinlerden gelen araştırmacılarımızın değerli çalışmaları yer alıyor. Yayın hayatımızda 11 yılı geride bırakırken, akademik ve etik standartlara sadık kalarak sizlere kaliteli ve özgün içerikler sunma ilkimizden ödün vermedik. Bu başarıyı, değerli okuyucularımız ve araştırmacılarımızın katkıları olmadan elde edemeyeceğimizin bilincindeyiz. Danışma ve Yayın Kurulumuzun, alan editörlerimizin ve kıymetli hakemlerimizin destekleriyle dergimiz akademik dünyada saygın bir yer edinmiştir.

Bu sayımızda, farklı disiplinlerden ve alanlardan gelen özgün araştırma ve derleme makaleleri bir araya getirdik. Makaleler, titiz bir değerlendirme sürecinden geçmiş ve alanında uzman hakemlerimizin onayını almıştır. Her makale, bilimsel bilgiye yeni katkılar sağlama amacıyla özenle seçilmiş ve düzenlenmiştir. Bu makalelerin, siz değerli okuyucularımıza yeni perspektifler sunacağına inanıyoruz. Yazarlarımıza emekleri ve katkıları için içten teşekkürlerimizi sunarız.

Dergimizin amacı, bilimsel araştırmaların paylaşımını teşvik etmek, bilgi ve bilimsel düşünceyi yaymak ve bilimsel toplulukları bir araya getirmektir. Sizlerin desteği ve katkılarıyla dergimizi daha da güçlendireceğimize inanıyoruz. Gelecek sayılarımızda sizleri hem hakemlik yapmaya hem de değerli çalışmalarınızı yayınlamaya davet ediyoruz. Deneyimlerinizi ve uzmanlığınızı dergimizle paylaşarak bilimsel camiamızın büyümesine katkıda bulunmanızı bekliyoruz.

Dergimizin yeni sayısı ile, sizlere yenilikçi ve etkileyici çalışmalar sunmaya devam edeceğimizi taahhüt ediyoruz. Bu sayımızı dikkatle incelemenizi ve dergimize olan ilginizi ve desteğinizi sürdürmenizi umuyoruz. Sizlere en güncel ve özgün içerikleri sunmaya devam edeceğimiz için sabırsızlanıyoruz.

Saygılarımızla,

Prof. Dr. Uğur YOZGAT
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

BU SAYININ HAKEMLERİ
REFREES OF THIS ISSUE

Unvan	Hakem Adı Soyadı	Kurum
Prof. Dr.	Cavid Qasimov	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ/EDEBİYAT FAKÜLTESİ/TARİH BÖLÜMÜ/
Prof. Dr.	Çağlayan Kovanlıkaya	MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ/FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
Prof. Dr.	Dilek Zerenler	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ/DİLEK SABANCI DEVLET KONSERVATUVARI/SAHNE SANATLARI BÖLÜMÜ
Prof. Dr.	Kerem Karabulut	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ/İKTİSAT BÖLÜMÜ
Prof. Dr.	Nurudin Kıdıraliyev	KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ/TURİZM FAKÜLTESİ/GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI BÖLÜMÜ/
Prof. Dr.	Ramazan Uygun	KARABÜK ÜNİVERSİTESİ/İŞLETME FAKÜLTESİ/GİRİŞİMCİLİK BÖLÜMÜ/
Prof. Dr.	Serpil Kahraman	YAŞAR ÜNİVERSİTESİ/İŞLETME FAKÜLTESİ/EKONOMİ BÖLÜMÜ
Prof. Dr.	Tuncay Zorlu	İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ/FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
Prof. Dr.	Ugur Yozgat	İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ/YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Damla Mursül	İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ/SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ/
Doç. Dr.	Emin Yiğit	AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ/İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Erem Sarıkoca	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ/EDEBİYAT FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Esmâ Esgin Günder	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ/SALİHLİ MESLEK YÜKSEKOKULU/ÇOCUK BAKIMI VE GENÇLİK HİZMETLERİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Gülçin Orhan	JANDARMA VE SAHİL GÜVENLİK AKADEMİSİ/GÜVENLİK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ/GÜVENLİK YÖNETİMİ BÖLÜM
Doç. Dr.	Hazal Koray Alay	BATMAN ÜNİVERSİTESİ/SAĞLIK HİZMETLERİ MESLEK YÜKSEKOKULU/YÖNETİM VE ORGANİZASYON BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Hikmet Gülçin Beken	GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ/GÜMÜŞHANE İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ/İKTİSAT BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Mahir Özhan	SİRT ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ/SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Mevlüt Yılmaz	FIRAT ÜNİVERSİTESİ/İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Rüştü S. Savaş Biçer	İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ/ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Suat Akyürek	GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ/SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEKOKULU/OTEL LOKANTA VE İKRAM HİZMETLERİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Şenol Baştürk	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ/ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BÖLÜMÜ
Doç. Dr.	Uluç Esen	BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ/KONSERVATUVAR/SAHNE SANATLARI BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Abdullah Demir	İĞDIR ÜNİVERSİTESİ/İLAHİYAT FAKÜLTESİ/FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Ali Erdem Akgül	AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ/İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Ali Özcan	İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ/ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Ela Oğan	ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ/ARHAVİ MESLEK YÜKSEKOKULU/BÜRO HİZMETLERİ VE SEKRETERLİK BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Faruk Selahattin Yolcu	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ/SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ/SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Ferzan Durul	YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi	Gizem Sultan Kaman	ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ/TURİZM FAKÜLTESİ/GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Gülaçtı Şen	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ/EDRİMİT SİVİL HAVACILIK YÜKSEKOKULU/HAVACILIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Gülşen Kırpık	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ/ECZACILIK FAKÜLTESİ/ECZACILIK MESLEK BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Hamdi Arslan	İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ/SANAT VE TASARIM FAKÜLTESİ/GRAFİK TASARIMI BÖLÜMÜ

Dr. Öğr. Üyesi	Kürşad Güç	ANDARMA VE SAHİL GÜVENLİK AKADEMİSİ/JANDARMA ASTSUBAY
Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet Kurtcebe	MESLEK YÜKSEKOKULU/GÜVENLİK HİZMETLERİ BÖLÜMÜ/ KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ/EDEBİYAT
Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet Reha Özder	FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet Seyda Ozan	AMASYA ÜNİVERSİTESİ/AMASYA SOSYAL BİLİMLER MESLEK
Dr. Öğr. Üyesi	Oğuz Demirel	YÜKSEKOKULU/MUHASEBE VE VERGİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Oya Beklan Çetin	ERCİYES ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
Dr. Öğr. Üyesi	Oya Beklan Çetin	FAKÜLTESİ/SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Seda Gürel	DÜZCE ÜNİVERSİTESİ/İŞLETME FAKÜLTESİ/YÖNETİM BİLİŞİM
Dr. Öğr. Üyesi	Süleyman İnceefe	SİSTEMLERİ BÖLÜMÜ
Dr. Öğr. Üyesi	Ziyad Guliyev	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ/EDEBİYAT FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ
Öğr. Gör. Dr.	Abdullah Türkmen	BÖLÜMÜ
Öğr. Gör. Dr.	Aslı Gürbüz	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ/EDEBİYAT FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ
Öğr. Gör. Dr.	Bengü Berkmen	BÖLÜMÜ
Öğr. Gör. Dr.	Burak Şahin	İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL
Öğr. Gör. Dr.	Mehmet Ölmez	BİLİMLER FAKÜLTESİ/ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ
Öğr. Gör. Dr.	Sercan Cengiz	DÜZCE ÜNİVERSİTESİ/SANAT, TASARIM VE MİMARLIK
Öğr. Gör. Dr.	Yusuf Yiğit	FAKÜLTESİ/SAHNE SANATLARI BÖLÜMÜ
Dr.	Çetin Tan	İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ/SANAT VE TASARIM
Dr.	Göksel Ataman Berk	FAKÜLTESİ/İLETİŞİM VE TASARIMI BÖLÜMÜ/İ
Dr.	Mehmet Yusuf Yahyagil	RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ/EĞİTİM FAKÜLTESİ/TEMEL
Dr.	Mesut Altar Kaplan	EĞİTİM BÖLÜMÜ
Dr.	Nagihan Aksoy	MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ/REKTÖRLÜK/
Dr.	Necmettin Özgen	ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ/FEN-EDEBİYAT
Dr.	Veli Deniz Duyar	FAKÜLTESİ/PSİKOLOJİ BÖLÜMÜ
		ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ/İNSANİ BİLİMLER VE EDEBİYAT
		FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
		İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ/MALATYA OSB MESLEK
		YÜKSEKOKULU/ELEKTRİK VE ENERJİ BÖLÜMÜ
		HARRAN ÜNİVERSİTESİ/ŞANLIURFA SOSYAL BİLİMLER MESLEK
		YÜKSEKOKULU/YÖNETİM VE ORGANİZASYON BÖLÜMÜ/
		MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ/MARMARİS TURİZM MESLEK
		YÜKSEKOKULU/OTEL, LOKANTA VE İKRAM HİZMETLERİ BÖLÜMÜ
		FIRAT ÜNİVERSİTESİ/İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
		FAKÜLTESİ/SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

İÇİNDEKİLER (Cilt 12, Sayı 1: 2024)

CONTENTS

	Makale	Yazar(lar)	Sayfa No
1	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> EĞLENCE OLARAK SAVAŞ VE SAVAŞIN ESTETİZE EDİLMESİ: SAVAŞ TEMALİ FİMLERİN ETKİSİ WAR AS A FORM OF ENTERTAINMENT AND THE AESTHETICIZATION OF WAR: IMPACTS OF WAR-THEMED MOVIES	ALİ GÖK GÖKSEL TÜRKER	01-19
2	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> MÜLTECİ OL(AMA)MAK: İZMİRLİLERİN MÜLTECİLERİ GÖRME BİÇİMLERİ BEING (UN)ABLE TO BE A REFUGEE: THE PERCEPTION OF REFUGEES BY THE PEOPLE OF İZMİR	OSMAN ŞİMŞEK	20-36
3	Derleme Makale / Review Article TRAUMA, ADDICTION, AND THE PATH TO RECOVERY AFTER THE KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKES KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN ARDINDAN TRAVMA, BAĞIMLILIK VE İYİLEŞME YOLCULUĞU	METİN ÇINAROĞLU	37-59
4	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> KAHRAMANMARAŞ FORMEL EMEK PİYASASINDA DEPREM ÖNCESİNDEKİ SEKTÖREL UZMANLAŞMANIN ANALİZİ THE ANALYSIS OF SECTORAL SPECIALIZATION BEFORE EARTHQUAKE FOR KAHRAMANMARAŞ' FORMAL LABOR MARKET	AYŞE NUR ÇİFTÇİ	60-75
5	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> THE IMPACT OF USING DIFFERENT YEAST SPECIES IN BREAD PRODUCTION ON CONSUMER PREFERENCES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TASTE FARKLI MAYA TÜRLERİNİN EKMEK ÜRETİMİNDE KULLANILMASININ TÜKETİCİ TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: LEZZETTE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME	CEVAT ERCİK	76-93
6	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE ÖRGÜTSEL MUHALEFET İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: BİR HAVA KARGO SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT ON ORGANIZATIONAL DISSENT: AN EXAMPLE OF AN AIRLINE CARGO BUSINESS	ÜMİT KANMAZ AHMET CAN	94-114
7	Derleme Makale / Review Article THEODOROS TERZOPOULOS ÇALIŞMA YÖNTEMİNE GENEL BAKIŞ THEODOROS TERZOPOULOS' WORKING METHOD: AN OVERVIEW	EZGİ UZŞEN	115-124
8	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> ÇEVİKLİK VE REKABET AVANTAJI İLİŞKİSİNDE İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNÜN ETKİSİ THE EFFECT OF BUSINESS SIZE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN AGILITY AND COMPETITIVE ADVANTAGE	İSMAİL ÖZDEMİR MURAT UZUNLU	125-143
9	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN FİNANSAL BOYUTUNUN KÜRESEL FİNDEKİ ARAŞTIRMASI GÖSTERGELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE FINANCIAL DIMENSION OF GENDER INEQUALITY IN TÜRKİYE BASED ON GLOBAL FİNDEKİ SURVEY INDICATORS	ESİN KILIÇ	144-165
10	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> WOS VERİLERİNE GÖRE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (1975-2024) WOS VERİLERİNE GÖRE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (1975-2024)	GÖKHAN BAK	166-194
11	<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i> DEĞERLER VE ÇIKARLAR ARASINDA: ABD'NİN ORTADOĞU'DAKİ SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ DARBELERİYLE İLİŞKİSİNE FARKLI BİR BAKIŞ BETWEEN VALUES AND INTERESTS: REVISITING U.S. ENGAGEMENT WITH COLD WAR COUPS IN THE MIDDLE EAST	ÖZGE YAVUZ MEHMET AKİF OKUR	195-212

12	Araştırma Makalesi / Research Article AVRUPA BİRLİĞİ ÜYE ÜLKELERİNDE VE SIRBİSTAN'DA YENİDEN GÜNDEME GELEN ZORUNLU ASKERLİĞİN RUSYA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME AVRUPA BİRLİĞİ ÜYE ÜLKELERİNDE VE SIRBİSTAN'DA YENİDEN GÜNDEME GELEN ZORUNLU ASKERLİĞİN RUSYA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME	HALİL GÜNAY	213-225
13	Araştırma Makalesi / Research Article KADIN KOOPERATİFLERİNE BETİMSSEL BİR YAKLAŞIM: ŞIRNAK KADIN ELİ ÜRETİM VE İŞLETME KOOPERATİFİ A DESCRIPTIVE APPROACH TO WOMEN'S COOPERATIVES: ŞIRNAK KADIN ELİ PRODUCTION AND BUSINESS COOPERATIVE	DİCLE ÖZCAN ELÇİ	226-245
14	Araştırma Makalesi / Research Article ANCIENT ART OF WOMEN IN THE GREEK AND ROMAN WORLD: FROM SORCERY TO CHIROPRACTIC-FROM GODDESS TO HEALER WOMAN YUNAN VE ROMA DÜNYASINDA KADININ KADİM SANATI: BÜYÜCÜLÜKTEN ŞIFACILIĞA TANRIÇADAN ŞIFACI KADINA	LALEŞ USLU AZARAK	246-256
15	Araştırma Makalesi / Research Article TERAPÖTİK OYUN İLE HASTANE İÇ MEKAN TASARIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ THE RELATIONSHIP BETWEEN THERAPEUTIC PLAY AND HOSPITAL INTERIOR DESIGN	FATMA ZİŞAN YOLCU GÖNÜL ZENGİN HATİCE KÜBRA GÜÇLÜ ŞENGÜL YALÇINKAYA	257-275
16	Derleme Makale / Review Article DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN İŞLETMELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON BUSINESSES	SERAP TURKYILMAZ	276-297
17	Araştırma Makalesi / Research Article ETHICAL LEADERSHIP, ORGANIZATIONAL CULTURE, AND INTRAPRENEURSHIP: A STUDY IN THE BANKING SECTOR ETİK LİDERLİK, ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE İÇ GİRİŞİMCİLİK: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR İNCELENME	MERİ TAKSİ DEVECİYAN	298-315
18	Araştırma Makalesi / Research Article ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GÜVEN, MEMNUNİYET VE BEKLENTİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA A STUDY ON THE DETERMINATION OF TRUST, SATISFACTION AND EXPECTATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS	MUSTAFA BEKMEZCİ HATİCE NAZAN ÇAĞLAR ŞERİF YÜKSEL	316-331
19	Araştırma Makalesi / Research Article UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI: BİR DURUM ÇALIŞMASI TEACHING PRACTICE IN THE PROCESS OF DISTANCE EDUCATION: A CASE STUDY	TÜLAY DARGUT GÜLER FULYA TORUN	332-346
20	Araştırma Makalesi / Research Article SAĞLIK YÖNETİMİ VE YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUMLARI İLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: AMPİRİK BİR ANALİZ INVESTIGATION OF FACTORS RELATED TO ATTITUDES OF HEALTH MANAGEMENT AND MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS STUDENTS TOWARDS DIGITAL TECHNOLOGY: AN EMPIRICAL ANALYSIS	BÜŞRA SEVİM SEFER AYGÜN YETER USLU ERMAN GEDİKLİ AHMET EMRE ORAL	347-360
21	Araştırma Makalesi / Research Article MEVDUAT BANKALARINDA KOBİ VE MİKRO İŞLETME KREDİLERİ PAYININ BELİRLEYİCİLERİ: BANKA BÜYÜKLÜĞÜ, RİSK VE YUMUŞAK BİLGİ ETKİSİ DETERMINANTS OF SME AND MICRO BUSINESS LOANS' SHARE IN DEPOSIT BANKS: THE EFFECT OF BANK SIZE, RISK AND SOFT INFORMATION	MUSTAFA ÇELİK	361-375
22	Derleme Makale / Review Article EDİTÖRE MEKTUP: "KENTSEL YENİLEME VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE YEREL YÖNETİMLER VE DEĞİŞEN İŞLEVLERİ" BAŞLIKLİ MAKALEYE DAİR BİRKAÇ NOT A FEW COMMENTS ON THE ARTICLE WITH TOPIC "LOCAL GOVERNMENTS IN URBAN RENEWAL AND URBAN TRANSFORMATION PROCESS AND CHANGING FUNCTIONS	SELİN ENGİN	376-381

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1345854

EĞLENCE OLARAK SAVAŞ VE SAVAŞIN ESTETİZE EDİLMESİ: SAVAŞ
TEMALİ FİMLERİN ETKİSİ

Doç. Dr. Ali GÖK

Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu
Yönetimi Bölümü
Gaziantep/Türkiye
e-posta: aligok86@gmail.com

ORCID 0000-0002-0734-459X

Arş. Gör. Dr. Göksele TÜRKER

Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu
Yönetimi Bölümü
Gaziantep/Türkiye
e-posta: gokselturker@gmail.com

ORCID 0000-0003-3589-8271

ÖZ

Savaşın filmler aracılığıyla estetize edilmesi, yani şiddetin bir eğlence aracı olarak sunulması ve hatta yüceltilmesi savaşın karakteri gereği gerçekte acımasız ve kötü olması sebebiyle tartışmalı bir konudur. Savaş filmlerinde olay örgüsü, karakterlerin kahramanlıkları ve heyecan verici müzikler ile eğlence duygusu yaratılmakta ve böylelikle bir takım siyasi saiklerle halkın savaş algısı şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Genellikle insanlar söz konusu filmler aracılığıyla savaşa dair maceracı ya da romantik hislere kapılmakta; kısaca şiddet bir eğlence kültürüne dönüşmektedir. Bu çalışma, savaş temalı filmler ile savaşın bir eğlence olarak estetize edilmesi arasındaki ilişkiyi ve ABD'nin uluslararası siyasetinin tarihsel dönemleri ile Amerikan savaş temalı filmleri ve filmlerdeki tasvirler arasında bir ilişki olup olmadığını incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmış, Soğuk Savaş döneminden, Arap Baharı sonrasına kadar olan süreçte gösterime giren Amerika Birleşik Devletleri kökenli filmler arasından ve her döneme bir film karşılık gelecek şekilde "Top Gun, Black Hawk Down, 12 Strong ve Top Gun: Maverick" filmleri seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, savaş filmleri, savaşın estetize edilmesi, eğlence olarak savaş, Amerikan sineması.

Jel Kodları: F50, F59.

WAR AS A FORM OF ENTERTAINMENT AND THE AESTHETICIZATION OF WAR:
IMPACTS OF WAR-THEMED MOVIES

ABSTRACT

The aestheticization of war through movies, i.e. the presentation and even glorification of violence as a means of entertainment, is a controversial issue as war is in reality brutal and evil in character. In war movies, a sense of entertainment is created with the plot, the heroism of the characters and exciting music, and thus the public's perception of war is tried to be shaped with some political motives. Often people get adventurous or romantic feelings about war through these movies, and in short, violence becomes a form of entertainment culture. This research intends to peruse the relationship between war-themed movies together with the aestheticization of war as entertainment, and whether there is a connection amid the historical periods of US international politics and American war-themed movies and their depictions. In the study, content analysis was used as the method. Among the movies originating from the United States that were released out of the Cold War period to onto the post-Arab Spring era, the following movies were selected, with one movie representing each period: "Top Gun, Black Hawk Down, 12 Strong, and Top Gun: Maverick."

Keywords: War, war movies, aestheticization of war, war as entertainment, American cinema.

Jel Codes: F50, F59.

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 14.03.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Gök, A. ve Türker, G. (2024). "Eğlence Olarak Savaş ve Savaşın Estetize Edilmesi: Savaş Temalı Filmlerin Etkisi". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 01-19.

GİRİŞ

Savaş, sinemanın ilk günlerinden beri filmlerde tekrar eden bir tema olmuş ve sinema tarihi boyunca çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Savaş dönemlerinin propaganda filmlerinden modern dönemin çeşitli yaklaşımlarına kadar, film yapımcıları savaşı kahramanlık, fedakârlık ve vatanseverlik gibi temalar içerisinde kullanmışlardır. Bununla birlikte, son yıllarda film yapımcılarının savaşı genellikle heyecan verici, aksiyon dolu bir gösteri olarak tasvir etmesiyle birlikte, filmlerdeki savaş tasviri farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştır.

Seyircilerin, savaşı büyüleyici hale getiren ve romantikleştiren filmleri izlemek için sinemalara akın etmesiyle, savaş temalı filmler giderek daha yaygın hale gelmiştir. Bu filmlerde genellikle büyük kahramanlıklar, destansı savaşlar ve heyecan verici müzikler yer almaktadır. Tüm bu öğeler izleyiciler açısından bir heyecan ve eğlence duygusu yaratmaktadır. Bununla birlikte, bu tür filmlerin halkın savaş algısı üzerindeki etkisi ve sonuçları da bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Bu çalışma, söz konusu tartışmalardan hareketle, savaş temalı filmler ile savaşın bir eğlence olarak estetize edilmesi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Spesifik olarak araştırma sorusu, ABD uluslararası siyasetinin tarihsel dönemleri ile Amerikan savaş temalı filmleri ve filmlerdeki tasvirler arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Çalışma, 20. ve 21. yüzyılda çok sayıda savaşta, aynı zamanda çatışmalarda yer alan ve zaman içinde uluslararası politikaya yönelik yaklaşımı değişen ABD üzerine odaklanacaktır.

Araştırma sorusunu cevaplamak için bu çalışma, ABD'nin uluslararası siyasetinin tarihsel dönemleriyle ilişkili olarak savaş temalı filmleri içerik analizini kullanarak inceleyecektir. İçerik analizi, çeşitli formatlarda metin, resim, ses, video, belge veya iletişim ürünlerinin anlamını ve işlevini sistematik olarak inceleyen, kullanıldığı bağlamlara dair çıkarımlar yapmak üzere kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu nedenle sosyal bilimler alanında birçok bilim dalında, yukarıda bahsedilen ürünlerin amaçlarını, mesajlarını ve etkilerini incelemek için kullanılmaktadır (Krippendorff, 2019: 24). İçerik analizi yapılırken tutarlılığı sağlamak için önceden tanımlanmış kategoriler belirlenmelidir (Neuendorf, 2017: 19). Bu amaçla çalışmada savaş filmleri kategorisinde yer alan örneklere yer verilmiş, ayrıca çalışma kapsamında incelenen filmler, kahramanlık, fedakârlık, vatanseverlik, dost-düşman algısı ve savaşa dair duygular bağlamında değerlendirilmiştir. Filmler hem görsel hem de sesli öğeleri yönünden incelenmiş ve bu iki ögenin ABD dış politikasının çeşitli dönemleriyle ne derecede örtüştüğünü ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışma aynı zamanda ABD'nin dış politikadaki algısının filmlerde nasıl yansıtıldığını belirlemek için filmleri kendi tarihsel dönemleri ve bağlamları içerisinde değerlendirecektir. Bunlara ek olarak, çalışma, savaş temalı filmlerin ABD'nin uluslararası siyaseti bağlamında önemini ortaya koymayı, ayrıca eğlence medyası ile siyasi söylem arasındaki ilişkiye ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Örneklemeler, Soğuk Savaş döneminden, Arap Baharı sonrasına kadar olan süreçte gösterime giren Amerika Birleşik Devletleri kökenli filmler arasından ve her döneme bir film karşılık gelecek şekilde belirlenmiştir. Söz konusu filmler; Top Gun, Black Hawk Down, 12 Strong ve Top Gun: Maverick'tir. Filmler, çevrim içi film veri tabanları, film arşivleri ve DVD de dâhil olmak üzere çeşitli kaynaklardan toplanacaktır.

1. Film Kavramı ve Savaş Filmleri

Film, yüz yılı aşkın bir süredir modern toplumun bir parçası haline gelen ve ekranda hareket eden resimleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Zheltukhina vd., 2020: 2). Bu nedenle film kavramı aynı zamanda hareketli resim olarak da adlandırılmaktadır. Işık yoluyla bir ekrana ya da perdeye yansıtılan görüntülerden meydana gelen film, "görme sürekliliği" olarak da bilinen optik bir yanılsama aracılığıyla, pürüzsüzlük ve süreklilik yanılsaması ortaya çıkararak izleyicilere akıcı bir görüntünün ulaşmasını sağlamaktadır (Manvell vd., 2023).

Yaratılan bu optik yanılsama, film kavramının izleyenlerde empati (duygudaşlık) yaratabilecek bir araca dönüşmesini mümkün kılmaktadır. Filmler insanlarda yarattığı duygudaşlık sayesinde, bir kişinin kendinden farklı olanlara karşı bir anlayış geliştirmesine katkıda bulunabilmekte, ayrıca farklı bir cinsiyetten, ırktan, yaştan, toplumsal sınıftan, meslekten, ulustan olan kişilerin perspektifinden bakabilme imkânı sunmaktadır. Bu nedenle filmler bireyin başkalarıyla özdeşleşebilmesi veya onların yolculuğunu, aynı zamanda deneyimlerini paylaşabilmesi için güçlü bir araç olarak kullanılabilir (Jones ve Dawkins, 2018: 298).

Bireylerin kendilerini başkalarının yerine koyabilmesi ve bir anlayış geliştirmesi açısından filmlerin bazı olumlu duygular uyandıran araçlar olarak görülmesi mümkünken, diğer bir yandansa bu aracın insanlarda korku, endişe, sıkıntı ve öfke gibi olumsuz duygular uyandırması da mümkündür (Vittrup, 2022: 11). Bu nedenle korku, neşe, empati, üzüntü, şefkat ve heyecan gibi birçok duyguyu bünyesinde barındırabilen film kavramının, ruh hali ve duygu durumu üzerinde etkili olabileceği nörobilim alanında yapılan çalışmalarda belirtilmektedir (Maffei ve Alessandro, 2019). Bu durum çalışmanın incelemeyi amaçladığı konu kapsamında önem taşımaktadır. Çünkü savaş filmleri de aşağıda inceleneceği gibi, insanlarda belli başlı duyguları yaratmayı hedeflemektedir. Dahası, filmlerin oy verme davranışını, bireylerin bir duruma dair onaylama düzeyini ve herhangi bir konuya dair hissedilen duyguları etkilemede kayda değer bir rolü olduğu (Moustakas ve Firdaus, 2021) da göz önünde tutulduğunda, filmlerin söz konusu yönünün önemi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Çeşitli duyguların hissedilmesini sağlayan bu araç, kendi içerisinde farklı türlere ayrılmaktadır. Film türleri benzer konuları, temaları, biçimsel ya da üslup kurallarını içeren kategorileri ifade etmektedir (Grant, 2007: 1). Film türleri arasında aksiyon, macera, animasyon, komedi, suç, belgesel, drama, aile, fantezi, tarih, korku, gizem, romantik, bilim kurgu ve savaş gibi kategoriler yer almaktadır (Mangolin vd., 2022: 19076).

Film türlerine göre istatistikler incelendiğinde, aksiyon türüne dâhil olan filmlerin (savaş filmlerini bu kategori içerisinde değerlendirmek mümkündür), en çok izlenen filmler sıralamasında ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Buna dair bir istatistiğe Tablo 1’de milyar dolar cinsinden yer verilmiştir.

Tablo 1: Toplam Gişe Gelirine Göre Film Türleri

Tür	Toplam Gelir (Milyar \$)
Macera	64.95
Aksiyon	50.56
Drama	35.68
Komedi	33.63
Gerilim	19.9

Kaynak: (Statista Research Department, 2023)

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere, izlenme potansiyeli açısından savaş filmleri önemli bir yere sahiptir. Benzeri bir durum tür üzerinden değil, film özelinde incelendiğinde de görülmektedir. Buna göre, bir savaş filmi olan ve çalışma kapsamında değerlendirilen “Top Gun: Maverick” filmi 2022 yılından 2023 yılının Nisan ayına kadar 1,493,491,858 dolar gelir elde ederek, tüm zamanların en çok gelir elde eden 12. filmi olmuştur (Box Office Mojo, 2023).

Söz konusu filmler, genellikle çatışmaya dâhil olan askerlerin ve sivillerin deneyimlerine odaklanmakta ve savaşlarda yaşanan olayları betimlemektedir. Bu tür filmler kurgusal ya da gerçek olaylara dayanabilmekte, ayrıca aksiyon ve dram unsurları içermektedir. Dolayısıyla da savaş filmlerinin hem insanlar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanması hem de uyandırdığı güçlü duygular nedeniyle bir propaganda aracı olarak kullanılması gündeme gelmiştir. ABD Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan bir rapora göre, savaş filmlerinin halkın savaşa ve savaşa dâhil olan insanlara yönelik tutumlarını şekillendirebildiği ortaya konmuştur. Raporda

özellikle II. Dünya Savaşı boyunca Hollywood filmlerinin bir propaganda makinesi olarak kullanıldığı, Amerikan milletinin iradesinin bu yolla etkilendiği ifade edilmiştir (Osborne, 1990: 5).

Buna dair önemli bir örnek, 1943 yılında gösterime giren “Destination Tokyo” adlı filmidir. Delmer Daves tarafından yönetilen filmde, Cary Grant adlı karakterin karısına mektup yazmasıyla başlayan on dakikalık bir sahnede, savaş haklılaştırılırken belgesel tarzında çekimler kullanılmıştır. Bu esnada gösterilen sahnelerde, Japonların ve Almanların ırksal açıdan aşağılık oldukları, ABD’nin müttefikleri arasında yer alan Çinlilerin ve Rusların ise genetik olarak savaşı kazanacak olan taraf oldukları belirtilmiştir (Monaco, 2002: 276).

Savaş filmleri konusuna Amerikan devlet kurumları da ilgisiz kalmamış ve FBI, Savunma Bakanlığı, CIA gibi kurumlar, halk açısından imajlarını güçlendirmek için eğlence alanında çalışan görevliler istihdam etmeye başlamıştır. Örnek olarak, FBI bir departman oluşturarak radyo programlarında, filmlerde ve televizyon gösterilerinde, kuruma yönelik algıyı güçlendirmeyi amaçlamıştır. CIA ise, Amerikalıların yeterince araştırma yapmadıkları için kurum hakkında yanlış düşüncelere sahip olmalarını önlemek, Hollywood ile birlikte çalışarak, halka kurumun rolü ve faaliyetleri hakkında doğru bilgi vermek gibi amaçlarla hareketli resimlerin dünyasına dâhil olmuştur (Jenkins, 2012: 1-32). Bunlar arasında en etkili iş birliği ise Savunma Bakanlığı ile Hollywood arasında olmuştur. Savunma Bakanlığı Eğlence Medya Ofisi’ni (The Department of Defense Entertainment Media Office) kurarak, film çekimlerinde stüdyoları, yapım şirketlerini, yapımcıları, yönetmenleri, senaristleri, mekân yöneticilerini ve oyuncularını destekleme amacını taşımıştır (U.S. Department of Defense, 2021). Ancak bu desteğin karşılığında bu ofisin senaryoları yönlendirmeye de başlaması, filmlerin bir propaganda aracına dönüştüğü yönünde tartışmaların da yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

2. Eğlence Olarak Savaş

Filmler genellikle görüntü ve ses öğelerini bir arada barındırdığından hem görsel sanatların hem de işitsel sanatların bir parçasıdır. Sanat ise, insan duygularının sembolik biçimlerinin yaratılması olarak tanımlanmaktadır (Carlos, 2019: 94). Bu da sanatın insan duygularını müzik, resim, heykel, edebiyat ve film gibi sembolik biçimlerle ifade etmenin ve iletmenin bir yolu olduğu anlamına gelmektedir. İnsan duygularının bu yolla iletilmesinin ise, bireyler üzerinde oluşturduğu etkilere bir önceki başlıkta değinildiğinden, filmler ve ortaya çıkardıkları duyguların önemi tekrardan anlaşılmaktadır.

Sanatın ortaya çıkardığı duygular çeşitli olmakla birlikte, eğlence amacıyla da kullanıldığını söylemek mümkündür. McKee’ye (2013) göre, sanat izleyicinin duygu ve arzularına hitap ederek eğlence amaçlı kullanılabilir. Sanatçılar hem estetik açıdan hoş giden hem de duygusal olarak ilgi çekici eserler yaratabileceklerinden, izleyicilere zevk ve keyif duygusu sağlayabilmektedir. Bu nedenle, birçok insan film izlemenin ve sinemaya gitmek gibi filmle ilgili aktivitelerin eğlencenin bir türü olduğunu düşünse de filmler, yukarıda belirtildiği gibi insanlarda yarattığı etkiler de göz önüne alındığında, genellikle eğlencenin dışında özellikler de taşımaktadır. Dolayısıyla Carter ve Clause (2014: 7-8) “filmler çoğu zaman başka şeyler hakkındadır” diyerek filmlerin eğlence aracı dışındaki yönlerini hatırlatmış ve incelenmesini teşvik etmiştir.

Nitekim eğlence olarak savaşın ve savaş filmlerinin izleyiciler üzerinde çeşitli etkileri olduğu ve farklı amaçlar için kullanıldığını söylemek mümkündür. İlk olarak savaş filmleri, izleyicinin şiddete karşı duyarsızlaşmasını sağlayabilmektedir. Savaş söz konusu bağlamda, şiddetten daha çok, memnuniyet verici bir tüketim aracına dönüşmektedir (Stahl, 2010: 6). Psikoloji alanında yürütülen ve medya yoluyla şiddet içeriğine maruz kalmanın şiddete karşı duyarsızlaşmaya neden olup olmadığını ortaya koymaya çalışan çeşitli araştırmaların da desteklediği üzere, bu tip içeriklere maruz kalmak, izleyicilerin şiddete karşı duyarsızlaşmasına neden olmakta ve izleyiciler şiddete maruz kalanlara karşı daha az sempatik hissetmektedir. Bununla birlikte, yineleyen biçimde maruz kalma ise durumu daha ileri bir aşamaya götürerek, beraberinde daha fazla şiddet isteğinin oluşmasına yol açmaktadır (Fanti, vd., 2009: 179). İkinci olarak, savaş filmleri eğlence aracı rolünde kullanıldıklarında militarizmin yüceltilmesini sağlayabilmektedir.

Bu kapsamda, savaş filmlerinde sunulan görüntüler, halkın çatışmaya olan ilgisini artırmakta ve savaşın meşruluğunu güçlendirmektedir. Bireyler, savaşçının kahramanlığını izleyerek, savaşa dair romantik hislere kapılmakta ve şiddet bir zevk kültürüne dönüşmektedir (Paris, 2000: 8).

Üçüncü olarak, savaş filmleri ulusal mitleri güçlendirebilmektedir. Buna göre, örneğin filmlerde kullanılan milli bayraklar, “biz” ve “onlar” biçimindeki sözcüklerin kullanımı, ulusal mitlerin oluşmasında ve güçlenmesinde katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla da filmlerin icadından itibaren, hükümetler hareketli resimlerin gücünü fark etmiş ve ulusal bir anlayış inşa etmede kullanmış, dost ve düşman ayrımını bu yolla halka aktarmaya çalışmıştır (Carter ve Klaus, 2014: 8). Dördüncü olarak, savaş filmleri rahatlama ve gerçeklerden kaçma duygusu sağlayabilmektedir. Bu filmlerde genellikle işlerin iyiye gideceğine dair bir iyimserlik bulunmaktadır (Bronfen, 2012: 81).

Yukarıda yer verilen dört etken göz önünde tutulduğunda, eğlence olarak savaşın bazı olumsuzluklara yol açabileceği ortaya çıkmaktadır. Genel açıdan ifade edilecek olursa, söz konusu dört etkene dayanarak, savaş filmlerinin, savaşa dair rahatsız edici ve travmaya yol açıcı yönleri gizleyeceği ya da en aza indirgeyeceği söylenebilir. Bu etkenler tek tek incelendiğinde ortaya çıkması yüksek ihtimal olan sonuçlar şunlardır:

I. Etken: Savaş filmlerinin, kitlelerin yaşadığı acılara değil de bireysel karakterlerin kişisel hikâyelerine yoğunlaşması, şiddete karşı duyarsızlaşmayı kolaylaştırabilir.

II. Etken: Savaşın yüceltilmesi veya romantikleştirilmesi, savaşı bir vahşet ve gereksiz ölüm olayı olmaktan çıkararak heyecanlı bir macera ya da asil amaçlara hizmet eden bir olay haline getirebilir.

III. Etken: Özgürlük, zafer ve onur gibi kavramlar kullanılarak savaş alanlarında akan kanın boşa gitmediğine dair inançlar pekiştirilebilir.

IV. Etken: İzleyicilere bir çatışmanın başarılı bir şekilde çözüldüğü gösterilerek, izleyicilerde bir rahatlama hissi yaratılabilir.

3. Savaşın Estetize Edilmesi

Estetik, sözlük anlamı olarak göze hoş görünen sanatsal eserleri ya da güzelliğin, sanatın, zevkin yaratılması ve takdir edilmesi ile ilgilenen bir bilim dalını ifade etmektedir (Merriam-Webster, 2023). Dolayısıyla bir sanat dalı olarak filmlerin de estetik değere sahip olduğunu ve göze hoş görünecek görüntüler içerdiğini vurgulamak gerekmektedir.

Estetik kavramının anlamı ve filmlerin bir alt türü olan savaş filmleri göz önünde tutulduğunda, “savaşın estetize edilmesi” açısından bir tanım yapıldığında, bunun, literatürde, şiddet ve çatışmanın görsel araçlar kullanılarak hoş giden veya çekici bir şekilde sunulması olarak tanımlandığı görülmektedir (Breazu, 2022). Savaşın bu şekilde estetize edilerek sunulması, onun olumsuz yönlerini gizleyebilmekte, savaşı yüceltebilmekte ya da izleyicinin duygularını manipüle edebilmektedir (Gozalo-Salellas ve Dapena, 2020: 132). Bu durum ise savaşı romantik bir hale getirerek, ahlaki ve politik sonuçları ihmal etmektedir (Sanchez, 2011: 3). Sontag’ın “Başkalarının Acısına Bakmak” adlı eserinde de belirttiği gibi, savaşla ilgili görüntülerin sunuluş biçimine göre, bir taraftan savaşa karşı çıkan düşünceleri güçlendirmesi mümkünken diğer taraftansa ateşli bir militanlığı beslemesi mümkündür (Sontag, 2004: 4).

Savaşın estetize edilmesinin temel karakteristiklerini iki madde altında genelleştirmek mümkündür. İlk olarak, savaş filmleri savaşı estetize ederek, genellikle bir güzellik ve kahramanlık duygusu yaratmaktadır. Bunun içinse canlı renklerin kullanımı, dramatik aydınlatma, stilize görüntüler ve ağır çekim gibi tekniklere yer verilmektedir (Chouliarakı, 2006: 261). İkinci olarak, savaş filmleri, savaşın şiddetini ve yıkımını hafife alırken askerlerin cesaretini ve güçlü ulus algısını ön plana çıkarabilmektedir. Söz konusu durumda genellikle iyi-kötü ikilemi gündeme getirilmektedir. İyi-kötü ikileminin devreye girmesiyle birlikte, çoğu zaman, ulusal güvenliği tehdit eden kötü karakterlerin olduğu bir gruba karşı cesur askerlerden oluşan iyiler, kahramanlık göstererek ülkelerini kurtarmaktadır. Bu esnada insanların bombalanması, vurulması, bıçaklanması ya da dövülmesi gibi şiddet eylemleri, ulusal güvenliği

sağlamakta birer yöntem olarak kullanıldıklarından, savaşın bu yönleri, izleyici tarafından eleştirilmek yerine kutlanmaktadır (Boggs ve Pollard, 2016: 4-5).

Savaş estetize edilirken, ağır çekim (Eberwein, 2010: 148), yoğun bir şekilde sesli ve görsel öğelerin kullanımı (Bender, 2014: 1), dost ve düşmanı birbirlerinden ayırt edecek şekilde müzik kullanımı (düşmanlar için kulak tırmalayan, dostlar için daha yumuşak), yakın çekim (Surace, 2022: 32-142), gelişmiş teknoloji ve silahların gösterimi (Novelli, 2002: 1261) gibi sinematik teknikler kullanılmaktadır.

Sinematik tekniklerin yanında, savaş ayrıca anlatının belirli bir şekilde oluşturulması yoluyla da estetize edilebilmektedir. Bunun için filmlerin teması, karakterleri ve diyalogları savaşı haklılaştıracak biçimde düzenlenebilmektedir. Savaş filmlerinde yaratılan kahramanlık, fedakârlık ve intikam gibi içerikler, izleyicide bir sempati yaratmaktadır. Bu durum ise, filmler aracılığıyla ortaya konan anlatının, dünya görüşleri ve kimlikleri belirlemede inşa edici bir role bürünmesini sağlamaktadır (Kleinen, 2003: 434).

Savaşın estetize edilmesine dair söz konusu yönler, yalnızca filmlerle sınırlı kalmamıştır. Hükümetler de filmlerde kullanılan yöntemleri propaganda ve ideoloji yayma aracı haline getirerek (Harman, 2019: 241) “filmleştirme”¹ olarak adlandırabileceğimiz bir şekilde kullanmışlardır. Söz konusu yöntemin en belirgin örneklerinden biri, 2003 yılının Mayıs ayında ABD başkanı Bush’un, Irak savaşı ile ilgili olarak, bir uçak gemisi üzerinde yapmış olduğu konuşmadır. Bu konuşmada Bush, Top Gun filminin yapısal özelliklerini taklit eder biçimde, uçuş tulumlarını giymiş bir vaziyette ve etrafta gemiye ait uçaklar uçtuğu esnada konuşmasını yapmıştır. Böylelikle filmlere özgü estetiği uluslararası siyaset bağlamında kullanarak, kendisine başkomutan imajı oluşturmaya çalışmıştır (Carter ve Klaus, 2014: 2).

4. Savaş Temalı Filmlerin Savaşın Estetize Edilmesine Etkisi

Örnek olarak seçilen “Top Gun, Black Hawk Down, 12 Strong ve Top Gun: Maverick” farklı dönemlerde çekilen ve dolayısıyla ABD açısından uluslararası sistemi farklı açıdan ele alan Hollywood yapımı filmlerdir. Söz konusu filmlerin ortak özelliği, Savunma Bakanlığı Eğlence Medya Ofisi tarafından desteklenmeleri ve aynı zamanda savaşı betimlemelerinde ortak bir estetiği paylaşmalarındır. Aşağıda tablo 2 ‘de örneklem olarak seçilen filmler hakkında genel bilgiler verilmektedir.

Tablo 2: Örneklem Olarak Seçilen Filmler Hakkında Genel Bilgiler

Film Adı	Top Gun	Black Hawk Down	12 Strong	Top Gun: Maverick
Gösterim Yılı	1986	2001	2018	2022
Tür	Aksiyon ve Drama	Aksiyon ve Drama	Aksiyon ve Drama	Aksiyon ve Drama
Süre	1 saat 49 dakika	2 saat 24 dakika	2 saat 10 dakika	2 saat 10 dakika
Yönetmen	Tony Scott	Ridley Scott	Nicolai Fuglsig	Joseph Kosinski
Yazar	Jim Nakit, Jack Epps Jr., Ehud Yonay	Ken Nolan	Ted Tally, Peter Craig	Peter Craig, Justin Marks
Oyuncular	Tom Cruise, Tim Robbins, Kelly McGillis, Anthony Edwards	Josh Hartnett, Ewan McGregor, Tom Sizemore, Eric Bana	Chris Hemsworth, Michael Shannon, Michael Pena	Tom Cruise, Jennifer Connelly, Miles Teller
Müzik	Harold Faltermeyer	Hans Zimmer	Lorne Balfe	Harold Faltermeyer Lady Gaga Hans Zimmer

¹ Kavram “video oyunlaştırma” kavramından hareketle oluşturulmuştur. Video oyunlaştırmada, oyunlara ait referansların ve tasarımların, oyun dışı alanlara aktarılması bulunmaktadır (Türker ve Gök, 2022: 132). Bu nedenle filmlere ait yapıların, film dışındaki bir bağlama aktarılması dolayısıyla filmleştirme kavramının kullanımı uygun görülmüştür.

Bütçe/Hasılat	15.000.000 \$/357.288.178 \$	92.000.000 \$/ 172.989.651 \$	35.000.000 \$ /67.450.815 \$	170.000.000 \$/1.488.732.821 \$
IMDb Puanı	6,9	7,7	6,5	8,3

Kaynak: Tablo, Imdb, Letterboxd ve Allmovie sinema veri tabanlarının 2023 yılı bilgileri esas alınarak hazırlanmıştır.

Top Gun

ABD donanma pilotu olan Teğmen Pete Mitchell “Maverick” (Tom Cruise) ve arkadaşı yardımcı pilot Nick Bradshaw “Goose” (Anthony Edwards) ileri düzey savaş pilotluğu eğitimi için Miramar Deniz Hava Üssü’ne gönderilirler. Burada önemli bir derece olan “Top Gun” ödülü için Tom Kasansky “Iceman” (Val Kilmer) ile yarışa girerler. Maverick, donanmada çok sevilen biri değildir çünkü kendisi gibi pilot olan babası vaktiyle askerlerin hayatını kaybettiği bir kazaya neden olmuştur. Ayrıca uçuş tarzı etkili olsa da eğitmenler tarafından çok tehlikeli olarak değerlendirilmektedir. Maverick, Top Gun ödülü için mücadele ederken sivil eğitmenlerinden biri olan Charlotte Blackwood (Kelly McGillis) ile tanışır ve ona âşık olur. Bir savaş eğitimi uçuşu sırasında tehlikeli bir manevranın ardından, Maverick’in uçağı kontrolden çıkar, yardımcı pilotu ve arkadaşı olan Goose’u fırlatma sisteminin geç devreye girmesi sebebiyle kaybeder. Goose’un ölümünden kendisini sorumlu tutan Maverick, arkadaşını kaybetmenin psikolojik etkisiyle Top Gun ödülünü rakibi Iceman’e kaptırır. Ancak Maverick’e komutanları tarafından Sovyetler Birliği uçaklarının dahil olduğu gergin bir uluslararası kriz sırasında kendini göstermesi için son bir şans verilir (Allmovie, 2023a; Letterboxd, 2023a; Imdb, 2023a).

Bu son şansını iyi değerlendiren Maverick, büyük bir “kahramanlık” göstererek “düşman” uçak ve pilotlarına karşı önemli bir üstünlük sağlar ve ABD’nin söz konusu krizde Sovyetler Birliği’ne karşı galip gelmesine yardımcı olur. Görevi başarıyla tamamlayan Maverick, filmin sonunda bir Top Gun eğitmeni olmaya karar verir.

Top Gun filmine, Ehud Yonay’ın California Dergisinin Mayıs 1983 sayısında yayınlanan “Top Guns” başlıklı makalesi esin kaynağı olmuş, hatta bu makalede yayımlanan CJ Heatley tarafından çekilen fotoğraf filmin ana kurgusunun temelini oluşturmuştur. Söz konusu fotoğrafta “Bir Wolfpack pilotunun görüşünden, F-14’lerle dolu bir gökyüzü resmedilmiştir. Yonay makalesinde, Miramar Donanma Hava Üssü’nde görevli F-14 pilotları Yogi ve Possum’un uçuş maceralarını anlatmaktadır (Yonay, 1983).

Top Gun Mayıs 1986’da, Ronald Reagan’ın ikinci başkanlık döneminde gösterime girmiş ve Vietnam Savaşı’nın kamuoyu üzerindeki olumsuz etkisini kırması hedeflenmiştir. Bir başka ifadeyle filmin, kahramanlık ve vatanseverlik duygularının tekrar canlandırılması noktasında önemli bir etki yaratacağı düşünülmüştür (Kampmark, 2022).

Savunma Bakanlığı Eğlence Medya Ofisi, film şirketine 1.8 milyon dolar maliyetle Miramar Donanma Hava İstasyonu’nun, dört uçak gemisinin ve yaklaşık iki düzine F-14 Tomcats ile F-5 Tiger’in kullanımına izin vermiştir. Filmin bütçesinin yaklaşık 15 milyon dolar olduğu ve tek bir F-14 Tomcat’in yaklaşık maliyeti 38 milyon dolar olduğu düşünüldüğünde film şirketi için kârlı bir birlikteliğin doğduğunu söylemek mümkündür. Bu sayede filmde, it dalaşlarının, alçak irtifa ve yakın formasyon uçuş sahnelerinin kokpit ve hava görüntülerinin çekimleri söz konusu askeri erişimle mümkün hale gelebilmiştir. Ancak Eğlence Medya Ofisi desteği karşılığında yapımcılar, departmanın senaryoda değişiklik yapmasına da izin vermeyi kabul etmiştir. Örneğin Maverick’in arkadaşı ve yardımcı pilotu Goose’in havada bir çarpışmada değil kazada hayatını kaybetmesi sağlanmıştır. Çünkü donanmaya göre bu durumun kamuoyunda olumsuz bir algı oluşturma ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca, Maverick’in aşkı Charlie, bir askeri personelden bir sivile dönüştürülmüştür. Çünkü donanma düzenlemeleri subayların ve askere alınmış personelin ilişki kurmasını yasaklamıştır (Zenou, 2022).

Savaş uçaklarının gösterişli sahnelerine sahip olması sebebiyle 1980’li yıllarda en çok izlenen ve beğenilen filmlerden olan Top Gun, olay örgüsü ve karakterleri ile hem Soğuk Savaş’ın son dönemlerine hem de savaşın estetize edilmesine yönelik önemli unsurları içermektedir.

Top Gun filminin özellikle gençlere hitap etmesi amaçlanmıştır. “En iyinin en iyisi” olmak üzere eğitilen ABD Donanması pilotlarını konu alan film, gençler arasında popüler olması için tüm özelliklere sahiptir. Kendine güvenen ve tehlikelere atılmaktan korkmayan bir kahraman olan Maverick, güzel ve mesleğinde uzman bir kadın imajı çizen Charlotte ve ikisinin aşk sahnelerini daha da duygusallaştıran aynı zamanda film ile popülerleşen Berlin müzik grubunun seslendirdiği “Take My Breath Away” pop şarkısı bu özellikler arasındadır (Lamar, 1986).

Hikâyede, pilotlar gerçek savaşa girmekte ve çoğunlukla büyük beğeni toplayan cürekâr manevralar yapmaktadır. Bütün bu özellikler bir araya geldiğinde filmin ana mesajı “kim bir kahraman olmak istemez ki?” noktasına gelmektedir. Bu sayede Vietnam Savaşı, gençler için daha uzak bir anı haline gelmiştir (Wilkinson, 2022). Filmde aksiyon sahnelerine eşlik eden müzikler de maceracı duyguyu pekiştirerek kahramanlık motivasyonunun sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle filmin açılış sahnesinde gemiden kalkan uçakların gösterişli manevralarına “Danger Zone” adlı müzik ile hava savaşı sahnelerine dinamizm katılarak izleyicilerin heyecanının artması sağlanmıştır. Şarkının tempolu ritmi, pilotların yüksek hızda uçtukları ve adrenalin dolu anları yansıtmak için uygun bir seçim olmuştur. Şarkının adında ve sözlerinde geçen “Danger Zone (Tehlikeli Bölge)” ifadesi, adrenalin dolu bu maceraya vurgu niteliğindedir. Böylelikle filmdeki karakterlerin cesareti ve savaşçı ruhu ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca izleyicilerde duygusal tepkinin güçlendirilmesi sağlanmaktadır.

Reagan dönemi başlangıç olmak üzere filmler üzerinden vatanseverliğe, kahramanlığa, orduya desteğe ve ABD’nin düşmanlarının kötü tasvirine (özellikle Sovyetler Birliği) vurgu yapılması önemli hale gelmiştir. Top Gun da eğlendirme amaçlı basit bir aksiyon filmi olmanın ötesinde, aslında Reagan yıllarında Amerika’nın politikasını anlamak için bir siyasi ve kültürel ürün olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Film, gençleri orduya katılmaya ikna etmek için bir “işe alım reklamı” olmanın yanı sıra, o dönemde geri kazanılması hedeflenen vatanseverlik ya da rekabet gibi birkaç geleneksel değeri ve ideali sergilemektedir (Gagaridis, 2017: 2-4). Gagaridis’e (2017: 4) göre, Maverick’in hikâyesi, “ABD’nin deneyimini ve özgüvenini yeniden kazanmak için travmatik bir geçmişle başa çıkma şeklini ve gelecekle yenilenmiş güven ve iyimserlikle yüzleşme iradesini” yansıtmaktadır.

Filmin yayımlanmasının ardından donanma pilotu olmak için yapılan başvuruların arttığı çeşitli yayın organlarında ifade edilmiş, hatta donanmanın işe alım görevlilerinin sinemaların dışında stantlar kurdukları belirtilmiştir (Zenou, 2022).

Top Gun’ı izledikten sonra daha fazla Amerikalı orduya katılmak istemekle kalmamış, aynı zamanda daha fazla Hollywood yönetmeni ve yapımcısı orduyla çalışmak istemiştir (Bautista, 1991: 35). TIME, Eğlence Medya Ofisi’nin Top Gun’ın gösterime girmesinin ardından sonbahara kadar 200’den fazla senaryoyu gözden geçirdiğini belirtmiştir. Ancak bu gözden geçirme süreci aynı zamanda Eğlence Medya Ofisi’nin senaryolarda değişiklik talep edebileceği anlamına da gelmektedir (Waxman, 2016).

Black Hawk Down

Savaş muhabiri Mark Bowden tarafından gerçek olaylar temelinde yazılan “Kara Şahin Düştü: Modern Savaşın Öyküsü (Black Hawk Down: A Story of Modern War)” isimli kitaba dayanan ve Soğuk Savaşın bitiminin hemen sonrasındaki dönemi konu alan film, 1993 yılında bir grup Amerikan askerinin (Delta Force), BM Barış Gücü’nün bir parçası olarak iç savaşın sürdüğü Mogadişu-Somalili’de yaşadıklarını anlatmaktadır. Film, Somalili diktatör Mohamed Farrah Aidid’i devirmek için düzenlenen bir Amerikan askeri operasyonunu konu almaktadır. Ancak filmin senaryo bakımından odak noktası, ana karakterlerin -Personel Çavuş Matt Eversmann (Josh Hartnett), Yarbay Danny McKnight (Tom Sizemore), Çavuş Jeff Sanderson (William Fichtner), Grimes (Ewan McGregor)- operasyon sırasında “düşman” kuvvetleri tarafından düşürülen Black Hawk helikopterlerinin enkazına ulaşarak ölü ya da diri herkesi kurtarma mücadelesidir (Allmovie, 2023b; Letterboxd, 2023b; Imdb, 2023b; Chauré, 2020: 6-7).

“Kimseyi geride bırakmayın” düşüncesi temelinde, gerçekleştirilmeye çalışılan bu kurtarma mücadelesinde ABD kuvvetleri, etkili gerilla savaş taktikleri uygulayan Somalili milislerin yoğun

direnişiyi karşı karşıya kalırken, 15 saatlik silahlı çatışma birçok askerin ölmesi ve yaralanmasıyla sonuçlanır (Godfrey, 2009: 219-220).

Filmin temel argümanı ABD'nin bölgesel ve küresel güvenliği sağlamak için dünyanın herhangi bir bölgesinde askeri operasyon yapabilecek yetkinliğe ve iradeye sahip olduğudur. Bu sebeple filmde özellikle vurgulanmak istenen ABD'nin Somali'deki açlık ve iç savaşın temel sebebi olan diktatörün devrilmesi için gösterdiği kahramanlık ve fedakârlıktır. Bu bakımdan filmde diyaloglarda özellikle vurgulanan husus, Somali'de yaşananların bir iç savaş olmadığı ve bir soykırım olduğu ve ABD'nin bu soykırımı engellemek için Somali'de bulunduğu. Kahramanlığı ve fedakârlığı pekiştirmek içinse filmin ilk sahnelerinde “ya yardım edileceği ya da onların CNN'den takip edileceği” yönünde bir çıkarım yapılarak, ABD'nin yardım etmeyi tercih ettiği izleyiciye aktarılmaya çalışılmıştır.

Ridley Scott imzalı Black Hawk Down filmi, Pentagon'un tam desteğini almıştır. Oyuncular, Fort Bragg'da yoğun bir eğitim sürecinden geçmiştir (Talbot, 2002). Filmin çekimlerinde gerçek askerler yer almıştır ve filmin yapım sürecinde Mogadişu operasyonuna katılan üst rütbeli askerlerin yardımı alınmıştır. Ayrıca, filmin içinde görülen helikopterlerin ve pilotların bir bölümü gerçekten o günkü harekâta katılmıştır. Bunun karşılığında Pentagon'un doğrudan talebi üzerine film yapımcıları, filme alınmış olmasına rağmen, ordunun helikopterle yaban domuzu avladığı sahnenin tasvirini yumuşatmıştır (Alford, 2016: 338).

Talbot'a (2002) göre bu destek ve müdahale doğrultusunda film, ABD'nin Somali'ye müdahalesinin gerçek aktarımını değil, ABD militarizminin bariz bir şekilde yüceltilmesi işlevini görmektedir. Çünkü film senaryosunun dayanak noktası olduğu belirtilen Mark Bowden'ın kitabıyla tam olarak örtüşmemektedir. Bowden, savaşın olaylarını Mogadişu sokaklarında takip etmek ve okuyucuya açıklamak için savaşın taraflarının kim olduklarını, ailelerini ve savaşa neden katıldıklarını özellikle tasvir ederken, film kitabın bu yönünü çok fazla işlememeyi tercih etmiştir (Talbot, 2002). Talbot (2002) filmin 3 Ekim 1993'te Mogadişu'da olanlarla ilgili kamuoyu algısını değiştirmeye çalıştığını çünkü o zamanlar bu olayın kamuoyu algısında ABD ordusu için aşağılayıcı bir yenilgi olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Bu algıyı değiştirme amacıyla olduğu düşünülen film, Er Ryan'ı Kurtarmak tarafından 1990'lı yıllarda hedeflenen yurtseverlik çerçevesinde savaşın amacını hayatta kalmaya ve kişinin asker arkadaşlarını korumaya indirgeyen çağdaş savaş filmleri modelini sürdürmektedir (Klien, 2005: 427).

Black Hawk Down, tehlikeler ve aşılmaz zorluklar karşısında bile temel değerlere sahip olmayı hedefleyen bir askeri kültürün varlığını özellikle vurgulamaktadır. Filmde askerlerin yaşadığı zorlukları ifade etmek için gerçekleşen çatışma ve yaralanma sahneleri kamuoyunu her türlü uyumsuzluğa rağmen askerlerin mücadelelerini desteklemeye davet etmektedir (Klien, 2005: 432). Filmin giriş cümlesi Platon'dan esinlenerek “sadece ölümler savaşın sonunu gördü” cümlesi de filmin bu temel argümanını desteklemektedir. Klien'e (2005: 432) göre bu durum, görünüşte “savaş karşıtı filmleri Amerikan savaş yanlısı propagandaya” dönüştürmenin önemli bir adımıdır.

Black Hawk Down da görünüşte ABD'nin Somali'ye müdahalesini politik açıdan sorgulasa da ABD askerlerinin kahramanlığını ve askeri kültürünü üst bir noktaya çıkarmayı da ihmal etmemiştir. Bu nedenle söz konusu film, eleştirilenlerce “asker yanlısı ancak savaş karşıtı” bir film olarak tasvir edilmektedir.

Bu açıdan filmin verdiği politik mesajın da önemli olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. Doğu Bloğunun dağılmasıyla ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin hemen akabinde oluşan insani krizler ve bu krizlere ABD müdahalelerinin meşruluğunun sağlanması tartışmalı hale gelmiştir (O'Connor, 2004: 27). Bu nedenle filmin ana konusunu oluşturan 1993'teki Black Hawk Down olayından sonra ABD'nin Somali'den hemen çekilmesi, “ABD'nin proaktif olarak insani misyonlara dâhil olma ve BM ile iş birliği yapma konusundaki zorluklarının bir simgesi haline gelmiştir” (Gasbarri, 2018: 73-74; 89).

Filmin müzikleri de savaşı estetize etme ve bir eğlence haline getirme bakımından çeşitli özelliklere sahiptir. Filmin müziklerini besteleyen Hans Zimmer, Afrika çöllerine özgü çeşitli

enstrümanları ve sesleri kullanarak filmin içeriğinin aksine tipik olarak pozitif algı uyandırarak şiddet sahnelerini estetize etmiştir. Örneğin ölümlü ya da yaralanmalı çatışma sahnelerinde bile duygusal müzikler değil, maceracı duyguları tetikleyen hareketli müzikler çoğunlukla tercih edilmiştir.

Sonuç olarak film, politikanın yanlış yönlendirildiğine veya etkisiz bir şekilde uygulandığına dair mesajlarına rağmen, kamuoyunun Amerikan askerlerine kişisel desteğini arttırma amacı taşımaktadır. Film, askerlerin canlı ve duygusal deneyimlerini tasvir ederek savaşı estetize etmekte ve izleyicinin empati kurmasını sağlayarak askeri politika oluşturma konusundaki eleştirel söylemi bir nevi baskılamaktadır (Klien, 2005: 428). Bu durumla ilgili olarak Dalby'e (2008: 443) göre yönetmen Ridley Scott'ın savaş ve bilim kurgu filmlerinin birçoğunda birbirine bağlı iki tema bulunmaktadır. Scott ilk önce izleyiciler için, inandırıcı evrenler inşa etmeye odaklanmakta akabinde ise ahlaki ya da doğru kurallarla ilgili sorular sormaktadır (Dalby, 2008: 443). Savaşın estetize edilmesi noktasında söz konusu filmde de bu durum görülebilmektedir.

12 Strong

Doug Stanton'ın "Atlı Askerler (Horse Soldiers)" adlı kitabından esinlenilerek 11 Eylül terör saldırıları sonrası ABD'nin Afganistan müdahalesini konu alan filmde takım liderliğini Mitch Nelson'un (Chris Hemsworth) ve en yakın destekçisi Hal Spencer'in (Michael Shannon) yaptığı 12 kişilik bir ABD özel kuvvetler ekibi, Taliban'ın düşmanı olan General Raşid Dostum'a (Navid Negahban) yardım etme görevini üstlenirler. Söz konusu askerlerin temel amacı Dostum'u, birlikte Taliban ve El Kaide'ye karşı savaşmaya ikna etmek ve böylelikle Afganistan içine ilerlemek ve Taliban kuvvetlerini sıkıştırarak hava saldırısı ile yok edilebilecek uygun ortamı hazırlamaktır. Ancak, Amerikalı askerlerin Afgan atlı askerlerinin ilkel taktiklerine uyum sağlaması gerektiği gibi, aynı zamanda karşılıklı güvensizlik ve kültür farkı da bulunmaktadır (Imdb, 2023; Beyazperde, 2023; Allmovie, 2023c; Letterboxd, 2023c).

Söz konusu zorluklara rağmen askerlerin kahramanlıkları ve mücadele azimleri sayesinde Taliban karargâhında Nelson ve Dostum'un birlikleri tarafından kontrol sağlanır ve görevlerini başarıyla tamamladıktan sonra Nelson ve birliği Afganistan'dan ayrılarak ABD'ye döner (Azza ve Prihatika, 2021: 223). Söz konusu filmin "kahramanları" gerçekten de 11 Eylül'den sonra Afganistan'a gönderilen ilk ABD birlikleridir. 11 Eylül saldırılarına yanıt olarak ABD Özel Kuvvetleri birimi Alpha 595, Afganistan'a gönderilen üç ekipten biridir. Ekibin ilk görevi, hava muharebeleri esnasında uçaktan atlayan pilotları kurtarmak iken, görevleri aşiret liderlerini (savaş ağaları) ortak düşmanları olan Taliban ve El Kaide ile savaşmaya ikna etmeye evrilmiştir (History vs Hollywood, 2023).

Film, ABD birliklerinin Afganistan'a ayak basmasından 16 yıl sonra çekilmiş olmakla birlikte, Afganistan'daki çatışmaların neden olduğu çıkmaz ve başarısızlığa rağmen, müdahaleyi nitelikli bir başarı olarak izleyiciye gösterme çabasıdır.

12 Strong, kahramanlık ve yurtseverlik ekseninde ABD gücünün yenilmezliği konusunda kendinizi iyi hissetmenizi isteyen bir savaş filmi olarak tasvir edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda filmin, bir savaş temalı video oyunu gibi inşa edildiği görülmekte, hatta her çatışma ve mücadele yeni bir seviye gibi gösterilmektedir. Bu noktada özellikle savaşın ıstıraplı göz ardı edilmektedir (Gleiberman, 2018).

Azza ve Prihatika'ya (2021: 227) göre filmin ana görevi, ABD müdahaleciliğine yönelik fikirlerin, tutumların, düşünme biçimlerinin ve inancın telkin edilmesidir. Film bunu yaparken "kahramanlara" ve onların ülkeleri için gösterdikleri fedakârlığa odaklanmayı da ihmal etmemektedir. Örneğin ana karakter Nelson filmde güçlü ve saygın bir lider olarak resmedilmekte ve ailesine daha fazla vakit ayırabilmek için masa başı bir göreve geçmeye hazırlanırken, 11 Eylül saldırılarına kayıtsız kalamayarak bir kahramandan beklenen fedakârlığı göstererek Afganistan'a gidecek birliğin başında olmayı talep etmiştir. Benzer şekilde emekliliğe hazırlanan Spencer da söz konusu saldırılara kayıtsız kalmayarak emekli olmaktan vazgeçmeyi tercih etmiştir.

Filmde savaş sahnelerinin tasarımı görsel efektlerle desteklenmiş, özellikle savaşın etkileri, ağır çekimler, patlamalar ve hava bombardımanının dâhil edilmesiyle birlikte daha güçlü bir şekilde yansıtılmış, savaşın yoğunluğu ve gerçekçilik hissi artırılmaya çalışılmıştır. Böylece izleyiciye görsel bir şölen sunularak savaşın etkileyici bir kavram olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak filmde kullanılan müzikler de savaşın estetize edilmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, savaş sahnelerinde yüksek enerjili ya da dramatik müzikler kullanılarak izleyicinin heyecanının artırılması ve daha güçlü bir duygusal deneyim yaşaması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sayede izleyici olayların içine daha fazla çekilebilmiş ve savaştaki kahramanlık izleyiciye daha etkili bir şekilde aktarılmıştır.

Top Gun Maverick

1986 yapımı Top Gun filminin devamı niteliğinde olan Top Gun: Maverick, ABD donanması pilotu Pete Mitchell'in (Tom Cruise), Top Gun mezunlarını zorlu bir görev için eğitmek üzere geri dönüşü sonrası yaşananlara odaklanıyor. İlk filmde yaklaşık 30 yıl sonra, Maverick hala üst düzey bir donanma pilotu olarak sınırları zorlamakta ancak Top Gun'un seçkin mezunlarına liderlik ederken geçmişle de yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Çünkü bu seçkin birliğin içerisinde Maverick'in ilk filmde kaybettiği en iyi arkadaşı ve ortağı Nick Bradshaw'ın oğlu Teğmen Bradley Bradshaw "Rooster" (Miles Teller) da bulunmaktadır (Allmovie, 2023d; Letterboxd, 2023d; Imdb, 2023d).

Filmin ana konusu, ABD'nin, ismi belirtilmeyen bir ülkenin kitle imha silahları geliştirebilecek bir tesis inşa ettiği ve seçkin bir savaş uçağı ekibinin onu korumakla görevlendirildiği hususunda güvenilir istihbarat elde etmesi üzerine kuruludur.

Filmin ana karakteri Maverick, disiplinsiz davranışları nedeniyle ilk filmde de hatırladığımız Tom Kasansky "Iceman" (Val Kilmer) gibi emsallerine göre rütbe atlama konusunda başarı gösterememiş, Albay rütbesinde ve artık dost olduklarını anladığımız Iceman'ın da desteğiyle test pilotluğu görevini icra etmektedir. Maverick, yine Iceman'ın isteğiyle Top Gun'un yeni mezunlarından oluşan bir ekibi hazırlamak ve bu ekiple birlikte söz konusu tesisi yok etmek için, bu kez bir eğitmen olarak Top Gun'a çağırılmıştır. Görev planı, söz konusu ekibin uçak gemisinden kalkarak, düşman bölgesine girmesini, saldırıyı gerçekleştirmesini ve ardından uçak gemisine geri dönmelerini içermektedir. Maverick'in ilk filmde olduğu gibi sınırları zorlayan uçuş ve saldırı taktikleri amirleri tarafından tepki çekmesine ve hatta Top Gun'dan uzaklaştırılma kararı vermelerine rağmen, Maverick ekibiyle birlikte bu görevi icra safhasına geçmiştir.

Filmin sonunda zor ancak başarılı harekâtın ardından düşman uçakları ile gerçekleşen hava mücadelesinde Maverick kendini feda ederek, Rooster'ı vurulmaktan kurtarmış ancak Maverick'in uçağı düşmesine rağmen fırlatma ile güvenli bir yere paraşütle atladıktan sonra, kendisine ateş etmeye hazırlanan bir saldırı helikopterini bu sefer Rooster imha ederek Maverick'in kurtulmasını sağlamıştır. Ancak kendi uçağı da vurulduğundan paraşütle atlayarak kurtulabilmiştir. Film, Maverick ile Rooster düşman bölgesinden eski bir F-14 çalarak ve yeni nesil savaş uçaklarına üstünlük sağlayarak kurtulmasıyla sonuçlanmıştır.

Film içerdiği mesajlarla birlikte ABD ordusunun 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak savaşlarındaki başarısızlık algısını ve bu nedenle zarar gören itibarını düzeltmeye yardımcı olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede ilk filmde olduğu gibi bu filme de Eğlence Medya Ofisi'nden jetler ve uçak gemileri dahil olmak üzere ekipman, personel ve teknik uzmanlık şeklinde destek alınmıştır (Zenou, 2022; Rose, 2022). Hatta Pentagon, filmin senaryosuna da bazı katkılarda bulunmuştur. İlk izinlerin ardından filmin donanmayı "doğru, olumlu ve profesyonel bir şekilde" tasvir etmesini sağlamak için senarist Eric Singer ve yönetmen Joseph Kosinski ile birkaç ay çalışılmıştır (Hunt, 2022). Bu ortaklığı Loia (2022: 714), "Amerikan İmparatorluğu" mitini destekleyen bir iş birliği olarak görmektedir. Ancak Loia (2022: 714) devam filmini orijinaliyle karşılaştırırken, ABD dış politikasındaki değişikliklerinin de fark edilir olduğunu düşünmektedir. Bu noktada 1986 yapımı Top Gun öncelikle pilotlar arasındaki rekabete odaklanırken, bir düşmanla karşılaşma, herhangi bir görevden bağımsızdır. Ancak devam filmi bir tehdide ve yapılması gereken bir göreve

odaklanmaktadır (Loia, 2022: 716-717). Loia (2022: 716-717), devam filmindeki bu değişikliği, dünyada kendini daha az güvende hisseden bir “Amerikan İmparatorluğuna” işaret ettiğini, bu güvensizlik ortamında Maverick’in, düşmanlarını devre dışı bırakarak ABD’nin, tarihi ve evrensel misyonunun bilincini yeniden kazanılmasına yardımcı olduğunu iddia etmektedir.

Filmde işlenen düşman algısı da bu noktada önem kazanmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi senaryoda düşman ülkenin adı belirtilmemesine rağmen, uranyum zenginleştirme tesisine sahip ülke olarak İran ve bu tesisi koruma noktasında hava savunma sistemleri ve yeni nesil savaş uçağı temini noktasında Rusya’nın tasvir edildiği oldukça açıktır. Filmde düşman uçakları olarak resmedilmeye çalışılan ve hangarda tutulan eski F-14’ün İran’ın da envanterinde olması ve tesisi koruyan gelişmiş savaş uçakları SU-35’lerin Rusya’nın envanterinde yer alması bu iddiayı güçlendirmektedir.

İlk filmde olduğu gibi devam filminde de bir yandan savaş uçaklarının gösterişli sahneleri izleyici üzerinde heyecan yaratırken, diğer yandan da aksiyon sahnelerine eşlik eden müzikler maceracı duyguyu pekiştirerek kahramanlık motivasyonunun sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Devam filminde, ilk filmde gençler arasında popüler olan “Take My Breath Away” pop şarkısı gibi popüler alabilecek bir şarkı yer almamış olsa da ilk filmde olduğu gibi filmin açılış sahnesinde uçak gemisindeki “Danger Zone” ile başlayan sahne hem nostalji hissi yaşatmakta hem de filmin duygusunun izleyiciye daha güçlü bir şekilde geçmesini sağlamaktadır.

Doğrudan Top Gun Maverick adlı filmle ilgili bir veriye ulaşılamasa da izleyicilerin savaş filmlerinde sıklıkla yer alan stresli durumlara/aksiyon sahnelerine dair görüntüleri izlediklerinde heyecanlandığına dair göstergelerden biri olan kalp atış hızının ve nefes alışverişinin artması temel alınacak olursa, tıbbi araştırmaların ortaya koyduğu üzere, film izlemenin heyecanın fiziksel göstergeleri üzerinde etkili olduğu saptanmıştır (Child vd., 2014). Serinin ilk filminin, gençlerin askere yazılma oranları üzerinde yarattığı artış etkisi göz önünde bulundurulduğunda, dolaylı olarak “bu filmin de izleyiciler üzerinde heyecan yaratması güçlü bir ihtimaldir” yargısına varmak yanlış olmayacaktır. Ayrıca Top Gun Maverick ile ilgili olarak yukarıda değinildiği gibi, tüm zamanların en çok izlenen filmleri arasında yer alması da bu tespiti desteklemektedir.

Ayrıca filmde insansız hava araçlarına eleştirel bir bakış açısıyla teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin marifetin savaş uçağında değil, pilotta yani askerde olduğunun özellikle altı çizilmektedir. “Kahraman pilotların” ABD’nin ulusal güvenliği açısından öneminin vurgulandığı da açıktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Sadece ölümler savaşın sonunu gördü...” Black Hawk Down” filminin başında yer alan ve Platon’a atfedilen bu sözden de anlaşılacağı gibi savaşlar bir politika aracı olmaya devam ettiği sürece asla son bulmayacaktır. Dünyanın herhangi bir yerinde bir savaş biterken, başka bir yerinde başka bir savaş başlayacaktır. Platon’un da ifade etmek istediği gibi sadece ölümler şanslıdır çünkü yalnız onlar bir daha savaşı yaşamaktan kaçınabileceklerdir. Dolayısıyla savaşın ve yarattığı şiddetin insan doğasının bir parçası haline geldiğini söylemek mümkündür. Ünlü savaş teorisyeni Carl von Clausewitz’in Savaş Üzerine adlı eserinde de belirttiği gibi savaşın karakterinin özünü oluşturan şiddet, nefret ve ihtirasın halkta bulunuyor olması gerekmektedir. Clausewitz aynı zamanda bu duyguları savaşta motive edici güçler olarak görmektedir. Ancak savaşın yarattığı yıkıcı etkiler sebebiyle halkta bu duyguları yaratabilmek, savaşa destek vermesini ya da şiddeti meşru bir yol olarak görmesini sağlayabilmek kolay değildir. Bu durumun farkında olan devletler de savaşların yarattığı şiddetin yıkıcı etkilerini algı boyutunda değiştirerek savaşı estetize etme arayışındadırlar. Bu arayış içerisinde devletler özellikle filmlerin icadından itibaren, hareketli görüntülerin ve sesin insan algısını etkilemedeki gücünü fark etmiş ve bu amaç doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır.

İzleyicilerin de olay örgüsü, karakterlerin kahramanlıkları ve heyecan verici müziklerin yarattığı maceracı duyguların etkisiyle sinemalara ilgi göstermesi, savaş temalı filmlerin savaşın estetize edilmesi maksatlı kullanımını giderek daha yaygın hale getirmiştir.

Bu çalışma, savaş temalı filmler ile savaşın bir eğlence olarak estetize edilmesi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamış ve bu doğrultuda örneklem olarak seçilen "Top Gun, Black Hawk Down, 12 Strong ve Top Gun: Maverick filmleri" analiz edilmiştir. Farklı dönemlerde çekilen söz konusu filmlerin ortak noktası ABD açısından uluslararası sistemi ele alan birer Hollywood yapımı filmler olmaları ve bir devlet kuruluşu olan Savunma Bakanlığı Eğlence Medya Ofisi tarafından desteklenmeleridir. Aynı zamanda bu filmler savaşı betimlemelerinde ortak bir estetiği de paylaşmaktadırlar.

Bu açıdan bakıldığında söz konusu filmlerin ilk özelliği, olay örgülerinin kahramanlık ve fedakârlık üzerine kurulmuş olması sebebiyle izleyicinin şiddete karşı duyarsızlaşmasını sağlayabilmeleridir. İkinci olarak, söz konusu filmlerde gelişmiş teknoloji sayesinde sunulan görüntüler, gerçeklik hissi yüksek efektler ve sesler izleyicilerin çatışmaya olan ilgisini artırmakta ve savaşa dair maceracı duygulara kapılmaları sağlanarak şiddet bir eğlence kültürüne dönüşebilmektedir. Bir başka ifadeyle teknoloji ile izleyicilerde heyecan ve hayranlık duyguları artırılarak şiddet estetize edilebilmektedir.

Üçüncü olarak, söz konusu filmlerde ulusal değerler ve güvenlik için fedakârlık ve kahramanlık vurguları özellikle dikkat çekicidir. Filmlerde olay örgüleri ABD'nin tehdit algısına, dolayısıyla dost ve düşman ayrımına göre şekillenmiş ve kullanılan şiddetin meşruluğu bu yolla halka aktarılmaya çalışmıştır. Bu açıdan ABD'nin uluslararası siyasetinin tarihsel dönemleri ile Amerikan savaş temalı filmleri ve filmlerdeki tasvirler arasında bir ilişki olduğu da aşikârdır.

Son olarak, söz konusu filmler final sahneleri ile izleyicilerde bir rahatlama veya yeni bir gerçeklik duygusu sağlamaktadır. Bu filmlerde kahramanların, dolayısıyla ABD'nin yani "iyinin" kayıplarına rağmen fedakârlıklar gösterip kazanması ya da haklı gösterilmesi izleyicilerde işlerin iyiye gittiğine ya da gideceğine dair bir duygu yaratabilmektedir.

Sonuç olarak söz konusu filmlerin ortak özellikleri göz önünde tutulduğunda, filmlerin, savaşın ve şiddetin rahatsız edici ve travmaya yol açıcı yönlerini minimize ederek ve estetikleştirmeye çalışarak, ABD'nin dış politika eylemlerinin ve müdahil olduğu savaşların meşruluğunu güçlendirmeye yardımcı olma amacı taşıdıkları görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alford, M., (2016). "The Political Impact of the Department of Defense on Hollywood Cinema", *Quarterly Review of Film and Video*, 33 (4), 332-347.

Allmovie (2023a). "Top Gun", <https://www.allmovie.com/movie/top-gun-v50435..>, 01.03.2023.

Allmovie (2023b). "Black Hawk Down", <https://www.allmovie.com/movie/black-hawk-down-v257740..>, 02.03.2023.

Allmovie (2023c). "12 Strong", <https://www.allmovie.com/movie/12-strong-v681695..>, 02.03.2023.

Allmovie (2023d). "Top Gun Maverick", <https://www.allmovie.com/movie/top-gun-maverick-v638141..>, 02.03.2023.

Azza, S. Y. ve Prihatika, Y. D., (2021). "Sinematik Teror: Eksepsionalisme Amerika Dan Propaganda Anti-Islam Dalam Film 12 Strong", *Haluan Sastra Budaya*, 5 (2), 221-242.

Bautista, E. R., (1991). "A Study of The Relationship of Movies and Military Recruitment", Oklahoma State University Faculty of the Graduate College,

<https://shareok.org/bitstream/handle/11244/13662/Thesis-1991-B352s.pdf?sequence=1>,
07.01.2024.

Bender, S. M., (2014). "Blood Splats and Bodily Collapse: Reported Realism and the Perception of Violence in Combat Films and Video Games", *Projections: The Journal for Movies and Mind*, 8 (2), 1-25.

Beyazperde (2023). "12 Strong", <https://www.beyazperde.com/filmler/film-181056/>,
03.03.2023.

Boggs, C. ve Pollard, T., (2016). *The Hollywood War Machine: U.S. Militarism and Popular Culture*. New York: Routledge.

Box Office Mojo (2023). "Top Lifetime Grosses", https://www.boxofficemojo.com/chart/top_lifetime_gross/?area=XWW., 30.04.2023.

Breazu, R., (2022). "The Aestheticization of Violence in Images", *Philosophia*, 51, 33-52.

Bronfen, E., (2012). *Specters of War: Hollywood's Engagement with Military Conflict*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Carlos, J. C., (2019). "Susanne K. Langer and the Definition of Art", *Eidos: A Journal for Philosophy of Culture*, 3 (1), 92-103.

Carter, S. ve Klaus, D., (2014). *International Politics and Film: Space, Vision, Power*. London: Wallflower.

Child, N., Hanson, B., Bishop, M., Rinaldi, C. A., Bostock, J., Western, D., Taggart, P. (2014). "Effect of Mental Challenge Induced by Movie Clips on Action Potential Duration in Normal Human Subjects Independent of Heart Rate", *Circulation: Arrhythmia and Electrophysiology*, 7(3), 518-523. doi:<https://doi.org/10.1161/CIRCEP.113.000909>.

Chouliaraki, L., (2006). "The Aestheticization of Suffering on Television", *Visual Communication*, 5(3), 261-285.

Dalby, S., (2008). "Warrior geopolitics: Gladiator, Black Hawk Down and The Kingdom Of Heaven", *Political Geography*, 27, 439-455.

Eberwein, R., (2010). *The Hollywood War Film*. West Sussex: Wiley-Blackwell.

Fanti, K. A., Vanman, E., Henrich, C. C., ve Avraamides, M. N. (2009). "Desensitization to Media Violence Over a Short Period", *Aggressive Behavior*, 35(2), 179-187. doi:<https://doi.org/10.1002/ab.20295>.

Gagaridis, A., (2017). "Reaganism in Tony Scott's Top Gun", *Cultures & Relations Internationales*, <http://cecrilouvain.be/wp-content/uploads/2018/01/1CRI-1.pdf>., 30.04.2023.

Gasbarri, F., (2018). "From the Sands of the Ogaden to Black Hawk Down: The End of the Cold War in the Horn of Africa", *Cold War History*, 18 (1), 73-89.

Gleiberman, O., (2018). "Film Review: 12 Strong", <https://variety.com/2018/film/reviews/12-strong-review-chris-hemsworth-1202666345/>., 10.04.2023.

Godfrey, R., (2009). "Military, masculinity and mediated representations: (con)fusing the real and the reel", *Culture and Organization*, 15 (2), 203-220.

Gozalo-Salellas, I. ve Dapena, X., (2020). "Aestheticization of Politics and the War Machine in No by Pablo Larrain", Hatry, L. (ed.), *ReFocus: The Films of Pablo Larrain* içinde, Edinburgh: Edinburgh University Press, 131-146.

Grant, B. K., (2007). *Film Genre: From Iconography to Ideology*. London: Wallflower.

Harman, S., (2019). *Seeing Politics: Film, Visual Method, and International Relation*. Québec: McGill-Queen's University Press.

History vs Hollywood (2023). "12 Strong", <https://www.historyvshollywood.com/reelfaces/12-strong/>., 20.03.2023.

Hunt, A., (2022). "How the US Military Gave Notes on Top Gun: Maverick", *GQ*, <https://www.gq.com/story/top-gun-maverick-military-advisor-interview>., 30.04.2023.

Imdb (2023a). "Top Gun", <https://www.imdb.com/title/tt0092099/>., 02.03.2023.

Imdb (2023b). "Black Hawk Down", <https://www.imdb.com/title/tt0265086/>., 02.03.2023.

Imdb (2023c). "12 Strong", <https://www.imdb.com/title/tt1413492/>., 02.03.2023.

Imdb (2023d). "Top Gun Maverick", <https://www.imdb.com/title/tt1745960/>., 02.03.2023.

Jenkins, T., (2012). *The CIA in Hollywood: How the Agency Shapes Film and Television*. Austin: University of Texas Press.

Jones, S. ve Dawkins, S., (2018). "Walking in Someone Else's Shoes: Creating Emphaty in the Practice of Immersive Film", *Media Practice and Education*, 19 (3), 298-312.

Kampmark, B., (2022). "Top Gun: Maverick The Pentagon Recruitment Drive", *Dissident Voice*, <https://www.proquest.com/docview/2679447487?pq-origsite=summon>., 22.03.2023.

Kleinen, J., (2003). "Framing the Other. A Critical Review of Vietnam War Movies and Their Representation of Asians and Vietnamese", *Asia Europe Journal*, 1, 433-451.

Klien, S. A., (2005). "Public Character and the Simulacrum: The Construction of the Soldier Patriot and Citizen Agency in Black Hawk Down", *Critical Studies in Media Communication*, 22 (5), 427-449.

Krippendorff, K., (2019). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (4. b.). Los Angeles: SAGE Publications.

Lamar, J. V. Jr., (1986). "The Pentagon Goes Hollywood", *Time*, <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,962933,00.html>., 22.03.2023.

Letterboxd (2023a). "Top Gun", <https://letterboxd.com/film/top-gun/>., 02.03.2023.

Letterboxd (2023b), "Black Hawk Down", <https://letterboxd.com/film/black-hawk-down/>., 02.03.2023.

- Letterboxd (2023c). "12 Strong", <https://letterboxd.com/film/12-strong/>., 02.03.2023.
- Letterboxd (2023d). "Top Gun Maverick", <https://letterboxd.com/film/top-gun-maverick/>., 02.03.2023.
- Loia, D., (2022). "The Empire Cannot Die: Propaganda and Immortality in Top Gun: Maverick", *New Blackfriars*, Vol. 103, 1108, 713-729.
- Maffei, A. ve Alessandro, A., (2019). "E-Movie - Experimental Movies for Induction of Emotions in Neuroscience: An Innovative Film Database with Normative Data and Sex Differences", *Plos One*, 14 (10).
- Mangolin, R. B.; Pereira, C.; Silva, M.; Monteiro, M. ve Knoblich, G. (2017). "The Musical Emotional Bursts (MEB) Dataset: A New Set of Stimuli to Induce Affective Responses", *Frontiers in Psychology*, Vol. 8, No. 12, 21-34.
- Martini, E. ve Kerkhof, P., (2017). "Real-time Interpersonal Media Use, Relationship Quality, and Well-being: A Review of Research from Computer-Mediated Communication, Media Psychology, and Communication Neuroscience", *Communication Monographs*, Vol. 84, No. 4, 433-456.
- Mihalache, M., (2019). "The Spectacle of Violence: Fascination and Aversion in Italian Cinema of the 1970s", *Media and Communication*, 7 (4), 181-190.
- Monaco, J., (2009). *How to Read a Film: Movies, Media, and Beyond*. New York: Oxford University Press.
- Murray, S., (2003). "Military Families and Media", *Electronic Journal of Communication*, Vol. 13, 1-15.
- Neta, M., Norris, C. ve Whalen, P. J., (2009). "Corrugator Muscle Responses Are Associated with Individual Differences in Positivity–Negativity Bias", *Emotion*, 9 (5), 640-648.
- Newman, K. ve Levine, E., (2012). *Legitimizing Television: Media Convergence and Cultural Status*. New York: Routledge.
- Nezlek, J. B., Feist, G. J., Wilson, T. ve Plesko, R. (2001). "Day-to-day variability in empathy as a function of daily events and mood", *Journal of Research in Personality*, 35(4), 401-423. doi:<https://doi.org/10.1006/jrpe.2001.2323>.
- Pollard, T. ve Boggs, C., (2017). "Hollywood and the Spectacle of Terrorism", *New Political Science*, 39 (4), 529-546.
- Power, M., (2007). *The Film Factory: Russian and Soviet Cinema in Documents 1896-1939*. New York: Routledge.
- Pratkanis, A., (2001). "Propaganda and Persuasion", *The Encyclopedia of Political Communication*, Sage, 119-122.
- Robinson, P., (2007). "Research-based Policy: Using Evidence for Accountability, Governance, and Performance", *Public Administration Review*, 67 (4), 533-545.

- Schickel, R., (2001). "A Mission Into Hell", *Time*, <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,187666,00.html>., 22.03.2023.
- Scott, A. O., (2001). "At War and Loving It", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2001/12/28/movies/film-review-at-war-and-loving-it.html>., 22.03.2023.
- Seitz, M. Z., (2017). "Why Do We Hate Film Critics?", *New York Times Magazine*, <https://www.nytimes.com/2017/11/28/magazine/why-do-we-hate-film-critics.html>., 30.04.2023.
- Shiel, M., (2012). *Hollywood Cinema and the Real Los Angeles*. London: Reaktion Books.
- Smith, M., (2001). *Killing the Future: Women and the Millennium*. New York: Black Rose Books.
- Stoddard, J. D. ve Marcus, A. S., (2006). "The Burden of Historical Representation: Race, Freedom, and "Educational" Hollywood Film", *Film and History: An Interdisciplinary Journal of Film and Television Studies*, 36 (1), 26-35.
- Suri, R., Sheth, J., Sun, Q. ve Gebauer, S., (2003). "Do Emotional Appeals Work for All Products? A Meta-analysis of Advertising Context and Moderators", *Journal of Marketing*, 67(2), 15-28.
- Taylor, J. R., (2003). *The Penguin Dictionary of the Theatre*. London: Penguin Books.
- Thompson, K. ve Bordwell, D., (2003). *Film History: An Introduction*. Boston: McGraw-Hill.
- Tzanelli, R., (2019). *Cinematic Tourist Mobilities and the Plight of Development*. London: Routledge.
- Van Dijck, J., (2013). *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. New York: Oxford University Press.
- Van Riper, A. B., (2011). "Science and Technology in World War II: The Office of Scientific Research and Development", *Journal of the History of Technology*, 32, 110-133.
- Watkins, E., (2022). "Film, Propaganda, and the American Mind", *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2022/07/american-propaganda-films-top-gun/670534/>., 30.04.2023.
- Webb, J., (2008). "Masculinity, Cinema, and the Military: Images of United States Servicemen", *Journal of Military History*, 72 (2), 543-570.
- Williams, J., (2002). "American Cinema in The 20th Century: Politics and Patriotism", *Journal of American History*, 98 (1), 33-55.
- Wright, E. ve Larsen, H., (2020). "Hollywood and the Cold War: Comparing Representations in Mainstream Film and TV", *Journal of Popular Film and Television*, 48 (2), 71-85.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****WAR AS A FORM OF ENTERTAINMENT AND THE AESTHETICIZATION OF WAR:
IMPACTS OF WAR-THEMED MOVIES**

War has been a recurring theme in movies since the early days of cinema and has been depicted in various ways throughout the history of cinema. From the propaganda films of the war periods to the various approaches of the modern era, filmmakers have used war within themes such as heroism, sacrifice and patriotism. However, the aestheticization of war through films and these themes, i.e. the presentation and even glorification of violence as a means of entertainment, is a controversial issue as war is actually cruel and evil in nature.

War-themed films, captivating audiences with their fascination and romanticization of war, have proliferated. These movies use engaging plots, heroic characters, and exhilarating music to create an entertaining experience, attempting to shape public perception of war for political ends. Viewers often develop adventurous or romanticized sentiments towards war through these films, ultimately transforming violence into a culture of entertainment.

From this point of view, war movies have diverse effects on the audience and serve various purposes. Firstly, they desensitize viewers to violence, transforming war into a gratifying form of consumption. Secondly, war movies glorify militarism, generating interest in conflicts and bolstering the legitimacy of war. Thirdly, they reinforce national myths by using symbols like flags and language that distinguish between allies and enemies. Lastly, war movies offer relaxation and escapism, often instilling optimism about overcoming the "enemy".

For these purposes, techniques such as the use of vivid colors, dramatic lighting, stylized images and slow motion are used. While war is aestheticized, cinematic techniques such as slow motion, intensive use of audio and visual elements, music use that will distinguish friends and enemies from each other, close-up, display of advanced technology and weapons are used.

War movies often minimize the violence and destruction of war while highlighting the bravery of soldiers and promoting a perception of national strength. This is achieved by emphasizing a simplistic good-versus-evil narrative, where heroic soldiers save their country from a group of evil characters who pose a threat to national security. The movies often depict acts of violence, such as bombings, shootings, stabbings, or beatings, as necessary measures to safeguard the nation, thereby garnering audience approval rather than criticism.

War and its inherent violence have become deeply ingrained in human nature. Carl von Clausewitz, a renowned war theorist, acknowledged violence, hatred, and passion as integral elements of war, serving as motivating forces. However, due to the destructive nature of war, it is difficult to instill these emotions in the public, gain their support for war, or legitimize violence as acceptable. To address this challenge, states have sought to aestheticize war, reshaping perceptions of its destructive consequences. They have recognized the influential power of moving images and sound, especially since the emergence of film, strategically utilizing them to shape human perception. Notably, the United States has actively employed war movies for political purposes, with various institutions, particularly the Department of Defense, playing a significant role.

This study explores the correlation between war-themed movies and the portrayal of war as entertainment. It investigates the connection between different historical periods of U.S. international politics and American war-themed movies, focusing on the evolving portrayals within these films. Specifically, it examines the United States' involvement in various 20th and 21st-century wars and conflicts, shedding light on the changing approach to international politics over time.

This study examines how war movies reflect and shape US international politics in different historical periods by using content analysis. It also explored how these movies affect public views of war and their role in political discourse.

The samples were selected from American movies released during the period from the Cold War era to the post-Arab Spring period, with one movie representing each period. The movies in question are Top Gun, Black Hawk Down, 12 Strong and Top Gun: Maverick. These films were collected from various sources, including online film databases, film archives, and DVDs. Each chosen film has been analyzed based on its subject, plot, and characters.

The common point of these films, which were shot in different periods, is that they are Hollywood productions that address the international system from the perspective of the USA and that they are supported by the Department of Defense Entertainment Media Office, a state institution. At the same time, these films also share a common aesthetic in depicting war.

From this perspective, the first characteristic of these movies is that their plots are built upon heroism and sacrifice, which desensitizes the audience to violence. Secondly, the advanced technology showcased in these movies, along with highly realistic effects and sounds, enhances the viewers' interest in conflicts and induces them to experience adventurous feelings related to war, ultimately transforming violence into a culture of entertainment.

Thirdly, the emphasis on sacrifice and heroism for national values and security in these movies is particularly striking. The plots of the movies have been shaped according to the USA's threat perception, and thus the distinction between friends and enemies. The legitimacy of the employed violence has been attempted to be conveyed to the public through this means. In this respect, it is evident that there is a relationship between the historical periods of US international politics and American war-themed movies and their depictions.

Lastly, the final scenes of these films provide a sense of relief or a new reality for the audience. In these movies, the fact that the heroes, and therefore the US, the "good", make sacrifices and win or are vindicated despite their losses creates a feeling in the audience that things are getting better or will get better.

In conclusion, when the common characteristics of these movies are considered, it is seen that they aim to help strengthen the legitimacy of US foreign policy actions and the wars in which it is involved. However, the movies act in line with this aim by minimizing and aestheticizing the disturbing and traumatic aspects of war and violence.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Ali GÖK			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Eğlence Olarak Savaş ve Savaşın Estetize Edilmesi: Savaş Temalı Filmlerin Etkisi			
Tarih <i>Date</i>	30.06.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Ali GÖK	%50	Çıkar çatışması bulunmamaktadır	-
2	Göksel Tüürker	%50	Çıkar çatışması bulunmamaktadır	-

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1377487

MÜLTECİ OL(AMA)MAK: İZMİRLİLERİN MÜLTECİLERİ GÖRME BİÇİMLERİ

Dr. Osman ŞİMŞEK*

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan
ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji
Bölümü.

e-posta: osmnsmssek7@gmail.com

ORCID 0000-0001-5619-704X

ÖZ

Bu makale 2018-2022 yıllarında İzmirliilerin mültecileri görme biçimini merkeze aldığımız araştırmanın sonuçlarından üretilmiştir.¹ Mültecilerin yoğun olduğu bölgelerde İzmirliilerle yapılan derinlemesine görüşmeler ve ilgili literatür taraması sonucunda mülteci olmak ya da olmamak hem hukuki boyutu hem de yerel halkın bakış açısı üzerinden tartışılmaktadır. Araştırmanın ana sorusunu yoğun bir Suriyeli göçünü karşılayan Türkiye'de geçen bunca zamana rağmen bu insanların geçici koruma kimliğine hapsedilerek neden mülteci olamadıkları ve özelde İzmirliilerin bakış açısında mülteci olmanın içerdiği zorluklar ve açmazlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda konunun hukuksal arka planı verilmekte, ardından İzmirliilerin zihinlerinde tasarladıkları mülteci olma halinin neleri içerdiği ve bir bakıma kimleri dışarıda bıraktığı irdelenmektedir. Araştırma, mülteci ol(ama)ma başlığıyla değerlendirilse de aslında perdenin arkasında temel insan haklarına sahip bir insan ol(ama)ma halinden söz edilmekte ve bu halin önce nasıl hukuki sınırlara takıldığını sonrasında ise gündelik hayatta İzmirliilerin görme biçimlerinin de bu durumu nasıl pekiştirdiğini tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mülteci, İzmir, Suriye, İnsan Hakları

Jel Kodları: D8 ,D83, Z0, Z1.

BEING (UN)ABLE TO BE A REFUGEE: THE PERCEPTION OF REFUGEES BY THE PEOPLE OF İZMİR

ABSTRACT

This article is based on the results of a research conducted between 2018 and 2022, focusing on how the people of Izmir perceive refugees. Through the results of in-depth interviews with Izmir residents in areas where refugees are concentrated, as well as a review of relevant literature, being or not being a refugee is discussed via both the legal dimension and the perspectives of the local population. The main question of the research addresses why, despite the considerable time that has passed since the influx of Syrian refugees into Turkey, these individuals are confined to temporary protection status rather than being recognized as refugees, and specifically the challenges and dilemmas associated with being seen as a refugee from the viewpoint of Izmir residents. In this context, the legal background of the issue is provided, followed by a scrutinization of who can be included or excluded based on the idea of being a refugee in the minds of Izmir residents. While the research is framed under the title of "Being (Un)able to Become a Refugee" it actually mentions the state of being (un)able to have fundamental human rights and opens the debate of how this state, first caught up in legal boundaries, and then how this situation is being reinforced by the way Izmir residents perceive them in the daily lives of people.

Keywords: Migration, Refugee, Izmir, Syria, Human Rights

Jel Codes: D8, D83, Z0, Z1.

Geliş Tarihi/Received: 17.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 13.01.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Şimşek, O., (2024). "Mülteci Ol(ama)mak". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 20-36.

¹ Bu makale, "İzmirliilerin Mültecilere Bakışı Üzerine Bir Alan Araştırması" başlıklı doktora tezinden faydalanılarak türetilmiştir.

GİRİŞ

Dünya genelinde 100 milyonu aşkın insan; şiddet, baskı, çatışma, zulüm ve insan hakları ihlalleri sonucunda, yerinden yurdundan edilmiş olup² genellikle gittikleri yerlerde de benzeri sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Küresel göç hareketlerinin her geçen gün artmasında ve düzensizleşmesinde, dünyadaki savaşların ve iç çatışmaların önemli bir payı bulunmaktadır. Özellikle Orta Doğu'daki istikrarsız, kaotik durum ve bitmeyen şiddet döngüsü yarattığı güvenliksiz ortam nedeniyle göç eden insan sayısının bir hayli artmasına sebep olmaktadır. Nihayetinde 2011 senesinde Suriye'deki savaş ve çatışmalardan kaynaklı meydana gelen zorunlu göç dalgası, tarihteki büyük kitlesel göç hareketlerinden biri olarak anılmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'ne göre, 2011 yılından bu yana 6 milyona yakın Suriyeli, sığınabilecekleri güvenli bir bölge arayışında Lübnan, Türkiye, Ürdün'e ve ötesine göç etmişlerdir. Ayrıca Suriye'nin içinde de 6,6 milyon insan yerinden edilmiş olup savaşın gölgesinde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadır.³ Gerçekleşen kitlesel Suriyeli göçünü karşılayan ülkelerin başında olan Türkiye'de, 20 Ekim 2022 tarihi itibarıyla kayıt altına alınmış geçici koruma kimliğine sahip olan 3 milyon 622 bin 468 kişi bulunmaktadır.⁴ Suriyeli sığınmacılara ek olarak, 170 bin Afgan, 143 bin Iraklı, 39 bin İranlı, 5 bin 700 Somalili ve diğer uyruklardan 11 bin 700 olmak üzere yaklaşık 4 milyon mülteci bulunuyor.⁵ Sonuç olarak Türkiye, Suriye'deki iç savaşın yarattığı şiddet sarmalından kaçmak zorunda kalan milyonlarca sığınmacıya ev sahipliği yaparak dünyada en fazla mülteci barındıran ülke konumuna gelmiştir. Hiç şüphesiz bu boyuttaki bir nüfus hareketinin ciddi toplumsal ve hukuksal yansımaları olmaktadır.

Araştırmanın ilk kısmında sorunların ağırlıklı olarak yaşandığı hukuksal alana yoğunlaşarak mültecilerin yasal haklarına ve Türkiye'de mülteci politikalarına odaklanılmıştır. Öncelikle göçmen/sığınmacı/mülteci gibi kavramların, yaşadığımız dünyada neye karşılık geldiği tartışılmış ve ulus-devletin vatandaşı olmayan yabancıların bir bakıma sadece "insan olmanın" hangi haklarla ilişkilendirildiği irdelenmiştir. Ardından Türkiye'nin günümüzdeki göç politikaları ve bu politikalara etki eden unsurlar incelenmiştir. Özellikle yakın dönemde başta Suriye olmak üzere Orta Doğu ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinden Türkiye'ye doğru gerçekleştirilen göçlerin, Türkiye'deki göç politikalarına etkisi irdelenmiştir. Son olarak 2011 senesinden beri Türkiye'de geçici koruma statüsüyle yaşamını sürdüren milyonlarca Suriyelinin uluslararası hukukta hakları olan mültecilik hakkını neden Türkiye'deki göç hukukunun sağlayamadığı masaya yatırılmaktadır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise mülteci olma hali sosyolojik perspektiften ele alınıp, İzmirli yurttaşlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin sonuçlarıyla birlikte Türkiye'ye göç etmiş Suriyelilerin neden mülteci olamadıkları yerli halkın bakış açısından, bir bakıma mülteci olma halinin kabulü ve reddi yerli halkın bakış açısından irdelenip değerlendirilmektedir.

1. Türkiye'deki Mülteci Hukukunun Gelişimi

Mülteci olma halini Maley (2016:31), herhangi bir ülke yönetiminin bireyi mülteci olarak tanımmasının ötesinde bir durum olduğunu savunur. Öte yandan korumaya ve güvenli alana ihtiyaç duyan insanların devletin korumasından yararlanması için o devletin kişiyi mülteci statüsünde tanıması şarttır. 1951 Sözleşmesi ve 67 Ek Protokolü gibi mülteci hukukunun temel metinlerinin başında yer alan uluslararası anlaşmalar, uluslararası korumanın sağlanmasını bir statü çerçevesinde ele almakta, statü koşullarını sağlayan insanların mültecilik hallerinin kanunen tanınmasını sağlayacak kriterleri açıklamaktadır (Öztürk, 2017:204). Geliştirilen bu standartlara rağmen kimi ülkeler -Türkiye'nin 1951 Sözleşmesine şart koştuğu coğrafi çekince gibi- mülteci tanımına kendi şartlarına uygun eklemeler yapabilmektedir. Faist'in de (2000/2003:112) vurguladığı gibi sığınma hakkı tanımının, egemen ulus devlet otoritelerinin bir ayrıcalığı olması ve kimin mülteci olup kimin olamayacağına dair hakkaniyetli bir tutumun

² <https://tr.euronews.com/zorla-yerlerinden-edilenlerin-sayisi>

³ <https://www.unhcr.org/tr/suriye-acil-durumu>

⁴ <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>

⁵ <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>

olmaması nedeniyle yurtlarını terk etmek zorunda kalan çoğu kişi belirsizlik içinde yaşamını sürdürmektedir. Türkiye’de de olduğu gibi fiilen mülteci olan kişilerin sığındığı devletlerce farklı statülere sahip olabilecekleri durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durumunun yarattığı eşitsizliklerin daha net anlaşılması için Türkiye’deki hukuksal sürecin ayrıntılarına ve gelişimine bakmak bu aşamada yerinde olacaktır.

Türkiye, uluslararası mülteci hukukunun temeli olan 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Mülteci Protokolünü kabul edip, Resmi Gazete’de yayımlayarak yürürlüğe sokmuştur. Mültecilerin hukuki statülerini ve sahip oldukları hakları belirleyen her iki uluslararası sözleşmeye de taraf olan Türkiye, taraf olan çoğu ülkeden farklı olarak her iki sözleşmeye de coğrafi “sınırlama” şartı getirmiştir. Böylelikle mülteci hak ve statüsü sadece Avrupa’da yaşanan olaylar neticesiyle Türkiye’ye sığınma talebinde bulunan bireylere tanınacağı beyan edilmiştir (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1031). Buna göre Türkiye sadece Avrupa’dan gelenleri mülteci olarak kabul etmekte ve Avrupa dışında kalanları ise “şartlı mülteci” statüsünde kabul etmektedir. Kısaca Avrupa’dan gelen sığınmacılar haricinde gelen sığınmacılara mülteci statüsü tanımamaktadır ve Sözleşme sorumluluklarına uygun olarak mülteci statüsünü hak eden bireyleri “şartlı mülteci” olarak kabul etmekte ve ancak üçüncü bir devlete kabul edilene dek devletlerarası bir güvence sunmaktadır (Toplu, 2014: 12).

Türkiye’nin göç politikalarının şekillenmesindeki önemli durakları ise şöyle sıralanabilir. Öncelikle Türkiye coğrafi konumu gereğince dünden bugüne kitlesel ve bireysel birçok göçe tanıklık etmiştir; Cumhuriyetin ilanından sonra mübadele ile Osmanlı’nın eski topraklarında yaşamlarını sürdüren ve baskı gören Türklerin dönmesi ve komşu ülkelerde süren iç çatışmalar, ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle Türkiye’ye çeşitli göçmen grupları akın etmiştir. Bu göç hareketlerinin yönetimi için Türkiye’ye kimlerin göç edebileceği ve göç edenlerin yasal statülerini belirleyen esas kanunlar, sözleşmeler ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Mülteci hukuku alanında Türkiye’deki ilerlemelerin başında 1951 Cenevre Sözleşmesinin ve 1967 Ek Protokolünün kabul edilmesi gelmektedir. Türkiye’de bu alanın esas gelişimi 1994 senesinde yayınlanan İltica ve Sığınma Yönetmeliği ile olmuştur. Ülkemizde göçmenler/mülteciler ile ilgili temel düzenleyici belge ise 14 Haziran 1934 senesinde ve 2510 sayılı İskân Kanunudur. Kanun, ülkemize doğru gerçekleşen göçleri ve sığınma talebinde bulunanların hakları ile göçmenlerin yerleşimleri gibi konuları düzenlemektedir. 2006 senesinde, 2510 sayılı Kanunun yerini 5543 sayılı kanun almıştır (GİGM, 2014: 7). Bu kanunla nüfus mübadelesiyle gelen göçmenlerin durumunu düzenleme ve Türk kültürüne aitlik taşımayanların göçmenliğe kabul edilip edilmeyeceği meseleleri masaya yatırılmıştır (Akyürek, 2007: 139). 1934 yılında yürürlüğe giren İskân Kanunu; göçmen, serbest göçmen, iskânlı göçmen, münferit göçmen ve toplu göçmen gibi farklı göçmen gruplarını tanımlamış olsa da soy temelli bir merkezi esas alması sebebiyle kısıtlı bir yapıya işaret etmektedir. Haliyle sözü edilen göçmen tanımındaki kısıtlı anlayış, bugünün şartlarında düzenli/düzensiz göç ve uluslararası koruma alanlarını kapsayan geniş göç literatürüne göre eksik kalmaktadır. Kanunun ele almadığı ve dışında kalan göçmenler/yabancılara dair iş yaşamı gibi ihtiyaç duyulan gerekli işlemler için 1951 senesinde Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşmeden (MHSİS) bir yıl önce 1950 senesinde yürürlüğüne konan 5682 sayılı Pasaport Kanunu ve 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanunlarla ilgili alandaki boşluklar giderilmeye çalışılmıştır (GİGM, 2014: 7). Kanunu’nun 3/d maddesinde göçmen “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır” şeklinde tanımlanmıştır. Kanundan da anlaşılacağı üzere farklı bir ülkeden göçle gelenlerin ülkemizde göçmen olarak kabul görmesi için Türk soyundan gelmiş olması ve kültürüne bağlılığı ön şart olarak aranmaktadır. Bu kanunun Fransız İhtilalinin etkisiyle Türkiye’nin ulus devlet yaratma serüvenindeki milliyetçilik şiarının, homojen bir nüfus yaratmak için soydaşlık temeline sadık kalınarak inşa edildiği görülmektedir. Öte yandan 21. Yüzyılda değişen ve çeşitlenen küresel göçler nedeniyle kanunda çeşitli değişiklikler yapılarak revize edilmiştir.

Bu değişikliklerin başında ise 2011 senesinde Suriye’de iç savaşın patlak vermesiyle komşu ülkelere sığınmak zorunda kalan milyonlarca sığınmacının yarattığı göç sorununa çözüm arayışı

gelmektedir. Bu süreçte açık kapı politikası benimseyen ve kapılarını Suriyelilere açan Türkiye'nin hakim literatürde sıklıkla "bir anda dünyada en fazla 'mülteciye' ev sahipliği yapan ülke konumuna" geldiğinden söz edilmektedir. Oysa bu yaygın söyleme karşın Türkiye'de mülteci sayısı yok denecek kadar az. Suriyelilere bir insan hakkı olarak mültecilik hakkı tanınmamaktadır. Öte yandan yukarıda sözü edilen bu süreç, Türkiye'nin yakın dönemdeki göç politikalarının biçimlenmesinde ve yeni mevzuatların ortaya çıkmasında aktif rol oynamıştır. Bu yeni politikaların detayları ise aşağıda ele alınmaktadır.

1.1. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)

2011 senesinde çok sayıda sığınmacının sınırlarımıza gelmesi ve uygulamaya konan açık kapı politikası, acil ve geçici bir göç yönetimini devreye soktu. Suriye'den göç edenleri başlangıçta "misafir" olarak tanımlayan ve bu bağlam içinde ağırlayan Türkiye, sonrasında bu kişilere temel bir koruma sağlamak için geçici koruma statüsü tanımıştır. İlk etapta bu bireylerin temel ihtiyaçları ve bilhassa barınma gereksinimlerini karşılamak amacıyla altyapı oluşturmaya çalışmıştır. Geçici koruma statüsü, acil ve kitlesel göç akınları karşısında, geçici bir süreliğine çözüm sağlama amacı gütmektedir. Bu statü uluslararası sözleşmelere tabi olarak, devletlerin geri göndermeme sorumlulukları çerçevesinde kitlesel göç akınları karşısında kişilerin bireysel statülerini belirleme çabalarında fazla zaman kaybetmeden uygulanan tamamlayıcı ve pratik bir çözüm yoludur (GİGM, 2014). Fakat Türkiye'de yaşamını sürdüren Suriyelilerin sayısının göz ardı edilemeyecek çokluğa ulaşması ve durumun "geçiciliğine" ilişkin umudunun ortadan kalkmasıyla birlikte bir yasal düzenleme ihtiyacı doğmuş ve 2013 senesinde Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, ülkedeki yabancıların hukuksal statülerini belirlemek amacıyla yürürlüğe girmiştir. Mülteci hukuku alanının içinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün de oluşturulmasına yer verildiği ilk bütüncül ve kapsamlı düzenleme, 04.04.2013 yılında 6458 Sayılı YUKK ile sağlanmıştır. Bu kanun, Türkiye'nin gereksinimlerini ve AB mevzuatlarını dikkate alarak, uluslararası düzenlemelere uygun biçimde oluşturulmuştur. Kanun çeşitli alanlarda önemli değişiklikler getirmesine karşın coğrafi çekinceyi korumakta ve diğer konuları da bu perspektiften inşa etmektedir. YUKK ile 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne coğrafi sınırlamayı göz önünde bulundurarak taraf olan Türkiye uluslararası alanda belirtilen koruma türlerini, "mülteci", "şartlı mülteci", "ikincil koruma", ve "geçici koruma" biçiminde yeniden tasarlamıştır. Önceki mevzuatın temelini teşkil eden ve yalnızca Avrupa'dan sığınanları "mülteci" olarak gören anlayış, YUKK ile aynı kalmış ve önceki tanımlamalarda "sığınmacı" kavramından vaz geçilerek onun yerine "şartlı mülteci" kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Erdoğan, 2015: 50-51; Ergüven ve Özturanlı 2013: 1033). Avrupa Birliği uygulamalarından esinlenerek hazırlanan bu yasal çerçeve, mülteci olanla olmayan arasındaki sınırı keskinleştirmekle kalmamış, ülkemizde yaşayan yabancılar arasında da aşılması zor sınırlara dayanan bir hiyerarşi oluşturmuştur.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun ne tür bir gereksinimden kaynaklandığını ise Ergüven ve Özturanlı (2013: 1032-1033) şöyle açıklamaktadırlar: Türkiye coğrafi, stratejik, kültürel ve siyasi konumu sebebiyle, tarihsel süreçte önemli göç dalgalarını karşılamış olsa da göç hareketliliğinde ağırlıklı "geçiş ülkesi" olarak görülmektedir. Son yıllarda ise Türkiye barındırdığı potansiyeli ve bölgede giderek artan gücüyle birlikte "hedef ülke" konumunda görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin değişen konumu ve artan göç hareketliliği sebebiyle mevcut mevzuatı, göç alanındaki gerekli ihtiyaçların giderilmesi karşısında yer yer yetersiz kaldığı fark edilmiştir. Bu nedenle göç ve iltica alanında uzmanlaşmış bir kamu kurumuna ihtiyaç duyulmuştur. İltica ve Göç Eylem Planı doğrultusunda Türkiye'nin göç mevzuatı, rejimin Avrupa Birliğiyle uyumlu hale getirilmesi gerekliliğinin bir sonucu olarak yürürlüğe girmiştir.

Türk Mülteci hukukunda, YUKK'un düzenlemeleri kabul edilinceye değin uluslararası koruma biçimlerini şekillendiren temel bir yasa oluşmamıştır ve ulusal güvenliği, insan haklarını ve uluslararası ilişkileri direkt etkileyen bu son derece mühim konuların uygulanışı, ağırlıklı idarî düzenlemeler vasıtasıyla ilerletilmeye çalışılmıştır. YUKK'un yürürlüğe girmesiyle, uluslararası korumanın aktif bir şekilde uygulanmasına ilişkin usul ve esasların düzenlenmesi ve bu koruma türüne başvuruda bulunanlar ile korumadan yararlanan yabancıların hak ve sorumlulukları

belirlenmeye çalışılmıştır (Çelik, 2015). TBMM tarafından 2013 yılında kabul edilen YUKK ile sığınmacıların Türkiye'ye giriş, kalış ve çıkışları belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan bireylere sağlanacak hizmetlerin de neler olacağı açıklanmıştır. YUKK uluslararası korumayı "mülteci", "şartlı mülteci" ve "ikincil koruma" statüleri olarak üçe ayırmakta fakat "geçici koruma" durumunun eklenmesiyle Suriyelilere ilişkin pragmatist bir çözüm arayışı içine girmiştir. YUKK (2013) ile Türkiye'de sığınma başvurusu yapanlara 4 dört farklı koruma statüsü tanımlanmaktadır:

Mülteci: Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba aidiyeti veya siyasi görüşlerinden ötürü baskı ve zulüm tehlikesi ile karşılaşmaktan korktuğu için yurttışı olduğu devletin sınırlarının dışında olan ve o devletin korumasından faydalanamayan yahut can güvenliği endişesi sebebiyle faydalanmak istemeyen yabancıya veya benzeri olaylar neticesinde daha öncesinde tabi olduğu devletin dışında bulunan, yurduna can güvenliği endişesi nedeniyle dönemeyen/dönmek istemeyen vatansız insanlara statü belirleme prosedürleri sonrasında mülteci statüsü tanınır.

Şartlı Mülteci: Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba aidiyeti veya siyasi görüşlerinden ötürü baskı ve zulüm tehlikesi ile karşılaşmaktan korktuğu için yurttışı olduğu devletin sınırlarının dışında olan ve o devletin korumasından faydalanamayan yahut can güvenliği endişesi sebebiyle faydalanmak istemeyen yabancıya veya benzeri olaylar neticesinde daha öncesinde tabi olduğu devletin dışında bulunan, yurduna can güvenliği endişesi nedeniyle dönemeyen/dönmek istemeyen vatansız insanlara statü belirleme prosedürleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye'de kalmasına izin verilir.

İkincil Koruma: Mülteci veya şartlı mülteci olarak görülmeyen fakat kendi ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası ile infaz edilecekler, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalabilecekler, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri sebebiyle şahsına yönelik ciddi tehditlerle karşılaşacak olması sebebiyle üye olduğu devletin veya ikamet devletin korumasından faydalanamayan veya söz konusu tehdit sebebiyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız insanlara, statü belirleme prosedürü sonrasında ikincil koruma statüsü verilir.

Yukarıda sözünü edilen statü türlerine ek olarak YUKK'un 91. Maddesinde belirlenmiş geçici korumanın detaylarından söz etmek yerinde olacaktır. İlgili kanunda: "Yurdunu terk etmeye zorlanmış, terk etmek zorunda kaldığı yurduna dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak umuduyla kitlesel şekilde sınırlarımıza varan veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir" tanımıyla geçici korumanın içeriği belirlenmiştir. 2014 senesinin ekim ayında yürürlüğe giren geçici koruma yönetmeliği Suriyelileri kapsayacak hale getirilmiştir. Yönetmelikle birlikte, Suriye'den Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan mültecilerin eğitim, sağlık, istihdam, barınma gibi temel ihtiyaçlara erişimleri güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu yönetmelikte, düzensiz göç ile Türkiye'ye girenlerin cezalandırılmamaları ve zorla geri gönderilmemeleri konularında çeşitli uygulamalara yer verilmiştir (YUKK, 2013).

Dördüncü kategori ve en kritik kategori olan "Geçici Koruma", Suriye'den Türkiye'ye sığınan Suriyeli ve Filistinliler için geçerlidir. Bu Geçici Koruma Yönetmeliğine sahip bireyler sağlık, eğitim, yasal oturum, sosyal destek ve sınırlı çalışma haklarına erişim sağlamaktadırlar. Geçici koruma altındaki kişiler bireysel olarak uluslararası koruma talebinde bulunamazlar ve uzun vadede Türk vatandaşlığı ihtimalleri yoktur. Bu "geçici" statünün süresi hükümetin kararına bırakılmıştır (Kaya ve Eren, 2015). Bu statü beraberinde belirli haklar ve yükümlülükleri de getirmektedir. Öncelikle devletler geçici koruma statüsü sağladığı insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak zorunda oldukları gibi bu statünün tanındığı insanlara çeşitli hak ve yükümlülükler de sağlamak zorundadır.

Türkiye, göç hareketliliğinde ağırlıklı olarak transit bir ülke olarak görülüp algılanmaktadır. Geçici koruma statüsü geçen yıllarda Bulgaristan'dan başta olmak üzere Irak'tan ve Yugoslavya'dan gelen kitlesel sığınmacılar için uygulanmıştır (Kirişçi, 2000: 57-62). Türkiye'deki mülteci hukukunda, sığınma ve geçici koruma kavramlarına ilk olarak 1994 Yönetmeliğinde rastlanılmaktadır. Geçici korumanın aktif bir şekilde gündeme girişi ise 2011 senesinde Suriye'de meydana gelen iç savaş sonrası, Türkiye sınırlarına gelmek zorunda kalan 4 milyon Suriyeli sığınmacıya tanınmasıyla olmuştur (Kaya ve Eren, 2015: 42-50). Ülkemizde geçici koruma ilk kez bir kanun ile YUKK kapsamında düzenlenmiştir. Sığınmacılara geçici korumanın sağlanması için kitlesel olarak yurdunu terk etmeye zorlanmış olmaları, terk etmek zorunda kaldığı yurduna geri dönememeleri, acil ve geçici korumaya ihtiyaç duymaları gerekmektedir (Töre, 2016: 109). Geçici koruma yönetmeliğinin yürürlüğe girmesinin ana nedeni ise kitlesel bir şekilde Türkiye'ye göç eden Suriyelilere ilişkin hukuksal bir zemin sağlamaktır. Çünkü 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne coğrafi çekincelerle taraf olan Türkiye'de sadece Avrupa'dan gelen yabancılar mülteci statüsü alabilmektedir. Haliyle Türkiye'nin mültecilere ilişkin bu şartlı kabulü, Suriyelilerin mültecilik şartlarını sağlamasına rağmen Avrupa menşeli olmadıkları için taleplerini karşılamamış ve süregelen bir statü boşluğu ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Bu kanun sayesinde Suriyeli sığınmacıların statü boşluğu kısmen giderilmeye çalışılmıştır.

Geçici Koruma Yönetmeliği ile Suriyeliler "Geçici Koruma Kimlik Belgesi" olarak yasal olarak ülkemizde yaşamlarını sürdürebilmekte ve bu belge için herhangi ücret ödememektedirler. Bu kimlik belgesi, Yabancıları Koruma Kanununda düzenlenen ikametgâh izni yerine sayılan evraklara eşdeğer değildir. Geçici koruma kimliği, Türk vatandaşlığı alma hakkı yahut vatandaşlığa geçiş hakkı sağlamamaktadır (GİGM, 2019). Geçici koruma statüsü ilk olarak bu korumaya sahip olan insanların, rızaları dışında Suriye'ye geri gönderilmemelerini güvence altına almaya çalışmaktadır. Ayrıca bu koruma kimliğine sahip olan kişilere Türkiye'de yasal olarak kalış hakkı tanınmaktadır. Öte yandan Geçici Koruma Yönetmeliğinin 6. Kısımında, bu statüye sahip kişilere sağlanacak hizmetler başlığı altında Suriyelilere sağlanacak hizmetler belirlenmiştir. Bu yönetmeliğin 26. maddesinde yabancılara sağlanabilecek istihdam, sağlık, eğitim, yardım ve hizmetler ile tercümanlık vb. hizmetlerin sağlanabileceği hususlar yer almaktadır. Fakat bu hakların devletlerce bir yükümlülük üzerinden değil, takdir yetkisine bağlı olarak sağlandığının altı çizilmelidir (Resmi Gazete). 1951 Cenevre Sözleşmesi, mültecilere tanınması gereken hakları yer vermiş fakat geçici koruma statüsüne sahip bireylerin haklarını devletlerin kendi inisiyatiflerine bırakmıştır. Genel olarak baktığımızda uluslararası hukukta mültecilere sağlanan eğitim, sağlık, çalışma gibi haklardan geçici koruma altındaki bireylerin de yararlanması gerekir. Fakat geçici koruma hakkı çoğunlukla kitlesel gruplar halinde gelen bireylere tanındığı için bu korumayı sağlayan devletlerin mülteci sağlandığı gibi tüm bu hakları, geçici koruma statüsündekilere de sağlanması çeşitli zorlukları içerebilmektedir (Kaya ve Eren, 2015: 53).

Genel olarak baktığımızda YUKK, Türkiye'ye göç eden yabancıların hukuksal statülerindeki boşluğu tam anlamıyla gidermemektedir. Hali hazırda geçici koruma kimliği, Suriyelilere sağlık, iş piyasasına erişim, eğitim ve çeşitli kamu yardımlarına erişim sağlamasına olanak tanımaktadır. Fakat Suriyelilere sağlanan bu statü, Cenevre Sözleşmesinin belirttiği mülteci statüsünden onları mahrum etmekte ve vatandaşlık haklarına ulaşmalarını engellemektedir. Bu kanunun geçici bir perspektif üzerine kurulu olması nedeniyle Suriyeli göçmenlerin temel ihtiyaçları karşılanırsa da savaşın uzamasıyla Türkiye'de yerleşikliğe doğru geçen Suriyelilerin uzun vadedeki ihtiyaçları göz ardı edilmektedir. Hukuksal arka planına kısaca yer verdiğimiz bu tartışma sonrasında aşağıda mülteci olma haline ve yerli halkın mültecileri görme biçimine yer verilecektir.

2. Mülteci Olma Hali

Mülteci olma, çoğu kez tahmin edilemeyen büyük felaketler neticesinde hayatı yeniden kurgulamak zorunda kalma haline işaret etmektedir. Aşına olunan toplumu, mekânı, kültürü, değerleri, normları ve en önemlisi insanları arkasında bırakarak yeni bir topluluğun parçası

olmak için yeni davranış pratikleri, yeni değerleri, yeni kültürleri kısaca yeni bir toplumsal yapıyı öğrenmek ve anlamak zorunda kalmaktır (Morrice, 2011:2). Mülteci olma hali içerisinde barındırdığı zorunluluğa ek olarak geride bırakılan yaşam ile göç edilen yer arasındaki değerlerin, aşinalıkların, yasaların ve kültürel örüntünün karşılıklı ilişkilerini de içermektedir (Jansen ve Löfving, 2009:8). Mülteci terk etmek zorunda kaldığı yurdundaki toplumsal örüntü ile varış noktasındaki yeni toplumun ilişkiler ağı arasında sürekli olarak git gel yaşar. Mülteci, düşünce dünyasında ve eylemlerinde eski ve yeniyi sürekli bir arada taşır. Bir arada taşıma halinin yarattığı kaçınılmaz çatışmalar ve açmazlara karşın mülteciler eski ile yeni arasındaki dengeyi inceliklerle sağlamak zorunda kalırlar. Yersiz yurtsuz edilen, mülteci kılınan yeni bir dünyaya adapte olması her daim belirli güçlükler içermektedir. Bu güçlüklerin başında ise kayıplar gelmektedir. Çünkü göç salt bir yerinden edilme sürecini ifade etmez; aynı zamanda bu hareketin her aşması çeşitli kayıpları da içerisinde barındırmaktadır.

Yukarıda sözü edilen yersiz yurtsuz kılınan mülteci yurdunu, yaşadığı yuvasını, arkadaşlarını ve ailesini, sosyal çevresi ve aidiyetleriyle taşıdığı güvende olma hissini yitimi deneyimler. Göç süreci başlı başına bir stres içerirken mülteciler ek olarak travmalar, kayıplar, ekonomik sorunlar, kültür şoku, ırkçılık, güvensizlik hissi gibi çok farklı zorlukları da deneyimleyebilmektedirler (Frater ve Mathieson, 2004:21). Bu süreci Camino ve Krulfeld (2005:1) şöyle açıklar: Mültecilik deneyimi köklerinden sökülme, kişinin yurduyla arasına giren mesafeyi, özlemleri, kayıpları, değişimleri ve ayak uydurmayı içeren girift bir süreci işaret eder. Göçmen için planlı ve yavaş ilerleme şansına sahip olan bu süreç, mülteci de genellikle plansız ve hızlı karar vererek ilerlemeyi gerektirir. Savaşın yarattığı kaosla birlikte hayatlarında büyük değişimlerin yaşandığı mülteciler, sadece zulümden kaçan kişiler değildir. Yaşanan veya yaşanabilecek olası senaryoları hesaplayarak can güvenlikleri tehlikeye girmeden vatanlarından ayrılma kararı almak zorunda kalanlardır (Maley, 2016:7). Saldırı veya savaş korkusu, her insanı endişelendirir fakat her zaman insanları göç etmeye zorlayan direkt bir tehdit olmayabilir. Suriyeli örneğinde görüldüğü üzere, kimyasal silah kullanımına dair olası bir tehlike insanların yaşadıkları yerden ayrılmaları için güçlü bir sebep yaratmaktadır (Omidian, 2005:139).

Mülteci olma hali salt göç yolculuğuna ve bu yolculuğun içerdiği zorluklara işaret etmez. Park'ın da (1928/2016:70-75) vurguladığı gibi mekânsal değişimin yanı sıra zayıflayan aile bağlarını, göç edilen ülkedeki insanların ve kültürlerin karşılaşmalarını, anlaşmazlıklarını ve kaynaşmalarını da içermektedir. Mültecilerin şiddet, savaş, açlık, despotizm gibi insan yaşamını kısıp alan unsurlardan kaçıp farklı devletlerin kapılarını çalması insanlık tarihinin acı bir gerçeğidir. Kapıyı çalan bu mülteciler bugün olduğu gibi geçmişte de ev sahibi toplumlar tarafından çoğu zaman yabancı olarak görülmüştür. İzmir özelinde ev sahibi toplum ile yabancı/Suriyeli arasındaki ilişkiyi anlamaya çalıştığımız bu araştırmanın bulgularının detayları ise aşağıda verilmiştir.

3. Yöntem ve Teknik

Mültecilerin ağırlıklı olarak istatistikler üzerinden ve güvenlik perspektifinden düşünülmesi ve değerlendirmesine karşın meseleyi derinlemesine ele alınmaya çalışılan araştırmanın saha çalışması, yurt içi ve yurt dışından gelen göçleri anlama noktasında özgün bir konuma sahip olan İzmir'de gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerini tercih edilen araştırmada, İzmirli yurttaşlarla "derinlemesine görüşme tekniği" kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiş ve alanın ışığında beliren temalar aracılığıyla bulgular analiz edilmiştir. Son olarak, nitel araştırmaya uygun şekilde araştırmada büyük ölçekli genellemeler yapmak yerine İzmirlilerin Suriyelileri görme biçimlerini öğrenme hedeflenmiştir.

Nitel araştırma sürecinde araştırmacının anlamaya, öğrenmeye çalıştığı şey katılımcıların deneyimlerini nasıl yorumladıkları ve bu deneyimlere hangi anlamları yükledikleridir. Kısaca araştırma anlam ve anlamaya odaklanmaktadır. Olayın görüşmecinin değil, katılımcının perspektifinden görülebilmeye yoğunlaşılır (Merriam, 2013). Bu yöntemde gözlem, görüşme ve doküman analizi vb. veri toplama teknikleri uygulanır ve çalışma sırasında katılımcıların bakış açıları gerçekçi ve kapsamlı biçimde ortaya konulmaya çalışılır (Yıldırım 2011). Ayrıca gözlenen durum çalışmacının gayesine göre şekillendirilmez. Gözlem esnasında esas gaye bireylerin birbirleriyle etkileşim biçimlerini, ilişki kurma pratiklerini ve yaşamlarında bu ilişkilere yükledikleri anlamlar ağını doğrudan inceleyebilmektir (Punch, 2005). Nitel

araştırmada en temel veri toplama tekniği görüşme/mülakattır. Punch'ın da (2005) belirttiği gibi, insanların sosyal gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlandırmalarına, tanımlamalarına ve yaşamı inşa edişlerine vakıf olmanın en iyi yolu görüşme yapmaktır. Patton (2014), üç farklı görüşme türünden söz eder; sohbet tarzı görüşme, genel mülakat kılavuzu yaklaşımı ve standartlaştırılmış açık uçlu görüşme tekniği. Araştırmada sohbet tarzı görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcılardan mültecilere yönelik derinlemesine bilgiler edinebilmek ve verilere görüşme tekniği dışında ulaşabilmenin zorlukları göz önüne alındığı için bu yöntem tercih edilmiştir. Örneklem seçiminde yerli halkın mülteciye bakış açısını bir bütünsellik ve kapsayıcılık içinde ele almak için mekân ve bireylerde farklı olan bazı kriterlerin -mülteciyle temas noktaları ve mülteci nüfusunun yoğunluğu gibi- önceden belirlenerek, bu kriterler ışığında mekânların ve katılımcıların seçildiği "maksimum çeşitlilik örnekleme" kullanılmıştır (Creswell, 2007: 126). Araştırmanın evrenini İzmir'deki yerli halk, örneklemini ise mültecilerin yoğunlukla yaşadıkları -Konak, Bornova, Buca- çeşitli bölgelerde ikamet eden yerleşikler başta olmak üzere derinlemesine görüşmeler gerçekleştiren İzmirli vatandaşlar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında toplam 15 İzmirli ile görüşülmüş olup, katılımcıların demografik bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Bölge
K-1	42	Kadın	Konfeksiyoncu (Kemeraltı)	Şirinyer/Buca
K-2	58	Erkek	Eczane	Basmane/Konak
K-3	40	Kadın	Otel İşletmecisi (Basmane)	Karşıyaka
K-4	31	Erkek	Esnaf	Kemeraltı/Konak
K-5	48	Erkek	İşçi	Limontepe/Karabağlar
K-6	50	Erkek	Terzi	Basmane/Konak
K-7	52	Kadın	İşçi	Buca
K-8	38	Erkek	İşçi	Ayk. Sitesi/Bornova
K-9	42	Erkek	Özel Sektör	Bostanlı/Karşıyaka
K-10	32	Kadın	Özel Sektör	Buca
K-11	29	Erkek	Berber	Basmane/Konak
K-12	37	Kadın	Özel Sektör	Çamdibi/Bornova
K-13	46	Kadın	Özel Sektör	Bornova
K-14	39	Erkek	Taksici	Buca
K-15	27	Erkek	Garson	Alsancak/Konak

*Katılımcıların belirlenmesinde, bölge seçiminde olduğu gibi çeşitli kriterler gözetilmiş; katılımcıların farklı yaş gruplarından, cinsiyetlerden, eğitim seviyelerinden ve meslek gruplarından olmalarına dikkat edilmiştir. Katılımcıların kişisel bilgileri alınmamış, katılımcılar K1, K2, K3, olarak adlandırılmıştır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Araştırmanın bulguları sohbetlerde belirginleşen temalar (Sosyal Mesafe ve Suriyeliler Temas, Türkiye'nin Yeni Ötekileri: Suriyeliler, Toplumsal Bütünleşme ve Uyum, İzmir'e Uyum, Hangi Uyum?, Birlikte Yaşamın Olanaklılığı Üzerine vs.) üzerinden gruplandırılarak yorumlanmıştır. Bu makalede ise mülteci ol(ama)ma halinin belirginleştiği tema üzerinden analiz edilmiştir. İzmirli yerleşiklerin Suriyelilere bakış açısını öğrenmeyi amaçlayan araştırmada dikkat çeken mülteci ol(ama)ma hali, bu makalede katılımcıların görüşleri ekseninde aşağıda irdelenmektedir.

4.1. Savaşın Mültecileri

Mültecilik her şeyden önce bir zorunluluk halidir. Bu zorunluluğun en yaygın nedeni ise dünyada bitmek bilmeyen şiddet ve savaş döngüsüdür. Bireyi mülteci kılan temel sebeplerin başında gelen savaş ve çatışma olgusu, İzmir halkının nezdinde pek karşılık bulamamış gibi. Katılımcıların bir kısmı bu insanların savaştan kaçmadığını yahut savaşın çoktan bittiğini belirtirken katılımcılardan bazıları ise savaşın vatanı terk etmek için bir neden sayılmayacağını dile getirmektedir. Katılımcıların aşağıdaki anlatılarında, yerli halkın savaş mağduru bir mültecinin vatanını terk etmeye zorlayan en önemli sebebi değersizmiş gibi gösterme eğilimi göze çarpmaktadır. Bu değersizleştirme süreci aynı zamanda İzmirli yerleşiklerin kimlik inşasıyla yakından ilişkilidir. Savaş mağduru mülteci kimliğinin erozyona uğratılmasıyla pekiştirilen ve yeniden üretilen bir kahraman Türk mitinin güçlendirildiğini görmekteyiz. Bu durum bizlere aynı zamanda İzmir'deki yerli halkın kimlik inşası sürecinin, başka kimliklerin yıkımıyla birbirine bağlanmış olduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların anlatılarına bakıldığında:

"Savaştan kaçtık diyorlar. Yalan hocam, hepsi yalan geçen Facebook'ta gördüm Suriye'de insanlar denize giriyor, barlarda eğleniyorlar. Bunlar sırf oraya dönememek için savaşı bahane ediyorlar. Gelmişler İzmir'e, sırtlarını devlete yaslamışlar, her yerden para alıyorlar. Onlar için cennet işte..." (K1)

"Bunlar mülteci falan değil, savaştan kaçmıyorlar ki... Adamların tek derdi güzel bir yere kapak atmak. İzmir onlar için normalde hayal ama işte savaştan kaçtık deyip mağdur ayağına yatıyorlar. Şimdi de tek yaptıkları yiyip, içip milleti rahatsız etmek." (K2)

"Savaştan kaçan adama biz niye bakalım. Ülkesini savunmak yerine bir adam şayet kaçmayı yeğliyorsa ben ona adam demem. Biz olsak kaçır mıyız? Asla. Türk milleti vatanını bırakıp kaçmaz. Bu Araplar öyle değil, en ufak zorluğa gelemiyorlar." (K14)

"Her millet kendi kaderini belirlemek mecburiyetinde. Sen oradan savaştan mı kaçyorsun acaba, yoksa daha değişik bir hayat için mi? Bunun bence irdelenmesi lazım. Mücadeleden kaçarsa, kusura bakmasın ben burada ona iyi bakmam. Ha! Mağdur olursun, eşin, çocuğun vardır kaçarsın. Biz millet olarak bağrımıza basarız ama ben ülkem için binlerce şehit veriyorsam, sen de kalacaksın. Düşünün ben nereye kaçayım bir Türk olarak? Bu ülkeyi terk edeceğime, başkalarına bırakacağıma ölmeyi yeğliyorum. Sen ne yapıyorsun? Sen de kaçmayı yeğliyorsun." (K11)

Yukarıdaki katılımcıların anlatılarındaki dikkat çeken ilk argüman Suriye'de savaşın artık olmadığı, Suriyelilerin bu söylemi buradaki hayatlarını terk etmemek için bir nevi bahane olarak kullandıkları ve mağdur rolüne böylelikle devam ettikleri yönündedir. Savaştan kaçmış Suriyelilerin durumu zaten mağduriyeti içeriyorken, alan çalışmasının çıktıkları gösteriyor ki genel kanı bu yönde değil. Mağduriyet ve 'mültecilik' arasında var olmayan bir sebep sonuç ilişkisinin hâkim söylem içinde yer ettiğini söylenebilir. Normalde birbirini içermesi gereken mağduriyet ve mültecilik halinin birbiri ardılı haline getirilip hak edip etmeme turnusolü olarak kullanılmasına tanık olunmaktadır. Ayrıca bu mağduriyetin en azından mülteciler için çıkış

noktası açısından önemli bir unsur olduğunu unutmamak gerek. Buradaki mağduriyet mülteciye var eden koşullara işaret etmektedir. Sonrasında inşa edeceği hayatı bir mağduriyet kıskacına alma koşulu taşımamaktadır. Öte yandan aradan geçen onca seneye rağmen bazı bölgelerde çatışmalar bitse de Suriye’de hala savaş bitmedi. Oluşturulan güvenli alanlarda ise olanaklar oldukça sınırlı. Geri dönmeyi düşünecek olan Suriyelileri asgari seviyede olsa bile taşıyabilecek barınma, sağlık, eğitim, ulaşım, gıda ve sağlık hizmetleri gibi genel alt yapı henüz oluşturabilmiş değil.⁶

Faist’e (2000/2003:43) göre mülteci tartışmalarında, coğrafi hareketliliğe olanak tanıyan şartlar ile hareketsizliğe neden olan koşulların dikkatlice üzerinde durulması gerekir. Özellikle bu koşulları dikkate almadan geliştirilen yorumların ayrımcı pratiklere neden olabileceğini belirtir. Katılımcıların anlatılarına bakıldığında özellikle Suriyelileri “ülkelerini terk edip kaçmakla” suçlayan bir söylem geliştirdikleri veya “vatansever olmadıkları” yönünde yaygın bir kanı olduğu görülmektedir. Hatta yer yer kimi katılımcıların “gerekirse vatanın uğruna ölürsün de bırakıp kaçmazsın” şeklinde yaklaşımları, mültecilerin yaşama hakkını ihlal etmektedir. Sennet (2011/2014:67) bu yaklaşımın oldukça yaygın olduğunu belirterek, mültecilerin sıklıkla “neden kendi memleketinde değilsin?” tarzında sorularla karşılaştığını öne sürmüştür. Katılımcıların bu noktada anlatılarına bakıldığında:

“Onları korumak için bizim gençlerimiz savaşa gidiyor. Gel gör ki, gençleri ülkelerini bırakıp kaçıyorlar. İzmir’de böyle gezmeleri hoş mu sizce? Biz onlar için savaşırken onlar tatil yapıyor.” (K3)

“Gerçekten mağdur olanlar kalabilir. Yaşlıları, kadın ve çocukları misafir olarak kalabilirler. Geri kalanlar gönderilsin. Gençleri burada fink atıyor. Ülkelerinde savaş varken onlar burada tatil yapıyor resmen.” (K4)

“Karısı, çocuğu muhtaçsa gelsin ona bakarız. Açsa yedirir, giydiririz ama senden benden daha sağlıklı gençleri, ortalıkta dileniyor. Benim engelim var bacağımanın birinden ameliyat oldum ona rağmen ben gidip çalışıyorsam onlar da çalışsın.” (K5)

“Ülkesini koruması gereken ne kadar genç nüfus varsa hepsi göç etmeye kalkıyor. Siz kaçarsanız ülkenizi kim savunacak. Gerçek anlamda sığınmacı olan çocuklar ve savunmasız insanlardır. Bunlara diyecek tek sözüm yok ama kendi ülkesini koruyacak ve direnecek gücü olanın kaçıyor olmasına iyi bakmıyorum. Bunun adı korkaklıktır.” (K6)

“Yaşlıların, bayanların ve çocukların bize sığınmasını doğru buluyorum. Onlar için iyi yani Türkiye’de olmaları... Sığınması gereken bunlarken oysa bize gelen hep genç ve erkekler, ülkelerinde savaşmayıp gelip burada eğlenebiliyorlar. Kimse kusura bakmasın vatanını savunmayana adama güvenmem ben.” (K7)

“Onların ödemesi gereken bedeli biz barış gelsin, onlar orada rahat yaşasın diye ödüyoruz. Bizim gençlerimiz orada savaşırken Suriyeliler burada rahatça yaşıyor. Kadın ve çocuklar gelsinler kapımız sonuna kadar açık ama görüyoruz bunlar ailelerini orada bırakıp özellikle gençleri kaçıyor buraya. Kendi vatanını savunmayan adamdan hayır gelmez bize. Üstelik Türkçe öğreneyim diye bir dertleri yok hiçbirinin, ülkeyi Arabistan’a çevirdiler iyice.” (K8)

“Onlar namusunu arkada bırakıp kaçtılar. Biz hiçbir zaman namusumuzu arkada bırakıp kaçmayız. Vatanını savunacaksın.” (K12)

Yukarıdaki anlatılarda görüldüğü gibi yerli halkın kendi kurguladıkları bir göç ve mülteci algısı ve göçü kimlerin neden ve hangi koşullarda etmeleri hususunda belirli standartları bulunmaktadır. Aynı şekilde kimlerin mülteci sayılabileceği de bu standartlara dahil olmakta ve bu göç kurgusunu da çeşitli parametreler eşliğinde gerçekleştirmektedirler. Verilen örneklerle bakıldığında bu kurgunun inşası halkın kahramanlıkları, cesareti, geçmişte ve şu an ödenen

⁶ <https://multeciler.org.tr>

bedeller, son olarak da benzer durumda olası cesaret örnekleri üzerinden olmaktadır. Bu ortak görüş etrafında katılımcıların çoğuna göre, öncelikle savaştan kaçma erkekler için bir mazeret olarak görülmemektedir. İkinci olarak savaştan sadece savaşamayacak durumda olanlar kaçabilir; kadın, yaşlı, engelli, çocuk gibi. Ayrıca ülkelerini terk etmek zorunda kalan özellikle genç ve sağlıklı erkeklerin ise misafir olarak gelinen ülkede davranış pratiklerinin savaştan kaçan insan imajına yani mülteciye uygun olması gerektiği düşünülmektedir. Savaştan kaçan Suriyelilerin yerli halk nezdinde beklenen tutum ve davranışların aksi yönünde gerçekleştirdiği pratikler, yerli halk tarafından savaştan kaçan mülteci olgusunun irdelenmesine neden olmaktadır. Bu durum mülteciliği bir nevi mağduriyet kıskancına almaktadır. Bu insanın buradaki yaşam pratikleri arasında keyifli bir hayatın izlerine rastlamak onu mağduriyetinden sıyırmakta ve keyif çatan bir istilacıya dönüştürmektedir.

4.2. Keyif Hırsız Mülteciler

Yerleşik halkın bakış açısından Suriyelilerin, ‘mülteci olamama’ durumunu anlamak için çağın önemli sosyal bilimcilerinden olan Slovaj Zizek’in, bir öteki olarak mültecilerin nasıl birer “keyif hırsız”na dönüştüğüne ilişkin fikirlerine bakmak isabetli olacaktır. Zizek (2011:219) “keyif hırsız” kavramına, “*Kırılğan Temas*” adlı kitabında değinir ve bu bağlamda ötekini şöyle açıklar: Zizek (2011:215)’e göre, “öteki” olana her zaman artı bir keyif atfederiz ve bu durum bizim mevcut hayat tarzımızı tehdit ederek mahvetmektedir. Öteki ya bizim keyfimizi çalmak istiyordur ya da gizli bir keyfe ulaşmaya çalışmaktadır. Yani, “öteki”nde canımızı sıkan esas şey tam olarak keyfini organize etme biçimidir. Ötekinin bu organizasyonu fazla ve aşırı gelmektedir: yiyeceklerinin kokusu, gürültülü şarkıları, eğlenme şekilleri, sosyal alandaki ‘tuhaf’ tavırları vb. Yerleşiklere göre bir öteki olan mülteci, işlerimizi çalmaya çalışan bir işkolik ya da emeğimizden geçimini sağlayan bir aylaktır. Günümüz dünyasında göçmenlere karşı üretilen modern ırkçılık; “bizden olmayan”ın yahut “öteki”nin kendine has keyif alma tarzına duyulan nefret üzerinden beslenmektedir. Zizek’in öteki üzerine yaklaşımı ve keyif hırsız olarak kavramlaştırmasının yerli halkın, Suriyeli mültecileri görme biçimlerini anlamaya yönelik farklı bir pencere açtığını söyleyebiliriz. Katılımcıların bu bağlamda Suriyeli mültecileri görme biçimlerine bakıldığında:

“Bizde de durumu çok kötü olanlar var. İşsizlik ayrı bir dert, çalışma ayrı bir dert. Abi artık çalışan da mutlu değil. Her şey o kadar pahalı ki, çalışanla çalışmayan arasında büyük fark yok. Mülteciler de tuzu biberi oldu bunun. Diyelim herhangi bir işe başvurduğun ücreti az mı buldun. Patrona göre, hava hoş çalışacak sürüyle mülteci var. Ee mecbur kabul ediyorsun. Sonra gel de bu insanları sev. Açıkça söylüyorum bunları eğlenirken görmek kanıma dokunuyor.” (K15)

“Bizim zaten yeterince yoksul vatandaşımız var. Üstüne kalkıp bir de ekonomik kaynaklarımızı bunlara ayırmamız sinirimi bozuyor. Kendi halkımız dururken ben yabancılara verilmesine kızıyorum.” (K14)

“Doğrusu benim hayatımda herhangi bir temasım olmuyor ama gözlemlerimi anlatabilirim. Vatandaş haklı olarak kiskanıyor onlara sunulan imkanları. İşte bunları görüyorlar parklarda, kafelerde nargile içip, eğlenirken. Bizim insanımız zaten zar zor geçiniyor. Dışarıya üniversite mezunu işsiz dolu, üstelik kira, vergi ve ekonominin geldiği durumu göz önüne aldığımızda halkın tepkisi bence oldukça anlaşılır.” (K9)

“Bakin bu tutumun ırkçılıkla karşılaştırılmaması gerek. Bunlar bize faydalı bir şey katmıyor. Bize bir şey katmadıkları gibi kadın düşmanı, çağ dışı, eğitime karşı insanları görmekten bıktım. Eskiden acıyordum bunlara şimdi ise görüyorum ki keyifleri gayet yerinde her biri çocuk doğuruyorlar, vatanını savunmaktan aciz, burada eğlenmeye gelen insanlardan elbette hazzedemem. Üstelik eğlenirken bizi rahatsız etmeleri de cabası, yanımda bir erkek olsa da durup bön bön bakıyorlar.” (K10)

“Bir insan ve Müslüman olarak bu insanlara yardım etmemizi doğru buluyorum. Fakat bu insanlarla kültür dünyamız çok farklı. Çok kaba ve görgüsüzler. Abartılı duygularla yaşamayı ve gösterişi seviyorlar. Parfümlerinden takılarına kadar. Yani güzel yaşasınlar, eğleninler fakat bunu daha az taşkınlıkla yapabilirler. Nihayetinde misafir dediğin biraz çekingen ve usturuflu olur. Bunlar da o yok işte, artık bana işgalci gibi geliyorlar.” (K13)

Yukarıdaki katılımcıların anlatılarında görüldüğü üzere; Suriyelilerden rahatsızlığını dile getiren İzmirli yerleşikler, aslında Zizek'in de sözünü ettiği gibi Suriyelilerin, kendi keyiflerini yerinden ettiklerini düşündükleri için rahatsızlık duymaktadırlar. Katılımcıların anlatılarına bakıldığında: Suriyelilerin kendi yaşam tarzlarını, kendilerine ait müzik, eğlence, yemek kültürlerini yaşatıp, sürdürmeleri yahut örneklerde sıklıkla geçen nargile içmeleri, parklarda oturmaları vb. gibi hayatlarına ilişkin ne varsa bunu devam ettirmeleri yerli halkta hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Ayrıca yerli halkın bu görme biçiminde ülkede giderek kötüleşen ekonomik koşulların etkisi de yadsınamaz. Mültecilerin iktisadi hayata etkileri ele alındığında, dünyanın birçok yerinde “birilerinin işlerini çalan veya emeklerinden geçinen aylaklar” olarak görülen mülteciler ve sığınmacılar keyif hırsızına dönüşebilmektedir. Katılımcıların da belirttiği gibi, Suriyelilerin ucuz iş gücü olarak kullanılıyor olması; emeğin bu şekilde değersizleştirilmesi, tüketilmesi ve rekabete sokulması kaçınılmaz olarak Suriyelilerin “işlerimizi çalan bir işkolik ya da bizim emeğimizden geçinen bir aylak” olarak görülmesine neden olmaktadır.

Özetlersek katılımcıların Suriyelileri, mülteci olarak görmemelerinin esas nedeni Suriyelilerin, İzmirli yerleşiklerin zihnindeki mülteci imgesine uyuşmayan pratikler sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Mülteci, sığınmacıdan ya da yoksuldan beklenen görünümü karşılayamama yahut aksi yönde pratiklere sahip olma hali, yerleşiklerin Suriyelileri mülteci olarak görmeme eğilimini pekiştirmektedir. Buradaki mülteci imgesinin ise yoksullukla pekiştirilen, sürekli hayatın yok yerinde, yardıma muhtaç insan olarak kodlanmış olduğunu görülmektedir. Bu insanların iyi yaşamaları yahut hayattan keyif almaları, yerleşiklerin tahammül sınırlarını aşmaktadır. İyi giyinmek, güzel kokmak, tatil yapmak, eğlenmek vs. bunlara sahip olan her bir Suriyelinin yerel halk tarafından kodlanan ‘mülteci’ imajını bozduğunu görmekteyiz. Çünkü bu insanların yerli halka göre, bunu yapmaya hakları yoktur. Onlardan beklenen hayat çehresi: görünmez olmaları, yardıma muhtaç olmaları, çile çekmeleri ve buna rağmen isyan etme hakkının olmadığı bir hayat. Yerli halkın zihnindeki mülteci imgesi, salt düşünsel bir sürece işaret etmemekte, bu düşünsel kurgu gündelik hayata sirayet ederek nefrete ve ayrımcılığa zemin hazırlayabilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mensubu oldukları devletlerdeki çatışma ve şiddet ortamının yarattığı koruma zafiyetinden ötürü, yurtlarını terk etmek zorunda kalan ve benzeri sebeple geri dönemeyen insanlar, genel olarak mülteci olarak adlandırılmaktadır. Söz edilen insanların yoksun kaldığı korumanın, mensubu oldukları devletlerden farklı devletlerce sağlanması, temel insan haklarından yararlanmaları oldukça önemlidir. Mülteci statüsü güvenli bir gelecek inşası için bu bağlamda öncelik taşır. Araştırmada bu önceliğin gerekliliği açısından tartışmaya açılan mülteci ol(ama)ma haline ilişkin bulguların değerlendirilmesi ise şöyledir: Mülteci olamama hususunda öncelikle Türkiye’deki temel problemlerin çoğunun hukuksal alanda yaşandığını ve özellikle uluslararası sözleşmelerin tam manasıyla uygulanmamasından kaynaklandığını görülmektedir. Avrupa dışından gelenlere mültecilik hakkı tanınmamakta ve geçici koruma gibi koruma türleri üzerinden sığınmacılara haklar tanınmaktadır. Türkiye’de şu an geçici koruma kimlik kartına sahip insanlar çeşitli haklara sahip olsalar da hukuksal belirsizlikleri halen devam etmektedir. Çünkü geçici koruma kimliğinin her geçen yıl içi boşalmakta, nihayetinde belirli bir süreyle sahip olunması gereken bu kimlikle Suriyeliler uzunca bir süredir yaşamaktadırlar. Coğrafi sınırlama nedeniyle Türkiye’de resmi olarak sadece 28 kişiye mülteci statüsü tanınmıştır.⁷ Suriyeliler üzerinde ise farklı bir uygulama söz konusu: Suriye’deki iç savaş sonrası yaşanan kitlesel göçün kontrolü için geçici koruma mevzuatı yaratılmıştır. Suriyeliler Türkiye’de siyasi söylemde de uzunca bir süre misafir olarak adlandırılmıştır. Bu kimliğe sahip Suriyeliler, Türkiye’den sadece

⁷ <https://www.goc.gov.tr/multeci#>

üçüncü bir ülkeye gönderilebiliyorlar. Üçüncü ülkeler de yeterli kontenjanı açmadıklarından dolayı Türkiye’de geçici koruma kimliğine sahip olanlar için tam bir belirsizlik hâkim. Özetle şunun görülmesi gerekiyor: Suriyelilerin Türkiye’de çocuklarını yetiştirebilecekleri, geleceklerini kurgulayabilecekleri, kimlik alabilecekleri ve bu ülkenin yurttaşı olabilecekleri bir standart görünürde yok. Bu noktada Türkiye’deki mülteci hukuku da bu standardı henüz sağlayabilmiş değil. Bunun sağlanmaması durumunda ise Suriyelilerin her daim başka ülkelere gitme hayali kurup, kendi hayatlarını riske atacakları yolculuklara çıkacakları öngörülebilir. Başlangıçta Türkiye’nin Suriye iç savaşından sonra aldığı tavır aslında oldukça insaniydi, birçok ülkenin yapamayacağı/yapmadığı şeyi yaptığı bilinmektedir. Esas sorun ise şu noktada başlıyor: Türkiye, Suriyelilere bir gelecek tahayyülü sunabiliyor mu? Geçici koruma altındakiler şunu bilemiyorlar “biz burada bir 10 yıl daha kalsak sonra vatandaşı olur muyuz?” Bir bilinmezlik içinde yaşamaya çalışıyorlar. Neredeyse 12 yıl gibi bir süre geçti, bu insanların çocukları doğuyor burada, evlerini ve işyerlerini kurdular kısaca bir yaşam inşa etmeye çalışıyorlar. Sonuç olarak, politikadaki bu belirsizliğin yarattığı mülteci olamama hali hem Suriyelilerin yaşamlarını hem de yerel halkın Suriyelilere yönelik tutum ve davranışlarını ciddi anlamda etkilemektedir.

Alandaki bulguların sonuçlarına bakıldığında ise ilk olarak İzmir’deki yerleşiklerin Suriyelilerin ülkelerini terk etmelerine neden olan savaş konusuna yaklaşımları dikkat çekmektedir. Suriyelilere zorunlu göçe zorlayan iç savaşın yerli halk tarafından değersizleştirme eğiliminin altında yatan olası nedenler ise şunlardır: Öncelikle savaş mağduru mülteci kimliğinin erozyona uğratılmasıyla pekiştirilen ve yeniden üretilen bir kahraman Türk mitinin güçlendirildiğini görülmektedir. Vatansızlık, erkeklik eleştirisi, korkaklık yaftası ve ulu Türk Tarihi gibi savaş üzerinden geliştirilen çeşitli eril söylemlerin yerli halkın Suriyelileri görme biçimine ve biz kimliğinin inşa edilmesi sürecine doğrudan etki ettiği görülmüştür.

Araştırmanın bulgularının sonuçlarında dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, İzmir’deki yerleşiklerin bir mülteci tanımı olduğu gibi kendi kurguladıkları bir göç algısı ve göçü kimlerin neden ve hangi koşullarda etmelerine ilişkin standartlarının olmasıdır. Özellikle Suriyeli ve Afgan mültecilerle kendilerini kıyaslayarak şayet kendilerinin aynı durumda kalmaları halinde ölmeleri pahasına savaşacaklarını, mülteci olacaklarına kendi topraklarında ölmeyi tercih edecekleri yönünde ortaklaştıkları görülmüştür. Ayrıca yerleşiklerin gözünde, Suriyelilerin İzmir’deki yaşam pratikleri arasında keyifli bir hayatın izlerine rastlamak ise onları mağduriyetinden sıyırmakta ve keyif çatan bir istilacıya dönüştürmektedir. Sonuç olarak yerleşiklerin yarattığı mülteci imgesinin, yoksullukla pekiştirilen yardıma muhtaç insan olarak kodlandığı görülmüştür. Suriyelilerin iyi yaşamaları yahut hayattan keyif almaları, yerleşiklerin tahammül sınırlarını aşmaktadır. İyi giyinmek, güzel kokmak, tatil yapmak, eğlenmek gibi eylemlere sahip Suriyelilerin, yerel halk tarafından kodlanan mülteci imajını bozmakta ve mülteci olamama haline götürdüğü görülmüştür.

Son olarak, Suriyelilerin Türkiye’deki hukukun temin etmediği ve İzmir’deki yerleşiklerin görme biçimlerinde yer alamadıkları bir insan hakkı olarak mülteciliğe ilişkin ısrarın temel nedeni: Bu insanların uluslararası sözleşmelerde açıkça belirtildiği gibi mülteci oluşudur. Cenevre Sözleşmesi bağlamında bir kişi, belirtilen kriterlere uyması halinde mülteci sayılmaktadır. Gerekli kriterleri karşılayan kişinin, mülteci statüsünü yasal olarak elde etmesinden önce kişi zaten bu statüyü fiilen elde etmiş olmaktadır. Mülteci statüsü devletler tanıdığı için değil, bu insanlar mülteci oldukları için devletler tarafından tanınmaktadır (BMMYK 1998: para. 28). Maalesef, Türkiye’nin iç ve dış politikalarında Suriyeli mültecilerin durumu araçsallaştırılarak kimi zaman bir oy nesnesine kimi zaman ise bir pazarlık malzemesine dönüşmektedir. Aslında bu durum yapısal bir soruna işaret etmektedir. Türkiye’deki yasa koyucuların çoğu şeyde olduğu gibi mülteci konusunda da konjonktürel bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu tutum salt hükümete ve yönetime ait olmamakla birlikte muhalefeti de içermektedir. Kısaca Türkiye’de mülteci hakları ne insan hakları üzerinden ne de evrensel göç hukuku ilkelerine dayanarak inşa edilmektedir. Çoğunlukla siyasi atmosfere bağlı olarak günün gerekliliğine ilişkin verilen anlık kararlarla kaygan bir zemin üzerinden yükselmektedir. Sonuç olarak bu yaklaşımın Suriyelilerin hayatına etkisi ise 12 yıldır geçici koruma kimliğiyle yasal statülerinin gri bir alana hapsedilmesidir.

KAYNAKÇA

Akyürek, B. İ., (2007). *Mülteci Hukuku ve Türkiye’de Uygulaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale.

Camino, L. K., (2005). "Introduction". In L. A. Camino and R. M. Krulfeld (Ed.), *Reconstructing Lives, Recapturing Meaning. Refugee Identity, Gender and Culture Change*, (pp. 130-153). Amsterdam: Taylor and Francis.

Creswell, J., (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, California: Sage Publications.

Çelik, N. B., (2016). “Türk Hukukunda Uluslararası Koruma Başvurusunda Bulunan veya Uluslararası Korumadan Yararlanan Yabancıların Hak ve Yükümlülükleri”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 67-148.

Erdoğan, M., (2015). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ergüven, N. S., & Özturanlı, B., (2013). “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.

Faist, T., (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Çev. Azat. Z. G. ve Can. N., İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Frater-Mathieson, K., (2004). "Refugee trauma, loss and grief. Implications for intervention". In R. Hamilton & D. Moore (Ed.), *Educational Interventions for Refugee Children: Theoretical Perspectives and Implementing Best Practice*, (pp. 12-34), London: Routledge Falmer.

GİGM., (Temmuz 2014). *Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara*, Yayın No: 18.

Giriş II, Çev. Kızıılçalı. P. S., 1. Baskı, İstanbul: Pinhan Yayınları.

Jansen, S., & Löfving, S., (2009). "Introduction: Towards an Anthropology of violence, hope and the movement of people". In Jansen, S. and Löfving, S. (Ed.), *Struggles For Home, Violence, Hope and the Movement of People*, (pp. 1-25), Oxford: Berghan Books.

Kaya, İ., & Yavuz, E., (2015). *Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Durumu: Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları, 55. 1. Baskı. İstanbul.

Punch, K., (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Çev. Bayrak. D., Bader. A., & Akyüz. Z., Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kirişçi, K., (2000). “Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices”, *Middle Eastern Studies*, 36(3), 1-22.

Maley, W., (2016). *What is a Refugee?*, London: C. Hurst and Co.

Morrice, L., (2011). *Being a Refugee: Learning Identity, A Longitudinal Study of Refugees in the UK*. England: Trentham Books.

- Omidian, P., (2005). "Life out of context: Recording Afghan refugees' stories". In L. A. Camino & R. M. Krulfeld (Ed.), *Reconstructing Lives, Recapturing Meaning: Refugee Identity, Gender and Culture Change*, (pp. 130-153). Amsterdam: Taylor and Francis e-Library.
- Öztürk, N. Ö., (2017). "Geçici Korumanın Uluslararası Koruma Rejimine Uyumu Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(1), 201-216.
- Park, R. E., (2016). "İnsan Göçü ve Marjinal İnsan". İçinde, *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik*. (der.) Levent Ünsaldı. Çev. Eren. K., Heretik Yayınları: Ankara. ss. 69, 82.
- Patton, M. Q., (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, Çev. Bütün. D., Ankara: Pegem Akademi.
- Sennett, R., (2014). *Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme*, Çev. Birkan. T., İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 2011).
- Merriam, S., (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, Çev. Turan. S., Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Toplu, R., (2014). *TOHAV Göç Analiz Raporu 2014*, Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı.
- Töre, N., (2016). *Uluslararası Göç Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, (2013). T. C. Resmi Gazete, 28615, 11 Nisan.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H., (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zizek, S., (2011). *Kırılğan Temas*, Çev. Birkan. T., İstanbul: Metis Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****BEİNG (UN)ABLE TO BECOME A REFUGEE**

Introduction and Research Purpose: In this study, through the results of in-depth interviews with Izmir residents in areas where refugees are concentrated, as well as a review of relevant literature, being or not being a refugee is discussed via both the legal dimension and the perspectives of the local population. The main question of the research addresses why, despite the considerable time that has passed since the influx of Syrian refugees into Turkey, these individuals are confined to temporary protection status rather than being recognized as refugees, and specifically the challenges and dilemmas associated with being seen as a refugee from the viewpoint of Izmir residents. In this context, the legal background of the issue is provided, followed by a scrutinization of who can be included or excluded based on the idea of being a refugee in the minds of Izmir residents.

Literature Review: The research primarily focuses on why the immigration law in Türkiye cannot provide the refugee right, a right which is granted by the international law, to millions of Syrians living in Türkiye with temporary protection status. According to Faist (2000/2003:43) In discussions about refugees, it is crucial to carefully examine the conditions that enable geographical mobility and the factors that lead to immobility. When we review the findings of studies in this area: it becomes apparent that a discourse blaming Syrians for "leaving and fleeing their country" has become widespread, and there is a prevalent belief that Syrians are not "patriotic." This general opinion expressed as "If necessary, you die for your country; you don't leave and run away" however, violates the right to life of refugees. Additionally, according to Zizek (2011:215), we always attribute an excess enjoyment to the "Other," and this situation threatens to undermine our current way of life. The "Other" is either perceived as trying to steal our enjoyment or attempting to access a hidden pleasure. Conceptualization of the joy thief, used in the research, provides a different perspective on how the local population perceives Syrian refugees.

Methodology and Findings: The field study of the research, was carried out in İzmir, a city that has a unique position for understanding migration from both inside and outside the country. In the research, in which we preferred qualitative research methods, interviews were conducted with locals of İzmir using the "in-depth interview technique"(Merriam, 2013). In the sampling selection, in order to discuss the perspective of the locals on the refugees in a holistic and inclusive way, some criteria that are different in terms of place and individuals - such as contact points with refugees and the density of the refugee population - were determined in advance, and in the light of these criteria, places and participants were selected using "maximum diversity sampling" (Creswell, 2007: 126).

Conclusions and Recommendation: Firstly, about not being able to have the status of refugee, most of the fundamental problems in Türkiye rise from the legal domain and specifically because of the reason that the international laws are not implemented properly. In Türkiye, people currently holding temporary protection identity cards have various rights, but legal uncertainties persist. This is because the temporary protection identity expires each year, and as a result, Syrians have been living for a long time with this identity that needs to be renewed for a certain period. According to the findings: In the eyes of the locals, encountering traces of a pleasurable life among the daily practices of Syrian refugees in Izmir helps to transcend their victimhood, transforming them into invaders who enjoy. In short, refugee rights in Türkiye are not constructed based on human rights or the principles of universal migration law. They often emerge on a slippery ground through impromptu decisions related to the exigencies of the day, largely influenced by the political atmosphere. As a result, the impact of this approach on the lives of Syrians has been the confinement of their legal status to a gray area for the past 12 years, under temporary protection identity.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Osman ŞİMŞEK			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Mülteci Ol(ama)mak			
Tarih <i>Date</i>	08/07/2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Osman ŞİMŞEK	%100	-	-

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1434830

TRAUMA, ADDICTION, AND THE PATH TO RECOVERY AFTER THE
KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKESDr. Öğretim Üyesi **Metin ÇINAROĞLU**** İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

e-posta:

metincinaroglu@gmail.com

ORCID 0000-0001-6342-3949

ABSTRACT

The 2023 Kahramanmaraş earthquakes in Turkey, characterized by their suddenness and severity, have highlighted the acute need to understand and address the psychological aftermath of such natural disasters. This article examines the intersection of trauma and addiction that frequently follows such catastrophic events. It delves into the widespread psychological distress and the documented rise in post-traumatic stress disorder, anxiety, depression, and addictive behaviors among the affected populations. The review synthesizes findings from global earthquake studies, including those from Japan, Nepal, Italy, Iran, Pakistan, Haiti and China, to draw parallels and learn from previous experiences in managing post-disaster mental health challenges. The article proposes a multi-pronged approach to intervention that includes immediate responses such as Psychological First Aid and longer-term strategies like sustained psychological counseling and community-based support. It acknowledges the complexity of integrating cultural nuances into these interventions and highlights the importance of ethical considerations, political coordination, and the need for training mental health professionals in trauma-informed care. Challenges such as resource limitations, infrastructural damage, cultural barriers, and the need for long-term sustainability of mental health programs are discussed. Furthermore, the article stresses the importance of supporting the mental health of professionals and volunteers working in disaster zones, who are at risk of burnout and secondary trauma. Innovative and adaptable interventions, supported by rapid and responsive research, are advocated to improve mental health outcomes. This comprehensive review contributes to the discourse on disaster response, emphasizing that addressing both trauma and addiction is essential for the holistic recovery of affected individuals and communities.

Keywords: Earthquake psychology, trauma, addiction, post-disaster mental healthKAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN ARDINDAN TRAVMA, BAĞIMLILIK VE İYİLEŞME
YOLCULUĞU

ÖZ

2023 Kahramanmaraş depremleri, Türkiye'de ani ve şiddetli karakterleriyle dikkat çekmiş ve bu tür doğal felaketlerin ardından ortaya çıkan psikolojik sonuçları anlamaya ve ele almaya yönelik acil bir ihtiyacı vurgulamıştır. Bu makale, bu tür felaketlerin ardından sıklıkla ortaya çıkan travma ve bağımlılığın keşişimini incelemektedir. Yaygın psikolojik sıkıntıların yanı sıra, etkilenen nüfuslar arasında travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, depresyon ve bağımlılık davranışlarında bulunan artışları derinlemesine ortaya koymaktadır. Derleme, Japonya, Nepal, İtalya, İran, Pakistan, Haiti ve Çin gibi ülkelerde yapılan küresel deprem çalışmalarının bulgularını sentezleyerek, felaket sonrası zihinsel sağlık zorluklarını yönetmede önceki deneyimlerden paralellikler çiziyor ve dersler çıkarmayı amaçlamaktadır. Makale, Psikolojik İlk Yardım gibi anlık müdahaleler ve sürdürülebilir psikolojik danışmanlık ve toplum tabanlı destek gibi uzun vadeli stratejiler içeren çok yönlü bir müdahale yaklaşımı önermektedir. Bu müdahalelere kültürel nüansların entegrasyonunun karmaşıklığını kabul ediyor ve etik düşüncelerin, politik koordinasyonun ve deprem travma süreçlerinin tedavisi konusunda zihinsel sağlık profesyonellerinin eğitilmesi ihtiyacının önemini vurgulamaktadır. Kaynak kısıtlılıkları, altyapı hasarı, kültürel engeller ve zihinsel sağlık programlarının uzun vadeli sürdürülebilirliği gibi zorluklar tartışılmaktadır. Ayrıca, felaket bölgelerinde çalışan profesyonellerin ve gönüllülerin zihinsel sağlığını desteklemenin önemini vurguluyor, zira bu kişiler tükenmişlik ve ikincil travma riski altındadır. Zihinsel sağlık sonuçlarını iyileştirmek için hızlı ve duyarlı araştırmalarla desteklenen yenilikçi ve uyarlanabilir müdahaleler savunulmaktadır. Bu kapsamlı inceleme, felaket müdahalesi üzerine olan tartışmalara katkıda bulunmakta ve etkilenen bireylerin ve toplulukların bütüncül iyileşmesi için hem travmanın hem de bağımlılığın ele alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deprem psikolojisi, travma, bağımlılık, deprem sonrası ruh sağlığı

Geliş Tarihi/Received: 10.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 28.06.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Çınaroğlu, M., (2024). "Kahramanmaraş Depremlerinin Ardından Travma, Bağımlılık ve İyileşme Yolculuğu". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 37-59.

INTRODUCTION

1.1. Earthquake Psychology: Trauma Responses In Natural Disasters

The Psychological Aftermath Of Earthquakes Has Been A Focal Point Of Numerous Studies (Harada Et Al., 2015; Dai Et Al., 2016; Kılıç & Ulusoy, 2003), Shedding Light On The Enduring Nature Of Such Trauma. For Instance, Following The 1999 Marmara Earthquake In Turkey, Researchers Found That Survivors Not Only Suffered Immediate Psychological Distress But Also Long-Term Mental Health Issues Like Post Traumatic Stress Disorder (Ptd), Depression, And Anxiety (Ceyhan & Ceyhan, 2007). These Findings Underscore The Persistent Nature Of Earthquake-Induced Trauma And Its Impact On Mental Health. Similarly, Studies Conducted After Other Significant Earthquakes, Such As The 2011 Christchurch Earthquake In New Zealand (Spittlehouse Et Al., 2014) And The 2010 Haiti Earthquake (Shultz Et Al., 2011), Have Consistently Shown That The Psychological Ramifications Of Such Events Can Last For Years, Affecting Individuals And Communities Alike.

1.2. Global Perspectives On Earthquake Trauma

The Psychological Aftermath Of Earthquakes, With Their Sudden And Severe Impacts, Has Been Widely Studied Across Various Global Contexts. Research From Diverse Regions Such As Japan (Yokoyama Et Al., 2014), Nepal (Kc, Gan & Dwirahmadi, 2019), Italy (Alexander & Magni, 2013), Iran (Kamaledini & Azkia, 2021), Pakistan (Ayub Et Al., 2015), Haiti (Guimaro Et Al., 2013), And China (Wang Et Al., 2009), Highlights The Universal Need For Long-Term Mental Health Support Following Such Catastrophic Events. These Studies Collectively Emphasize The Widespread Psychological Distress And The Rise In Post-Traumatic Stress Disorder, Anxiety, Depression, And Addictive Behaviors Among Affected Populations. The Findings Underline The Critical Importance Of Integrating Cultural Nuances Into Mental Health Interventions And Advocating For The Consistent Training Of Mental Health Professionals In Trauma-Informed Care. Challenges Such As Resource Limitations, Infrastructural Damage, And Cultural Barriers Further Complicate The Effective Management Of Post-Disaster Mental Health. The Experiences From These Countries Demonstrate The Necessity Of Sustainable Mental Health Programs And The Value Of International Support In Enhancing The Resilience Of Disaster-Stricken Communities.

1.2.1. Integration Of Local Case Studies

Case Study 1: The 1999 Marmara Earthquake

The Marmara Earthquake, Which Struck Northwestern Turkey On August 17, 1999, With A Magnitude Of 7.4, Was One Of The Deadliest And Most Destructive Earthquakes In Turkish History. The Disaster Resulted In Over 17,000 Deaths, 250,000 Homes Destroyed, And Thousands Of People Displaced. The Psychological Impacts Were Profound And Long-Lasting, With Widespread Reports Of Post-Traumatic Stress Disorder (Ptd), Anxiety, Depression, And Increased Substance Use Among Survivors.

Psychological Impact:

- **Ptd And Depression:** Studies Conducted In The Aftermath Revealed That A Significant Proportion Of Survivors Developed Ptd And Depression. For Instance, Ceyhan And Ceyhan (2007) Found That Nearly One-Third Of The Affected Population Exhibited Symptoms Of Ptd Six Years Post-Disaster.
- **Substance Use Disorders:** Research Indicated A Rise In Substance Use Disorders As Survivors Attempted To Cope With Their Trauma. Yıldız And Göker (2004) Documented A Notable Increase In Alcohol And Drug Use Among The Affected Individuals.

Interventions:

- **Immediate Response:** Psychological First Aid (Pfa) Was Deployed, Focusing On Immediate Emotional Stabilization And Support. Trained Volunteers And Mental Health Professionals Provided Initial Counseling And Support Services.

- **Long-Term Support:** Long-Term Psychological Counseling Was Structured Into Phases, Starting With Intensive Individual Therapy Sessions And Later Incorporating Group Therapy. Community-Based Interventions, Including Peer Support Groups And Community Workshops, Played A Crucial Role In Fostering Resilience And Recovery.

Case Study 2: The 2011 Van Earthquake

On October 23, 2011, A 7.1 Magnitude Earthquake Struck The Eastern Province Of Van, Causing Widespread Destruction And Loss Of Life. Over 600 People Were Killed, And Thousands Were Left Homeless. The Earthquake Severely Impacted The Region's Mental Health, Highlighting The Need For Culturally Sensitive Interventions.

Psychological Impact:

- **Acute Stress Reactions:** In The Immediate Aftermath, Many Survivors Exhibited Acute Stress Reactions, Including Shock, Anxiety, And Confusion.
- **Long-Term Mental Health Issues:** Longitudinal Studies Showed That Survivors Continued To Experience Ptsd, Depression, And Anxiety For Years Following The Earthquake. Doğulu, Karanci, And Ikizer (2016) Reported High Levels Of Distress And A Significant Need For Ongoing Mental Health Support.

Interventions:

- **Cultural Adaptation Of Services:** Recognizing The Importance Of Cultural Context, Interventions Were Adapted To Align With Local Customs And Traditions. Religious Leaders Were Involved In Providing Psychological Support, And Traditional Practices Were Respected And Integrated Into The Therapeutic Process.
- **Community Resilience Programs:** Programs Aimed At Rebuilding Community Resilience Were Implemented, Focusing On Strengthening Social Networks And Communal Ties. These Included Community Meetings, Support Groups, And Collaborative Projects To Foster A Sense Of Unity And Collective Healing.

Case Study 3: The 2023 Kahramanmaraş Earthquakes

The Twin Earthquakes That Struck Kahramanmaraş In 2023 Were Among The Most Devastating In Recent Turkish History. The Earthquakes Caused Extensive Damage, With Over 50,000 Fatalities And Hundreds Of Thousands Displaced. The Psychological Toll On The Affected Populations Was Severe, Necessitating A Comprehensive And Culturally Sensitive Response.

Psychological Impact:

- **Widespread Trauma:** The Psychological Impacts Included High Rates Of Ptsd, Anxiety, Depression, And Substance Use Disorders. Early Assessments Indicated That Many Survivors Were Struggling With Acute Stress Reactions And Severe Psychological Distress.
- **Need For Long-Term Care:** The Magnitude Of The Disaster Underscored The Need For Long-Term Mental Health Support, With Many Individuals Requiring Sustained Psychological Care And Community Support.

Interventions:

- **Integrated Response:** The Response Included A Combination Of Immediate Psychological First Aid And Long-Term Counseling Services. Pfa Protocols Were Adapted To The Local Context, Ensuring Cultural Sensitivity And Relevance.
- **Holistic Approach:** A Holistic Approach Was Adopted, Incorporating Traditional Healing Practices And Religious Support Alongside Modern Psychological Interventions. Community Leaders And Religious Figures Were Trained To Provide Initial Psychological Support, While Professional Mental Health Services Were Made Accessible Through Mobile Clinics And Telehealth Platforms.

- **Sustainability And Resilience:** Efforts Were Made To Ensure The Sustainability Of Mental Health Programs, Focusing On Training Local Professionals And Building Community Resilience. Long-Term Strategies Included Vocational Training, Community Workshops, And Ongoing Support Groups To Promote Recovery And Resilience.

1.3. Addiction And Mental Health: Interlinked Challenges

The Correlation Between Mental Health Disorders And Addiction Following Traumatic Events Is Well Established, As Evidenced By Various Studies (Lee Et Al., 2020; Ogilvie & Carson, 2022; Tuncer & Şimşek, 2022). Research Following The 1999 Marmara Earthquake, For Instance, Highlighted A Rise İn Substance Use Disorders Among The Affected Populations (Yıldız & Göker, 2004), Demonstrating How Increased Substance Use Often Serves As A Coping Mechanism İn Various Disaster Settings. This Pattern Underlines The Need For Integrated Mental Health And Addiction Services İn Post-Disaster Recovery Efforts. Mental Health Issues And Addiction Frequently Become Intertwined After Major Traumatic Events, With The Escalation İn Substance Use (Brown, Stout & Mueller, 1999; Mercandagi, Yazıcı & Yazıcı, 2023) And Other Addictive Behaviors Acting As Maladaptive Coping Mechanisms. These Behaviors Are Responses To Overwhelming Stress And Emotional Pain, Which Can Significantly Disrupt Daily Functioning And Wellbeing, Thereby Increasing The Risk Of Developing Addictive Disorders As Individuals Attempt To Self-Medicare And Manage Their Symptoms. For Instance, The 1999 Marmara Earthquake Serves As A Poignant Example, Where A Notable Rise İn Substance Use Disorders Among Survivors Was Documented (Öncül Et Al., 2002). This Was Attributed To The Stress And Despair Experienced Post-Disaster, With Many Turning To Alcohol, Nicotine, And Other Substances As A Form Of Temporary Relief From Their Traumatic Memories And Current Distress.

This Pattern Is Not Isolated To Marmara; It Mirrors Findings From Other Disasters Around The World. For Example, After Hurricane Katrina İn The United States, Studies (İspir, Danişman & Katar, 2023) Reported A Spike İn Alcohol And Drug Use, With Some Survivors Developing New Addictions And Others Experiencing Relapses. The Increase İn Substance Use Following The 2010 Earthquake İn Haiti Also Highlights The Vulnerability Of Individuals And Communities İn The Aftermath Of Such Catastrophes. Research (Dube Et Al., 2018) Pointed Out That The Lack Of Structured Mental Health Services And The Abundance Of Stressors Exacerbated The Conditions Leading To Increased Substance Use.

Moreover, İn The 2011 Great East Japan Earthquake And Subsequent Tsunami, Researchers Observed Not Only An Increase İn Alcohol And Tobacco Consumption Among Survivors But Also A Rise İn Gambling (Shiba, 2020). This Was Possibly Due To The Disruption Of Social Networks And The Destruction Of Community Ties, Leading To Isolation And The Lack Of Healthier Coping Strategies.

The Imperative For Integrated Services That Simultaneously Tackle Mental Health And Addiction İn The Aftermath Of Disasters Is Clear. Providing Immediate Crisis Counseling And Psychological Support Is Crucial To Managing Acute Stress Reactions Experienced By Survivors. Equally Important Is The Development Of Community-Based Support Systems That Not Only Alleviate Feelings Of Isolation But Also Foster Social Connections To Support Recovery. Ensuring That Survivors Have Long-Term Access To Mental Health Professionals Who Are Adept İn Handling Trauma And Addiction Is An Essential Component Of A Sustainable Recovery Strategy. Educational Prevention Programs Play A Key Role İn Informing Communities About The Dangers Of Resorting To Substance Use As A Method Of Coping, Which Can Prevent The Escalation Of Addiction Issues. Additionally, Healthcare Providers Need Access To Resources And Training That Enable Them To Recognize And Address Co-Occurring Disorders Effectively. Finally, Policy Initiatives That Bolster Funding And Resources Are Necessary To Sustain Mental Health And Addiction Services, Ensuring That They Remain Available And Accessible For As Long As They Are Needed Following Disasters.

1.4. Understanding Trauma And Addiction In The Wake Of Earthquakes

The Pattern Of Increased Substance Use And Addiction Following Major Disasters Is A Global Phenomenon. The Great East Japan Earthquake, For Example, Led To An Increase In Alcohol Consumption And Related Disorders Among Survivors, Reflecting The Broader Trend Of People Turning To Substances As A Means Of Coping With Trauma. This Rise In Addictive Behaviors Post-Disaster Has Been Documented (Kanehara Et Al., 2016) And Highlighting The Critical Need For Targeted Interventions To Address Addiction In The Aftermath Of Earthquakes. To Further Understand The Connection Between Trauma And Addiction In The Aftermath Of Earthquakes, It Is Essential To Recognize The Underlying Mechanisms That Drive Individuals Towards Substance Use During Such Times Of Extreme Stress And Upheaval.

The Great East Japan Earthquake Provides A Clear Example Of How Disasters (Nakano Et Al., 2018) Can Precipitate A Rise In Substance Use As Individuals Struggle With The Immediate And Long-Lasting Effects Of Trauma. In The Wake Of This Event, Many Survivors Turned To Alcohol As A Coping Mechanism To Deal With The Profound Grief, Loss, And Disruption To Their Daily Lives. The Increased Alcohol Consumption And The Subsequent Development Of Related Disorders Have Been Widely Reported, Signifying A Distressing Pattern Of Individuals Attempting To Self-Soothe Through Addictive Behaviors. This Phenomenon Is Not Unique To Japan; It Reflects A Broader Trend Observed Globally Where Individuals In Disaster-Stricken Areas Exhibit Similar Behaviors. The Surge In Substance Use And Addiction Is A Multifaceted Issue, Influenced By Factors Such As The Destruction Of Community And Support Networks, The Overwhelming Nature Of The Trauma Experienced, And The Possible Lack Of Accessible Mental Health Resources. The Research Brings To Light The Widespread Nature Of Substance Use Following Disasters And The Pressing Need For Appropriately Tailored Interventions. Early Identification Is Crucial In These Scenarios, With Screenings For Substance Use (Reijneveld Et Al., 2005) Being A Vital Component Of Initial Assessments To Prevent The Escalation Into Addiction. Providing Integrated Support That Marries Mental Health Services With Addiction Support Creates A Comprehensive Approach To Recovery, Beginning With Psychological First Aid And Extending Into Counseling And Addiction Treatment Services. Community-Based Approaches Are Fundamental In Restoring And Strengthening Social Networks (Jacobs Et Al., 2016), Offering Shared Spaces For Communal Experiences That Can Help Alleviate Isolation And Offer Healthier Coping Mechanisms Than Substance Use. Education And Awareness Campaigns (Chaudhary & Piracha, 2021) Play A Pivotal Role In Changing Behaviors By Informing Communities About The Risks Of Using Substances As A Coping Mechanism And By Promoting Healthier Alternatives. The Provision Of Long-Term Mental Health Services (Nahar Et Al., 2014) Is Essential To Address The Persistent Effects Of Trauma And To Prevent The Entrenchment Of Addiction Issues. Furthermore, Sustained Research And Monitoring Are Key To Understanding The Patterns Of Substance Use After Disasters (Scott Et Al., 2006), Which In Turn Can Shape The Development Of Future Interventions And Policies. Longitudinal Studies Are Particularly Valuable As They Shed Light On The Long-Term Impacts And The Effectiveness Of Various Intervention Strategies. All These Components, Woven Together, Form The Fabric Of A Responsive And Resilient Approach To Disaster Management, Particularly In The Context Of Mental Health And Addiction.

1.5. The 2023 Kahramanmaraş Earthquakes: A Focal Point For Study

The 2023 Kahramanmaraş Earthquakes In Turkey Present A Recent And Highly Relevant Case For Examining The Intersection Of Trauma And Addiction. While Specific Research On This Event Is Still Emerging, The Patterns Observed In Previous Earthquakes Provide A Framework For Anticipating The Psychological Impacts. The Experiences From Past Earthquakes, Such As Those In Japan, China, Italy, Nepal, Haiti, Iran, Pakistan And Earlier In Turkey, Suggest A Likely Increase In Mental Health Issues And Substance Use Disorders Among The Survivors, Underscoring The Importance Of Timely And Effective Mental Health And Addiction Services. The 2023 Kahramanmaraş Earthquakes Offer A Contemporary Instance To Investigate The Convergence Of Trauma And Addiction, Providing Valuable Insights Into The Mental Health Challenges That Arise From Such Catastrophic Events. Although Research Directly Pertaining To

These Recent Earthquakes Is In The Nascent Stages, The Documented Experiences From Analogous Disasters Can Inform Our Expectations And Guide The Response Strategies (Gören, 2023; Merve & Yalçın, 2023). From The Evidence Gathered After The Great Hanshin Earthquake In Japan, The Sichuan Earthquake In China, And Previous Seismic Events In Turkey, A Pattern Can Be Discerned Wherein Survivors Exhibit Increased Rates Of Mental Health Disorders, Including Ptsd, Anxiety, Depression, And Notably, A Rise In Substance Use Disorders. This Suggests A Probable Replication Of These Outcomes In The Wake Of The Kahramanmaraş Earthquakes. The Anticipated Psychological Impacts Underscore The Acute Need For Accessible And Effective Mental Health And Addiction Services. The Provision Of Such Services Is Not Just Crucial For Individual Recovery; It Also Plays A Vital Role In The Overall Resilience And Rehabilitation Of Communities. Immediate Psychological Interventions, Such As Psychological First Aid, Can Offer Initial Relief, While Long-Term Services, Including Counseling And Substance Use Treatment Programs, Are Essential For Sustained Recovery. Moreover, As The Situation In Kahramanmaraş Evolves, It Presents An Opportunity For Conducting Longitudinal Studies That Can Add To The Body Of Knowledge On Post-Disaster Mental Health And Addiction. Such Research Is Imperative For Refining Intervention Strategies, Improving Preparedness For Future Disasters, And Ensuring That Mental Health And Addiction Services Evolve To Meet The Specific Needs Of Affected Populations (Milligan & Mcguinness, 2009). For A Comprehensive Approach To Mental Health In The Aftermath Of A Disaster, It Is Critical To Swiftly Implement Psychological Support (Sherchan Et Al., 2017), Deploying Teams That Can Provide Immediate Aid And Assess The Mental Health Needs Of Survivors (Mcfarlane & Williams, 2012). Interventions Must Be Designed With Cultural Sensitivity, Resonating With The Affected Population's Local Beliefs, Values, And Practices (Çınaroğlu, 2024). Building Local Capacity Is Essential, Through Training Healthcare Providers And Volunteers In Trauma-Informed Care And Addiction Support, Which Ensures The Sustainability And Relevance Of Services. Community Engagement Is Key, Involving Local People In The Development And Implementation Of Programs, Thus Enhancing Their Uptake And Effectiveness. Research And Evaluation Are Also Vital, With A Need To Encourage Studies On The Psychological Impacts Of The Disaster And The Effectiveness Of Interventions, Which Can Inform And Improve Future Responses. Lastly, Policy Advocacy Is Necessary To Ensure That Mental Health And Addiction Considerations Are Integrated Into Disaster Response Frameworks, Guaranteeing That Adequate Funding And Resources Are Allocated.

2. Intervention And Support Strategies

2.1. Psychological First Aid

Psychological First Aid (Pfa) Serves As A Critical Intervention In The Immediate Aftermath Of Disasters Like Earthquakes. It Acts As A Frontline Response That Addresses The Urgent Mental Health Needs Of Those Affected, Providing Emotional Support And Stabilization In A Time Of Crisis (Bisson & Lewis, 2009). As Emphasized In The Literature By Jeffrey H. Fox And Colleagues (Fox Et Al., 2012), Pfa Is Not Only About Immediate Relief But Also About Setting The Groundwork For Sustained Psychological Recovery And Resilience. Pfa Is A Crucial Initial Response Aimed At Mitigating The Immediate Distress Of Traumatic Events, With The Goal Of Warding Off The Development Of More Severe Psychological Issues And Addiction. Pfa's Core Objectives Encompass Establishing A Connection By Offering Compassionate, Non-Intrusive Support To Make Survivors Feel Safe And Attended To; Ensuring Safety By Helping Individuals Find Shelter And Resources, Which Can Mitigate Panic And Provide A Sense Of Security; Providing Comfort To Manage Overwhelming Emotions, Thereby Preventing Long-Term Stress Reactions; Encouraging Adaptive Coping By Helping Survivors To Access Their Own Strengths And Abilities, Fostering A Sense Of Control And Agency; And Instilling Hope By Highlighting The Potential For Recovery, Which Is Vital For Resilience. By Attending To These Objectives, Pfa Aims To Redirect Individuals From A Potentially Destructive Trajectory Toward Chronic Mental Health Issues And Addiction, Marking A Critical Window Of Intervention Where Appropriate Support Can Profoundly Influence An Individual's Path To Recovery. The Application Of Pfa Is Guided By Protocols That Are Adaptable To The Context And Culture Of The Affected

Community, With Trained Responders Delivering Aid In A Manner That Is Respectful, Informative, And Empowering, Placing The Dignity And Needs Of Survivors At The Forefront. Although Pfa Is An Invaluable Component Of Disaster Mental Health Response, It Represents Just The Initial Step. It Must Be Integrated Into A Continuum Of Care That Includes Ongoing Support And Access To Professional Mental Health Services, Which Address The Longer-Term Effects Of Trauma And Help Prevent The Onset Of Substance Use Disorders And Other Mental Health Conditions. This Comprehensive Approach Is Essential For A Holistic Recovery Journey For Those Impacted By Traumatic Events Like Earthquakes.

2.1.1. Psychological First Aid (Pfa) Step-By-Step Protocols Tailored To The Local Turkish Context

Pfa Is A Critical Initial Response In The Aftermath Of Disasters, Designed To Reduce Initial Distress And Foster Short- And Long-Term Adaptive Functioning. The Following Step-By-Step Protocols Are Tailored To The Local Turkish Context, Considering Cultural, Social, And Community-Specific Factors.

Step 1: Preparation

- **Training And Cultural Competence:** All Responders Should Undergo Training That Includes Modules On Cultural Competence Specific To Turkish Customs, Traditions, And Community Structures. This Training Should Highlight The Importance Of Respecting Local Beliefs And Practices.
- **Resource Identification:** Identify And Compile A List Of Local Resources, Including Mental Health Professionals, Community Leaders, Religious Figures, And Local Support Groups.

Step 2: Contact And Engagement

- **Approaching Survivors:** Approach Individuals In A Non-Intrusive, Compassionate, And Culturally Sensitive Manner. Use Common Turkish Greetings And Address People Respectfully According To Their Age And Social Status.
- **Creating A Safe Space:** Ensure Physical Safety And Provide A Quiet, Private Area For Individuals To Talk If Needed. Establishing Trust Is Crucial, Particularly In A Community-Oriented Society Like Turkey.

Step 3: Stabilization (If Needed)

- **Calming Techniques:** Use Simple, Culturally Appropriate Techniques To Help Individuals Manage Immediate Emotional Responses. Techniques May Include Deep Breathing Exercises And Grounding Techniques.
- **Reassurance:** Provide Clear And Truthful Information About The Current Situation And What Is Being Done To Ensure Safety And Recovery.

Step 4: Gathering Information

- **Assessing Needs:** Gently Ask About The Individual's Current Needs And Concerns, Considering Cultural Nuances That Might Make Them Reluctant To Express Certain Needs. This Could Include Concerns About Family Members, Community Obligations, Or Religious Practices.
- **Observing Behavior:** Pay Attention To Non-Verbal Cues That Might Indicate Distress, As Some Individuals May Not Feel Comfortable Expressing Their Feelings Verbally.

Step 5: Practical Assistance

- **Immediate Needs:** Help Individuals Address Immediate Practical Needs, Such As Finding Food, Water, Shelter, Or Reconnecting With Family Members. Ensure That Assistance Respects Local Customs And Community Practices.

- **Referrals:** Provide Information About And Referrals To Local Services, Including Medical Care, Shelter, And Mental Health Services.

Step 6: Connection With Social Supports

- **Family And Community Networks:** Encourage Individuals To Connect With Their Family, Friends, And Community Support Networks. In Turkey, Social Support From Family And Community Is A Crucial Aspect Of Coping.
- **Community Leaders And Religious Figures:** Facilitate Connections With Local Community Leaders And Religious Figures Who Can Provide Additional Emotional And Spiritual Support.

Step 7: Information On Coping

- **Cultural Coping Strategies:** Discuss Common Turkish Coping Strategies, Such As Communal Gatherings, Religious Practices, And Traditional Rituals. Encourage The Use Of These Culturally Familiar Coping Mechanisms.
- **Education On Stress Responses:** Provide Information On Common Stress Reactions And Coping Strategies In A Culturally Sensitive Manner, Using Examples And Analogies Familiar To The Local Population.

Step 8: Linkage With Collaborative Services

- **Follow-Up Services:** Ensure That Individuals Are Connected With Ongoing Support Services, Including Local Mental Health Professionals Trained In Trauma-Informed Care.
- **Long-Term Support:** Provide Information On Long-Term Mental Health Support Options Available Within The Community And Through Local Organizations.

2.1.2. Implementation Of Long-Term Psychological Counseling Structured Into Phases

The Implementation Of Long-Term Psychological Counseling Can Be Structured Into Distinct Phases To Ensure A Comprehensive And Adaptable Approach. These Phases Are Designed To Address The Evolving Needs Of Individuals Affected By The 2023 Kahramanmaraş Earthquakes And To Promote Sustained Recovery And Resilience.

Phase 1: Immediate Response (First 1-6 Months Post-Disaster)

- **Intensive Individual Therapy:** Provide Immediate Psychological Support Through One-On-One Counseling Sessions. Focus On Crisis Intervention, Stabilization, And Addressing Acute Stress Reactions. Techniques Such As Tf-Cbt And Emdr Can Be Particularly Effective.
- **Screening And Assessment:** Conduct Thorough Assessments To Identify Individuals With Severe Psychological Distress, Ptsd, Anxiety, Depression, And Emerging Substance Use Issues. Use Culturally Validated Tools To Ensure Accurate Diagnosis And Understanding Of The Individual's Context.
- **Community Outreach:** Engage In Community Outreach Programs To Identify And Reach Individuals Who May Not Voluntarily Seek Help. Utilize Mobile Clinics And Community Centers To Provide Accessible Services.

Phase 2: Intermediate Support (6-12 Months Post-Disaster)

- **Group Therapy Sessions:** Initiate Group Therapy Sessions To Foster A Sense Of Community And Shared Experience Among Survivors. These Sessions Can Address Common Issues Such As Grief, Loss, And Coping Strategies, Leveraging The Collective Resilience Of The Group.
- **Family Counseling:** Offer Family Counseling To Address The Impact Of The Disaster On Family Dynamics And To Support Collective Healing. Family Therapy Can Help Improve Communication, Reduce Conflict, And Strengthen Family Bonds.

- **Psychoeducation Workshops:** Conduct Workshops To Educate Survivors About Common Psychological Reactions To Trauma, Coping Strategies, And The Importance Of Self-Care. These Workshops Can Also Provide Training In Relaxation Techniques And Stress Management.

Phase 3: Long-Term Rehabilitation (1-2 Years Post-Disaster)

- **Ongoing Individual Counseling:** Continue Providing Individual Therapy For Those With Persistent Symptoms Or Who Develop Delayed Responses To The Trauma. Tailor Interventions To Address Long-Term Issues Such As Chronic Ptsd, Depression, And Substance Use Disorders.
- **Vocational Training And Support:** Integrate Vocational Training And Support Into Counseling Programs To Help Individuals Rebuild Their Lives. Provide Resources And Guidance On Job Skills, Employment Opportunities, And Educational Advancement.
- **Community Resilience Building:** Facilitate Community-Based Programs Aimed At Rebuilding Social Networks And Fostering Community Resilience. Activities May Include Community Events, Peer Support Groups, And Collaborative Projects That Encourage Community Engagement And Mutual Support.

Phase 4: Sustained Recovery And Prevention (Beyond 2 Years Post-Disaster)

- **Maintenance Counseling:** Offer Maintenance Counseling Sessions To Support Ongoing Recovery And Prevent Relapse. These Sessions Can Be Less Frequent But Remain Available To Address Any Recurring Issues Or New Stressors.
- **Monitoring And Follow-Up:** Implement A System For Regular Follow-Up To Monitor Progress And Address Any Emerging Needs. Use Surveys And Check-Ins To Gather Data On Long-Term Outcomes And Adjust Interventions As Necessary.
- **Policy Advocacy And Community Involvement:** Advocate For Policies That Support Mental Health Services And Disaster Preparedness. Encourage Community Involvement In Shaping And Maintaining Mental Health Programs, Ensuring They Remain Relevant And Effective.

Each Phase Should Be Guided By Measurable Goals Such As Reducing Ptsd Symptoms, Improving Social Functioning, And Enhancing Overall Well-Being. By Structuring Long-Term Psychological Counseling Into These Phases, The Approach Ensures That Interventions Are Targeted, Culturally Sensitive, And Responsive To The Evolving Needs Of Disaster Survivors.

2.2. Long-Term Mental Health Support

Long-Term Mental Health Care Post-Disaster Is Akin To Rebuilding A City After Its Ruins. The Study (Kino Et Al., 2020) On The Great East Japan Earthquake Unfolds A Tapestry Of Psychological Care Ranging From Intimate Counseling Sessions Addressing Deep-Seated Traumas To Communal Initiatives That Knit Back The Social Fabric Of Shattered Communities. This Multifaceted Approach Underlines The Necessity Of Nurturing The Mind Alongside The Physical Rebuilding, Ensuring That Survivors Don't Just Live But Thrive Post-Calamity. The Metaphor Of Rebuilding A City From Its Ruins Aptly Describes The Process Of Long-Term Mental Health Support Following A Disaster. The Comprehensive Psychological Care That Unfolded After The Great East Japan Earthquake Provides An Illustrative Example Of The Intricate And Prolonged Nature Of Such Support. This Extended Care Involves Several Layers Of Intervention, Much Like The Multifaceted Effort Required To Reconstruct A Devastated Urban Landscape. In The Healing Journey From Disaster Trauma, Intimate Counseling Plays A Pivotal Role, Offering One-On-One Therapy (Lotzin Et Al., 2023) Sessions That Delve Deeply Into Individual Experiences, Allowing Survivors To Safely Navigate Through Their Grief, Loss, And Trauma. This Personalized Form Of Therapy Is Vital In Helping Individuals Face And Manage The Symptoms Of Ptsd, Anxiety, And Depression That Frequently Emerge Following Catastrophic Events. Group Therapy (Trentiniti Et Al., 2018) Complements Individual Counseling By Providing A Collective Space For Healing, Where Survivors Can Share Their Stories With Others Who Have Faced Similar Adversities. This Shared Therapeutic Experience Is Crucial For Fostering A Sense Of

Community And Collective Resilience, Helping To Reknit The Social Ties That Are Often Frayed In The Aftermath Of A Disaster And Combat Feelings Of İsolation. Community-Based İnitatives (Carrasco, Egbelakin & Dangol, 2023) Are Equally İmportant, As They Work Towards Rebuilding The Social Framework That Binds Communities Together. Such İnitatives Might Encompass Support Groups, Workshops, And Public Health Campaigns Focused On Communal Healing And Recovery, Ensuring That Mental Health Support İs Not Only Culturally Sensitive But Also Widely Accessible. The Education Of Survivors, Alongside The Training Of Local Health Professionals In Trauma-İnformed Care, Serves To Fortify Community Resilience And Support Self-Reliance In Long-Term Recovery. This İncludes Raising Awareness About The Signs Of Mental Health İssues And Substance Use Disorders To Promote Early İntervention And Prevent Complications. For Communities And İndividuals To Truly Thrive After A Calamity, Mental Health Care Must Become An İntegral Component Of Public Health Responses. Advocacy For Mental Health Resources, The İncorporation Of Mental Health Services In Primary Care, And The İnclusion Of Mental Health Considerations In All Recovery Planning Are Fundamental Steps In This İntegration. Lastly, Ongoing Support Acknowledges The Long-Lasting Nature Of Trauma's İmpact. Continual Access To Mental Health Resources, Follow-Up Care, Booster Therapy Sessions, And Support For Those With Delayed Trauma Reactions Are Essential To Ensure Enduring Recovery And The Well-Being Of Survivors. The Multifaceted Approach To Long-Term Mental Health Care, As Demonstrated In The Aftermath Of The Great East Japan Earthquake, Underlines The Need For A Comprehensive Strategy That İncludes İmmediate Crisis İntervention And Extends İnto The Prolonged Nurturing Of Mental Well-Being. It İs This Holistic Approach That Ensures Survivors Do Not Just Live Through The Aftermath But Are Given The Support Necessary To Thrive In The Years Following The Calamity.

2.3. Addressing Addiction Post-Disaster

Confronting Addiction In The Wake Of Disaster İs A Journey From The Depths Of Despair To The Dawn Of Hope. Comprehensive Treatment Programs Become Lighthouses Guiding İndividuals Through The Stormy Seas Of Addiction, İlluminated By Behavioral Therapies That Delve Deep Into The Trauma At The Core Of Addictive Behaviors. This Holistic Approach İs Not Just About Treating A Condition; It's About Reclaiming Lives From The Clutches Of Disaster-İnduced Despair. Addressing Addiction In The Context Of Post-Disaster Recovery İs A Complex And Delicate Process That İnvolves Guiding İndividuals From A State Of Vulnerability To One Of Empowerment And Hope. Comprehensive Treatment Programs Act As Beacons In This Process, Offering Direction And Support To Those Navigating The Turbulent Aftermath Of A Disaster. Comprehensive Programs For Addiction Treatment In The Wake Of Disasters Blend Various Critical Elements To Facilitate Recovery. Essential To These Programs İs The Early İdentification Of Those At Risk For Or Currently Struggling With Addiction, As Early İntervention Can Lessen The Severity Of Addiction And Guide İndividuals On A Clearer Path To Recovery. Behavioral Therapies Stand As A Pillar Of These Treatments, Aiding İndividuals In Addressing The Underlying Trauma That May Fuel Addictive Behaviors, With Cognitive Behavioral Therapy (Cbt (Saadlou Et Al.,2022)), Dialectical Behavior Therapy (Dbt (Görg Et Al., 2019)), And Eye Movement Desensitization And Reprocessing (Emdr (Konuk Et Al., 2006)) Being Particularly Beneficial. Peer Support Groups, İncluding Alcoholics Anonymous (Aa) Or Narcotics Anonymous (Na), Offer Platforms For The Exchange Of Experiences And Coping Strategies, Fostering A Sense Of Community And Mutual Support Essential For Recovery (Bloom, 1998). Medication-Assisted Treatment (Mat) İs Also An İntegral Part Of The Recovery Process For Some, Helping To Manage Withdrawal Symptoms And Cravings And Allowing İndividuals To Participate More Fully In Their Recovery Efforts (Placide Et Al., 2018). A Trauma-İnformed Approach To Care, Which İntegrates An Understanding Of Trauma Within All Facets Of Addiction Services, Can Create A Supportive Environment Conducive To Healing And Recovery. Involvement Of Family Members In The Recovery Process (Doğulu, Karancı & İkizer, 2016) Can Provide Additional Support And Address The Familial Impact Of Addiction. Programs Should Also Assist İndividuals In Reintegrating Into Their Communities, Which Might Encompass Vocational Training, Educational Opportunities, And The Fostering Of Healthy Leisure Activities. Recognizing That Recovery From Addiction İs Typically A Long-Term Process, Continuous Care That İncludes Ongoing Counseling And Support Services İs Critical To Help Maintain Sobriety And Navigate

The Challenges Of Recovery. This All-Encompassing Approach To Post-Disaster Addiction Treatment Not Only Tackles The Immediate Symptoms Of Addiction But Also The More Profound Psychological Aftermath Of The Disaster. It Charts A Course From Turmoil And Despair To Stability, Resilience, And Hope, Ensuring Individuals Are Equipped Not Just To Survive But To Thrive, With The Necessary Tools And Support To Reconstruct Their Lives.

2.4. Role Of Community And Social Support

Community Engagement In Post-Disaster Scenarios Is The Heartbeat Of Collective Healing. It's About Transforming Individual Sorrows Into A Symphony Of Shared Strength. Local Initiatives And Support Groups Provide More Than Just Aid; They Offer A Sense Of Belonging, A Reminder That No One Is Alone In Their Struggle. This Communal Bond Is The Foundation Upon Which Shattered Lives And Neighborhoods Are Rebuilt, Stronger And More Resilient Than Ever. Community And Social Support Systems Allow For The Sharing Of Experiences, Which Can Be Therapeutic In Itself. It Helps Individuals To Understand That Their Reactions Are Normal And That They Are Not Alone In Their Journey Towards Recovery. Local Initiatives, Whether In The Form Of Support Groups Or Community Rebuilding Projects, Foster Social Cohesion. This Sense Of Unity And Shared Purpose Is Invaluable For Psychological Recovery And For Rebuilding The Physical Infrastructure Of Communities. By Participating In Community-Led Initiatives, Individuals Gain A Sense Of Control And Empowerment. This Can Be Particularly Effective In Communities Where Reliance On One's Neighbors And Social Networks Is An Integral Part Of The Culture.

2.5. Detailed Components Of A Multi-Pronged Intervention Approach

The Study Proposes A Multi-Pronged Intervention Approach, Emphasizing The Need For Specific And Detailed Components To Be Clearly Outlined. This Includes The Use Of Psychological First Aid (Pfa) As An Immediate Response, Providing Emotional Support And Stabilization To Those Affected By Disasters. Pfa Should Be Complemented With Long-Term Strategies Such As Sustained Psychological Counseling And Community-Based Support Systems. These Interventions Should Include Specific Types Of Psychological First Aid Applications, Such As Individual And Group Therapy Sessions, Trauma-Focused Cognitive-Behavioral Therapy (Tf-Cbt), And Eye Movement Desensitization And Reprocessing (Emdr). Additionally, Community-Based Support Could Involve Organizing Support Groups, Peer Counseling Programs, And Community Resilience-Building Activities. Detailed Protocols For These Interventions Can Ensure A Structured And Effective Response To The Complex Psychological Needs Arising From Disasters.

2.6. Challenges In Intervention

Tackling These Interventions Involves Navigating A Labyrinth Of Challenges. Resource Limitations, Cultural Barriers, And Access Disparities Are But A Few Of The Hurdles. Overcoming These Requires Not Just Dedication And Resources But A Nuanced Understanding Of The Varied Tapestries Of Human Experience Affected By Such Calamities. In The Complex Aftermath Of A Disaster, The Effective Allocation Of Resources Becomes A Critical Component Of The Response. Limited Resources Must Be Managed And Utilized Efficiently To Provide The Necessary Support Where It Is Most Needed. Alongside Practical Considerations, Cultural Competence Is Non-Negotiable. Interventions That Do Not Take Into Account The Cultural Norms, Values, And Traditions Of The Affected Community May Fall Short. It Is The Understanding And Respect For These Cultural Factors That Ensure Interventions Are Not Only Accepted But Also Integrated Effectively Into The Community's Recovery Efforts. Access And Equity In The Provision Of Support Services Pose Another Significant Challenge. In The Wake Of Disasters That Disrupt Infrastructure, It Becomes Even More Crucial To Implement Strategies That Ensure Services Reach All Segments Of The Population, Particularly The Most Vulnerable And Marginalized. Without Equitable Access, The Response Risks Deepening Existing Disparities, Hindering A Community's Overall Ability To Recover And Rebuild.

2.7. Monitoring And Evaluation

Like Skilled Artisans Refining Their Craft, Continuous Monitoring And Evaluation Of These Interventions Are Essential In Sculpting Effective And Responsive Strategies. This Meticulous Process Ensures Interventions Evolve, Adapt, And Align With The Changing Needs Of Survivors, Weaving A Stronger Safety Net For Current And Future Disasters. Adaptability In Disaster Response Is Essential For The Success Of Interventions. Through Diligent Monitoring And Evaluation, Practitioners Can Identify Which Strategies Are Effective And Which Are Not, Allowing Them To Customize Their Approaches To Better Serve The Community's Needs. Furthermore, Establishing Feedback Loops That Channel The Insights And Experiences Of Disaster-Affected Individuals Back Into Program Design Ensures That The Interventions Remain Relevant And Responsive. Additionally, The Measurement Of Outcomes Plays A Critical Role By Quantifying The Impact Of These Interventions. This Data Not Only Informs Improvements In Practices But Also Supports Funding Requests And Policy Changes That Can Enhance Disaster Response Efforts In The Future.

2.8. Cultural And Societal Factors In Mental Health And Addiction Responses

In The Aftermath Of Disasters, The Societal And Cultural Fabric Deeply Influences Individuals' Approaches To Mental Health And Addiction. The Extent Of Stigma Associated With These Issues Can Vary, Significantly Affecting The Recovery Process. In Some Societies, Stigma May Create Barriers To Seeking Help, While In Others, More Accepting Attitudes Can Facilitate Recovery. This Dynamic Is Underscored By Research Published In Current Psychiatry Reports, Which Points Out The Profound Impact Of Cultural Context On How Disasters Are Experienced And How Individuals, Particularly Children And Youth, Develop Coping Strategies. Cultural Attitudes Towards Mental Health And Addiction Are Nuanced And Can Either Hinder Or Help The Healing Process. Interventions Must Be Carefully Tailored To Align With These Attitudes To Be Truly Effective. For Mental Health Professionals, Cultural Competence Is Non-Negotiable; They Must Be Adept In Understanding And Respecting The Cultural Backgrounds And Values Of Those They Serve, Which Directly Correlates With The Effectiveness Of Their Work. Furthermore, The Mental Health Of Children And Youth In The Wake Of Disasters Requires Special Attention, As Their Experiences Are Often Shaped And Interpreted Through The Lens Of Cultural Factors. Interventions For These Younger Populations Must Be Designed With An Acute Awareness Of The Cultural Norms And Values That Inform Their Perceptions And Expressions Of Distress. Only With This Cultural Sensitivity Can Mental Health Interventions Hope To Achieve Their Intended Outcomes.

2.8.1. Understanding Local Cultural Practices

Communal Support Systems:

- **Family And Social Networks:** Turkish Culture Places A Strong Emphasis On Family And Extended Social Networks. Interventions Should Leverage These Networks By Involving Family Members In The Therapeutic Process. Family Counseling Sessions Can Help Address Collective Trauma And Foster A Supportive Environment For Individual Recovery.
- **Community Gatherings:** Regular Community Gatherings And Events Play A Vital Role In Turkish Society. Organizing Group Therapy Sessions And Community Workshops Within These Gatherings Can Help Normalize Mental Health Support And Encourage Participation.

Traditional Healing Methods:

- **Religious Practices:** Islam Is A Significant Aspect Of Life For Many In Turkey. Collaborating With Local Religious Leaders And Incorporating Religious Practices, Such As Prayer And Spiritual Guidance, Into Therapy Sessions Can Enhance The Relevance

And Acceptance Of Psychological Interventions. Training Imams And Religious Leaders To Recognize Mental Health Issues And Provide Initial Support Can Be Beneficial.

- **Traditional Remedies And Practices:** In Some Regions, Traditional Remedies And Healing Practices Are Still Prevalent. Mental Health Professionals Should Be Aware Of These Practices And Respect Them When Designing Interventions. Where Appropriate, Integrating These Practices With Evidence-Based Psychological Therapies Can Provide A Holistic Approach To Healing.

Integrating Modern Psychological Interventions

Cultural Adaptation Of Therapies:

- **Tailored Cognitive Behavioral Therapy (Cbt):** Adapt Cbt Techniques To Reflect Cultural Values And Norms. For Example, Incorporating Culturally Relevant Metaphors And Examples Can Make Cbt More Relatable. Emphasizing Collective Well-Being And Family Support Within Cbt Sessions Can Also Align With Cultural Values.
- **Trauma-Informed Care:** Ensure That Trauma-Informed Care Practices Are Adapted To Consider Local Experiences And Historical Contexts. Understanding The Community's History, Collective Traumas, And Social Dynamics Can Help Tailor Interventions More Effectively.

Community-Based Interventions:

- **Peer Support Groups:** Establish Peer Support Groups Led By Trained Community Members. These Groups Can Provide A Space For Individuals To Share Experiences And Coping Strategies, Fostering A Sense Of Solidarity And Mutual Support.
- **Community Education Programs:** Develop Educational Programs To Raise Awareness About Mental Health And Reduce Stigma. These Programs Can Be Conducted In Collaboration With Local Schools, Community Centers, And Religious Institutions.

Collaboration With Local Leaders:

- **Engaging Local Leaders:** Work With Community Leaders, Including Religious Figures, Educators, And Local Government Officials, To Promote Mental Health Initiatives. Their Endorsement Can Enhance Community Trust And Participation.
- **Training Programs:** Offer Training For Local Leaders On Basic Mental Health Support, Recognizing Symptoms Of Trauma, And Providing Initial Assistance. This Training Can Empower Leaders To Act As First Responders Within Their Communities.

2.8.2. Addressing Stigma And Promoting Acceptance

Public Awareness Campaigns:

- **Media Engagement:** Utilize Local Media, Including Television, Radio, And Social Media, To Disseminate Information About Mental Health. Highlight Stories Of Recovery And Resilience To Reduce Stigma And Encourage Individuals To Seek Help.
- **Cultural Messaging:** Develop Culturally Sensitive Messages That Resonate With The Community's Values And Beliefs. Emphasize The Importance Of Mental Health As Part Of Overall Well-Being And Communal Harmony.

Accessible Services:

- **Mobile Clinics:** Implement Mobile Mental Health Clinics To Reach Remote And Underserved Areas. These Clinics Can Provide Immediate Support And Referrals To More Comprehensive Services.
- **Telehealth Services:** Expand Telehealth Services To Offer Remote Counseling And Support, Particularly In Areas Where Access To Mental Health Professionals Is Limited.

2.9. Resource Limitations And Infrastructure Challenges

In The Wake Of A Disaster, The Scarcity Of Resources And The Extent Of Infrastructural Damage Significantly Impede The Delivery Of Mental Health And Addiction Services. The Challenge Extends Beyond Providing Immediate Support To Maintaining Long-Term Care, Particularly In Regions Where Healthcare Facilities Are Limited Or Have Been Destroyed. A Systematic Review In Jama Highlights The Need For A Structured Framework That Enables Case Identification, Triage, And The Execution Of Mental Health Interventions In Such Constrained Circumstances. Efficient And Equitable Allocation Of Resources Is Necessary To Ensure That Mental Health And Addiction Services Can Continue To Support Affected Individuals. When Infrastructure Is Damaged, Alternative Methods Such As Mobile Clinics And Telepsychiatry Become Valuable Solutions For Reaching Those In Need. Establishing Sustainable Services In This Context Demands Creative Solutions And Strong Partnerships Between Governments, Non-Governmental Organizations, And The Communities They Serve. These Collaborative Efforts Are Essential For Creating Resilient Healthcare Systems Capable Of Withstanding The Impacts Of Disaster And Providing Continuous Care To Those Affected.

2.10. Training And Capacity Building For Mental Health Professionals

The Aftermath Of A Disaster Often Reveals A Gap In The Availability Of Professionals Trained To Handle The Upsurge In Mental Health And Addiction Issues. To Bridge This Gap, The Development And Implementation Of Training Programs Are Vital. These Programs Are Designed To Quickly Equip Local Professionals With The Necessary Skills To Provide Effective Mental Health And Addiction Services. In Particular, Training In Trauma-Informed Care Is Crucial, As It Ensures That Service Providers Are Sensitive To And Can Adeptly Address The Trauma Experiences That Individuals Face Post-Disaster. Moreover, Addressing Organizational Challenges Is As Important As The Training Itself. This Includes Establishing Structures That Provide Support, Supervision, And Ensure The Continuity Of Care. Such Measures Are Necessary To Build Local Capacity And Maintain A Robust Response To The Mental Health Needs Arising From The Crisis, As Highlighted By The Variety Of Mental Health Support Activities And Organizational Challenges Recorded Following The Great East Japan Earthquake In BMC Psychiatry. These Steps Together Contribute To A More Resilient And Responsive Mental Health Care System In Disaster-Stricken Areas.

2.11. Integration Of Traditional And Modern Practices

The Integration Of Traditional Beliefs And Practices With Contemporary Psychological Approaches Is Essential In Regions Where Cultural And Religious Beliefs Are Deeply Intertwined With Daily Life. The Literature On Disaster Mental Health Frequently Acknowledges The Value Of Such Integration. Respect For Traditional Practices, Which Often Hold Significant Healing And Recovery Potential Within Many Cultures, Can Be Harmoniously Combined With Modern Psychological Methods To Foster A More Holistic Approach To Mental Wellness. Involving Community Leaders And Healers In The Integration Process Can Be Instrumental In Melding These Practices, Bridging The Gaps Between Differing Worldviews And Ensuring Community Buy-In. It's Also Crucial That These Integrated Practices Be Adapted In A Way That Is Evidence-Based, Upholding Their Effectiveness And Safety, To Ensure That The Interventions Are Beneficial And Culturally Sensitive.

2.12. Cultural Awareness

The Study Highlights The Importance Of Cultural Awareness In Addressing Psychological Recovery Post-Natural Disasters. Specific Cultural Practices And Beliefs Can Significantly Influence The Recovery Process, As They Shape Individuals' Coping Mechanisms And Resilience. For Instance, In Communities Where Communal Support And Collective Rituals Are Integral, These Cultural Elements Can Be Leveraged To Enhance The Effectiveness Of Psychological Interventions. Integrating Cultural Awareness Into Mental Health Services Ensures That Interventions Are Respectful And Relevant, Thereby Increasing Their Acceptance And Impact. Future Research Should Further Explore The Role Of Cultural Practices In Psychological Recovery, Examining How These Practices Can Be Harmonized With Evidence-Based Interventions To Support Holistic Healing.

2.13. Ethical Considerations In Post-Disaster Interventions

In The Aftermath Of Disasters, Upholding Ethical Standards Amidst The Prevailing Chaos Is Of Utmost Importance. Matters Such As Informed Consent, Confidentiality, And Addressing Vulnerability Take On Heightened Significance. Ensuring That Survivors Fully Comprehend The Mental Health And Addiction Services Being Provided To Them Is Essential, With Informed Consent Being Obtained In A Manner That Respects Their Ability To Make Decisions, Even In High-Stress Situations. Protecting The Privacy Of Those Receiving Aid Is A Fundamental Ethical Concern, Particularly Due To The Sensitive Nature Of Mental Health And Addiction Issues. Additionally, Special Care Must Be Directed Towards Vulnerable Populations To Ensure That Interventions Are Equitable And Do Not Cause Further Harm Or Exacerbate Existing Disparities.

2.14. Political And Organizational Coordination

For An Effective Disaster Response, It Is Imperative To Have Coordinated Efforts Among Different Levels Of Government And Organizations. Such Collaboration Ensures A More Comprehensive Approach To Addressing Mental Health Needs. However, Challenges Like Bureaucratic Hurdles And Issues In Communication Can Significantly Impede The Delivery Of Mental Health Services. A Study From Bmc Public Health (Nuzzo Et Al., 2019) Highlights The Importance Of Community Resilience And Social Capital In Mental Health During Emergencies, Recommending That Research Be Incorporated Into Government Response Frameworks To Enhance Effectiveness. An Integrated Response That Brings Together Various Government Branches And Organizations Can Lead To More Effective Service Delivery. It Is Crucial To Tackle Bureaucratic And Communication Obstacles To Avoid Delays That May Negatively Impact Mental Health Outcomes. Additionally, Tapping Into And Bolstering Community Resilience And Social Capital Is A Potent Strategy In Mental Health Disaster Response. This Strategy Is Founded On The Recognition And Strengthening Of The Community's Inherent Resources And Networks, Which Can Serve As A Solid Foundation For Recovery And Resilience.

2.15. Addressing Diverse Needs Of Different Population Groups

Disasters Have A Varied Impact On Different Demographic Groups, Which Necessitates The Development Of Tailored Approaches In Mental Health Care. It's Essential To Design Interventions That Are Sensitive To The Unique Needs Of Children, Women, The Elderly, And Those With Pre-Existing Conditions To Ensure Their Effectiveness. The Inclusivity Of These Interventions Is Crucial For Providing Equitable Care That Considers All Affected Groups. Additionally, Offering Specialized Services That Cater To The Particular Needs Of These Diverse Groups Guarantees That Care Is Not Only Appropriate But Also More Likely To Be Effective In Addressing The Specific Challenges Faced By Each Group In The Aftermath Of A Disaster.

2.16. Long-Term Sustainability Of Mental Health And Addiction Programs

Ensuring The Long-Term Sustainability Of Mental Health And Addiction Programs Post-Disaster Is A Multifaceted Challenge That Requires Both Immediate And Strategic Planning For Ongoing Support. The Necessity For Such Enduring Support Is Well Documented (Stumbo, Ford & Green, 2017) In The Field Of Disaster Mental Health. Securing Immediate Funding Is Essential, Yet It's Equally Important To Develop Strategies For Sustained Financial Backing. This Involves Advocacy For Government Funding, Engaging Private Donors, And Pursuing Grants That Provide Long-Term Financing Options. Investing In The Training And Development Of Local Mental Health Professionals Is Fundamental To Maintaining Service Capacity, Especially As The Involvement Of Initial Aid Organizations Diminishes Over Time. Additionally, The Cultivation Of Community-Based Models Of Care Can Foster More Sustainable Mental Health And Addiction Services. These Models Leverage Local Resources And Establish Support Systems Capable Of Operating Independently, Thus Ensuring Continuity Of Care That Is Resilient To The Ebb And Flow Of External Aid.

2.17. Impact Of Disaster On Mental Health Professionals

The Well-Being Of Professionals Operating In Disaster Zones Is A Critical Yet Often Overlooked Aspect Of Disaster Response. These Individuals Are At High Risk (Hernández-Torres Et Al., 2023) For Burnout And Secondary Trauma, A Concern Recognized Within The Disaster Mental

Health Community. To Support These Professionals, The Implementation Of Self-Care Protocols Is Crucial. These Protocols Help Mitigate The Risk Of Burnout And Ensure That Those Providing Aid Do Not Themselves Become Casualties Of Trauma. Additionally, Regular Supervision And Support Sessions Are Vital, Offering A Space For Mental Health Professionals To Process Their Experiences And Strategies To Cope With Compassion Fatigue. Finally, Staff Rotation Policies Can Significantly Alleviate The Stress Of Continuous Exposure To Traumatic Situations, Helping Protect The Mental Health Of Workers And Sustain The Quality Of Care They Provide. These Measures Are Essential To Maintain The Health And Effectiveness Of Those Dedicated To Managing Disaster Mental Health And Addiction Services.

2.18. Innovations And Adaptations In Disaster Mental Health Interventions

Innovative And Adaptable Approaches In Mental Health And Addiction Interventions Are Vital To Address The Multifaceted Challenges That Arise In The Aftermath Of Disasters. Rapid Research Is Essential To Understand The Immediate Mental Health Impacts And To Develop Interventions That Can Meet The Evolving Needs Of Those Affected. Leveraging Technology, Such As Telepsychiatry And Mobile Health Applications, Provides Creative Solutions For Delivering Mental Health And Addiction Services, Even When Traditional Infrastructure Is Compromised (Hilty, Turvey & Hwang, 2018). It's Also Crucial To Culturally Adapt Interventions To Align With The Local Context Of Disaster-Affected Areas, Ensuring That The Programs Are Not Only Acceptable But Also Effective. Additionally, The Design Of These Programs Must Incorporate A Degree Of Flexibility, Allowing For Adjustments To Be Made In Response To The Changing Circumstances And Needs That Characterize Disaster Response Scenarios. This Flexibility Is A Cornerstone Of Innovation, Ensuring That Mental Health And Addiction Services Remain Responsive And Relevant During Times Of Crisis.

2.19. Emerging Topics In Post-Disaster Psychological Recovery

The Psychological Recovery Process Post-Natural Disasters Must Also Focus On Emerging And Developing Issues. One Such Area Is The Use Of Digital Health Technologies, Including Telepsychiatry, Which Can Provide Remote Psychological Support To Affected Individuals. Telepsychiatry Offers A Viable Solution For Delivering Mental Health Services In Areas Where Physical Access To Healthcare Facilities Is Compromised. This Approach Not Only Ensures Continuity Of Care But Also Expands The Reach Of Mental Health Services To Underserved Populations. Moreover, The Integration Of Digital Tools Such As Mobile Health Apps Can Facilitate Self-Help And Ongoing Mental Health Monitoring, Providing Additional Support To Those In Recovery. Emphasizing These Emerging Technologies In Disaster Response Strategies Can Enhance The Overall Efficacy And Accessibility Of Mental Health Interventions.

CONCLUSION

In The Early Hours Of 2023, The Earth Beneath Kahramanmaraş Trembled, Revealing The Fragility Of Both Our Man-Made Structures And The Human Spirit. The Resulting Trauma And Surge In Addiction Underscore The Intricate Challenges That Such Disasters Inflict Upon The Psyche, Challenges That Require A Response As Multifaceted And Resilient As The Communities They Affect. This Review Has Highlighted The Profound Psychological Turmoil Unleashed By The Earthquakes, Where The Loss Of Over 50,700 Individuals And The Injury Of 107,000 Others Have Only Begun To Sketch The Outlines Of An Arduous Journey Toward Healing. The Psychological Scars, Manifested In The Form Of Ptsd, Anxiety, Depression, And Addictive Behaviors, Mirror The Findings From Global Research, Emphasizing The Enduring Impact Of Such Traumatic Events On Mental Health. Immediate Interventions Like Psychological First Aid Stand Out As Critical Initial Responses, Offering Solace Amidst Chaos. Yet, The Path Of Recovery Extends Far Beyond The Immediacy Of Disaster. It Demands Ongoing Mental Health Support, An Investment In Both The Cultural Fabric And The Evidence-Based Methodologies That Underpin Effective Care, Especially In The Culturally Rich Context Of Turkey. The Path Forward Is Strewn With Hurdles: The Cultural Stigmas That Shroud Mental Health, The Finite Pool Of Resources, And The Imperative Of Training Skilled Professionals In Trauma And Addiction. Ethical

Diligence, The Mobilization Of Political Support, And Organizational Synergy Are The Linchpins For Equitable And Effective Interventions. The Narrative Of Recovery Is Incomplete Without Acknowledging The Diverse Needs Of Affected Populations And The Requisite Sustainability Of Mental Health Programs. Equally Important Is Safeguarding The Well-Being Of Those On The Front Lines—The Mental Health Professionals Facing The Vicissitudes Of Trauma Alongside Those They Serve. Innovation And Flexibility In Mental Health Interventions Are Indispensable Allies In This Endeavor, Offering The Promise Of Strategies That Can Pivot In Response To Emergent Challenges And Evolving Needs. As We Reflect On The Lessons Of The Kahramanmaraş Earthquakes, It Is Evident That Our Collective Resilience Is Being Tested Not Just In Physical Reconstruction But In The Domain Of Mental Fortitude As Well. The Discussions Presented Herein Contribute To A Larger Dialogue On Disaster Response, Emphasizing The Critical Imperative To Address Both Trauma And Addiction In The Aftermath Of Calamity. In The Synthesis Of Comprehensive Understanding, Concerted Action, And Persistent Innovation Lies Our Best Hope—Not Only To Rebuild The Crumbled Edifices Around Us But To Heal And Reinforce The Communal Spirit Within. The Earthquakes Have Underscored An Invaluable Lesson: Addressing The Psychological Aftermath Is Not Merely A Journey Back To Normalcy; It Is A Quest To Imbue Our Collective Resilience With The Strength To Withstand The Uncertainties Of The Future.

REFERENCE

- Alexander, D., & Magni, M. (2013). Mortality in the L'Aquila (central Italy) earthquake of 6 April 2009. *PLoS currents*, 5. <https://doi.org/10.1371/50585b8e6efd1>
- Ayub, M., Saeed, K., Kingdon, D., & Naeem, F. (2015). Rate and predictors of psychotic symptoms after Kashmir earthquake. *European archives of psychiatry and clinical neuroscience*, 265, 471-481. <https://doi.org/10.1007/s00406-014-0561-1>
- Bisson, J. I., & Lewis, C. (2009). Systematic review of psychological first aid. *Commissioned by the World Health Organization*, 2.
- Bloom, S. L. (1998). By the crowd they have been broken, by the crowd they shall be healed: The social transformation of trauma. In *Posttraumatic growth: Positive changes in the aftermath of crisis*, 179-213.
- Brown, P. J., Stout, R. L., & Mueller, T. (1999). Substance use disorder and posttraumatic stress disorder comorbidity: Addiction and psychiatric treatment rates. *Psychology of Addictive Behaviors*, 13(2), 115. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.13.2.115>
- Carrasco, S., Egbelakin, T., & Dangol, N. (2023). Fostering recovery through stakeholders-community collaboration in post-earthquake recovery in Nepal. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 88, 103619. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2023.103619>
- Ceyhan, E., & Ceyhan, A. A. (2007). Earthquake survivors' quality of life and academic achievement six years after the earthquakes in Marmara, Turkey. *Disasters*, 31(4), 516-529. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.2007.01023.x>
- Chaudhary, M. T., & Piracha, A. (2021). Natural disasters—origins, impacts, management. *Encyclopedia*, 1(4), 1101-1131. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia1040084>
- Çınaroğlu, M. (2024). Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Manevi Başa Çıkma, Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ve İslam Odaklı Travma Bazlı Bilişsel Davranışçı Terapi (İO-TBBDT). *Eskiyeni*, (52). <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1410050>

- Dai, W., Chen, L., Lai, Z., Li, Y., Wang, J., & Liu, A. (2016). The incidence of post-traumatic stress disorder among survivors after earthquakes: a systematic review and meta-analysis. *BMC psychiatry*, 16(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0891-9>
- Doğulu, C., Karanci, A. N., & İkizer, G. (2016). How do survivors perceive community resilience? The case of the 2011 earthquakes in Van, Turkey. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 16, 108-114. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2016.02.006>
- Dube, A., Moffatt, M., Davison, C., & Bartels, S. (2018). Health outcomes for children in Haiti since the 2010 earthquake: a systematic review. *Prehospital and disaster medicine*, 33(1), 77-88. <https://doi.org/10.1017/S1049023X17007105>
- Fox, J. H., Burkle, F. M., Bass, J., Pia, F. A., Epstein, J. L., & Markenson, D. (2012). The effectiveness of psychological first aid as a disaster intervention tool: research analysis of peer-reviewed literature from 1990-2010. *Disaster medicine and public health preparedness*, 6(3), 247-252. <https://doi.org/10.1001/dmp.2012.39>
- Gören, A. B. (2023). Afet Sonrası İkincil Travmatik Stres ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Örneği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 80-100. <https://doi.org/10.33420/marife.1280604>
- Görg, N., Böhnke, J. R., Priebe, K., Rausch, S., Wekenmann, S., Ludäscher, P., ... & Kleindienst, N. (2019). Changes in trauma-related emotions following treatment with dialectical behavior therapy for posttraumatic stress disorder after childhood abuse. *Journal of traumatic stress*, 32(5), 764-773. <https://doi.org/10.1002/jts.22440>
- Guimaro, M. S., Steinman, M., Kernkraut, A. M., Santos, O. F. P. D., & Lacerda, S. S. (2013). Psychological distress in survivors of the 2010 Haiti earthquake. *Einstein (São Paulo)*, 11, 11-14
- Harada, N., Shigemura, J., Tanichi, M., Kawaida, K., Takahashi, S., & Yasukata, F. (2015). Mental health and psychological impacts from the 2011 Great East Japan Earthquake Disaster: a systematic literature review. *Disaster and military medicine*, 1(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s40696-015-0008-x>
- Hernández-Torres, R., Martínez Lozano, M., Torres, I., Rosario-Hernández, E., Ramos-Pibernus, A., Soto, A., ... & Rivera-Segarra, E. (2023). The impact of the Covid-19 pandemic and previous natural disasters on the mental health of healthcare workers in Puerto Rico. *PLOS Global Public Health*, 3(5), e0001784. <https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0001784>
- Hilty, D. M., Turvey, C., & Hwang, T. (2018). Lifelong learning for clinical practice: how to leverage technology for telebehavioral health care and digital continuing medical education. *Current psychiatry reports*, 20, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s11920-018-0878-y>
- Jacobs, G. A., Gray, B. L., Erickson, S. E., Gonzalez, E. D., & Quevillon, R. P. (2016). Disaster mental health and community-based psychological first aid: Concepts and education/training. *Journal of clinical psychology*, 72(12), 1307-1317. <https://doi.org/10.1002/jclp.22316>
- Kamaledini, M., & Azkia, M. (2021). The psychosocial consequences of natural disasters: a case study. *Health in emergencies and disasters quarterly*, 6(3), 179-190. <https://doi.org/10.32598/hdq.6.3.323.1>
- Kanehara, A., Ando, S., Araki, T., Usami, S., Kuwabara, H., Kano, Y., & Kasai, K. (2016). Trends in psychological distress and alcoholism after The Great East Japan Earthquake of 2011. *SSM-Population Health*, 2, 807-812. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2016.10.010>

- Kc, A., Gan, C. C. R., & Dwirahmadi, F. (2019). Breaking through barriers and building disaster mental resilience: a case study in the aftermath of the 2015 Nepal earthquakes. *International journal of environmental research and public health*, 16(16), 2964. <https://doi.org/10.3390/ijerph16162964>
- Kino, S., Aida, J., Kondo, K., & Kawachi, I. (2020). Long-term trends in mental health disorders after the 2011 Great East Japan earthquake and tsunami. *JAMA network open*, 3(8), e2013437-e2013437. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.13437>
- Kılıç, C., & Ulusoy, M. A. H. I. R. (2003). Psychological effects of the November 1999 earthquake in Turkey: an epidemiological study. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 108(3), 232-238. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0447.2003.00119.x>
- Konuk, E., Knipe, J., Eke, I., Yuksek, H., Yurtsever, A., & Ostep, S. (2006). The effects of eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) therapy on posttraumatic stress disorder in survivors of the 1999 Marmara, Turkey, earthquake. *International Journal of Stress Management*, 13(3), 291. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.13.3.291>
- Lee, J. Y., Kim, S. W., & Kim, J. M. (2020). The impact of community disaster trauma: a focus on emerging research of PTSD and other mental health outcomes. *Chonnam medical journal*, 56(2), 99. <https://doi.org/10.4068/cmj.2020.56.2.99>
- Lotzin, A., Franc de Pommereau, A., & Laskowsky, I. (2023). Promoting recovery from disasters, pandemics, and trauma: a systematic review of brief psychological interventions to reduce distress in adults, children, and adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 20(7), 5339. <https://doi.org/10.3390/ijerph20075339>
- McFarlane, A. C., & Williams, R. (2012). Mental health services required after disasters: Learning from the lasting effects of disasters. *Depression research and treatment*, 2012. <https://doi.org/10.1155/2012/970194>
- Mercandagi, E., Yazici, A. B., & Yazici, E. (2023). How do traumatic experiences affect relapse in alcohol and substance use disorders?. *Contemporary mass media tools and ethical consideration in mental health services*, 26, 132-142. <https://doi.org/10.5505/kpd.2023.93764>
- Merve, K. O. Ç., & Yalçın, S. (2023). Afetlerde krize müdahale: Kahramanmaraş depremi'nde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın çalışmaları. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 93-105. <https://doi.org/10.57114/jswrpub.1257945>
- Milligan, G., & McGuinness, T. M. (2009). Mental health needs in a post-disaster environment. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 47(9), 23-30. <https://doi.org/10.3928/02793695-20090731-01>
- Nahar, N., Blomstedt, Y., Wu, B., Kandarina, I., Trisnantoro, L., & Kinsman, J. (2014). Increasing the provision of mental health care for vulnerable, disaster-affected people in Bangladesh. *BMC Public Health*, 14, 1-9. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-708>
- Nakano, H., Ohira, T., Maeda, M., Yabe, H., Ohtsuru, A., Suzuki, Y., ... & Kamiya, K. (2018). Associations of disaster-related and psychosocial factors with changes in smoking status after a disaster: A cross-sectional survey after the Great East Japan Earthquake. *BMJ Open*, 8(6), e018943. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2017-018943>
- Nuzzo, J. B., Meyer, D., Snyder, M., Ravi, S. J., Lapascu, A., Souleles, J., ... & Bishai, D. (2019). What makes health systems resilient against infectious disease outbreaks and natural hazards?

Results from a scoping review. *BMC Public Health*, 19, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7707-z>

Ogilvie, L., & Carson, J. (2022). Trauma, stages of change and post traumatic growth in addiction: A new synthesis. *Journal of Substance Use*, 27(2), 122-127. <https://doi.org/10.1080/14659891.2021.1905093>

Öncül, O., Keskin, Ö., Acar, H. V., Küçükardalı, Y., Evrenkaya, R., Atasoyu, E. M., ... & Gökben, M. (2002). Hospital-acquired infections following the 1999 Marmara earthquake. *Journal of Hospital Infection*, 51(1), 47-51. <https://doi.org/10.1053/jhin.2002.1205>

Osborne, D., & Sibley, C. G. (2013). After the disaster: Using the Big-Five to predict changes in mental health among survivors of the 2011 Christchurch Earthquake. *Disaster Prevention and Management*, 22(5), 456-466. <https://doi.org/10.1108/DPM-09-2013-0161>

Placide, V. (2018). Examining the influence of personal and environmental factors on treatment outcomes in opioid dependent medication-assisted treatment patients.

Reijneveld, S. A., Crone, M. R., Schuller, A. A., Verhulst, F. C., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). The changing impact of a severe disaster on the mental health and substance misuse of adolescents: Follow-up of a controlled study. *Psychological Medicine*, 35(3), 367-376. <https://doi.org/10.1017/S0033291704003575>

Saadat, S., Rawtani, D., & Hussain, C. M. (2020). Environmental perspective of Covid-19. *Science of the Total Environment*, 728, 138870. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138870>

Schultz, J. M., Neria, Y., Allen, A., Espinel, Z., & Suárez, E. (2013). When the dust settles: Recovery from 9/11 among individuals with disabilities in Lower Manhattan. *Rehabilitation Psychology*, 58(1), 27. <https://doi.org/10.1037/a0031316>

Searle, A. K., Trevisan, C., Macfarlane, M., Abbasi, T., Mateu-Gelabert, P., & Carr, H. (2022). Rapid review of potential public health interventions for mental health and substance-use disorder in the context of Covid-19. *Journal of Mental Health*, 31(2), 133-142. <https://doi.org/10.1080/09638237.2021.2007090>

Shultz, J. M., Baingana, F., & Neria, Y. (2015). The 2014 Ebola outbreak and mental health: Current status and recommended response. *JAMA*, 313(6), 567-568. <https://doi.org/10.1001/jama.2014.17934>

Singh, J. (2013). Critical appraisal skills programme. *Journal of Pharmacology and Pharmacotherapeutics*, 4(1), 76. <https://doi.org/10.4103/0976-500X.107697>

Slone, L. B., & Friedman, M. J. (Eds.). (2009). *After the War Zone: A Practical Guide for Returning Troops and Their Families*. Hachette UK.

Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., & Ommeren, M. V. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 302(5), 537-549. <https://doi.org/10.1001/jama.2009.1132>

Suzuki, S., Fukasawa, M., Obara, A., & Kim, Y. (2018). Mental health distress and related factors among prefectural public servants seven months after the Great East Japan Earthquake. *Journal of Epidemiology*, 28(3), 120-126. <https://doi.org/10.2188/jea.JE20160214>

Ursano, R. J., Fullerton, C. S., & Weisaeth, L. (Eds.). (2007). *Textbook of Disaster Psychiatry*. Cambridge University Press.

Zahran, S., Peek, L., Snodgrass, J. G., Weiler, S., & Hempel, L. (2011). Economics of disaster risk, social vulnerability, and mental health resilience. *Risk Analysis: An International Journal*, 31(7), 1107-1119. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2010.01580.x>

EXTENDED ABSTRACT
GENİŞLETİLMİŞ ÖZET**KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN ARDINDAN TRAVMA, BAĞIMLILIK VE İYİLEŞME
YOLCULUĞU**

2023 Kahramanmaraş depremleri, Türkiye'nin yanı sıra küresel toplulukta da önemli bir yankı uyandırmıştır. Bu felaket, beklenmedik bir anda milyonlarca insanın hayatını alt üst ederken, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin psikolojik izler bırakmıştır. Tarih boyunca, depremlerin yol açtığı yıkım ve kaos ortamları, insanların ruh sağlığı üzerinde kalıcı etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Kahramanmaraş depremleri, bu gerçeği bir kez daha gözler önüne sermiş ve travma sonrası zihinsel sağlık problemlerinin ele alınması gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu makalenin amacı, Kahramanmaraş depremleri sonrası ortaya çıkan travmatik deneyimlerin ve bunların bağımlılık ile olan ilişkisinin kapsamlı bir analizini sunmaktır. Depremden etkilenen bireylerde görülen travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), anksiyete, depresyon ve çeşitli bağımlılık formlarındaki artışlar, bu çalışmanın temel odağını oluşturacaktır. Makale, global ölçekte depremler sonrası yapılan araştırmaların bulgularını bir araya getirerek, bu deneyimlerden çıkarılabilecek dersleri ve stratejileri tartışmayı hedeflemektedir. Türkiye'deki mevcut durumu Japonya, Nepal, İtalya, İran, Pakistan, Haiti ve Çin'de yaşanan benzer felaketlerle karşılaştırarak, bu ülkelerin tecrübelerinden ve uygulamalarından yararlanmayı ve Kahramanmaraş depremi sonrasında karşılaşılan zihinsel sağlık zorluklarının üstesinden gelmekte kullanılabilecek yöntemleri önermeyi amaçlar. Böylece, travma ve bağımlılığın keşim noktasında yer alan bireylerin iyileşme süreçlerine ışık tutacak ve bu alanda çalışan profesyoneller için yol gösterici bilgiler sunacak bir literatür çalışması gerçekleştirilecektir.

Makalemiz, Kahramanmaraş depremi sonrasında bireylerin yaşadığı travma ve stresle başa çıkmalarına yardımcı olmak için, acil müdahaleden uzun vadeli iyileşme süreçlerine kadar geniş bir yelpazede stratejiler önermektedir. Bu stratejilerin başında, deprem sonrası kaotik ortamda insanların psikolojik ihtiyaçlarına hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermek üzere tasarlanmış Psikolojik İlk Yardım (PİY) yaklaşımı gelmektedir. PİY, bireylerin travma sonrası deneyimleriyle baş etmelerine ve psikolojik dirençlerini artırmalarına yardımcı olacak ilk müdahalelerin bir parçasıdır.

Öte yandan, uzun vadeli iyileşme ve adaptasyon için sürdürülebilir psikolojik danışmanlık ve toplum tabanlı destek programları da büyük önem taşımaktadır. Bu programlar, bireylerin travmatik deneyimlerini işlemelerine, bağımlılık gibi riskli davranışlardan uzak durmalarına ve topluluk içinde destek ve anlayış bulmalarına olanak tanır. Uzun vadeli müdahaleler, aynı zamanda travma sonrası iyileşme sürecinde bireyin sosyal ve ekonomik hayata tekrar entegre olabilmesi için gerekli kaynaklara erişimini de kolaylaştırmalıdır.

Bu müdahale yaklaşımlarının uygulanması sırasında, etkilenen toplulukların kültürel değerlerine ve inançlarına duyarlı olmak esastır. Kültürel nüansların müdahale stratejilerine entegrasyonu, bu sürecin karmaşıklığını anlamamızı ve bireylerin ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermemizi sağlar. Ayrıca, etik düşünceler her zaman öncelikli olmalı ve müdahaleler, bireylerin özerkliğine ve bütünlüğüne saygı göstermeli, onları travma sonrası daha da zorlayabilecek herhangi bir durumdan kaçınmalıdır.

Politik koordinasyon, bu tür müdahalelerin başarısında kritik bir role sahiptir. Etkili politik koordinasyon sayesinde, kaynaklar verimli bir şekilde ayrılabilir, müdahalelerin erişimi genişletilebilir ve farklı kurumlar arası iş birliği sağlanabilir. Son olarak, zihinsel sağlık profesyonellerinin, deprem travması ve sonrasında gelişebilecek psikolojik komplikasyonların tedavisi konusunda özel olarak eğitilmesi gerekmektedir. Bu eğitim, profesyonellerin gerekli beceri ve bilgi birikimine sahip olmalarını sağlayarak, etkilenen bireylerin karşılaştıkları zorluklarla daha etkin bir şekilde baş etmelerine yardımcı olur.

Bu çalışmada, Kahramanmaraş depremi sonrasında karşılaşılan başlıca zorluklar detaylı bir şekilde incelenmektedir. Kaynak kısıtlılıkları, depremin yarattığı hasarın büyüklüğüyle doğrudan ilişkilidir ve yeterli yardımın hızlı bir şekilde sağlanabilmesi için kritik bir engel teşkil eder. Altyapıdaki hasarlar, özellikle sağlık hizmetlerinin sunumu ve acil durum müdahalelerinde ciddi aksamalar yol açar. Bu tür zorluklar, travma sonrası iyileşme sürecini yavaşlatmakta ve psikolojik yardımın etkin bir şekilde ulaştırılmasını engellemektedir.

Kültürel engeller ise, travma sonrası müdahale ve iyileşme süreçlerinde bireylerin deneyimlerini anlamada ve uygun müdahalelerin uygulanmasında karşımıza çıkmaktadır. Bu engeller, toplumun değer yargıları, inanç sistemleri ve travmayı ele alış biçimleri ile ilgilidir. Ayrıca, zihinsel sağlık hizmetlerine erişimde ve bu hizmetlerin kabulünde de belirleyici bir rol oynamaktadır.

Zihinsel sağlık programlarının uzun vadeli sürdürülebilirliği, özellikle ekonomik kısıtlamalar ve insan kaynaklarındaki yetersizlikler göz önünde bulundurulduğunda, başka bir önemli meseledir. Depremin ardından sağlanan desteklerin sürdürülebilir olması, toplumun uzun vadeli iyileşmesi ve direncinin artırılması için zorunludur. Bu, hem finansal kaynakların yönetimi hem de eğitilmiş profesyonellerin ve gönüllülerin devamlılığını içerir.

Felaket bölgelerinde çalışan profesyonellerin ve gönüllülerin zihinsel sağlığına destek olmak, genellikle göz ardı edilen ancak hayati öneme sahip bir konudur. Bu bireyler, tükenmişlik ve ikincil travma gibi risklerle karşı karşıyadır. Onların da desteklenmesi, travma sonrası toplumun iyileşme kapasitesini artıracak ve sürdürülebilir bir yardım çabasını mümkün kılacaktır. Bu nedenle, müdahale planları, yardım çalışmalarının bu önemli unsurlarını koruyacak ve destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır.

Bu makale, felaket sonrası zihinsel sağlık sonuçlarının iyileştirilmesi için, hızlı ve duyarlı araştırmaların desteklediği yenilikçi ve uyarlanabilir müdahalelerin gerekliliğini savunmaktadır. Felaketlerin ardından ortaya çıkan zihinsel sağlık sorunlarına hızlı bir yanıt vermek, etkilenen bireylerin ve toplulukların iyileşme sürecini büyük ölçüde hızlandırabilir. Bu nedenle, araştırmacılar ve pratik uygulayıcılar, değişen koşullara hızla uyum sağlayabilen, etkili ve esnek müdahale stratejileri geliştirmek için bir araya gelmelidir.

Yenilikçi müdahaleler, bilimsel araştırmalara dayalı olmalı ve toplumun ihtiyaçlarına göre özelleştirilmelidir. Bu

yaklaşımın temelinde, travma ve bağımlılık gibi konuların bütüncül bir şekilde ele alınması yatmaktadır. Bütüncül iyileşme, yalnızca bireysel sağlık sonuçlarını değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik refahı da içermelidir. Bu, bireylerin toplulukları içinde işlevsel ve üretken roller üstlenmelerini sağlayarak, toplumun genel iyileşme kapasitesini artırır.

Bu kapsamlı inceleme, felaket müdahalesi üzerine olan tartışmalara somut katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. İncelenen müdahalelerin etkinliği ve uygulanabilirliği, değişik kültürel bağlamlarda ve çeşitli sosyo-ekonomik koşullarda test edilmeli ve doğrulanmalıdır. Araştırma ve müdahalelerin bu şekilde uyarlanabilirliği, felaketlerin ardından zihinsel sağlık hizmetlerinin hızla yerine getirilmesini sağlayarak, travma ve bağımlılığın etkilerini azaltabilir ve toplumların daha hızlı iyileşmesine katkıda bulunabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, felaket müdahalesi ve iyileşme süreçlerinde travma ve bağımlılığın bütüncül olarak ele alınmasının, etkilenen bireyler ve topluluklar için en iyi sonuçları nasıl sağlayabileceğine dair kanıtlar ve öneriler sunmaktadır. Bu yaklaşım, aynı zamanda, felaket sonrası zihinsel sağlık hizmetlerinin gelecekteki yönünü şekillendirecek olan politika yapıcılar ve uygulayıcılar için de bir rehber işlevi görmeyi hedeflemektedir.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Metin Çınaroğlu			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Kahramanmaraş Depremlerinin Ardından Travma, Bağımlılık Ve İyileşme Yolculuğu Shaken Foundations: Trauma, Addiction, And The Path To Recovery After The Kahramanmaraş Earthquakes			
Tarih <i>Date</i>	05.07.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Derleme Review			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Metin Çınaroğlu	%100	Yok None	Yok None

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1443535

KAHRAMANMARAŞ FORMEL EMEK PİYASASINDA DEPREM
ÖNCESİNDEKİ SEKTÖREL UZMANLAŞMANIN ANALİZİ

Ayşe Nur ÇİFTÇİ*

* Bağımsız Araştırmacı, Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD,
PhD, MA, MSC, BA, BA, BA, BA.

e-posta: draysenurciftci@gmail.com

ORCID 0000-0003-0928-644X

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Kahramanmaraş formel emek piyasasında deprem öncesindeki en güncel tarihi oluşturan 2021 yılındaki sektörel uzmanlaşma düzeylerini analiz etmektir. Uygulamada kullanılan veriler Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan temin edilmiştir. Analiz yöntemi olarak ise lokasyon katsayısı (LQ) tekniği kullanılmıştır. Literatürde en önemli tartışma konusu, sektörel uzmanlaşmanın başladığı en düşük LQ değerinin ne olduğudur. Literatürde ise sektörel uzmanlaşma için dört kesim noktası vardır. Bu kesim noktaları ve anlamları da şunlardır: 1) $0,7 \leq LQ < 1,25 \Rightarrow$ Düşük sektörel uzmanlaşma vardır. 2) $1,25 \leq LQ < 2 \Rightarrow$ Sektörel uzmanlaşma başlamıştır. 3) $2 \leq LQ < 3 \Rightarrow$ Yüksek sektörel uzmanlaşma vardır. 4) $3 \leq LQ \Rightarrow$ Tam sektörel uzmanlaşma vardır. Analiz bulgularına göre mutlak sektörel uzmanlaşma oranı %29; yüksek ve orta düzeyde sektörel uzmanlaşma oranı %9,1; düşük düzeyde sektörel uzmanlaşma oranı %41,7 ve uzmanlaşmama oranı ise sadece % 18,7'dir. Bu bulgular, Kahramanmaraş'ın deprem sonrası ekonomik toparlanması için güçlü bir sektörel uzmanlaşmaya sahip olduğunu desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politika, çalışma ekonomisi, LQ, emek piyasası, iktisadi demografi

Jel Kodları: J82, R12, R23, R58.

THE ANALYSIS OF SECTORAL SPECIALIZATION BEFORE EARTHQUAKE FOR
KAHRAMANMARAŞ' FORMAL LABOR MARKET

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the most recent sectoral specialization before earthquake for Kahramanmaraş' Formal Labor Market. The data were obtained from the Social Security Institution. The location quotient (LQ) technique was used as the analysis method. The most important debate issue for this literature is the minimum value of LQ for sectoral specialization begins. There are four cut-off points for sectoral specialization in the literature. These cut-off points and its means that: 1) $0,7 \leq LQ < 1,25 \Rightarrow$ Low specialization. 2) $1,25 \leq LQ < 2 \Rightarrow$ The beginning of specialization. 3) $2 \leq LQ < 3 \Rightarrow$ High level of specialization. 4) $3 \leq LQ \Rightarrow$ Absolute specialization. According to the analysis findings, the absolute sectoral specialization rate is 29%, the high and middle level of sectoral specialization rate is 9,1%, the low level of sectoral specialization rate is 29% while the non-specialization rate is only 18.7%. These findings showed that Kahramanmaraş has strong sectoral specialization for its economic recovery after the earthquake.

Keywords: Social politics, labor economics, LQ, labor market, economic demography

Jel Codes: J82, R12, R23, R58.

Geliş Tarihi/Received: 27.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 31.04.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Çiftçi, A. N. (2024). "Kahramanmaraş Formel Emek Piyasasında Deprem Öncesindeki Sektörel Uzmanlaşmanın Analizi". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1) 60-75.

GİRİŞ

6 Şubat 2023'te Türkiye'nin güneyinde meydana gelen 7.8 büyüklüğünde depremin ardından 7,5 büyüklüğündeki ikinci depremin yaşanmasıyla birlikte, Türkiye'nin güneydoğusu ve Suriye'nin batısındaki geniş bir alanda binalar yerle bir oldu. Türkiye'de 14 milyon kişilik bir alanı etkileyen iki yıkıcı deprem, Suriye'de de 5 milyonluk bir nüfusu etkiledi (Howard, 2023; TÜİK, 2023a). Böylesi büyük bir tahribat sonrasında Kahramanmaraş'ın yeniden eski günlerine dönebilmemesi ise oldukça büyük çaba gerektirecektir.

Merkez ilçeyle birlikte dört ilçeden oluşan ve o tarihte henüz "Kahraman" unvanını almadan önce Maraş, 1935 nüfus sayımına göre 39.343'ü şehir ve kasabalarda, 149.534'i ise köy ve nahiyelerde olmak üzere toplam 188.877 kişilik nüfusa sahip olan vilayetti (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937: 6). Seksen yedi yıl sonra merkez ilçeyle 12 ilçeden oluşan Kahramanmaraş'ın nüfusu 2022 yılında 6,23 katlık artışla 1.177.436 kişiye yükseldi (TÜİK, 2023a).

Deprem öncesinde son derece canlı bir ekonomiye sahip olan ilde formel emek piyasasında Kasım 2022'de 289.498 kişi aktif sigortalı olarak çalışmaktayken, aylık ve gelir alan pasif sigortalı sayısı ise 72.781 kişiyle sınırlıydı (SGK, 2023). Dolayısıyla Kahramanmaraş bir emekli şehri olmayıp, ekonomik faaliyetlerin son derece canlı olduğu bir vilayet özelliğindedir. Yine il, sosyoekonomik gelişmişlik ile fert başına düşen GSYİH açısından ülke ortalamasının altında yer almaktaydı. Kahramanmaraş 2017 tarihli en güncel sosyoekonomik gelişmişlik endeksi (sege) sıralama çalışmasında 58. gelişmişlik sırasında yer almaktaydı (Acar vd, 2019: 35). Vilayette fert başına düşen GSYİH ise 5,997 dolar olup, bu tutar 81 il içinde 51. sırada yer alınması anlamına geliyordu. Aynı yıl için Türkiye ortalaması da 9.592 dolar olarak gerçekleşmişti (TÜİK, 2023b). Özetle merkez hariç 11 ilçesi olan Kahramanmaraş'ta hem gelir düşük hem de gelişmişlik seviyesi geri olarak görülmektedir. En yüksek gelişmişlik kademesini oluşturan birinci kademe hiçbir ilçe yer almazken, iki ilçe ikinci kademe, bir ilçe üçüncü kademe, üç ilçe dördüncü kademe, üç ilçe beşinci kademe ve iki ilçe de en gelişmemiş ilçe kademesini oluşturan altıncı kademe yer alıyordu (Acar vd, 2022: 110).

Bütün bu göstergeler Kahramanmaraş'ın, merkezi metropoller başta olmak üzere başka kentlerde olan üretim tesislerine sahip olan üretici bir kent özelliği gösterdiğini, daha çok emek-sermaye açısından bölgesel ayrışmanın hâkim olduğunu desteklemektedir. Çünkü bir yandan aktif sigortalı sayısı pasif sigortalı sayısını dörde katlarken diğer taraftan fert başına düşen GSYİH'da ülke ortalamasını yarısının biraz üstünde yer almıştır. Yine SEGE çalışmalarında nispeten düşük bir sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinde olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Son derece tahripkâr bir doğal afetin yaşandığı coğrafyada gelişme düzeyi, kentin varlığını sürdürebilmesi ve yaralarını kapatılıp toparlayabilmesi için hayati öneme sahiptir. Çünkü eğer üretken bir kent özelliği göstermeyen emekli kenti vasfına sahipse, zaten sığ olan ekonomik faaliyetler bütünüyle başka yerlere kayacağından depremde kentten yoğun bir göç dalgasını da beraberinde getirecektir. Bu göç dalgasının daha sonra tersine göçe dönüşme olasılığı da, vilayetteki çekici faktörlerin sınırlı oluşu sebebiyle iyice düşecektir. Bu sebeple Kahramanmaraş'ın deprem sonrasında yeniden ayağa kalkıp-kalkamayacağını öngörmede ve buna göre politika oluşturmada öncelikle deprem öncesindeki durumunun netleştirilmesi son derece önemlidir.

Mizuno vd (2006) Japonya metropollerini kapsayan çalışmalarında, Japonya'da lokasyon katsayısının işsizlik oranı üzerinde negatif etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Özellikle imalat sanayi ve inşaat sektöründeki bölgesel uzmanlaşmanın, işsizlik üzerindeki düşürücü etkisine işaret etmektedirler. Fu vd (2010) ekonomik sektörlerdeki bölgesel uzmanlaşmanın Çin şehirlerindeki işsizlik üzerinde yol açtığı etkileri araştırdığı çalışmalarında da, inşaat sektörü ile toptan ve perakende ticaret sektöründe uzmanlaşmanın işsizlik oranını önemli ölçüde azaltabildiğini, ancak finans sektöründeki uzmanlaşmanın işsizlik oranını artırdığını bulmuşlardır. Dolayısıyla özellikle reel sektörler başta olmak üzere bölgesel uzmanlaşma arttıkça istihdam yaratımının da sağlanacağı ve işsizlikle mücadelenin başarısının artacağı sonuçlarına ulaşmıştır. Bu çalışmanın oluşturulmasındaki çıkış noktası da deprem felaketinde

büyük tahribat yaşayan Kahramanmaraş'ta ekonomik faaliyet kollarındaki bölgesel uzmanlaşmanın tespit edilmesidir.

1. Literatür

Emek piyasaları genel olarak formel ve enformel olarak ikiye ayrılır. Formel emek piyasasında enformel emek piyasasına göre daha vasıflı, eğitim düzeyi daha yüksek emeğin istihdamı söz konusudur. Temelde sosyal güvenceye sahiplik de formel emek piyasasında baskındır. Ancak enformel emek piyasasında yaygın olarak formel emek piyasasında emek arz edenlere göre daha düşük eğitilmiş, daha düşük vasıf gerektiren işlerde çalışanlar yer alırken sosyal güvenceden de yoksun olarak çalışma hakimdir. Bu farklılık, beraberinde formel emek piyasasında yaşanan niceliksel değişimleri enformel emek piyasasına göre daha istikrarlı şekilde tespit etmeyi mümkün kılmaktadır. Formel - enformel emek piyasasındaki ayrışma ve özelliklere dair ulusal literatürde gerçekleştirilen çalışmalardan bazıları ve söz konusu çalışmalarda odaklanılan konulara şunlardır:

Dedeoğlu (2000) çalışmasında kadın emeğinin güvencesiz istihdamla şekillenen enformel emek piyasasında yer almasını incelemiş, bu inceleme doğrultusunda da formel-enformel sektör farklılıklarına işaret etmiştir. Kolukırık ve Oğuz (2008) ise Isparta'daki hamallar üzerinde gerçekleştirdikleri alan çalışmasına dayanarak enformel sektörde sosyal güvenceden yoksun olarak çalışanların formel sektörde çalışanlara göre daha düşük gelir elde edip daha korumasız oldukları sonucuna varmıştır. Ayrıca çalışmada bu olumsuz şartlara rağmen enformel emek piyasasında istihdam edilmelerinin ise ağırlıklı olarak daha düşük eğitim düzeyinde ve kırsal alandan gelenlerden oluşmalarından kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Daha güncel bir çalışmadaysa Parlak ve Çiftçi (2022), pandeminin Türkiye'deki emek piyasası üzerindeki etkilerini analiz ederken enformel ve formel emek piyasası arasındaki ayrışmayı araştırmıştır. Gerçekleştirdikleri analiz sonucunda da pandeminin yıkıcı etkisinin, sosyal sigortadan yoksun olarak güvencesiz istihdam edilen enformel emek piyasasındakilerde yaşandığı sonucuna ulaşmıştır. Çiftçi vd (2022) ise Ağrı, Iğdır, Ardahan ve Kars'tan oluşan TRA2 bölgesindeki formel emek piyasasını analiz ederken toplumsal cinsiyetin yol açtığı eşitsizliği araştırmıştır.

Öncül çalışmalarda da görüleceği gibi güvencesiz istihdamın karakterize ettiği enformel emek piyasasında olası krizlerin yıkıcı etkilerinin formel emek piyasasına göre çok daha şiddetli olacağı açıktır. Ancak enformel emek piyasasının kayıt dışılığı, beraberinde detaylı veri edinimini de sınırlandırmaktadır. Örneğin Türkiye'de kayıt dışı istihdam verileri düzey 2'ye göre ve sadece üç ana sektöre dayalı olarak mevcuttur. Bölgesel uzmanlaşma analizlerini faaliyet kollarına göre detaylandırıp düzey 3'e göre illere dayalı gerçekleştirmeye yöneldiğindeyse, bu defa SGK tarafından düzenli olarak sunulan formel istihdam verilerine dayanma zorunluluğu oluşmaktadır. Bölgesel uzmanlaşma literatürü de, söz konusu veri sınırlılığı sebebiyle ağırlıklı olarak formel emek piyasası verilerine göre gerçekleştirilebilmektedir.

Uluslararası literatürde geniş yer bulan bölgesel uzmanlaşmanın analizine ilişkin son altmış yıllık dönemde gerçekleştirilen çalışma örnekleri ise kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu kapsamda Kahramanmaraş özelinde de ön plana çıkan doküman sanayindeki uzmanlaşmayla örtüşen bulguları içeren örnek çalışma Hall (1960) tarafından Londra'nın ilçelerinde giyim ticaretindeki yoğunlaşmanın 1861 ile 1951 yıllarındaki durumunun lokasyon katsayılarıyla karşılaştırmasını içeren çalışmadır. 1960'lı yıllarda gerçekleştirilen diğer çalışmalar arasında Fielding (1966), Paris ve diğer seçilmiş üç bölgedeki işgücü ve yurt içi göçmenlerin bölgesel yığılmalarını lokasyon katsayılarıyla analiz etmiştir. Ogendo (1967) ise çalışmasında, Kenya'da bugünkü karşılığı düzey 3'e denk elen iller düzeyinde kırsal endüstriyel üretimde bölgesel kümelenmeyi lokasyon katsayılarıyla sınamıştır.

Uluslararası literatürde 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca da lokasyon katsayıları kullanılarak çok sayıda bölgesel uzmanlaşma tespitine yönelen çalışma gerçekleştirilmiştir. Kronolojik sırayla bakıldığında Cortese, C. F., & Leftwich (1975) çalışmasında ABD Denver kentinde 1960 yılında Afro Amerikalı ve tüm çalışanlara göre bölgesel yığılmayı analiz etmiştir. Gupta & Patel (1976) ise Hindistan şehirlerinde çimento endüstrisindeki 1947, 1955, 1960, 1965 ve 1966 yıllarında istihdama, sermayeye, üretim değeri ve üretim hacmine göre bölgesel yığılmayı tespit ederek

karşılaştırmıştır. Winsberg (1980)'in 1939-1978 yılları arasında 3.108 bölgesel birime göre çiftliklerde satılan on dokuz üründeki bölgesel yığılmayı hesaplayarak istihdam verilerine dayanmaksızın ürün bazlı bölgesel uzmanlaşma analizine yönelmiştir. Hushak & Gyekye (1984) ise çalışmasında ABD'nin Orta Kuzey bölgesindeki 1.053 kentinde ekonomik faaliyet alanlarındaki uzmanlaşmaya göre sayısal dağılımları tespit etmiştir. Harrell & Fischer (1985) Meksika'da kriz sürecinde seçilmiş sınır kentlerindeki ekonomik uzmanlaşmayı sınarken Keil & Mack (1986) ABD'nde Indianapolis ve Kuzeydoğu merkez kentlerinin ekonomik faaliyetlere göre bölgesel ekonomik uzmanlaşma düzeylerini analiz etmeye odaklanmıştır. Coffey & Polèse (1987), 1981 yılında Kanada'da 5 farklı kent büyüklüğü sınıflandırmasına göre ekonomik uzmanlaşma düzeylerini hesaplamış, Miller & Bluestone (1988) ise ABD'nde metropol alanlar ile metropol olmayan kasabalardaki ekonomik faaliyetlerin 1984 yılı için bölgesel yığılma düzeylerini tespit ederek raporlama çalışması gerçekleştirmiştir. Bain & Medina (1989)'da çalışmasında, Porto Riko'daki kentlerin sanayi çalışanlarına göre bölgesel kümelenme düzeylerini, 1951 ve 1980 yılları için bularak dönemsel karşılaştırma gerçekleştirmiştir. Literatür örnekleri incelendiğinde, 1960'lı yıllara göre 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca hem ülke, hem düzey, hem ekonomik faaliyet alanları hem de bölgesel uzmanlaşma göstergelerinde belirgin çeşitlenme yaşandığı dikkat çekmektedir.

Uluslararası literatürdeki çeşitlilik sürmekle birlikte 1990'lardan itibaren bölgesel uzmanlaşma tespitinde emek piyasası verilerine dayanıldığı görülmektedir. Ancak istihdamın yanı sıra işsizliğe dair yığılmaların da analizinde lokasyon katsayılarından yararlanılmaya başlanmıştır. 1990'lardaki erken evre literatür örneklerine bakıldığında Hardill (1990)'in İngiltere'deki illerde yünlü dokuma çalışanlarının bölgesel yığılma düzeylerini lokasyon katsayısı yöntemiyle tespit ederek tabloladığı, Huallacháin & Reid (1991) ABD metropollerinde 1976 ve 1986'da iş ve profesyonel hizmetler istihdamında yaşanan bölgesel yığılmayı analiz ettiği görülmektedir. Lowenstein (1995) ABD'ndeki altı bölgede 1990 yılı itibarıyla sağlık sektörü çalışanlarına göre bölgesel uzmanlaşma düzeylerinin tespitini gerçekleştirmiş, Mack ve Jacopson (1996) AB ülkeleri arasında düzey 1'e göre çevre bölgelerin tespiti amacıyla 1989 yılı verilerine dayanarak ekonomik faaliyetlere göre lokasyon katsayıları yönteminden yararlanmış ve çevre bölgelerin uzmanlaşma özelliklerini tespit etmiş, Romelic (1997) ise Sırbistan'daki Voyvodina'da tarıma dayalı endüstrideki istihdama göre bölgesel uzmanlaşmayı hesaplamıştır. 2000'lere gelindiğinde Anderson ve Bogart (2001) ABD'nde Cleveland, Indianapolis ve St. Louis'te ekonomik faaliyet kollarındaki sektörel uzmanlaşma tespitini gerçekleştirmiş, Virtanen vd (2001). Finlandiya' da balıkçılık, deniz ürünleri yetiştiriciliği ve sanayi üretimini içeren özel üretimdeki istihdama göre bölgesel yoğunlaşmayı hesaplayarak haritalamış, Gong (2002) ABD'nde bölgelere göre acil yardım hizmetleri istihdamındaki bölgesel uzmanlaşmanın tespitini gerçekleştirmiş, Habibullah & Radam (2009)'sa çalışmasında Malezya eyaletlerinde tarım, madencilik, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde bölgesel yoğunlaşmayı 1970 ve 2000 yılları arasında karşılaştırmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalardan Alhowaish vd (2015) Suudi Arabistan'ın 13 şehirden birisi olan Tabuk şehrindeki 21 ekonomik faaliyetin bölgesel uzmanlaşma düzeylerini analiz etmiş, Wilson (2012) ABD'nde 48 eyaletteki ilçeler ölçeğinde işsizlikteki bölgesel yığılmaya dayalı haritalama gerçekleştirmiş, Morrissey (2016) İrlanda için düzey 2'ye göre bölgesel endüstriyel uzmanlaşmayı tespit çalışmasında bulunmuştur. Györi (2021) Macaristan'da ilçeler düzeyinde yükseköğrenim mezunu işsizler için 2001 ve 2011 karşılaştırmasını haritalamayla gerçekleştirmiş, Harjanti vd (2021) ise Endonezya'da Batı Kaimentan bölgesinde ekonomik sektörlerdeki lider ve zayıf konumda olanların tespitine odaklanmıştır. Literatür örneklerinde de görüleceği gibi özellikle 2000 sonrasında bölgesel uzmanlaşma analizlerinde az gelişmiş ve gelişen (gelişmekte olan) ülkeler için analiz popüleritesinin artışı söz konusudur. Bu popülerite değişimindeyse, gelişmiş ülkeler arasında bölgesel bazda sektörel ayrışmanın birbiriyle örtüşen karaktere bürünmesine karşılık az gelişmiş ve gelişen ülkelerde kendilerine özgü ülkeler arasında belirgin farklılaşmanın olabilmesi aranabilir.

Gelişen ülkeler kategorisinde olan Türkiye' de, lokasyon katsayısı tekniği kullanılarak bölgesel uzmanlaşma analizlerinin gerçekleştirilmesi oldukça yenidir. Ulusal literatür örneklerine bakıldığında Sungur (2015) TR61 bölgesinde yer alan Antalya, Isparta ve Burdur illerinde 2002, 2009-2012 yılları için sektörel uzmanlaşma düzeylerini hesaplayarak analiz etmiş, Şahin vd (2018) Bilgi Yoğun İş Hizmetleri (BYİH) alanında istihdam, işyeri ve ciroya dayalı olarak düzey

2'ye göre 26 alt bölge içerisindeki sektörel uzmanlaşma düzeylerini 2009 ve 2015 yılları için analiz ederek karşılaştırmış, Ergen & Oğuz (2018) düzey 4'e göre Yozgat ilinin ilçelerinde 2006, 2011 ve 2016 yıllarında imalat sanayindeki bölgesel kümelenmeyi lokasyon katsayılarıyla sınamıştır. Öztürk (2018), yedi bölgede üç ana sektörde 2009-2016 yılları arasındaki kadın girişimciliğinde yaşanan sektörel yığılmayı ölçmüş, Deliktaş & Çelik (2019) TRB2 Bölgesi'ni oluşturan Van, Muş, Bitlis, Hakkâri'de 2009-2015 yılları arasında 60 alt endüstri sektöründe sektörel uzmanlaşmayı analiz etmiş, Yamaç (2019) ise Türkiye'de düzey 2'ye göre tekstil sektöründe 2017 yılındaki bölgesel uzmanlaşmayı karşılaştırmıştır. Urhan ve Sandal (2019) tekstil sektörü için düzey 2'ye göre gerçekleştirdiği çalışmada 2009 ve 2015 yılları arasındaki bölgesel uzmanlaşma düzeyi karşılaştırması gerçekleştirmiş, Çiftçi & Çiftçi (2020) Tekirdağ'da 2008-2017 yılları arasındaki on yıllık dönemde sosyal hizmet çalışanlarına göre bölgesel uzmanlaşmadan sapma düzeylerini, lokasyon katsayılarını hesaplayarak tespit ederek analiz etmiştir. Alkan & Obut Bilim (2021), düzey 2'ye göre çimento sektöründe 2014 ve 2019 yıllarındaki bölgesel uzmanlaşma değerlerini tespit ederek dönemsel ve bölgesel karşılaştırmada bulunmuş, Börü & Uzbay Pirili (2021) ise, İzmir'deki Çevresel Mal ve Hizmetler Sektörü (ÇMHS)'ndeki faaliyet alanlarında 2015 yılı için lokasyon katsayı değerlerini hesaplayarak raporlamıştır. Tekin (2021) İzmir için gerçekleştirdiği çalışmada, 2014-2020 arasında düzey 2'ye göre sektörel uzmanlaşmayı analiz etmiş, Baş & Ergen (2021) TR72 bölgesini oluşturan Kayseri, Sivas ve Yozgat illerinde düzey 2'ye göre inşaat, sanayi ve hizmet sektörlerindeki uzmanlaşmayı lokasyon katsayısıyla sınavarak 2010, 2015 ve 2019 yıllarındaki durumu karşılaştırmıştır. Çelik & Sandal (2022) 2011 ile 2020 yılları için düzey 3'e göre imalat sanayii ve 24 alt sektörde sektörel uzmanlaşma düzeylerini karşılıklı olarak analiz etmiş, Çiftçi vd (2022) ise TRA2 bölgesini oluşturan Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars'taki aktif sigortalı çalışanlara göre uzmanlaşma düzeylerini 2017 yılı için tespit ederek toplumsal cinsiyet eşitliği sıralarıyla karşılaştırmıştır.

2. Yöntem

Lokasyon katsayısı (LQ) ilk olarak 1939 yılında Florence tarafından hazırlanan çalışmasıyla tanıtılmıştır. Genellikle bölgelerdeki endüstriyel yoğunlaşmanın ölçülmesinde kullanılan bu katsayı, çok kısa zaman içerisinde popülerite kazanmış, ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından da resmi olarak hesaplanmak üzere web sitelerine araç eklenmiştir (Guimarães vd, 2009: 360). Sadece endüstriyel kümelenmenin ölçülmesinde de kullanılmayıp, etnik ayırmadan suç noktalarının tespitine kadar coğrafi yoğunlaşma ve faaliyetlerin mekânsal kümelenmesinde halen ölçü olarak kabul edilerek kullanılmaktadır (Billings ve Johnson, 2012: 642). LQ, bazı bölgelerdeki endüstrilerin yoğunlaşmasını belirlemenin etkili yolu olup, katsayıya dayanarak politika yapıcılar veya araştırmacılar, bölgesel temel çarpanlara göre bölgesel ekonomik büyümeyi planlayıp değerlendirebilmektedir. LQ hala ampirik çalışmalarda çok yaygın olarak kullanılmakta olup, uzmanlaşmayı belirlemede en yaygın kullanılan yaklaşımdır (Chiang, 2009: 399-400). Son zamanlarda endüstride uzmanlaşma ve kümelenmeyi araştıran bir dizi çalışmada benimsenmesiyle de uygulaması artmıştır. Birleşik Krallık kümelenme haritalama çalışmasında alt-ulusal ölçekte sanayi kümelerini tanımlamak için ve aynı zamanda Avrupa Birliği'nin bir politika oluşturma grubu olan European Cluster Observatory (ECO) programı tarafından da bu katsayı kullanılmaktadır (Cravley vd, 2013: 1854-5).

Ancak küçük kent ve kasabalarda endüstri uzmanlığının bir ölçüsü ve sektörel kümelenmenin bir göstergesi olarak lokasyon katsayılarının çok küçük kasabalarda bir "varsayımsal" kuruluşun eklenmesinin bölge-sanayi yerleşim katsayısının büyüklüğünde çarpıcı bir değişikliğe yol açtığı gösterilmiştir. Bununla birlikte, yaklaşık 4.100 veya daha fazla kişiden oluşan nüfus boyutlarında, konum katsayıları makul ölçüde sabittir. Lokasyon katsayılarının iş girişimleri üzerindeki etkisinin, yaklaşık 2.600 kişilik bir nüfus büyüklüğü kesiminde "esnek olmayan"dan "elastik"e geçtiğini göstermektedir. Genel olarak araştırmacı ve uygulayıcıların küçük bölgeleri incelemek için lokasyon katsayılarını kullanırken dikkatli olmaları gerektiğine işaret edilmektedir (Pominova vd, 2021).

Katsayı ne kadar yüksek olursa, belirli bir endüstride yerel uzmanlaşma o kadar fazladır. Birin altındaki bir konum katsayısının, yerel ekonomide nispeten az temsil edilen ve yerel bir

uzmanlık faaliyeti olarak kabul edilemeyecek bir faaliyeti gösterdiği savunulur. Temel ekonomik çalışmalar bağlamında, bir başka varsayımsa, yerel taleplere göre fazla mal ve hizmet üreten, bunları dış pazarlara ihraç eden ve geliri yerel ekonomiye kanalize eden endüstrilerin lokasyon katsayı değerlerinin 1'den büyük olduğudur. Uzmanlaşmamış yerel faaliyetlerin, üretilen mal ve hizmetlere yönelik toplam yerel talepten daha azını karşıladığı ve dışa satış yapmadığı varsayılmaktadır (Leigh, 1970: 22).

Bu durum aynı zamanda ekonomik faaliyetin lokasyon katsayısı değeri ile bölgesel birimin o ekonomik faaliyet açısından rekabet gücü arasında da doğru orantının olduğu anlamına gelmektedir. Genel olarak konum katsayısı ne kadar yüksekse, katsayı değeri hesaplanan endüstrinin rekabet avantajına sahip olma olasılığının o kadar yüksek olduğu varsayılır. Çünkü 1'den büyük bir LQ değeri, bir bölgenin belirli bir endüstri sektöründe istihdam edilen daha geniş karşılaştırma alanından orantılı olarak daha fazla işçiye veya çıktıya sahip olduğunu gösterir. Bu durumsa bir bölgenin o bölgede yaşayanların tükettiğinden daha çok mal veya hizmet ürettiğini ifade edecektir (Morrissey, 2016: 495).

İşyeri, ciro gibi çeşitli göstergeler kullanılsa da LQ, genellikle üretken faaliyetleri temsil etmek için istihdamı kullanarak, bir bölgedeki belirli bir endüstrinin üretken faaliyetlerinin yerel ve ulusal payı arasındaki oranı ölçmektedir. $LQ > 1$, incelenen endüstrinin bölgede ulusal ortalamaya göre daha fazla yoğunlaştığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Kesme değeri olarak bir değerini kullanmanın yanı sıra, bazı araştırmacılar bir bölgedeki bir endüstrinin yığılmasını sınırlamak için $LQ > 1.25$ veya 2 gibi başka değerler de kullanırlar. Bununla birlikte, insanlar, yığılmanın varlığını sağlamak için LQ'nun değerinin ne kadar büyük olması gerektiğini hala sorgulamaktadırlar (Tian, 2013: 186).

Lokasyon katsayısının farklı analitik yöntemlerle karşılaştırılması durumunda, çok benzer güven sınırları ürettiği, hatta güven sınırlarının neredeyse ayırt edilemediği ifade edilmektedir. Hâlbuki bu yöntemin hesaplanması oldukça kolay olup yorumu da oldukça rahat yapılmaktadır. Tanımlanmış coğrafi bölgelerde çeşitli sonuçların ölçülüp karşılaştırılmasına olanak tanıyan kullanışlı bir ölçüdür (Beyene, 2005: 1). Ayrıca lokasyon katsayısı, hem görel bir yoğunlaşma endeksi hem de görel bir uzmanlaşma endeksi özelliği göstermektedir. Çünkü: (i) Tüm ekonomi bir ölçüt olarak seçilmektedir. (ii) Kıyaslama yöntemi kendisini bir oranda çözer (Fracasso ve Vittucci Marzetti, 2018: 125).

Lokasyon katsayısının alacağı değer, aşağıdaki formülasyona göre hesaplanmaktadır. Buna göre

$$LQ_{i,j} = \frac{E_{i,j}/E_{i,n}}{E_j/E_n}$$

$LQ_{i,j}$ i bölgesel biriminde j sektöründeki sektörel uzmanlaşma değerini içeren katsayıdır. $E_{i,j}$ i bölgesinde j sektöründe çalışan sayısını, $E_{i,n}$ i bölgesinde çalışanların tamamının sayısını içermektedir. E_j ülkenin tamamında j sektöründe çalışanların toplam sayısını, E_n ise ülkedeki bütün çalışanların toplam sayısını ifade etmektedir (Çiftçi & Çiftçi, 2020: 113).

Lokasyon tekniğinde en önemli tartışma konusu sektörel uzmanlaşma düzeyleri için kesim noktalarının ne olduğudur. Bu konuda ilk kesim noktalarını sıralayan ise Miller vd (1991)'nin çalışması olmuştur. Bu başlangıç çalışması sonrasındaysa çok sayıda farklı çalışmada birbirini takip eden ve aynı zamanda birbirini destekleyen kesim noktaları da belirlenmiştir. Miller vd (1991)'nin çalışmasında sektörel uzmanlaşma düzeyleri için beş kesim noktası belirlenmiştir. Buna göre 1) $LQ \leq 0,70 \Rightarrow$ endüstri aşırı yetersiz temsil edilmemektedir. 2) $0,71 \leq LQ \leq 0,90 \Rightarrow$ endüstri yetersiz temsil edilmektedir; 3) $0,91 \leq LQ \leq 1,10 \Rightarrow$ endüstri ortalama temsil edilmektedir; 4) $1,11 \leq LQ \leq 1,30 \Rightarrow$ endüstri orta derecede yüksek temsil edilmektedir; 5) $1,31 \leq LQ \Rightarrow$ endüstri şiddetli derecede yüksek temsil edilmektedir.

Literatürde sektörel uzmanlaşmanın 0,70'ten daha küçük bir LQ değerinde olamayacağı konusunda büyük ölçüde ittifak vardır. Benassi vd (2022) ise yetersiz de olsa bir sektörel uzmanlaşma başlangıcının olması için LQ değerinin en az 0,70 yerine 0,80 olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu ve benzeri görüşler son derece sınırlıdır. Sektörel uzmanlaşmanın

kesim noktasıysa ağırlıklı olarak LQ değerinin en az 1,25 olmasıyla başlatılmaktadır. Güçlü bir sektörel uzmanlaşmanın olması için belirlenen kesim noktası 2 olup, AB Komisyonu destekli bir bölgesel kümeleme projesinde de bu yine 2 değeri kabul edilerek bu değer yarı resmi bir sınır haline dönüşmüştür. Daha sınırlı sayıda olmakla birlikte bazı araştırmacılar güçlü bölgesel uzmanlaşmanın yanı sıra bir üst seviye olarak tam sektörel uzmanlaşma durumunu kabul ederek bu durum için de LQ değerinin en az 3 olması gerektiğini savunmaktadır. Literatürünün genel bir özeti olarak sektörel uzmanlaşmada dört kesim noktasına dayanarak Çiftçi & Çiftçi (2020) LQ değer aralıklarını sınıflandırmıştır. Bu kesim noktaları ve anlamları ise şunlardır: 1) $0,7 \leq LQ < 1,25 \Rightarrow$ Düşük sektörel uzmanlaşma vardır.. 2) $1,25 \leq LQ < 2 \Rightarrow$ Sektörel uzmanlaşma başlamıştır. 3) $2 \leq LQ < 3 \Rightarrow$ Yüksek sektörel uzmanlaşma vardır. 4) $3 \leq LQ \Rightarrow$ Tam sektörel uzmanlaşma vardır.

Bu çalışmada lokasyon katsayılarının hesaplanmasında kullanılan veriler ise, SGK'nın 2021 yılı verilerini içeren istatistik yıllığından derlenmiştir. SGK verileri, il düzeyinde (düzey 3) ve 89 ekonomik faaliyet alanında formel emek piyasası verilerini içermektedir. Ancak söz konusu ekonomik faaliyet alanlarına göre ve il düzeyinde (düzey 3) sosyal güvenceden yoksun istihdamı ifade eden enformel emek piyasasında çalışanları içermemektedir. Çalışmanın sınırlılığı da bölgesel uzmanlaşma analizinde kullanılan verilerin enformel emek piyasasındaki istihdamı içermemesinden kaynaklanmaktadır.

3. Bulgular

Soysal (2015) Kahramanmaraş'ın kalkınmada öncelikli iller arasına alınmasının 1968'de gerçekleşmesiyle sanayileşmeye dönük değişiminin başladığına, 1980 sonrasında piyasa ekonomisinin ön plana çıkışıyla kente hem sermaye girişinde hem de kamu desteklerinde sağlanan gelişimin sanayileşmeyi hızlandırıcı etkilerine işaret etmiştir. Yılmaz vd (2007) Kahramanmaraş'ta 1980-1990 arasında verilen teşviklerin, ülke genelinde en yoğun verildiği yedinci il olduğuna vurgu yaparken, teşvik sayısına göre bakıldığında tarıma verilen teşvik sayısının kırkla sınırlı olmasına rağmen sanayinin teşviğine dönük desteklemenin 746 adete ulaştığını ve teşvik belgelerinin de 624'ünün tekstil sektörünü geliştirmeye dönük olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumunsa beraberinde emek piyasasında sanayi sektörünün ağırlık kazandırılmasıyla tarımın tasviyesine yol açtığını savunmuşlardır. Tekinel vd (2001) ise 1980 sonrası dönemde hız kazanan sanayileşme stratejisiyle Kahramanmaraş'ta bir mucize yaratılarak sadece on yıl gibi kısa bir sürede kentin tarım üreticisi olmaktan, tekstil temelinde şekillenen bir sanayi kenti olduğuna işaret etmişlerdir. Ayrıca bu çalışmada tekstil sektörünün il içi durumunu kritik ederken sektörün ildeki gelişimine dönük önerilerini de ortaya koymuşlardır.

Doğaroğlu ve Akbay (2017), iplik ve dokuma kumaş endüstrisinde Kahramanmaraş'ın ülke üretimi içinde büyük paya sahip olduğunu vurgularken, tekstil sektörünün ülke genelinde olduğu gibi orta gelişmişlik düzeyindeki kentler arasında olan kentte de işsizlikle mücadelede önemli bir istihdam sağlayıcı sektör olduğunun altını çizmiştir. İl sanayisinin dörtte birini oluşturan tekstil sektörünün rekabet gücü içerisinde son derece önemli bileşen olduğunu ifade ederken özellikle dış ticaret yapısına odaklanmışlardır. Uyanık ve Çelikel (2017) ise Türk tekstil endüstrisinin durumunu analiz ettikleri çalışmalarında, sektörün sağladığı katma değer, ciro, yarattığı istihdam ve ihracat olanaklarına göre illeri karşılaştırmışlar ve Kahramanmaraş'ın da tekstil endüstrisi açısından her boyutuyla son derece ön plana çıkan önemli üretim merkezi konumunda olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Fettahoğlu vd (2016)'nin TR63 bölgesindeki imalat sanayindeki inovasyon kültürü ve kabiliyet envanterinin tespitine yönelik gerçekleştirdikleri alan çalışması kapsamında teşvikler sonucunda sağlanan istihdam açısından Kahramanmaraş'ta imalat sanayinde öngörülen istihdam artışının Türkiye bütününe %41'ine ulaştığına işaret etmişlerdir. Ulusal literatürde yer alan Kahramanmaraş ekonomisi odaklı öncül çalışmalarda da işaret edildiği üzere kent, 1980 sonrasında özellikle de verilen kamu teşvikleriyle birlikte hızlı sanayileşme süreci yaşamıştır. Hızlı sanayileşme süreci içerisindeyse tekstil ve dokuma endüstrisinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Kahramanmaraş ilinde 2021 yılında 89 ekonomik faaliyet kolunda toplam 171.358 kişi sigortalı aktif çalışan olarak istihdam edilmiştir. Deprem öncesinde ekonomik faaliyet kollarına göre ildeki en güncel istihdam hacimlerini içeren 2021 yılında LQ değerleri 3 ve üzerinde olarak tam sektörel uzmanlaşmanın sağlandığı dört faaliyet kolu mevcuttur. En yüksek LQ değeri “tekstil ürünleri imalatı” faaliyet kolunda 7,88 ile gerçekleşmiş olup, 398 işyerinde 41,742 kişinin istihdamı söz konusudur. İşyeri ölçeği de 104,9 çalışanla, Türkiye geneline göre “tekstil ürünleri imalatı” faaliyet kolu açısından oldukça büyük ölçekli işletmelerin faaliyette bulunduğunu göstermektedir. Tam sektörel uzmanlaşmanın görüldüğü ikinci büyük ekonomik faaliyet kolu ise “suyun toplanması, arıtılması ve dağıtımı” olup, LQ değeri 5,03 olarak gerçekleşmiştir. Bu ekonomik faaliyet kolunda çalışan 537 kişi 6 işyeri istihdam edilmekte olup, işletme ölçeği de 89,5 kişi gibi oldukça yüksek işletme ölçeğinin varlığına kanıt oluşturmaktadır. Tam sektörel uzmanlaşmada üçüncü sırada yer alan “elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtımı” ekonomik faaliyet kolu için hesaplanan LQ değeri 4,64 olup, bu kolda istihdam edilenlerin sayısı 213 işyerinde 5,731 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bu ekonomik faaliyet kolunda işletme ölçek ortalaması önekilere göre daha düşük olsa da en azından mikro ölçeğin üzerinde olarak 26,9 kişidir. Dördüncü ve son tam sektörel uzmanlaşma düzeyine sahip ekonomik faaliyet kolundaysa LQ değeri 4,29 olarak gerçekleştirmiş olup, bu faaliyet kolunda tek işletmede 1.742 kişilik çalışan hacmiyle büyük ölçekli işletme yapısının olduğu görülmektedir. Dört tam sektörel uzmanlaşma düzeyine ulaşmış ekonomik faaliyet kolunda toplam 618 işyerinin olduğu, bu işyerlerinde toplam 49.752 kişinin istihdam edildiği ve ortalama işletme büyüklüğünün de 80,5 kişiye ulaştığı sonucuyla karşılaşılmaktadır. Bu sayısal dağılımın oransal karşılığı ise Kahramanmaraş özelinde formel istihdam sağlayan 18.571 işyeri içerisinde 618 işyerinin %3,3 ve 171.358 kişilik toplam istihdam içerisindeyse 49.752 çalışanın %29 olduğudur (Tablo 1).

Tablo 1. Tam sektörel uzmanlaşmaya sahip faaliyet kollarında çalışan sayısı ve oransal ağırlık, 2021

NACE Rev.2 Sınıflandırmasına Göre Faaliyet Kolları	LQ	İşçi	İşyeri	İşçi / İşyeri
Tekstil Ürünleri İmalatı	7,88	41.742	398	104,9
Suyun Toplanması Arıtılması ve Dağıtımı	5,03	537	6	89,5
Elektrik, Gaz, Buhar ve Havalandırma Sistemi Üretim ve Dağıtımı	4,64	5.731	213	26,9
Kömür ve Linyit Çıkartılması	4,29	1.742	1	1742,0
Ara toplam	Adet	49.752	618	80,5
	%	29,0	3,3	
Genel toplam		171.358	18.571	9,2

Yüksek ve orta düzeyde sektörel uzmanlaşmaya sahip olan ekonomik faaliyet alanları incelendiğinde, 2021 yılı için Kahramanmaraş'ta toplam yedi faaliyet kolunda yer alan 1.089 işyerinde 18.190 kişinin istihdam edildiği sonucuyla karşılaşılmaktadır. Yüksek sektörel uzmanlaşmanın yaşandığı iki ekonomik faaliyet kolu 2,64'lük LQ değeri ile “posta ve kurye faaliyetleri” ve 2,01'lik LQ değeri ile “balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği” olup, 55 işyerinde 2.520 kişi çalışmaktadır. İşyeri ölçeği de ortalama 45,8 kişi olarak gerçekleşmiştir. İldeki işletmelerin %0,3'üne denk gelen 55 işyerine karşılık istihdamdaki ağırlık %1,5 olurken, yüksek sektörel uzmanlaşmaya sahip ekonomik faaliyet alanlarında yer alan işyerlerindeki ortalama işletme büyüklüğü de 45,8 kişiye ulaşmaktadır. Orta düzeyde sektörel uzmanlaşmaya sahip olan beş ekonomik faaliyet alanında ise LQ değerleri 1,71 ile 1, 55 arasında gerçekleşirken toplam işyeri sayısı 1.034 ve istihdam edilenlerin toplam sayısı da 15.670 kişi olarak gerçekleşmiştir. Böylece ildeki toplam işyerinin %5,6'sı ve istihdamın da %9,1'inin orta düzeyde sektörel uzmanlaşmaya sahip ekonomik faaliyet kollarında yer aldıkları sonucuyla karşılaşılmaktadır. İşyeri büyüklüğü de ortalama 15,2 ile mikro ölçeğin üzerinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Yüksek ve orta düzeyde sektörel uzmanlaşmaya sahip faaliyet kollarında çalışan sayısı ve oransal ağırlık, 2021

NACE Rev.2 Sınıflandırmasına Göre Faaliyet Kolları	LQ	İşçi	İşyeri	İşçi / İşyeri
Posta ve Kurye Faaliyetleri	2,64	2.224	34	65,4
Balıkçılık ve Su Ürünleri Yetiştiriciliği	2,01	296	21	14,1

(1) Yüksek Uzmanlaşma -Ara Toplam	Adet	2.520	55	45,8
	%	1,5	0,3	
Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı		1,71	1343	11
Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik		1,62	5155	90
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (mak. ve teç. hariç)		1,59	7192	534
Diğer İmalatlar		1,56	1349	293
Ormancılık ve Tomrukçuluk		1,55	631	106
(2) Orta Uzmanlaşma - Ara Toplam	Adet	15.670	1.034	15,2
	%	9,1	5,6	
(3)=(1)+(2) Yüksek ve Orta Uzmanlaşma - Ara Toplam	Adet	18.190	1.089	16,7
	%	10,6	5,9	
Genel Toplam			171.358	18.571
				9,2

Kahramanmaraş'ta düşük düzeyde sektörel uzmanlaşmanın olduğu ekonomik faaliyet kolu sayısı 23 olup, il içi formel istihdamda %41,7'lik, işyeri sayıdaysa %61,1'lik paya sahiptir. Ortalama işyeri büyüklüğü de 71.432 kişilik işgücününün 11.338 işyerinde çalışmasıyla 6,3 kişi olarak gerçekleşmiş ve işletme ölçeği bu defa mikro ölçeğe gerilemiştir. İlde herhangi bir sektörel uzmanlaşmanın olmadığı ekonomik faaliyet kolu sayısı 55 olup, bu kollarda 31.984 kişilik istihdamla il içinde %18,7'lik; 5.526 işyeriyle de %29,8'lik ağırlığa sahip bulunduğu görülmektedir. İşletme ölçeği de en düşük ortalamaya gerileyerek 5,8 kişilik mikro işletme ölçeğine denk gelmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Düşük düzeyde sektörel uzmanlaşmaya sahip olan ve sektörel uzmanlaşmanın başlamadığı faaliyet kollarında çalışan sayısı ve oransal ağırlık, 2021

NACE Rev.2 Sınıflandırmasına Göre Faaliyet Kolları	LQ	İşçi	İşyeri	İşçi / İşyeri
Bina İnşaatı	1,18	12732	1541	8,3
Yatılı Bakım Faaliyetleri	1,14	590	23	25,7
Bilgi Hizmet Faaliyetleri	1,10	260	17	15,3
Sosyal Hizmetler	1,08	801	75	10,7
Metalik Olmayan Ürünler İmalatı	1,04	2633	180	14,6
İnsan Sağlığı Hizmetleri	0,98	8588	344	25,0
Eğitim	0,96	7151	447	16,0
Bitkisel ve Hayvansal Üretim	0,96	1180	203	5,8
Özel İnşaat Faaliyetleri	0,92	2853	519	5,5
Gayrimenkul Faaliyetleri	0,92	1593	1130	1,4
Diğer Madencilik ve Taş Ocak.	0,91	630	65	9,7
Gıda Ürünleri İmalatı	0,90	4941	622	7,9
Spor, Eğlence ve Dinlenme Faaliyetleri	0,88	482	68	7,1
Atık Maddelerin Değerlendirilmesi	0,87	812	57	14,2
Üye Olunan Kuruluş Faaliyetleri	0,87	610	135	4,5
Hanehalkları Tar.Kendi İht.Faal.	0,86	4	2	2,0
Perakende Tic.(Motorlu Taşıtların Onarımı Hariç)	0,80	12506	3567	3,5
Kara Taşımacılığı ve Boru Hattı Taşımacılığı	0,78	5100	1493	3,4
Güvenlik ve Soruşturma Faaliyet.	0,75	1976	96	20,6
Kütüphane, Arşiv ve Müzeler	0,75	41	10	4,1
Mimarlık ve Mühendislik Faaliyeti	0,74	1406	268	5,2
Diğer Hizmet Faaliyetleri	0,73	885	249	3,6
Büro Yönetimi ve Destek Faaliyetleri	0,71	3658	227	16,1
Düşük Uzmanlaşma - Ara Toplam	Adet	71.432	11.338	6,3
	%	41,7	61,1	
Uzmanlaşma başlamamış - Ara Toplam	Adet	31.984	5.526	5,8
	%	18,7	29,8	
Genel Toplam	Adet	171.358	18.571	10,2
	%	100,0	100,0	

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin güneydoğusunda 6 Şubat 2023'te yaşanan depremde on bir ilde çok büyük yıkım yaşanmıştır. Resmi rakamlara göre on binlerce ölümün yaşandığı depremde yüzbinlerce bina da ya yıkılmış ya da kullanılamaz hale gelmiştir. Depremi şiddeti ve yol açtığı derin tahribat, bölgeden diğer bölgelere doğru yoğun bir göç hareketini de beraberinde getirmiştir. Yaşanan doğal afetin etkilediği on bir ilin merkezindeyse Kahramanmaraş yer almaktadır. On binlerce ölüme ek olarak ilden diğer illere doğru yaşanan ve muhtemelen yaşanmaya devam edecek olan göç hareketi de, üretimin iki ana unsurundan birisini oluşturan emek gücü açısından da Kahramanmaraş'ın deprem sonrası ekonomik anlamda toparlanmasını engelleyici faktör özelliği gösterebilecektir.

İşletme ölçeğinin belirlenmesinde çeşitli göstergeler olsa da, temel iki gösterge işyerinde çalışanların sayısı ile yıllık ciro hacimleridir. Çalışan sayısı, çoğu zaman tek başına ölçek göstergesi olabilmektedir. Lokasyon katsayılarına dayanarak bölgesel birimlerde ekonomik faaliyet kollarındaki sektörel uzmanlaşma düzeyleri de tespit edilebilmektedir. Katsayı değeri yükseldikçe, sektörel uzmanlaşma düzeyinin o ülke bütünündeki sektörel duruma göre arttığı kabul edilmektedir. Genellikle ülke bütününe göre bölgesel düzeyde yaşanan bir yığılma ile işletme ölçeğinde yükseliş birlikte hareket etmektedir. Ölçek büyüdükçe sektörel uzmanlaşma da artmakta, üretim yapısında da sermayenin ağırlığı artmaktadır. Bu durum beraberinde hem üretim açısından hem de istihdam açısından istikrarı sağlamaktadır. Ayrıca ilave istihdam yaratımı olasılığı da mikro ve küçük ölçekli işletmelere göre artmaktadır. İlave yatırımla veya fazla mesai / yeni vardiya eklemeye dayanarak istihdam artışı sağlanabilmektedir. Literatürde de tarım dışı reel sektörde LQ değerlerinde yaşanan artışın işsizliği azaltıcı, istihdam sağlayıcı etkilerinin tespitiyle karşılaşılmaktadır.

Kahramanmaraş'ta deprem öncesindeki en güncel ekonomik faaliyet kollarına göre istihdam verileri 2021 yılına aittir. Bu verilerin kullanımıyla gerçekleştirilen analizde, sektörel uzmanlaşma açısından ekonomik faaliyetin son derece güçlü olduğu sonucuyla karşılaşılmıştır. Çünkü sektörel uzmanlaşmanın olmadığı işyerlerinde çalışanların istihdam ağırlığı %18,7 ile sınırlıdır. Buna karşılık tam uzmanlaşmanın görüldüğü kollardaki işyerlerinde çalışanların ağırlığı %29'a, yüksek ve orta düzeyde uzmanlaşmanın görüldüğü kollardaki işyerlerinde çalışanların ağırlığı %10,6'ya ulaşmaktadır. Düşük sektörel uzmanlaşma dahi uzmanlaşma başlangıcını verdiği için önemli bir sektörel gösterge olup, düşük sektörel uzmanlığa sahip faaliyet kollarındaki işyerlerinde çalışanların ağırlığı da %41,7 olarak gerçekleşmiştir.

Yaşanan deprem felaketinin tahripkar etkilerine karşı ekonomik toparlanmanın süratle gerçekleşebilmesi için öncelikle güçlü bir bölgesel ekonomik yapıya ihtiyaç vardır. Kahramanmaraş'ta fert başına düşen GSYİH yaklaşık olarak ülke ortalamasının yarısına ulaşsa da, SEGE göstergelerine göre en orta alt düzeyde görülse de formel sektörde gerçekleştirilen üretim yapısı açısından oldukça güçlü olduğu görülmektedir. Sektörel uzmanlaşmanın yaygınlığı, emek-sermaye bileşeninde en azından güçlü bir sermaye yapısının reel formel sektörde hakimiyetini desteklemektedir. Bu durum ise emek açısından ölüm, yaralanma ve göçler nedeniyle kısa süreli daralmaya yol açsa bile özellikle takip edilebilecek kamu politikalarıyla ilin yaralarını ekonomi açısından çok kısa sürede sarmasına imkân verebilecektir. Kahramanmaraş'ın formel reel sektörlerdeki üretim yapısındaki uzmanlaşma, ilin potansiyel gücünün yüksekliğini desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Acar, S., Meydan, M. C., Bilen Kazancık, L., & Işık, M. (2019). *İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2017*, Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.

Acar, S., Şahin Cinoğlu, D., Karagöz, T., Kaygısız, G., Meydan, M. C., & Işık, M. (2022). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2022*, Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.

- Alhawaish, A. K., Alsharikh, M. A., Alasmal, M. A., & Alghamdi, Z. A. (2015). "Location Quotient Technique and Economy Analysis of Regions: Tabuk Province of Saudi Arabia as a Case Study", *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 4(12), 1756-1761.
- Alkan, A., & Obut Bilim, Z. (2021). "Lokasyon Katsayısı Yaklaşımı ile Türkiye Çimento Sanayiinde Bölgesel Yoğunlaşma", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 101-113.
- Anderson, N. B., & Bogart, W. T. (2001). "The Structure of Sprawl: Identifying and Characterizing Employment Centers in Polycentric Metropolitan Areas", *American journal of economics and sociology*, 60(1), 147-169.
- Bain, N., & Medina, F. (1989). "Development Policy in Puerto Rico, 1952-1980: An Example of Successful Industrial Decentralization", *Yearbook. Conference of Latin Americanist Geographers*, 15, 79-86.
- Baş, MB & Ergen, B. (2021). "TR72 Bölgesinde İl Düzeyinde İnşaat-Sanayi ve Hizmetler Sektörü Yığılmasının Lokasyon Katsayısı Yöntemiyle Araştırılması", *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 41-59.
- Benassi, F., Crisci, M., & Rimoldi, S. M. (2022). "Location Quotient as a Local Index of Residential Segregation. Theoretical and Applied Aspects", *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, 76(1), 23-34.
- Beyene, J., & Moineddin, R. (2005). "Methods for Confidence Interval Estimation of a Ratio Parameter with Application to Location Quotients", *BMC Medical Research Methodology*, 5, 1-7.
- Billings, S. B., & Johnson, E. B. (2012). "The Location Quotient as an Estimator of Industrial Concentration", *Regional Science and Urban Economics*, 42(4), 642-647.
- Börü, P. & Uzbay Pirili, M. (2021). "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevresel Sektörler Ekseninden İzmir'e Bakış", *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 9, 77-99.
- Çelik, E., & Sandal, E. (2022). "Türkiye İmalat Sanayii ve Alt Sektörlerinin Bölgesel Yoğunlaşma Yapısı: 2011-2020 Yılı Karşılaştırmalı Yerelleşme Katsayısı Analizi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1452-1468.
- Chiang, S. H. (2009). "Location quotient and trade", *The Annals of Regional Science*, 43, 399-414.
- Çiftçi, A. N. & Çiftçi, M. (2020). "Sosyal Hizmet Faaliyet Alanında Bölgesel Uzmanlaşmadan İraksama Tespit Yöntemi ve Tekirdağ Örneği (2008-2017)", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 118-142.
- Çiftçi, M., Mert, A. K., & Çiftçi, A. N. (2022). "Formel (Birincil) İş Piyasasında Kadın Çalışan Uzmanlaşmasına Dayalı Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Analizi ve TRA2 Bölgesi", *Avrasya Ekonometri, İstatistik ve Ampirik Ekonomi Dergisi*, 22, 1-13.
- Coffey, W. J., & Polèse, M. (1987). "Trade and Location of Producer Services: a Canadian Perspective", *Environment and Planning A*, 19(5), 597-611.
- Cortese, C. F., & Leftwich, J. E. (1975). "A Technique for Measuring the Effect of Economic Base on Opportunity for Blacks", *Demography*, 12(2), 325-329.
- Crawley, A., Beynon, M., & Munday, M. (2013). "Making Location Quotients More Relevant as a Policy Aid in Regional Spatial Analysis", *Urban Studies*, 50(9), 1854-1869.

- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86(3), 139-170.
- Deliktaş, E., & Çelik, N. (2019). “TRB2 Bölgesi’nde Rekabetçi Sektörlerin Belirlenmesi”, *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 29-44.
- Doğaroğlu, S., & Akbay, C. (2017). “Kahramanmaraş İlindeki Tekstil Firmalarının Dış Ticaret Yapısı”, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 20(1), 47-53.
- Ergen, B. & Oğuz, M.Ö. (2018). “Periodic Manufacturing Industry Clustering Analysis in Yozgat Using the Location Quotient Method (2006-2016)”, *Planlama*, 28(2):116–126.
- Fettahlioğlu, Ö. O., Fettahlioğlu, H. S., Eren, A. S., Bilginer, M., & Birin, C. (2016). “TR63 bölgesindeki (Kahramanmaraş, Hatay ve Osmaniye) İmalat İşletmelerinin İnovasyon Kültürü ve Kabiliyet Envanterine Yönelik Alan Araştırması Projesi”, *International Journal of Academic Values Studies*, (5), 153-166.
- Fielding, A. J. (1966). “Internal migration and regional economic growth—a case study of France”, *Urban Studies*, 3(3), 200-214.
- Fracasso, A., & Vittucci Marzetti, G. (2018). “Estimating Dynamic Localization Economies: The Inadvertent Success of the Specialization Index and the Location Quotient”, *Regional Studies*, 52(1), 119-132.
- Fu, S., Dong, X., & Chai, G. (2010). “Industry Specialization, Diversification, Churning, and Unemployment in Chinese Cities”, *China Economic Review*, 21(4), 508-520.
- Gong, H. (2002). “Location and Expansion of Help Supply Services in the US South, 1988-1999”, *Southeastern Geographer*, 42(1), 49-64.
- Guimarães, P., Figueiredo, O., & Woodward, D. (2009). “Dartboard Tests for the Location Quotient”, *Regional Science and Urban Economics*, 39(3), 360-364.
- Gupta, G. S., & Patel, K. (1976). “Location of Indian cement industry”, *Vikalpa*, 1(4), 27-38.
- Gyóri, T. (2021). “Changes in the Territorial Distribution of Population and Job Seekers with Higher Education in Hungary”, *Studia Mundi-Economica*, 8(3), 117-130.
- Habibullah, M. S., & Radam, A. (2009). “Industry Concentration in Rich and Poor States in Malaysia: Location Quotient and Shift Share Analyses”, *ICFAI Journal of Industrial Economics*, 6(1), 56-65.
- Hall, P. G. (1960). “The Location of the Clothing Trades in London, 1861-1951”, *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, 28, 155-178.
- Hardill, I. (1990). “The Recent Restructuring in the British Wool Textile Industry”, *Geography*, 75(3), 203-210.
- Harjanti, D. T., Apriliyana, M. I., & Arini, A. C. (2021). “Analysis of Regional Leading Sector Through Location Quotient Approach, Shift Share Analysis, and Klassen Typology (Case study: Sanggau Regency, West Kalimantan Province)”, *Jurnal Geografi Gea*, 21(2), 147-158.
- Harrell, L., & Fischer, D. (1985). “The 1982 Mexican Peso Devaluation and Border Area Employment”, *Monthly Lab. Rev.*, 108, 25-32.

- Howard, S. (2023). "Earthquakes in Turkey: Scale of Task is Enormous as Crossings into Syria Open Up, Says UN", *BMJ (Clinical Research ed.)*, 380, p373-p373.
- HUallacháin, B. Ó., & Reid, N. (1991). "The Location and Growth of Business and Professional Services in American Metropolitan Areas, 1976-1986", *Annals of the Association of American Geographers*, 81(2), 254-270.
- Hushak, L. J., & Gyekye, A. B. (1984). "The Relationship Between Selected Economic and Demographic Measures and Employment/Specialization", *North Central Journal of Agricultural Economics*, 6(2), 48-58.
- Keil, S. R., & Mack, R. S. (1986). "Identifying Export Potential in the Service Sector", *Growth and Change*, 17(2), 1-10.
- Kolukırık, S., & Oğuz, Z. N. (2008). Formel ve Enformel Emek Biçimi Olarak Hamallık ve Hamallar: Isparta Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 297-312.
- Kul Parlak, N. ve Çiftçi, A. N. (2022). Pandeminin Kayıt Dışı İstihdamı Dışlama Etkisi: Türkiye'de Formel-Enformel Emek Piyasalarındaki Ayrışma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 82, 93-135.
- Leigh, R. (1970). "The Use of Location Quotients in Urban Economic Base Studies", *Land Economics*, 46(2), 202-205.
- Lowenstein, R. (1995). "The Health Sector's Role in New York's Regional Economy", *Current Issues in Economics and Finance*, 1(5), 1-6.
- Mack, R. S., & Jacobson, D. S. (1996). "Core Periphery Analysis of the European Union: A Location Quotient Approach", *Journal of Regional Analysis and Policy*, 26(1), 3-21.
- Miller, J. P., & Bluestone, H. (1988). "Prospects for Service Sector Employment Growth in non-Metropolitan America", *Review of Regional Studies*, 18(1), 28-41.
- Miller, M. M., Gibson, L. J., & Wright, N. G. (1991). "Location Quotient: A Basic Tool for Economic Development Analysis", *Economic Development Review*, 9(2), 65-68.
- Mizuno, K., Mizutani, F., & Nakayama, N. (2006). "Industrial Diversity and Metropolitan Unemployment Rate", *The Annals of Regional Science*, 40, 157-172.
- Morrissey, K. (2016). "A Location Quotient Approach to Producing Regional Production Multipliers for the Irish Economy", *Papers in Regional Science*, 95(3), 491-506.
- Ogendo, R. B. (1967). "The Significance of Industrial Zoning to Rural Industrial Development in Kenya a Study of the Facts and Methodology", *Cahiers d'études africaines*, 7(Cahier 27), 444-484.
- Öztürk, S. (2018). "Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin İktisadi ve Kültürel Normlar Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(1), 1-11.
- Pominova, M., Gabe, T. & Crawley, A. (2021). "The Pitfalls of Using Location Quotients to Identify Clusters and Represent Industry Specialization in Small Regions", *International Finance Discussion Paper*, No.1329.
- Romelic, J. (1997). "Specific Features of Spatial Distribution and Relative Degree of Development of Agro-industry in Vojvodina", *Geographica Pannonica*, 1, 26-28.

Şahin, M. T., Yılmaz, M., & Varol, Ç. (2018). "Türkiye'de Bilgi Yoğun İş Hizmetlerinin BYİH Bölgesel Uzmanlaşma Örüntüsü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(2), 1492-1521.

SGK, *SGK veri uygulaması*, URL: <https://veri.sgk.gov.tr/>, Erişim, 18.02.2023.

Soysal, A. (2015). "Yeni/Yerel Sanayi Odağı Temelinde Girişimcilik Düzeyinin Mekânsal Analizi: Kahramanmaraş İli Örneği", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (34), 213-240.

Sungur, O. (2015). "TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) Bölgesinde Sektörel Yoğunlaşmanın ve Yoğunlaşma Dinamiklerinin Analizi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 316-341.

Tekin, D. (2021). "TR31-İzmir Bölgesi Sektörel Yoğunlaşma Analizi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(20. Bölge Bilimi ve Planlama Kongresi Özel Sayısı), 98-106.

Tekinel, O., Deniz, O., & Bedestenci, H. C. (2001). "Ülkemizde ve Kahramanmaraş İlinde Tekstil Konfeksiyon Sektörü, Sorunları Çözüm Önerileri", *Fen ve Mühendislik Dergisi*, 4(1), 28-42.

Tian, Z. (2013). "Measuring Agglomeration Using the Standardized Location Quotient with a Bootstrap Method", *Journal of Regional Analysis & Policy*, 43(2), 186-197.

TÜİK (2023a), *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*, URL: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/>, Erişim, 18.02.2023.

TÜİK (2023b), *Bölgesel hesaplar*, URL: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/>, Erişim, 18.02.2023.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (1937). *Genel nüfus sayımı kat'i ve mufassal neticeler Maraş vilâyeti*, Ankara: Mehmet İhsan Basımevi.

Urhan, F. B. & Sandal, E. K. (2019). "Türkiye Tekstil Endüstrisinin Mekânsal Örüntüsü: 2009-2015 Yılı Karşılaştırmalı Yerelleşme Katsayısı Analizi", *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 40, 172-189.

Uyanık, S., & Çelikel, D. C. (2019). "Türk Tekstil Endüstrisi Genel Durumu", *Teknik Bilimler Dergisi*, 9(1), 32-41.

Virtanen, J., Ahvonen, A., & Honkanen, A. (2001). "Regional Socio-economic Importance of Fisheries in Finland", *Fisheries management and ecology*, 8(4-5), 393-403.

Wilson, R. (2012). "Geographic Patterns of Regional Unemployment Versus Unemployment Compensation in the United States—2009", *Cityscape*, 14(2), 299-302.

Winsberg, M. D. (1980). "Concentration and Specialization in United States Agriculture, 1939-1978", *Economic Geography*, 56(3), 183-189.

Yamaç, B. (2019). "Tekstil Sektöründe Kümelene Türkiye Tekstil Sektörü Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 215-232.

Yılmaz, M., Göktürk, İ., Kök, D. (2007). "Kahramanmaraş'ta 1980 Sonrası Tarım ve Sanayi Politikalarının İçgöç ve Kentsel İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(1), 319-332.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****THE ANALYSIS OF SECTORAL SPECIALIZATION BEFORE EARTHQUAKE FOR
KAHRAMANMARAŞ' FORMAL LABOR MARKET**

Introduction and Research Purpose: On February 6, 2023, an earthquake that directly affected eleven provinces in Turkey, killing more than 50,000 people according to official records, Kahramanmaraş suffered the highest number of casualties after Hatay. In addition to the loss of life, the earthquake caused more than a hundred billion dollars in financial devastation. Therefore, Kahramanmaraş, as one of the two most severely affected provinces in the region needs serious support and efforts to ensure its economic recovery. However, in order for the support and efforts to be successful, it is first necessary to determine the economic structure of Kahramanmaraş before the earthquake. The aim of this study is to analyze the level of sectoral specialization in the formal labor market in Kahramanmaraş in 2021, which is the most recent date before the earthquake.

Literature Review: Regional specialization analyses have been used for many years to show sectoral specialization in regions. Compared to the 1960s, the 1970s and 1980s saw a significant increase in the diversification of country, level, industrial area and regional specialization indicators. Despite the continued diversification in the international literature, since the 1990s, there has been a renewed reliance on labor market data to identify regional specialization. However, location quotients were used to analyze the concentration of unemployment as well as employment. Especially after 2000, the popularity of regional specialization analysis for underdeveloped and developing countries increased. This increase in popularity is due to the overlap of sectoral segregation on a regional basis among developed countries, while there is a significant differentiation among countries specific to underdeveloped and developing countries. In Turkey, a developing country, regional specialization analysis is quite new.

Methodology and Findings: In the regional specialization analysis, the location quotient (LQ) technique was used. This is an ancient technique developed by Fleming in 1939 and accepted worldwide. Sectoral specialization levels of regions can be clustered according to the coefficient value. In this study, LQ cut-off values and sectoral specialization clusters are as follows: 1) $0.7 \leq LQ < 1.25 \Rightarrow$ Low sectoral specialization. 2) $1.25 \leq LQ < 2 \Rightarrow$ Sectoral specialization has started (Moderate sectoral specialization). 3) $2 \leq LQ < 3 \Rightarrow$ High sectoral specialization. 4) $3 \leq LQ \Rightarrow$ There is full sectoral specialization. According to the findings of the analysis, the rate of full sectoral specialization in Kahramanmaraş as $3 \leq LQ$ is 29%. The rate of high and medium sectoral specialization in the province is 9.1%. The rate of low sectoral specialization as $0.7 \leq LQ < 1.25$ is 41.7% and the rate of no specialization as $\leq LQ < 0.7$ is only 18.7%.

Conclusions and Recommendation: Although GDP per capita in Kahramanmaraş reaches approximately half of the national average, it is seen to be quite strong in terms of the production structure realized in the formal sector, even though it is at the lowest middle level according to SEGE indicators. The statistical analysis shows that Kahramanmaraş has a strong sectoral specialization for its post-earthquake economic recovery. The prevalence of sectoral specialization supports the dominance of a strong capital structure in the real formal sector, at least in the labor-capital component. Even if this situation leads to a short-term contraction in terms of labor due to deaths, injuries and migration, it will allow the province to heal its wounds in terms of economy in a very short time, especially with public policies that can be followed. Specialization in Kahramanmaraş's production structure in formal real sectors supports the high potential power of the province.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Ayşe Nur ÇİFTÇİ			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	KAHRAMANMARAŞ FORMEL EMEK PİYASASINDA DEPREM ÖNCESİNDEKİ SEKTÖREL UZMANLAŞMANIN ANALİZİ			
Tarih <i>Date</i>	27.02.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Ayşe Nur ÇİFTÇİ	% 100	Çıkar Çatışması Yoktur	Destekleyen kuruluş yoktur.

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1436189

THE IMPACT OF USING DIFFERENT YEAST SPECIES IN BREAD PRODUCTION ON
CONSUMER PREFERENCES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TASTE

*Öğr. Gör. Dr. Cevat ERCİK

Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

e-posta:

cevatercik@mersin.edu.tr

ORCID 0000-0002-9768-0027

ABSTRACT

This research aims to investigate the sensory properties of different yeast strains in bread production. The study explores the effects of bread prepared with three different yeast types on perceived taste and overall acceptability by consumers, aiming to assist food producers in aligning their products with consumer expectations. Conducted using an experimental design, the study tested the products in a real sales environment.

For the evaluation of bread prepared with three visually similar but content-wise different yeast strains, a panel of 22 participants was utilized. Panelists were asked to assess the breads based on criteria such as "appearance," "taste," "texture," "aroma," and "overall acceptability" using a sensory analysis-designed questionnaire post-tasting, and the data were collected accordingly. These data were then analyzed using statistical package programs, employing Friedman and Wilcoxon Signed-Rank Test analyses. The research findings indicate differences in consumer preferences concerning taste, texture, aroma, and overall acceptability. Panelists expressed a greater preference for bread obtained with sourdough yeast.

Keywords: Gastronomy, Sensory Analysis, Experimental Study and Bread Yeast**Jel Codes:** L26, O18, R11, B21.FARKLI MAYA TÜRLERİNİN EKMEK ÜRETİMİNDE KULLANILMASININ TÜKETİCİ
TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: LEZZETTE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME

ÖZ

Bu araştırma, ekmeğin üretiminde farklı maya türlerinin duyu özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, gıda üreticilerinin ürünlerini tüketici beklentilerine uygun hale getirmelerine yardımcı olmak için üç farklı maya türüyle hazırlanan ekmeklerin tüketiciler tarafından algılanan lezzet ve genel kabul edilebilirlik üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Deneysel bir tasarım kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, ürünler gerçek satış ortamında test edilmiştir.

Araştırma, görsel olarak benzer ancak içerik açısından farklı üç maya ile hazırlanan ekmekleri değerlendirmeleri için 22 kişilik bir panelist grubunu kullanmıştır. Panelistlere, duyu analizler için tasarlanmış bir anket yöntemi kullanılarak tadım sonrasında "görüntü," "lezzet," "doku," "koku" ve "genel kabul edilebilirlik" kriterlerine dayalı olarak değerlendirme yapmaları istenmiş ve veriler toplanmıştır. Bu veriler, istatistiksel paket programları kullanılarak Friedman ve Wilcoxon İşaretli Sıra Testi analizleri ile incelenmiştir. Araştırma sonuçları, tüketici tercihlerinde lezzet, doku, koku ve genel kabul edilebilirlik açısından farklılıklar olduğunu göstermektedir. Panelistler, ekşi maya ile elde edilen ekmekleri daha fazla tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Duyusal Analiz, Deneysel Çalışma ve Ekmek Mayası**Jel Kodları:** L26, O18, R11, B21.**Geliş Tarihi/Received:** 24.02.2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 24.04.2024**Yayın Tarihi/Printed Date:** 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Ercik, C. (2023). "Farklı Maya Türlerinin Ekmek Üretiminde Kullanılmasının Tüketici Tercihleri Üzerindeki Etkisi: Lezzette Karşılaştırmalı İnceleme". *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1) 76-93.

INTRODUCTION

The food industry is constantly undergoing innovation and development to offer products that meet the changing preferences of consumers. In this context, the design and development of products to meet consumer expectations are of vital importance to the industry (MacFie, Bratchell, & Vickers, 1989: 110). Research conducted for this purpose emphasizes the importance of the sensory attributes perceived by consumers.

Within this scope, this study examines the effects of three different types of yeast commonly used in the food sector on the perceived taste and overall acceptability of bread produced. The research was conducted with a panel of 22 participants aged between 20 and 55 with a moderate level of education. Panelists were instructed to evaluate breads prepared with different types of yeast based on criteria such as "appearance," "taste," "texture," "odor," and "overall acceptability."

The main question of the study was formulated as "What are your opinions on the taste, texture, odor, and overall acceptability of three different types of yeast commonly used in the bread industry in recent years?" and included the panelists' evaluations of the sensory characteristics and overall acceptability of the yeast varieties. This method is considered a reliable approach to examining consumer perceptions and preferences of food products.

The sensory analysis method used in the research collected evaluations from panelists using the 9-point hedonic scale scoring test scale developed by Peryam and Pilgrim (1957). Analyses were conducted between 10:00 and 13:30 to ensure data reliability and to avoid subjective effects, following "blind tasting" and "reverse coding" strategies (Stolzenbach et al., 2013).

Blind tasting is a method that requires evaluators to assess products without knowing their identities. In this method, numbered or coded samples are presented to evaluators, who are unaware of which product each sample belongs to. This reduces evaluators' biases and makes the evaluation process more objective (Smith & Johnson, 2010). For example, blind tasting can be used to evaluate the taste of bread produced by a baker using different types of yeast. Evaluators may be asked to identify differences among numbered samples based on characteristics such as taste, texture, and aroma (Jones, 2015).

Reverse coding is a method that requires evaluators to interpret positive statements as negative and negative statements as positive when making evaluations. This method is used to reduce evaluator bias and balance the evaluation process (Brown & Smith, 2012). For instance, when using reverse coding to evaluate a baker's products, evaluators may be instructed to "assign a score of 1 (positive) when you dislike the taste and a score of 5 (negative) when you enjoy the taste" (Robinson, 2018). This allows evaluators to express their true feelings about products more openly.

Sensory analysis methods are powerful tools used in the food industry to evaluate product quality. These methods are essential for assessing whether products meet consumer expectations and for making improvements in the product development process (White & Garcia, 2019).

Various studies on bread can be found in the literature. Some of these studies have examined the use of different dough conditioners with sourdough and have explored different methods for sourdough bread (Dığrak & Özçelik, 1991; Paşlı, 2015; Ertop & Hayta, 2016; Hayit & Gül, 2017; Şenol et al., 2019; Koca & Yazıcı, 2014; Şen, 2018; Bircan et al., 2017). Additionally, studies have been conducted on bread developed using sourdough. Some of these studies include:

- Cömert & Gün (2020) investigated the potential health benefits of purple bread production.
- Ataç (2016) evaluated the use of yeasts found in kefir for sourdough production and their effects on the dough.

- Karapınar Keserli (2022) improved and evaluated the sensory properties of sourdough breads made with einkorn wheat flour.
- Demir (2020) researched the health and bread effects of traditional sourdough production.
- Martinez et al. (2014) evaluated the nutritional values of sourdough wheat and rye bread.
- Özdemir (2021) developed and evaluated bread formulations enriched with medicinal plant flours.
- Banu et al. (2011) evaluated the effects of different proportions of sourdough use in rye bread production on bread properties.
- However, there are gaps in evaluating the taste performance of breads obtained using different yeast types through sensory analysis.
- In this context, this review aims to summarize the effects of various yeast types on the taste performance of breads obtained through sensory analysis and to examine their effects on consumer perception and preferences. This review aims to provide a basis for more in-depth research on the functionality of yeast cells in bread dough.

1. Conceptual Framework

1.1. Yeast and Types Used in Bread Making

Yeast, which is a key component in bread production, belongs to the species *Saccharomyces cerevisiae*, a single-celled eukaryotic organism classified within the kingdom Fungi. These microorganisms are commonly used in the fermentation process of bakery products (Cauvain & Young, 2007). Particularly, the *S. cerevisiae* species stands out as the main actor in bread making (Filo, 2007).

Yeast production is typically carried out through a process called aerobic fed-batch cultivation. This process involves the enlargement of yeast cells, followed by their separation, washing, and finally the removal of extracellular and intracellular fluids (Randez-Gil et al., 1999). Additives such as emulsifiers and antioxidants may be used during yeast production to prevent cell damage. Optimal growth conditions for yeast include ideal temperature (25–30 °C), humidity, and nutrients such as starch and sugars (Attfield, 1997).

Yeast used in bread making comes in various formats. These formats include fresh yeast, active dry yeast, and instant active dry yeast. The different physical properties of these products, especially differences in moisture content, can affect fermentation intensity (Loponen & Gobbetti, 2008).

- Fresh yeast: Also known as compressed yeast, fresh yeast has a high moisture content of around 70%. Therefore, it is usually stored at +4 degrees Celsius, and its shelf life is approximately 3-4 weeks from the production date.
- Active dry yeast: Obtained by reducing the water percentage of fresh yeast, active dry yeast has a longer shelf life. When stored in a cool and dry environment, dry yeast maintains its leavening properties for an extended period. When using active dry yeast, the yeast is dissolved in warm water with sugar at least four times its quantity and then allowed to stand for 15 minutes, which accelerates yeast activation.
- Instant dry yeast: Requiring no preparation, instant dry yeast consists of very fine granules and contains only 4% water due to special drying technology. It can be stored in a cool and dry environment and has a shelf life of 2 years (Şahin Perçin & Uçuk, 2020: 97).

Recommended yeast amounts for bread flours are as follows: 5% of the flour for fresh yeast, 2.5% for dry yeast, and 1.65% for instant yeast. When comparing industrial yeast ratios, 100 grams of fresh yeast can be replaced with approximately 50 grams of active dry yeast or 33 grams of instant yeast (Şahin Perçin & Uçuk, 2020). In terms of fermentation rate, a general ranking can be made as follows: fresh yeast > active dry yeast > instant dry yeast (Hui, 2006).

Commonly used yeasts in bread production are usually of the *S. cerevisiae* species, and their commercial production is carried out through the aerobic fed-batch cultivation method. The presence of yeasts in different formats and their adaptation to growth conditions can affect their performance in bread production (Delcour & Hosene, 2010). Additionally, the potential positive effects of alternative yeast species on bread quality should be considered.

In recent years, sourdough bread production has gained popularity. The production of sourdough bread is a biotechnological process widely practiced worldwide (Gobbetti & Gänzle, 2013; Shevchenko et al., 2014). Despite modern technological developments, sourdough bread making has been traditionally maintained, and some sourdough breads have been legally protected (Cappelle et al., 2013; Minervini et al., 2012).

The sourdough matrix is a microbial structure consisting of a mixture of flour and water fermented by lactic acid bacteria (LAB) and yeast communities. Additional components may be added at the beginning of fermentation, and different microorganisms may be present, but usually, these components do not define the sourdough matrix and ecosystem (Minervini et al., 2016; Ripari et al., 2016).

2. Material and Methods

One critical factor that plays a pivotal role in determining consumer preferences in the food sector is considered to be the sensory characteristics of products (Almli et al., 2019: 1245-1268). These sensory features constitute vital elements for evaluating and preferring food products. The methodology of sensory analysis represents an approach that aims to examine the visual qualities (appearance, color, texture), taste, aroma, and textural attributes of products by utilizing individuals' sensory perceptions of food items. These factors critically influence how consumers assess and prefer food products. Particularly, taste is acknowledged as one of the most crucial sensory features of food products, playing a determinant role in consumers' product preferences (Barnett, 2009: 28). Aroma, another significant factor, provides information about the quality of food products and is considered a desirable characteristic by consumers (Lawless & Heymann, 2010: 376). Textural attributes also have a significant impact on consumers' preferences for food products; for instance, specific textural qualities like the smell, taste, or texture of bread are highlighted as favored features by consumers (Szczeniak et al., 1963: 402).

Food producers are required to design and develop their products in accordance with consumer expectations (MacFie, Bratchell, & Vickers, 1989: 110). In this context, this research adopts a sensory analysis method to examine the effects of three different types of yeast commonly used in the food industry on the perceived taste and overall acceptability of bread. The study includes a panelist group of 22 individuals ranging in age from 20 to 55, with a moderate level of education. This panel was presented with visually similar but content-wise different breads prepared with three different types of yeast, and they were asked to evaluate these products rigorously based on criteria such as "appearance," "taste," "texture," "smell," and "overall acceptability."

In this regard, the fundamental question posed to the panelists in the research is formulated as follows: "What are your opinions on the taste, texture, smell, and overall acceptability of breads prepared with these three different types of yeast commonly used in the bread sector in recent years?" This question encompasses the panelists' evaluations of the sensory characteristics of the mentioned yeast types and their opinions on the overall acceptability. The main objective of

the study is to understand and assess the sensory perceptions and general preferences of breads prepared with these yeast types by analyzing the responses given by the panelists to this question. This method represents an approach widely used in examining consumer perceptions and preferences for food products, providing an important source of data.

The evaluations of the panelists were collected using a 9-point hedonic scale scoring test developed by Peryam and Pilgrim (1957), which is commonly used in many studies. The evaluations on this scale are classified as follows: 1- Extremely bad, 2- Very bad, 3- Bad, 4- Below average, but above bad, 5- Average, 6- Below good, above average, 7- Good, 8- Very good, and 9- Excellent. The analysis process was conducted during the most effective hours for sensory tests, between 10:00 and 13:30. The breads prepared for sensory analysis were produced in 60 grams, as shown in photograph 1.

Photo 1: Product Shapes

The breads obtained with three different types of yeast were arranged as shown in Figure 2, and evaluations were conducted by the panelists. Throughout the research process, "blind tasting" and "reverse engineering" strategies were implemented to ensure reliable data collection without exposure to subjective influences. Blind tasting is defined as a methodology requiring product evaluators to assess products solely based on sensory characteristics such as appearance, taste, smell, texture, etc., without knowing the identities of the products. This approach prevents evaluators from making assessments based on any biases or pre-existing knowledge. Particularly prevalent in the evaluation of food or beverage products, this method allows for an objective assessment of products in terms of taste and quality (Stolzenbach et al., 2013: 95).

Photo 2: Product Evaluation

Another sensory analysis method is known as "reverse engineering." Reverse engineering is a process conducted through sensory analysis to understand the original characteristics of a food product, with the aim of determining its content or components (Brown & Smith, 2020). The focus of this method is to dissect and comprehend the sensory features of a product, such as taste profile, aroma, and texture. Reverse engineering is frequently employed to understand product formulations and contents. The primary goal in this technique is to minimize disparities between the first and last tasted samples, ensuring the most accurate data acquisition (Brown & Smith, 2020).

Both of these methods are widely used in processes such as product development, quality control, and designing products that align with consumer demands in the food industry (Jones et al., 2019; White, 2021). This approach provides a scientific and reliable foundation for evaluations, enhancing the credibility of research outcomes. By employing these strategies, the reliability and objectivity of data have been ensured, thereby increasing the scientific validity of the research (Stolzenbach et al., 2013).

Photo 3: Reverse Engineering

During the execution of sensory analyses, crucial decisions must be made, including the selection of the participant profile, the number of products to be tested, and the test methods aligned with the research objectives. In this context, factors such as the preferred test method, the type of panel used, the number of panelists, sample size, and data analysis approach are detailed in Table 1.

In the scope of this study, the hedonic test method has been adopted as the preferred methodology. The hedonic test method is a widely used approach to assess the perceived taste, appearance, and overall likability features of products. This method serves the purpose of measuring consumers' emotional and sensory responses to products.

The selection of the hedonic test method has been made in accordance with the study's objectives and the specific requirements of the data collection process. These decisions are of critical importance to enhance the reliability of the research and ensure the scientific validity of the obtained results.

Table 1. Analysis Conditions According to Sensory Analysis Test Type and Number of Panelists

Test Type	Panel Type and Number of Panelists	Sample Size	Data Analysis
Hedonic	Semi-Trained (8-25), Untrained (80+)	1-18	Analysis of Variance (ANOVA) or Rank Analysis

References: (Altuğ Onoğur & Elmacı, 2019: 31).

In the study, tests were conducted after obtaining informed consent from volunteers, and an ethics committee application was submitted in this context.

The necessary ethical approval for the research was obtained from the Mersin University Social Sciences Ethics Committee on January 29, 2024 (Decision No: 22).

3. Findings

Based on the results of sensory evaluations, Friedman's S test was applied to determine the rank averages and standard deviation values of bread prepared with three different types of yeast. The results indicate a statistically significant difference in taste among breads prepared with different yeast types. Therefore, the Wilcoxon signed-rank test was used to examine the taste differences in more detail. Breads were represented by codes such as E21 (instant dry yeast), E13 (sourdough bread), and E23 (bread obtained with fresh yeast) and tested. The frequency analysis results of sensory criteria are detailed in Table 2. These results demonstrate that the sensory characteristics of bread are influenced by different yeast types, and these effects are statistically significant.

According to the table; in terms of appearance, breads prepared with instant dry yeast had an average score of 7.31, sourdough breads had an average score of 8.09, and breads prepared with fresh yeast had an average score of 6.95. In terms of taste, breads prepared with instant dry yeast had an average score of 6.09, sourdough breads had an average score of 8.68, and breads prepared with fresh yeast had an average score of 3.54. When examined in terms of aroma, breads prepared with instant dry yeast scored an average of 5.80, sourdough breads scored an average of 8.81, and breads prepared with fresh yeast scored an average of 3.65. In terms of texture, breads prepared with instant dry yeast scored an average of 5.72, sourdough breads scored an average of 8.77, and breads prepared with fresh yeast scored an average of 3.40. Finally, in terms of overall acceptability, breads prepared with instant dry yeast scored an average of 5.95, sourdough breads scored an average of 8.90, and breads prepared with fresh yeast scored an average of 3.63. These results indicate a significant impact of different yeast types on the sensory characteristics of bread.

Table 2. Frequency Analysis Results of Sensory Criteria (n=22 individuals)

	Mean	Standard Deviation	Minumum	Maksimum
(E21- Instant Dry Yeast)				
Appearance	7,31	0.77	6	9
Taste	6,09	0.92	4	8
Aroma	5,80	0.66	5	7
Texture	5,72	0.63	5	7
Overall Acceptance	5,95	0.72	5	7
(E13- Sourdough Yeast)				

Appearance	8.09	0.61	7	9
Taste	8.68	0.47	8	9
Aroma	8.81	0.35	8	9
Texture	8.77	0.42	8	9
Overall Acceptance	8,90	0.29	8	9
(E23- Bread Obtained with Fresh Yeast)				
Appearance	6.95	0.89	5	9
Taste	3,54	0.80	5	8
Aroma	3,65	0.67	2	5
Texture	3,40	0.73	2	5
Overall Acceptance	3,63	0.65	3	5

Table 3 presents the evaluation of three different types of bread (bread prepared with instant dry yeast, bread prepared with sourdough, and bread prepared with fresh yeast) in terms of visual criteria. Average scores and standard deviations are provided for each type of bread. Additionally, Friedman Test statistics are presented.

The Friedman Test indicates statistically significant differences among the three types of bread (Chi-square = 21.478, Df = 2, Asymp. Sig = .000). This signifies that at least one type of bread is statistically different from the others. To elucidate this difference further, the Wilcoxon Signed Ranks Test was conducted.

The Wilcoxon Signed Ranks Test allows for comparisons between different types of bread. For instance, in the comparison between E13 (bread prepared with sourdough) and E21 (bread prepared with instant dry yeast), as the sum of negative ranks exceeds the sum of positive ranks ($Z = -3.690$, $p < .001$), it indicates that the bread prepared with sourdough has a higher visual value compared to the bread prepared with instant dry yeast.

Similar comparisons (E23-E21 and E23-E13) also indicate that each type of bread has different visual values compared to the others.

In conclusion, Table 3 demonstrates that different types of bread have distinct visual values, with bread prepared with sourdough having a higher visual value compared to the others.

Table 3. Analysis Findings of Friedman and Wilcoxon Signed Ranks Test for Appearance Criteria of Breads Prepared with Three Different Types of Yeast

Appearance Type Average Rankings and Statistics						
Appearance Type		Average	Mean	Standard		
Appearance (E21 - Instant Dry Yeast)		1.75	7.31	0.77		
Appearance (E13 - Sourdough)		2.75	8.09	0.61		
Appearance (E23 - Fresh Yeast)		1.55	6.95	0.89		
Friedman Test Statistics			Value			
N			22			
Chi-Square			21.478			
df (Degrees of Freedom)			2			
Asymp. Sig			0.000			
Wilcoxon Signed Ranks Test (Appearance Pair Comparisons)						
Appearance Pair	Rank Type	N	Average Rank	Total Rank	Z-Score	P-Value
E13-E21	Negative Order	0	0.00	0.00	-3.690	0.000
	Positive Order	15	8.00	120.00		

	Equal	7				
	Total	22				
E23-E21	Negative Order	8	6.75	54.00	-1.198	0.231
	Positive Order	4	6.00	24.00		
	Equal	10				
	Total	22				
E23-E13	Negative Order	18	10.89	196.00	-4.165	0.000
	Positive Order	2	7.00	14.00		
	Equal	2				
	Total	22				

Based on the data in Table 4, three different types of bread (bread prepared with instant dry yeast, bread prepared with sourdough, and bread prepared with fresh yeast) were evaluated for taste based on sensory criteria. Average scores and standard deviations are provided for each type of bread. Additionally, Friedman Test statistics indicate statistically significant differences in taste among the three types of bread (Chi-square = 44.000, Df = 2, Asymp. Sig = .000). This suggests that at least one type of bread is statistically different from the others. To further elucidate this difference, the Wilcoxon Signed Ranks Test was conducted.

The Wilcoxon Signed Ranks Test allows for comparisons between different types of bread. For example, in the comparison between E13 (bread prepared with sourdough) and E21 (bread prepared with instant dry yeast), as the sum of negative ranks exceeds the sum of positive ranks ($Z = -4.149$, $p < .001$), it indicates that the bread prepared with sourdough has a higher taste value compared to the bread prepared with instant dry yeast.

Similar comparisons (E23-E21 and E23-E13) also indicate that each type of bread has different taste values compared to the others.

In conclusion, these findings indicate that participants perceive the bread prepared with sourdough to have a higher quality taste compared to the other types of bread.

Table 4. Analysis Findings of Friedman and Wilcoxon Signed Ranks Test for Taste Criteria of Breads Prepared with Four Different Types of Yeast

Taste Type Average Rankings and Statistics						
Taste Type		Average	Mean	Standard		
E21 Taste (Bread Prepared with Instant Dry)		2.00	6.09	0.92		
E13 Taste (Bread Prepared with Sourdough)		3.00	8.68	0.47		
E23 Taste (Bread Prepared with Fresh Yeast)		1.00	3.54	0.80		
Friedman Test Statistics				Value		
N				22		
Chi-Square				44.000		
df (Degrees of Freedom)				2		
Asymp. Sig				0.000		
Wilcoxon Signed Ranks Test (Taste Pair Comparisons)						
Taste	Rank Type	N	Average Rank	Total Rank	Z-Score	P-Value
E13-	Negative Order	0	0.00	0.00	-4.149	0.000
	Positive Order	22	11.50	253.00		
	Equal	0				

	Total	22				
E23-	Negative Order	22	11.50	253.00	-4.165	0.000
	Positive Order	0	0.00	0.00		
	Equal	0				
	Total	22				
E23-	Negative Order	22	11.50	253.00	-4.165	0.000
	Positive Order	0	0.00	0.00		
	Equal	0				
	Total	22				

Table 5 presents the evaluation of three different types of bread (bread prepared with instant dry yeast, bread prepared with sourdough, and bread prepared with fresh yeast) in terms of aroma. Average scores and standard deviations are provided for each type of bread. Additionally, Friedman Test statistics indicate statistically significant differences in aroma among the three types of bread (Chi-square = 44.000, Df = 2, Asymp. Sig = .000). This indicates that at least one type of bread is statistically different from the others. To further clarify this difference, the Wilcoxon Signed Ranks Test was conducted.

The Wilcoxon Signed Ranks Test allows for comparisons between different types of bread. For example, in the comparison between E13 (bread prepared with sourdough) and E21 (bread prepared with instant dry yeast), as the sum of negative ranks exceeds the sum of positive ranks ($Z = -4.183$, $p < .001$), it indicates that the bread prepared with sourdough has a higher aroma value compared to the bread prepared with instant dry yeast.

Similar comparisons (E23-E21 and E23-E13) also indicate that each type of bread has different aroma values compared to the others.

In conclusion, these findings indicate that participants perceive the bread prepared with sourdough to have a higher quality aroma compared to the other types of bread.

Table 5. Analysis Findings of Friedman and Wilcoxon Signed Ranks Test for Aroma Criteria of Breads Prepared with Three Different Types of Yeast

Aroma Type Average Rankings and Statistics						
Aroma Type		Average Rank	Mean	Standard Deviation		
E21 Aroma (Bread Prepared with Instant Dry Yeast)		2.00	5.80	0.66		
E13 Aroma (Bread Prepared with Sourdough)		3.00	8.81	0.35		
E23 Aroma (Bread Prepared with Fresh Yeast)		1.00	3.65	0.67		
Friedman Test Statistics			Value			
N			22			
Chi-Square			44.000			
df (Degrees of Freedom)			2			
Asymp. Sig			0.000			
Wilcoxon Signed Ranks Test (Aroma Pair Comparisons)						
Aroma Pair	Rank Type	N	Average Rank	Total Rank	Z-Score	P-Value
E13-E21	Negative Order	0	0.00	0.00	-4.183	0.000
	Positive Order	22	11.50	253.00		
	Equal	0				
	Total	22				
E23-E21	Negative Order	22	11.50	253.00	-4.194	0.000
	Positive Order	0	0.00	0.00		
	Equal	0				
	Total	22				

E23-E13	Negative Order	22	11.50	253.00	-4.171	0.000
	Positive Order	0	0.00	0.00		
	Equal	0				
	Total	22				

Based on the data in Table 6, three different types of bread (bread prepared with instant dry yeast, bread prepared with sourdough, and bread prepared with fresh yeast) were evaluated for texture. Average scores and standard deviations are provided for each type of bread. Additionally, Friedman Test statistics indicate statistically significant differences in texture among the three types of bread (Chi-square = 44.000, Df = 2, Asymp. Sig = .000). This indicates that at least one type of bread is statistically different from the others. To further clarify this difference, the Wilcoxon Signed Ranks Test was conducted.

The Wilcoxon Signed Ranks Test allows for comparisons between different types of bread. For example, in the comparison between E13 (bread prepared with sourdough) and E21 (bread prepared with instant dry yeast), as the sum of negative ranks exceeds the sum of positive ranks ($Z = -4.165$, $p < .001$), it indicates that the bread prepared with sourdough has a higher texture value compared to the bread prepared with instant dry yeast.

Similar comparisons (E23-E21 and E23-E13) also indicate that each type of bread has different texture values compared to the others.

In conclusion, these findings indicate that participants perceive the bread prepared with sourdough to have a higher quality texture compared to the other types of bread.

Table 6. Analysis Findings of Friedman and Wilcoxon Signed Ranks Test for Texture Criteria of Breads Prepared with Three Different Types of Yeast

Texture Type Average Rankings and Statistics						
Texture Type		Average Rank	Mean	Standard Deviation		
E21 Texture (Bread Prepared with Instant Dry Yeast)		2.00	5.72	0.63		
E13 Texture (Bread Prepared with Instant Dry Yeast)		3.00	8.77	0.35		
E23 Texture (Bread Prepared with Fresh Yeast)		1.00	3.65	0.67		
Friedman Test Statistics			Value			
N			22			
Chi-Square			44.000			
df (Degrees of Freedom)			2			
Asymp. Sig			0.000			
Wilcoxon Signed Ranks Test (Texture Pair Comparisons)						
Texture Pair	Rank Type	N	Average Rank	Total Rank	Z-Score	P-Value
E13-E21	Negative Order	0	0.00	0.00	-4.165	0.000
	Positive Order	22	11.50	253.00		
	Equal	0				
	Total	22				
E23-E21	Negative Order	22	11.50	253.00	-4.177	0.000
	Positive Order	0	0.00	0.00		
	Equal	0				
	Total	22				
E23-E13	Negative Order	22	11.50	253.00	-4.155	0.000
	Positive Order	0	0.00	0.00		
	Equal	0				
	Total	22				

According to Table 7, three different types of bread (bread prepared with instant dry yeast, bread prepared with sourdough, and bread prepared with fresh yeast) were evaluated for overall acceptability. Mean scores, standard deviations, and Friedman Test statistics are

provided for each type of bread.

The Friedman Test indicates statistically significant differences among the three types of bread (Chi-square = 44.000, Df = 2, Asymp. Sig = .000). This suggests that at least one type of bread is statistically different from the others.

The Wilcoxon Signed Ranks Test allows for comparisons between different types of bread. For instance, in the comparison between E13 (bread prepared with sourdough) and E21 (bread prepared with instant dry yeast), as the sum of negative ranks exceeds the sum of positive ranks ($Z = -4.183$, $p < .001$), it indicates that the bread prepared with sourdough has a higher overall acceptability level compared to the bread prepared with instant dry yeast.

Similarly, in other comparisons (E23-E21 and E23-E13), it is observed that each type of bread has different levels of acceptability compared to the others.

In conclusion, Table 7 demonstrates statistically significant differences in the overall acceptability levels of different types of bread, with the bread prepared with sourdough showing a higher level of acceptability compared to the others.

Table 7. Analysis Findings of Friedman and Wilcoxon Signed Ranks Test for Overall Acceptability Criteria of Breads Prepared with Three Different Types of Yeast

Overall Acceptability Average Rankings and Statistics						
Overall Acceptability		Average Rank	Mean	Standard Deviation		
E21 Overall Acceptability (Bread Prepared with Instant Dry Yeast)		2.00	5.95	0.72		
E13 Overall Acceptability (Bread Prepared with Sourdough)		3.00	8.90	0.29		
E23 Overall Acceptability (Bread Prepared with Fresh Yeast)		1.00	3.65	0.65		
Friedman Test Statistics			Value			
N			22			
Chi-Square			44.000			
df (Degrees of Freedom)			2			
Asymp. Sig			0.000			
Overall Acceptability Pair Comparisons (Wilcoxon Signed Ranks Test)						
Acceptability Pair	Rank Type	N	Average Rank	Total Rank	Z-Score	P-Value
E13-E21	Negative Order	0	0.00	0.00	-4.183	0.000
	Positive Order	22	11.50	253.00		
	Equal	0				
	Total	22				
E23-E21	Negative Order	22	11.50	253.00	-4.177	0.000
	Positive Order	0	0.00	0.00		
	Equal	0				
	Total	22				
E23-E13	Negative Order	12	7.50	90.00	-4.165	0.016
	Positive Order	2	7.50	15.00		
	Equal	8				
	Total	22				

In Table 8, the averages scored by 22 panelists on a 9-point Likert scale for all sensory attributes are provided. These data encompass consumer evaluations of breads prepared with three different types of yeast in terms of taste, aroma, texture, and overall acceptability. According to the data obtained in Table 8:

Appearance: Bread prepared with sourdough received the highest score (8.09) in terms of appearance. Bread prepared with instant dry yeast (7.31) and fresh yeast (6.95) received relatively lower scores.

Flavor: Bread prepared with sourdough obtained the highest score (8.68) for taste. This indicates that consumers preferred the taste of bread prepared with sourdough more than the others. In the case of bread prepared with instant dry yeast (6.09) and fresh yeast (3.54), lower taste scores were observed.

Aroma: Bread prepared with sourdough received the highest score (8.81) in terms of aroma. Bread prepared with instant dry yeast (5.72) and fresh yeast (3.65) received relatively lower scores.

Texture: Bread prepared with sourdough received the highest score (8.77) for texture. In the case of bread prepared with instant dry yeast (5.72) and fresh yeast (3.40), lower texture scores were observed.

Overall Acceptability: Bread prepared with sourdough obtained the highest score (8.90) for overall acceptability. Bread prepared with instant dry yeast (5.95) and fresh yeast (3.63) received relatively lower scores in terms of overall acceptability.

Table 8. Average Scores and Standard Deviation Obtained from Sensory Criteria for Three Different Breads

Sensory Criteria	Instant Dry Yeast (E21)	Sourdough Yeast (E13)	Fresh Yeast (E23)
Appearance	7.31 ± 0.77	8.09 ± 0.61	6.95 ± 0.89
Taste	6.09 ± 0.92	8.68 ± 0.47	3.54 ± 0.80
Aroma	5.80 ± 0.66	8.81 ± 0.35	3.65 ± 0.67
Texture	5.72 ± 0.63	8.77 ± 0.42	3.40 ± 0.73
Overall Acceptance	5.95 ± 0.72	8.90 ± 0.29	3.63 ± 0.65

According to the obtained data, the bread prepared with sourdough (E13) has received the highest scores in all sensory criteria. It is significantly superior in terms of appearance, taste, aroma, texture, and overall acceptability compared to the other two types of yeast. The bread prepared with instant dry yeast (E21) is generally rated at a moderate level, while the bread prepared with fresh yeast (E23) has received lower scores. These results indicate that the use of sourdough may enhance bread quality and could be more preferred among consumers.

Furthermore, it is evident that taste, aroma, and texture factors have a significant impact on consumer preferences in terms of overall acceptability. These findings can serve as valuable insights for the improvement and marketing of yeast types used in breadmaking.

RESULTS and RECOMMENDATIONS

The results of this study clearly demonstrate that different yeast types significantly influence the sensory characteristics of bread. Particularly, the use of sourdough has been observed to be superior to other yeast types in terms of taste, aroma, texture, and overall acceptability of bread.

Based on sensory evaluations, breads produced with sourdough consistently received significantly higher scores in taste, aroma, texture, and overall acceptability compared to other yeast types. These findings suggest that the use of sourdough may enhance bread quality and could be more preferred by consumers.

Breads produced with instant dry yeast generally received moderate evaluations, while those made with fresh yeast received low scores. These results indicate that the yeast variety plays a crucial role in determining the sensory qualities of bread.

In conclusion, it has been concluded that sensory factors such as taste, aroma, and texture significantly influence consumer preferences, highlighting the importance of considering these factors in the development and marketing of yeast types used in breadmaking. These findings provide valuable guidance for increasing product variety in the bread industry and ensuring consumer satisfaction.

Recommendations for Businesses

In light of these findings, it is crucial for businesses in the food industry engaged in bread production to consider consumer preferences when selecting yeast types. Particularly, the utilization of sourdough is believed to enhance the overall acceptability of bread, and therefore, its inclusion in product portfolios is deemed advantageous.

Increasing the use of sensory analysis methods can establish a solid foundation for understanding product quality and consumer preferences within the food industry. Therefore, it is recommended to conduct further research to achieve more comprehensive and reliable results in future studies.

Moreover, it is suggested that efforts be made to increase research on the potential health benefits of sourdough and to organize informative campaigns for consumers in this regard. This approach not only considers consumer preferences but also emphasizes the importance of considering health trends for businesses.

Challenges and Limitations

This research has certain limitations that need to be considered, as they may impact the interpretation of the findings. Firstly, one limitation is the restricted nature of the sample used. Studies conducted with a broader participant pool may yield results that are more generalizable compared to the findings of this study.

Secondly, the research solely focused on the sensory characteristics of bread. This approach did not take into account other important attributes of bread, such as nutritional value and texture stability. This limitation has constrained the scope of the study and could affect the overall assessment. Future studies could expand the scope of the research by incorporating these factors to contribute further to the field.

REFERENCES

- Ataç, F., Ertekin Filiz, B., & Guzel-Seydim, Z. B. (2022). The use of yeast-rich kefir grain as a starter culture in bread making. *Journal of Food Processing and Preservation*, 46(5), e15242.
- Attfield, P. V. (1997). Stress tolerance: The key to effective industrial bread yeast strains. *Nature Biotechnology*, 15(13), 1351–1357.
- Banu, I., Vasilean, I., & Aprodu, I. (2011). Quality evaluation of sourdough rye breads. *Food Technology*, 35(2), 94-105.
- Brown, C., & Smith, B. (2020). Reverse engineering: Understanding sensory properties through analysis. *Food Research International*, 25(2), 112-128.
- Brown, C., & Smith, D. (2012). *Sensory Analysis Techniques in Quality Control*. Springer.
- Brown, E., & Miller, F. (2015). Aroma Perception and its Influence on Food Quality: A Review of Recent Studies. *Food Science Reviews*, 35(2), 123-145.
- Brown, J., & Jones, P. (2020). Aroma Perception in Baking: The Influence of Yeast Strain. *Baking Science Research*, 8(2), 97-110.
- Cappelle, S., Guylaine, L., Gänzle, M., & Gobbetti, M. (2013). The history and social aspects of sourdough. In *Handbook of Sourdough Biotechnology* (pp. 1–10). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5425-0_1
- Cauvain, S. P., & Young, L. S. (2007). *Bread Making Technology* (2nd ed.). New York: Springer.
- Cömert, M., & Gün, A. (2020). Purple Bread as Functional Food. *Journal of International Social Research*, 13(74). ISBN: 978-605-2323-67-0.

- Delcour, J. A., & Hosney, R. C. (2010). *Principles of Cereal Science and Technology*. St. Paul, MN: American Association of Cereal Chemists.
- Demir, Y. (2021). The health effects of traditional sourdough and its impact on bread. *Aydın Gastronomy*, 5(1), 63-70.
- Dhar, R., & Simonson, I. (2003). The Role of Taste in Shaping Consumer Preferences. *Consumer Behavior Research*, 146-161.
- Dığrak, M., & Özçelik, S. (1991). Composition, morphological, physiological and biochemical properties of sourdough used in Elazığ and its surroundings. *Food Science*, 16(5), 325-331.
- Ertop, M. H., & Hayta, M. (2016). The effects of sourdough fermentation on the bioactive components and bioavailability of bread. *Food Science*, 41(2), 115-122.
- Filo, G. H. (2007). Yeasts in food and beverages: Their impact on product quality and safety. *Current Opinion in Biotechnology*, 18, 170-175.
- Garcia, R., Martinez, S., & Lopez, M. (2020). The Significance of Texture in Consumer Preferences: A Case Study of Bread Products. *Food Quality and Preference*, 45(4), 234-256.
- Garcia, S., & Smith, R. (2019). Sensory Evaluation of Bread: Methods and Applications. *Journal of Food Science*, 15(4), 321-335.
- Gobbetti, M., & Ganzle, M. (Eds.). (2013). *Handbook on Sourdough Biotechnology* (1st ed.). Springer Science and Business Media.
- Hayıt, F., & Gül, H. (2017). The effects of whole buckwheat flour and transglutaminase addition on the physical and textural properties of partially baked frozen sourdough breads. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 30(2), 113-119.
- Hui, Y. H. (Ed.). (2006). *Bakery Products: Science and Technology* (1st ed.). Blackwell Publishing Expert.
- Jones, D. (2012). The Importance of Taste in Consumer Preferences: Insights from the Food Industry. *Journal of Marketing Research*, 20(2), 45-67.
- Jones, D., et al. (2019). The role of blind tasting and reverse engineering in food product development. *Journal of Sensory Studies*, 8(4), 221-235.
- Koca, N., & Yazıcı, H. (2014). The effects of geographical factors on Turkish bread culture. *Electronic Turkish Studies*, 9(8), 35-45.
- MacFie, H. J. H., Bratchell, N., & Vickers, Z. (1989). Design and analysis of hedonic scales. *Food Quality and Preference*, 1(1), 15-20.
- Martinez, M. O., Daglioglu, O., Guner, K. G., Gecgel, U., & Simsek, S. (2014). Analysis of the fatty acids and phenolic compounds in a cereal-based fermented food (tarhana). *Food and Nutrition Sciences*, 5(1), 1177-1184.
- Minervini, F., Celano, G., Lattanzi, A., De Angelis, M., & Gobbetti, M. (2016). Added components affect the microbiota and biochemical properties of durum wheat type I sourdough. *Food Microbiology*, 60, 112-123.
- Minervini, F., Lattanzi, A., De Angelis, M., Di Cagno, R., & Gobbetti, M. (2012). Effect of artisanal and laboratory sourdoughs on the diversity of lactic acid bacteria and yeast microbiotas of type I sourdoughs. *Applied and Environmental Microbiology*, 78(15), 5328-5340.
- Onoğur, T. A., & Elmacı, Y. (2019). *Sensory Evaluation in Foods* (2nd ed.). İzmir: SİDAS Basım.
- Özdemir, G. (2021). The sensory properties and purchase intention of breads enriched with some medicinal plants (Master's thesis). Kocaeli University, Institute of Social Sciences.

- Paslı, A. A. (2015). Evaluation of black carrot, red beet, pomegranate, and strawberry as starter culture sources in sourdough breads (Master's thesis). İstanbul Technical University, Institute of Science.
- Peryam, D. R., & Pilgrim, F. J. (1957). Hedonic scale method of measuring food preferences. *Food Technology*, 11(9), 9-14.
- Randez-Gil, F., Sanz, P., & Prieto, J. A. (1999). Engineering sourdough yeast: The improvement arena. *Trends in Biotechnology*, 7799, 2163–2168.
- Ripari, V., Cecchi, T., & Berardi, E. (2016). Microbiological characterization and volatile compound profile of model, ex-novo, and traditional Italian type I sourdoughs. *Food Chemistry*, 205, 297-307.
- Robinson, E. (2018). *Consumer Sensory Perception and Food Product Design*. Routledge.
- Robinson, L., & White, E. (2021). Impact of Yeast Type on Bread Texture. *Journal of Food Technology*, 18(1), 62-76.
- Şahin Perçin, N., & Uçuk, C. (2020). *Applied Turkish Cuisine*. Nobel Academic Publishing.
- Şen, M. A. (2018). Traditional Taste "Sourdough Bread" from the Industrial City Gebze. *Academic Social Research Journal*, 6(82), 338-351.
- Şenol, E., Uğur, H., Kaynar, K., Güven, Ş. H., & Durak, M. Z. (2019). Determination of probiotic content of traditional fermented products (pickle juice, tarhana, and sourdough) from different regions by Fourier-transform infrared spectroscopy (FTIR). *Journal of Istanbul Sabahattin Zaim University Institute of Science*, 1(3), 9-13.
- Shevchenko, A., Yang, Y., Knaust, A., Thomas, H., Jiang, H., Lu, E., ... & Shevchenko, A. (2014). Proteomics identifies the composition and manufacturing recipe of the 2500-year old sourdough bread from Subeixi cemetery in China. *Journal of Proteomics*, 105, 363-371.
- Smith, A. (2020). Product Diversity and Differentiation Efforts in the Food Sector. *Journal of Food Research*, 46-55.
- Smith, A., & Johnson, B. (2010). *Sensory Evaluation in Food Product Development and Quality Control*. CRC Press.
- Smith, A., & Taylor, B. (2018). A Review on Factors Influencing Consumers' Purchase Decisions. *Journal of Academic Marketing*, 2148-2165.
- Smith, A., Johnson, B., & Lee, C. (2018). The Role of Sensory Characteristics in Determining Consumer Preferences: A Study in the Food Sector. *Journal of Consumer Behavior*, 12(3), 67-89.
- Smith, R., & Johnson, M. (2018). The History of Bread: A Culinary Perspective. *Gastronomy Journal*, 6(2), 187-200.
- Stolzenbach, S., Bredie, W. L. P., Christensen, R. H. B., & Byrne, D. V. (2013). Impact of product information and repeated exposure on consumer liking, sensory perception and concept associations of local apple juice. *Food Research International*, 52, 91-98.
- White, E. (2021). Sensory analysis methods in the food industry. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 15, 78-92.
- White, F., & Garcia, H. (2019). *Advances in Sensory Analysis for Food and Beverage Quality*. Woodhead Publishing.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****FARKLI MAYA TÜRLERİNİN EKMEK ÜRETİMİNDE KULLANILMASININ TÜKETİCİ TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
LEZZETTE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME**

Giriş ve Çalışmanın Amacı: Bu araştırma, gıda sektöründe tüketicilerin ürün tercihlerini belirleyen önemli faktörlerden biri olan duyuşal özellikleri detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, gıda üreticilerinin ürün portföylerini tüketici beklentilerine daha etkin bir şekilde uyumlu hale getirebilmeleri için duyuşal analiz yöntemini kullanarak farklı maya türleriyle üretilen ekmeklerin tüketiciler üzerindeki algılanan lezzet ve genel kabul edilebilirlik üzerindeki etkilerini araştırmaktır.

Kavramsal/kuramsal çerçeve: Bu bölümde, yapılan çalışmanın konusuyla ilgili literatür taraması detaylı bir şekilde sunulmuştur. Gıda sektöründe duyuşal analizlerin önemi ve bu analizlerin ürün geliştirme süreçlerindeki rolü vurgulanarak, mevcut literatürdeki çalışmaların özeti yapılmıştır. Ayrıca, bu araştırmanın literatürdeki boşlukları nasıl doldurabileceği ve alanındaki bilgiye ne gibi katkılar sunabileceği açıklanmıştır.

Yöntem ve Bulgular: Araştırmanın yöntemolojik çerçevesi, deneysel bir tasarımı benimsemekte olup, üç farklı maya türü ile hazırlanan ekmeklerin tüketiciler tarafından algılanan özelliklerini değerlendirmek amacıyla duyuşal analiz yöntemi kullanılmıştır. Duyuşal analizler için kullanılan veriler, panelistlerin "görüntü," "lezzet," "doku," "koku" ve "genel kabul edilebilirlik" kriterlerine dayalı değerlendirmelerini içeren bir anket aracılığıyla toplanmıştır.

Araştırma kapsamında, 22 kişilik bir panelist grubu, görsel olarak benzer ancak içerik açısından farklı üç farklı maya türü ile hazırlanan ekmekleri değerlendirmek üzere seçilmiştir. Bu panelistler, yaşları 20 ile 55 arasında değişen ve eğitim düzeyi yarı eğitilmiş olan bireylerden oluşmaktadır.

Panelistlerden elde edilen duyuşal analiz verileri, Friedman S ve Wilcoxon İşaretli Sıra Testi analizleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu istatistiksel yöntemler, farklı maya türleri arasında lezzet, doku, koku ve genel kabul edilebilirlik açısından anlamlı farklılıkları belirlemek için uygulanmıştır. Analiz sonuçları, tüketicilerin tercihleri ve algıları üzerindeki etkileri anlamak adına kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler:

Araştırmanın sonuçları, fırın sektöründe kullanılan farklı maya türlerinin ekmeklerde kullanılmasının tüketici tercihleri üzerinde önemli bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, ekmeklerin görüntü, lezzet, doku, koku ve genel kabul edilebilirlik açısından farklı maya seçeneklerine bağlı olarak farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Görüntü açısından, ekşi maya ile hazırlanan ekmeğe diğer iki maya ile hazırlanan ekmeklere göre daha iyi durumda olduğu bulgulanmıştır.

Lezzet açısından, ekşi maya ile hazırlanan ekmeğe diğer iki maya ile hazırlanan ekmeklere göre önemli ölçüde daha yüksek puan aldığı görülmüştür. Bu, tüketicilerin lezzet konusundaki tercihlerinin belirgin bir şekilde bu maya türüne yöneldiğini göstermektedir.

Koku değerlendirmesinde de benzer bir eğilim gözlemlenmiştir. Ekşi maya ile hazırlanan ekmeğe diğerlerine göre daha yüksek puan aldığı görülmüştür. Bu, koku özelliklerinin tüketici memnuniyeti üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Doku açısından incelendiğinde, yine ekşi maya ile hazırlanan ekmeğe en yüksek puanı aldığı görülmüştür. Bu, ekmeklerde doku özelliklerinin tüketiciler için önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Son olarak, genel kabul edilebilirlik değerlendirmesinde de ekşi maya ile hazırlanan ekmeğe en yüksek puanı aldığı görülmüştür. Bu, tüketicilerin bu maya türü ile elde edilen ekmeklerin tatlarına olumlu bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir.

Sonuç olarak, fırın işletmeleri için farklı maya türlerinin seçimi, ekmeklerde tüketici tercihleri ve memnuniyeti üzerinde belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre tüketiciler tarafından en çok tercih edilen ekşi maya türüdür. Bu nedenle, fırın işletmelerinin ürünlerini daha çekici hale getirmek ve tüketicileri memnun etmek için bu maya seçeneklerini değerlendirmeleri önerilmektedir. Ayrıca, tüketicilerin duyuşal tercihlerini anlamak ve ürünlerini bu tercihlere uygun şekilde tasarlamak, fırın işletmeleri için rekabet avantajı sağlayabilir.

Bu Alanda Hizmet Veren İşletmelere Öneriler:

- Ekşi Maya Kullanımını Vurgulayın: Müşteri tercihleri doğrultusunda, ekşi maya ile hazırlanan ekmekleri ön plana çıkarın. Menüde bu özel ekmekleri belirgin bir şekilde tanıttırın ve müşterilere lezzet, koku ve doku açısından farkları hakkında bilgi verin.

- Lezzet Deneyimini Pazarlayın: Ekşi maya ile üretilen ürünlerin lezzetini vurgulayın. Müşterilere, bu ürünlerin farklı ve zengin lezzet profillerine sahip olduğunu anlatarak, lezzet deneyimini öne çıkarın.

Doku ve Koku Profiline Dikkat Çekin: Ekşi maya ile hazırlanan ekmeklerin özellikle doku ve koku açısından üstün olduğunu vurgulayın. Bu özellikleri müşterilere tanıttırın, ürünlerinizin öne çıkmasını sağlayabilir.

- Deneme Paketleri Sunun: Müşterilere farklı maya türlerini içeren deneme paketleri sunarak, çeşitli lezzetleri deneme fırsatı verin. Bu, müşterilerin kendi tercihlerini keşfetmelerini sağlayarak daha bilinçli alışveriş yapmalarına olanak tanıttır.

- Ekşi Maya Eğitimleri ve Tadım Etkinlikleri: Müşterilere ekşi mayanın kullanımı hakkında bilgi veren eğitimler düzenleyin. Ayrıca, düzenli olarak ekşi maya ekmeğe tadım etkinlikleri düzenleyerek müşterilerin bu ürünler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlayın.

Bu öneriler, araştırmanın bulgularına dayanarak müşteri memnuniyetini artırmak ve ekşi maya ile hazırlanan ekmekleri vurgulayarak fırın işletmelerinin tercih edilme oranını yükseltmek için sunulmaktadır.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Cevat ERCİK			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Farklı maya türlerinin ekmeğin üretiminde kullanılmasının tüketicilerin tercihleri üzerindeki etkisi: lezzette karşılaştırmalı inceleme			
Tarih <i>Date</i>	30.06.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Cevat ERCİK	%100	-	Araştırmaya katılanlara teşekkür ediyorum.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1440403

ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ÖRGÜTSEL MUHALEFET ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: BİR HAVAYOLU KARGO İŞLETMESİ ÖRNEĞİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Ümit KANMAZ*

* İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Hava
Trafik Kontrolü.

e-posta: umit.kanmaz@nisantasi.edu.tr

ORCID 0000-0003-2186-2737

Dr. Ahmet CAN*

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sivil
Havacılık Yüksekokulu.

e-posta: ahmetcan@mu.edu.tr

ORCID 0000-0002-9867-4163

ÖZ

Yazında, örgütsel bağlılığın örgütsel muhalefet üzerindeki etkisine dair sınırlı çalışma olduğundan bu çalışmanın amacı, hava kargo sektöründe örgütsel bağlılığın örgütsel muhalefet üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada, örgütsel bağlılığın örgütsel muhalefet davranışı üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlandığından çalışma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama desenine göre yürütülmüştür. Çalışmanın evrenini hava kargo sektöründe faaliyet gösteren bir havayolu kargo firması çalışanları oluşturmaktadır ve bu kapsamda araştırmanın örneklemini bir havayolu kargo firmasında çalışan 278 personel oluşturmaktadır. Araştırma verileri anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ilk olarak; *örgütsel bağlılığın yapıcı açık muhalefet (YAM)* üzerinde herhangi anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. İkinci olarak, *örgütsel bağlılığın dışsal muhalefet (DM)* üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü olarak, *örgütsel bağlılığın gizli muhalefet (GM)* üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Dördüncü olarak, *örgütsel bağlılığın sorgulayıcı açık muhalefet (SAM)* üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Muhalefet, Hava Kargo**Jel Kodları:** D23, M10, L20, L93THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT ON ORGANIZATIONAL DISSENT:
AN EXAMPLE OF AN AIRLINE CARGO BUSINESS

ABSTRACT

Since there are limited studies on the effect of organizational commitment on organizational dissent in the literature, the aim of this study is to investigate whether organizational commitment has an effect on organizational dissent in the air cargo sector. Since the study aimed to determine the effect of organizational commitment on organizational opposition behavior, the study was conducted according to the relational survey design, one of the quantitative research designs. The population of the study consists of employees of an airline cargo company operating in the air cargo sector, and in this context, the sample of the study consists of 278 personnel working in an airline cargo company. Research data was collected by survey technique. According to the findings obtained from the research, firstly; It was determined that organizational commitment did not have any significant effect on constructive open dissent (COD). Secondly, organizational commitment was found to have a significant effect on external dissent (ED). Third, organizational commitment was found to have a significant effect on latent dissent (LD). Fourth, organizational commitment was found to have a significant effect on questioning open dissent (QOD).

Keywords: Organizational Commitment, Organizational Dissent, Air Cargo**Jel Codes:** D23, M10, L20, L93**Geliş Tarihi/Received:** 20.02.2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 02.06.2024**Yayın Tarihi/Printed Date:** 30.06.2024

Kanmaz, Ü. ve Can, A., (2024). "Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisi: Bir Havayolu Kargo İşletmesi Örneği". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1) 94-114.

¹ Bu çalışma birinci yazarın Doç. Dr. Selami Özcan danışmanlığında 2017 tarihinde tamamladığı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Günümüzde işletmeler, açık bir sistemin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir; bu bağlamda, açık sistemlerin makul olduğu ifade edilmektedir (Ustakara ve Yıldız, 2020: 185). Tüm açık sistemler gibi, işletmeler de çevre ile etkileşim halindedir, zamanla değişim ve dönüşüm içine girmektedirler. Değişim ve dönüşüme ayak uyduramayan işletmeler bozulmaya uğrayarak varlıkları risk altına girebilmektedir (Ece, 2017: 1). Ekonomik unsurun en büyük payı işletmeler sayesinde üretilmektedir, bu yönüyle işletmeler çalışanlarına, hissedarlarına ve nihayetinde de topluma artı değer yaratan en önemli yapı taşları olarak görülmektedir. Bir işletmenin var olabilmesi için çalışanlarının ortak bir amaç etrafında bir araya gelmesi ve bu ortak amacı gerçekleştirmeleri için vazifelerini yapmaya istekli olmaları gerekmektedir. Bu çalışma, hava kargo sektöründe örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet kavramlarını inceleyerek, örgütsel muhalefetin ve örgütsel bağlılığın öneminin artırılmasını amaçlamaktadır. Genel itibariyle havacılık sektörü; dinamik (Acarbay, 2016: 148; Turğut ve Songur, 2022: 393), yoğun rekabetin yaşandığı (Budd ve Ison, 2017; İlerler ve Gulova, 2020: 496) görevlerin yüksek stres içerisinde yerine getirilmeye çalışıldığı (Aksu ve Odabaş, 2021; Can, 2023), uluslararası şartları taşıması gereken çalışanların istihdam edildiği ve işgücü devir oranının yüksek olduğu (Mercan ve Can, 2023) bir sektördür. Dolayısıyla bu sektörde çalışanların örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet ilişkisinin ortaya çıkarılması çalışanların ve örgütün verimliliğinin artırılması noktasında önemli olabilecektir.

Örgütsel bağlılık örgütsel muhalefet üzerinde etkili midir? bu çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın diğer bir amacı ise; dinamik, sürekli gelişen, dünya ekonomisinde büyük bir paya sahip, rekabet yoğun, uluslararası şartları taşıması gereken bireylerin istihdam edildiği havacılık sektöründe çalışanların örgütsel bağlılığının örgütsel muhalefetlerini etkileyip etkilemediğini ortaya koymaktır. Bu anlamda örgütsel bağlılık kavramı ile örgütsel muhalefet kavramı ilişkisi hava kargo sektörü çalışanları özelinde araştırılmıştır. Yazın incelendiğinde hava kargo sektörü çalışanları üzerinde ilgili değişkenlerin ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bu çalışma, havacılık sektöründe bir boşluğu doldurmasının yanında, gelecekte yapılacak olan havacılık sektörüne ilişkin karşılaştırmalı çalışmalar bağlamında önem arz edebilecektir. Bunlar bu çalışmanın katkılarını oluşturmaktadır.

İki ana bölümden oluşan bu çalışmada, birinci bölüm kavramsal çerçeve olup bu kısımda örgütsel bağlılık, örgütsel muhalefet kavramı incelenmiş akabinde ise bu iki değişkenin birbiri ile olan ilişkisi incelenmiştir. Çalışanların işletmelerine olan bağlılıkları birçok açıdan işletmelerini pozitif yönden etkileyebilmektedir. Örgütsel bağlılığı fazla olan çalışanların işletmelerinden ayrılma niyetleri daha az olduğu gibi işletmelerinin amaçlarına ulaşmaları konusunda da çok daha iyi bir performans gösterebilmektedirler. Tüm bu sebeplerden dolayı birinci bölümün ilk kısmında örgütsel bağlılık kavramı incelenmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak örgütsel bağlılığın boyutları açıklanmış, akabinde örgütsel bağlılığın önemi üzerinde durulduktan sonra, bu çalışmanın ikinci değişkeni olan örgütsel muhalefet kavramından bahsedilmiş olup bu kapsamda örgütsel muhalefetin boyutları ve örgütsel muhalefetin önemi irdelenmiştir. Örgütler, amaçlarına ulaşabilmek için sahip oldukları kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmelidirler. Bu bağlamda, etkinliği artırılması gereken en önemli kaynağın insan unsuru olduğu ifade edilmektedir (Yaman, 2021: 62). Bu gibi durumlarda, çalışanlar düşüncelerini ifade ederek örgütsel kararlara katılmak ve örgüt içi demokrasinin işleyişine destek olmak isteyebilmektedirler.

Örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet değişkenlerinden bahsedildikten sonra, bu iki değişken arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Bu kapsamda bu iki değişkenin ortak işlenmiş olduğu literatür taranarak ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yapılan bu literatür çalışmasına göre örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefetin birbiri ile ilişkili olduğu (Kassing, 2007; Kassing, 2008; Kassing, vd., 2012; Wang vd., 2014; Ergün, 2017) bazı çalışmalarda ise örgütsel muhalefetin örgüt içi demokrasinin gelişmesine önemli katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Naktiyok, 2019, Zengin, 2019). Aynı zamanda, çalışanın örgüte bağlılığının yüksek olması, muhalefetini ifade etmesini beklenen bir durumdur. Ancak, ahlaki bağlılık seviyesi yüksek olan bir çalışan bile, örgütün amacını değerli

bulmasına rağmen endişe ve korkularından dolayı üst yönetime muhalefetini ifade etmekten kaçınabildiği belirtilmektedir (Balay, 2010).

Araştırmanın ikinci bölümünde ise araştırmanın metodolojisi anlatılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın metodolojisinden bahsedilerek bölüm içinde araştırmanın amacı ve önemi, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, modeli ve hipotezleri tanıtılmıştır. Veri toplama ve analiz yöntemlerine dair sunulan bilgilerin ardından, araştırmaya ilişkin bulgulara yer verilerek genel bir değerlendirme yapılmış ve işletme yöneticilerine faydalı olabileceğine inanılan bazı öneriler sunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel davranışın önemli kavramlardan biri olan örgütsel bağlılık, genellikle örgüt başarısının temeli şeklinde değerlendirilmektedir. Bu kavramın, çalışanların verimliliği, performansı, sadakati, motivasyonu ve iş tatmini düzeyleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna inanılmaktadır ve bu kavrama olan ilgi giderek artmaktadır. Ayrıca bu kavram gelecekte de devamlılığını sürdürecektir bir olgu olarak kabul edilmektedir (Özkalp ve Kırel, 2018: 664). Çünkü günümüz küresel rekabet ortamında örgütlerin temel amacı en iyi olabilmektir ve bunu başarmanın yolu da çalışanların örgütlerine olan bağlılıklarını sağlamaktan geçtiği ifade edilmektedir (Ücel ve Yılmaz, 2023).

Örgütsel bağlılık, bireyin örgütün hedeflerini ve değerlerini benimsemesi, bu hedeflere ve değerlere uygun olarak çaba göstermesi ve örgüt içindeki üyeliğini sürdürme isteği olarak tanımlanmıştır (Durna ve Eren, 2005). Bateman ve Strasser (1984) ise örgütsel bağlılığı; çok boyutlu, bireyin örgüne bağlılığını gerektiren, yine bireyin gönüllü biçimde efor harcamak istemesini gerektiren ve örgüt üyeliğini devam ettirme isteğini içeren bir kavram olarak tanımlamıştır.

Psikolojik bir tutum olarak örgütsel bağlılığın en az üç ayrılabilir unsuru olduğu belirtilmiştir. Bunlar, duygusal, devam ve normatif bağlılık olarak kabul gören unsurlar olup (Meyer ve Allen, 1991: 61) örgütsel bağlılığı ölçmek için yaygın olarak kabul gören bir yöntemdir (Battal ve İbrahim, 2023: 318). Bağlılığın gelişimi ve sonuçlarıyla doğrudan ilgili çalışmaların sayısı dramatik bir şekilde artmakla kalmamış, aynı zamanda bağlılığın birincil ilgi odağı olmadığı çalışmalarda da genellikle bir değişken olarak dâhil edilmiştir (Meyer vd.,1993: 538). Meyer ve Allen'a (1991) göre örgütsel bağlılık, bir çalışanın örgüte katılımını veya bağlantısını açıklar. Meyer ve Allen (1991) örgütsel bağlılık literatürünü gözden geçirdiklerinde, bağlılığın tanımlarında üç farklı tema belirlemişlerdir: Örgüte duygusal bir bağlılık olarak bağlılık, örgütten ayrılmayla ilişkili olarak algılanan bir maliyet olarak bağlılık ve üçüncü olarak da örgütte kalmaya yönelik olarak bir yükümlülük olarak bağlılık. Bu bağlılık boyutlarını sırasıyla duygusal, devam ve normatif bağlılık olarak adlandırdılar (Meyer vd.,1993: 539; Battal ve İbrahim, 2023: 318).

Meyer ve Allen'a (1991) göre, duygusal bağlılık öncelikle örgüt ve çalışan arasındaki sevgi, özdeşleşme, duygusal bağ, katılım ve yakınlık üzerinden tanımlanmaktadır (Falce vd., 2022: 4). Duygusal bağlılık; takdir, çaba, hayranlık ve örgütte kalma arzusunun katkı sağlamakta ve böylece birey ve örgüt arasında duygusal bağlılık yaratmakta olduğu belirtilmektedir (Mowday vd., 1979). Diğer bir ifade ile duygusal bağlılık, çalışanların örgüte bağlılıklarında sahip oldukları ilginin yanı sıra çalışanın örgüt içindeki aidiyet duygusunu ifade ettiği belirtilmektedir (Battal ve İbrahim, 2023: 318). Duygusal bağlılık, örgütsel bağlılık türlerinin en güçlüsü ve arzu edileni olarak değerlendirilmektedir (Eren, 2010). Hatta örgütüne duygusal bağlılık hisseden bireylerin, her işverenin hayalini kurduğu, gerçek anlamda örgütünü benimsemiş ve kendisini örgütüne adanmış sadık çalışanlar olarak değerlendirilmektedir (Bayram, 2005). İkinci alt boyut olan Normatif bağlılıkta ise örgüte bağlılığın, görev, ilke ve etiğe dayalı bir bireyin içsel fikri veya normu nedeniyle var olduğu belirtilmektedir. Böylece, yıllar içinde iş tatmini seviyelerindeki artış veya gelişmelerden bağımsız olarak birey şirkete bağlı kalabilmektedir. Çalışan ahlaki bir yükümlülük hissettiği için örgütten ayrılması sadakatsizlik olarak algılanacağından kalıcılığıyla şirketi ödüllendirdiği belirtilmektedir (Falce vd., 2022: 4-5). Diğer bir ifade ile normatif bağlılık, çalışanların iş arkadaşlarına ve yöneticilerine karşı örgütün ahlaki ve etik kurallarına uygun

olarak sahip olmaları gereken tutum olarak ifade edilmektedir (Allen ve Meyer, 1996). Normatif bağlılığı yüksek olan çalışanların örgüt içerisinde çalışmayı bir sorumluluk ve görev bilincinin parçası olarak gördükleri belirtilmektedir (Eren, 2010). Üçüncü olarak devam bağlılığının ise, çalışanın duygusal düşünceler olmadan işe devam etme veya işten ayrılma arasındaki maddi maliyetleri karşıladığında ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Falce vd., 2022: 4-5). Diğer bir deyişle, devam bağlılığı çalışanların işe başladıklarında katlanabilecekleri maliyetleri (emeklilik, ikramiyeler, ödüller, kariyer basamakları, tazminatlar vb.) gösterdiği belirtilmektedir (Battal ve İbrahim, 2023: 318). Özetle; duygusal bağlılığa sahip olan çalışan istediği için, devam bağlılığına sahip çalışan ihtiyacı olduğu için, normatif bağlılığa sahip çalışanın ise yükümlülük hissettiği için örgütte kalmak istediği ifade edilmektedir (Sabuncuoğlu ve Vergiliel Tüz, 2013).

Diğer bir ifade ile, örgütsel bağlılık, çalışanların örgütün amaç ve değerlerini kabul etmelerini, bu hedeflere varmak adına çalışanların güçlü bir istek duymalarını ve aynı zamanda örgütten ayrılma konusunda bir arayış içerisine girmeme olarak ifade edilmektedir (Modway vd., 1979: 228). Aynı zamanda örgütsel bağlılık, bireyin örgütsel hedefleri ve değerlerini benimseme, bunlara ulaşma ve örgüt üyeliğini sürdürme arzusu olarak değerlendirilmektedir (Modway vd., 1982). Örgütsel bağlılığın çalışanların hedef ve değerlerini içeren çok boyutlu bir kavram olmanın yanı sıra, bağlılığın çift taraflı olması gerektiği de belirtilmiştir. Diğer bir ifade ile, örgütün çalışanlarını desteklemesi durumunda çalışanlarının örgütsel bağlılığının artabileceği belirtilmiştir (Eş vd., 2023: 747). Örgütsel bağlılık, yalnızca bireysel performansı değil, aynı zamanda işten ayrılma niyetini, çalışanların katılımını ve örgütsel sessizliği de etkileyen çok önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle işletmelerin hayatta kalması ve refahında kilit bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Fitria ve Linda 2020, Akt., Lee ve Kim,2023: 1; Poulus vd., 2020; Mulki vd., 2008;).

Örgütsel bağlılık konusunun giderek artan önemi ve işletmeler için kritik bir yönetim uygulaması olarak tanınmasıyla birlikte, bu alanda birçok araştırmanın başlatıldığı gözlemlenmektedir (Bozkurt ve Yurt, 2013: 122). Özetle, günümüzde daha da önemli hale gelen örgütsel bağlılık kavramına yöneticilerin çok daha fazla önem vermesi gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü örgütsel bağlılığı fazla olan çalışanların devamsızlığı, işletmedeki iş gücü devir hızının daha düşük olduğu yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur (Katz ve Kahn, 1977: 436). Yüksek örgütsel bağlılık düzeyi, örgütlerin performansını da olumlu yönde etkileyebilmektedir (Esmer ve Yüksel, 2017: 264). Çalışanların ve örgütün birbirlerine karşılıklı olarak gönülden bağlı olmaları durumunda örgütsel bağlılık artacak bu durumda örgütsel bir kültürün oluşmasına katkı sunulabileceği belirtilmektedir. Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar sayesinde işletme rekabet gücünü artırabileceği gibi, örgütsel hedef ve amaçlara çok daha kolay erişme imkânı bulabileceği ifade edilmektedir. Buna karşın, örgütsel bağlılığı düşük olan çalışanlar ise, işe geç gelme, devamsızlık, iş gücü devir hızının yüksek olması, işe ve iş yerine yabancılaşmanın fazla olması, negatif anlamda örgütsel muhalefetin fazla olmasına sebep olabilmektedir (Balay, 2000). Bakan'a göre (2011) ise, örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar, stresin memnuniyetsizliğe dönüşmesini engelleyebilmektedir. Kısaca yöneticilerin, işletme içerisinde örgütsel bağlılığı artırdıkları takdirde işletme içerisinde sorun üreten değil mevcut sorunlara çözüm bulan bir örgütsel kültür oluşmasına katkıda bulunabilecekleri belirtilmektedir.

1.2. Örgütsel Muhalefet

Muhalefet, karar vermede nesnel bilgilerin kullanımını teşvik etmek aynı zamanda karar vericinin tercihlerine güvenilirlik kazandırmak için yararlı bir süreç olarak ifade edilmektedir. Ancak, muhalefet uygulayıcının içsel motivasyonuna zarar verme olasılığı olduğu için de, örgütsel verimliliğe zarar verebilmektedir. Muhalefetin, özellikle bilgi faydalı olduğunda ve belirsizlik yüksek olduğunda optimum olacağı belirtilmektedir (Landier vd., 2009: 761). Muhalefet, temel olarak örgüt üyelerinin yöneticileriyle fikir ayrılığına düşmeleri olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2010). Bu açıdan örgütsel muhalefet insanların farklı düşünmesinden kaynaklanan doğal bir durum olarak da değerlendirilmektedir (İnandı vd., 2020: 288).

Örgütlerde muhalefet her zaman hoşgörü ile karşılanmayabilir ve nadiren teşvik edilebildiği belirtilmektedir. Muhalefet eksikliği, yönetsel yanlış hesaplamalara, stratejik ve taktiksel hatalara yol açabildiği ifade edilmektedir (Stanley, 1981: 13). Ayrıca, muhalefetin öz denetim,

demokrasi, adalet ve örgütsel gelişim gibi bir dizi olumlu sonuca yol açtığı belirtilmektedir; ancak aynı zamanda huzuru bozan bir değişken olarak da kabul edilmektedir (Özdemir, 2010: 7).

Örgütsel muhalefet, çalışanlar ve örgüt arasındaki anlaşmazlık olarak da tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile, örgütsel muhalefet, çoğunlukla işletme içinde alınan kararlar veya faaliyetlerle ilgili fikir ayrılıklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak muhalefet bazen açık, bazen gizli bazen de dışarıya karşı yapılmaktadır (Nalbantoğlu ve Ulufer Kansoy, 2023: 260-261). Kassing'e göre (1997: 311) örgütsel muhalefet çalışanların, kurumları ile fikir ayrılıklarına düştükleri durumlarda hissettikleri memnuniyetsizlikten dolayı koydukları bir tepki olarak ifade edilmektedir. Örgütsel iklimlerin çalışan muhalefetine tolere etme, yanıt verme ve ele alma yetkinliğinin önemli olduğu belirtilmektedir. Bu yetkinlikler, çalışanların sesini tanıma çabalarında kritik bir rol oynayabilmektedir. Aynı şekilde, çalışan bağlılığı, sadakati ve özdeşleşmesini teşvik eden mekanizmalara katılım, muhalefete olan toleransı artırabildiği ifade edilmektedir (Kassing, 1998: 352).

Örgütsel muhalefetin, muhalif tavırların yöneticilere doğrudan sergilenmesi dikey veya açık muhalefet olarak; aynı düzeydeki meslektaşlarla paylaşılması gizli veya yatay muhalefet olarak; işyeri dışındaki kişilerle veya çalışanın kendi ailesiyle paylaşılması ise dışsal muhalefet olarak tanımlanmaktadır (Kassing ve Armstrong, 2002: 40; Kassing, 1998).

Açık muhalefetin, çalışanların organizasyon içindeki uyumu etkili bir şekilde etkileyebilecek izleyicilere muhalefetlerini ifade ettiklerinde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu muhalefet tarzının herhangi bir misillemeye yol açmayacağı belirtilmektedir (Kassing, 1997: 326). Başka bir deyişle, açık muhalefet, memnuniyetsizliğin örgütsel yapılanmaya etki edebilecek şekilde örgüt üyelerine açık ve net bir şekilde ifade edilmesi olarak ifade edilmektedir (Sadykova ve Tutar, 2014: 7). Aynı zamanda açıkça muhalif olanların örgütleriyle daha fazla özdeşleştiği belirtilmektedir (Kassing, 2001: 458). Gizli muhalefet, çalışanların muhalefet tutumlarını örgüt içinde kendi konumlarına yakın veya benzer konumlardaki diğer üyelerle paylaşması olarak tanımlanmaktadır (Payne, 2014). Çalışanlar, kendilerinin hasım olarak algılanacağına inandıklarında, ancak aynı zamanda misillemeye karşı bir dereceye kadar güvenceye sahip olduklarını hissettiklerinde bu durumun ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Gizli muhaliflerin, kendilerine misillemeye karşı bir tür örgütsel baskı sağlayan faktörlere sahip olabildikleri belirtilmektedir. Düşmanca muhalefet yapan çalışanların, kuruluşlarını içeriden değiştirmek istedikleri, ancak bunu çok bencil nedenlerle ve oldukça etkisiz yollarla yaptıkları belirtilmektedir. Bu sebepten dolayı, değişim yaratma çabaları ihmal edilmiş olarak değerlendirilmektedir. Dışsal muhalefetin, çalışanların muhalefetlerinin hasım olarak algılanacağına ve muhtemelen bir tür misillemeye yol açacağına inandıklarında ortaya çıktığı belirtilmektedir. Böylece dışsal muhalefette, çalışanlar muhalefetlerini dış izleyicilere, etkisiz iç izleyicilere ve diğer çalışanlarla uyum içinde ifade etmeyi seçtiklerinde ortaya çıktığı belirtilmektedir (Kassing, 1997: 327).

Yöneticiler çalışanlarına karşı adaletsiz davrandığında, haklarını çiğnediğinde ve onları karar alma süreçlerine dâhil etmediğinde, çalışanların örgütsel muhalefet göstermesinin muhtemel olduğu ifade edilmektedir (Kassing ve Armstrong, 2002). Diğer bir ifade ile çalışan muhalefetinin tatmin edici olmayan örgütsel durumlardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Memnuniyetsizlik hissedilebilir fakat ifade edilemez bundan dolayı önemli olan ise, muhalefetin yapıcı bir şekilde ifade edilmesinin olumlu sonuçları olduğu belirtilmektedir (Zhan ve Hample: 2016: 442). Aynı zamanda, günümüz rekabet ortamında örgütlerin sürdürülebilirliğini sağlamanın en önemli faktörlerinden biri, çalışanların örgütsel muhalefet davranışlarını teşvik etmektir, çünkü örgütsel muhalefet, yöneticiler ve çalışanlar için tatmin edici olmayan koşulları, anlaşmazlıkları ve karşıt fikirleri çözmek adına bir fırsat olarak değerlendirilebilmektedir (Koçoğlu Sazkaya ve Tuğrul, 2022: 32).

Bireysel, ilişkisel, örgütsel faktörlerle bağlantılı kavramlar ve muhalefeti tetikleyen olayların rolü çalışanların muhalefet anlayışı ve kararları üzerinde bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda bireysel faktörler ilişkisel ve örgütsel kombinasyon ile etkileşime girdiğinde çalışanların muhalefet tarzları üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Çalışanların yöneticileri ile sahip oldukları ilişki tarzının da muhalif davranışlarını etkilemekte olduğu ifade edilmektedir. İlişkisel ve bireysel faktörlerin yanı sıra örgütsel faktörlerin de çalışanların muhalefet tarzlarına katkıda bulunduğu, ancak muhalefet kararı aslında belirli bir sorundan, muhalefeti tetikleyen olaydan

kaynaklanmakta olduğu belirtilmektedir (Kassing, 2008: 344-345). Hegstrom'a (1990) göre baskıcı bir örgütsel ortamda çalışanlar muhalif davranışlarını sergilemekten kaçınmaktadırlar. Kassing ve Armstrong (2002) ise tetikleyici olayları, çalışanların muhalefet davranışına katkıda bulunan önemli bir unsur olarak görmektedir. Örneğin çalışanların zarar görmesi durumunda ve etik olmayan örgütsel uygulamalara karşı daha fazla muhalefet ettikleri gözlemlenmiştir (Kassing, 2008: 346). Diğer bir ifade ile, Kassing'in ortaya koymuş olduğu yaklaşıma göre; çalışanları muhalefet etmeye iten birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenler, çalışanların karakteristik özelliklerinden örgütün ve yöneticilerin çalışanlarına yaklaşım tarzına kadar uzanmaktadır (Ötken ve Ceneci, 2013: 42). Çalışanlar, örgütsel muhalefeti açıkça ifade edemiyorsa, gizli veya dışsal muhalefet seçeneğine yönelebilmektedirler (Garner, 2007). Sadykova ve Tutar'a göre (2014: 4) örgütsel muhalefet, örgüt içinde farklı görüşlerin ve çeşitliliğin ifade edilmesini sağlamaktadır. Ancak, bu muhalefet yapıcı ve iyi niyetli olmalıdır; amacı, alternatif çözüm önerileri sunmak ve örgütün gelişimine katkıda bulunmak olmalıdır. Örgütsel muhalefet, örgüt içindeki çeşitliliği ve farklı bakış açılarını kabul etmenin bir göstergesi ve örgütsel demokrasinin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, yöneticiler işletme içerisindeki muhalefeti bir tehdit olarak görmemeli, muhalefeti işletmelerinin varlığını sürdürebilmelerine olanak sağlayan olgular olarak görmelidirler. Aynı zamanda yöneticilerin, örgütsel muhalefeti problemlerin işletme içerisinde görünür kılınmasına ve bu problemlerin çözümüne katkı sunan durumlar olarak değerlendirilmeleri gerektiği belirtilmektedir.

1.3. Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Muhalefet İlişkisi

Bu kısımda ise, örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet değişkenlerinin birlikte ele alındığı ortak çalışmalar ele alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak bu iki kavramın birbirini pozitif bir şekilde etkilediği çalışmalara yer verilmiş akabinde ise birbirlerini olumsuz etkileyen çalışmalara yer verilmiştir.

Kassing'e göre (2001) yöneticiler, çalışanların muhalif davranışlarını örgüte, politikalara veya uygulamalara yönelik bir saldırı olarak değil, bu durumu gelişme fırsatı olarak görmelidirler. Muhalefetin bastırılması veya bastırılmaya çalışılması, örgüt üyelerinin tatmin düzeylerini ve örgütsel bağlılıklarını azaltarak, daha az memnun örgüt üyelerine dönüşmelerine neden olabileceği belirtilmektedir (Tuncer ve Yıldırım, 2001: 2716). Paralel şekilde, açık muhalefet stratejilerini kullanmayı seçen çalışanların daha memnun ve kararlı olmaları beklenmektedir (Kassing ve Avtgis, 2001).

Aynı zamanda, yapıcı muhalefetle güçlenen örgütsel demokrasinin oluşturacağı olumlu bir iş ortamının, çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerinin artmasına katkıda bulunabileceği ifade edilmektedir (Sadykova ve Tutar 2014: 14). Aslanboğa'ya göre (2021: 55) devam bağlılığı ile dışsal muhalefet arasında bir ilişki saptanmazken, açık ve gizli muhalefet arasında ise düşük düzeyde pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Normatif bağlılık ile dışsal muhalefet arasında bir ilişki saptanmazken, açık ve gizli muhalefet arasında ise düşük düzeyde pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaya paralel şekilde Ergün ve Çelik (2021: 284) normatif bağlılığın örgütsel muhalefet boyutlarını doğrudan etkilemediğini, ancak açık muhalefeti yöneticiye ve paydaşa duyulan güven ile örgütsel destek aracılığıyla etkilediğini belirlerken; devamlı bağlılığının ise değişkenler üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını saptamıştır.

Yıldız (2013: 853) yapmış olduğu çalışmasında öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ile örgütsel muhalefet düzeyleri arasında orta düzeyde negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, Çam (2021) çalışanların örgütsel muhalefet düzeyi arttıkça, örgütsel bağlılık düzeylerinde düşme yaşandığını tespit etmiştir. Bir diğer çalışmada da gizli muhalefetin örgütsel bağlılığın alt boyutu olan duygusal bağlılığı önemli ölçüde olumsuz etkilediği bulgulanmıştır (Alnıaçık ve Erbaş Kelebek, 2021: 1). Aynı zamanda, diğer bir çalışmada da bağlılık düzeyi arttıkça, çalışanların yönetim düzeyinde fikir alışverişinde bulunarak ve ortak kararlar alarak sorunlara çözüm bulmaları daha kolay olabileceği ifade edilmiştir. Diğer bir ifade ile çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri arttıkça örgütsel muhalefet düzeylerinin düştüğü belirlenmiştir (Karaoğlu vd., 2020: 106). Farklı bir çalışmada ise yapıcı muhalefetin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği saptanırken sorgulayıcı ve yatay muhalefetin örgütsel bağlılığı

negatif yönde etkilediği bulgulanmıştır (Akbulut, 2023: 59). Bu bulguya paralel olarak Ergün (2017: 157) yapmış olduğu çalışmada devam bağlılığın dikey muhalefeti negatif yönlü etkilediğini saptamıştır.

2. Metodoloji

Araştırmada ilişkisel tarama tasarımı kullanılarak, hava kargo sektöründe faaliyet gösteren bir havayolu kargo işletmesinde çalışanların örgütsel bağlılığının örgütsel muhalefet üzerindeki etkisinin bulunması amaçlanmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın temel amacı, örgütsel bağlılığın örgütsel muhalefet üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu bağlamda, örgütsel bağlılığın ve örgütsel muhalefetin alt boyutları incelenerek, bu iki kavram arasındaki ilişkinin doğası ve gücü anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, örgütsel bağlılığın örgütsel muhalefetin yapıcı açık muhalefet, gizli muhalefet, dışsal muhalefet ve sorgulayıcı açık muhalefet gibi farklı alt boyutları üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Bu çalışma, işletme yöneticilerine, örgütsel bağlılığı artırmanın ve örgütsel muhalefeti yönetmenin stratejik önemini vurgulayarak, etkili yönetim ve organizasyonel performansı artırmak için yeni yaklaşımlar sunmayı amaçlamaktadır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, uluslararası bir havayolu kargo işletmesinde çalışan 741 kişi oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın örneklemi uluslararası bir havayolu kargo işletmesinde çalışan ve olasılıklı olmayan örneklem tekniklerinden basit rastgele örnekleme tekniğiyle seçilmiş 278 kişi oluşturmaktadır. Bu örnekleme yöntemi, örneği oluşturan elemanlar arasında araştırmacının problemine cevap bulacağına inandığı bireylerden oluşmaktadır (Karasar, 2014).

Söz konusu evreni yansıtabilecek örneklemin belirlenmesinde, aşağıdaki formülden faydalanılmıştır. Karasar (2014):

$$N: N t^2 p q / d^2(N-1) + t^2 p q$$

N: Hedef kitledeki birey sayısı, (741 çalışan)

n: Örneklem alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın görülüş sıklığı (0,9)

q: İncelenen olayın görülmeyiş sıklığı (0,1)

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değeri, (Örneklem hatası %5 ve güven düzeyi %95 için tablodan 1,96 okunmuştur)

d: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen +/- örneklem hatasını gösterir. (0,05) (Karasar, 2014).

Formülü kullanılarak çalışmanın evreni için %95 güven aralığında, \pm %5 örneklem hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü $n = 253$ kişi olarak hesaplanmıştır. Ana kütleyle temsil edebilecek minimum sayıya ulaşmak üzere toplam 500 çalışana anket formu ulaştırılmıştır. Anket formlarından doldurulmuş olarak geri dönen ve analizler için uygun 278 katılımcı örneklem olarak seçilmiştir.

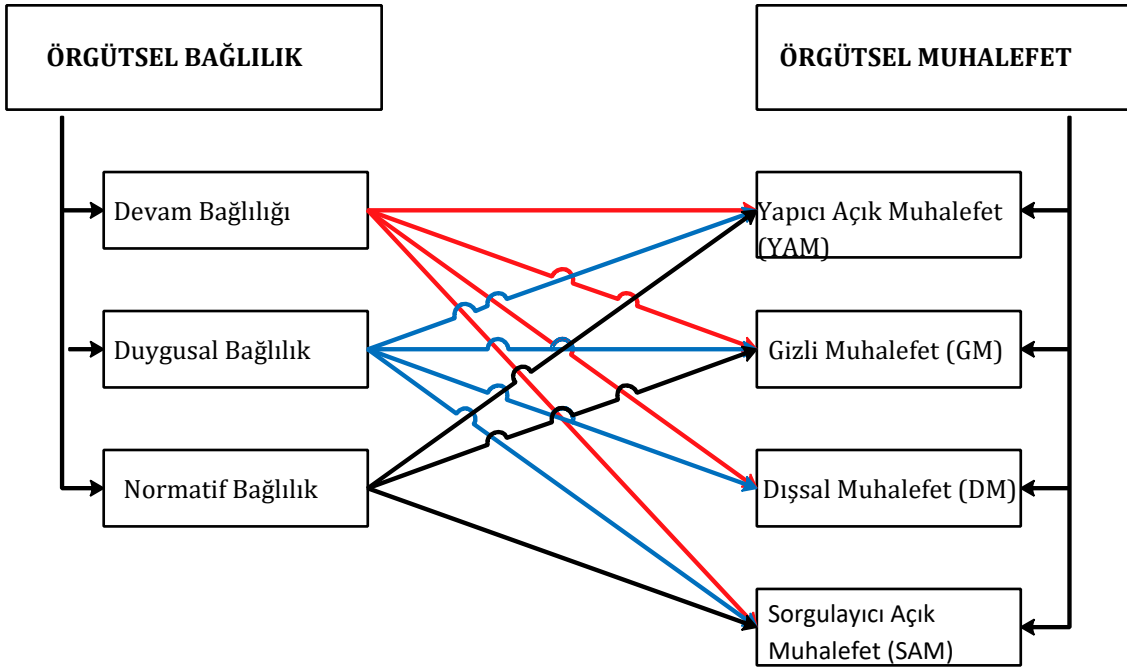
2.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışanlara uygulanan anket iki ölçekten oluşmaktadır. Örgütsel bağlılığı ölçmek için Meyer vd., (1993)'nin geliştirmiş olduğu 18 madde 3 boyuttan (devam bağlılığı, duygusal bağlılık, normatif bağlılık) oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin derecelendirilmesi "kesinlikle katılmıyorum (1)" ve "kesinlikle katılıyorum (5)" aralığında değişen beşli likert tipidir.

Örgütsel muhalefeti ölçmek için Kassing (1998) tarafından geliştirilen "Örgütsel Muhalefet" ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek 20 madde 3 boyuttan (açık muhalefet, gizli muhalefet, dışsal muhalefet) oluşmaktadır. Bu çalışmada, Kassing'in geliştirdiği örgütsel muhalefet ölçeği faktör analizine tabi tutulduğunda, Kassing'in belirttiği açık muhalefet, gizli muhalefet ve dışsal muhalefete ek olarak, dördüncü bir açık muhalefet boyutu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Ötken ve Cenkci'in (2013) çalışması ile paralellik göstermektedir. Ölçeğin derecelendirilmesi "kesinlikle katılmıyorum (1)" ve "kesinlikle katılıyorum (5)" aralığında değişen beşli likert tipidir.

2.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada ilişkisel tarama tasarımı kullanılmış olup, örgütsel bağlılık çalışmanın bağımsız değişkenini, örgütsel muhalefet ise çalışmanın bağımlı değişkenini ifade etmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modelinde yer alan değişkenlerden aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Örgütsel bağlılık ile yapıcı açık muhalefet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Örgütsel bağlılık ile dışsal muhalefet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Örgütsel bağlılık ile gizli muhalefet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Örgütsel bağlılık ile sorgulayıcı açık muhalefet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.5. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırma verilerinin analizi için SPSS 23.0 programı kullanılmış olup, sırasıyla faktör analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır.

2.5.1. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizi; maksimum varyansı açıklayan az sayıda açıklayıcı faktöre ulaşmayı hedefleyen ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişkileri esas alan bir hesaplama mantığına sahip bir teknik olarak ifade edilmektedir (Rennie, 1997). Sosyal bilimlerde yapı geçerliliğini test etmek için faktör analizi yapılmaktadır (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko, 2018: 89).

Örgütsel bağlılık ölçeğine ilişkin güvenilirlik ve faktör analizi yapılmış ve bulgular aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur. Analizler sonucunda, orijinal ölçeğe benzer şekilde üç faktörlü yapı oluşmuş olup Cronbach Alfa ise %80 oranında bulunmuştur.

Tablo 1. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Faktör ve Güvenirlik Analizi

	Faktörler			Güvenirlik
	Duygusal bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	
b1	,765			
b6	,714			
b2	,672			,846
b13	,663			
b4	,663			
b10		,816		
b8		,760		
b12		,739		,813
b11		,681		
b7		,506		
b17			,752	
b14			,715	
b16			,527	,805
b15			,526	
b18			,521	

Ölçek geneli Cronbach Alfa = .811, KMO=.809, ki-kare=728.165 toplam açıklanan varyans = %57.51

Ayrıca, ölçeğin genelinden her bir faktör için hesaplanan Cronbach Alfa katsayısının %80'in üzerinde olması, ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir. Tablo 2'de oluşan faktörlere ilişkin betimleyici istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 2. Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne İlişkin Betimleyici İstatistikler

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Duygusal Bağlılık	278	1,00	5,00	3,4793	,68434
Devam Bağlılığı	278	1,00	5,00	2,9439	,61417
Normatif Bağlılık	278	1,00	5,00	3,0767	,78013

Duygusal bağlılığın ortalaması 3,48±0,68, devam bağlılığının ortalaması 2,94±0,61 ve normatif bağlılığın ortalaması ise 3,08±0,78 olarak bulunmuştur.

Örgütsel muhalefet ölçeğine ilişkin güvenilirlik ve faktör analizi yapılmış ve çıktılar aşağıda Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Örgütsel Muhalefet Ölçeği Faktör ve Güvenirlilik Analizi

	Faktör				Güvenirlilik
	YAM	GM	DM	SAM	
m13	,835				,891
m11	,782				
m9	,747				
m15	,729				
m17	,602				
m1	,554				
m6		,796			,877
m8		,735			
m3		,583			
m18		,563			
m12		,427			
m16			,821		
m20			,791		
m10			,724		
m5				,838	,856
m4				,710	
m19				,580	

Ölçek geneli Cronbach Alfa = .842, KMO=.818, ki-kare=807.691 toplam açıklanan varyans = %61.36

Analizler sonucunda, orijinal ölçekten farklı olarak Ötken ve Cenkcı'nın (2013) çalışması ile paralel dört faktörlü yapı oluşmuş olup Cronbach Alfa ise %84 oranında bulunmuştur. Ötken ve Cenkcı'nın çalışmasında, Kassing'in örgütsel muhalefet ölçeğinin faktör analizinde açık muhalefet, gizli muhalefet ve dışsal muhalefete ek olarak dördüncü bir açık muhalefet boyutu ortaya çıkmış ve bunu "sorgulayıcı açık muhalefet" olarak adlandırmışlardır (Kaya, 2016: 92). Aşağıdaki tabloda da oluşan faktörlere ilişkin betimleyici istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 4. Örgütsel Muhalefet Ölçeği'ne İlişkin Betimleyici İstatistikler

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Yapıcı Açık Muhalefet	278	1,00	5,00	3,5612	,66034
Dışsal Muhalefet	278	1,00	5,00	2,5378	,75937
Gizli Muhalefet	278	1,00	5,00	2,9137	,82805
Sorgulayıcı Açık Muhalefet	278	1,00	5,00	3,2428	,70451

Yapıcı açık muhalefetin ortalaması $3,56\pm 0,66$, dışsal muhalefetin ortalaması $2,54\pm 0,76$, gizli muhalefetin ortalaması $2,91\pm 0,83$, sorgulayıcı muhalefetin ortalaması $3,24\pm 0,70$ olarak bulunmuştur.

2.6. Bulgular

Araştırma örnekleme ilişkin demografik faktörlere ilişkin bulgular Tablo 5'e verilmiştir.

Tablo 5. Araştırma Örneklemine Ait Bazı Özellikler

	Frekans	Yüzde
Yaş		
25 yaş ve altı	30	10,8
26-30	72	25,9
31-35	76	27,3
36-40	58	20,9
41 yaş ve üzeri	42	15,1
Toplam	278	100
Cinsiyet		
Erkek	168	60,4
Kadın	110	39,6
Toplam	278	100
Öğrenim durumu		
Lise	64	23,0
Ön Lisans	36	12,9
Lisans	150	54,0
Yüksek Lisans	28	10,1
Toplam	278	100

Tablo 5'e bakıldığında çalışanların yaklaşık %11'i 25 yaş ve altı kişilerden oluşmaktadır. Aynı zamanda, işletme çalışanlarının yaklaşık %60'ı erkeklerden oluşmaktadır. Bu bulgu hava kargo sektörünün erkek yoğunluklu bir sektör olduğunu göstermektedir. Son olarak, çalışanların yaklaşık %64'ü lisans ve yüksek lisans mezunu oldukları bulgulanmıştır.

Araştırmanın bu aşamasında ilk olarak korelasyon analizi yapılmış ve akabinde ise regresyon analizi yapılmıştır.

2.6.1. Korelasyon Analizi Sonuçları

Korelasyon analizi, Altunışık vd'ne göre (2012: 228) iki değişken arasındaki ilişkinin şiddetini belirleyen bir analizdir. Bu kapsamda, ölçekler arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için korelasyon analizinden faydalanılmıştır.

Tablo 6. Ölçekler Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Tablosu

	1	2	3	4	5	6	7
1. Duygusal Bağlılık	-	-,046	,498**	,120*	-,318**	-,251**	-,197**
2. Devam Bağlılığı		-	,110	-,087	,142*	,166**	,027
3. Normatif Bağlılık			-	,007	-,147*	-,029	-,121*
4. Yapıcı Açık Muhalefet				-	,229**	,320**	,503**
5. Dışsal Muhalefet					-	,411**	,136*
6. Gizli Muhalefet						-	,265**
7. Sorgulayıcı Açık Muhalefet							-

*p<0,05; **p<0,01 düzeyinde anlamlı

İlk olarak, duygusal bağlılık ile YAM arasında pozitif yönde ve çok zayıf ilişki olduğu belirlenirken; duygusal bağlılık ile DM ve GM arasında ise negatif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Son olarak, duygusal bağlılık ile SAM arasında ise negatif yönde ve çok zayıf şiddette bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

İkinci olarak devam bağlılığı ile DM arasında pozitif yönde ve çok zayıf şiddette bir ilişki olduğu tespit edilirken; devam bağlılığı ile GM arasında ise pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu bulgulanmıştır.

Son olarak, normatif bağlılık ile DM arasında negatif yönde ve çok zayıf şiddette bir ilişki olduğu belirlenirken; normatif bağlılık ile SAM arasında ise negatif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

2.6.2. Regresyon Analizi Sonuçları

Regresyon analizi, bağımlı ve bağımsız değişken arasında bir ilişkinin olup olmadığına; bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarı bağımsız değişkence açıklandığı sorularına cevap veren bir analiz türüdür (Altunışık vd., 2012: 233). Bu kısımda değişkenler arasındaki etkinin tespit edilmesi amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 7. Örgütsel Bağlılığın Yapıcı Açık Muhalefet Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model(p)	R ²
Sabit	3,456	12,054	,000			
Duygusal bağlılık	,140	2,098	,037	2,199	,088	,024
Devam bağlılığı	-,079	-1,222	,223			
Normatif bağlılık	-,049	-,824	,410			

İşletme çalışanlarının örgütsel bağlılığı, YAM başlığına ait varyansın %2,4'ünü açıklarken, örgütsel bağlılığın varyansa olan katkısı ise p 0.05'ten büyük olduğu için anlamlı bulunmamıştır. Her bir bağımsız değişken ayrı ayrı ele alınacak olursa;

Duygusal bağlılık, YAM' düzeyini artırırken; devam ve normatif bağlılığın ise açık muhalefet üzerinde herhangi bir etkisi tespit edilememiştir. Bu kapsamda, H1 hipotezi kabul edilmemiştir.

Tablo 8. Örgütsel Bağlılığın Dışsal Muhalefet Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model(p)	R ²
Sabit	3,283	10,475	,000			
Duygusal bağlılık	-,343	-4,687	,000	12,200	,000	,118
Devam bağlılığı	,160	2,245	,026			
Normatif bağlılık	-,007	-,112	,911			

Çalışanların örgütsel bağlılığı, DM'nin %11,8'ini açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle, DM'nin yaklaşık olarak % 12'si, çalışanların örgütsel bağlılığına bağlıdır.

Her bir bağımsız değişken ayrı ayrı değerlendirildiğinde; Duygusal bağlılık, DM düzeyini azaltırken; Devam bağlılığı, DM düzeyini artırmaktadır. Normatif bağlılık ise DM düzeyine etki etmemektedir. Bu kapsamda, H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9. Örgütsel Bağlılığın Gizli Muhalefet Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model(p)	R ²
Sabit	3,264	9,425	,000			
Duygusal bağlılık	-,357	-4,417	,000	9,499	,000	,094
Devam bağlılığı	,190	2,417	,016			
Normatif bağlılık	,108	1,519	,130			

Çalışanların örgütsel bağlılığı, GM'nin %9,4'ünü açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle, GM'nin yaklaşık olarak % 9'u, çalışanların örgütsel bağlılığına bağlıdır.

Her bir bağımsız değişken ayrı ayrı değerlendirildiğinde; Duygusal bağlılık, GM düzeyini azaltırken; Devam bağlılığı, GM düzeyini artırmaktadır. Normatif bağlılık ise GM düzeyine etki etmemektedir. Bu kapsamda, H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10. Örgütsel Bağlılığın Sorgulayıcı Açık Muhalefet Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model(p)	R ²
Sabit	3,903	12,868	,000			
Duygusal bağlılık	-,184	-2,604	,010	3,796	,011	,040
Devam bağlılığı	,025	,369	,712			
Normatif bağlılık	-,030	-,488	,626			

Çalışanların örgütsel bağlılığı, SAM'ın %4'ünü açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle, SAM'ın yaklaşık olarak %4'ü, çalışanların örgütsel bağlılığına bağlıdır.

Her bir bağımsız değişken ayrı ayrı değerlendirildiğinde; Duygusal bağlılık, SAM düzeyini azaltırken; devam ve normatif bağlılık ise SAM düzeyine etki etmemektedir. Bu kapsamda, H4 hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada literatürde ve çalışma hayatında güncelliğini koruyan iki önemli değişken olan örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet kavramından bahsedilmiştir. Bu kapsamda örgütsel bağlılığın örgütsel muhalefet üzerinde bir etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Türkiye’de hava kargo sektöründe faaliyet gösteren bir havayolu kargo işletmesi ise bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, İlk olarak ÖB ile YAM arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte dışsal muhalefetin yaklaşık %11’i, gizli muhalefetin yaklaşık %9’u ve sorgulayıcı açık muhalefetin ise %4’ü örgütsel bağlılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Alt boyutlar özelinde incelendiğinde ise ilk olarak, duygusal bağlılık, YAM’ı %14 oranında artırırken, yaklaşık %34 oranında DM’yi, yaklaşık %35 oranında GM’yi, yaklaşık %18 oranında ise SAM’ı azaltmaktadır. İkinci olarak devam bağlılığı ile YAM ve SAM arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Bununla birlikte devam bağlılığının, %16 oranında DM’yi, %19 oranında GM’yi artırdığı tespit edilmiştir. Üçüncü olarak ise normatif bağlılık ile YAM, DM, GM ve SAM arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatür incelediğinde ise; örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar (Wang vd., 2014; Kassing, 2008) bulunduğu gibi ilgili değişkenler arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar da (Yıldız, 2013; Kassing, 2000) mevcuttur.

Araştırma bulgularına göre, örgütsel bağlılığın yapıcı muhalefet üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak, örgütsel bağlılığın alt faktörleri ayrı ayrı incelendiğinde, duygusal bağlılığın yapıcı muhalefet üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Bu çalışmada, havayolu kargo sektöründe seçilen örneklemin beyaz yakalı çalışanlardan oluşması ve bu çalışanların eğitim seviyesinin yüksek olması (%64’ü lisans ve yüksek lisans mezunu) nedeniyle, bu çalışanların yöneticilerine karşı fikirlerini çekinmeden açık bir şekilde ifade edebildiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, örgüte duygusal bağlılık hissetmenin yapıcı ve açık muhalefet yapma olasılığını artırdığı ve herhangi bir durum sonucunda örgüt içindeki anlaşmazlık veya hoşnutsuzlukların diğer çalışanlara açık ve doğrudan ifade edilmesine neden olduğu söylenebilir (Kaya, 2016: 81-96). Karaoğlu vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel bağlılığın normatif bağlılık alt boyutu ile örgütsel muhalefetin açık muhalefet alt boyutu arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunduğu ortaya konmuştur. Ancak, literatürde bu bulguyu desteklemeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Yıldız (2013) yapmış olduğu çalışmada, örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutu ile örgütsel muhalefetin açık muhalefet alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

Örgütsel bağlılık ile dışsal muhalefet arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişkide, devam bağlılığının dışsal muhalefeti artırdığı, ancak duygusal bağlılığın dışsal muhalefeti azalttığı tespit edilmiştir. Dışsal muhalefet, çalışanların arkadaşları, aile üyeleri ve diğer önem verdikleri kişilere örgütsel politika ve uygulamalarla ilgili eleştirilerini açıklamayı içerdiğinden (Kassing, 1998: 183-229; Goodboy vd., 2008), bu noktada bu tür muhalefet genellikle işten ayrılma maliyetlerini düşürmeyle ilişkilendirilen devam bağlılığına karşı iş görenin örgütsel durumlarını dış dünyaya açıklama eğilimindedir. Bunun yanında duygusal bağlılığı olan çalışanlar genellikle içe dönük oldukları için eleştirilerini genellikle örgüt dışındaki kişilere ifade etmemeyi tercih ederler, bu da anlaşılabilir bir yaklaşım olabilir. Havayolu kargo sektöründe olduğu gibi diğer sektörlerde de çalışanların duygusal bağlılığı, genellikle yöneticileriyle etkili iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Bu çalışanlar, örgütsel bağlılıkları daha yüksek olduğundan gizli veya dışsal muhalefete pek başvurmazken, genellikle doğrudan açık muhalefete yönelmektedir. Yapılan bir çalışmada, kuruma yönelik iletişim çabalarının artmasıyla duygusal bağlılığın da arttığı bulunmuştur (Uçanok vd., 2007: 233). Benzer şekilde, iletişim doyumu ile duygusal bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu kapsamda, iletişim doyumundaki 1 birimlik artışın duygusal bağlılık üzerinde 0.322 birimlik bir artışa neden olduğu görülmektedir (Can vd., 2022: 1244). Putti vd.’ne göre (1990) iletişim doyumunun duygusal bağlılık üzerinde etkili olduğu, özellikle üst ve orta düzey yöneticilerde bu ilişkinin en üst düzeyde olduğu belirtilmiştir.

Havayolu kargo sektöründe duygusal bağlılığı yüksek çalışanların yapıcı açık muhalefeti tercih ettikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda, duygusal bağlılık dışsal ve gizli muhalefeti azaltmaktadır. Bu sonuç literatürdeki bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Başka bir ifadeyle, duygusal bağlılık dışsal muhalefet ve gizli muhalefet arasında negatif bir ilişki mevcut iken, devam bağlılığı dışsal ve gizli muhalefet arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Başka bir ifadeyle, duygusal bağlılık dışsal ve gizli muhalefetle olumsuz bir ilişkiye sahipken, devam bağlılığı dışsal ve gizli muhalefetle olumlu bir ilişkiye sahiptir (Kassing, 1998: 183-229). Yıldız (2013) da yapmış olduğu çalışmada, örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutu ile örgütsel muhalefetin dışsal muhalefet alt boyutu arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğunu tespit ederken ayrıca örgütsel bağlılığın devam bağlılığı alt boyutu ile örgütsel muhalefetin alt boyutları (açık muhalefet, gizli muhalefet ve dışsal muhalefet) arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ergün (2017) ise yapmış olduğu çalışmada örgütsel bağlılığın devam bağlılığı alt boyutu ile örgütsel muhalefetin alt boyutları (dikey muhalefet, yatay muhalefet ve dışa aktarılmış muhalefet) üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Örgüt çalışanları, düşüncelerini ifade etmek için yeterli olanakların bulunmadığını düşündüklerinde, genellikle gizli muhalefet ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, çalışanlar kendilerini kısıtlanmış hissederek muhalefetlerini örgüt içinde etkisiz kişilere veya diğer benzer hisler içinde olan çalışanlara daha saldırgan bir şekilde ifade etme eğiliminde olabilmektedirler (Yıldız, 2013). Yapılan analiz sonucunda, gizli muhalefet ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Örgüte karşı duygusal bağlılık hisseden çalışanlarda gizli muhalefetin azaldığı görülürken, devam bağlılığı arttıkça gizli muhalefetin de arttığı görülmektedir.

1980 sonrasında itibaren Türkiye ekonomisinin girdiği liberalleşme süreci, ülke ekonomisini büyütürken aynı zamanda kırılabilirliğini de artırmıştır. Başka bir deyişle, havacılık sektörü, gelişme sürecine girmesine rağmen ekonomik krizlere açık bir sektör haline gelmiştir (Aydın, 2022: 66). Bundan dolayı çalışanların kendilerine alternatif olarak daha az yorucu, daha sabit ve düzenli bir iş arayışına girmeleri mümkündür, ki bu durum havayolu kargo sektörü çalışanlarının devam bağlılığının artmasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda otoriter yöneticilere sahip işletme çalışanlarının da gizli muhalefeti tercih ederek kendilerini korumaya aldıkları söylenebilir.

Özetle, devam bağlılığının iş görenin örgüte maddi konulara odaklanarak duyduğu bağlılık olduğu göz önüne alındığında, örgütü gizlice eleştirmesi beklenen bir durumdur. Örgüte devam bağlılığı olan bir birey, örgütten ayrılırsa daha sınırlı seçeneklere sahip olacağını düşünmektedir. Bu düşünceye sahip olan bazı kişiler, yeni iş imkânı bulamadıkları için mevcut örgütte kalmaya devam etmektedirler. Diğer bazı kişiler ise işi sevip sevmemelerinden bağımsız olarak, aile, emeklilik yakınlığı veya sağlık gibi zorlayıcı nedenlerden dolayı örgütte kalmaya devam etmektedirler. Bu çalışanlar, olumsuz tavırların yanı sıra kötü iş alışkanlıklarına da sahip olduklarından dolayı yöneticiler için sorun oluşturabilmektedir. Devam bağlılığına sahip çalışanlar yöneticileriyle problem yaşıyor olmalarından dolayı daha çok gizli muhalefet eğilimindedirler. Bu sebeple gizli muhalefet davranışı ile devam bağlılığının pozitif ilişkili olduğu tahmin edilmektedir. Devam bağlılığı olan çalışanlar, problemleri yöneticileriyle konuşmama eğiliminde oldukları için dışsal muhalefet davranışı içinde bulunabilirler ve problemleri aile veya iş arkadaşı dışındakilere aktarmayı tercih edebilirler. Yıldız (2013) yapmış olduğu çalışmada, örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutu ile örgütsel muhalefetin gizli muhalefet alt boyutu arasında negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki olduğunu tespit ederken; örgütsel bağlılığın devam bağlılığı ve normatif bağlılık alt boyutu ile örgütsel muhalefetin örtük muhalefet alt boyutu arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Alınacak ve Erbaş Kelebek (2021) tarafından yapılan çalışmada, gizli muhalefetin duygusal bağlılığı anlamlı ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda ulaşılan başka bir bulguya göre, örgütsel bağlılık ile sorgulayıcı açık muhalefet arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Duygusal bağlılık, sorgulayıcı açık muhalefet stratejilerini azaltıcı bir etkiye sahiptir. Örgütlerine karşı maddi veya fiziksel konulardan ziyade duygusal açıdan bağlılık duyan çalışanlarda, örgüt içindeki durumları açıkça sorgulama ve muhalif görüşlerini ifade etme eğilimi beklenmemektedir. Öte yandan, Haydaroğlu (2020), uyumlu ve

yaratıcı kişilik özelliklerine sahip çalışanların daha az sorgulayıcı açık muhalefet tarzı geliştirdiğini belirtmektedir.

Havayolu kargo sektöründe ise zaman baskısı altında çalışmanın, yöneticiler tarafından ortaya konulmuş hedeflere ulaşmanın yarattığı stresin çalışanlarda sorgulayıcı muhalefetin gelişmesine sebep olduğu söylenebilir. Çalışanların iş süreçlerini iyileştirerek duygusal bağlılıklarının artmasına katkı sağlayıp sorgulayıcı açık muhalefetin azaltılması sağlanabilir. Bizim çalışmamızın aksine, Yıldız (2013) ise yapmış olduğu çalışmada, örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutu ile örgütsel muhalefetin açık muhalefet alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur.

Özetle, havayolu kargo sektör çalışanlarının sahip oldukları duygusal bağlılığın, yapıcı açık muhalefetin düzeyini artırdığı; buna karşın dışsal muhalefeti, gizli muhalefeti ve sorgulayıcı açık muhalefet düzeyini azalttığı tespit edilmiştir. Devam bağlılığının ise, dışsal ve gizli muhalefet düzeyini artırdığı tespit edilmiştir.

Ayrıca, aşağıdaki önerilerin dikkate alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir:

1. Yöneticilerin, örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet kavramlarına daha fazla önem vermeleri gerekmektedir.
2. Yöneticilerin, çalışanların örgütsel bağlılıklarını artıracak mekanizmalar bulması önemli olacaktır. Bu kapsamda, çalışanlara güven veren bir liderlik tarzının benimsenmesi önerilmektedir. Ayrıca, çalışanlarla açık ve etkili iletişim kurmak, işe alma ve eğitim sürecini sağlıklı bir şekilde yönetmek ve çalışanların başarılarını kutlamak da işletmede örgütsel bağlılığı artıracak faktörler olarak önerilmektedir.
3. Aynı zamanda yöneticilerin çalışanların örgüt içinde kendilerini rahat bir şekilde ifade edebilecekleri bir örgüt iklimi yaratmaları çok önemlidir. Bu durumun, örgütsel muhalefetin açık ve yapıcı bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanıyacağı düşünülmektedir.
4. Farklı düşünceler, olumsuz durum veya olayların çözümüne katkı sağlayacak değer olarak görülmelidir. Ayrıca farklı düşünceler, işletmelerde yaratıcılığın artmasına olanak sağlayabilecek faktörler olarak değerlendirilmelidir.
5. Örgütsel muhalefet kavramının farklı değişkenler (örneğin, örgütsel adalet gibi) ile ilişkisinin araştıran farklı çalışmaların yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acarbay, C. (2016). Havacılık Hizmetiçi Eğitiminde Uzaktan Eğitim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 148-161.

Akbulut, N. (2023). Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki: Bir Alan Çalışması, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksu, B. & Odabaş, M. S. (2021). Havacılık Sektöründe Stres Yönetimi ve Çözüm Önerileri. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 4(2), 99-103.

Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1996). "Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization: an Examination of Construct Validity", *Journal of Vocational Behavior*, 49 (3), 252-276.

Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2012). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (12. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Aslanboğa, R. (2021). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinde Örgütsel Muhalefet, Örgütsel Bağlılık ve Duygusal Tükenmişlik İlişkisi, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alnıaçık, E. & Kelebek, E. F. (2021). "The Effect of Organizational Dissent on Affective Commitment and Job Satisfaction", *Journal of Economics and Research*, 2 (1), 1-12.
- Aydın, A. (2022). "Türkiye Havayolu Taşımacılığı Sektörünün Yapısal Analizi", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 10 (2), 55-69.
- Balay, R. (2000). Örgütsel Bağlılık. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bakan, İ. (2011). Örgütsel Bağlılık Kavram, Kuram, Sebep ve Sonuçlar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bateman, T. S. & Strasser, S. (1984). "A Longitudinal Analysis of the Antecedents of Organizational Commitment", *Academy of Management Journal*, 27(1), 95-112.
- Battal, F. & İbrahim, A. (2023). "How Does Cynicism Mediate Spiritual Leadership and Organizational Commitment? The Case of Turkish and Indonesian Universities", *Ege Academic Review*, 3 (2), 315-330.
- Bayram, L. (2005). "Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık", *Sayıştay Dergisi*, (59), 125-139.
- Bozkurt, Ö. & Yurt, İ. (2013). Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11 (22) 121-139.
- Budd, L. & Ison: (Eds.). (2020). Air Transport Management: An International Perspective. Routledge.
- Can, A. (2023). Pozitif Psikolojik Sermaye ve İşe Yabancılaşma İlişkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü: Havacılık Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çam, S., (2021). Öğretmenlerin Örgütsel Muhalefet, Mobbing (Yıldırma) Yaşama Düzeyleri ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. & Çinko, M. (2018). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi (7. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Durna, U. & Eren, V., (2005). "Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2), 210-219.
- Ece, A. (2017). Finansal Sıkıntının Makro Ekonomik Belirleyiciler, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Eren, E. (2011). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi (12. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Ergün, H. (2017). Örgütsel Muhalefete Etki Eden Başlatıcı ve Aracı Değişkenler, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ergün, H. & Çelik, K. (2021). "Örgütsel Muhalefete Etki Eden Başlatıcı ve Aracı Değişkenler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36 (2), 284-300.
- Esmer, Y. & Yüksel, M. (2017). " İş Yaşamında Örgütsel Bağlılık: Teorik Bir Çerçeve", *Akademik Bakış Dergisi*, 62, 258-272.

Eş, A., Mutlu, H. T., Zholdybekova, B. & Akçakale, C. Ş. (2023). "Üniversite Çalışanlarının Algıladığı Örgütsel Desteğin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Kazakistan Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 732-750.

Falce, J., L. La, Santos, C. B., Muijder, C., F. De, Verwaa, E. & Machado Guimaraes, L. D. V. (2022). "Influence of Burnout on the Organizational Commitment of Healthcare Professionals", *Revista de Administração de Empresas*, 63 (3), 1-19.

Haydaroğlu, S. (2020). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Muhalefete Etkisi ve Lider üye Etkileşiminin Düzenleyici Rolü: Beyaz Yakalı Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Hegstrom, T. G. (1990). "Mimetic and Dissent Conditions in Organizational Rhetoric", *Journal of Applied Communication Research*, 18, 141-152.

İnandı, Y., Tunc, B., Yücedağlar, A. & Kılıç, S. (2020). "The Relationship of School Administrators' Leadership Styles with Organizational Dissent and Resistance to Change According to Perceptions of Teachers", *International Online Journal of Educational Sciences*, 12 (5), 287-302.

İlerler, T. G. & Gulova, A. A. (2020). Yönetici Desteğinin Çalışanların Kurallara Uyma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Havacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Business & Economics Research Journal*, 11(2).

Karaoğlu, B., Turan, M., B. & Gözler, A. (2020). "The Predictive Power of the Organizational Commitments of Assigned Teachers in Different Branches on Their Organizational Dissent", *Romanian Journal for Multidimensional Education*, 12 (1), 106-125.

Karasar, N. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemi (26. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.

Kassing, J. W., (1997). "Articulating, Antagonizing and Displacing: A Model of Employee Dissent", *Communication Studies*, 48 (4), 311-332.

Kassing, J. W. (1998). "Development and Validation of the Organizational Dissent Scale", *Management Communication Quarterly*, 12 (2), 183-229.

Kassing, J. W. (2000). "Exploring the Relationship Between Workplace Freedom of Speech, Organizational Identification, and Employee Dissent", *Communication Research Reports*, 17(4), 387-396.

Kassing, J. W. (2001). "From the Looks of Things: Assessing Perceptions of Organizational Dissenters", *Management Communication Quarterly*, 14 (3), 442-470.

Kassing, J. W. & Avtgis, T. A. (2001). "Dissension in the Organization as it Relates to Control Expectancies", *Communication Research Reports*, 18 (2), 118-127.

Kassing, J. W. & Armstrong, T. A. (2002). "Someone's Going to Hear About This: Examining the Association Between Dissent-Triggering Events and Employee's Dissent Expressions", *Management Communication Quarterly*, 16 (1), 39-65.

Kassing, J. W. (2008). "Consider This: A Comparison of Factors Contributing to Employees' Expressions of Dissent", *Communication Quarterly*, 56 (3), 342-355.

Kassing, J. W., Piemonte, N. M., Goman, C. C. & Mitchell, C. A. (2012), "Dissent Expression as an Indicator of Work Engagement and Intention to Leave", *Journal of Business Communication*, 49(3), 237-253.

Katz, D. & Kahn, R. L. (1977). Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi. (Çev: H. Can, Y. Bayar) Ankara: TODAİE.

- Kaya, Ç. (2016). "Kontrol Odağı ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (46), 81-96.
- Koçoğlu Sazkaya, M. & Tuğrul, E. (2022). "The Moderating Role of Perceived Supervisor Support on the Relationship Between Organizational Dissent and Intention to Leave", *Istanbul Management Journal*, 93, 21-37.
- Landier, A., Sraer, D. & Thesmar, D. (2009). "Optimal Dissent in Organizations", *Review of Economic Studies*, 76, 761-794.
- Lee, M. & Kim, B. (2023). "Effect of the Employees' Mental Toughness on Organizational Commitment and Job Satisfaction: Mediating Psychological Well-Being", *Administrative Sciences*, 13 (133), 1-18.
- Mercan, T. & Can, A. (2023). İşgören Seçiminde Etkili Olan Faktörlerin FUCOM Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Bir Havayolu İşletmesinde Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(40), 1311-1329.
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1991). "A Three-Component Concept of Organizational Commitment", *Human Resource Management Review*, 1, 64-98.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. & Smith, C. A. (1993). "Commitment to Organizations and Occupations: Extension and Test of a Three Component Conceptualization", *Journal of Applied Psychology*, 78 (4), 538-551.
- Mowday, R. T., Porter, L. W. & Steers, R. M. (1979). "The Measurement of Organizational Commitment", *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247.
- Mowday, R. T., Porter, L. W. & Steers, R. M. (1982). *Employees Organization Linkages*. New York: Academic Press.
- Nalbantoğlu, C. B. & Ulufer Kansoy, S. (2023). "Measuring the Perception of Organizational Dissent in the Manufacturing and Service Sectors", *The Academic Elegance*, 10 (21), 260-278.
- Naktiyok, S. (2019). "Örgütsel Muhalefet", *Örgütsel Davranış Düzleminde Güncel Kavramlar* (Ed. Canan Nur Karabey, Gökhan Kerse), Gazi Kitabevi, Ankara, 167-193.
- Ötken, A. B. & Cenkci, T. (2013). "Beş Faktör Kişilik Modeli ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Öneri*, 10 (39), 41-51.
- Özdemir, M. (2010). Ankara İli Kamu Genel Liselerinde Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Muhalefete İlişkin Görüşleri, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özkalp, E. & Kirel, Ç. (2018). *Örgütsel Davranış* (8. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ücel, M. & Yılmaz, S. (2023). "Örgütsel Bağlılığın, Bireysel İş Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 9 (4), 297-315.
- Payne, H. J. (2014). "Examining the Relationship Between Trust in Supervisor-Employee Relationships and Workplace Dissent Expression", *Communication Research Reports*, 31 (2), 131-140.
- Putti, J. M., Aryee, S. & Phua, J. (1990). "Communication Relationship Satisfaction and Organizational Commitment", *Group & Organizational Studies*, 15(1), 44-52.
- Rennie, K. M. (1997). "Exploratory And Confirmatory Rotation Strategies in Exploratory Factor Analysis". Paper Presented At The Annual Meeting Of The Southwest Educational Research Association (Austin, January).

- Tuncer, M. & Yıldırım, M. (2022). "Ulusal Kültürün Örgütsel Muhalefet Üzerine Etkisi: Bir Kamu Kurumunda Saha Çalışması", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (4), 2704-2722.
- Sabuncuoğlu, Z. & Vergiliel Tüz, M., (2013). *Örgütsel Davranış* (5. Baskı). Bursa: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım.
- Sadykova, G. & Tutar, H. (2014). "Örgütsel Demokrasi ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *İşletme Bilimi Dergisi*, 2 (1), 1-16.
- Stanley, J. D. (1981). "Dissent in Organizations", *Academy of Management Review*, 6 (1), 13-19.
- Şahin, N. (2007). *Personel Güçlendirmenin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turğut, M. & Songur, A. (2022). *Yenilikçiliğin Çalışan Performansına Etkisi: Havaçılık Teknisyenleri Üzerinde Bir Araştırma*. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 393-407.
- Uçanok, B., Bakanay, H. & Milli, E. (2007). "Satın Alma ve Şirket Birleşmeleri Sürecinde, İç İletişim ve Örgütsel Bağlılığın, Kişi-Kurum Uyumu ve Kültür Çatışması Üzerindeki Etkiler", *Marmara İletişim dergisi*, 13 (13), 233-247.
- Ustakara, F. & Yıldız, Y. (2020). "Örgüt Kuramının Bir Parçası Olan Sistem Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak Halkla İlişkiler ve Önemi", *Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi*. 1 (4), 180-194.
- Wang, Q., Weng, Q., McElroy, J. C., Ashkanasy, N. M. & Lievens, F. (2014). "Organizational Career Growth and Subsequent Voice Behavior: The Role of Affective Commitment and Gender", *Journal of Vocational Behavior*, 84 (3), 431-441.
- Wasti, A. (2000). "Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi", *8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 401-410.
- Yaman, F. T. (2021). "Çalışanların Yönetim Katılımında Başarıyı Etkileyen Örgütsel Unsurlar", *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler e- Dergi*, 10 (1), 50-67.
- Yıldız, K. (2013). "Örgütsel Bağlılık ile Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki", *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (6), 853-879.
- Zengin, Y. (2019). "Örgütsel Muhalefet", *Olumsuz Boyutlarıyla Örgütsel Davranış* (Ed. Erdoğan Kaygın, Gözde Kosa), Eğitim Yayınevi, Konya, 317-338.
- Zhan, M. & Hample, D. (2016). "Predicting Employee Dissent Expression in Organizations: A Cost and Benefit Approach", *Management Communication Quarterly*, 30 (4), 441-471.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ÖRGÜTSEL MUHALEFET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR HAVAYOLU
KARGO İŞLETMESİ ÖRNEĞİ**

Introduction and Research Purpose: Since there are limited studies on the effect of organizational commitment on organizational dissent, the aim of this study is to investigate whether organizational commitment has an effect on organizational dissent in the air cargo sector. Since the study aimed to determine the effect of organizational commitment on organizational opposition behavior, the study was conducted according to the relational survey design, one of the quantitative research designs.

Literature Review: In this study, which consists of two main parts, the first part is the conceptual framework and in this part, the concepts of organizational commitment and organizational dissent are examined, and then the relationship between these two variables is examined.

Employees' commitment to their businesses positively affects their businesses in many ways. Employees with high organizational commitment have less intention to leave their businesses, and they also perform much better in achieving the goals of their businesses. The concept of organizational opposition, which is the second variable of this study, is mentioned and in this context, the dimensions of organizational opposition and the importance of organizational opposition are examined. Employees' ideas may conflict with managers' opinions, or they may choose alternative practices that they believe may bring more positive outcomes for the business, individuals, and others. In such cases, employees may want to participate in organizational decisions by expressing their opinions and may want to support the functioning of intra-organizational democracy.

After mentioning the variables of organizational commitment and organizational dissent, the relationship between these two variables is included. In this context, the literature in which these two variables were discussed together was scanned and examined in detail. According to this literature study, it is stated that organizational commitment and organizational opposition are related to each other, while some studies state that organizational opposition also has a destructive side, some studies indicate that organizational opposition contributes significantly to the development of intra-organizational democracy.

Methodology and Findings: By using the relational screening model in the research, it was aimed to find out the effect of organizational commitment of employees on organizational dissent in an airline cargo company operating in the air cargo sector. In this context, SPSS 23.00 was used and correlation analysis, regression analysis, factor analysis and reliability analysis were performed respectively. The research population consists of employees of an international airline cargo company. The relevant business has a total of 741 employees. From this population, the sample size was calculated and 278 people were reached through a survey.

The following hypotheses were created from the variables included in the research model.

H1: There is a significant relationship between organizational commitment and constructive open opposition. While emotional commitment increases the level of constructive open opposition; No effect of attendance and normative commitment on open dissent could be detected. In this context, H1 hypothesis was not accepted.

H2: There is a significant relationship between organizational commitment and external opposition. When each independent variable is evaluated separately; While emotional commitment reduces the level of external opposition; Continuance commitment increases the level of external opposition. Normative commitment, on the other hand, does not affect the level of external opposition. In this context, H2 hypothesis was accepted.

H3: There is a significant relationship between organizational commitment and latent dissent. When each independent variable is evaluated separately; While emotional commitment reduces the level of latent opposition; Continuance commitment increases the level of latent dissent. Normative commitment, on the other hand, does not affect the level of latent opposition. In this context, H3 hypothesis was accepted.

H4: There is a significant relationship between organizational commitment and questioning open opposition. When each independent variable is evaluated separately; While emotional commitment reduces the level of open questioning opposition; Continuance and normative commitment do not affect the level of questioning open opposition. In this context, H4 hypothesis was accepted.

Conclusions and Recommendation: In this study, the concepts of organizational commitment and organizational dissent, which are two important variables that remain current in academic literature

and working life, are mentioned. In this context, the purpose of this research is to determine whether organizational commitment has an effect on organizational dissent. An airline cargo company operating in the air cargo sector in Turkey constitutes the sample of this research. In this context, first of all, no significant relationship was found between organizational commitment and constructive open opposition. However, it was determined that approximately 11% of external opposition, approximately 9% of secret opposition, and 4% of questioning open opposition were caused by organizational commitment.

When examined specifically in sub-dimensions, first of all, emotional commitment increases constructive open opposition by 14%, while it reduces external opposition by approximately 34%, secret opposition by approximately 35%, and questioning open opposition by approximately 18%. Secondly, no significant relationship was found between continuance commitment and constructive open opposition and questioning open opposition. However, it was determined that continuance commitment increased external opposition by 16% and secret opposition by 19%. Thirdly, no significant relationship was found between normative commitment and constructive open opposition, external opposition, secret opposition and questioning open opposition.

Additionally, it is thought that it would be useful to consider the following suggestions. Managers need to give more importance to the concepts of organizational commitment and organizational dissent. In this context, it is important for managers to find mechanisms that will increase employees' organizational commitment. At the same time, managers should allow employees to express themselves comfortably within the organization. Different thoughts should be seen as values that will contribute to the solution of negative situations or events. It is thought that conducting different studies that will investigate the relationship between the concept of organizational dissent and different variables (such as organizational justice) will also contribute to the literature.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Ümit KANMAZ			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisi: Bir Havayolu Kargo İşletmesi Örneği			
Tarih <i>Date</i>	20.02.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Dr. Öğr. Üyesi Ümit KANMAZ	%50	Çıkar çatışması bulunmamakta	-
2	Dr. Ahmet CAN	%50	Çıkar çatışması bulunmamakta	-

DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1444413

THEODOROS TERZOPOULOS ÇALIŞMA YÖNTEMİNE GENEL BAKIŞ

Öğr. Gör. Ezgi UZŞEN*

* Anadolu Üniversitesi, Devlet
Konservatuvarı, Sahne Sanatları Bölümü.

e-posta: euzsen@anadolu.edu.tr

ORCID 0000-0001-5985-5167

ÖZ

20. yüzyıl tiyatrosu, tarihsel avangartlarla birlikte klasik temsil anlayışının karşısında teatralite kavramının ortaya çıkması ve buna bağlı olarak tiyatronun araçlarını yeniden ele almasıyla birlikte kendini tekrar tekrar tanımlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan oyunculuk üzerine yöntem araştırmaları çağdaş tiyatro alanında varlığını sürdürmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde başladığı yöntem araştırmasını ve uygulamasını günümüzde aktif olarak sürdüren yönetmen Theodoros Terzopoulos teatral eylemin merkezine oyuncuyu alan bir yönetmen olarak bugünün tiyatrosunu evrensel beden fikrini yeniden düşünmeye çağırır. Çünkü O'na göre çağımızda beden/beden fikri feshedilmiştir. Terzopoulos feshedilmiş beden düşüncesi karşısında evrensel beden düşüncesinden yola çıkarak oyuncunun sahnese varlığı üzerinde Dionysosçu bir araştırmaya yönelmiştir. Terzopoulos anlamın, enerjinin, etkinin seyirciyle ilişkisi içinde kendinden türediği oynayan/icra eden Bedeni merkeze alır. Bu nedenle oyuncunun çalışmasında çağımızın feshedilmiş gündelik bedenini parçalayarak yeni bir oyuncu beden inşa edilmesi fikri üzerinde durur. Çalışma yönteminin ana eksenini belirleyen düşünce bu parçalanma ve yeniden bütünlenmedir. Bu bağlamda çalışma içinde Theodoros Terzopoulos'un çalışma yöntemi genel bir bakış açısıyla ve günümüzde uygulandığı şekliyle korporal çalışma, vokal çalışma, yapıbozum ve Sonsuz Doğaçlama evreleri ile ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Theodoros Terzopoulos, Oyuncu, Enerji, Tiyatro, Dionysos

THEODOROS TERZOPOULOS' WORKING METHOD: AN OVERVIEW

ABSTRACT

The 20th-century theater has defined itself over and over with the emergence of the concept of theatricality against the classical understanding of representation. Methodological research on acting that emerged in this period continues to exist in the contemporary theatrical field. Director Theodoros Terzopoulos, who actively continues his methodological research and practice that he started in the last quarter of the 20th century, calls today's theater to rethink the idea of the universal body. According to him, the Body, the concept of the body, has been abolished in our age. For this reason, Terzopoulos directed his Dionysian research on the performer's stage presence, starting from the idea of the universal body. Terzopoulos focuses on the performing-body, from which meaning, energy, and effect derive in its relationship with the audience. Therefore, he emphasizes the idea of building a new performing-body by breaking down the de-functioning daily-body of our age. This fragmentation and reintegration determine the central axis of his working method. This study examines Theodoros Terzopoulos' working method from a general perspective and, as it is applied today, with the stages of corporal training, vocal training, deconstruction, and infinite improvisation.

Keywords: Theodoros Terzopoulos, Performer, Energy, Theatre, Dionysus

Geliş Tarihi/Received: 28.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 22.04.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Uzşen, E. (2024). "Theodoros Terzopoulos Çalışma Yöntemine Genel Bakış". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 115-124.

GİRİŞ

20. yüzyıl tiyatrosu, tarihsel avangartlarla birlikte klasik temsil anlayışının karşısında teatralite kavramının ortaya çıkması ve buna bağlı olarak tiyatronun araçlarını yeniden ele almasıyla birlikte kendini tekrar tekrar tanımlamıştır. Fischer-Lichte'ye göre bu dönemin tiyatro sanatçıları tiyatroyu baştan aşağı değiştirdiklerini iddia etmişlerdir. "19. yüzyılın sonları ve sonrasındaki tiyatro reformcuları, 20. yüzyılın ilk üçte birindeki çeşitli avangard hareketler, 1960'lardan bu yana neo-avangard veya postmodernizm olarak adlandırılan akımın temsilcileri ve 1990'lı yıllar yeni ve çok farklı tiyatro ve performans biçimlerinin habercisi olmuştur; hepsini birleştiren şey ise, dönemin özel koşullarını yansıtabilecek yeni bir tiyatro yaratma hedefidir. Bazı durumlarda oyuncuyu merkeze alarak, yeni bir oyunculuk sanatı geliştirerek bu amaca ulaşmaya çalıştılar" (Fischer-Lichte, 2020, s.8).

Tiyatronun merkezine oyuncunun ve oyuncu seyirci ilişkisinin alındığı, yeni bir dil, yeni bir etkileşim, yeni bir oyunculuk sanatı peşinde olan çeşitli yaklaşımlar oyuncunun alanında eğitim çalışmalarını, yöntem araştırmalarını da beraberinde getirmiştir. "Bu, Meyerhold ve onun Biyomekaniği için olduğu kadar -tamamen farklı bir şekilde de olsa- Grotowski ve onun 'kutsal aktörleri' için de geçerlidir. Ancak hiç kimse Dionysos'u Terzopoulos kadar vurgulu bir şekilde anmamıştır" (Fischer-Lichte, 2020, s. 7-8).

Terzopoulos'un Dionysos'u şiddetle vurgulaması sadece bu Yunan tanrısının ekstatik ve sınırları ihlal eden doğasından, kaynaklanmaz. Dionysos aynı zamanda sonsuz dönüşümlerin tanrısıdır ve pek çok kültürde karşılaşılan bir figürdür. Yunanistan'da Dionysos, Suriye'de Adonis, Frigya'da Attis, Mısır'da Osiris'tir. Bu noktada Terzopoulos'un Dionysos'u evrensel beden fikri ile özdeş gördüğünü söylemek mümkündür.

"Terzopoulos'a göre, Dionysos'un parçalanması ve tekrar bütünlenmesi, yeniden doğuşu, oyuncuların kendi üzerlerindeki çalışmalarının yol gösterici ilkesidir. Uzun, unutulmuş ve gömülü "derin hafıza manzaralarına" doğru bir yolculuğa olanak tanıyan yeni bir bütünlük içinde birleşmek için kendilerinde bir şeyleri tekrar tekrar yok etmeleri gerekir. Oyuncular Dionysos'un halefleridir. Onun müritleri olarak, parçalamaya ve parçaları yeni bir bütün halinde birleştirmeye devam etmektedirler. Bu başarılı bir çalışmanın olmazsa olmazı sonsuz doğaçlamalarla aralıksız devam eden gerçek oyunculuk mesleğidir" (Fischer-Lichte, 2020, s.8).

20. yüzyılın son çeyreğinde başladığı yöntem araştırmasını ve uygulamasını günümüzde aktif olarak sürdüren Terzopoulos Teatral eylemin merkezine oyuncuyu alan bir yönetmen olarak bugünün tiyatrosunu evrensel beden fikrini yeniden düşünmeye çağırır. Çünkü ona göre çağımızda beden/beden fikri feshedilmiştir. "... korku, yabancılaşma ve teknolojinin kötü şekillerdeki kullanımı insanı bedensizleştirir bedensizleştirir en sonunda bir ürüne, insanlık dışı bir varlığa dönüştürmüştür. Küçüle küçüle önce bedenini, sonra ruhunu ve nihayetinde de enerjisini kaybeden modern insan pasifleşmiş, manipülasyona açık bir hale gelmiştir. Modern yaşam biçiminin ortaya sürekli sıradan insan minyatürleri koya koya küçülttüğü bedeni mevsimsel bir şekilde yeniden üretmekten başka getirisi yoktur; o da bir getiri olarak kabul edilebilirse tabii. Fakat Beden fikri bizim tahmin ettiğimizden çok daha yüce bir kavramdır. Öncelikli amacımız, açık kanallara sahip açık bir evren haline gelene dek bedeni işlemektir. Yüce Beden -Epik beden- fikri, Sanat ve Yaşam'a dönük yüce bir fikir doğurur" (Terzopoulos,2016, s.70).

Terzopoulos anlamın, enerjinin, etkinin seyirciyle ilişkisi içinde kendinden türediği oynayan/icra eden Bedeni merkeze alır. O'na göre öncelikli amaç yukarıda Dionysos'un Dönüşü'nden alıntılandığı gibi "açık kanallara sahip açık bir evren haline gelene dek bedeni işlemektir" (Terzopoulos, 2016, s.70). Yöntemi bu yeni Beden ideasına, açık bir evren olarak Beden'e ulaşmak için eski bedeni yapıbozuma uğratmak üzere çalışır. Yapıbozuma uğratılan Beden bir bütün olarak yeniden ele alınabilir.

1.Biyodinamik ve Yapıbozum

Bu eski bedenden 'Beden'e giden süreç "biyodinamik yöntem denilen; icracı bedeninin içinden enerjiyi serbest bırakan ritmolojik bir sistem ile gelişir" (Sampatakakis, 2006, s. 91). Sampatakakis, biyodinamiğin beş amacı olduğunu söyler:

- “1) bilinçaltının derinlerine inerek gerçekleşecek bir ‘kendinin keşfi’ni uyarmak hatta gerekli reaksiyonu kodlayıp yerleştirmek için sıkışmış enerjiyi yönlendirmek.
- 2) özellikle fiziksel ve duygusal acı olmak üzere engelleri ve direnci bertaraf etmek.
- 3) bunların sonucunda oynayan beden merkezi olarak kontrol edildiği düşüncesine direnme ve bedeni yapıbozuma uğratarak daha küçük hareket birimlerine ayırmak.
- 4) bu süreci bir anti-hafıza ve anti-beden olarak sistematize edebilmek
- 5) bedeni belirli geometrik düzenlere göre yapısal olarak yeniden konumlandırmak” (Sampatakakis, 2006, s. 92).

Beş amaca yönelik biyodinamik yöntemin temelleri, Attis Tiyatrosunun ilk performansı olan 1986 tarihli Bakkhalar’ın prova sürecinde atılmıştır. Kuzey Yunanistan’da 50 kişilik bir grupla başlayan atölye çalışması, Delphi’de beş oyuncu ile gerçekleşen ilk performansla sonuçlanmış, bu süreç yöntemin belkemiğini oluşturan yapıbozum düşüncesini de temellendirmiştir. (Varopoulou, McDonald, & Suzuki, 2000, s. 47-85)

Sampatakakis günümüzde hala gelişmeye devam eden çalışma yönteminin temellerinin atıldığı 1986 tarihli Bakkhalar performansının altı ay süren prova sürecini işaret ederek yukarıda sıralanan amaçlar doğrultusunda biyodinamik çalışmayı beş aşamada ele alır. Bunlar: yeniden hatırlamak, biyodinamik yükleme/parapraks, yapıbozum/beden parçalarının izole edilmesi: ekstaz, yeniden anlamlandırma ve restorasyondur (Sampatakakis, 2006, s. 92-96). Yöntemin belkemiği sayılan yapıbozum evresinin kaynakları bakımından Sampatakakis’in sınıflandırmasına kısaca değinilecektir.

Yeniden hatırlamak aslında hafızaya direnen beden ilk rehabilitasyonu olarak düşünülebilir. Bedende iki karşıt güç mevcuttur: unutulmuş davranışı yüzeye çıkarmaya çalışan bir bilinç ve bastırılmış hafızanın ortaya çıkmasına karşı çıkan bir direnç. Direnç kırıldığında bastırılmış hafızanın bedenselleştirilmesi mümkün olur. Bu noktada Terzopoulos bedenin, hafızanın aşına olduğu mahallere yerleştirilmesi gerektiği düşüncesini öne sürer. Sampatakakis bunu Terzopolos’tan Attis Tiyatrosu’nun Bakkhalar araştırması için Delphi’ye gidişini, ekibin Kithaeron’a tırmanışını, doğayla yeniden bağ kurma çabasını alıntılarla örnekler. Bundan sonraki aşama ise Biyodinamik Yükleme’dir. Bu aşamada temel amaç hafızada saklı olan acıyı, bu bastırılmış enerjiyi bedene yönlendirerek aşmaktır (Sampatakakis, 2006, s. 92-93). Sampatakakis burada Anastenaria ritüelini örnek verir. Anastenaria, Terzopoulos’un henüz çocukken Makriyalos’da karşılaştığı Kuzey Yunanistan ve çevresine özgü bir ateşte yürüme ritüelidir. Sampatakakis Anastenaria ritüelinin “bedenin normalliğinden sıyrılarak acısız bir icaracı-ben’e dönüşmesi için kusursuz bir imkân sağladığını belirtir. Bu ritüel bedensel zayıflık ve acı arasındaki sınırları aşarak ‘gerçek’ ile oyuncunun bedeni arasındaki farkı pekiştirir. Acıyı deneyimlenip aşılacak bir olay haline getirir” (Sampatakakis, 2006, s. 93). Sampatakakis bu örnekten hareketle Terzopoulos’un acı ve şiddeti aşma mekanizmasını çalışma yöntemine bedenin parapraksı olarak getirdiğini belirtir.

Biyodinamik yükleme aşamasındaki temel egzersizlerden biri oyuncuların ayak tabanlarını yere şiddetle vurarak bir çember halinde yürümesidir. Terzopoulos çalışma yöntemi temelde zeminle ilişkisi içinde ayaklar üzerinde durmaktadır. Enerji bütün bedene öncelikle ayak tabanlarının uyarılmasıyla yayılacaktır. Acı ve yorgunluk eşiğinin aşılması yürüme eylemi ile ilişki noktasında Terzopoulos’un 17. Yüzyıldan kalma bir tıp kitabında rastladığı tedavi yöntemini de bu aşamada hatırlamak gerekir. Attica Ampario Asklepion’unda hastaların giderek hızlanan tempoda saatlerce yürüdüğü ve nihayetinde transa geçtikleri bu ritüel de Terzopoulos’un hem çalışma yönteminin başlangıcı sayabileceğimiz Bakkhalar sahnelemesinin bir parçası olmuş hem de daha sonra yapıbozum olarak ele alacağımız aşamanın temelini oluşturmuştur.

“Buna göre, ‘normal’ bedenin yönünü şaşırta bir dizi egzersiz ve doğaçlamanın ardından oyuncu kontrollü bir esrime durumuna (ekstaz) ulaşabilir. Trans durumu, ... parapraks becerisini (yanlışlıkla ya da istemsizce gerçekleştirilen eylemleri) ortaya çıkarır. Yani bedenin istemsiz bir şekilde şaşması ya da paraprakslar oyuncunun bedeninde bastırılmış hafızayı ve bedeninin bilinçdışı niyetlerini serbest bırakır” (Sampatakakis, 2019, s. 20).

Sampatakakis yapıbozum (beden parçalarının izolasyonu) aşamasını öznenin normal kimliğinden uzaklaşarak dionizyak ölçüde oynadığı/icra ettiği ekstaz düşüncesi ile

açıklamaktadır. Burada odak noktası Terzopoulos'un trans ve ekstaz arasında yaptığı kesin ayrımıdır. Ekstaz durumunda oyuncu gerçekliği alışı eder, daha yüksek düzeyde bir gerçeğin yolunu bulur. Ekstaz durumunun trans durumundan farkı budur. Transta kişi gerçekten kaçır. Ekstazda ise gerçeğe daha yoğun, enerjik bir düzeyde karşılaşır (Raddatz & Terzopoulos, 2006, s. 156). Dolayısıyla yapıbozum sürecinde ekstaz bir başka deyişle oyuncunun esrikliği ayakların bilinci ile paraleldir. "bu ekstaz durumuna ulaşmak için beden ayakların farkında olmalıdır. Transta böyle bir bilinç yoktur" (Fischer-Lichte, 2020, s. 10).

Yapıbozum aşamasının hedefi tek bir kontrol merkezi olarak beyin-ağız ilişkisinin feshedilmesidir. Böylece beden parçaları otonomluğunu kazanabilir. Burada kaynaklardan biri de Pontus dansıdır. Sampatakakis bu noktada tekrar Bakkhalar sahnelemesine referans vererek, bu geleneksel dansı (beden parçalarının otonomluğu, ayrı hız ve yönde hareketleri vb.) beden parçalarının izolasyonuna örnek gösterir.

2.Çalışma Yöntemi

Günümüzde Attis Tiyatrosu'nda yürütülen uluslararası atölye çalışmalarında Theodoros Terzopoulos Çalışma Yöntemi dört aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar; Korporal Çalışma, Vokal Çalışma, Yapıbozum ve Sonsuz Doğaçlamadır. Bu çalışma içinde yöntemin aşamaları günümüzde izlenen sıra ile ele alınacaktır.

Terzopoulos'un çalışma yönteminde bir dizi beden ve ses egzersizi soluk ile ilişki içinde Beden'i Yapıbozum ve Sonsuz Doğaçlama çalışmalarına hazırlar. "Terzopoulos'un "biyodinamik yöntem"i aşamalı bir biçimde oyuncunun pelvis bölgesi üzerinde hakimiyet kurmasında ve oradan doğan yaratıcı enerjiyi tüm bedenine yayarak sanatsal bir ifade aracına dönüştürülmesine dayanır. İlk aşamada, zorlayıcı beden duruşları ve ağır fiziksel çalışmalar yoluyla pelvis kaslarının esnetilmesine, rahatlatılmasına ve enerjinin ortaya çıkmasını kısıtlayan koşulların ortadan kaldırılmasına çalışılır" (Karaboğa, 2008, s. 79).

Bu bağlamda, soluk alıp vermenin işlevi ve kontrolü, konsantrasyon, beden eksenlerinin belirlenmesi ve etkinleştirilmesi, enerji merkezinin güçlendirilmesi, ses kaynaklarının belirlenmesi, tınlaticıların etkinleştirilmesi, sesin özgürleştirilmesi ve benzerleri üzerine çalışılır.

Oyuncu çalışmaya belli kontrol noktalarıyla başlar. Bu çalışmanın tamamı içinde korunacak bir bütünlüklü uyanıklık hali yaratır. Ayaklar yere köklenmiştir. Dizler hafifçe kırıktır, böylece bedenin bir bütün olarak yere tutunması mümkün olur. Oyuncu dikeyliğini dolayısıyla omurganın merkezle ilişki içinde uzunluğunu çeşitli yönlerde her zaman korur. Böylece soluk kanalını dolayısıyla enerji dolaşımını açık tutar. Pelvik bölge serbest ve uyanıktır. Gözler açık ve genişleşmiş, bakış karşıda, bir noktaya odaklanmış ve göz hizasının hafifçe yukarısındadır. Böylece oyuncunun çevresel görüş alanı artar ve dolayısıyla genişleşmiş bir zaman-mekân algısına ulaşır. Soluk hem burundan hem ağızdan alınır. Bunu sağlamak için çenenin serbest ve geniş boşluğunun gerilimsiz olması gerekir. Soluk alıp verme nefesin artikülasyonu ile gerçekleşir. Çalışma boyunca tüm fonksiyonlar nefes boyunca icra edilir. Böylece oyuncu Beden'de (zaman-mekân içinde bedende ve bedenin kendini algılayışında) yeni bir zaman-mekân fikrine ulaşır.

Terzopoulos'un çalışma yönteminde ilk evre soluk alma döngüsünün farkındalığına ulaşmaktır. Soluğun kontrol edilmesi süreciyle birlikte oyuncu üç temel fikir üzerinde çalışmış olur: Beden merkezi duyusunun gelişmesi. Burada merkezden kasıt pelvik bölgedir. Yöntem içinde üçgen olarak anılır. Pratikte birlikte merkez yani üçgen kuvvetlenir, rahatlar ve esneklik kazanır. "Merkezin kuvvetlenmesi süreci oyuncunun zorlu fiziksel durumları gerçekleştirebilmesi için sağlam bir bağlantı noktası oluşturur: diğer yandan serbestleşmesi ise soluğun beden boyunca özgür dolaşımına ve bedenin ekstrem sınırlarında etkinleştirilmesine yardımcı olur. (...) İkinci olarak zamanla ve günlük tekrarlarla oyuncunun soluk alma kapasitesi artar" (Stroumpos, 2019, s. 96). Kapasitedeki artış ve soluğun kontrolü yoluyla psikofiziksel yorgunluğun, zihinsel ve kassal gerilimin önüne geçilir. Çünkü oyuncu en zorlu fiziksel durumlarda bile nefesini angaje etmeyi öğrenir. Yorgunluk sınırının aşılmasıyla psikofiziksel dayanıklılık artar ve bedenin imgelemi özgürleştirilir. "Soluğun kontrolüyle üçüncü olarak da oyuncu günlük hayatın meşgul zihnini şimdide mevcut tutmayı öğrenir. Her fiziksel aksiyonda nefesin akışını duymaya çalışmak zihnin bedenle gittikçe daha da derinleşen bir bağ geliştirmesine yardımcı olur. Böylece oyuncu zaman-mekânda psikofiziksel farkındalığını genişletir" (Stroumpos, 2019, s. 97).

Bir diğer evrede konsantrasyon durumunda oyuncunun potansiyel algı ve farkındalığının dinamik genişmesi hedeflenir. Bakışın daha önce tarif edildiği şekilde yönlendirilmesi ile oyuncu genişmiş bir performatif zaman-mekân algısına ulaşır. Aynı zamanda nefesin kontrolü yoluyla merkez duyumu, omurlar ve tüm omurga, diyafram ve beden eksenleri üzerine farkındalık artar. “Bu biçimde bir konsantrasyon yoluyla oyuncuya mekânda fiziksel bir algı, zamanda günlük-üstü bir duyuşun yolu açılır... Sonunda oyuncu dinamik bir bütün içinde soluk alıp vermeye, düşünmeye ve yapmaya başlar” (Stroumpos, 2019, s. 98). Soluğun kontrolü ve odaklanma yoluyla oyuncu bedenini uzam-zamanda dinamik bir bütün olarak algılamaya başlar. Çalışmaya özgü yeni bir konsantrasyon durumu geliştirir. Böylece Kartezyen ayrımın beden-zihin ikiliği aşılmış olur.

Çalışma yönteminin korporal bölümü bir egzersiz dizisinin belirli bir soluk alma biçimiyle uygulanması olarak düşünülebilir. Esas olan bu nefes alma biçimi ile beden özelliikle zorlayıcı, gündelik dışı pozisyonlarda çalışmasıdır. Bu nefes alma biçimi bütün nefes alma kompleksini uyarak oyuncunun soluk alma kapasitesini arttıracak şekilde uygulanır. “Zorlayıcı beden duruşları ve hareketlerinde, daima değişik bir solunum hızı ve farklı bir diyafram kullanımı gereklidir. Oyuncu beden merkezi hissini kademeli olarak bu süreç içerisinde kazanır. Bu merkez pelvis bölgesindeki sinir ağları, beden bahsi geçen alanındaki tüm yaşamsal organları birbirine bağlayan bir dizi sinir ağıdır” (Terzopoulos, 2016, s.18).

Korporal çalışma içinde, başlangıçta iki türde soluk alıp-verme söz konusudur. Hareket ve nefes eşgüdümü ve birbirine etki edecek şekilde gerçekleştirilir. Nefes kalitesi hareketin kalitesini, hareketin kalitesi de nefes kalitesini belirler. Nefes ve eylem arasındaki ilişki tüm çalışma boyunca etkindir. Her iki türde de ciğerlerin tüm kapasitesi etkin şekilde kullanılır. Bunlardan birincisi kontrollü, derin soluk alma ve hareket boyunca kontrollü, süren soluk vermedir. İkincisi ise hareketi başlatacak şekilde ani soluk vermeler ve bu sırada ihtiyaç duyulan havanın ciğerlere kendiliğinden dolduğu soluk almadır. Ayrıca oyuncu yöntem üzerinde çalışmasında ilerledikçe zorlu bedensel pozisyonlara köpek nefesi olarak tarif edebileceğimiz türde bir soluk alıp verme biçimi eklenir. Bu soluk alıp-verme biçiminde diyafram nefes yoluyla hızlı şekilde uyarılır, dolayısıyla ritmik bir soluk alıp-verme şekline ulaşılır.

Çalışma yönteminin bu evresinde soluk alıp vermeler sesselleştirilir. Esasen çalışmanın tümünde nefes tekrarlanan zorlu bedensel pozisyonlara işlev kazandıracak şekilde belirleyicidir. Denilebilir ki nefes de ses gibi artiküle edilir. Bütün korporal çalışma, sözü geçen ses-nefes ilişkisi yoluyla işlev kazanır. Hareketlerin uzam-zamandaki yoğunluğunu, tempo-ritmini nefesle kurulan ilişki belirler.

Nefesle kurulan ilişki çalışma yönteminin vokal bölümünde de sürdürülür. Aynı şekilde bu evrede de bir dizi hareket nefesin tam olarak sese dönüşmesi ve çeşitli ritmik nefes alışverişlerle tekrar edilir. Hareketlerin uygulanmasında tekrar eden ritimlerde çarpmalı yada patlamalı ünsüzler (p, r, t gibi) korporal evredeki ani, dürtüsel hareketlerin bir eş değeri olarak bu hareketlere eşlik eder ya da ünlü sesler (a, e, o gibi) süregelen şekilde hareketler boyunca sesselleştirilir. Burada hedef, oyuncunun ses-nefes kapasitesinin nefes yoluyla derinleştirilmesidir. Hareketler çeşitli vokal temrinlerin zorlu ritmik tekrarları içinde işlev kazanır. Ani/dürtüsel, derin ve süregelen ek olarak çalışmanın ilerleyen aşamalarına bağlı olarak eklenen köpek nefesi korporal çalışmada olduğu gibi vokal çalışmada da kullanılır. “Ses ve beden gündelik ve toplumsal olarak belirlenip, kısıtlanmış davranışların ötesinde geliştirilmesi, zorlayıcı kodlanmış fiziksel duruşlar ve yoğun çalışmayla oyuncunun fiziksel eksenlerinin genişletilmesi hedeflenir. Bu da oyuncuyu enerjinin bedensel kavranışına dolayısıyla “nasıl?” sorusuna yönlendirir. Oyuncu zamanda ve mekânda nasıl hareket edebilir, ya da nasıl hareketsiz kalabilir? Bedenin eksenlerini günlük hayatın sınırlarının ötesine nasıl açabilir?” (Stroumpos, 2019, s. 99).

Terzopoulos’un çalışma yönteminin ilk iki aşaması olan korporal ve vokal çalışmalar içinde belirli hareket dizgeleri enerjinin bu yeni kavranışıyla tekrar edilir. Hareketlerin icrasında çoklu tempo-ritimlerin kullanılması ve hareketle ilişkisi içinde yeni soluk alıp-verme bilgisi belirleyicidir. “Çeşitli alıştırma döngüleri yoluyla nefes kontrolü ve bedensel farkındalığın geliştirilmesi pratik yoluyla icracının beden ve zihninin dinamik bağlantısının oluşturulmasından psikofiziksel olarak açık ve hazır olmasına kadar bir temel yol teşkil eder, bu

süreçte oyuncu bir hazır olma duyumu geliştirir: mevcut olmak için hazırlanmıştır ancak aynı zamanda bir sonra gelecek ana açık, yaklaşan olasılıklara cevap vermeye hazırdır” (Stroumpos, 2019, s. 96).

Çalışma yönteminde bir diğer evre Yapıbozum evresidir. Günlük çalışma döngüsü içinde korporal ve vokal çalışmanın ardından, Beden uyarılmış, açık ve hazırdır. Soluk alıp-verme, çalışmanın bu noktasında aynı derinlikte ritmik olarak ele alınır. Parçalı ve ritmik soluk merkez hissini genişletir. Aynı zamanda üç temel enerji bölgesini (aşağı diyafram, genitaler, sacrum ve rectum) kapsayan üçgen solunum yoluyla ritmik olarak uyarılır. “Solunum giderek üçgende çoklu titreşimler uyandırır, üçgen tam bir özerklik kazanana kadar onu serbestleştirir. Üçgen titreşimler yoluyla enerjiyi tüm bedene yönlendirir” (Stroumpos, 2019, s. 100). Nefesin bedende kesintisiz ve ritmik akışı yoluyla titreşim özerkliğini kazanır. Üçgen giderek artan titreşimlerle bu uyarıları harekete dönüştürür. Denilebilir ki beden yapıbozum evresinde üçgenin ve diyaframın titreşimleriyle birlikte çift fonksiyonla çalışır. Yapıbozum içinde yürüme, omurga ve ekstremitelerin kullanılması, beden eksenlerinin açılması, zemin ile ilişki içinde zorlu duruşların icra edilmesi her daim üçgenden yayılan titreşimler ve soluk alıp vermenin diyaframda yarattığı kasılıp gevşemeler yoluyla gerçekleşir. Bu evre oyuncuların pelvik bölgeden yayılan titreşimler yoluyla yorgunluk sınırını aştığı ve enerji eksenleri yarattıkları aşamadır. Oyuncular bu evrede bedenin çift fonksiyonla işleyebilmesi için iki temel uyaran üzerinde çalışır. Bunlardan birincisi pelvik salınım yoluyla kendine has ritmini bulan üçgen, ikincisi ise soluk alış-verişler yoluyla sürekli uyarılan diyaframın çoklu ritimleridir. Bu iki uyaran ilişki içinde sözü geçen çifte fonksiyonu yaratır. Bu şekilde merkezden yayılan titreşimleri bedenin tüm sınırlarına iletir. Titreşimlerin bedenin merkezden uzak noktalarına iletilmesi için oyuncunun günlük sınırların ötesinde, zihinsel yorgunluğu aşarak çalışması ve fazladan enerji üretmesi gerekir. Oyuncu bir kere zihinsel sınırları aştığında zorlu fiziksel duruşlar bu çift fonksiyon eşliğinde (diyaframın çoklu titreşimleriyle soluk alma ve üçgenin titreşimleri) deneyimlenir. Zamanla beden üçgenin titreşimlerinin bir bileşeni haline gelir. “Beklenmedik enerji patlamalarıyla bedenin eksenleri özerkleşir ve o ana değin oyuncunun farkında olmadığı ifade kodlarını doğuran enerji eksenlerine dönüşür. Böylece Beden günlük, öğretilmiş sınırlarının ötesinde yapıbozuma uğratılır” (Stroumpos, 2019, s. 101).

Sonsuz doğaçlama ise çalışma yönteminin korporal, vokal ve yapıbozum evreleri süresince edindiği deneyimi bütünleştirerek sınırdışı evredir. Bu aşamada çalışma yönteminin tüm prensipleri birleşir. Önceki üç evre boyunca oyuncu merkez hissini etkinleştirmiştir. Üçgenden yayılan titreşimleri bedenin uzak sınırlarına iletmek üzere fazladan enerji üretme bilgisine sahiptir. Tüm bunlar için soluk alıp-vermenin gündelik dışı farkındalığını uyandırmıştır. İşte bu bütüncül konsantrasyon durumunda çalışmasına başlar. Kendine bir çalışma noktası seçerek o merkez üzerine odaklanır ve ısrarla aynı nokta üzerinde çalışır. Üçgen hissi aktiftir. Bir noktadan diğerine sürekli uzaklaşan bir ufuk hissiyle ilerler. “Oyuncunun her defasında bedenin belli bir noktasında ısrar ederek, başka bir noktaya geçmesi gerektiğini doğal bir yoldan duyumsayana dek, söz konusu bölgedeki malzemenin sunduğu çeşitli geliştirme ve kodlama olasılıklarını araştırması zorunludur. Bütünlüklü bir psikofiziksel eylem manzarası şekillenene kadar çeşitli ritim ve tempolarla duyumsal etkilerin eşliğinde bu sürece ara vermeden devam edilebilir. Oyuncu inatla ve sebatla tek bir nokta -örneğin baş- üzerine çalışırken bedenin geri kalanı uykuda değildir. Nokta serbest bırakılmadığı sürece hiçbir komut veremez. Noktanın canlı bir organizma olarak kendi kendini ifade edebilmesi, sonsuz doğaçlama süresince sınırlarını tüketmesi esastır” (Terzopoulos, 2016, s. 47-48). Oyuncu her bir seçimi üzerinde artık o seçim kendi sınırlarını aşan yeni eksenler geliştirene kadar ısrar ve sabırla çalışır. “Vücut nokta-nokta serbestlik kazandıkça, beklenmedik ve çok ritimli sesler doğar. Yapıbozum sonrasında beden kendi öz dizgesine ve kendi öz iradesine kavuşmuştur. Doğan her bir fiziksel eksen, bedenin her spesifik andaki yönünü, tepki verdikten sonra serbestleşen her bir noktayı izleyerek, bütün bedenin özgürleşeceği ana kadar hayal gücünü geliştirip yeni ritim varyasyonları geliştiren oyuncu, tüm bunların yanında bir boşluk ve hiçlik hissi de elde eder” (Terzopoulos, 2016, s. 48).

Oyuncunun elde ettiği bu boşluk ve hiçlik hissi onun için hafızanın, zaman ve mekânın, çoklu ritimlerin ve keşfedilmemiş seslerin ve enerji eksenlerinin içine dolabileceği bir alan yaratır. “Bu minvalde doğaçlama sonsuz olarak adlandırılmıştır çünkü malzemeye doğrudan şekil vermeye çalışmaz; performatif manzarayı ilk elden şekillendirmek bir amaç değildir. Oyuncu

çabucak bir dışsal koreografi yaratmaya çalışmak yerine, yapının çekirdeğine, kendi fiziksel geleneğinin en derinlerdeki köklerine inme kabiliyeti geliştirir” (Terzopoulos, 2016, s. 46). Doğaçlama sonsuzdur çünkü oyuncu araştırması derinleştikçe kendine yeni ara birimler yaratır. Bu birimler iç içe hücreler gibi düşünülebilir. Oyuncu çalışmasına devam ettikçe hücrenin sınırlarını aşar, ancak sınırı aştığı anda kendine yeni bir hücre yaratmıştır bile. Araştırma bu noktada sonsuza kadar sürer. Oyuncu yapıbozum evresinde temellerini attığı deneyimi sonsuz doğaçlama evresinde sürdürür. Sonuçta söz konusu olan deneyim yoluyla öğrenilmiş bir oyun oynama mantığıdır. Oyuncu bir noktadan diğerine o noktaya varmak üzere değil yolda olmak için ilerler. “Terzopoulos örneğinde, günlük bedenini yeni icracı bedene dönüştürülmesi, esas olarak bedenini "oyuncuya rağmen" gerçekleştirilen görünüşte tuhaf ve alışılmadık eylemlere yönelik bilinçsiz sapmaları yoluyla gerçekleştirilir. Doğaçlama yoluyla 'aktörün 'normal' dili sorguladığı [...], yanal davranışlar aradığı, parapraklar ve alışılmamış seviyeler yarattığı [...] dikkate alındığında, doğaçlama bu süreçte önemli bir teknik rol oynar. Oyuncu, bedenini ilkel dürtülerinin taşıyıcısı ve bileşeni olan, yeni araştırma alanları açarak kendini bozmaya her zaman hazır, eyleyen kişi haline gelir” (Sampatakakis, 2019, s. 20).

SONUÇ

Bu çalışmayla Theodoros Terzopoulos'un çalışma yöntemine genel bir bakış hedeflenmiştir. Çalışma Terzopoulos tiyatrosu, estetik bağlam, tragedyayla hesaplaşma vb. konuları sınırları dışında bırakmıştır. Ancak çalışma yöntemi elbette Terzopoulos tiyatrosunun estetik bağlamından ayrı düşünülemez. Giriş bölümünde değinildiği gibi 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan yöntem araştırmaları pratik bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Tiyatro kendi araçlarını merkeze alarak, seyirciyle dolaysız bir etkileşimin yolunu nasıl kuracak? Yapıcıları, dönemin koşullarına bağlı olarak geliştirdikleri estetik anlayışlarını nasıl yansıtacak?

Theodoros Terzopolos'un çalışma yöntemi bu anlamda yönetmenin ulusal kimliği, göçmen kimliği, kendi tiyatro macerasında bir dönemeç olarak kabul edebileceğimiz 1986 Bakkhalar sahnelemesine kadar olan tiyatro geçmişi, burjuva tiyatrosuna karşı tutumu vb. noktalarda birbirinden ayrı düşünülemez. Bu noktada Terzopoulos tiyatrosunun ideolojik ve estetik olarak kendini doğruladığı da rahatlıkla söylenebilir.

Terzopoulos feshedilmiş beden düşüncesi karşısında evrensel beden düşüncesinden yola çıkarak oyuncunun sahnese varlığı üzerinde Dionysosçu bir araştırmaya yönelmiştir. “Antikitede Beden'in tanımı olan oyuncu, Beden fikriyle özdeşdir. Bedenin feshedilmiş olduğu modern dünyada insan kapitalizmin piyonu haline gelmiştir ve sırf kapitalizme hizmet etmek için vardır. Bugünün tiyatrosu evrensel beden fikrini yeni baştan düşünmeye ve bu düşüncüyü kendine özgü bir mizaçla yoğura yoğura ona itibarını geri kazandırmaya mecburdur” (Terzopoulos, 2016, s. 71).

Buradan hareketle, çalışma yöntemi oyuncunun gündelik bedenini sınırları dışına çıkabilmesi ve açık bir evren haline gelene kadar bedenini işlenmesi üzerinde bir yol izlemektedir. Çalışma yönteminin belkemiği daha önce de belirtildiği gibi yapıbozum sürecidir. Bu süreçte beden, merkez farkındalığı ve soluk alıp verme işlevinin birlikteliğiyle enerjik düzeyde -deyim yerindeyse- işlenebilecek en küçük parçalarına kadar ayrıştırılıp, yeni bir oyuncu bedende restore edilir. Burada temel ilke yöntemin üçlü yasadır. Hem oyuncunun bedeninde hem de yöntem üzerinde genel bakışı içeren bu çalışmanın sınırları dışında kalan dramaturjik malzemenin yorumlanması ve sahneleme evrelerinde; yapıbozum, analiz ve yeniden inşa olarak üçlü yaklaşım işlevseldir (Sampatakakis, 2021, s. 167).

Çalışma içinde tarihsel süreciyle ilişkili olarak günümüzde Attis Tiyatrosunda yürütülen uluslararası atölye çalışmaları ekseninde bedeni yapıbozum sürecine hazırlayan korporal ve vokal egzersizlere nefes, üçgen ve enerji odağında değinilmiştir. Yapıbozum ve Sonsuz Doğaçlama evreleri ele alınırken de yeni enerji eksenlerinin keşfedilmesi, oyuncunun enerjik bedeni ve bedensel hafıza üzerinde durulmuştur.

Çalışma yöntemi oyuncunun çeşitli çalışma evreleri ile kendini bedensel olarak tekrar tekrar tanımladığı akışkan bir niteliktedir. Çalışma yönteminde esas olan egzersizlerin biçimselliği, katı şematik dünyası değil oynayan bedenini deneyim hafızası, yorgunluk sınırını aşmış her türlü uyarana açık bedenini yapma, oynama, dönüşme refleksidir.

KAYNAKÇA

- Fischer-Lichte, E. (2020). The rebirth of the theatre from the spirit of Dionysus. In T. Terzopoulos (Ed.), *The Return of Dionysus* (S. Stroumpos, Trans.). Berlin: Theater der Zeit.
- Karaboğa, K. (2008). *Tragedya ile Sınırları Aşmak*. İstanbul: E Yayınları.
- Raddatz, F., & Terzopoulos, T. (2006). The metaphysics of the body - Theodoros Terzopoulos in conversation with Frank M. Raddatz. In F. Raddatz (Ed.), *Reise mit Dionysos Das Theater des Theodoros Terzopoulos/Journey with Dionysos The Theatre of Theodoros Terzopoulos* (pp. 136-171). Berlin: Theater der Zeit.
- Sampatakakis, G. (2006). Dionysus restitutus - The Bacchae of Terzopoulos. In F. Raddatz (Ed.), *Reise mit Dionysos Das Theater des Theodoros Terzopoulos/Journey with Dionysos The Theatre of Theodoros Terzopoulos* (pp. 90-102). Berlin: Theater der Zeit.
- Sampatakakis, G. (2019). The theatre of Theodoros Terzopoulos, aesthetics and ideology. In *Dionysus in Exile: The Theatre of Theodoros Terzopoulos* (pp. 18-32). Berlin: Theater der Zeit.
- Sampatakakis, G. (2021). Eros and Thanatos: The aesthetics of enchantment in the theatre of Terzopoulos. In *Terzopoulos Tribute Delphi* (pp. 167-173). Berlin: Theater der Zeit.
- Stroumpos, S. (2019). Bodies in revolt: The art of performer's psychophysical transgression in Terzopoulos' theatre. In *Dionysus in Exile: The Theatre of Theodoros Terzopoulos* (pp. 95-104). Berlin: Theater der Zeit.
- Terzopoulos, T. (2016). *Dionysos'un Dönüşü*. (B. Dinçel, Trans.). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Terzopoulos, T. (2020). *The Return of Dionysus*. (S. Stroumpos, Trans.). Berlin: Theater der Zeit.
- Varopoulou, E., McDonald, M., & Suzuki, T. (2000). *Theodoros Terzopoulos and Attis Theatre: History, Methodology and Comments*. (A. Kapsalis, Trans.). Athens: Agra Publications.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****THEODOROS TERZOPOULOS' WORKING METHOD: AN OVERVIEW**

The 20th-century theatre has defined itself over and over with the emergence of the concept of theatricality against the classical understanding of representation and with the reconsideration of the tools of the theatre. *The theatre reformers around the end of the 19th century and into the next, the various avant-garde movements in the first third of the 20th century, the representatives of the so-called neo-avant-garde or post modernism since 1960s, and since the 1990s the heralds of new and very different forms of theatre and performance- what unites them all is the goal of creating a new theatre able to reflect the specific conditions of their time. In some cases, they sought to attain this goal by having the actor shift to the centre, by developing a new art of acting* (Fischer-Lichte, 2020). The methodological research on acting that emerged in this period continues to exist in the contemporary theatrical field.

Theodoros Terzopoulos is among the reformers of 21st century who puts the actor at the centre of the theatrical action. According to him *21st century is the century of many redefinitions*, so theatre makers need to reconsider theatre through the art of the performer (Terzopoulos, 2020).

Director Theodoros Terzopoulos, who actively continues his methodological research and practice that he started in the last quarter of the 20th century, calls today's theatre to rethink the idea of the universal body. According to him, the Body, the concept of the body, has been abolished in our age. For this reason, Theodoros Terzopoulos directed his Dionysian research on the performer's stage presence, starting from the idea of the universal body.

Theodoros Terzopoulos focuses on the performing-body, from which meaning, energy, and effect derive in its relationship with the audience. Therefore, he emphasizes the idea of building a new performing-body by breaking down the defuncting daily-body of our age.

In Theodoros Terzopoulos' working method first aim is: *to cultivate Body till it became an open universe with open channels*. His method is working on deconstruct this old body to reach the idea of a new Body. When the body is deconstructed then it is possible to reconsider it as a whole and to re-construct it. *This process is developed upon a 'rhythmological' system termed biodynamic method: a way to unleash the energy from within the performing body* (Sampatakakis, 2006) This fragmentation and reintegration determine the central axis of his working method which continues to evolve starting from the production of Euripides' Bacchae in 1986.

In Terzopoulos Theatre, reconsidering Body beyond borders of daily and social behaviour, codified physical postures, intense psychophysical training etc., they are aim at performer to cope with the tragic material. So, it is *looking for the how not the why* (Stroumpou, 2019). Terzopoulos working method, with the intense psychophysical training, is looking for; how performer becomes a projector of his/her own potential? In His working method, a series of corporal and vocal exercises (corporal and vocal training) within their relation to breathing, prepare Body to Deconstruction and Infinite Improvisation processes towards this potential.

This study examines Theodoros Terzopoulos' working method from a general perspective with the stages of corporal training, vocal training, deconstruction, and infinite improvisation as it is applied today.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Ezgi UZŞEN			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	THEODOROS TERZOPOULOS ÇALIŞMA YÖNTEMİNE GENEL BAKIŞ			
Tarih <i>Date</i>	28.02.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	DERLEME			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Ezgi UZŞEN	%100	-	-

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1456572

ÇEVİKLİK VE REKABET AVANTAJI İLİŞKİSİNDE İŞLETME
BÜYÜKLÜĞÜNÜN ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÖZDEMİR*

Murat UZUNLU*

* İstanbul Gedik Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

* İstanbul Gedik Üniversitesi, İşletme Doktora Programı

e-posta: iozdemir@gedik.edu.tr

e-posta: murat.uzunlu@gmail.com

ORCID 0000-0001-6478-9168

ORCID 0009-0006-4780-9220

ÖZ

Günümüzün hızla değişen, dinamik ve belirsiz iş dünyasında, işletmelerin pazar koşullarına hızla uyum sağlamaları ve rekabetçi bir üstünlük elde etmeleri, ancak çevik olmaları ile mümkündür. Bu bakımdan çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişki araştırmaya değer bir konudur. Bu çalışma, işletmelerde çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi ve işletme büyüklüğünün bu ilişki üzerindeki düzenleyici etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmaya yönelik veriler, İstanbul ve Kocaeli'nde konuşlu işletmelerde stratejik karar alma süreçlerinde yer alan yönetici pozisyonundaki çalışanlardan anket yoluyla elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde öncelikle anket tasarım çalışması yapılmış ve İstanbul Gedik Üniversitesinin Etik Kurul onayı alınmıştır. Toplanan veriler güvenilirlik düzeyi yüksek Cronbach Alpha değerine sahiptir. Toplanan veriler normal dağılım özelliği göstermediğinden, çalışmada parametrik olmayan istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Bulgular çeviklik ile rekabet avantajı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir (Spearman korelasyon katsayısı: 0.544, $p < 0.005$). İşletme büyüklüğünün bu ilişkide düzenleyici etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişki büyük işletmelerde, küçük ve orta ölçekli işletmelere göre daha güçlüdür. Farklı büyüklükteki işletmeler arasında rekabet avantajı açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiş ancak, çeviklik açısından böyle bir farklılık bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeviklik, Rekabet Avantajı, İşletme Büyüklüğü, Stratejik Yönetim.

Jel Kodları: L1, M1, L23, L25.

THE EFFECT OF BUSINESS SIZE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN AGILITY AND
COMPETITIVE ADVANTAGE

ABSTRACT

In today's fast-changing, dynamic, and uncertain business world, only with agility can enterprises quickly adapt to market conditions and gain competitive advantage. The connection between agility and competitive advantage is a topic worth exploring. The purpose of this study is to explore the link between firm agility and competitive advantage and the moderating effect of firm size on this link. When collecting data, the focus was on people in key positions who were involved in the strategic decision-making process and held business management positions in Istanbul and Kocaeli. As part of the data collection process, a survey design study was first conducted and approved by the ethics committee of Istanbul Gedik University. The collected data had high Cronbach's alpha value reliability, but since it did not obey the normal distribution, non-parametric statistical methods were used in the study. The results indicate a moderate positive relationship between agility and competitive advantage (Spearman correlation coefficient: 0.544, $p < 0.005$). The study found that company size has a moderating effect on this relationship. The link between agility and competitive advantage is stronger for large companies than for small and medium-sized companies. There are statistically significant differences in competitive advantage between companies of different sizes, but no such differences are observed in agility. These results support the business literature on the impact of firm size on agility and competitive advantage.

Keywords: Agility, Competitive Advantage, Company Size, Strategic Management.

Jel Codes: L1, M1, L23, L25.

Geliş Tarihi/Received: 21.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 22.04.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 08.07.2024

Kaynak Gösterme: Özdemir, İ. & Uzunlu, M. (2024). "Çeviklik ve Rekabet Avantajı İlişkisinde İşletme Büyüklüğünün Etkisi". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 125-143.

GİRİŞ

İşletme yönetimi literatüründe çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki dikkate değer bir araştırma konusudur. Günümüzün hızla değişen dinamik ve bir o kadar da belirsizliğin hâkim olduğu iş dünyasında, işletmelerin pazar koşullarına hızla adapte olmaları ve böylelikle rekabetçi bir üstünlük elde etmeleri için çevik olmaları artık zorunluluk olmuştur.

Çeviklik, bir işletmenin pazardaki değişikliklere hızlı bir şekilde uyum sağlama ve bunlara etkili bir şekilde yanıt verme yeteneğini ifade eder. Bu kavram, fırsatları yakalamak ve riskleri en aza indirmek için esneklik, yanıt verme yeteneği, inisiyatif ve öngörü gibi yetenekleri içerir (Teece, 2014: 21). Yönetim disiplini açısından çeviklik, bir işletmenin değişikliklere uyum sağlama ve pazar belirsizliğini hızlı bir şekilde iş fırsatlarına dönüştürme yeteneğini ifade eder ve böylece giderek daha karmaşık ve daha öngörülmez hale gelen iş ortamında işletmelerin rekabet avantajı kazanmasına yardımcı olur (Teece, 1997: 509). İş ortamında ortaya çıkan hızlı değişiklikler, işletmelere fırsatların yanı sıra riskli durumlar yaratarak varlığını da tehdit edebilir (Ofoegbu ve Aknabi, 2012: 153). Ancak işletmeler, pazardaki değişimlerin barındırdığı potansiyel fırsatları ve tehditleri erkenden tespit eder ve bunlara yanıt verebilirse, rakiplerine karşı rekabetçi bir üstünlük elde edebilir (Drucker, 1985). Bu nedenle belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda, öngörülemeyen değişikliklere etkili bir şekilde uyum sağlama ve bunlara yanıt verme yeteneği olan çeviklik, işletmenin varlığını devam ettirebilme çabasının önemli bir destekleyicisidir (Ganguly vd., 2009: 410; Sharifi ve Zhang, 1999: 7). Bu yetenek, çevresel dinamiklere hızlı bir şekilde uyum sağlamak ve rekabetçi konumu korumak için esnek, proaktif bir yaklaşım sergilenmesini olanaklı hale getirir. Başka bir deyişle çeviklik, bir işletmenin son derece rekabetçi, değişken, istikrarsız ve belirsiz bir ortamda başarılı olmak için sahip olması gereken yeteneği ifade eder (Oyedijo, 2012: 227).

Bu bağlamda Porter (1985), bir işletmenin rekabet avantajı kazanması için çevresel değişiklikleri dikkate alan bir rekabet stratejisi çerçevesi geliştirmiştir. Bu çerçeveye göre işletmeler değişen pazar koşullarına ve müşteri ihtiyaçlarına uyum sağlayarak rekabet avantajı kazanabilmektedir. Örneğin tedarik zinciri çevikliği ile inovasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen Chen (2019), inovasyon ve çeviklik yeteneğinin geliştirilmesinin işletmelerin rekabetçi avantajına olumlu etkilediğini belirlemiştir. Bu nedenle rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmelerin değişen pazar koşullarına uyum sağlamaları ve yeni pazar taleplerine yaratıcı çözümler geliştirmeleri için çevik olmaları gerekmektedir.

Öte yandan, rekabet avantajı ise bir işletmenin rakiplerinden daha iyi performans göstermesine ve kendisini diğer işletmelerden farklılaştırmasına olanak tanıyan benzersiz özellikleri, güçlü yönleri ve yetenekleri ifade eder. Bu güçlü yönler ve yetenekler, işletmenin pazardaki konumunu güçlendirir ve sürdürülebilir başarıya ve pazar liderliğine ulaşma fırsatları sağlar (Porter, 1985). Pek çok çalışma, çevikliğin işletmeler açısından rekabet avantajı yaratmada oynadığı önemli rolü vurgulasa da, çevikliğin tek başına rekabet üstünlüğü elde etmenin yolu olmadığını ileri süren görüşler de mevcuttur. Bunlara göre çevikliğin rekabet avantajı yaratmadaki etkisi; işletmenin sektördeki konumuna, pazar koşullarına ve işletmedeki örgüt kültürü ve iç yapısına, teknoloji kullanımı ve insan kaynakları (İK) gibi diğer faktörlere bağlı olarak değişebilir (Santa vd., 2022: 4; Qosasi vd., 2019: 69; Hu vd., 2022).

Çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişki sektöre göre de değişiklik gösterebilir. Örneğin, hızla değişen müşteri ihtiyaçlarına cevap vermesi gereken teknoloji endüstrisinde çeviklik daha önemlidir (Chandy vd., 2000: 51). Rekabetçi pazarlarda çeviklik daha da önemli hale gelmektedir (Eisenhardt vd., 2000: 1105). İşletmedeki örgüt kültürü ve organizasyon yapısı çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi etkileyebilmektedir. Farklı örgüt kültürleri ve yapıları çevikliği farklı şekillerde destekleyebilir veya engelleyebilir (Teece vd., 1997: 509).

İşletmedeki örgüt kültürü ve yapısının yanında, bazı yeteneklere ve kaynaklara sahip olmak da çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi etkileyebilir. İnsan kaynakları (İK) stratejisi bunlardan birisidir. İK stratejisi, operasyonel çevikliğin, kalite ve maliyet yönetiminin uygulanmasında etkin bir rol oynayarak, işletmenin genel performansına doğrudan etki edebilir (Santa vd., 2022: 4). Ancak, bu durumun işletme büyüklükleri ile farklılaşabilmektedir (Santa vd., 2022: 12).

Çeviklik ve rekabet avantajı, sadece işletme içi dinamiklerden değil, dışsal olan teknoloji gibi faktörlerden de etkilenebilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yetenekleri, örgütsel çevikliğe aracılık ederek rekabet avantajının artırılmasına katkıda bulunabilmektedir. BİT yetenekleri, işletmelerin müşteri ve tedarikçi ilişkilerini geliştirmelerine, iş fırsatlarını değerlendirmelerine ve genel çevikliklerini artırmalarına olanak sağlar (Qosasi vd., 2019: 69). Araştırmalar, özümseme kapasitesi, dönüşüm yeteneği ve inovasyon yeteneği gibi bilgi yönetimi yeteneklerinin, tedarik zinciri çevikliği ile bir işletmenin rekabet avantajı arasındaki ilişkiye aracılık edebildiğini göstermiştir (Hu vd., 2022). Etkili bilgi yönetimi, tedarik zinciri çevikliği yeteneğini arttırmakta, bu da işletmeyi pazarda daha rekabetçi kılmaktadır. Bunun yanı sıra stratejik çevikliğin de son derece dinamik ve çalkantılı endüstrilerde uzun vadeli rekabet avantajı elde etmek için temel bir yetenek olduğunu da ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Hemmati vd., 2016: 288). Eisenhardt (1989), değişim hızının yüksek olduğu ortamlarda stratejik kararları hızlı bir şekilde verebilen işletmelerin rakiplerinden bir adım öne çıktığına ve önemli bir rekabet avantajına sahip olduğuna inanmaktadır. Teece, Pisano ve Shuen tarafından 1997 yılında önerilen “dinamik yetenekler” kavramı; işletmelerin değişen pazar koşullarına hızlı bir şekilde uyum sağlayarak, sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu kavram, işletmelerin iç ve dış kaynakları entegre etmesinin, kaynakları yeniden organize etmesinin ve yenilik yeteneklerini geliştirmesinin önemini vurgulamaktadır. Araştırmalar, dinamik yetenekleri yüksek işletmelerin, bu yetenekleri çevikliğe dönüştürerek rekabet avantajı elde edebileceklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dinamik yeteneklerin, işletmelerin pazar dinamiklerine hızlı ve etkin bir şekilde uyum sağlamasını sağlayan temel unsurlar olduğu bilinmektedir (Teece vd., 1997: 509). Ancak bu araştırmaları işletmenin büyüklüğü perspektifinden incelemenin sınırlamalarını bilmek önemlidir. Çeviklik ile rekabet avantajı arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne süren çalışmaların yanısıra bir takım çalışmalarda bu ilişkinin işletme büyüklüğü perspektifinden incelenmesinin yarattığı sınırlılıklara dikkat çekmektedir. Büyük şirketler, karmaşık organizasyon yapıları ve katı bürokratik süreçler nedeniyle, pazar değişikliklerine hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verme yeteneklerini sınırlayabilen esneklik sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu durum rekabet avantajı kaybına neden olabilir (Leonard-Barton, 1992: 111; Sull, 2009: 52). Bütün bunlara karşın, Zahra ve George (2002) tarafından ortaya atılan özümseme kapasitesi kavramı bu bakış açısına farklı bir boyut kazandırmaktadır. Özümseme kapasitesi, bir işletmenin dışarıdan edinilen bilgiyi tanımlama, içselleştirme ve uygulama yeteneğini ifade eder. Buna göre büyük ölçekli işletmeler, dış bilgiyi özümsemek ve kullanmak için daha fazla kaynak ve yeteneğe sahip olmaları nedeni ile pazar değişikliklerine daha hızlı yanıt verebilir ve kaynakları etkin kullanarak daha yüksek rekabet performansı elde edebilirler (Zahra ve George, 2002: 185).

Sonuç olarak; günümüz iş dünyasında çeviklik, işletmelerin pazar koşullarına hızla adapte olabilmeleri ve rekabette üstünlük elde edebilmeleri için temel bir yetenek olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalar, çevik işletmelerin, pazar değişikliklerine hızla uyum sağlama, değişikliklere etkili bir şekilde yanıt verme, fırsatları yakalama, riskleri en aza indirme ve böylece rekabet avantajı elde etme yeteneğine sahip olduğunu göstermekle birlikte, bunun bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yetenekleri, sektörel dinamikler, işletme büyüklüğü, örgüt kültürü ve yapısal faktörler gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini de ortaya koymaktadır (Hu vd., 2022;

Qosasi vd., 2019; Zahra ve George, 2002). İşletme büyüklüğü açısından bakıldığında çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki karmaşıktır. Destekleyici literatür, çevik kalan tüm işletmelerin rekabet avantajı kazanabileceğini öne sürerken, aynı zamanda işletme büyüklüğünün bu ilişki üzerindeki etkisini değerlendirirken dikkatli olunması gerektiğini de vurgulamaktadır (Leonard-Barton, 1992; Sull, 2009). Çünkü büyük ölçekli işletmelerin organizasyonlarının karmaşık yapısı ve sahip oldukları bürokratik süreçler, çevik yöntemlerin uygulanmasını zorlaştırır da özümseme kapasitelerinin ve kaynak kapasitelerinin yüksek olması rekabetçi üstünlükte onları bir adım öne çıkarmaktadır.

1. Araştırmanın Amaçları, Hipotezleri ve Model Tasarımı

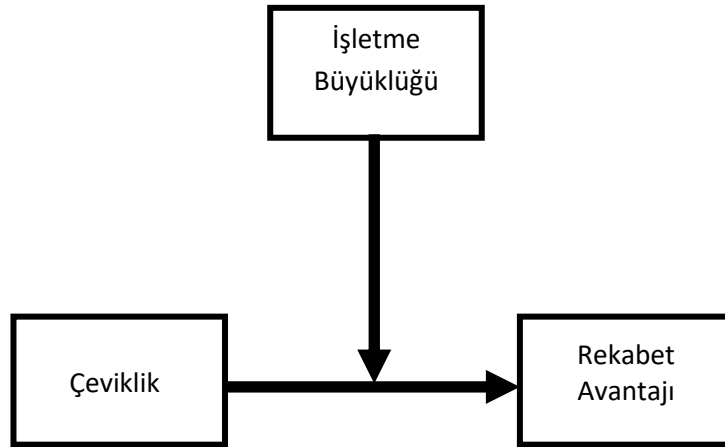
Bu çalışmanın temel amacı; çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi ve işletme büyüklüğünün bu ilişki üzerindeki düzenleyici rolünü araştırmaktır. Bu çalışmada çeviklik ile rekabet avantajı arasında bir ilişkiyi araştırmak amacıyla;

H₁: “Çeviklik ve rekabet avantajı arasında bir ilişki vardır.”

İşletme büyüklüğünün çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini araştırmak amacıyla;

H₂: “İşletme büyüklüğü, çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkiye sahiptir.” hipotezleri geliştirilmiştir.

Şekil 1’de gösterilen araştırma modelinde; çeviklik bağımsız değişken, rekabet avantajı bağımlı değişken ve işletme büyüklüğü düzenleyici değişkendir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Süreci

Bu araştırma, çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi ve işletme büyüklüğünün, bu ilişki üzerindeki düzenleyici etkisini değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır.

Anket üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm demografik sorular, ikinci bölüm Liu ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen ve 8 sorudan oluşan çeviklik ölçeği, üçüncü bölüm Papadas ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen ve 6 sorudan oluşan rekabet avantajı ölçeğidir. Özkan'ın (2019) "Rekabet avantajı açısından tedarik zinciri dayanıklılığı, tedarik zinciri bütünleşmesi ve yeşil pazarlama yönelimi ilişkileri üzerine bir araştırma" başlıklı çalışmasında bu ölçekler

Türkçeye uyarlanmıştır. Anketin hazırlanmasında, Özkan 2019 yılında Türkçeye uyarladığı çeviklik ve rekabet avantajı ölçekleri kullanılmıştır.

İşletmelerin büyüklüklerine göre sınıflandırılmasında, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı bir kuruluş olarak faaliyet gösteren olan KOSGEB tarafından kullanılan işletme büyüklüğü sınıflandırması dikkate alınmıştır. Bu kapsamda yapılan sınıflandırma esasları Tablo 1’de gösterilmiştir. Ankette sektörel sınıflandırmaya dair de bilgi toplanmıştır. Sektörel sınıflandırma, İstanbul Ticaret Odasının (İTO) kayıtlarından yararlanılarak yapılmıştır.

Tablo 1: İşletme büyüklük sınıflandırması

Büyüklik Sınıflandırması	Çalışan Sayısına Göre İşletme Büyüklüğü
Küçük ve Orta Ölçekli	1-249 çalışan sayısı
Büyük Ölçekli	250 ve fazlası çalışan sayısı

Veri toplama sürecinde öncelikle anket tasarımı çalışması yapılmış ve İstanbul Gedik Üniversitesinin 24.08.2023 tarih ve E-56365223-050.02.04-2023.137548.17 sayılı kararıyla Etik Kurul onayı alınmıştır. Anket soruları 5’li Likert ölçeğinde hazırlanmıştır. Tasarlanan anket, araştırma hedeflerine uygun işletmelerde çalışan uygun nitelikteki kişilere sosyal bir iş ağı olan LinkedIn üzerinden gönderilmiş ve bazıları ile yüz yüze görüşmeler yapılmış ve görüşmeler esnasında uygulanmıştır. Anket çalışması, işletmelerin üst kademesinde yer alan CEO, genel müdür, COO, CTO, üretim, operasyon, tedarik zinciri, finans vb. müdürleri/direktörleri gibi stratejik karar alma yetkisine sahip önemli yönetim görevlerindeki bireylere yönelik olarak tasarlanmıştır. Bu seçim, stratejik düzeydeki karar verme süreçlerine doğrudan etki edebilecek pozisyonlardaki profesyonellerin görüş ve deneyimlerine ulaşmak amacıyla bilinçli bir şekilde yapılmıştır.

3. Araştırma Analizi ve Bulgular

3.1. Araştırma Yöntemi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma örneklemini oluşturan katılımcıların eğitim durumu, çalıştıkları işletmedeki pozisyonu, işletmenin büyüklüğü, işletmenin hangi sektörde faaliyet gösterdiği gibi demografik veriler elde edilmiştir.

Tablo 2: Ankete katılanlar hakkında tanımlayıcı istatistikler

Tanımlar	Durum	Frekans	%
Eğitim Durumu	Doktora ve Lisansüstü	170	%53
	Lisans	150	%47
Görev Tanımı	Üst Düzey Yönetici	194	%61
	Orta Düzey Yönetici	126	%39
İşletme Büyüklüğü	Büyük Ölçekli	184	%58
	Küçük ve Orta Ölçekli	136	%42
Sektörel Dağılım	İmalat Sanayi	67	%21
	BT/Telekom/Elektronik	57	%18
	Savunma Sanayi	28	%9
	Gemi İnşa Sanayi	16	%5
	Otomotiv Sektörü	16	%5
	Elektrikli Makineler ve Kablolar	15	%5
	Tekstil	14	%4
	Finansal Hizmetler	12	%4
	Ulaştırma ve Lojistik	12	%4
	İnşaat, Gayrimenkul, Emlak	11	%3
	Demir-Çelik, Metal İşleri	8	%3
	Eğitim / Akademi	6	%2
	Petrol, Akaryakıt ve Kimya	6	%2
	Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri	5	%2
	Tarım, Ormancılık, Balıkçılık	4	%1
Diğer	43	%13	

Araştırmaya katılanların %53'ünün yüksek lisans veya doktora derecesine sahip olduğu ve %47'sinin ise lisans derecesine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılanların %61'i CEO, COO, CTO, CFO, genel müdür, direktör gibi üst düzey yönetici pozisyonlarda görev yapmaktadır. %39'u da müdür seviyesinde görev yapan orta seviye yöneticilerden oluşmaktadır. Katılımcıların çalıştıkları işletmelerin %58'i KOSGEB'in işletme büyüklüğü sınıflandırma tanımına göre büyük ölçekli işletmelerden, %42'si ise küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Katılımcıların %50'den fazlasının endüstriyel sektörlerde çalıştıkları, %18'nin BT ve Telekom sektörlerinde çalıştıkları görülmektedir.

Anket verileri çeşitli istatistik yöntemlere göre incelenmiştir. Veri seti yapısal olarak Cronbach's Alpha ve Shapiro-Wilk testleri ile incelenmiştir. Veri setinin güvenilirliğinin yüksek olduğu ama parametrik olmayan (non-parametric) özellik gösterdiği ve normal dağılım sergilemediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda çeviklik ve rekabet avantajı arasında ilişki durumu Spearman korelasyon analizi, rasgele orman regresyonu, non-parametrik regresyon analizi gibi parametrik olmayan istatistiksel yöntemler ile incelenmiştir.

İşletme büyüklüğünün çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici bir değişken olup olmadığı ise her ölçeğe ayrı ayrı Spearman korelasyon analizi uygulanmak suretiyle tespit edilmiştir. Aynı zamanda, farklı büyüklükteki işletmelerin çeviklik ve rekabet avantajı açısından nasıl farklılık gösterdiğini anlamak için Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır. Araştırmadaki veri işleme ve analiz süreçlerinde, R istatistiksel programlama dili ve Python programlama dilinin Pandas, Statsmodels, Matplotlib kütüphanelerinin kullanıldığı Chat GPT tarafından sağlanan yapay zeka tabanlı data analyst desteğinden yararlanılmıştır.

3.2. Veri Setinin İstatistiksel Güvenilirlik ve Yapısal Olarak İncelenmesi

Öncelikle veri setinin iç tutarlılığı ve güvenilirliği ile yapısal özellikleri incelenmiştir. İç tutarlılık ve güvenilirlik için Cronbach's Alpha değeri incelenmiştir. Cronbach's Alpha, test veya ölçek

maddelerinin iç tutarlılığını ölçen istatistiksel bir yöntemdir ve genelde ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmede kullanılır. 0.7 ve üzeri değerler, yüksek iç tutarlılık ve dolayısıyla güvenilirlik göstergesi olarak kabul edilir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Bu değer ile, ölçeğin içindeki farklı maddelerin birbiriyle ne kadar uyumlu olduğu araştırılmıştır. Cronbach's Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer alır. Değer ne kadar yüksekse, ölçeğin iç tutarlılığı o kadar yüksek kabul edilir. Ancak, aşırı yüksek değerler (örneğin, 0.9 ve üzeri) bazen ölçeğin sorularının birbirine çok benzer olduğunu ve dolayısıyla farklı boyutları veya yönleri yetersiz ölçebileceğini gösterebilir. Bu durum, ölçeğin çok boyutlu yapısını sınırlandırabilir ve araştırılan kavramın farklı yönlerini tam olarak kapsamadığını ve yanlı olabileceğine işaret edebilir (Tavakol ve Dennick, 2011: 53).

Tablo 3: Ölçeklerin Cronbach's Alpha değerleri

Ölçekler	Cronbach's Alpha
Çeviklik	0.886
Rekabet Avantajı	0.885

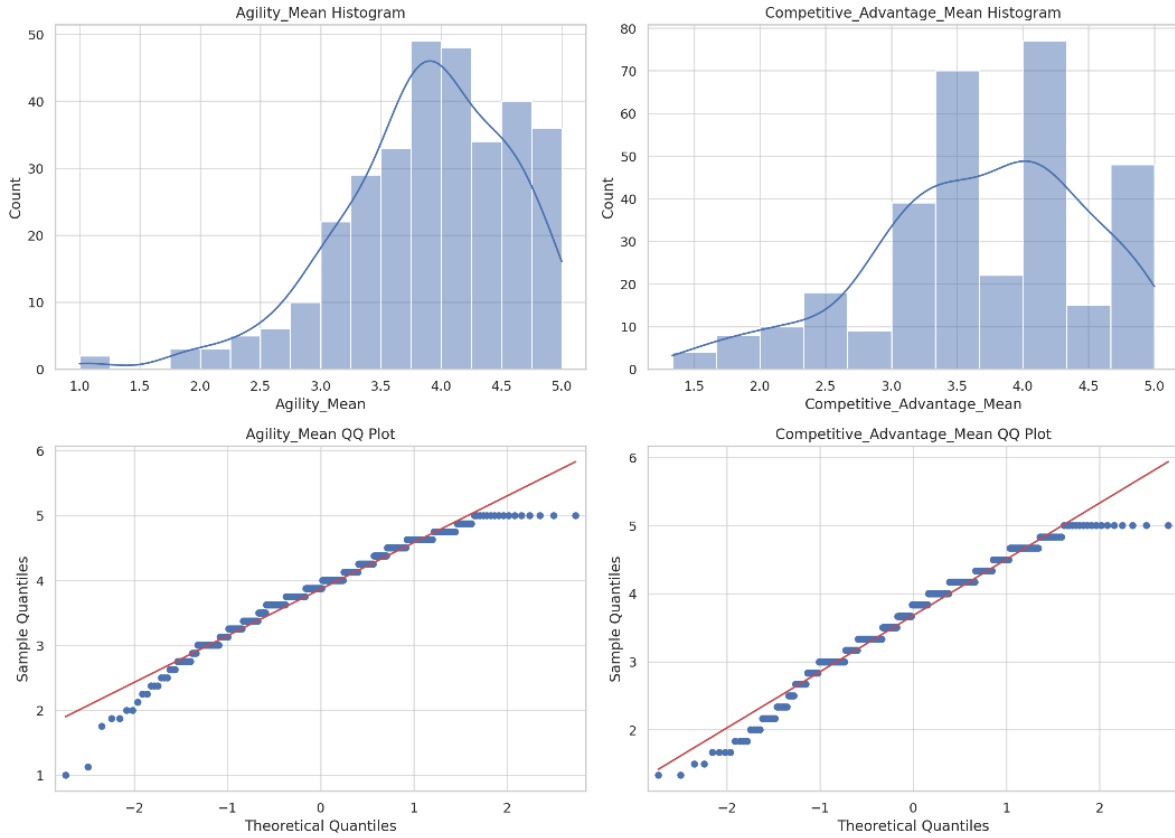
Cronbach's Alpha değerleri 0,7'nin üzerinde olduğundan her iki ölçeğe ait verilerin oldukça yüksek ve kabul edilebilir iç tutarlılık ve güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Ayrıca 0.9 değerini aşmamış olması da ölçeklerin kendi arasında çeşitlilik sergilediğini de göstermektedir (Tavakol ve Dennick, 2011: 53). Bu durum anketin ve ölçeğin tutarlı ve güvenilir sonuçlar ürettiğini göstermektedir.

Ancak parametrik testler, veri seti normal şekilde dağıldığında yüksek düzeyde güvenilirlik ve verimlilik sağlar. Eğer Shapiro-Wilk testi gibi normalite testleri sonucunda verilerin normal dağılmadığı görülürse, parametrik olmayan testler veya veriler için özel olarak tasarlanmış diğer yöntemler tercih edilir (Field, 2013; George ve Mallery, 2010). Bu nedenle veri setinin normal dağılım varsayımına uygunluğunu test etmek için yaygın olarak kullanılan Shapiro ve Wilk (1965) tarafından önerilen Shapiro-Wilk testi uygulanmıştır.

Test sonucunda W istatistiğinin +1'e yakın değeri normal dağılım olduğunu gösterse de test sonucunun istatistiksel anlamlılığını P değeri belirlemektedir. Eğer P değeri belirlenen anlamlılık eşiği olan 0.05'ten daha büyükse, veri setinin normal dağıldığı hipotezi olan null hipotezi reddedilemez ve veri setinin normal dağıldığı kabul edilir. Eğer P değeri 0.05'ten daha küçükse, bu, veri setinin normal dağılmadığını ve null hipotezinin reddedildiğini gösterir. Bu nedenle test sonucunda elde edilen bulgular, P değerlerinin 0.05'ten anlamlı ölçüde düşük olması nedeni ile çeviklik ve rekabet avantajı değişkenlerine ait veri setinin normal dağılmadığını (non-parametric) göstermektedir. Bu durumda, uygun analiz metodolojisinin seçimi büyük önem taşır ve veri setinin özelliklerine en uygun yöntemlerin belirlenmesi gereklidir (Razali ve Wah, 2011: 21).

Tablo 4: Shapiro-Wilk normalite testi sonuçları

Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler	W-statistic	P-Değeri
Çeviklik ortalaması için	0.959	7.32×10^{-8}
Rekabet avantajı ortalaması için	9.78×10^{-7}	9.78×10^{-7}

Şekil 2: Çeviklik ve rekabet avantajı verilerinin dağılım grafikleri

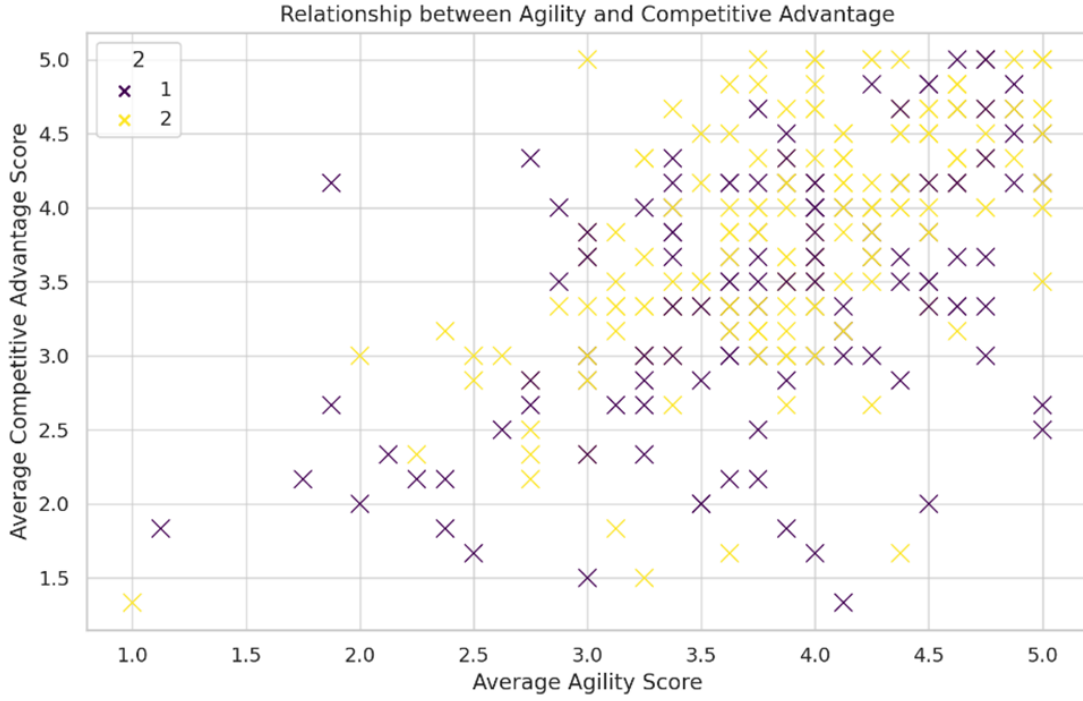
3.3. Çeviklik ve Rekabet Avantajı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Veri seti normal dağılım sergilemediği için parametrik olmayan istatistik yöntem, analiz ve testler uygulanmıştır:

Çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi ölçmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Ancak veri seti normal dağılımda olmadığı için Spearman korelasyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz yöntemi, parametrik olmayan verilerin analizinde tercih edilir ve verilerin normal dağılıma sahip olmasını gerektirmez, sıralı verilere uygun olarak tasarlanmıştır, doğrusal olmayan ilişkileri yakalayabilir ve aykırı değerlerden daha az etkilenir. Bu özellikleri sayesinde, Spearman korelasyon analizi, veri setlerindeki karmaşık ilişkilerin incelenmesinde güçlü ve esnek bir araç olarak ön plana çıkar. İki değişkenin sıralaması arasındaki ilişkiyi ölçer ve -1 ile +1 arasında bir değer alır. Bu değerlerden +1, mükemmel bir pozitif sıralı ilişkiyi; -1 ise mükemmel bir negatif sıralı ilişkiyi ifade eder. Değer 0'a yaklaştıkça, değişkenler arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılır (Corder ve Foreman, 2014).

Tablo 5: Spearman korelasyon analizi sonuçları

Spearman Korelasyon Katsayısı	P -Değeri
0.544	4.62387×10^{-26}

Şekil 3: Çeviklik ve rekabet avantajı ilişkisinin incelenmesi

Elde edilen değer 0.544 olup çeviklik ile rekabet avantajı arasında orta-üst düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu, bir değişkenin değeri arttıkça diğer değişkenin değerinin de artma eğiliminde olduğu anlamına gelir. Ayrıca ilişkinin pozitif olduğunu ve iki değişkenin birlikte değişme eğiliminde olduğunu da göstermektedir. Ancak bu katsayı tamamen pozitif bir ilişkiyi (+1,0) ya da tamamen negatif bir ilişkiyi (-1,0) temsil etmediğinden, ilişkiyi "yüksek" yerine "orta" olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

P değeri ise, ortaya çıkan korelasyon katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test eder. Burada bildirilen P değeri (4.62387×10^{-26}) son derece düşük bir istatistiksel değerdir ve çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkinin rastgele olmadığını, yani oldukça anlamlı olduğunu göstermektedir. P değeri tipik olarak 0.05 (veya %5) eşliğinin altında olduğunda, elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu kabul edilmektedir (Field, 2013). Bu durumda P değeri çok daha düşük olup, çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak oldukça anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısı ile H1: "Çeviklik ve rekabet avantajı arasında bir ilişki vardır" hipotezi doğrulanmıştır.

Ancak her ne kadar Spearman korelasyon analizi, iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini ölçmek için kullanılan parametrik olmayan bir analiz yöntemi olsa da bu analiz, bu ilişkinin doğasını, yönünü ve değişkenler arasındaki etkileşimleri detaylı bir şekilde açıklamaz ve Spearman korelasyon analizinden sonra daha derinlemesine analizler yapmak gerekebilir (Field, 2013; Zar, 2010).

Bu nedenle araştırma bulguları, 2001 yılında Breiman tarafından geliştirilen rastgele orman regresyon analizi ile desteklenmiştir. Rastgele orman regresyonu aslında çoklu karar ağaçlarından oluşan bir topluluk öğrenme modelidir (Breiman, 2001: 5). Modelde karar ağaçlarına önceden yer verilmemiş olsa bile, rastgele orman regresyonunun normal dağılım sergilemeyen parametrik olmayan verilerle uyumluluğu ve otomatik karar ağacı oluşturma yeteneği, geniş bir veri türü yelpazesi üzerinde etkili analizler yapılmasına olanak tanır. Özellikle veri seti karmaşık ve doğrusal olmayan ilişkiler içeriyorsa avantajlıdır. Model, veri üzerindeki

non-lineer ilişkileri yakalayabilme, değişkenler arasındaki etkileşimleri ele alma ve aşırı öğrenmeyi önleme gibi yetenekleri nedeniyle geniş bir uygulama yelpazesinde tercih edilen bir yöntemdir (Breiman, 2001; Sevgen ve Aliefendioğlu, 2020; Strobl vd., 2007; Liaw ve Wiener, 2002).

Tablo 6: Rastgele orman regresyonu analizi sonuçları

Model	Mean Squared Error (MSE)
Rastgele Orman Regresörü	0.453

Modelin performansını değerlendirmek için ortalama kare hatası (MSE) önemli bir metriktir. Düşük MSE değerleri, modelin gerçek değerlere yakın tahminler yapabilme kapasitesinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Breiman, 2001: 5). Bu değer modelin iyi ya da kötü olduğunu kesin olarak belirlemek için yeterli olmasa da araştırmada elde edilen nispeten düşük ve sıfıra yakın 0.453 MSE değeri; modelin iyi bir tahmin yeteneğine sahip olduğunu ve gerçek değerlere yakın olduğunu göstermektedir.

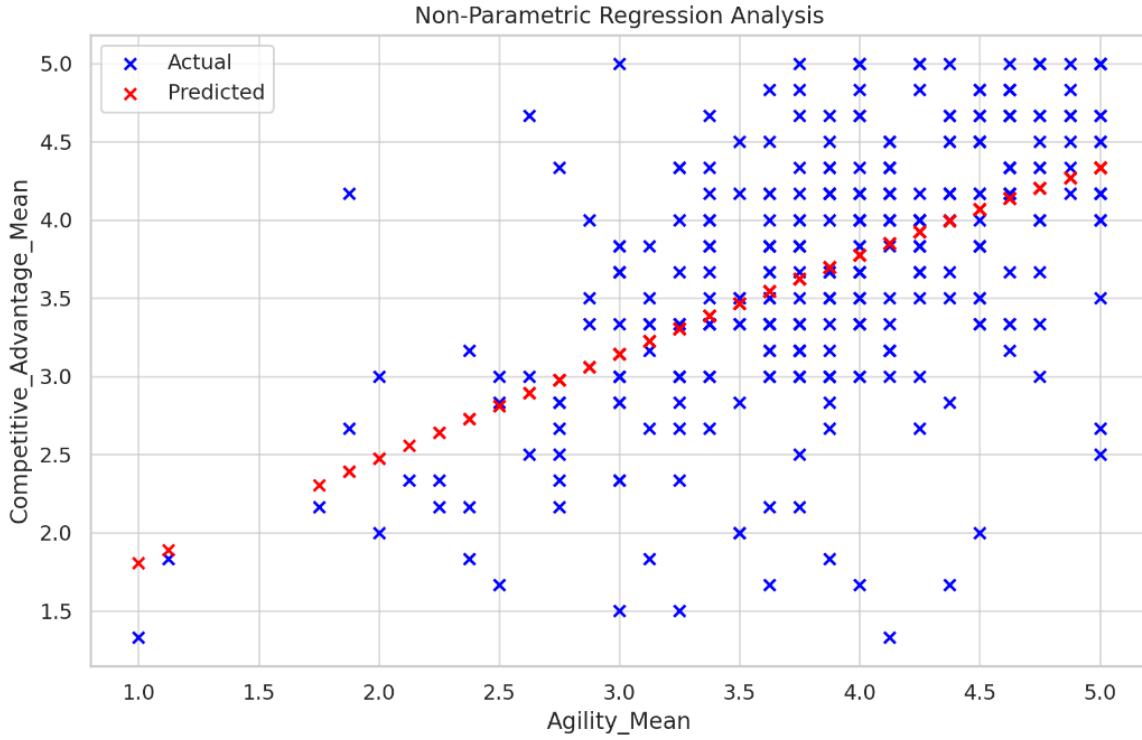
Bütün bu analizlerin yanısıra araştırmada çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü daha iyi anlamak için dağılım varsayımlarından bağımsız bir regresyon analiz yöntemi olan parametrik olmayan regresyon analizi de uygulanmıştır (Hollander vd., 2013). Bu analiz türü özellikle normal dağılım varsayımını karşılamayan veri setleri için kullanışlıdır ve daha esnek modelleme olanakları sağlar (Conover, 1999). Analiz sonucunda elde edilen R2 değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin varyansını ne kadar açıkladığını gösteren bir istatistiksel ölçüttür. R2, belirlilik katsayısı olarak da bilinir ve 0 ile 1 arasında değerler alır. Bir regresyon modelinin R2 değeri, modelin toplam varyansın ne kadarını açıklayabildiğini ifade eder. Değer, 1'e ne kadar yakınsa, model o kadar iyi bir açıklama sağlar anlamına gelir (Cohen vd., 2003).

Tablo 7: Parametrik olmayan regreasyon analizi sonuçları

Metrik	Değer	Açıklama
R ² Değeri	0.307	Çeviklik değişkeni, rekabet avantajı değişkeninin varyansının yaklaşık %30.7'sini açıklamaktadır.
P-Değeri	0.00 *	Sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır.

*P <0.05 seviyesinde anlamlıdır.

Buna göre regresyon analizi sonunda elde edilen R2 değeri, 0.307'dir. P değeri, 0.000'dir ve bu değer elde edilen sonucun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Test sonucunda elde edilen R2 değeri, çeviklik değişkeninin rekabet avantajı değişkeninin varyansının yaklaşık %30.7'sini açıkladığını göstermektedir. Bu durum çeviklik bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde sınırlı bir etkisinin olduğunu ve bağımlı değişken olan rekabet avantajının makelenin giriş bölümünde tartışıldığı üzere işletmenin sektördeki konumuna, pazar koşullarına ve işletmedeki örgüt kültürü ve iç yapısına, teknoloji kullanımı ve İK gibi diğer faktörlere bağlı olarak değişebildiğini ve başka faktörlerden de etkilenebildiği görüşünü desteklemektedir (Santa vd., 2022; Qosasi vd., 2019; Hu vd., 2022).

Şekil 4: Parametrik olmayan regresyon analizi

Sonuç olarak elde edilen istatistiksel analiz sonuçları, çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu ve H1 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir. Çeviklik bağımsız değişkeni ve rekabet avantajı bağımlı değişkeni arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır.

3.4. İşletme Büyüklüğünün Düzenleyici Etkisinin İncelenmesi

Veri setinde çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki işletme büyüklüğüne göre ayrı ayrı incelenmiştir. Bu kapsamda, “İşletme büyüklüğü çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği?” ya da bir düzenleyici değişken olarak işletme büyüklüğünün çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki üzerindeki etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla test edilmesi test edilen hipotez şu şekildedir;

H2: İşletme büyüklüğü, çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkiye sahiptir.

Veriler normal dağılım sergilemediği için işletme büyüklüğüne göre ayrı ayrı hesaplanan korelasyon katsayıları yine Spearman korelasyon analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Buna göre küçük ve orta ölçekli işletmelerde çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki Spearman korelasyon katsayısı yaklaşık 0.478 hesaplanırken, P değerinin 3.87×10^{-9} olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, küçük ve orta ölçekli işletmelerde çeviklik ile rekabet avantajı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Büyük işletmelerde çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki Spearman korelasyon katsayısı yaklaşık 0.602 olarak hesaplanırken, P değeri ise 1.84×10^{-19} olarak hesaplandı. Bu sonuçlar, büyük ölçekli işletmelerde de çeviklik ile rekabet avantajı arasında daha güçlü bir pozitif ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Ancak çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki büyük işletmelerde küçük ve orta ölçekli işletmelere göre daha belirgindir. Bu sonuçlar işletme büyüklüğünün çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi etkilediğini desteklemektedir, dolayısıyla H2: “İşletme büyüklüğü, çeviklik ile

rekabet avantajı arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkiye sahiptir.” hipotezi doğrulanmaktadır.

Tablo 8: İşletme büyüklüğüne göre korelasyon ve P değerleri

İşletme Büyüklüğü	Spearman Korelasyon Katsayısı	P Değeri
Küçük ve Orta Ölçekli	0.478	3.87×10^{-9} *
Büyük Ölçekli	0.602	1.84×10^{-19}

* $P < 0.05$ seviyesinde anlamlıdır.

Bütün bunların yanı sıra farklı büyüklükteki işletmelerin çeviklik ve rekabet avantajı açısından nasıl farklılık sergilediğini anlamak ve araştırmayı desteklemek için ek bazı parametrik olmayan (non-parametric) testler de uygulanmıştır:

İstatistiksel analizlerde verilerin gruplara ayrıldığı ve her grup için ortalama ve standart sapmanın hesaplandığı bir kavramı ifade eden gruplandırılmış ortalama ve standart sapma analizi, verilerin özelliklerini daha iyi anlamak ve gruplar arasındaki farkları değerlendirmek için kullanılır. Her bir grup, belirli bir özelliği veya kriteri karşılayan verileri içerebilir. Daha sonra, her grup için ayrı ayrı ortalama ve standart sapma hesaplanır (McClave vd., 2011).

Ortalama ve standart sapma değerleri istatistiksel analizde çok önemli kavramlardır. Ortalama, bir veri kümesindeki değerlerin toplamının veri noktası sayısına bölünmesiyle elde edilen aritmetik bir değerdir ve veri kümesinin merkezi eğilimini yansıtır (Babbie, 2016). Standart sapma, verinin ortalamadan ne kadar saptığının bir ölçüsüdür. Bu ölçüm verinin yayılımını gösterir; düşük standart sapma değerleri verinin ortalamaya yakın olduğunu ve dolayısıyla daha az değişkenlik gösterdiğini, yüksek standart sapma değerleri ise verinin ortalamadan daha fazla saptığını ve daha fazla değişkenlik içerdiğini gösterir (Healey, 2015). İşletme büyüklüğüne göre gruplandırılmış çeviklik ve rekabet avantajı skorlarının normal olmayan dağılıma göre ortalamaları ve standart sapmaları şu şekildedir:

Tablo 9: İşletme büyüklüğüne göre ortalama ve standart sapma değerleri

İşletme Büyüklüğü	Ortalama (Çeviklik Skoru)	Ortalama (Rekabet Avantajı Skoru)	Standart Sapma (Çeviklik Skoru)	Standart Sapma (Rekabet Avantajı Skoru)
Küçük ve Orta Ölçekli	3.79	3.49	0.77	0.78
Büyük Ölçekli	3.92	3.86	0.67	0.73

Bu, daha büyük işletmelerin çeviklik ve rekabet avantajı açısından ortalamadan biraz daha yüksek puan aldığını göstermektedir. Ayrıca çeviklik ve rekabet avantajı puanlarının standart sapmasının küçük ve orta ölçekli işletmelere göre bir miktar daha düşük olduğu görülüyor. Bu, daha büyük işletmelerin her iki ölçümde de daha tutarlı olduğunu gösterebilir. Ancak veri seti normal bir dağılıma sahip olmadığından işletme büyüklüğüne göre çeviklik düzeyleri ve rekabet avantajı skorlarındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlamak için Mann-Whitney U testi de uygulanmıştır. Mann-Whitney U testi, veri dağılım şekli ve aşırı değerlerin varlığına karşı duyarlılık daha güvenilir sonuçlar sağlar ve verilerin belirli bir dağılıma uymadığı durumlarda tercih edilen parametrik olmayan testlerden biridir (Hollander vd., 2013). Bu testler, herhangi bir varsayımda bulunmadan iki veya daha fazla grubun merkezi eğilimini (genellikle medyanını) karşılaştırmak için kullanılır. Bu test, verilerin dağılımı hakkında herhangi bir varsayımda bulunmadığından normal olmayan dağılımlar için uygun bir seçimdir (Field, 2013). Bu bağlamda, Mann-Whitney U testinin uygulanması, farklı büyüklüklere sahip işletmelerin çeviklik seviyeleri ve rekabet avantajı skorları arasındaki potansiyel

farklılıkları belirlemeyi amaçlar. Test sonuçlarından elde edilen P değeri istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösteriyorsa (genellikle $p < 0.05$), çeviklik düzeyinin işletmenin rekabet avantajı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 10: Mann-Whitney U test sonuçları

Ölçek	U istatistiği	P-değeri	İstatistik Değeri	P-değeri
Çeviklik	11355.0	0.181	1.595	0.207
Rekabet Avantajı	9133.0	4.83×10^{-5}	17.800	2.45×10^{-5}

Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre çeviklik için P değerinin 0,05'ten büyük olması nedeniyle farklı büyüklükteki firmalar arasında çeviklik açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak rekabet avantajının P değerinin ($4,83 \times 10^{-5}$) çok küçük olması, farklı büyüklükteki işletmeler arasında rekabet avantajı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Zahra ve George'un (2002) çalışmasında ileri sürülen, daha fazla kaynak ve yeteneğe sahip büyük işletmelerin daha yüksek rekabet performansı elde edebilecekleri görüşünü kısmen desteklemektedir (Zahra ve George, 2002: 185).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişki ve işletme büyüklüğünün bu ilişkideki düzenleyici rolünü araştırmak amaçlanmaktadır. Bu arka plana dayanarak, çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki ayrıntılı olarak ele alınırken, aynı zamanda işletme büyüklüğünün bu ilişki üzerindeki potansiyel düzenleyici etkisi de incelenmiştir. İlgili literatür ve teorik çerçeveler ışığında iki temel hipotez öne sürülmüştür ve araştırılmıştır:

Çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi araştırmak maksadıyla H1 hipotezi: Çeviklik ve rekabet avantajı arasında bir ilişki vardır.

İşletme büyüklüğünün çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini araştırmak maksadıyla H2 hipotezi: İşletme büyüklüğü, çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkiye sahiptir.

Araştırmada nicel bir yaklaşım benimsenmiş ve veri toplama aracı olarak Liu ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen çeviklik ölçeğinin ve Papadas ve diğerleri (2018) tarafından oluşturulan rekabet avantajı ölçeğinin kullanıldığı bir anket tasarlanmıştır. İşletme büyüklüğü KOSGEB tarafından belirlenen kriterlere göre sınıflandırılmıştır. Veri toplama sürecinde araştırmacılar, İstanbul ve Kocaeli'nde işletme yönetimi pozisyonlarında bulunan ve stratejik karar alma süreçlerine dahil olan kilit pozisyonlardaki bireylere odaklanmıştır. Anket, sosyal iş ağı LinkedIn aracılığıyla veya yüz yüze görüşmeler ile paylaşılmıştır. Veri işleme ve analiz süreçleri R ve Python programlama dilleri kullanılarak yapay zeka destekli analitik araçlar ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin iç tutarlılığını ve güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla çeviklik ölçeği için Cronbach Alfa değeri 0.886, rekabet avantajı ölçeği için Cronbach Alfa değeri de 0.885 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler veri setinin iç tutarlılığının ve güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Veri setinin dağılım özelliğini test etmek üzere uygulanan Shapiro-Wilk testi, veri setinin normal dağılım özelliğine sahip olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle elde edilen veriler parametrik olmayan istatistiksel testlerle analiz edilmiştir.

Çeviklik ve rekabet avantajı arasında bir ilişkinin var olduğunu öne süren H1 hipotezini araştırmak için parametrik olmayan bir korelasyon analiz yöntemi olan Spearman korelasyon

analizi uygulanmıştır. Normal dağılım sergilemeyen parametrik olmayan verilerle uyumluluğu ve çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü daha iyi anlamak için ise rastgele orman regresyon ve parametrik olmayan regresyon analizleri ile araştırma desteklenmiştir. Spearman korelasyon analizi, çeviklik ile rekabet avantajı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, bir değişkenin değeri artarken diğer değişkenin değerinin de artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Elde edilen P değeri, bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu kanıtlamaktadır. Rastgele orman regresyon analizinin düşük MSE değeri, modelin gerçek değerlere yakın tahminler yapabilme kapasitesini göstermekte olup parametrik olmayan regresyon analizinin sonuçları, çeviklik değişkeninin rekabet avantajı değişkeninin varyansının yaklaşık %30.7'sini açıkladığını ortaya koymaktadır. Bu, bağımsız değişken çevikliğin, bağımlı değişken olan rekabet avantajı üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğunu ve bağımlı değişkenin başka faktörlerden de etkilenebildiğini gösterirken makalenin literatür taraması bölümünde tartışılan; rekabet avantajının işletmenin sektördeki konumuna, pazar koşullarına, işletmedeki örgüt kültürü ve iç yapısına, teknoloji kullanımı ve İK gibi diğer faktörlere bağlı olarak değişebildiği ve başka faktörlerden de etkilenebildiği görüşünü desteklemektedir. Dolayısıyla istatistiksel analiz sonuçları çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu ve hipotezinin doğrulandığını göstermektedir. Çeviklik bağımsız değişkeni ile rekabet avantajı bağımlı değişkeni arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır ve işletmelerin çeviklik kabiliyeti arttıkça rekabet avantajı performansı da artmaktadır.

İşletme büyüklüğünün çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkide bir düzenleyici etkiye sahip olduğunu öneren hipotezini araştırmak için çeviklik ve rekabet avantajına ayrı ayrı Spearman korelasyon analizi yapılmıştır. Spearman korelasyon analizi kullanılarak yapılan analizler, küçük ve orta ölçekli işletmelerde çeviklik ile rekabet avantajı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu (korelasyon katsayısı 0.478; P değeri 3.87×10^{-9}) gösterirken, büyük ölçekli işletmelerde ise bu ilişkinin daha güçlü olduğunu (korelasyon katsayısı 0.602; P değeri 1.84×10^{-19}) göstermektedir. Bu bulgular, işletme büyüklüğünün çeviklik ve rekabet avantajı arasındaki ilişkide önemli bir düzenleyici etkiye sahip olduğu görüşünü desteklemekte ve H2 hipotezini doğrulamaktadır.

Ayrıca farklı büyüklükteki işletmeler arasındaki çeviklik ve rekabet avantajı farklılıklarını anlamak ve araştırmayı desteklemek için gruplandırılmış ortalama ve standart sapma analizi de uygulanmıştır. Çalışma, işletmelerin çeviklik ve rekabet avantajı skorlarını işletme büyüklüğüne göre kategorize ederek, büyük ölçekli işletmelerin her iki alanda da daha yüksek ortalama skora ve daha düşük standart sapmalara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu, büyük ölçekli işletmelerin, çeviklik ve rekabet avantajı açısından daha tutarlı performans sergilediğine işaret etse de veri setinin normal dağılım sergilemediği göz önüne alınarak parametrik olmayan bir analiz yöntemi olan Mann-Whitney U testi de uygulanmıştır. Bu test, çeviklik ve rekabet avantajı skorlarının farklı büyüklükteki işletmeler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Çeviklik için elde edilen P değeri 0.05'ten büyük olduğundan, farklı büyüklükteki işletmeler arasında çeviklik açısından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak, rekabet avantajı için çok düşük bir P değeri (4.83×10^{-5}) elde edilmesi, farklı büyüklükteki işletmeler arasında rekabet avantajı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Buna göre, işletme büyüklüğü rekabet avantajını etkilemektedir ama çeviklik üzerinde önemli bir etkisi yoktur. Ayrıca bulgular, işletme büyüklüğü dikkate alındığında çeviklik ile rekabet avantajı arasındaki ilişkinin büyük işletmelerde daha güçlü olduğunu ve işletme büyüklüğünün bu ilişki üzerinde düzenleyici etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bağımlı değişken olan rekabet avantajının işletmelerin sektördeki konumundan, pazar koşullarından, işletmedeki örgüt kültürü ve iç yapısından, teknoloji kullanımı ve İK gibi diğer başka faktörlerden etkilenebildiği yönündeki

literatürdeki tartışmaların yanı sıra daha fazla kaynak ve yeteneğe sahip büyük işletmelerin daha yüksek rekabet performansı elde edebileceğine dair literatürdeki tartışmaları da desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Babbie, E. (2016). *The practice of social research*. Cengage Learning.
- Breiman, L. (2001). Random forests. *Machine Learning*, 45(1), 5-32.
- Chandy, R. K., & Tellis, G. J. (2000). The incumbent's advantage: Turning new products into winners. *Harvard Business Review*, 78(1), 51-59.
- Chen, C. (2019). Developing a model for supply chain agility and innovativeness to enhance firms' competitive advantage. *Management Decision*, 57(7), 1511-1534. <https://doi.org/10.1108/MD-12-2017-1236>
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G., & Aiken, L. S. (2003). *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences* (3rd ed.). Lawrence Erlbaum.
- Conover, W. J. (1999). *Practical nonparametric statistics* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Corder, G. W., & Foreman, D. I. (2014). *Nonparametric statistics for non-statisticians: A step-by-step approach*. Wiley.
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and entrepreneurship*. Harper & Row.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Making fast strategic decisions in high-velocity environments. *Academy of Management Journal*, 32(3), 543-576.
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal*, 21(10/11), 1105-1121.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Ganguly, A., Nilchiani, R., & Farr, J. V. (2009). Evaluating agility in corporate enterprises. *International Journal of Production Economics*, 118(2), 410-423. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2008.12.009>
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10th ed.). Pearson.
- Healey, J. F. (2015). *The essentials of statistics: A tool for social research*. Cengage Learning.
- Hemmati, M., Feiz, D., Jalilvand, M. R., & Kholghi, I. (2016). Development of fuzzy two-stage DEA model for competitive advantage based on RBV and strategic agility as a dynamic capability. *Journal of Modelling in Management*, 11(1), 288-308.
- Hollander, M., Wolfe, D. A., & Chicken, E. (2013). *Nonparametric statistical methods* (3rd ed.). John Wiley & Sons.

Hu, Y., Zhang, Y., & Li, Y. (2022). The influence of knowledge management capacities on pharmaceutical firms' competitive advantage: The mediating role of supply chain agility and moderating role of inter-functional integration. *Frontiers in Public Health*, 10, Article 953478. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.953478>

İstanbul Ticaret Odası. (t.y.). Meslek gruplarına göre üye istatistikleri. <https://bilgibankasi.ito.org.tr/tr/bilgi-bankasi/firma-istatistikleri/meslek-gruplarına-gore-uye>

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB). (2023, Mayıs 26). KOBİ tanımı güncellendi. <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/8807/kobi-tanimi-guncellendi>

Leonard-Barton, D. (1992). Core capabilities and core rigidities: A paradox in managing new product development. *Strategic Management Journal*, 13(S1), 111-125. <https://doi.org/10.1002/smj.4250131009>

Liaw, A., & Wiener, M. (2002). Classification and regression by randomForest. *R News*, 2(3), 18-22.

Liu, C., Shang, K., Lirn, T., Lai, K., & Lun, Y. (2018). Supply chain resilience, firm performance, and management policies in the liner shipping industry. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 110, 202-219. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.02.004>

McClave, J. T., Benson, P. G., & Sincich, T. (2011). *Statistics for business and economics*. Pearson.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Ofoegbu, O., & Akanbi, P. A. (2012). The influence of strategic agility on the perceived performance of manufacturing firms in Nigeria. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 11(2), 153. <https://doi.org/10.19030/iber.v11i2.6769>

Oyedijo, A. (2012). Strategic agility and competitive performance in the Nigerian telecommunication industry: An empirical investigation. *American International Journal of Contemporary Research*, 2(3), 227-237.

Özkan, Ç. (2019). *Rekabet avantajı açısından tedarik zinciri dayanıklılığı, tedarik zinciri bütünleşmesi ve yeşil pazarlama yönelimi ilişkileri üzerine bir araştırma* (Doctoral dissertation). Marmara Üniversitesi.

Papadas, K. K., Avlonitis, G. J., & Carrigan, M. (2018). The interplay of strategic and internal green marketing orientation on competitive advantage. *Journal of Business Research*.

Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. The Free Press.

Qosasi, A., Permana, E., Muftiadi, A., Purnomo, M., & Maulina, E. (2019). Building SMEs' competitive advantage and the organizational agility of apparel retailers in Indonesia: The role of ICT as an initial trigger. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 21(1), 69.

- Razali, N. M., & Wah, Y. B. (2011). Power comparisons of Shapiro-Wilk, Kolmogorov-Smirnov, Lilliefors and Anderson-Darling tests. *Journal of Statistical Modeling and Analytics*, 2(1), 21-33.
- Santa, R., Ferrer, M., Tegethoff, T., & Scavarda, A. (2022). An investigation of the impact of human capital and supply chain competitive drivers on firm performance in a developing country. *PLOS ONE*, 17(12), e0274592. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0274592>
- Sevgen, S. C., & Aliefendioğlu, Y. (2020). Mass appraisal with a machine learning algorithm: Random forest regression. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(3), 301-311.
- Shapiro, S. S., & Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 52(3/4), 591-611.
- Sharifi, H., & Zhang, Z. (1999). A methodology for achieving agility in manufacturing organizations: An introduction. *International Journal of Production Economics*, 62(1-2), 7-22.
- Strobl, C., Boulesteix, A.-L., Zeileis, A., & Hothorn, T. (2007). Bias in random forest variable importance measures: Illustrations, sources and a solution. *BMC Bioinformatics*, 8, 25. <https://doi.org/10.1186/1471-2105-8-25>
- Sull, D. N. (2009). Why good companies go bad and how great managers remake them. *Harvard Business Review*, 87(7/8), 52-59.
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Understanding Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55. <https://doi.org/10.5116/ijme.4dfb.8dfd>
- Teece, D. J. (2014). A dynamic capabilities-based entrepreneurial theory of the multinational enterprise. *Journal of International Business Studies*, 45(1), 8-37. <https://doi.org/10.1057/jibs.2013.54>
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533.
- Zahra, S. A., & George, G. (2002). Absorptive capacity: A review, reconceptualization, and extension. *The Academy of Management Review*, 27(2), 185-203.
- Zar, J. H. (2010). *Biostatistical analysis*. Pearson Prentice Hall.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET**

THE IMPACT OF FIRM SIZE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN AGILITY AND COMPETITIVE ADVANTAGE

Introduction and Research Purpose:

In today's highly competitive business environment, it is critical for companies to adapt quickly and gain a competitive advantage. Agility is key, enabling rapid adaptation to market changes, timely identification of opportunities and proactive risk management. However, the literature lacks a detailed analysis of the impact of agility on competitive advantage and how firm size affects this relationship. This study aims to investigate the impact of agility on competitive advantage and the moderating role of firm size, focusing on firms in Istanbul and Kocaeli from a strategic management perspective.

This study seeks answers to the following research questions:

- What is the relationship between agility and corporate competitive advantage?
- What moderating role does firm size play in the relationship between agility and competitive advantage?

Literature Review:

The concept of agility, which this study focuses on, refers to a company's ability to respond quickly and effectively to market changes. In the literature, agility is widely discussed within the framework of dynamic capabilities theory and is considered a key factor in achieving competitive advantage. Organizational agility directly contributes to competitive advantage through the ability to capture market opportunities and minimize risks. In this context, the literature suggests that agility has the potential to increase competitive advantage.

There are different views in the literature that firm size plays an important moderating role in the relationship between agility and competitive advantage. While it has been argued that large firms can gain competitive advantage through access to resources and economies of scale, it has been emphasized that smaller firms may have an advantage due to their faster decision-making mechanisms and capabilities. Be more flexible in responding to market changes. However, empirical research on the moderating role of firm size on the relationship between agility and competitive advantage is insufficient and the results in this regard are conflicting.

The purpose of this study is to contribute to the strategic management literature by examining the relationship between agility and competitive advantage and the nature of the moderating effect of firm size on this relationship. This study, conducted on companies in Istanbul and Kocaeli, shows how the impact of agility on competitive advantage varies by size and highlights the moderating role of company size in this relationship. As such, it makes important contributions both theoretically and practically and emphasizes the importance of agility and firm size in formulating a firm's competitive strategy.

Methodology and Findings:

This study adopts a quantitative approach and focuses on companies. This study uses a questionnaire for managers involved in the strategic decision-making process as the central data collection tool. The survey covers agility and competitive advantage scales and aims to examine the relationship between company size and these variables. Nonparametric statistical methods were preferred for data analysis, and the Mann-Whitney U test was used to evaluate Spearman correlation analysis and the moderating effect of firm size. The results show that there is a moderate positive relationship between agility and competitive advantage. The study found that company size plays a moderating role in the relationship between agility and competitive advantage, and that this relationship is stronger in large companies than in small and medium-sized companies. There are statistically significant differences in competitive advantage between companies of different sizes, but there are no similar differences in agility. These results suggest that firm size is a moderator of the relationship between agility and competitive advantage.

Conclusions and Recommendation:

This study examines in detail the relationship between agility and competitive advantage and the moderating role of firm size in this relationship. The results show that agility has a positive impact on a company's competitive advantage and that company size is an important moderator in this regard. In particular, large companies have been found to be more effective in converting agility into competitive advantage by leveraging their resource advantages. These findings contribute to the agility and competitive advantage literatures and provide new insights into the role of firm size in strategic management. Limitations of the study include that the dataset is geographically limited to Istanbul and Kocaeli and does not fully reflect sectoral diversity.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	İsmail ÖZDEMİR			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Çeviklik ve Rekabet Avantajı İlişkisinde İşletme Büyüklüğünün Etkisi			
Tarih <i>Date</i>	21.03.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	İsmail ÖZDEMİR	%50	Yok	
2	Murat UZUNLU	%50	Yok	

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1451784

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN FİNANSAL BOYUTUNUN KÜRESEL FİNDEX ARAŞTIRMASI GÖSTERGELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Esin KILIÇ*

*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

esinkilic@ogu.edu.tr

ORCID 0000-0003-1681-5186

ÖZ

Sürdürülebilir kalkınmanın önündeki engellerden biri ve çok boyutlu bir sorun olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutu, ayrımcı sosyal normların yanı sıra sosyoekonomik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, kadınların finansal kapsanma ve finansal okuryazarlık düzeyindeki artış ile güçlenmesinin yalnızca finansal olarak değil, diğer sosyoekonomik alanlarda da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini azaltabilme potansiyeline sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğinin finansal ve sosyoekonomik boyutunun karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu söylenebilir. Bu açıdan ülkelerdeki cinsiyete göre finansal kapsanma düzeyinin incelenmesine yönelik araştırmaların ve eşitsizlikleri azaltmaya yönelik politikaların önemi de artmaktadır. Bu çalışma, yirmi dört Küresel Findex Araştırması göstergesi üzerinden, Türkiye'deki kadınların finansal kapsanma/dışlanma ve finansal dijitalleşme düzeyleri ile COVID-19 dönemindeki finansal kırılganlıklarını Türkiye'deki erkekler ve çeşitli ülke gruplarında yaşayan kadınlarla karşılaştırarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca her bir gösterge için hesaplanan eşit(siz)lik endeksi ile Türkiye'deki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de yaşayan kadınların hem Türkiye'deki erkeklerle hem de karşılaştırma yapılan ülke gruplarındaki kadınlara göre finansal kapsanma ve finansal dijitalleşme düzeyi düşük, finansal kırılganlığı ise daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği, finansal kapsanma, finansal kırılganlık, finansal dijitalleşme, Türkiye.

Jel Kodları: : G51, G53, J16.

EVALUATION OF THE FINANCIAL DIMENSION OF GENDER INEQUALITY IN TÜRKİYE BASED ON GLOBAL FİNDEX SURVEY INDICATORS**ABSTRACT**

The financial dimension of gender inequality, which is one of the obstacles to sustainable development and a multidimensional problem, emerges as a result of discriminatory social norms as well as socioeconomic gender inequality. On the other hand, considering that the empowerment of women through financial inclusion and an increase in the level of financial literacy has the potential to reduce gender inequalities not only financially but also in other socioeconomic areas, it can be said that the financial and socioeconomic dimensions of gender (in)equality are in a two-way interaction. In this respect, the importance of research on examining the level of financial inclusion by gender in countries and policies to reduce inequalities is also increasing. This study aims to evaluate the financial inclusion/exclusion and financial digitalization of women in Türkiye and their financial vulnerability during the COVID-19 period, by comparing them with men in Türkiye and women living in various country groups, through twenty-four Global Findex Survey indicators. In addition, the financial dimension of gender inequality in Türkiye has been tried to be revealed with the (in)equality index calculated for each indicator. According to the findings, women living in Türkiye have lower levels of financial inclusion and financial digitalization and higher financial vulnerability than both men in Türkiye and women in the comparison country groups.

Keywords: Gender (in)equality, financial inclusion, financial vulnerability, financial digitalization, Türkiye.

Jel Codes: G51, G53, J16.

Geliş Tarihi/Received: 13.03.2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 24.05.2024**Yayın Tarihi/Printed Date:** 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Kılıç, E., (2024). "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Finansal Boyutunun Küresel Findex Araştırması Göstergeleri Üzerinden Değerlendirilmesi". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 144-165.

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sosyolojik, ekonomik, yasal ve kurumsal bağlamda cinsiyet ayrımcılığının bir sonucu olarak ortaya çıkması ve bu nedenle çok boyutlu bir problem olması, bu problemi çözmeye yönelik çabalar ve uygulanacak politikaların geniş bir perspektifte olması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının beşinci amacı olan 'Toplumsal Cinsiyet Eşitliği', toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmaya yönelik atılması gereken adımların temel bir çerçevesini çizmiş ve toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yolda dokuz hedef belirlemiştir. Ekonomik bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesine yönelik hedefte, ekonomik ve doğal kaynaklar ile finansal hizmetlere eşit erişim, miras edinme ve mülkiyet hakkı doğrultusunda kadınların eşitliğinin yasalar ile garanti altına alınması gibi hususlara vurgu yapılmıştır (Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar, 2019).

Finansal hizmetlere eşit erişime ilişkin yasal engellerin bulunmadığı durumda dahi, kadınların açık ya da örtük şekilde ekonomik ve sosyal ayrımcılığa maruz kalması, finansal olarak kapsanma durumunun erkeklere göre daha sınırlı olmasını beraberinde getirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki hanenin geçimini sağlayan kişinin ve hane reisinin erkek olduğu şeklindeki sosyal norm da erkeklerin hanenin tüm varlıklarını kendi mülkiyeti altında görmesine ve kadının gelirinin, tasarrufunun ve borçlandığı paranın faizsiz ve hatta geri ödemesiz bir finansal kaynak olarak değerlendirmesine neden olmaktadır (van Staveren, 2002: 232-233). Bu ise bir taraftan kadının tasarruf ve borçlanma isteğini azaltırken diğer taraftan tasarruflarını finansal sistem dışında tutma eğilimini arttırmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutunu etkileyen bir diğer faktörün de eğitim düzeyi olduğu söylenebilir. Morsy (2020) kadınların finansal dışlanma düzeylerinin kadın ve erkekler arasındaki eğitim düzeyi farklılıklarının yüksek olduğu ülkelerde daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Kadınların finansal olarak dışlanma durumu, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin diğer boyutlarının etkisiyle derinleşmekte ve kadınları finansal olarak daha kırılgan hale getirmektedir. OECD (2013), kadınların geçimlerini sağlamada erkeklere göre daha fazla zorlukla karşılaşabildiğini ve emeklilik için daha az tasarruf yapabildiklerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutu ile diğer boyutlarının karşılıklı etkileşim içinde olduğu, finansal kırılganlık düzeyi yüksek olan kadınların yalnızca bugün değil gelecekte de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı sorunlarla karşı karşıya kalma olasılığının artacağı değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, Türkiye'deki kadınların finansal kapsanma, finansal kırılganlık ve finansal dijitalleşme açısından göreceli durumunu Küresel Findex Veritabanı'ndan elde edilen veriler aracılığıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada Türkiye'de yaşayan kadınlara ilişkin 24 gösterge değeri, Türkiye'deki erkekler ve çeşitli ülke gruplarında yaşayan kadınlara ilişkin verilerle karşılaştırılmış; ayrıca her bir gösterge özelinde hesaplanan eşit(siz)lik endeksi kullanılarak Türkiye ve karşılaştırma yapılan ülke gruplarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Literatür Taraması

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutuna odaklanan çalışmaların sayısının son yıllarda arttığı görülmektedir. Roy ve Patro'nun (2022: 288) yürüttüğü sistematik literatür taramasına dâhil edilen ve finansal anlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak 2016 yılı sonrasında yayımlanmış olduğu ve çalışmaların az gelişmiş ülkelere ya da Hindistan başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelere odaklandığı görülmektedir.

Cardona Ruiz vd. (2018) Kolombiya'da, Asuming vd. (2019) Sahra Altı Afrika ülkelerinde, Ghosh ve Hom Chaudhury (2019) Hindistan'da, Kazemikhasragh vd. (2022) Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da, Mossie (2022) Etiyopya'da kadınların finansal kapsanma düzeyinin erkeklere göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nijerya'daki kadınlar erkeklere göre finansal kurumlarda daha az tasarruf yapmaktadır ve kadınların acil durumlarda gerekli fonlara erişimi daha zordur (Akeju, 2022). Dünya genelinde kadın ve erkekler arasındaki en büyük farklılık ise finansal hesap sahibi olma ve dijital ödeme alma durumunda ortaya çıkmaktadır (Antonijević vd., 2022).

Kadınlar finansal hizmetlere ihtiyaç duymama ve finansal sisteme güvenmeme (Kazemikhasragh vd., 2022) gibi kişisel nedenlerle finansal sistem dışında kalabilmekle birlikte, kadınların finansal kapsanma düzeyini etkileyen faktörlerin toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğinin de temel dinamikleri

olduğu söylenebilir. Kadınların finansal kapsanma düzeyini belirleyen unsurlar arasında eğitim/finansal okuryazarlık düzeyi, gelir ve/veya servete sahip olma durumu, finansal hizmetlere erişimde yaşanan problemler (finansal kurumların coğrafi uzaklığı, finansal hizmetlerin pahalı olması vb.), hane reisinin erkek/kadın olması, dini inançlar gibi sosyoekonomik ve sosyokültürel nedenler bulunmaktadır (Koomson vd., 2020; Cicchiello vd., 2021; Girón vd., 2022; Kazemikhasragh vd., 2022; Keerthikumara ve Kumari, 2023). Küresel Findex Veritabanı verileriyle yürütülen oldukça kapsamlı bir çalışma olan Tripathi ve Rajeev (2023), 109 ülkedeki finansal açıdan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortaya koymak için cinsiyete dayalı finansal kapsanma endeksi hesaplamıştır. Çalışma sonuçlarına göre hem 2011 hem de 2021 yılında eşitsizliğin en az olduğu ülke Kanada'dır. 2021 yılında bu ülkeyi Hong Kong ve Amerika Birleşik Devletleri izlemektedir. Türkiye 2011 yılında 49. sırada iken 2021 yılında 56. sıraya gerilemiştir. 2021 yılında finansal kapsanma çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği en yüksek olan ülke ise Ekvador'dur. Ayrıca çalışmada toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi ile cinsiyete dayalı finansal kapsanma endeksi ve kadınlar için hesaplanan dijital finansal hizmet kullanım endeksi arasındaki ilişki de incelenmiş ve cinsiyet eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde hem kadınların finansal kapsanma düzeyinin hem de finansal dijitalleşme düzeyinin daha düşük olduğunu işaret eden sonuçlara ulaşılmıştır. Ozili (2024) de gelişmekte olan ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin finansal kapsanma üzerinde anlamlı pozitif etkileri olduğunu ifade etmektedir.

Finansal hizmetlere fiziksel olarak erişimi zorlaştıran Covid-19 süreci ve bu kapsamda alınan önlemler, finansal dijitalleşmenin önemini arttırmıştır. Finansal dijitalleşme, finansal hizmetlere erişimin önündeki fiziksel engelleri kaldırarak, özellikle finansal kurumlara fiziksel erişimin zor olduğu bölgelerde daha zahmetsiz ve daha düşük maliyetli bir finansal hizmetlere erişim kanalı sağlamaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve eşitsizliğin temelindeki sosyoekonomik dinamikler, finansal dijitalleşmenin finansal kapsanma açısından kadınlar ve erkekler arasında var olan eşitsizliklerin azalmasına yönelik katkılarını da sınırlamaktadır. Ghosh ve Hom Chaudhury (2022) Hindistan'da gelir düzeyi, eğitim düzeyi, yaş ve cinsiyetin dijital finansal hizmetleri kullanma düzeyinin belirleyicileri olduğunu ve finansal dijitalleşme çerçevesinde kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin 2017 sonrasında azalmakla birlikte varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Hindistan'daki kadınların finansal dijitalleşme düzeyini arttıran faktörler hanehalkı geliri ve yaş, azaltan faktörler ise mobil telefon kullanmamak/kullanmayı bilmemek ve dijital okuryazarlık eksikliğidir (Kulkarni ve Ghosh, 2021). Benzer şekilde Afrika ülkelerinde düşük eğitim/finansal okuryazarlık düzeyi ve mobil telefon kullanımı/internet erişiminin sınırlı olmasının yanı sıra sosyal engeller ve ataerkil kısıtlar da kadınların finansal dijitalleşme düzeyinin düşük kalmasına neden olmaktadır (Ojo, 2022).

2. Veri Seti ve Yöntem

İlki 2011 yılında yürütülen Küresel Findex Araştırması'nda, katılımcılara finansal kapsanma durumları ve finansal süreçlerini nasıl yönettiklerine (Demirgüç-Kunt, Klapper, Singer ve Ansar, 2022) ilişkin anket soruları yöneltilmekte ve ülke düzeyinde elde edilen sonuçlar hem araştırma yapılan ülkedeki genel durumu yansıtacak şekilde toplulaştırılmış olarak hem de cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi değişkenlere göre sınıflanmış farklı demografik gruplar özelinde sunulmaktadır. Bu formuyla Küresel Findex Araştırması'nda cinsiyete göre sınıflandırılan veri setleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutunun incelenmesine imkân vermektedir. Küresel Findex Araştırması'nda katılımcılardan son 12 aya ilişkin bilgi talep edilmektedir (World Bank, 2022). Dolayısıyla bu çalışmada sunulan ve hesaplamalarda kullanılan 2021 verilerinin temelde COVID-19 sürecindeki (2020 yılı) durumu yansıttığı söylenebilir.

Çalışmada Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutunu değerlendirmek üzere Küresel Findex Araştırması veri tabanındaki 24 finansal gösterge 'gelir, tasarruf ve borçlanma', 'finansal hizmetler ve finansmana erişim', 'finansal kırılabilirlik' ve 'finansal dijitalleşme' olmak üzere dört başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu dört başlık altında ele alınan göstergelere ilişkin 2021 yılı verileri, zaman içindeki değişimi gözlemlemek amacıyla 2014 ve/veya 2017 yıllarına ait verilerle, çeşitli ülke grupları çerçevesinde göreceli durumu değerlendirmek üzere ise bu ülke gruplarına ilişkin verilerle karşılaştırılmıştır. 2021 Küresel Findex Araştırması verileri kullanılarak Türkiye (TUR) ile karşılaştırılan ülke grupları şöyledir:

ECA: Avrupa ve Orta Asya (yüksek gelirli ülkeler hariç) (17 Ülke¹)

ECS: Avrupa ve Orta Asya (19 ülke²)

UMC: Üst Orta Gelirli Ülkeler (33 ülke³)

OCD: Yüksek Gelirli Ülkeler-OECD (34 ülke⁴)

WLD: Dünya (123 ülke)

Ayrıca Türkiye'deki ve çeşitli ülke gruplarındaki toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğini ölçmek ve karşılaştırmak amacıyla her gösterge için eşit(siz)lik endeksi hesaplanmıştır. Her bir gösterge için eşit(siz)lik endeksi aşağıdaki formül kullanılarak elde edilmiştir:

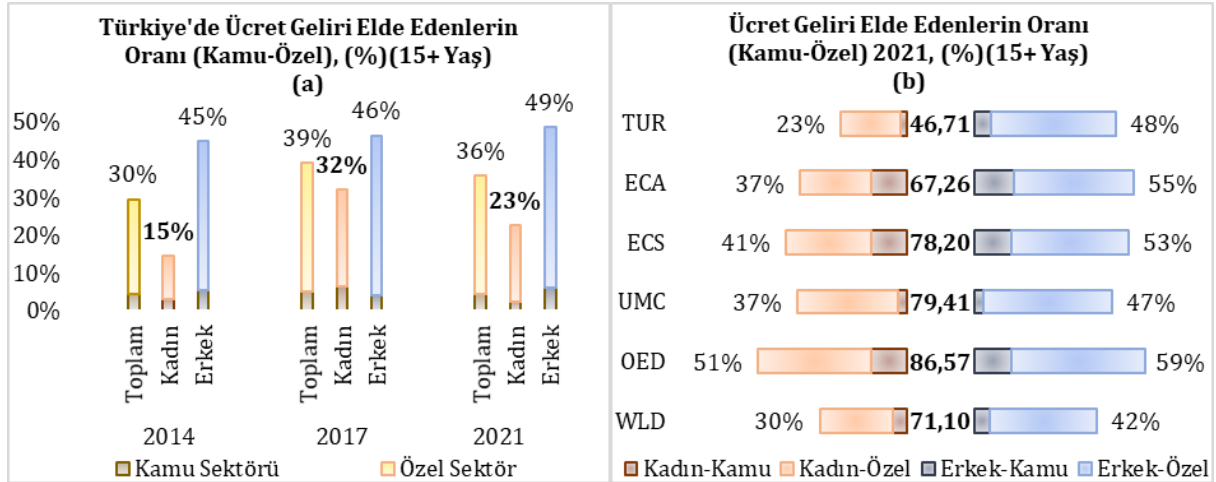
$$\text{Eşit(siz)lik Endeksi} = \frac{\text{Kadınlara ilişkin gösterge değeri (oransal)}}{\text{Erkeklerle ilişkin gösterge değeri (oransal)}} \times 100$$

Hesaplanan endeksin 100 değerini alması mutlak eşitliği, 100'den düşük değerler kadınlar aleyhine eşitsizliği, 100'den yüksek değerler ise kadınlar lehine eşitsizliği işaret etmektedir.

3. Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Finansal Boyutunun Değerlendirilmesi

3.1. Gelir, Tasarruf ve Borçlanma Durumu

Bu başlık altında yedi Küresel Findex Araştırması göstergesi üzerinden Türkiye'de cinsiyete göre gelir elde etme, tasarrufta bulunma ve borçlanma durumu ülke grupları ile karşılaştırılarak incelenmiştir. İlk gösterge olan kamu ve özel sektörden ücret geliri elde edenlerin oranına ilişkin grafikler Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Ücret Geliri Elde Etme Durumu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'in (a) paneline göre, 2014-2021 döneminde Türkiye'de ücret geliri elde eden erkeklerin oranı istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2014 yılında %30 olan Türkiye'de ücret geliri elde edenlerin oranı, 2017'de ücret geliri elde eden kadınların oranının %15'ten %32'ye yükseltmesiyle artış göstermiş ve %39 olarak hesaplanmıştır. 2021 yılına gelindiğinde ise ücret geliri elde eden kadınların oranı, özellikle özel sektörden ücret geliri elde eden kadın oranındaki ciddi düşüşün etkisiyle, %23'e düşmüştür. Küresel Findex Araştırması'ndaki soruların önceki yıla ilişkin olduğu

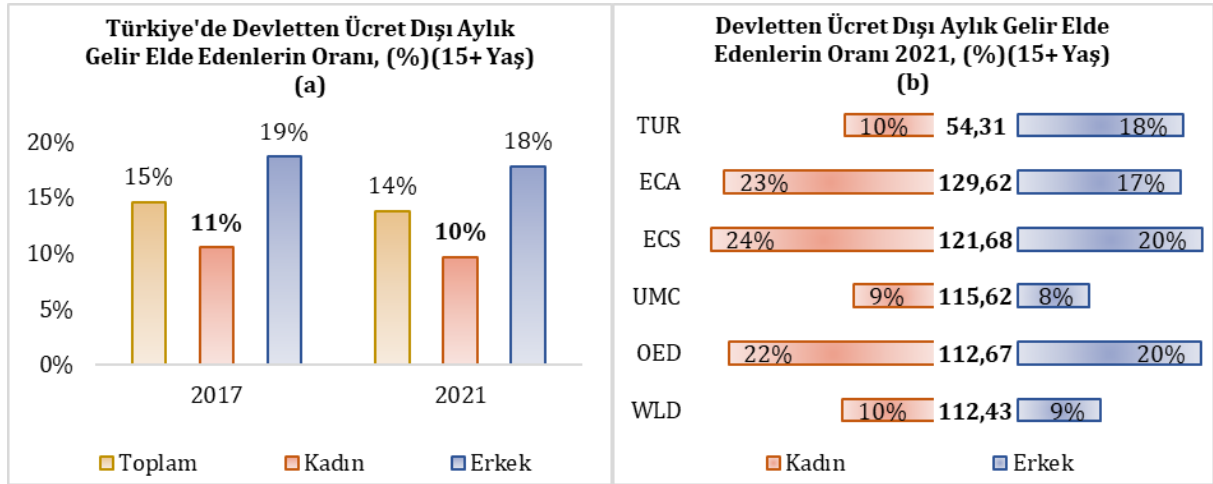
¹ Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Kosova, Kuzey Makedonya, Moldova, Özbekistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Tacikistan, **Türkiye**, Ukrayna.

² Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Kosova, Kuzey Makedonya, Moldova, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Tacikistan, **Türkiye**, Ukrayna.

³ Arjantin, Arnavutluk, Belarus, Bosna Hersek, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Ermenistan, Gabon, Güney Afrika, Gürcistan, Irak, Jamaika, Karadağ, Kazakistan, Kolombiya, Kosova, Kosta Rika, Kuzey Makedonya, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mauritius, Moldova, Namibya, Panama, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Tayland, **Türkiye**, Türkmenistan, Ürdün.

⁴ Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Güney Kore, Kanada, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Şili, Yeni Zelanda, Yunanistan.

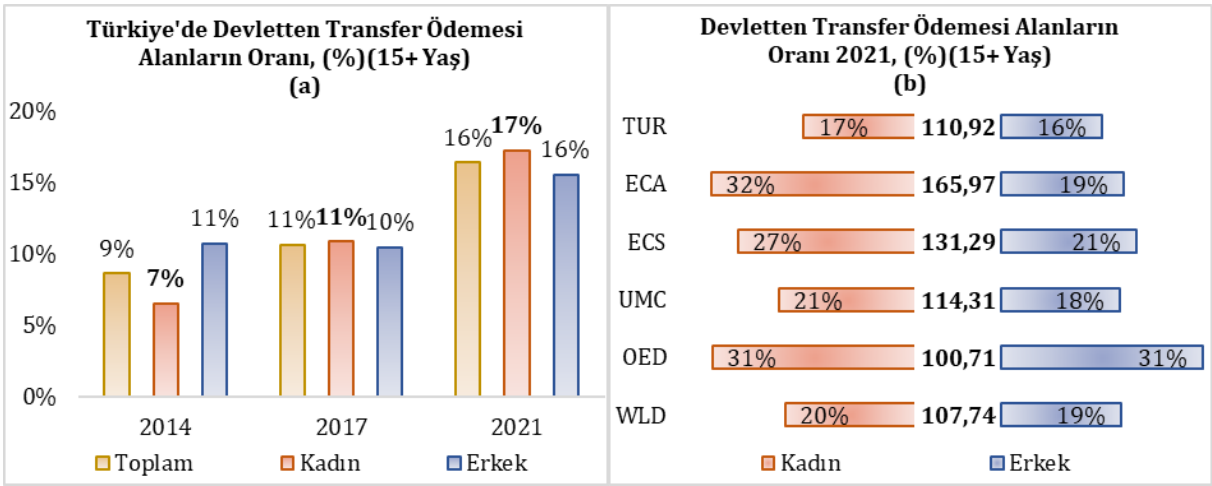
göz önünde bulundurulduğunda bu düşüşün COVID-19 sürecine ilişkin tabloyu ortaya koyduğu yönünde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Buradan yola çıkarak Türkiye'de COVID-19 sürecinde ücret geliri elde etme açısından olumsuz etkilenen kesimin kadınlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şekil 1'in (b) panelinde ise 2021 döneminde kamu sektöründen veya özel sektörden ücret geliri elde eden erkeklerin oranının UMC ülkeleri ve WLD (dünya) ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Ücret geliri elde eden erkeklerin oranı her ne kadar diğer ülke grubu ortalamalarının altında kalsa da özellikle Türkiye'nin dâhil olduğu UMC ülke grubuna benzer bir görünüm sergilemektedir. Türkiye'deki kadınlar, dünya ortalaması dâhil tüm ülke gruplarında hem kamu sektöründen hem de özel sektörden ücret geliri elde etme durumu açısından oldukça geridedir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılma oranının düşük olmasının bu sonucu ortaya çıkarabilecek önemli bir faktör olduğu söylenebilir. (b) panelindeki ücret geliri elde edenlerin oranları üzerinden hesaplanan eşit(siz)lik endeksi incelendiğinde, Türkiye'de ücret geliri elde eden her 100 erkeğe karşılık yaklaşık 47 kadının ücret geliri elde ettiği görülmektedir. Ülke grupları için elde edilen endeks değerine göre ise ücret geliri elde eden her 100 erkeğe karşılık ECA ülkelerinde 67, UMC ülkelerinde 79, dünyada ise 71 kadın ücret geliri elde etmektedir. Özetle, Küresel Findex Araştırması sonuçlarına göre ücret geliri elde etme oranı açısından Türkiye'deki kadınların hem diğer ülkelerdeki kadınların ortalamasına hem de erkeklere göre dezavantajlı olduğu söylenebilir.

Şekil 2. Devletten Ücret Dışı Aylık Gelir Elde Etme Durumu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

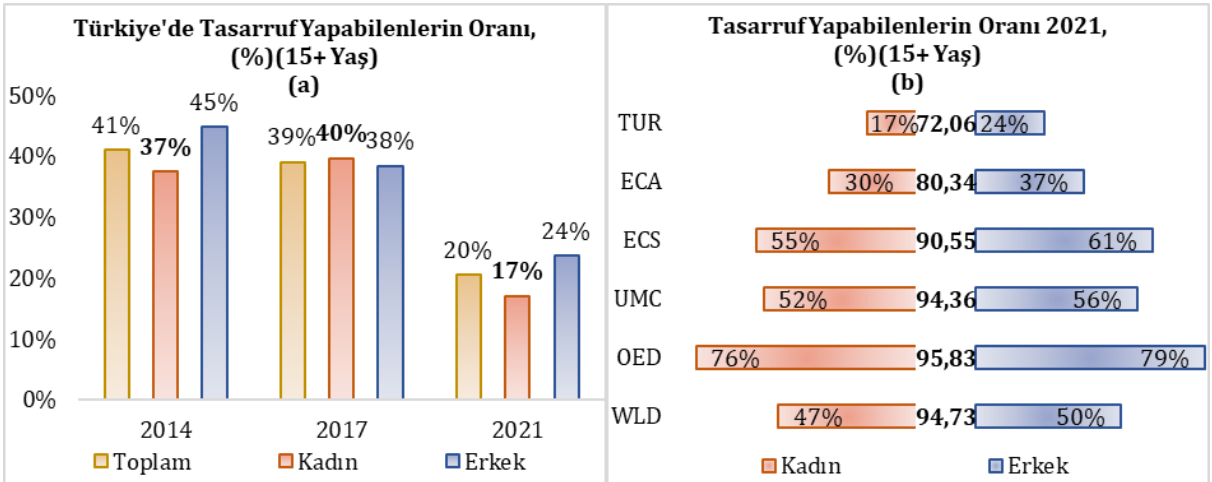
Şekil 2'de 2017 ve 2021 Küresel Findex Araştırması sonuçlarına göre devletten ücret dışı aylık gelir (emekli aylığı, dul ve yetim aylığı vb.) elde etme durumuna ilişkin grafikler sunulmaktadır. Şekil 2'nin (a) paneli incelendiğinde, 2017'den 2021'e gelindiğinde Türkiye'de toplumsal olarak ve kadın-erkek grupları özelinde devletten ücret dışı aylık gelir elde edenlerin dağılımında anlamlı bir değişiklik olmadığı, ancak kadın-erkek grupları açısından incelendiğinde dağılımın kadınlar aleyhine olduğu söylenebilir. Buradaki dağılımın eşitsizliği altında yatan olası faktörlerin Türkiye'deki kadınların işgücüne katılım oranının ve istihdamının düşük olmasının yanında sigortasız ve kayıt dışı işlerde istihdam edilmeleri olabileceği şeklinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Şeklin (b) paneli üzerinden Türkiye'deki dağılım ülke grupları ile karşılaştırıldığında, devletten ücret dışı aylık gelir elde eden erkeklerin oranının WLD ve UMC grubunun oldukça üzerinde ve diğer ülke gruplarına yakın olduğu görülmektedir. Türkiye'de ücret geliri elde eden kadınların oranı, WLD ve UMC grubundaki ülkelere benzer ancak diğer ülke grupları ortalamalarından önemli ölçüde düşüktür. Devletten ücret dışı aylık gelir elde etme göstergesi çerçevesinde kadın-erkek grupları arasındaki eşit(siz)liği ortaya koyabilmek için hesaplanan endeks incelendiğinde ise tüm ülke gruplarında ücret dışı aylık gelir elde eden her 100 erkeğe karşılık ücret dışı aylık gelir elde eden kadın sayısı 100'den fazladır. Türkiye'de ise her 100 erkeğe karşılık 54 kadın ücret dışı aylık gelir elde etmektedir.

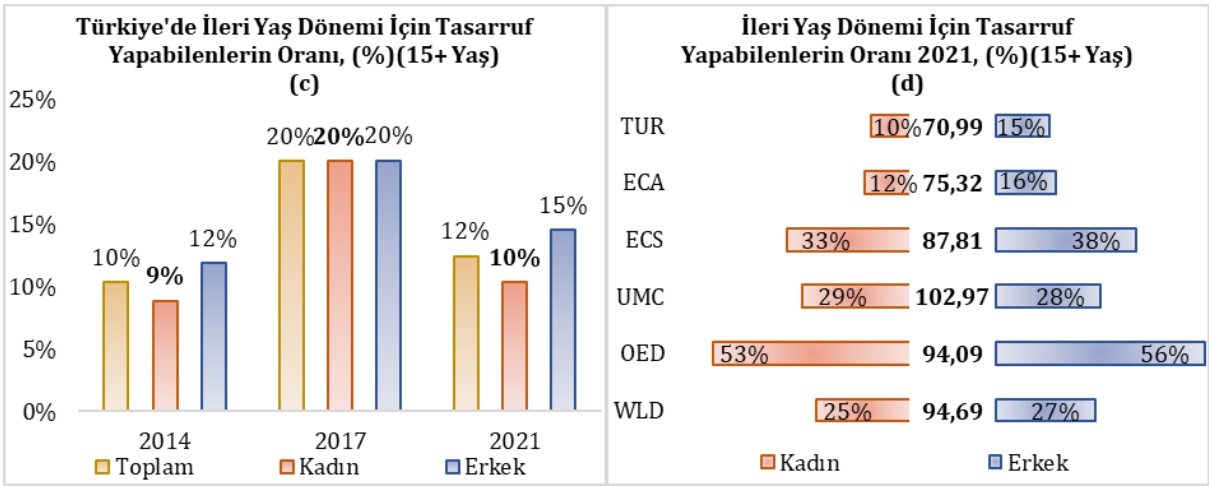

Şekil 3. Devletten Transfer Ödemesi Alma Durumu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gelir elde etme durumunu incelemekte yararlanılacak son gösterge olan devletten transfer ödemesi (eğitim bursu, sağlık yardımı, işsizlik ödeneği ve her türlü sosyal yardım) alma durumuna ilişkin oluşturulan grafikler Şekil 3'te sunulmaktadır. Şekil 3'ün (a) paneline göre devletten transfer ödemesi elde eden kadınların oranı 2014 yılında %7 iken bu oran 2021 yılı için %17 olarak elde edilmiştir. Pandemi dönemine ilişkin verileri yansıtan 2021'deki oranlar bir önceki veri elde etme dönemi ile karşılaştırıldığında hem kadınların hem de erkeklerin 2017 yılına göre transfer ödemesi alma oranlarının arttığı gözlenmektedir. Şeklin (b) paneli incelendiğinde ise Türkiye'de hem kadınlarda hem de erkeklerde transfer ödemesi elde edebilme oranlarının ülke grupları ortalamalarının altında seyrettiği ve Türkiye'ye için bu göstergeye ilişkin hesaplanan eşit(siz)lik endeksinin kadınların transfer ödemelerinde nispeten daha fazla kapsandığını işaret edecek şekilde 100'ün üzerinde hesaplandığı görülmektedir. Ancak gelir elde etme durumunu incelemekte yararlanılan üç grafik grubu (Şekil 1, 2 ve 3) birlikte değerlendirildiğinde, kadınların ücret geliri ve ücret dışı aylık gelir elde etme durumunda Türkiye'deki erkeklere ve diğer ülke gruplarına karşı olan dezavantajlarını azaltacak/ortadan kaldıracak bir transfer ödemesi sistemi ile desteklenemediği şeklinde bir yorum yapmak da mümkündür.

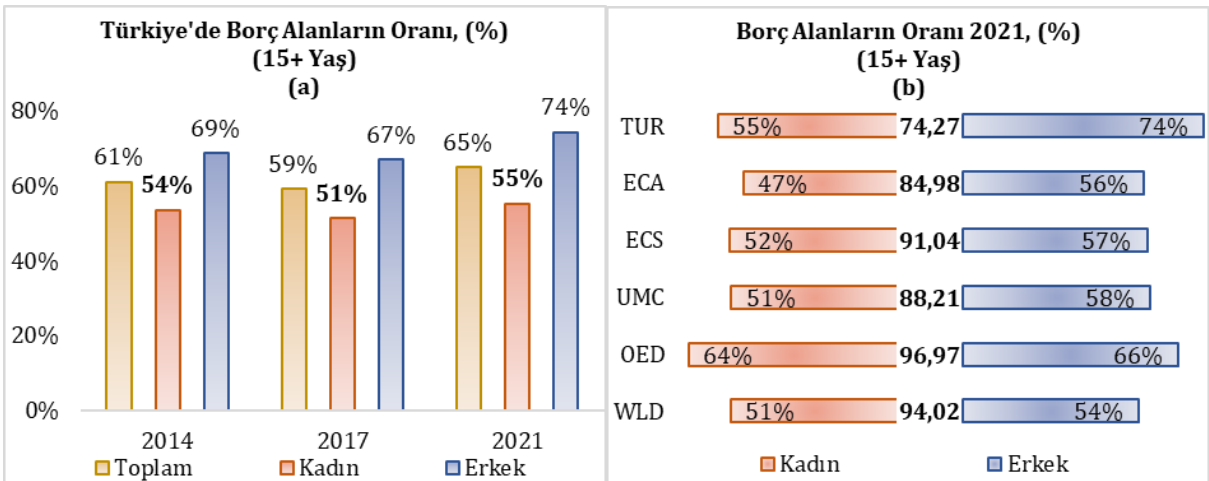

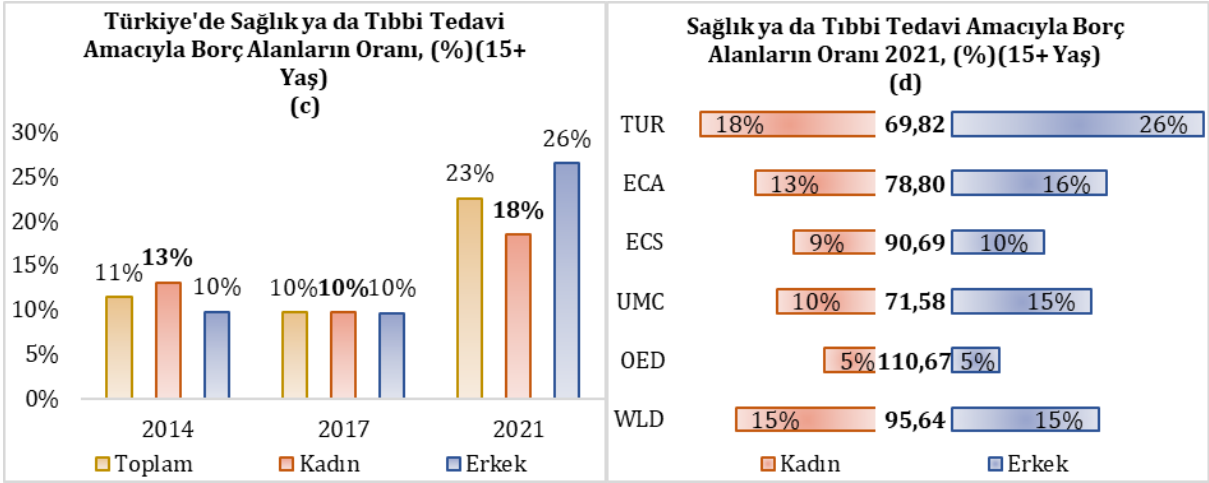

Şekil 4. Tasarruf Yapabilme Durumu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4'e göre Türkiye'de tasarruf yapabilenlerin oranı 2014 ve 2017 yıllarında yaklaşık %40 düzeyinde iken COVID-19 döneminin de etkisiyle 2021 yılında bu oranda yarı yarıya bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönemin kadınların tasarruf yapabilirliği üzerindeki olumsuz etkisi erkeklere göre daha güçlü gerçekleşmiştir. Şekil 4'ün (b) paneli incelendiğinde ise 2021 yılında hem kadınlarda hem de erkeklerde Türkiye'de tasarruf yapabilme oranının diğer ülke gruplarına kıyasla oldukça düşük hesaplandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de tasarruf yapan her 100 erkeğe karşılık tasarruf yapabilen kadın sayısı 72 iken, bu dağılım ECA ülkelerinde 100 erkeğe karşılık 80 kadın, karşılaştırma yapılan diğer ülke gruplarında ise 100 erkeğe karşılık 90'dan fazla kadın şeklindedir. Panel (a) ve (c) birlikte değerlendirildiğinde, 2017 yılında tasarruf yapabilen kadın ve erkeklerin yarısının tasarruflarının ya da tasarruflarının bir kısmının ileri yaş dönemine yönelik olduğu görülmektedir. 2017 yılına göre 2021 yılında, ileri yaş dönemi için tasarruf yapabilen kadın oranındaki düşüş erkek oranındaki düşüşe göre daha güçlüdür. Bu durum COVID-19 sürecinde kadınların yalnızca gelir elde edebilme ve tasarruf yapabilme açısından değil gelecek için tasarruf edebilme gücü açısından da erkeklere göre daha kırılgan olduğu ve ileri yaş dönemi için olan tasarruflarından daha hızlı vazgeçmek zorunda kaldıkları şeklinde değerlendirilebilir. Şekil 4'ün (d) paneline göre gerek erkeklerde gerekse de kadınlarda 2021 yılında ileri yaş dönemi için tasarruf yapabilenlerin oranı ECA ülkeleriyle benzerlik göstermekte olup diğer ülke gruplarının oldukça altındadır.

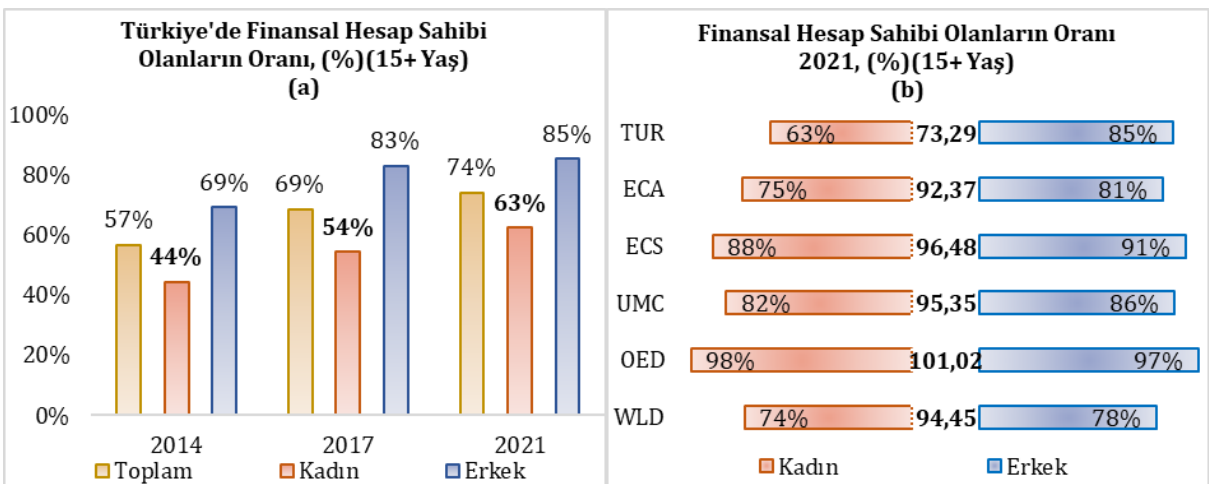
Şekil 5. Borçlanma Durumu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Borçlanma durumunu incelemek amacıyla oluşturulan Şekil 5'in (a) paneli göre Türkiye'de borç alanların oranı 2014-2017 döneminde önemli ölçüde değişmezken 2021 yılında gerek kadınlarda gerekse erkeklerde borç alanların oranının artmasıyla %65 düzeyine çıkmıştır. (b) paneli incelendiğinde ise 2021 yılında her ne kadar Türkiye'de borçlanan kadınların oranı erkeklere göre düşük olsa da hem borçlanan kadın hem de borçlanan erkek oranının OED dışındaki ülke gruplarında yaşayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Şeklin (c) paneline göre ise COVID-19 döneminin Türkiye'de sağlık ve tıbbi tedavi amacıyla borç alan kadın ve erkek oranlarında önceki yıllara göre önemli bir artışa neden olduğu değerlendirilebilir. (a) ve (c) paneli birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'de COVID-19 döneminde borç alan kadın ve erkeklerden borçlanma gerekçesi sağlık ve tıbbi tedavi olanların oranının (sırasıyla %33 ve %35 olarak hesaplanmaktadır) oldukça yakın olduğunu söylemek mümkündür. Şeklin (d) panelinden OED grubunda sağlık ve tıbbi tedavi amacıyla borçlanan kadın ve erkeklerin oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'deki kadın ve erkeklerde sağlık ve tıbbi tedavi amacıyla borçlananların oranı tüm ülke gruplarından yüksektir.

3.2. Finansal Hizmetler ve Finansmana Erişim

Türkiye'deki kadın ve erkeklerin finansal hizmetler ve finansmana erişimine ilişkin değerlendirmeler yapmak amacıyla incelenecek olan ilk gösterge olan finansal hesap sahibi olma durumuna ilişkin grafikler Şekil 6'da sunulmuştur.

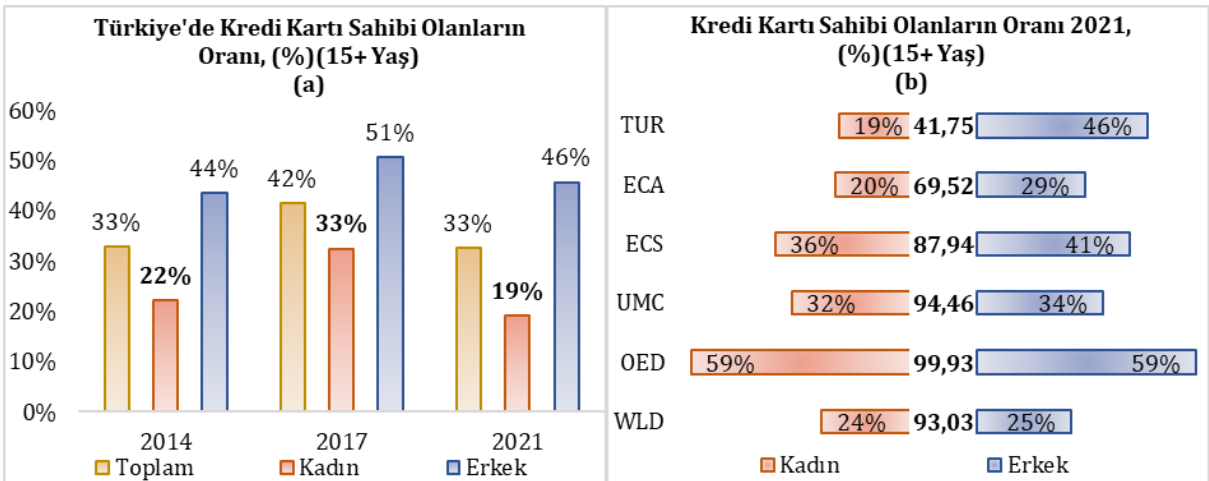
Şekil 6. Finansal Hesap Sahibi Olma Durumu

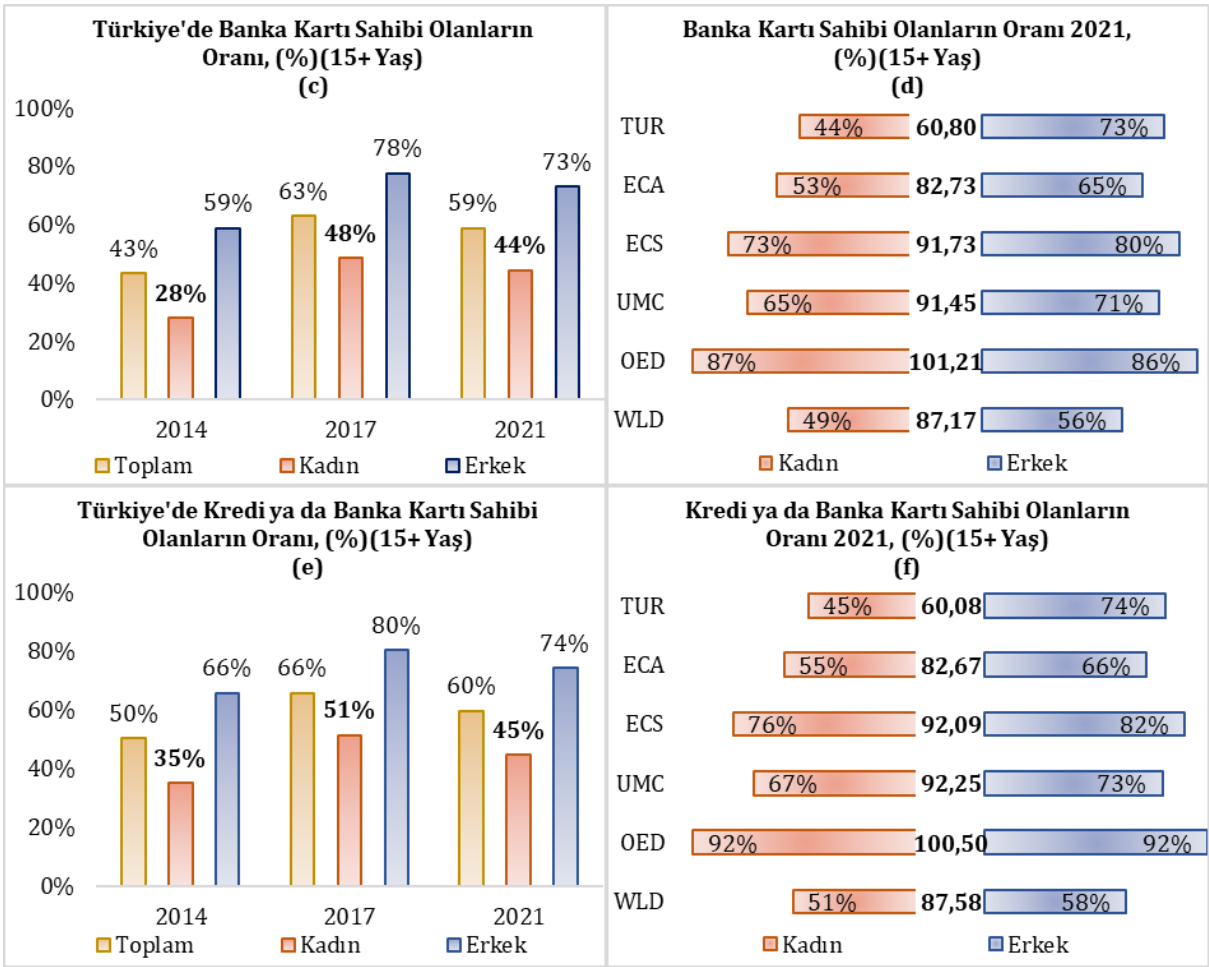
Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6'nın (a) paneline göre, Türkiye'de finansal hesap sahibi olan kadınların oranı 2014-2021 döneminde istikrarlı bir artış sergilemiş olsa da bu oran erkeklere göre hâlâ oldukça düşük bir düzeydedir ve 2021 yılında ortalama olarak her 4 kişiden 3'ü finansal hesap sahibi iken her 5

kadından yaklaşık 3'ünün finansal hesap sahibi olduğu söylenebilir. Şeklin (b) paneli incelendiğinde Türkiye'deki kadınların yalnız erkeklerle göre değil diğer ülke gruplarındaki kadınlara göre de finansal hesap sahibi olma düzeylerinin daha sınırlı kaldığı görülmektedir. 2021 yılında WLD ve ECA grubunda her 4 kadından 3'ü finansal hesap sahibi iken bu oran diğer ülke gruplarındaki kadınlar için daha da yüksektir. Türkiye'de finansal hesap sahibi olan erkeklerin oranı ülke grupları ile karşılaştırıldığında ise bu oranın WLD ve ECA ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Türkiye'de hesap sahibi olan kadınların oranı, Türkiye'nin de dâhil olduğu UMC ülke grubundaki kadınlara göre 20 puan düşükken Türkiye'deki erkeklerin hesap sahibi olma durumu bu ülkelerindeki erkeklerle benzerlik göstermektedir. Finansal hesap sahibi olma durumu açısından eşitsizlik endeksi incelendiğinde tüm ülke gruplarında, finansal hesap sahibi olan her 100 erkeğe karşılık gelen kadın sayısının 90'ın üzerinde olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise 73.29 olarak elde edilen endeks değeri, Türkiye'de her 100 erkeğe karşılık 73 kadının finansal hesap sahibi olduğunu işaret etmektedir.

Şekil 7'nin (a) ve (b) panellerinde kredi kartı sahipliği, (c) ve (d) panellerinde banka kartı sahipliği, (e) ve (f) panellerinde ise kredi kartı ya da banka sahipliğine ilişkin grafikler verilmektedir. (a) paneli incelendiğinde, Türkiye'de 2014 yılında %33 olan kredi kartı sahibi olanların oranının 2017 yılında %44'e yükseldiği görülmektedir. 2014 yılından 2017 yılına gelindiğinde Türkiye'de kredi kartı sahibi olan kadınların oranı 11 puan, erkeklerin oranı ise 7 puan artmıştır. 2017 yılında Türkiye'de her 3 kadından 1'i, her 2 erkekten 1'i kredi kartı sahibidir. 2021 yılında ise Türkiye'de kredi kartı sahipliği oranı 9 puan azalarak 2014 yılındaki seviyesine gerilemiştir. Bu azalıştaki temel faktör, kredi kartı sahibi kadınların oranındaki 14 puanlık azalıştır. Bu azalış ile 2021 yılında her 5 kadından yalnızca 1'inin kredi kartı sahibi olduğu şeklinde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Kredi kartı sahibi olan erkeklerin oranı ise 2017 yılına göre 5 puan düşmüştür. Şeklin (b) paneline göre 2021 yılında dünyadaki her 4 kadın ve erkekten 1'i, OED ülkelerinde her 5 kadın ve erkekten 3'ü kredi kartına sahiptir. Türkiye'deki erkeklerde kredi kartı sahipliği oranı OED ülkelerinin altında kalmakla birlikte karşılaştırmaya konu diğer ülke gruplarına göre yüksektir. Türkiye'de kredi kartı sahibi olan kadınların oranı ülke gruplarıyla karşılaştırıldığında ise bu oranın tüm ülke gruplarının altında olduğu görülmektedir. Türkiye'de kredi kartı sahibi olan kadınların oranı, ECA ile benzerlik göstermesine rağmen, kredi kartı sahipliğinin kadın ve erkekler arasındaki dağılımı açısından bir karşılaştırma yapmak üzere eşit(siz)lik endeksi incelendiğinde, Türkiye'deki kadınların bu ülke grubu da dahil tüm ülke gruplarına göre kredi kartı sahipliğinin cinsiyete göre dağılımı açısından dezavantajlı konumda olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Türkiye için elde edilen 41,75'lik endeks değeri, Türkiye'de kredi kartı sahibi olan her 100 erkeğe karşılık yaklaşık 42 kadının kredi kartına sahip olduğunu işaret etmektedir.

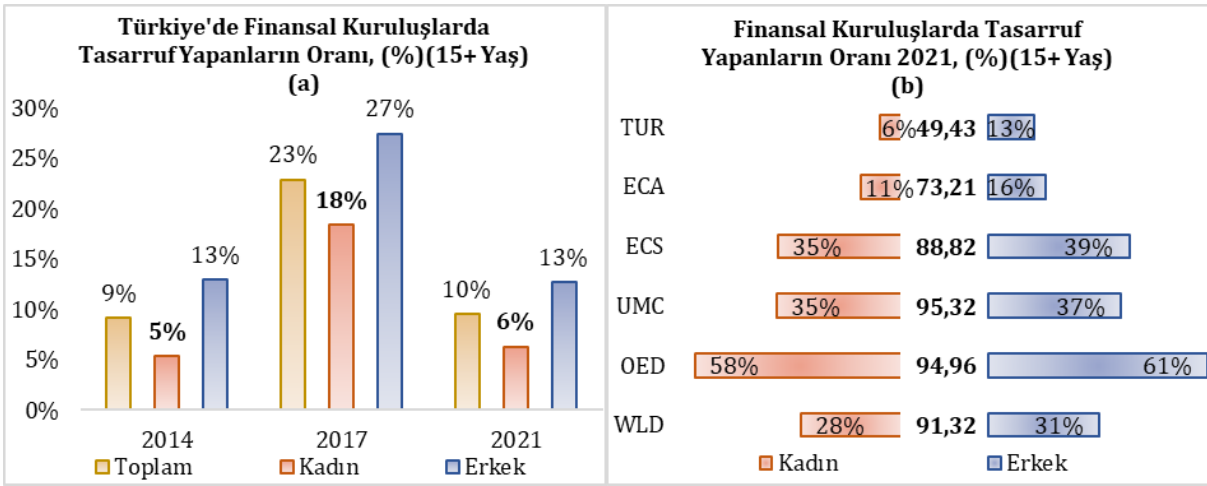

Şekil 7. Kredi/Banka Kartı Sahibi Olma Durumu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 7'nin (c) paneli incelendiğinde, 2014 yılında %43 olan Türkiye'deki banka kartı sahipliği oranının hem kadınların hem de erkeklerin banka kartı sahibi olma oranındaki 20 puanlık artışın etkisiyle 2017 yılında %63 düzeyine yükseldiği görülmektedir. 2021 yılına gelindiğinde ise kadın ve erkeklerin banka kartı sahipliği oranlarında benzer düşüşler gerçekleşmiş ve bu nedenle Türkiye'deki banka kartı sahibi olma oranı %59 olarak elde edilmiştir. Bu durum, 2014 yılından itibaren var olan kadın ve erkeklerin banka kartı sahibi olma oranları arasındaki 30 puanlık farkın 2021 yılında da devam etmesine neden olmuştur. Şeklin (d) paneline göre, 2021 yılında Türkiye'de banka kartı sahibi olan kadın oranı karşılaştırılan tüm ülke gruplarındaki kadınlardan düşük iken erkeklerin banka kartı sahibi olma oranı WLD ve ECA ülkelerinde yaşayan erkeklerden yüksek, UMC grubundaki erkeklerin ortalamasına ise benzerdir. Karşılaştırmaya konu ülke gruplarında banka kartı sahipliği göstergesi için hesaplanan eşit(siz)lik endeksi değeri 80'in üzerinde iken Türkiye için elde edilen endeks değeri her 100 erkeğe karşılık 61 kadının banka kartı sahibi olduğunu göstermektedir. Şekil 7'nin (c) ve (e) panelleri karşılaştırıldığında, banka kartı sahibi olmaksızın kredi kartı sahibi olma durumunun ek kart benzeri uygulamalarla mümkün olabileceği varsayımı altında, 2014-2021 döneminde oranlar aradaki farkın azalmasını hem kadın hem de erkeklerde ek kart gibi uygulamalar aracılığıyla krediye dolaylı erişim imkânında da düşüş yaşandığı şeklinde yorumlamak mümkündür. (d) ve (f) panelleri birlikte değerlendirildiğinde ise bu tür bir krediye dolaylı erişim şeklinin OCD ülkeleri gibi banka/kredi kartı sahipliği oranının da yüksek olduğu yüksek gelir düzeyine sahip olan gelişmiş ülkelerde görece daha yaygın olduğu ifade edilebilir.

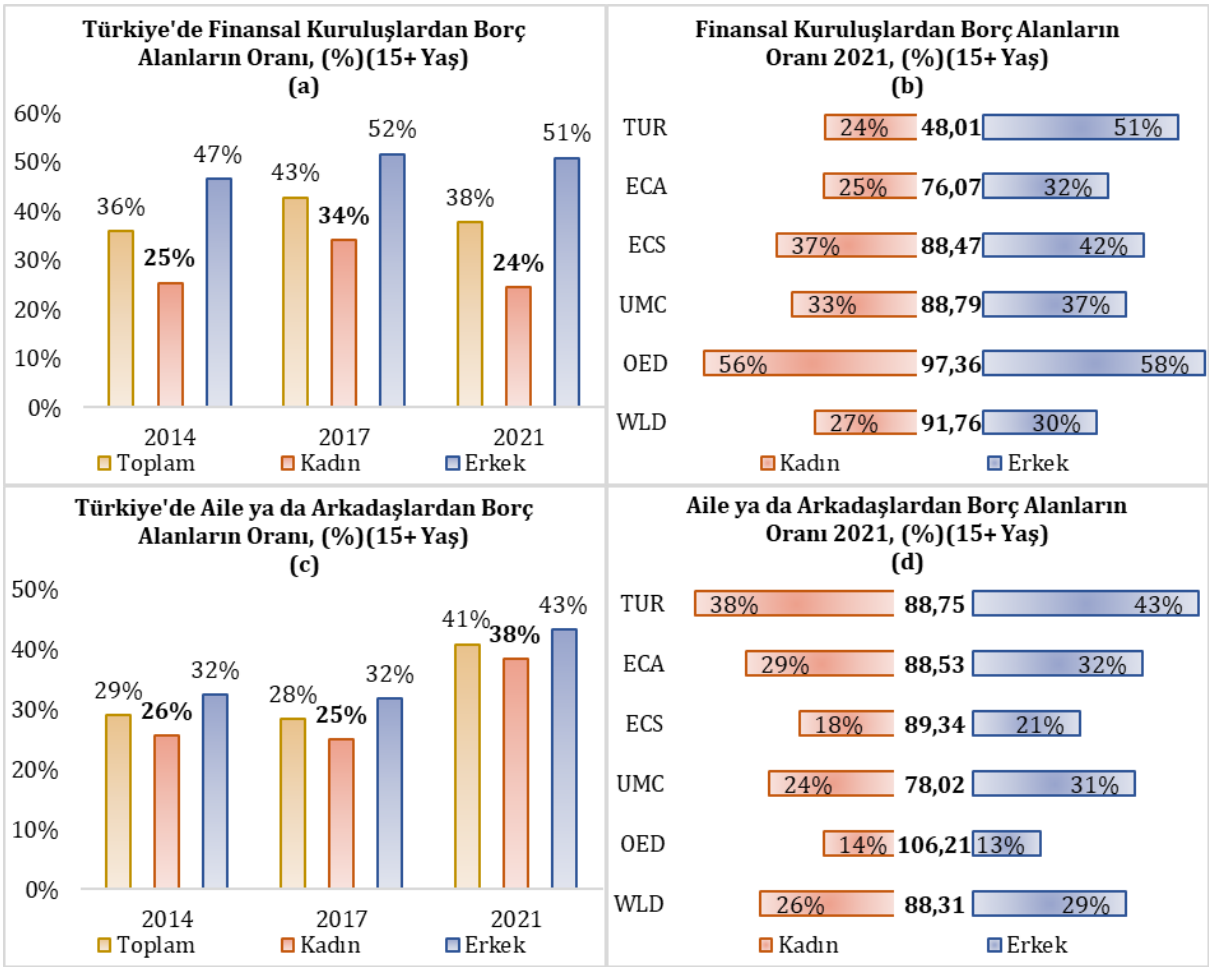
Şekil 8. Finansal Kuruluşlarda Tasarruf Yapma Durumu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Finansal kuruluşlarda tasarruf yapma durumuna ilişkin grafiklerin verildiği Şekil 8'in (a) paneli incelendiğinde, 2014 yılındaki %9 olan Türkiye'de finansal kuruluşlarda tasarruf yapanların oranının, finansal kuruluşlarda tasarruf yapan kadın ve erkek oranındaki benzer artışların (sırasıyla 13 ve 14 puan) etkisiyle, 2017 yılında %23'e yükseldiği görülmektedir. Ancak COVID-19 pandemisi döneminde tasarruf yapabilenlerin oranlarındaki düşüşle, Türkiye'de finansal kuruluşlarda tasarruf yapan kadın ve erkek oranı 2014 seviyesine gerilemiştir. Şekil 4 ve 8'in (a) panelleri birlikte değerlendirildiğinde, 2021 yılında Türkiye'de tasarruf yapabilen kadınlardan yalnızca %6'sının tasarruflarını/tasarruflarının bir kısmını finansal sisteme dâhil ettiği, %11'inin ise tasarruflarını finansal sistemin dışında tuttuğu söylenebilir. Türkiye'deki tasarruf yapabilen erkeklerin %13'ü tasarruflarını/tasarruflarının bir kısmını finansal sistem içinde, %11'i ise tasarruflarını tümüyle finansal sistem dışında saklamaktadır.⁵ Bu durum Türkiye'deki kadınların erkeklere göre daha fazla 'yastık altı' tasarruf yapma eğiliminde olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Şeklin (b) paneline göre ise Türkiye'de finansal kuruluşlarda tasarruf yapan kadın ve erkek oranı, tüm ülke gruplarına göre daha düşüktür. Türkiye'deki finansal kuruluşlarda tasarruf yapma durumunun cinsiyete göre dağılımı üzerinden hesaplanan eşit(siz)lik endeksi ile ülke grupları için elde edilen endeks değerleri karşılaştırıldığında, Türkiye'de bu gösterge açısından ciddi bir eşitsizliğin olduğu ve Türkiye'de her 100 erkeğe karşılık 49 kadının finansal kuruluşlarda tasarruf yaptığı görülmektedir.

Bu başlık altında son olarak Şekil 9 üzerinden Türkiye'de resmî finansal kuruluşlardan ve aile ya da arkadaşlardan borç alma durumu incelenecektir. Şekil 9'un (a) paneline göre 2014 yılında Türkiye'deki her 4 kadından 1'i finansal kuruluşlardan borç alırken bu oran 2017 yılında yaklaşık 1/3'e yükselmiştir. 2021 yılında ise finansal kuruluşlardan borçlanan kadınların oranı 2014 yılındaki seviyesine gerilemiştir. İnceleme döneminde, Türkiye'de finansal sistem içinden borçlanan erkeklerin oranı ise yaklaşık %50 seviyesinde seyretmiştir. Bu nedenle inceleme döneminde Türkiye'de finansal kuruluşlardan borçlananların oranındaki değişimin kaynağının finansal kuruluşlardan borçlanan kadın oranındaki değişimler olduğunu söylemek mümkündür. Şeklin (b) paneli incelendiğinde ise 2021 yılında Türkiye'de finansal sistem içinden borçlanan erkeklerin oranının OED ülkeleri dışındaki diğer ülke grupları için elde edilen oranlardan yüksek, kadınların oranının ise tüm ülke gruplarına göre düşük olduğu görülmektedir. Bu durum ilgili gösterge için hesaplanan eşit(siz)lik endeksine de yansımış ve Türkiye için 48,01 olarak elde edilen endeks değeri tüm ülke gruplarının önemli ölçüde altında kalmıştır.

⁵ 2021 verileri, COVID-19 pandemisinin etkilerini yansıtmakla birlikte; diğer yıllardaki oranlar karşılaştırıldığında da finansal sistem dışında tasarruf yapan kadın oranının erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 9. Finansal Kuruluşlardan/Aile ya da Arkadaşlardan Borç Alma Durumu
Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

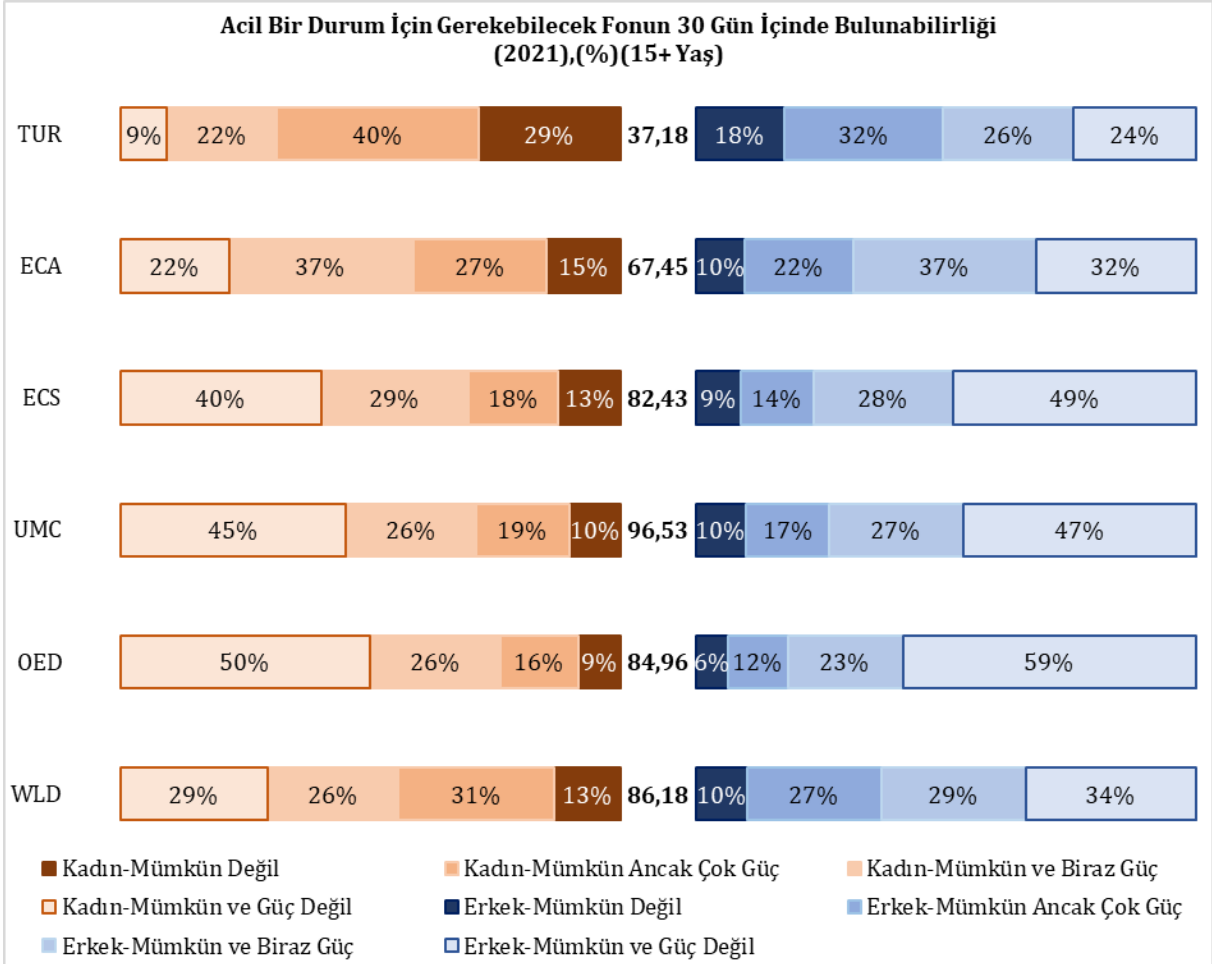
Şekil 9'un (c) paneli üzerinden Türkiye'de aile ya da arkadaşlardan borçlananların oranının zaman içindeki değişimi incelendiğinde, 2014-2017 yıllarındaki oranlar çok benzer iken, 2021 döneminde COVID-19 döneminin de etkisiyle aile/arkadaşlardan borçlanan kadın ve erkek oranlarında önemli bir artış gerçekleştiği görülmektedir. Şeklin (a) ve (c) panelleri ile Şekil 5'in (a) paneli birlikte değerlendirildiğinde ise 2021 yılında Türkiye'de borç alma oranı %55 olan kadınların %31'inin tümüyle finansal sistem dışından borçlandığı, borç alma oranı %74 olan erkeklerin ise %23'ünün yalnızca aile/arkadaşlardan borçlandığı ifade edilebilir. Ayrıca hem finansal kuruluşlardan hem de aile/arkadaşlardan borç alma oranı kadınlar için %7, erkekler için ise %20 olarak hesaplanabilmektedir. Bu değerlendirmelerden hareketle, Türkiye'deki kadınların finansal sistem dışından borçlanma eğiliminin erkeklerden yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Şeklin (d) paneline göre ise Türkiye'de hem kadınlarda hem de erkeklerde aile/arkadaşlardan borçlanma oranı diğer ülkelere göre oldukça yüksektir. Bu göstergeye ilişkin verilerle Türkiye için hesaplanan eşit(siz)lik endeksi değeri (88,75), WLD, ECS ve ECA ülkeleri için hesaplanan değere benzer ve mutlak eşitliğe (100) görece yakındır.

3.3. Finansal Kırılganlık

Türkiye'deki kadın ve erkeklerin finansal kırılganlık durumunu incelemek amacıyla ele alınan ilk gösterge olan acil bir durum için gerekebilecek fonun 30 gün içinde bulunabilirliğine ilişkin oluşturulan grafik Şekil 10'da sunulmaktadır.⁶ Türkiye'deki kadınların yalnızca %9'u gerekli fona 30 gün içinde ulaşmasının mümkün ve kolay olduğunu belirtirken, erkeklerde bu oran %24'tür. Türkiye'deki kadınların %29'u, erkeklerin %18'i ise bu soruya 'mümkün değil' şeklinde yanıt vermiştir. Türkiye'de 30 gün içinde gerekli fonu kolayca bulabileceğini ifade edenler kadın ve erkeklerin oranı tüm ülke gruplarından düşük ve fonu bulmanın mümkün olmadığını söyleyen

⁶ Küresel Findex Araştırması'nda ilgili göstergeye ilişkin katılımcılara yöneltilen soruda, gerekli fonun tutarının yerel para birimi cinsinden kişi başına gayrisafi milli hasılanın 1/20'si olduğu belirtilmektedir (World Bank, 2022).

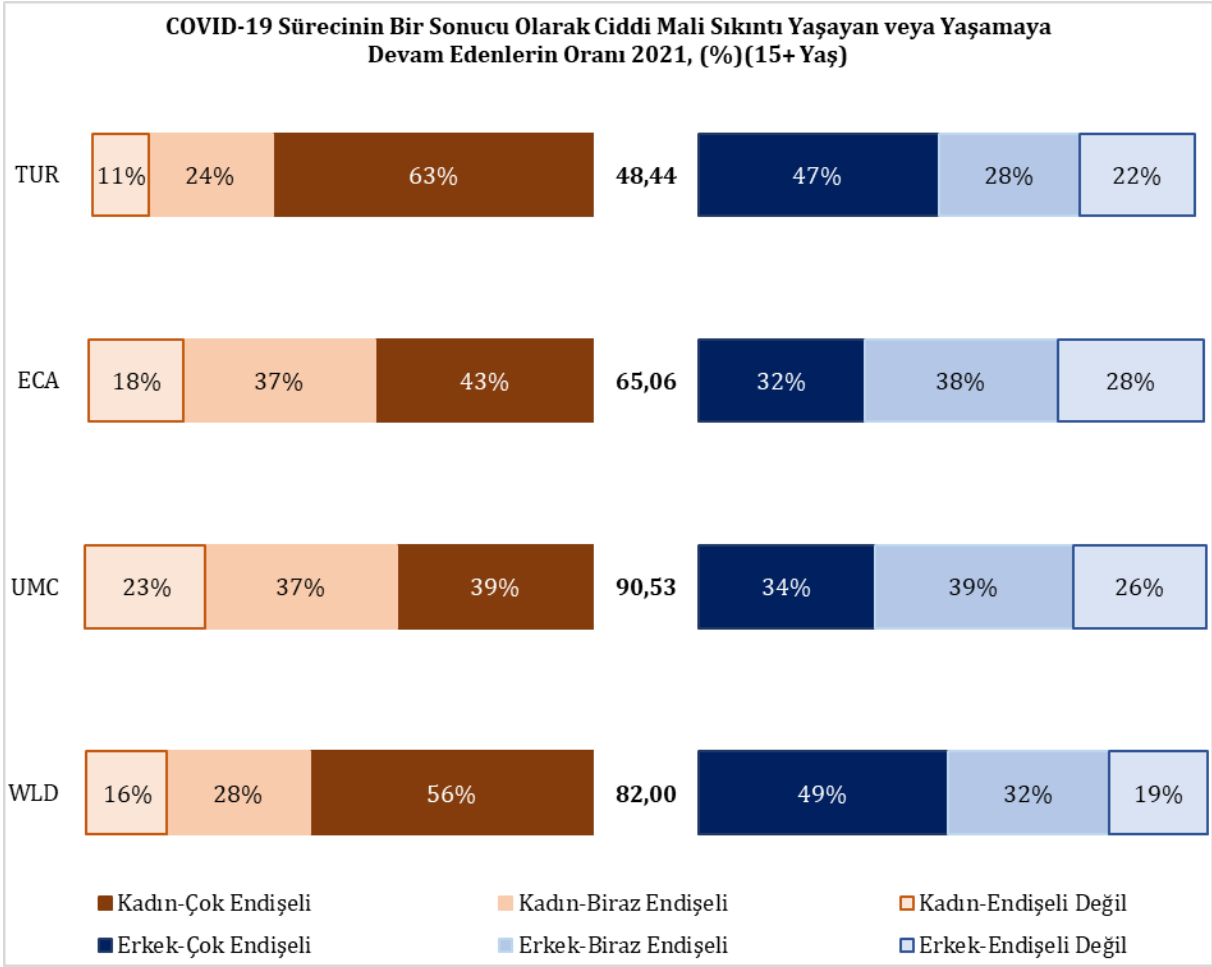
kadın ve erkeklerin oranı ise tüm ülke gruplarına göre yüksektir. Bununla birlikte, ülke grupları ile Türkiye için cinsiyet özelinde elde edilen oranlar arasındaki farklar değerlendirildiğinde, Türkiye'deki kadınların diğer ülkelerde yaşayan kadınlara göre acil fonlara ulaşabilme açısından daha dezavantajlı bir konumda olduğu söylenebilir. Acil bir durumda gerekebilecek fonun 30 gün içinde bulunabilirliğinin mümkün olduğunu söyleyen katılımcı oranları üzerinden hesaplanan eşit(siz)lik endeksi incelendiğinde ise Türkiye için elde edilen endeks değerinin hem mutlak eşitlik değerinin oldukça altında hem de diğer ülke gruplarınınkinden düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'deki kadınların hem erkeklere hem de diğer ülkelerdeki kadınlara göre bu gösterge açısından çok daha kırılğan olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmak yanlış olmayacaktır.

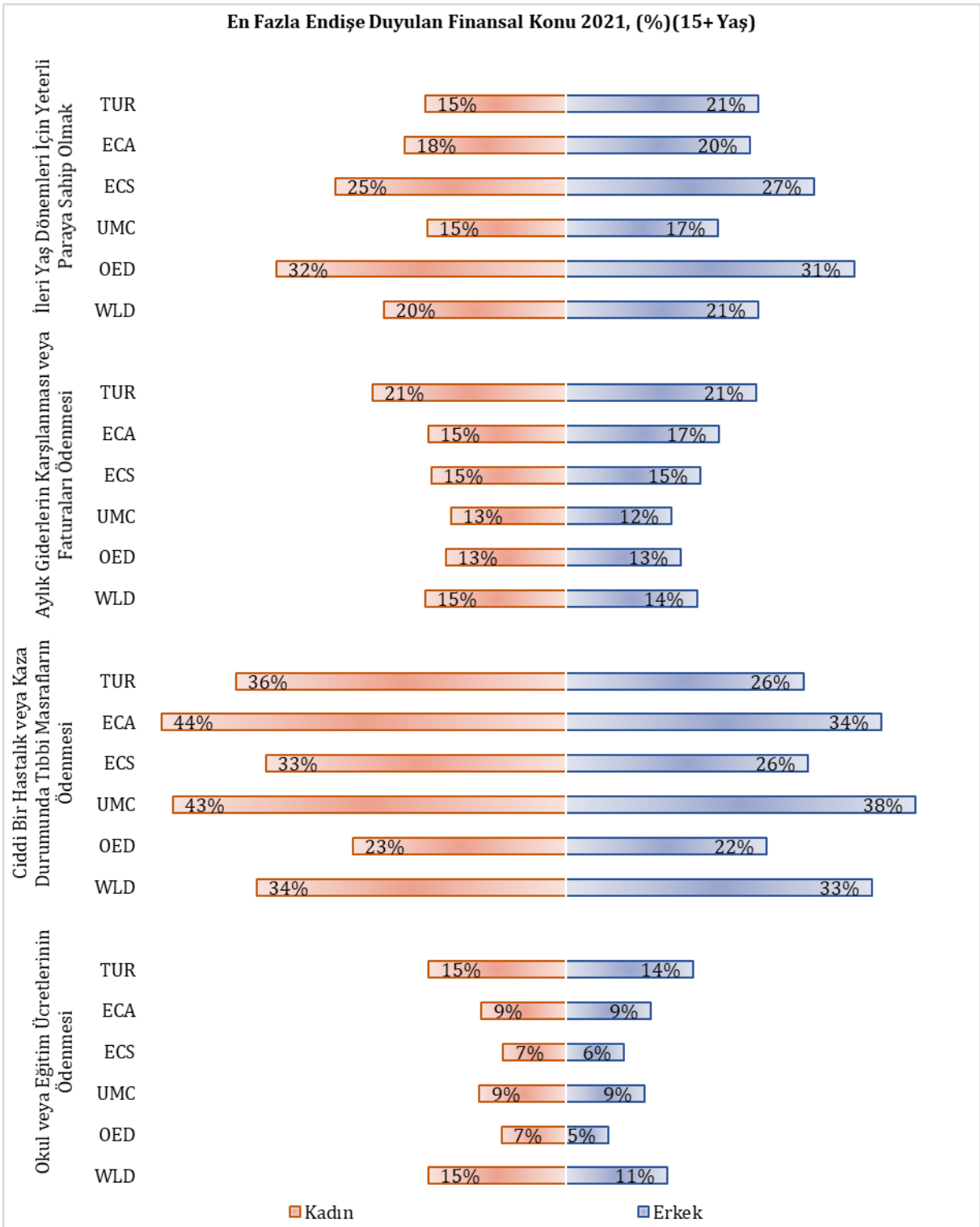
Şekil 10. Acil Bir Durum İçin Gerekebilecek Fonun 30 Gün İçinde Bulunabilirliği
Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Finansal kırılğanlığa ilişkin ikinci gösterge olarak ele alınan COVID-19 sürecinin bir sonucu olarak ciddi mali sıkıntı yaşayan veya yaşamaya devam edenlerin oranı Şekil 11 üzerinden incelendiğinde, Türkiye'deki kadınların yalnızca %11'inin erkeklerin ise %22'sinin bu konuda endişe taşımadığını belirttiği görülmektedir. Kadınların %63'ü ve erkeklerin %47'si ise COVID-19 salgını nedeniyle mali sıkıntı yaşamak ya da yaşamaya devam etmekten çok endişe ettiğini ifade etmiştir. Türkiye ve karşılaştırmaya konu ülke gruplarında, COVID-19 süreci kaynaklı finansal sıkıntı yaşama/yaşamaya devam etmeye ilişkin kaygı duymayan kadınların oranının erkeklerinkinden düşük, bu konuda çok endişeli olan kadınların oranının erkeklerinkinden yüksek olması, kadınların COVID-19 dönemi gibi ekonomik etkileri de olan süreçlerde finansal kırılğanlığının daha yüksek olduğunu işaret etmektedir. Türkiye'de pandemi kaynaklı mali sıkıntı yaşama kaygısı yaşamayan kadınların ve kaygı düzeyi çok yüksek olan erkeklerin oranı, dünya ortalamasına göre düşük elde edilirken mali sıkıntı yaşama kaygısı duymayan erkeklerin ve kaygı düzeyi çok yüksek olan kadınların oranı ise dünya ortalamasının üzerindedir. Türkiye için hesaplanan eşit(siz)lik endeks değeri, her 100 erkeğe karşılık 48 kadının COVID-19 salgını nedeniyle finansal sıkıntı yaşamaktan/yaşamaya devam etmekten endişe duymadığını

gösterirken bu dağılım ECA ülkeleri için 100 erkeğe karşılık 65, UMC ülkelerinde 100 erkeğe karşılık 91 ve dünya için 100 erkeğe karşılık 82 kadın şeklindedir.

Şekil 12’de Türkiye ve karşılaştırma yapılan ülke gruplarındaki kadın ve erkeklerin en fazla endişe duydukları finansal konunun ne olduğuna ilişkin sorulara verdikleri cevapların dağılımı verilmektedir. Türkiye ve karşılaştırmaya konu ülke gruplarındaki kadın ve erkeklerin en fazla endişe duyduğu finansal konu ‘ciddi bir hastalık veya kaza durumunda tıbbi masrafların ödenmesi’dir. Türkiye’deki erkekler için endişe duyulan finansal konular arasında ‘ileri yaş dönemleri için yeterli paraya sahip olmak’ ve ‘aylık giderlerin karşılanması veya faturaların ödenmesi’ ikinci sırada gelirken ‘okul veya eğitim ücretlerinin ödenmesi’ ise son sıradadır. Kadınların en fazla endişe duyduğu ikinci finansal konu ‘aylık giderlerin karşılanması veya faturaların ödenmesi’ iken ‘ileri yaş dönemleri için yeterli paraya sahip olmak’ ve ‘okul veya eğitim ücretlerinin ödenmesi’ son sırada gelmektedir. Türkiye’deki kadın ve erkeklerin en fazla kaygı duydukları finansal konuların oranlarının dağılımı karşılaştırıldığında, ciddi bir hastalık veya kaza durumunda tıbbi masrafların ödenmesini en önemli konu olarak gören kadınların oranının erkeklerinkinden 10 puan, ileri yaş dönemleri için yeterli paraya sahip olmayı en önemli konu olarak gören erkeklerin oranının ise kadınlarınkinden 6 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

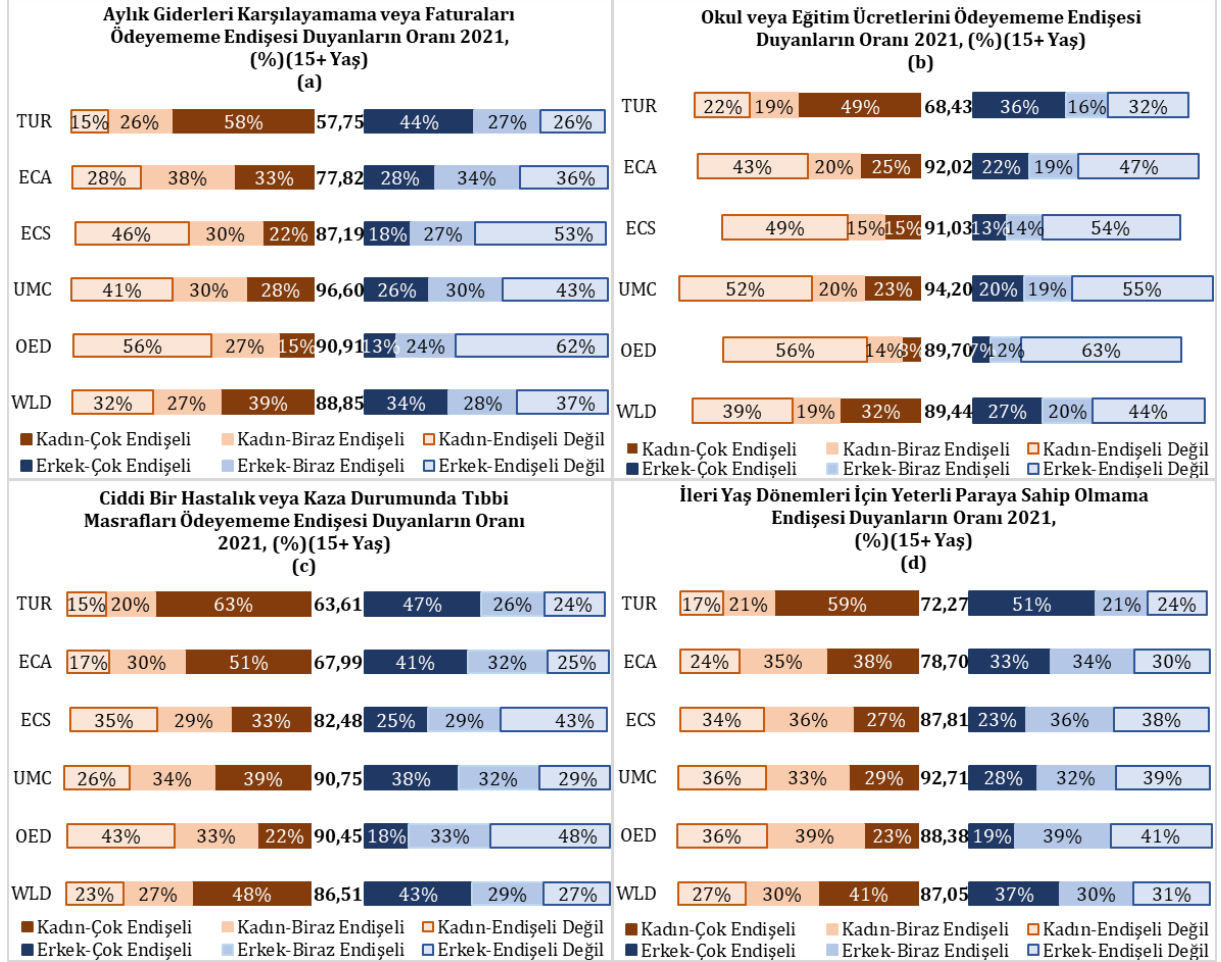

Şekil 12. En Fazla Endişe Edilen Finansal Konu

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 13'te ilgili dönem ve gelecekteki masrafları karşılamaya yetecek paraya sahip olamama endişesi duyanların oransal dağılımı verilmiştir. Şeklin (a) panelinden aylık giderleri karşılayamama veya faturaları ödeyememe endişesi duyma durumu incelendiğinde, Türkiye'deki kadınların %15'inin erkeklerin ise %26'sının bu konuda endişeli olmadığı görülmektedir. Çok endişeli olan kadınların oranı %58, erkeklerin oranı ise %44'tür. Türkiye'de hem kadınlarda hem de erkeklerde aylık giderleri karşılayamama veya faturaları ödeyememe endişesi duymayanların oranı diğer ülke gruplarına göre düşük, çok endişeli olanların oranı ise yüksektir. Bununla birlikte, hesaplanan eşit(siz)lik endeksi değerleri incelendiğinde her 100 erkeğe karşılık 58 kadının aylık giderleri karşılayamama veya faturaları ödeyememe endişesi taşımadığı ve bu dağılımın diğer

ülke gruplarına göre oldukça düşük kaldığı söylenebilir. (b) paneline göre Türkiye'de okul veya eğitim ücretlerini ödeyememe endişesi taşımayan kadınların oranı %22, erkeklerin oranı ise %32'dir. Kadınların yaklaşık yarısı, erkeklerin ise %36'sı bu konuda endişe duymaktadır. Türkiye'de gerek kadınlarda gerekse de erkeklerde okul veya eğitim ücretlerini ödeyememeye ilişkin endişe taşımayanların oranı ülke gruplarına göre oldukça düşüktür. Eşit(siz)lik endeksi değerlerinin ülke grupları için 90'a yakın ya da 90'ın üzerinde, Türkiye için ise 68 olarak hesaplandığı görülmektedir.

Şekil 13. İlgili Dönem ve Gelecekteki Masrafları Karşılama Yetecek Paraya Sahip Olamama Endişesi Duyma Durumu
Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

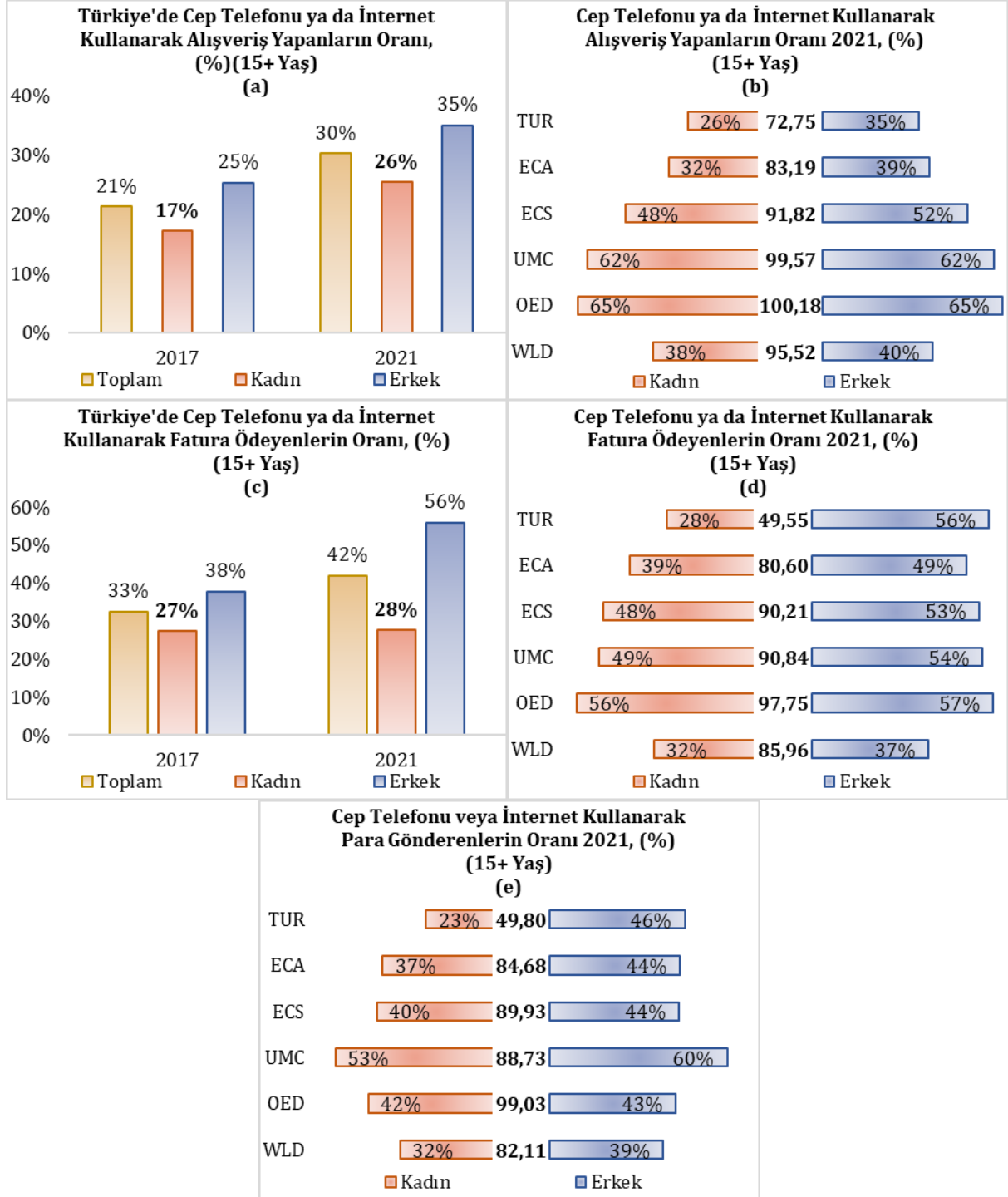
Şeklin (c) paneline göre Türkiye'deki kadınların %63'ü ciddi bir hastalık veya kaza durumunda tıbbi masrafları ödeyememe konusunda çok endişeli iken bu konuda çok endişeli olan erkeklerin oranı %47'dir ve her iki oran da ülke grupları için elde edilen oranlara göre yüksektir. Türkiye'de ciddi bir hastalık veya kaza durumunda tıbbi masrafları ödeyememe kaygısı taşımayan kadınların oranı %15, erkeklerin oranı ise %24'tür. Türkiye'de bu soruya verilen cevapların dağılımının nispeten benzer olduğu ülke grubu ECA ülkeleridir. Eşit(siz)lik endeksi değerleri incelendiğinde Türkiye'de her 100 erkeğe karşılık 64 kadının ciddi bir hastalık veya kaza durumunda tıbbi masrafları karşılayamama endişesi taşımadığı söylenebilir. Bu dağılım gelişmiş ülke grupları ve dünya için her 100 erkeğe karşılık 80 ya da daha fazla kadın şeklindedir. (d) paneli incelendiğinde Türkiye'deki kadınların %17'sinin ileri yaş dönemleri için yeterli paraya sahip olmama endişesi taşımadığını, %59'unun ise bu konuda çok endişeli olduğu görülmektedir. Türkiye'deki her 100 erkeğe karşılık 72 kadın ileri yaş dönemleri için yeterli paraya sahip olmama konusunda kaygılı değildir.

Türkiye'de cinsiyete göre finansal kırılganlık durumu ile genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Türkiye'deki gerek kadınların gerekse erkeklerin diğer ülke gruplarına göre finansal kırılganlığının yüksek olduğu değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Türkiye'deki kadınlar

hem karşılaştırmaya konu ülke gruplarındaki kadınlara göre hem de Türkiye'deki erkeklere göre finansal olarak daha kırılgandır.

3.4. Finansal Dijitalleşme

Çalışmada ele alınacak son başlık olan Türkiye'deki finansal dijitalleşmenin cinsiyete göre durumunu incelemek üzere, cep telefonu ya da internet kullanarak alışveriş yapanların, fatura ödeyenlerin ve para gönderenlerin oranlarını gösteren grafikler Şekil 14'te sunulmuştur.

Şekil 14. Finansal Dijitalleşme

Kaynak: World Bank (2022) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 14'ün (a) paneli incelendiğinde 2021 yılında cep telefonu ya da internet kullanarak alışveriş yapan kadın ve erkek oranlarının 2017 yılına göre yaklaşık 10 puan arttığı görülmektedir. Bu artışta COVID-19 döneminde uygulanan kısıtlamaların etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Şeklin (b) paneline göre ise 2021 yılında Türkiye'de cep telefonu ya da internet kullanarak

alışveriş yapan kadın ve erkeklerin oranındaki yükselişe rağmen, bu oranlar karşılaştırılan ülke gruplarının altında kalmıştır. Bununla birlikte, bu gösterge özelinde Türkiye için hesaplanan eşit(siz)lik endeksinin değeri, ülke grupları için hesaplanan değerlere göre düşüktür. Şekil 14'teki (c) paneli incelendiğinde cep telefonu ya da internet kullanarak fatura ödeyen kadın oranında 2017 ve 2021 yılları arasında önemli bir değişiklik gözlenmezken cep telefonu ve internet kullanarak fatura ödeyen erkek oranının 2021 yılında 2017 yılına göre 18 puan arttığı görülmektedir. (d) ve (e) panelleri üzerinden Türkiye'de cep telefonu ya da internet kullanarak fatura ödeyen ve para gönderen erkeklerin oranlarının dünya ortalamasından yüksek ve karşılaştırılan ülke gruplarınıninkine yakın olduğu görülmektedir. Türkiye'de cep telefonu ya da internet kullanarak fatura ödeyen ve para gönderen kadın oranları ise tüm ülke gruplarına ve dünya ortalamasına göre oldukça düşüktür. Bu durum eşit(siz)lik endeksine de yansımıştır. Endeks değerleri Türkiye'de her 100 erkeğe karşılık 50 kadının cep telefonu ya da internet kullanarak fatura ödediğini ya da para gönderdiğini işaret etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel Findex Araştırması verileri kullanılarak Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin finansal boyutunu incelemeyi amaçlayan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye'deki kadınlar ücret geliri elde etme oranı açısından Türkiye'deki erkeklere ve karşılaştırma yapılan ülke gruplarında yaşayan kadınlara göre dezavantajlıdır. Türkiye'de tasarruf edebilen kadın oranı karşılaştırma yapılan ülke gruplarındaki kadınlardan düşük, borç alan kadın oranı ise OECD ülkeleri dışındaki ülke gruplarında yaşayan kadınlardan yüksektir. Erkeklere ve çeşitli ülke gruplarındaki kadınlara göre daha düşük oranda finansal hesap ve kredi/banka kartı sahibi olan Türkiye'deki kadınlar, tasarruflarını finansal sistemin dışında tutma ve finansal kuruluşlardan ziyade aile ya da arkadaşlardan borçlanma eğilimi içindedir. Ayrıca Türkiye'de mevcut ve gelecekteki masraflarını karşılamalarına yetecek paraya sahip olma hususunda endişe duyan ve COVID-19 salgını döneminde mali sıkıntı çeken kadınların oranının erkeklere göre daha yüksek olması, Türkiye'deki kadınların finansal açıdan daha kırılgan olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç, finansal dijitalleşme açısından da Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yolda karşılaştırmaya konu diğer ülke gruplarına göre geride olduğu şeklindedir. Göstergeler özelinde hesaplanan eşitsizlik endeksleri, devletten transfer ödemesi alma durumu dışındaki tüm gösterge için Türkiye'deki kadınlar aleyhine bir eşitsizliği gösterecek şekilde 100'ün altındadır. Çalışmada dört başlık altında yapılan değerlendirmelerle elde edilen sonuçlar ve Türkiye'nin Tripathi ve Rajeev'in (2023) cinsiyet temelli finansal kapsanma endeksi sıralamasında 2021 yılında 109 ülke arasında 56. sırada olması, Türkiye'de finansal kapsanma açısından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin 55 ülkeye ve çeşitli ülke gruplarına göre daha yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Finansal hizmetlere eşit erişim ile sosyal ve ekonomik olarak kadının güçlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde birbirini karşılıklı besleyen unsurlardır. Finansal kapsanma toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayabilecek yegâne unsur olmamakla birlikte, finansal okuryazarlık düzeyindeki artış ve finansal hizmetlere eşit erişim, kadının ekonomik ve sosyal anlamda güçlendirecek adımları hızlandırma potansiyeline sahiptir (International Labour Organization, 2020). Kadınların finansal dijitalleşme düzeyinin artması da bir taraftan kadınların işgücüne katılımını olumlu etkilerken (Elouardighi ve Kenza, 2023) diğer taraftan kadın girişimciliğini teşvik ederek (Yang vd., 2022) sürdürülebilir kalkınmayı olumlu etkileyebilmektedir. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların finansal kapsanma düzeyinin artırılmasına odaklanan stratejilere ve politika uygulamalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Hendriks (2019: 1036) kadınların finansal olarak daha fazla kapsanabilmesi için devreye sokulması gereken araçların D3 (digitise-dijitalleştirme, direct-yönlendirme, design-tasarlama) olduğunu ifade etmektedir. Dijitalleştirme güvenli ve erişilebilir dijital ödeme sisteminin sağlanmasını, yönlendirme "bir kadın, bir finansal hesap" ilkesi doğrultusunda kadınların fonlarını kontrol edebilmesini, tasarlama ise kapsam ve hedef belirlemeyi, tamamlayıcı hizmetleri ve olumsuzlukların azaltılmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla, finansal kapsanma açısından Türkiye'de kadın odaklı politika ve stratejilerin uygulamaya alınmasının, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına ve sürdürülebilir kalkınmaya anlamlı katkılar sağlayabileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akeju, K. F. (2022). Household financial behaviour: The role of financial inclusion instruments in Nigeria. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 1-13. <https://doi.org/10.1080/20430795.2022.2034595>

Antonijević, M., Ljumović, I., & Ivanović, Đ. (2022). Is there a gender gap in financial inclusion worldwide? *Journal of Women's Entrepreneurship and Education*, (1-2), 79-96. <https://doi.org/10.28934/jwee22.12.pp79-96>

Asuming, P. O., Osei-Agyei, L. G., & Mohammed, J. I. (2019). Financial inclusion in Sub-Saharan Africa: Recent trends and determinants. *Journal of African Business*, 20(1), 112-134. <https://doi.org/10.1080/15228916.2018.1484209>

Cardona Ruiz, D. E., Hoyos, M. C., & Saavedra-Caballero, F. (2018). Gender and financial inclusion in Colombia. *Ecos de Economía*, 22(46), 60-90. <https://doi.org/10.17230/ecos.2018.46.3>

Cicchiello, A. F., Kazemikhasragh, A., Fellegara, A. M., & Monferrà, S. (2021). Gender disparity effect among financially included (and excluded) women in Middle East and North Africa. *Economics and Business Letters*, 10(4), 342-348. <https://doi.org/10.17811/eb1.10.4.2021.342-348>

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., & Ansar, S. (2022). *The Global Findex Database 2021: Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19*. Washington, DC: World Bank.

Elouardighi, I., & Kenza, O. (2023). Can digital financial inclusion promote women's labor force participation? Microlevel evidence from Africa. *International Journal of Financial Studies*, 11(3), 87. <https://doi.org/10.3390/ijfs11030087>

Ghosh, C., & Hom Chaudhury, R. (2019). Gender gap in case of financial inclusion: An empirical analysis in Indian context. *Economics Bulletin*, 39(4), 2615-2630.

Ghosh, C., & Hom Chaudhury, R. (2022). Determinants of digital finance in India. *Innovation and Development*, 12(3), 343-362. <https://doi.org/10.1080/2157930X.2020.1850012>

Girón, A., Kazemikhasragh, A., Cicchiello, A. F., & Panetti, E. (2022). Financial inclusion measurement in the least developed countries in Asia and Africa. *Journal of the Knowledge Economy*, 13, 1198-1211. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00773-2>

Hendriks, S. (2019). The role of financial inclusion in driving women's economic empowerment. *Development in Practice*, 29(8), 1029-1038. <https://doi.org/10.1080/09614524.2019.1660308>

International Labour Organization. (2020, March 6). *Gender and financial inclusion*. https://www.ilo.org/empent/areas/social-finance/WCMS_737729/lang--en/index.htm

Kazemikhasragh, A., Cicchiello, A. F., Monferrà, S., & Girón, A. (2022). Gender inequality in financial inclusion: An exploratory analysis of the Middle East and North Africa. *Journal of Economic Issues*, 56(3), 770-781. <https://doi.org/10.1080/00213624.2022.2079936>

- Keerthikumara, S. M., & Kumari, D. S. S. (2023). Access and usage of financial products in India: A gender gap analysis. *International Journal of Financial Engineering*, 10(04), 2350022. <https://doi.org/10.1142/S2424786323500226>
- Koomson, I., Villano, R. A., & Hadley, D. (2020). Intensifying financial inclusion through the provision of financial literacy training: A gendered perspective. *Applied Economics*, 52(4), 375-387. <https://doi.org/10.1080/00036846.2019.1645943>
- Kulkarni, L., & Ghosh, A. (2021). Gender disparity in the digitalization of financial services: Challenges and promises for women's financial inclusion in India. *Gender, Technology and Development*, 25(2), 233-250. <https://doi.org/10.1080/09718524.2021.1911022>
- Morsy, H. (2020). Access to finance—Mind the gender gap. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 78, 12-21.
- Mossie, W. A. (2022). Understanding financial inclusion in Ethiopia. *Cogent Economics & Finance*, 10, 2071385. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2071385>
- OECD. (2013). *Addressing women's needs for financial education*. https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/OECD_INFE_women_FinEd2013.pdf
- Ojo, T. A. (2022). Digital financial inclusion for women in the fourth industrial revolution: A key towards achieving sustainable development goal 5. *Africa Review*, 14(1), 98-123. <https://doi.org/10.1163/09744061-20220204>
- Ozili, P. K. (2024). Effect of gender equality on financial stability and financial inclusion. *Social Responsibility Journal*, 20(2), 205-223. <https://doi.org/10.1108/SRJ-12-2022-0565>
- Roy, P., & Patro, B. (2022). Financial inclusion of women and gender gap in access to finance: A systematic literature review. *Vision*, 26(3), 282-299. <https://doi.org/10.1177/09722629221104205>
- Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar. (2019, August 19). Toplumsal cinsiyet eşitliği. UNDP Türkiye. <https://www.kureselamaclar.org/amaclar/toplumsal-cinsiyet-esitligi/>
- Tripathi, S., & Rajeev, M. (2023). Gender-inclusive development through fintech: Studying gender-based digital financial inclusion in a cross-country setting. *Sustainability*, 15, 10253. <https://doi.org/10.3390/su151310253>
- van Staveren, I. (2002). Global finance and gender. In J. A. Scholte & A. Schnabel (Eds.), *Civil society and global finance* (pp. 228-246). Routledge.
- World Bank. (2022, July 1). *The Global Findex Database 2021: Country-level data* [Data set]. <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex/Data>
- Yang, X., Huang, Y., & Gao, M. (2022). Can digital financial inclusion promote female entrepreneurship? Evidence and mechanisms. *The North American Journal of Economics and Finance*, 63, 101800. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101800>

EXTENDED ABSTRACT

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

EVALUATION OF THE FINANCIAL DIMENSION OF GENDER INEQUALITY IN
TÜRKİYE BASED ON GLOBAL FİNDEX SURVEY INDICATORS

Giriş ve Çalışmanın Amacı (Introduction and Research Purpose): 'Gender Equality', the fifth goal of the Sustainable Development Goals, emphasizes issues such as guaranteeing women's equality by law through ensuring equal access to economic and natural resources and financial services, as well as the right to inheritance and property (Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar, 2019). Even in the absence of legal barriers to equal access to financial services, women's exposure to explicit or implicit economic and social discrimination causes their financial inclusion to remain more limited than that of men. Women's financial exclusion is deepened by other dimensions of gender inequality, making women more financially vulnerable. This study aims to reveal the relative status of women in Türkiye in terms of financial inclusion, financial vulnerability and financial digitalisation, by comparing them with men living in Türkiye and women living in various country groups, using data obtained from the Global Findex Database.

Kavramsal/kuramsal çerçeve (Literature Review): Roy and Patro (2022: 288) reveal that the studies on financial gender inequality included in the systematic literature review conducted were mainly published after 2016 and that the studies focused on underdeveloped or developing countries, especially India. Studies on developing and underdeveloped countries show that women's financial inclusion is lower than that of men (Cardona Ruiz vd., 2018; Asuming vd., 2019; Ghosh ve Hom Chaudhury, 2019; Kazemikhasragh vd., 2022; Mossie, 2022). Socioeconomic and sociocultural factors such as education/financial literacy level, level of income and/or wealth, problems in accessing financial services (geographical distance to financial institutions, expensiveness of financial services, etc.), male/female head of household and religious beliefs are among the determinants of women's financial inclusion (Koomson vd., 2020; Cicchiello vd., 2021; Girón vd., 2022; Kazemikhasragh vd., 2022; Keerthikumara ve Kumari, 2023). According to the gender-based financial inclusion index calculated by Tripathi and Rajeev (2023), while Türkiye ranked 49th among 109 countries in 2011, it fell to 56th place in 2021. This study comparatively evaluates the financial inclusion/exclusion and financial vulnerability of women in Türkiye and has the potential to contribute to the literature in this respect.

Yöntem ve Bulgular (Methodology and Findings): In the study, in order to evaluate the financial dimension of gender inequality in Türkiye, 24 financial indicators in the Global Findex Database were classified under four headings: 'income, savings and borrowing', 'access to finance and financial services', 'financial vulnerability', and 'financial digitalization'. The data for 2021 was compared with the data for 2014 and/or 2017 in order to observe the change over time, and with the data for various country groups (Europe and Central Asia (excluding high-income countries) (ECA), Europe and Central Asia (ECS), Upper Middle Income Countries (UMC), High Income Countries-OECD (OEC) and World (WLD)) to evaluate the relative financial inclusion and vulnerability of women living in Türkiye. Additionally, in order to measure and compare financial gender (in)equality in Türkiye and these country groups, an (in)equality index was calculated for each indicator. According to the findings, the rates of women earning wage income and being able to save in Türkiye are lower than those of men in Türkiye and those of women living in the comparison country groups. However, the rate of women borrowing in Türkiye is higher than those of women living in country groups other than OECD. Women in Türkiye, whose rates of financial account and credit/debit card ownership are lower than those of men and those of women in various country groups, tend to keep their savings outside the financial system and borrow from family or friends rather than financial institutions. In addition, the fact that the rates of women in Türkiye who are worried about having enough money to cover their current and future expenses and who have financial difficulties during the COVID-19 period are higher than those of men can be interpreted as women in Türkiye being more financially vulnerable. Another result obtained in the study is that Türkiye is behind compared to various country groups on the road to gender equality in terms of financial digitalization. (In)equality indices calculated for the indicators are below 100, except receiving transfer payments from the government, indicating a financial inclusion inequality against women in Türkiye.

Sonuç ve Öneriler (Conclusions and Recommendation): When the results obtained in this study and the fact that Türkiye ranks 56th among 109 countries in 2021 according to Tripathi and Rajeev's (2023) gender-based financial participation index ranking are evaluated together, it can be said that gender inequality in Türkiye is higher than 55 countries and various country groups in terms of financial inclusion. Although financial inclusion is not the unique factor that will ensure gender equality, an increase in the level of financial literacy and equal access to financial services has the potential to accelerate steps that will empower women economically and socially (International Labour Organization, 2020). As it could invoke positive externalities to reduce gender inequality and sustain development, financial inclusion needs to be supported by women-oriented policies and strategies in Türkiye.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Esin KILIÇ			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Finansal Boyutunun Küresel Findex Araştırması Göstergeleri Üzerinden Değerlendirilmesi			
Tarih <i>Date</i>	12/03/2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	<i>Adı-Soyadı Name - Surname</i>	<i>Katkı Oranı Author Contributions</i>	<i>Çıkar Çatışması Conflicts of Interest</i>	<i>Destek ve Teşekkür (Varsa) Support and Acknowledgment</i>
1	Esin KILIÇ	%100	-	Bu makale, 23-24 Aralık 2023 tarihleri arasında düzenlenen İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda sözlü olarak sunulan ve özet bildiri kitapçığında basılan aynı başlıklı bildiride elde edilen bulguları içermektedir.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1

WOS VERİLERİNE GÖRE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KONULU AKADEMİK
ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (1975-2024)

Dr. Gökhan BAK*

* Bağımsız Araştırmacı

e-posta: gokhanbak2010@hotmail.com

ORCID 0000-0003-4520-0930

ÖZ

Temel hak ve özgürlükler arasında önemli bir yere sahip olan ifade özgürlüğü, demokratik toplumların anayasalarında ve insan hakları metinlerinde yer alarak güvence altına alınmıştır. Bu araştırma, ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların geçmişten günümüze yapısını ve gelecekte olası eğilimlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Nitel araştırma desenlerinden mevcut durumu belirlemek amacıyla yapılan durum çalışması ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, WoS veri tabanında "tüm alanlar" bölümüne "ifade özgürlüğü" kelimesi yazılarak tarama yapılması sağlanmıştır. Tarama sonucu ortaya çıkan 5662 akademik çalışma farklı değişkenler açısından incelenmiş ve yorumlanmıştır. VOSviewer yazılım aracı yardımıyla veriler görselleştirilmiş ve ağ haritaları elde edilmiştir. Araştırma sonucunda ifade özgürlüğü konusunda ilk çalışmanın 1975 yılında, en güncel çalışmanın ise 2024 yılında kaleme alındığı görülmüştür. WoS kategorilerine göre en fazla hukuk kategorisinde ve yoğunlukla makale türünde yer alan eserlerin büyük oranda ESCI indekslerinde yazıldıkları belirlenmiştir. Londra Üniversitesi'nin akademik araştırmalarının en yoğun gerçekleştiği kurum olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmalar büyük oranda İngilizce yazılmıştır. Sosyal bilimler ve hukuk departmanlarının çalışmalarına en fazla katkıda bulunan departman oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İfade Özgürlüğü, WoS Veri Tabanı, Bibliyometrik Analiz, VOSviewer Yazılım Aracı.

Jel Kodları: K10, C49.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON FREEDOM OF EXPRESSION
ACCORDING TO WOS DATA (1975-2024)

ABSTRACT

Freedom of expression, which has an important place among fundamental rights and freedoms, is guaranteed in the constitutions and human rights texts of democratic societies. This research was conducted to determine the structure of academic studies on freedom of expression from past to present and possible trends in the future. The research was conducted with a case study, which is one of the qualitative research designs to determine the current situation. In this context, the WoS database was searched by typing the word "freedom of expression" in the "all fields" section. The 5662 academic studies that emerged as a result of the search were analyzed and interpreted in terms of different variables. With the help of VOSviewer software tool, the data were visualized and network maps were obtained. As a result of the research, it was observed that the first study on freedom of expression was written in 1975 and the most recent study was written in 2024. According to the WoS categories, it was determined that the studies were mostly in law category, generally their document type were article, and mainly have ESCI index. It was concluded that the University of London is the institution where most of academic research were conducted. The studies are mostly written in English. It has been determined that the social sciences and law are the departments that contribute the most to the studies.

Keywords: Freedom of Expression, WoS Database, Bibliometric Analysis, VOSviewer Software Tool.

Jel Codes: K10, C49.

Geliş Tarihi/Received: 16.04.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 03.06.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Bak, G. (2024). "WoS Verilerine Göre İfade Özgürlüğü Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi (1975-2024)". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 166-194

GİRİŞ

Yazının bulunmasıyla birlikte sözle ifade edilen düşünceler, parşömenlere veya deri parçalarına yazılarak farklı şekillerde ifade edilmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde yazılı olarak açığa vurulmak istenen düşünceler olsa da yazarlar ve siyasal iktidar arasında gerilim yaşanarak, iktidarın güdümünde yazılması yönünde sürekli uyarılara maruz kalınmıştır. Tüm bu yaşanan gerilim ve olumsuzluklara rağmen düşünceleri başkalarına aktarma ve düşünceleri ifade etme gayreti sona ermemiş, bu savaş uluslararası alana taşınmıştır (Özbey, 2013:94-95). İfade özgürlüğü kavramı, ulusal ve uluslararası yargı organları tarafından sayısız kararlar verilmesine ve içtihatlarla rağmen güncelliğini halen korumaktadır. Temel hak ve özgürlükler içerisinde en çok tartışmalı alanlarda yer almaktadır (Tumay, 2020:121).

İfade özgürlüğü diğer pek çok hak ve özgürlüklerin varlığı için gereklidir. Bu yüzden birincil öneme sahiptir (Biol, 2013:44). İfade özgürlüğü, demokratik toplumlarda varlığı hissedilen, özgür birey ve özgür bir toplum olmanın en mühim öğelerinden biridir (Şen ve Şen, 2015:132). Temel hak ve özgürlükler arasında ifade özgürlüğü öncelikli bir yere sahiptir. İfade özgürlüğü olmadan diğer temel hak ve özgürlükleri kullanmak imkansız hale gelmektedir. Bireylerin yeni fikirleri ortaya koymasına zemin hazırlamasının yanı sıra toplumda bir yer edinmesine yardımcı olan bir olgudur (Duran, 2006:58).

İfade özgürlüğünün temel prensipleri vardır. Bu prensiplere bakıldığında; kimlerin ne şekilde yararlanacağı, sınırlıkları ve neden gerekli olduğu görülmektedir. İfade özgürlüğünün temel prensipleri; ifade özgürlüğünden herkesin yararlanması gerektiğini, demokratik toplumların temeli olduğunu, düşünce araçlarının da ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini, belli meşru araçlar için sınırlandırılabilirliğini, devletin sınırlamada takdir yetkisine sahip olduğunu fakat bunun sınırsız olmadığını, sınırlamanın hukuk tarafından öngörülmesi gerektiğini, sınırlama özelliğinin inceleme konusu yapılabildiğini, demokratik toplumlarda sınırlamanın gerekli olduğunu ve amaçlarla orantılı olması gerektiğini, görev ve sorumluluklarla birlikte kullanılmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir (Bozkurt ve Dost, 2002:51-55). Demokratik toplumlarda temel değerlerden biri olan ifade özgürlüğü, bireylerin hareket etme, inanma ve düşünme hakkının muhafazası için elzemdir. İfade özgürlüğünün muhafazası herkesin sorumluluğundadır. İfade özgürlüğünün geliştirilmesi, korunması ve güçlendirilmesi, insan hakları standartlarının yükseltilmesi yolunda bir fırsat olarak değerlendirilerek hareket edilmelidir (Karadağ, 2024:341). İfade özgürlüğü konusunda, birçok bilim dalını kapsayan akademik çalışmalar yapılmakta ve bu konu günümüzde güncelliğini halen korumaktadır. Geçmişten günümüze birçok konunun sistematik bir düzlem üzerinde farklı değişkenler açısından incelenmesine olanak tanıyan bibliyometrik çalışmalarla, araştırmacılara yapılan çalışmaların profilleri çıkarılmaktadır.

Dünyada bibliyometrik çalışmalar 1950'lerde başlamıştır (Wallin, 2005). Türkiye'de ise ilk bibliyometrik çalışma 1970 yılında A. Kemal Özinözü tarafından kaleme alınmıştır. 1990'lı yıllara kadar çok fazla bibliyometrik araştırma yapılmasa da 1990'lı yıllardan sonra bibliyometrik çalışmalarda giderek artan bir eğilim yaşanmıştır (Al, 2008). "Bibliyometrik analiz, bilimsel çalışmaları (ülke, kurum, alanyazın, dergi, bilim insanı vb.) bazında incelemeye olanak sağlayan bir tekniktir. Bibliyometrik analiz içerik analizi ya da doküman analizinden farklı olarak bir alandaki çalışma dinamiklerini, değişimleri, araştırma yeniliklerini ve eğilimleri göstermesi yönüyle oldukça işlevseldir" (Karagöz ve Şeref, 2019:135). Araştırmaların farklı parametreler bakımından incelenmesini sağlayan bibliyometrik araştırmalar, incelenen çalışmaların geçmişten günümüze durumunu ele almasının yanı sıra geleceğe dair bilim politikalarının oluşturulmasına da zemin hazırlar (Pritchard, 1969). Bir bakıma akademik çalışmaları tarihsel bir yaklaşımla ele alır ve geleceğe dair yapılacak çalışmalara yol göstericidir (Eşidir ve Gültekin, 2023:64).

“Bibliyometrik araştırmalar yayınların farklı yöntemlerle analiz edilmesine ve bilimsel amaçlı çalışmaların değerlendirilmesine olanak sağlayan araştırmalardır. Bu bağlamda bibliyometrik yöntemler, bilimsel çalışmaların sonuçlarının ve etkinliğinin ölçülmesini sağlar. Bibliyometrik araştırmalar, bilim dallarının kendi alanlarındaki yayın yeterliliğini; yayın sayısı, yayın niteliği, yayın yapılan dergilerin ait olduğu indekslerin seçimi gibi ölçütler ışığında değerlendirerek, geleceğe yönelik bilim politikalarının oluşturulmasına yardımcı olur” (Alkan, 2014:42). Hem bilim alanı hem de akademisyenler için akademik bir harita niteliğinde olan bibliyometrik araştırmalar, belirli dönemlere ilişkin durumların analizini yapmasının yanı sıra akademik çalışmaların profilini de belirlemektedir (Demir Askeroğlu, 2018:191). Akademik çalışmaları kaleme alanların kıyaslanmasından ziyade üzerinde çalışılan kavramların kıyaslanmasına odaklanan ve de tasnif edilmesine yardımcı olan bir tekniktir (Castillo-Vergara vd., 2018:1). Bibliyometrik analiz sayesinde bilimsel çalışmalar yazar ismi, yöntem, atıf, anahtar kelime gibi birçok değişken açısından analiz edilir (Al ve Coştur, 2007).

Farklı programlar, farklı yazılım araçları kullanılarak bibliyometrik araştırmalarda veriler görselleştirilmektedir. Araştırma kapsamında, sıklıkla kullanılan yazılım araçlarından VOSviewer paket programından istifade edilmiştir. “Bir metin madenciliği uygulaması olan VOSviewer programı ile dergilerin bibliyometrik analizi, belirli konu alanlarının analizi, çalışmalardaki kelime yoğunluklarının belirlenmesi amacıyla analizler, web siteleri içeriklerinin analizi, öğrenci performanslarının analizi, tezlerin analizi ve ortak yazarlık ile ilgili analizler gerçekleştirilebilir” (Artsın, 2020:352). VOSviewer yazılım aracı sayesinde veriler görselleştirilmiş ve bibliyometrik haritalaması yapılmıştır. “Bibliyometri alanında önemli bir araştırma yaklaşımı olan bibliyometrik haritalama ise, belirli bir alanda geniş bir yelpazedeki bilimsel çalışmaların analiz edilmesini ve görselleştirilmesini içeren bir program veya yazılım temelli analiz tekniğidir” (Arslan, 2022:35).

Bibliyometrik araştırmalarda birçok veri tabanından veriye erişim sağlanmaktadır. Bu bağlamda, Scopus ve WoS en fazla tercih edilen veri tabanlarıdır (Kızıloğlu, 2022:460). Scopus ve WoS veri tabanlarının yanı sıra Google Scholar da en fazla kullanılan veri tabanları arasında yer almaktadır (Karagöz ve Şeref, 2019). Literatür taramasının sistemli bir şekilde yapılmasına yardımcı olmasının yanı sıra güvenilir bir yapıya sahip olması WoS veri tabanının seçiminde etken rol oynamaktadır (Zupic ve Čater, 2015). Çalışmamızda WoS veri tabanı tercih edilmiştir.

Mevcut durumu ortaya koymak amacıyla tarama modeliyle gerçekleştirilen bu çalışmada veri toplama tekniği olarak belge/doküman incelemesinden istifade edilmiştir. Araştırılmak istenen konular ve olgular üzerinde bilgiye erişim sağlanmasının yanı sıra yazılı materyallerin çözümü de doküman incelemesi sayesinde yapılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:189). Doküman incelemesi ile WoS (WoS, 2024) veri tabanından alınan veriler, bibliyometrik analiz ve içerik analiz ile çözümlenmiştir.

1. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü bireysel ve toplumsal olarak ele alınan çok boyutlu bir kavramdır. Bireysel olarak bakıldığında, insanın gelişimini sağlaması adına düşünebilmesini ifade eder. Düşünmek insana bir özgürlük kazandırır. Toplumsal olarak bakıldığında ise, ifade özgürlüğü demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olarak görülür (Baloğlu, 2006:26). İfade özgürlüğü, birçok öge özgürlüğünü içinde barındırır. “İfade özgürlüğü, düşünce ve kanaate sahip olabilmenin yanında bu düşünceyi açıklama, bu paralelde haberdar olma ve haberdar etme özgürlüklerini de içermektedir. Bu minvalde ifade özgürlüğü bireylerin serbest şekilde bilgiye ve habere ulaşabilmesi, sahip olduğu kanaatten dolayı kınanmaması, bunları başkalarına çeşitli vasıtalarla serbest şekilde aktarabilmesi anlamına gelir” (Orallı, 2022:544-545).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinin 1. fıkrasında ifade özgürlüğünün tanımı, 2. fıkrasında ise ifade özgürlüğünün sınırlandırılması yer almaktadır. İlgili maddenin birinci fıkrasına bakıldığında, bireylerin bir görüşe sahip olma, haber ve düşünceleri elde etme ve bunları ulaştırma özgürlüğüne sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu fıkrada ifade özgürlüğü hakkının herkesin sahip olduğu bir hak olduğu, korunması ve kullandırılması gerektiği belirtilmiştir. İlgili maddenin ikinci fıkrasına bakıldığında ise devletlerin ifade özgürlüğü hakkını bireylere kullandırsa bile bazı durumlarda bu hakka müdahale edebileceği ve sınırlama getirebileceği ifade edilmiştir. Yargı erkinin otorite ve tarafsızlığının korunması, suçun önlenmesi, kamu güvenliğinin sağlanması, genel sağlık ve ahlakın korunması, gizli bilgilerin açığa çıkmasının önlenmesi, başkalarının şeref ve haklarının korunması amacıyla ifade özgürlüğüne devletlerin müdahalede bulunabileceği açıkça belirtilmiştir (Bahçe ve Demir, 2017:45).

Yapılan literatür taramasında ifade özgürlüğüyle ilgili çok sayıda akademik çalışma yapıldığı görülmüştür. İfade özgürlüğü hukukçular ve siyaset bilimciler için disiplinlerarası çalışma alanına giren bir konu olarak ele alınan önemli bir kavramdır (Akgül, 2012:7). Siyaset bilimciler ve hukukçuların yanı sıra iletişim bilimciler de bu konuda birçok araştırma yapmıştır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda; ifade özgürlüğünün önemi, gerekliliği, kapsamı, sınırlıkları ve başka ülkelerle kıyaslamaları incelenmiş, demokratik toplumların temeli olduğu vurgulanmıştır.

İfade özgürlüğü konusunda her yıl çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu bölümde, literatürde yer alan ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmalar içerisinde sınırlı sayıda örnekler verilmiştir.

2002 yılında yapılan bir çalışmada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları açısından Türkiye'nin ifade özgürlüğü konusunda tutumu değerlendirilmiş, ifade özgürlüğünün ülke insanının yararına olacağı unutulmaması gerektiği ifade edilmiştir (Bozkurt ve Dost, 2002). 2012 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada ise, ifade özgürlüğü bağlamında 1961 Anayasası dönemin koşulları da dikkate alınarak incelenmiştir (Biol, 2013). Başka bir çalışmada, çeşitli ülkeler örneğinde hukuki krizlere yol açmış ofansif mizah kavramı ele alınmış, içtihatlar doğrultusunda hukuki sınırları tespit edilmeye çalışılmış, ifade özgürlüğü kapsamında incelenmiştir (Erdem, 2022). 2023 yılında yapılan bir araştırmada, dezenformasyonun ifade özgürlüğü üzerindeki etkileri incelenerek çözüm önerileri getirilmiştir (Şahin, 2023). 2023 yılında yapılan bir diğer çalışmada, birçok faydasının yanı sıra dezenformasyon yaparak ifade özgürlüğünü ihlal riski taşıyabilecek yapay zeka konusu incelenmiştir. Araştırma sonucunda, yapay zeka aracılığıyla ifade özgürlüğüne yapılan müdahaleler, oluşan sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konmuştur (Dost, 2023). Başka bir çalışmada, Endonezya'da ifade özgürlüğü, bilgiye erişim, siyasi katılım ve siyasi hakların korunması arasındaki etkileşim incelenmiştir. Farklı demografik özelliklere sahip 1500 katılımcıya anket uygulanan araştırma sonucunda, ifade özgürlüğü, bilgiye erişim, siyasi katılım ve siyasi hakların korunması arasında güçlü pozitif ilişkiler olduğu görülmüştür (Fauzan vd., 2024).

Bibliyometrik çalışmalar içerisinde kitaplar, bildiriler, dergiler, makaleler, tezler incelenmekte, birçok değişken açısından bibliyometrik analize tabi tutulabilmektedir. Bir araştırmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan sağlık hukuku alanında yazılmış tezler betimsel tarama modeli ile incelenmiş, bibliyometrik profili ortaya konmak istenmiştir. Araştırma sonucunda, en fazla yüksek lisans düzeyinde çalışmaların yapıldığı, konu başlıkları açısından da yoğunlukla hasta haklarının ele alındığı görülmüştür (Uysal ve Ulusinan, 2020). Lisansüstü tezlerin incelendiği bir diğer çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan siyasi partiler hukuku ile ilgili tezlerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, tezlerin büyük oranda devlet üniversitelerinde yazıldığı, yoğunlukla siyasi parti anahtar kelimesinin kullanıldığı, en fazla Prof. Dr. ünvanına sahip akademik personel tarafından tezlere danışmanlık yapıldığı belirlenmiştir

(Güler, 2021). Sosyal medya üzerindeki dezenformasyonun etkilerinin incelendiği bir araştırmada, 2010-2020 yılları arasında WoS veri tabanında yayımlanan 264 makale bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, 2017 yılından itibaren sosyal medya üzerinde dezenformasyon yayınlama eğilimlerinin arttığı görülmüştür. Sosyal medya kullanıcılarının dezenformasyon yayınlama eğilimlerinin, bireysel kullanıcıların siyasi görüşlerini ve algılarını etkilemek için kullandıkları, bunun da sosyal medya okuryazarlığı eksikliğinin bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Akram vd., 2022). 2023 yılında yapılan bir araştırmada, Google Akademik veri tabanında yer alan Türkiye’de Sosyal Medya Kanunu hakkında yazılan makaleler bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, makalelerin tümünün nitel araştırma yöntemleriyle ve tek yazarlı yazıldığı, en fazla çalışmanın da 2022 yılında kaleme alındığı görülmüştür (Ayer Öztok, 2023). 2023 yılında yapılan diğer bir çalışmada, Scopus ve WoS veri tabanlarında yer alan telif hakları ve ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmalar taranarak bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. İfade özgürlüğü kullanılırken telif hakkı ihlallerinin neler olduğu belirlenmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur (Modi vd., 2023).

2. Araştırmanın Yöntemi

Durum çalışması ile gerçekleştirilen bu araştırmada WoS veri tabanından elde edilen veriler bibliyometrik analiz ve içerik analiziyle çözümlenmiş ve de yorumlanmıştır. İfade özgürlüğü konulu 5662 akademik çalışmanın bibliyometrik profili nasıldır? sorusuna cevap aranmıştır. Verilerin sunumunda şekiller, grafikler ve de tabloların yanı sıra bibliyometrik haritalama ile görselleştirme yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, hem iletişim bilimlerinde hem de hukuk alanında önemli bir yere sahip ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların bibliyometrik profilini ortaya koymaktır. İfade özgürlüğü konulu çalışmaların, mevcut durumunun değerlendirilmesinin yanı sıra gelecekteki eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, başta hukuk, siyaset bilimleri ve iletişim bilimleri alanında araştırma yapan ve ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmalar konusunda bilgi edinmek isteyenlere yol gösterici nitelikte olması hedeflenmiştir. Ayrıca ifade özgürlüğü konusuna özel ilgi duyanlara literatürü tanıtması adına yardımcı olması amaçlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren, Örneklem ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini tüm veri tabanlarında yer alan ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmalar, örneklemini ise WoS veri tabanında yer alan ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Tüm veri tabanları içerisinde WoS veri tabanı amaçlı örnekleme yoluyla seçilmiştir. Araştırma, WoS veri tabanından alınan verilerle sınırlandırılmıştır.

WoS veri tabanında yer alan ifade özgürlüğü konulu çalışmalar belirli parametreler açısından bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, ifade özgürlüğü konusunda yapılan akademik çalışmalarla ilgili aşağıdaki araştırma soruları oluşturulmuş, cevaplar aranmıştır:

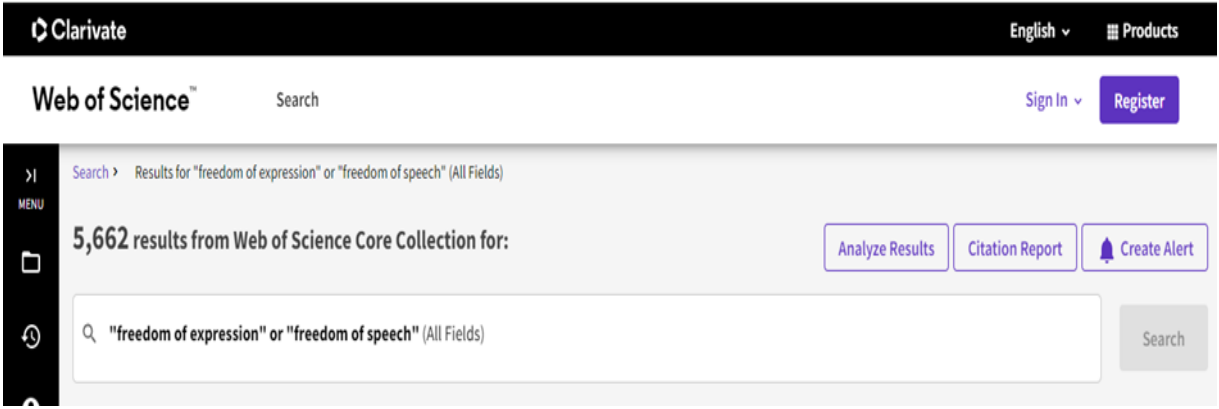
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların WoS kategorisine göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların türlerine göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların araştırmacı profillerine göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların WoS indeksine göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların kurumlara göre dağılımı nasıldır?

- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların yazıldığı kurumların departmanlara göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların yazı diline göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların yazıldığı ülkelere göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların araştırma alanlarına göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların finansman desteği sağlayan kuruluş bilgilerine göre dağılımı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların yıllara göre atıf dağılımları nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu en eski ve en güncel yazılan akademik çalışma bilgileri nelerdir?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların ortak yazar ağı nasıldır?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların anahtar sözcük birlikteliği ağ haritası nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların doküman atıf ağı nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların yazar atıf ağı nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların ülke atıf ağı nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların kaynak bibliyografik eşleşme ağı haritası nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların kurum/organizasyon bibliyografik eşleşme ağı haritası nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların yazar ortak atıf ağı haritası nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların referans ortak atıf ağı haritası nedir, neyi ortaya koyar?
- İfade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların kaynak ortak atıf ağı haritası nedir, neyi ortaya koyar?

Elde edilen bulgular şekil, tablo, grafik ve de bibliyometrik haritalama olarak sunulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

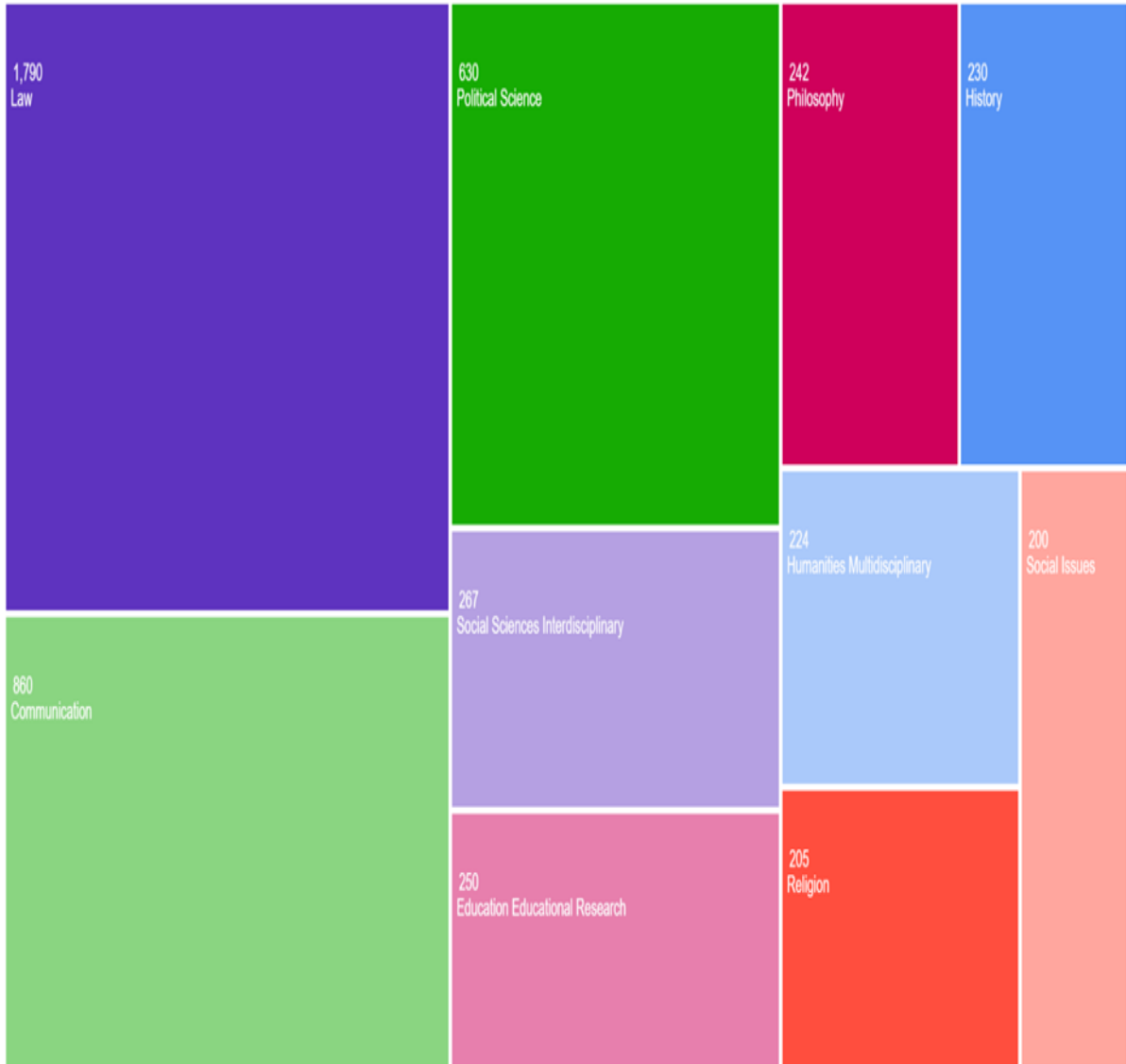
İfade özgürlüğü konusunda yapılan akademik çalışmaların bibliyometrik profilini ortaya koymak amacıyla yapılan araştırmada, WoS veri tabanında yer alan bütün bilim alanlarını içinde barındıran akademik çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda, yapılan literatür taraması sonucunda ifade özgürlüğü anlamına gelen anahtar kelimeler belirlenmiştir. All fields bölümüne ifade özgürlüğü anlamına gelen “freedom of speech” or “freedom of expression” yazılarak arama yapılmıştır. 8 Mayıs 2024 tarihinde yapılan tarama sonucunda 5662 akademik çalışmaya erişim sağlanmıştır (Resim 1). Araştırma; çalışma başlığı, özet, anahtar kelimeler gibi bölümleri de kapsayan tüm alanlar taranarak elde edilmiştir. Tarama sonucunda ifade özgürlüğü ile ilgili ulaşılan veri setinin araştırmanın amacına uygun olduğu varsayılmış, bilgilerin doğru olduğu kabul edilerek araştırma tamamlanmıştır.

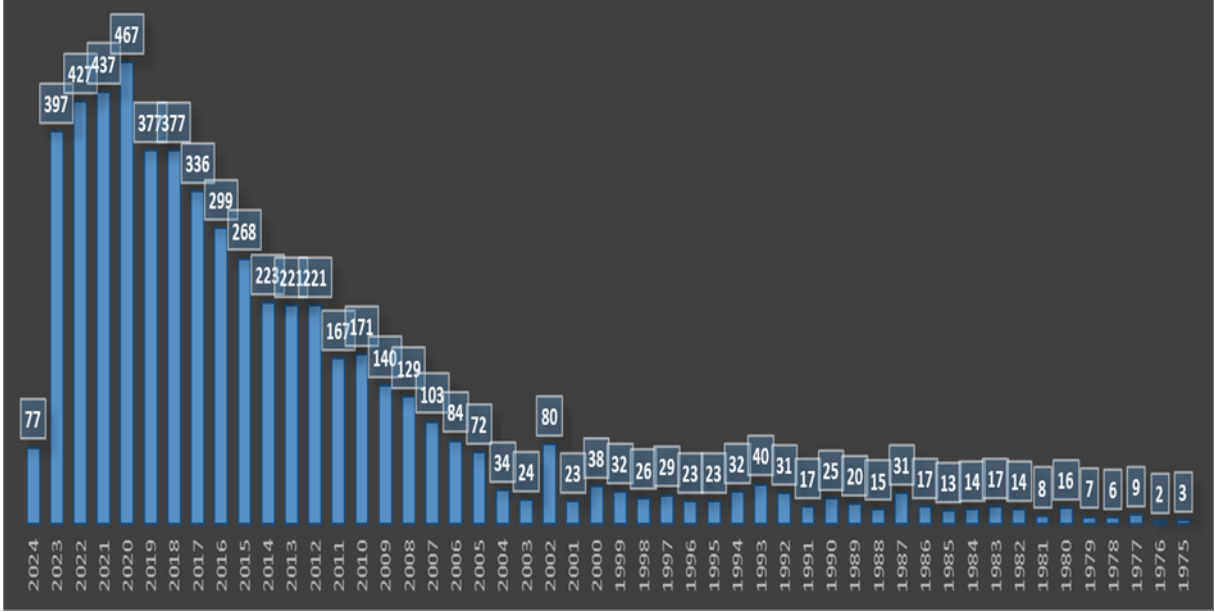
Resim 1: WoS Arama Sonucu Ekran Görüntüsü

Akademik çalışmaların WoS kategorilerine göre dağılımına bakıldığında, en fazla Hukuk kategorisinde yer aldıkları görülmektedir (Bilgi Görseli 1). % 31.6'lık oranda Hukuk (Law) kategorisini (f:1790) sırasıyla, % 15.20'lik oranda İletişim (Communication) kategorisi (f:860) ve ardından % 11.10'luk oranda Politika Bilimi (Political Science) kategorisinin (f:630) takip ettiği dikkati çekmektedir.

Bilgi Görseli (Treemap Chart/ Ağaç Haritası Grafiği) 1. WoS Kategorilerine Göre Dağılımı

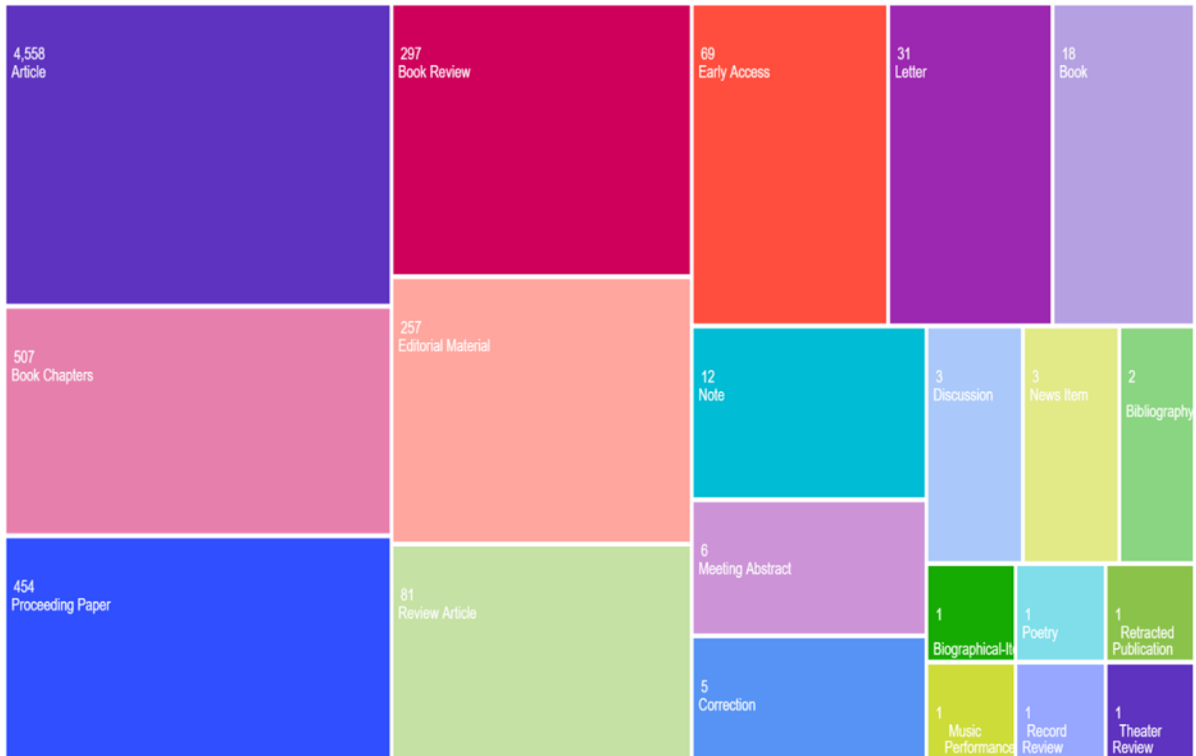
İlk akademik çalışmanın 1975 yılında (Gallot, 1975), en güncel çalışmanın ise 2024 yılında (Lemoine, 2024) yapıldığı Grafik 1’de görülmektedir. Grafik 1’de yer alan bilgiler doğrultusunda, akademik yayınların 2003 yılından itibaren giderek artan bir eğilim içerisinde olduğu, 2011 yılında düşüş yaşadığı ve 2012 yılında tekrar yükselişe geçtiği, 2021 yılından itibaren tekrar azalan bir eğilim sergilediği göze çarpmaktadır.

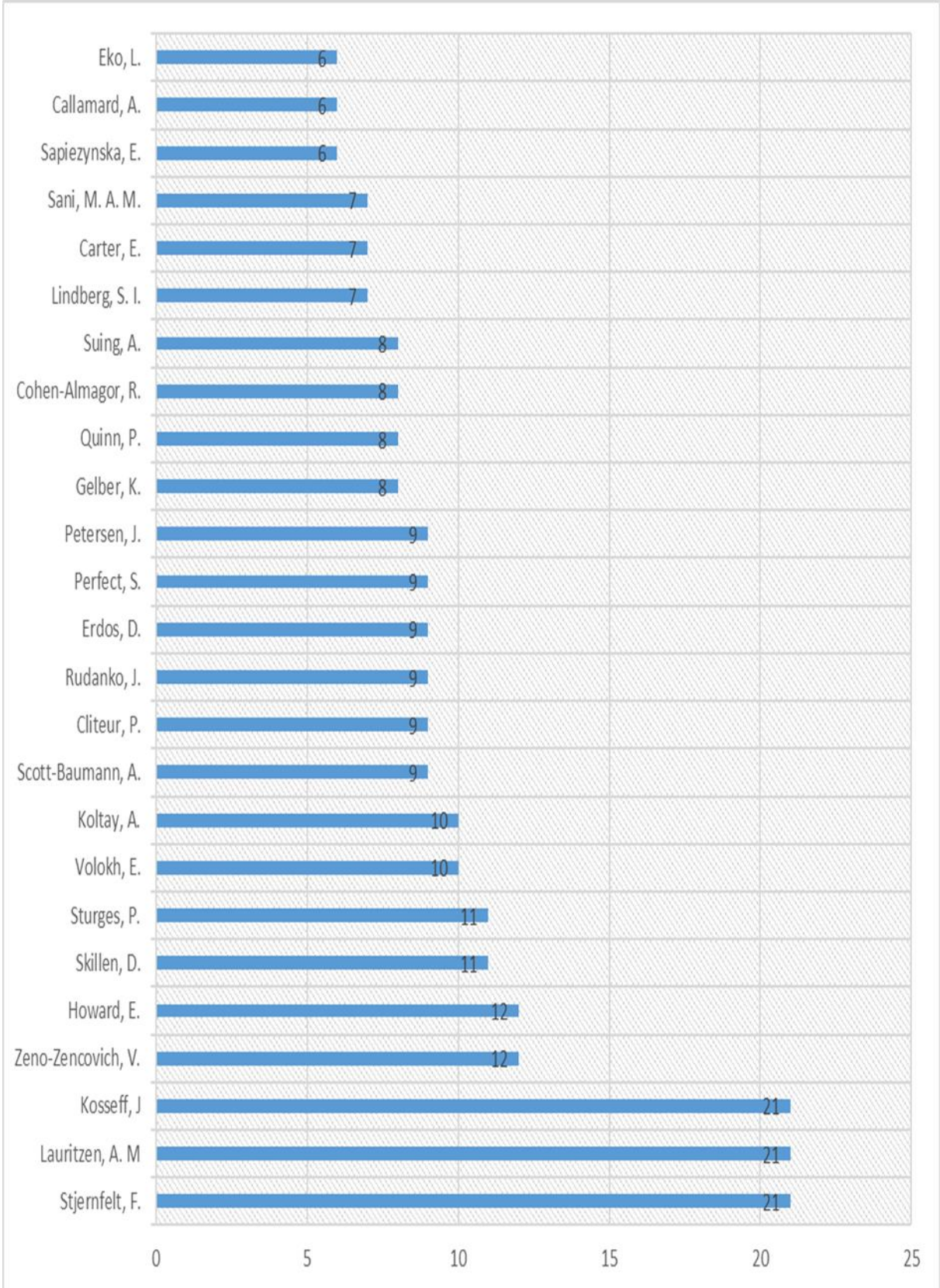
Grafik 1. Akademik Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı (1975-2024 Yılı Arası)

Akademik çalışmaların türüne göre bakıldığında; en fazla makale türünde yazıldıkları görülmektedir (Bilgi Görseli 2). % 80.5’lik oranda makale (f:4558) türünü, % 9.0’lık oranda kitap bölümü (f:507) ve % 8.0’lık oranda bildiri metinlerinin (f:454) takip ettiği göze çarpmaktadır.

Bilgi Görseli (Treemap Chart/ Ağaç Haritası Grafiği) 2. Türüne Göre Dağılımı

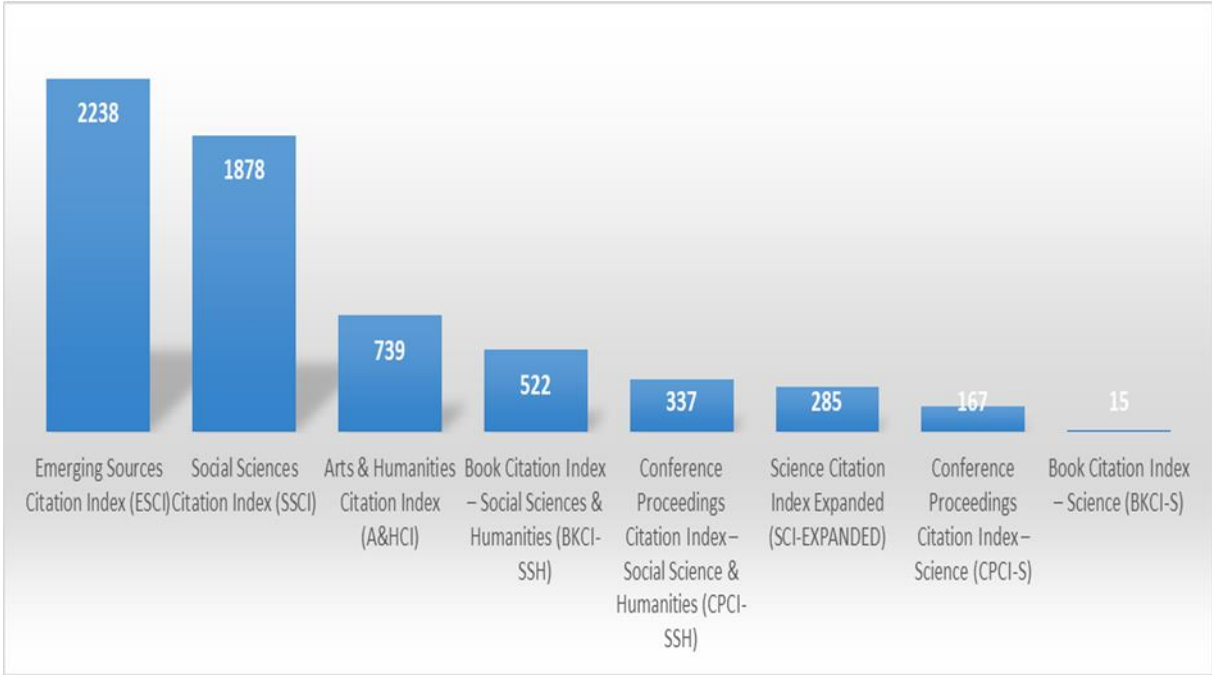

Akademik çalışmaları yazan araştırmacıların profillerine göre dağılıma bakıldığında, 21 çalışmayla üç yazarın ilk sırada yer aldıkları Grafik 2'de görülmektedir. Stjernfelt, F. (f:21), Lauritzen, A. M. (f:21) ve Kosseff, J. (f:21) sıralamasını Zeno-Zencovich, V. (f:12) ile Howard, E. (f:12) adlı yazarların takip ettiği dikkati çekmektedir.

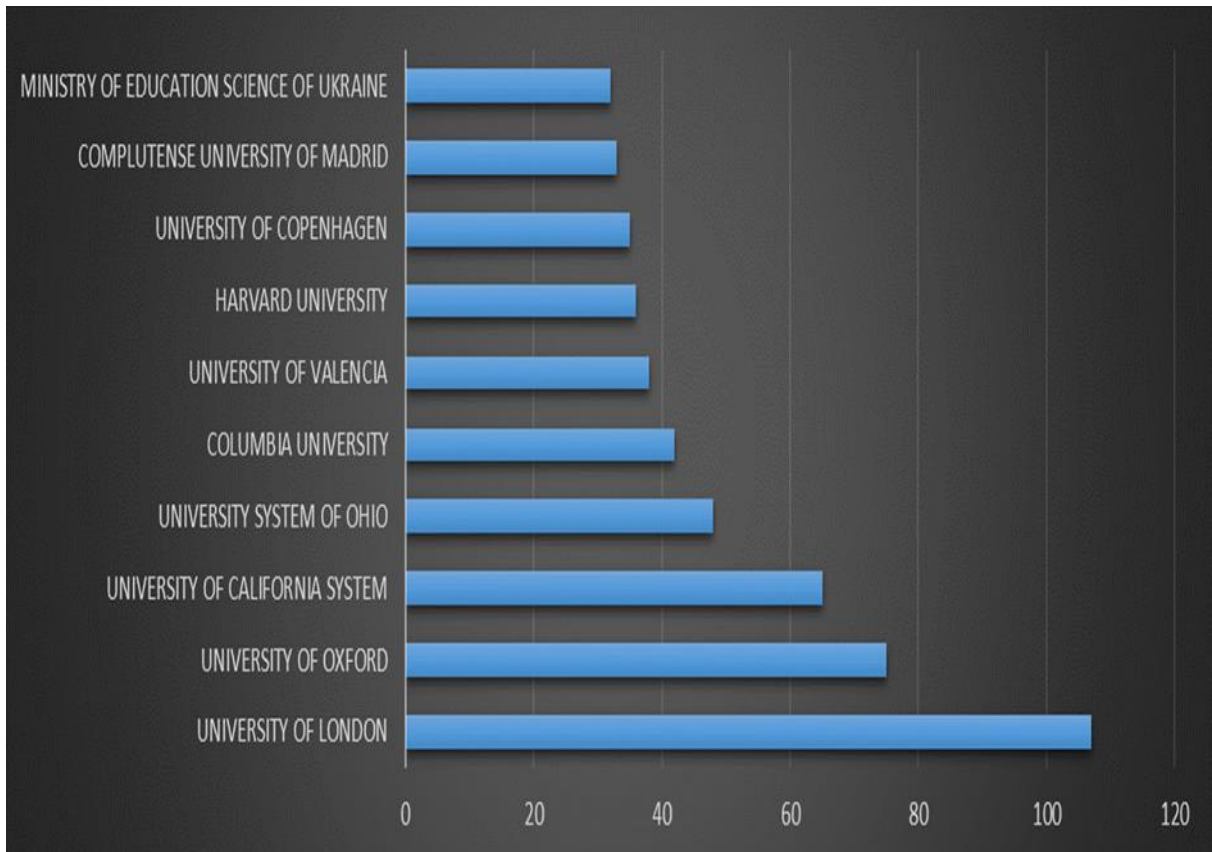
Grafik 2. Araştırmacı Profilleri Dağılımı (En Fazla Çalışması Olan İlk 25 Araştırmacı)

WoS indeksine göre dağılımları Grafik 3'te verilmiştir. Grafiğe göre, akademik çalışmaların en fazla ESCI (f:2238), SSCI (f:1878) ve A&HCI f:(739) indekslerinde, en az çalışmanın ise BKCI-S (f:15) indeksinde yapıldığı göze çarpmaktadır.

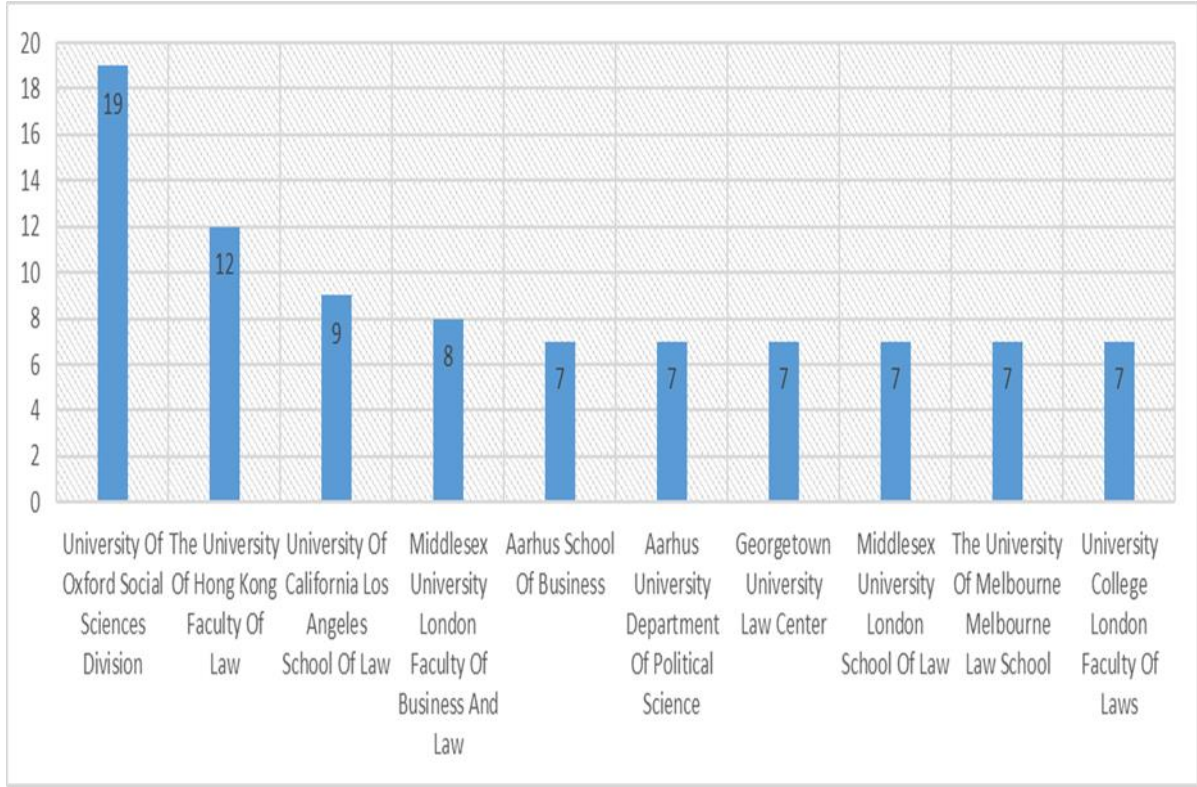
Grafik 3. WoS İndeksine Göre Dağılımları

Akademik çalışmaların kurumlara göre dağılımlarına bakıldığında; en fazla University of London (f:107) üniversitesinde araştırma yapıldığı Grafik 4'te görülmektedir. Bu sıralamayı sırasıyla, University of Oxford (f:75), University of California System (f:65), University System of Ohio (f:48) ve Columbia University'nin (f:42) takip ettiği dikkati çekmektedir.

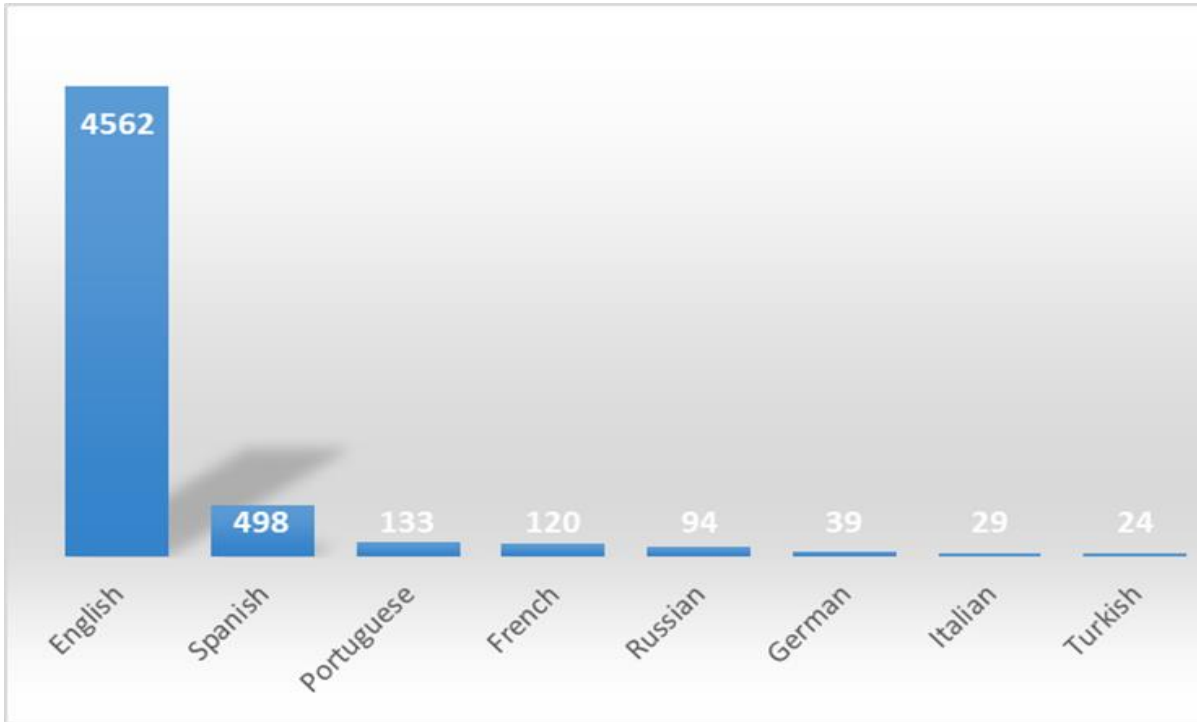
Grafik 4. Kurumlara Göre Dağılımları (İlk 10 Kurum)

Akademik çalışmaların yer aldığı kurumların departmanlara göre dağılımları Grafik 5'te verilmiştir. Grafiğe göre ilk sırada sosyal bilimler departmanı yer alsa da daha sonraki sıralamalarda Hukuk departmanının çoğunlukla yer aldığı göze çarpmaktadır.

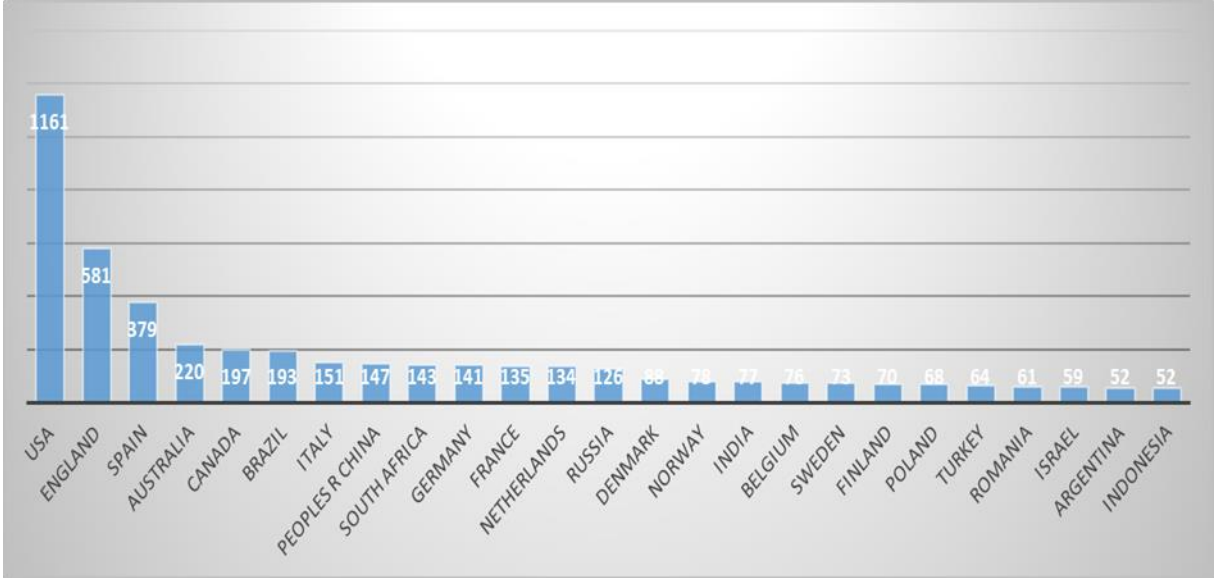
Grafik 5. Kurumların Departmanlarına Göre Dağılımları (İlk 10 Departman)

Akademik çalışmaların yazı diline göre dağılımlarına bakıldığında, en fazla İngilizce (f:4562) yazıldıkları Grafik 6'da görülmektedir. İngilizceyi sırasıyla İspanyolca (f:498), Portekizce (f:133) ve Fransızcanın (f:120) takip ettiği ve ayrıca Türkçe 24 çalışmanın yer aldığı dikkati çekmektedir.

Grafik 6. Yazı Diline Göre Dağılımları (İlk 10 Sıralama)

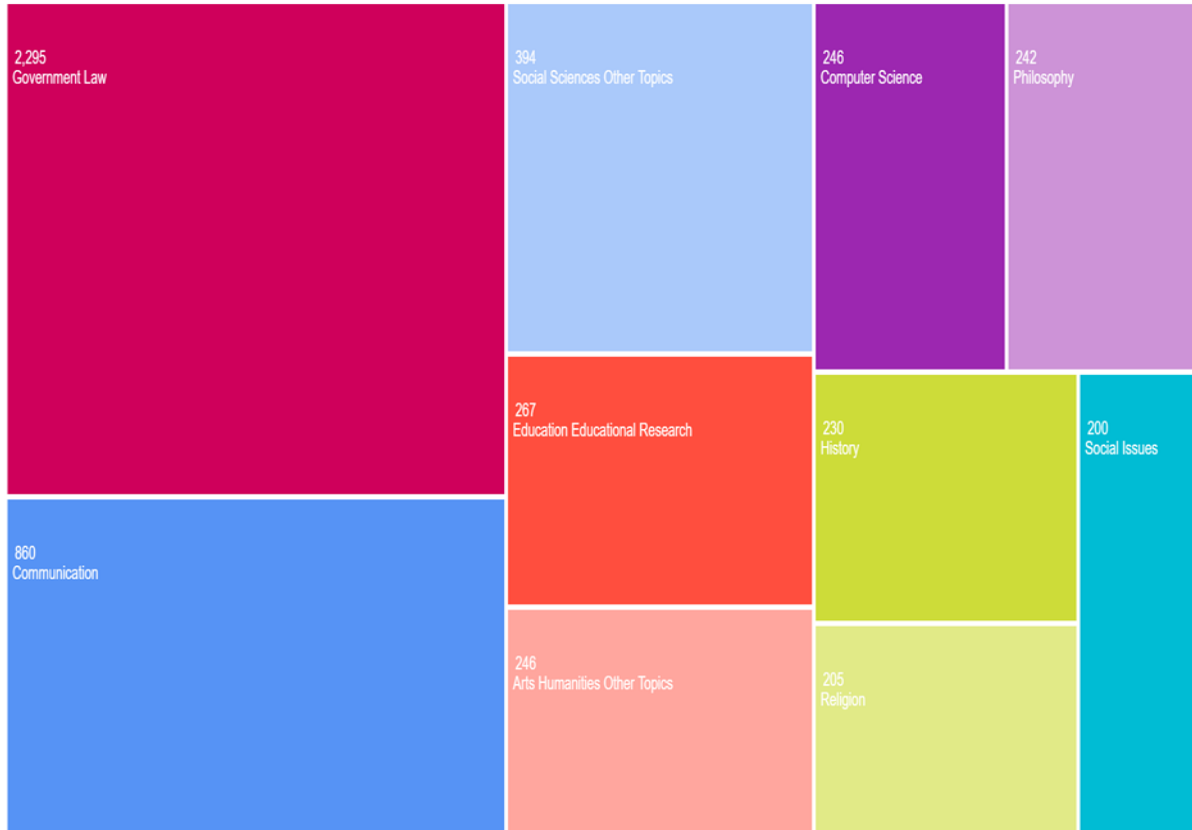
Akademik çalışmaların yazıldığı ülkelere göre dağılımları Grafik 7’de verilmiştir. Grafiğe göre, Amerika (f:1161), İngiltere (f:581) ve İspanya (379) ülkelerinin en fazla akademik çalışma yazılan ülkeler olduğu, ayrıca Türkiye’de de 64 çalışmanın yer aldığı göze çarpmaktadır. Türkiye bazlı yazılan akademik çalışmaların ilki 1996 yılında (Norman, 1996), en günceli ise 2022 yılında kaleme alınmıştır (Çalışkan Yıldırım ve Uğur, 2022).

Grafik 7. Ülkelere Göre Dağılımları

Akademik çalışmaların araştırma alanlarına göre dağılımlarına bakıldığında; en fazla Government Law (f:2295) alanında yazıldıkları görülmektedir (Bilgi Görseli 3). Bu sıralamayı, Communication (f:860) ve Social Sciences Other Topics’in (f:394) takip ettiği, hukuk ve iletişim araştırma alanları ağırlıklı akademik çalışmalar yazıldığı dikkati çekmektedir.

Bilgi Görseli (Treemap Chart/ Ağaç Haritası Grafiği) 3. Araştırma Alanlarına Göre Dağılımı

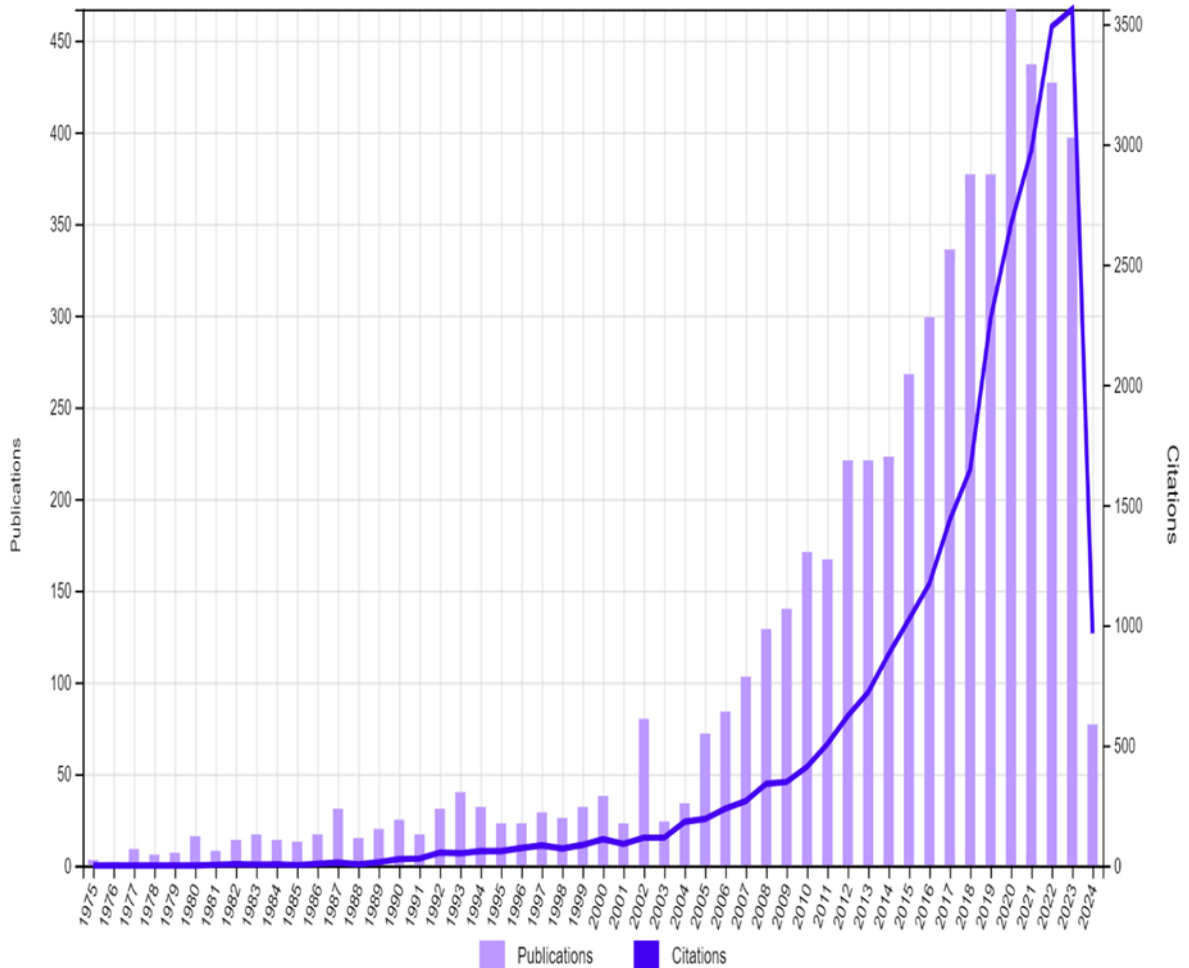

Akademik araştırmalara finansman desteği sağlayan kuruluşların bilgileri Tablo 1’de verilmiştir. Tabloya göre, en fazla finansman desteği yapan kuruluşun European Union (EU) (f:29) olduğu görülmüştür. Avrupa Birliği’nin dışında çok sayıda farklı kuruluş tarafından da akademik çalışmalara destek verildiği göze çarpmaktadır.

Tablo 1. Finansman Desteği Sağlayan Kuruluş Bilgileri (İlk 10 Kuruluş)

Kuruluş Bilgileri	f
EUROPEAN UNION (EU)	29
UK RESEARCH INNOVATION (UKRI)	29
EUROPEAN RESEARCH COUNCIL ERC	18
NATIONAL SCIENCE FOUNDATION NSF	17
ECONOMIC SOCIAL RESEARCH COUNCIL ESRC	15
SPANISH GOVERNMENT	12
SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCH COUNCIL OF CANADA SSHRC	10
SWEDISH RESEARCH COUNCIL	10
ARTS HUMANITIES RESEARCH COUNCIL AHRC	9
RESEARCH COUNCIL OF FINLAND	9

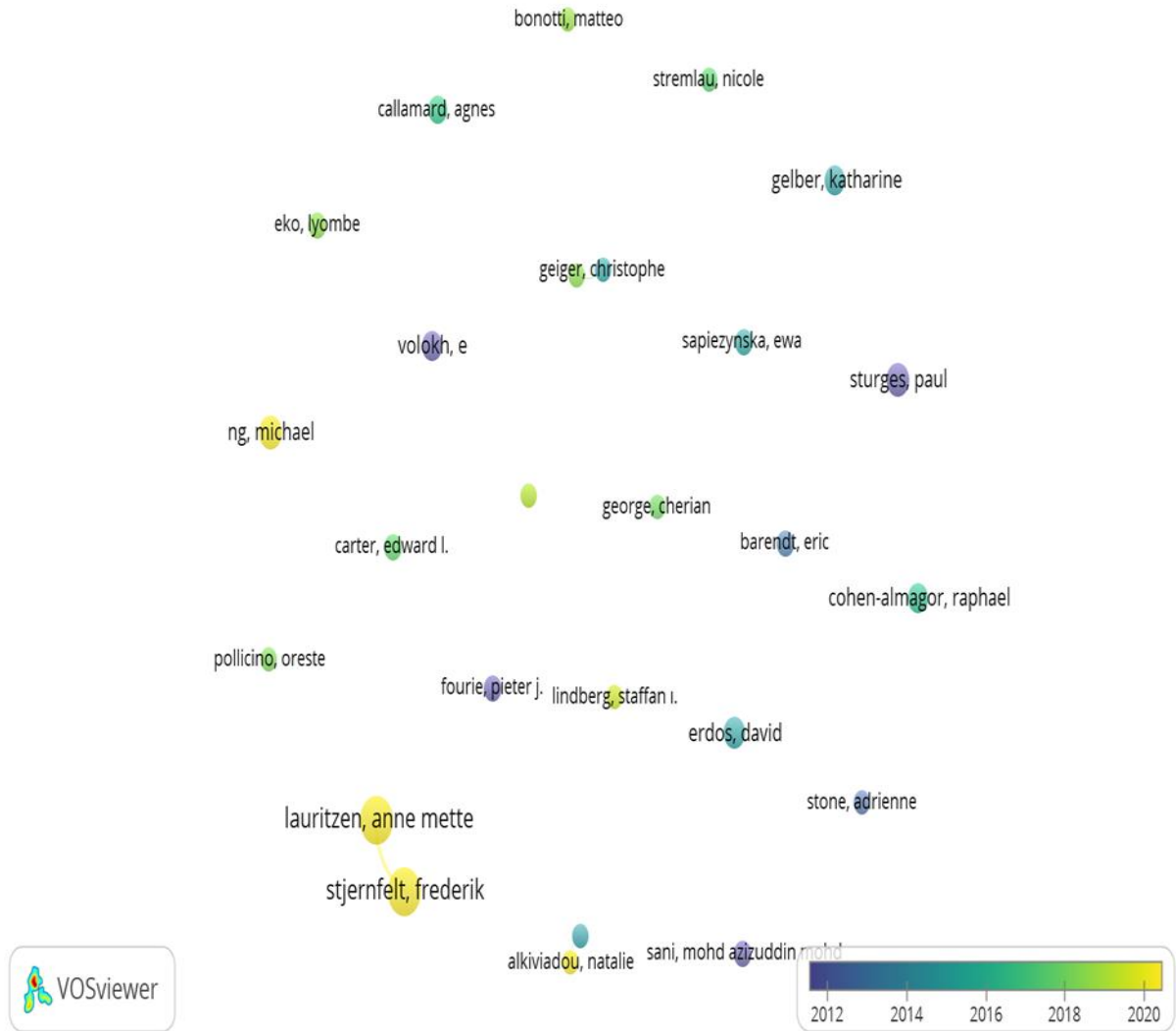
Akademik çalışmalara yapılan atıflara bakıldığında en fazla atfın 2020 yılında (f:2666) yapıldığı görülmektedir (Grafik 8). 1975 ve 1976 yılları haricinde her yıl, akademik çalışmaların atıf aldığı da dikkati çekmektedir.

Grafik 8. Akademik Yayınların Yıllara Göre Atıf Dağılımları

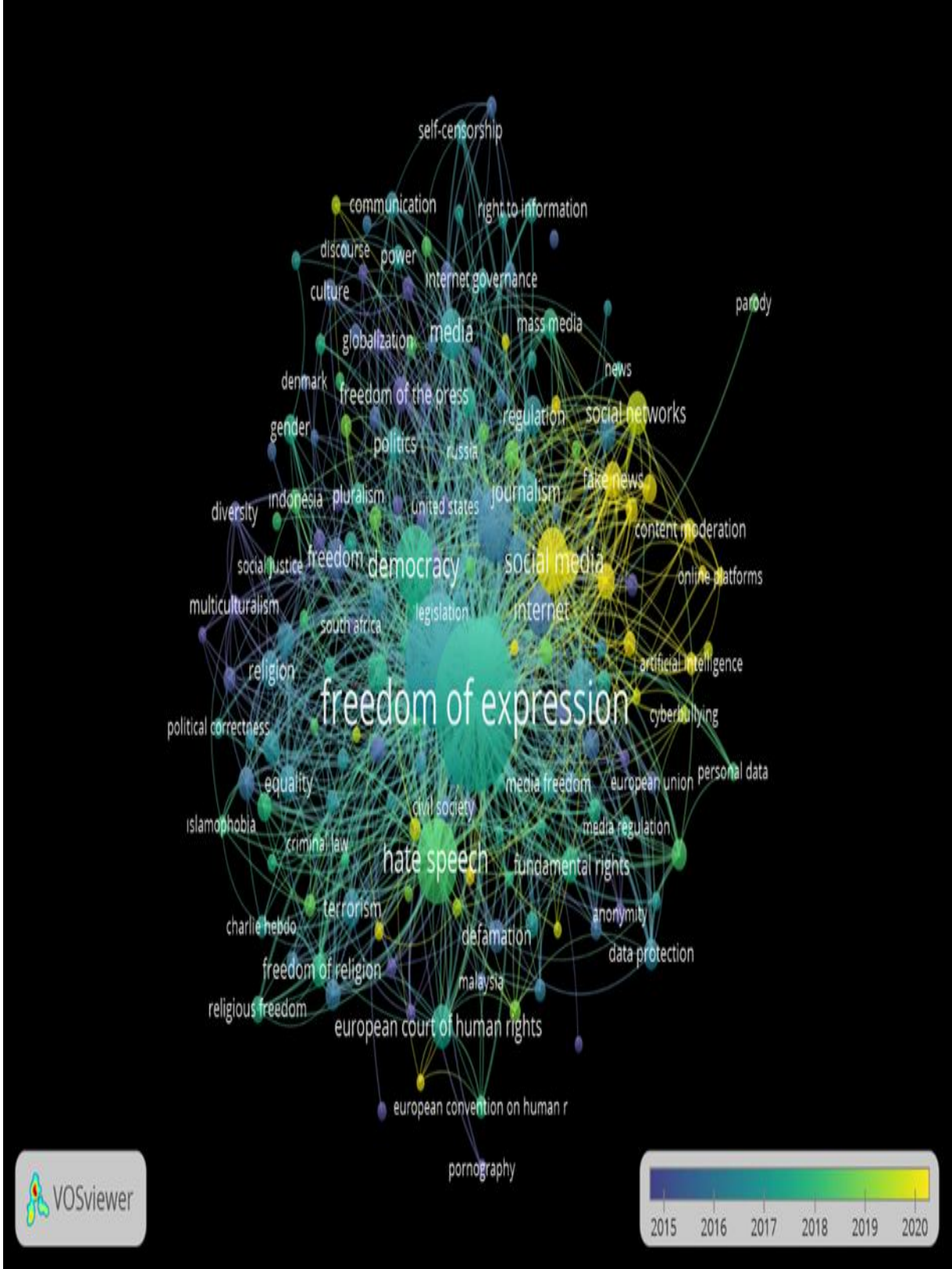
En fazla atıf alan çalışmanın 2017 yılında yazıldığı ve 1037 atıf aldığı görülmüştür (Brubaker, 2017). Diğer en fazla atıf alan çalışmalar ise, 2000 yılında yazılan ve 280 atıf alan bir makale (Cohen, 2000) ile 2004 yılında yazılan ve 279 atıf alan makale olarak belirlenmiştir (Balkin, 2004). Türkiye bazlı yazılan akademik çalışmalar incelendiğinde, en fazla atıf alan eserlerin sırasıyla, 2014 yılında yazılan ve 197 atıf alan makale (Özbudun, 2014) ile 1997 yılında yazılan ve 170 atıf alan makaleye (Göle, 1997) ait olduğu sonucuna varılmıştır.

VOSviewer paket programı içerisinde analiz çeşidi ve analiz birimi seçilerek farklı ağ haritaları oluşturulmaktadır. Araştırmacının program içerisinde yaptığı tercihler doğrultusunda, belge ve atıf sayısına göre ağ haritalarının içeriği değişmektedir. Kitap, makale, bildiri belge kapsamında yer almaktadır. Ağ haritalarının oluşturulması amacıyla belge ve atıf sayılarında belirli bir tercih yolu izlenmemiştir. Ağ haritaları oluşum sürecinde programa dahil edilen belge ve atıf sayıları belirtilerek araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak ortak yazarlık ağı haritası elde edilmiştir. Analiz birimi yazarlar ve analiz çeşidi de ortak yazarlık seçilmiştir. Bir yazarın en az 5 belgeye sahip olması ve de en az 5 atıf alması işaretlenmiştir. 7578 yazardan 26'sının bu eşiği sağladığı görülmüştür. Ortak yazarlık ağı haritası ile bu alanda birlikte çalışan yazarların ortaya konulması amaçlanmıştır, alanda öncü olan yazarların bağlantıları belirlenmiştir. Ortak yazarlık ağı en yüksek yazarların; Lauritzen, A. M. ile Stjernfelt, F. olduğu Şekil 1'de görülmektedir.

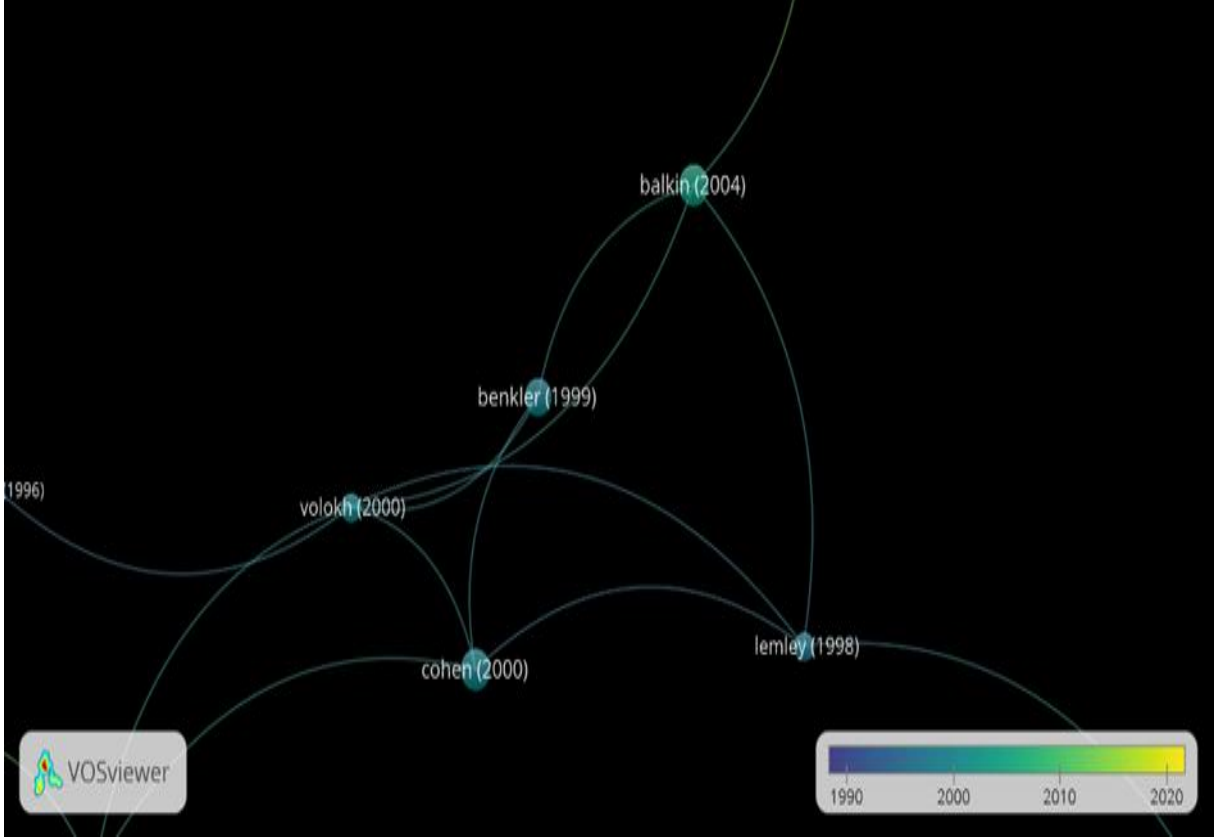
Şekil 1. Ortak Yazar Ağı

Analiz birimi anahtar kelimeler ve analiz çeşidi de eş oluşum seçilerek anahtar sözcük birlikteliği ağı haritası elde edilmiştir. Anahtar kelimelerin en az 10 kez birlikte görünümü işaretlenmiş, 9408 anahtar kelimenin yalnızca 187'sinin eşiği karşıladığı görülmüştür. Eşiği sağlayan anahtar kelimelerin oluşturduğu sözcük ağı haritası Şekil 2'de görülmektedir. Toplam bağlantı gücü en yüksek olan anahtar kelimelerin; "freedom of expression", "freedom of speech", "hate speech", "democracy" ile "human rights" oldukları göze çarpmaktadır.

Şekil 2. Anahtar Sözcük Birlikteliği Ağ Haritası

Analiz birimi doküman, analiz çeşidi atıf seçilerek doküman atıf ağı haritası oluşturulmuştur. Bir belgenin en az 50 atıf alması seçilmiştir. 5662 belgenin 87'sinin bu eşiği karşıladığı görülmüştür. Daha sonra 87 dokümanın yalnızca 15'inin birbiriyle bağlantılı olduğu uyarısı dikkate alınarak, yalnızca en büyük bağlantı öge setinin ağ haritasında gösterilmesi istenmiştir. Oluşturulan doküman atıf ağı haritası Şekil 3'te gösterilmiştir. Bağlantı gücü en yüksek dokümanların; Volokh (2000), Solove (2003), Balkin (2004), Lemley (1998) ve Cohen (2000) olduğu belirlenmiştir.

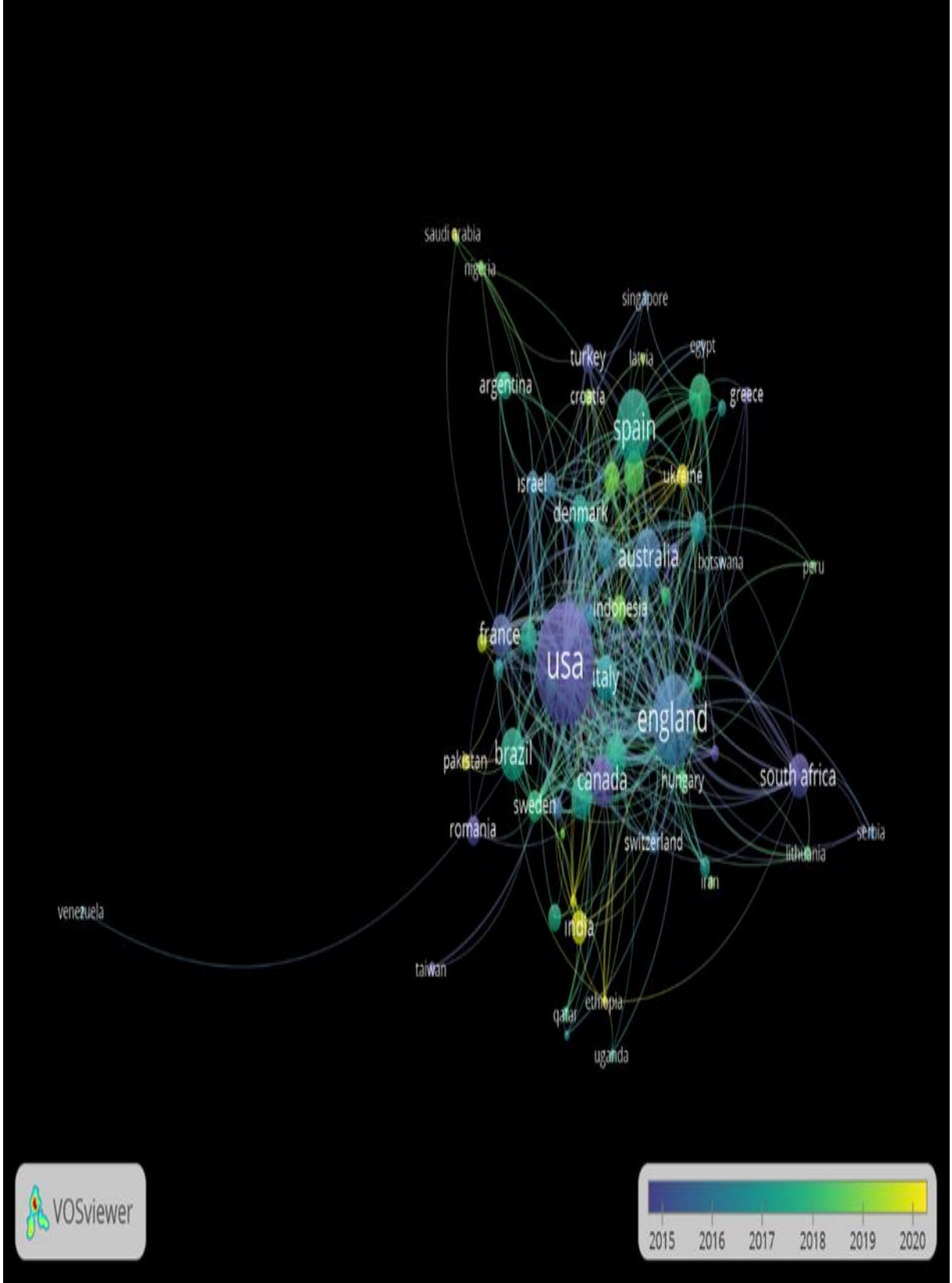
Şekil 3. Doküman Atıf Ağı Haritası

Analiz birimi yazarlar analiz çeşidi atıf seçilerek oluşturulan yazar atıf ağı haritası Şekil 4'te verilmiştir. Bir yazarın en az 5 belgeye sahip olması ve de 4 atıf alması istenmiş, 7578 yazarın 28'inin bu eşiği karşıladığı görülmüştür. Sistem uyarısı dikkate alınarak yalnızca birbirleriyle bağlantılı 5 yazarın yer aldığı veri setinin ağ üzerine dahil edilmesi istenmiştir. Bağlantı gücü en yüksek atıf ağına sahip yazarların; Howard, E., Bonotti, M., Gelber, K., Stone, A. olduğu görülmüştür.

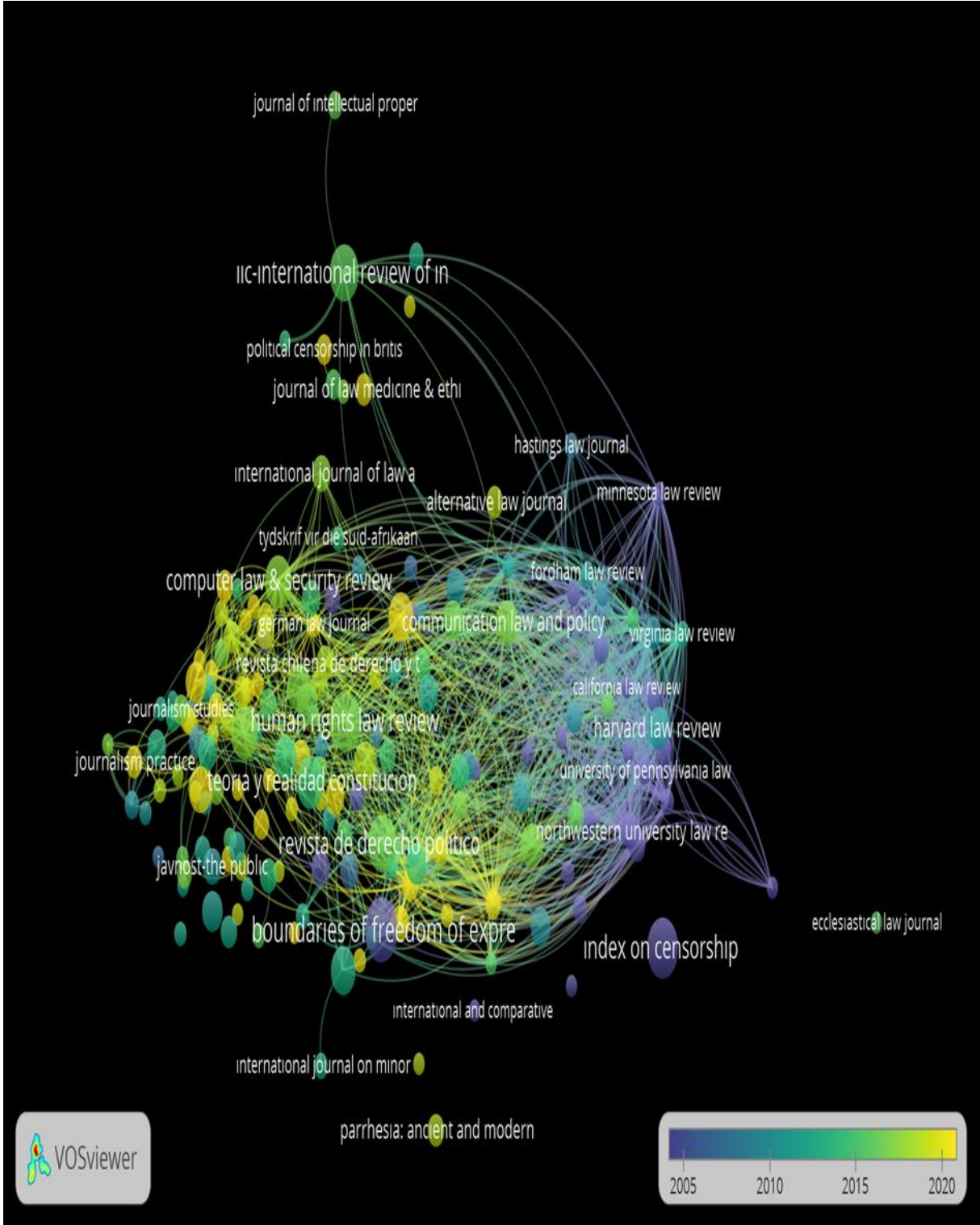
Şekil 4. Yazar Atıf Ağı Haritası

Analiz birimi ülkeler analiz çeşidi de atıf seçilerek oluşturulan ülke atıf ağı haritası Şekil 5'te verilmiştir. Bir ülkenin alacağı belge sayısı en az 5 ve de alacağı atıf sayısı da 5 işaretlenmiş, 130 ülkenin 76'sının eşiği karşıladığı görülmüştür. Sistem uyarısı dikkate alınarak yalnızca birbirleriyle bağlantılı 69 ülkenin yer aldığı veri setinin ağ üzerine dahil edilmesi istenmiştir. Bağlantı gücü en yüksek atıf ağına sahip ülkelerin; Amerika, İngiltere, Hollanda, Avustralya, İspanya ve İtalya oldukları belirlenmiştir.

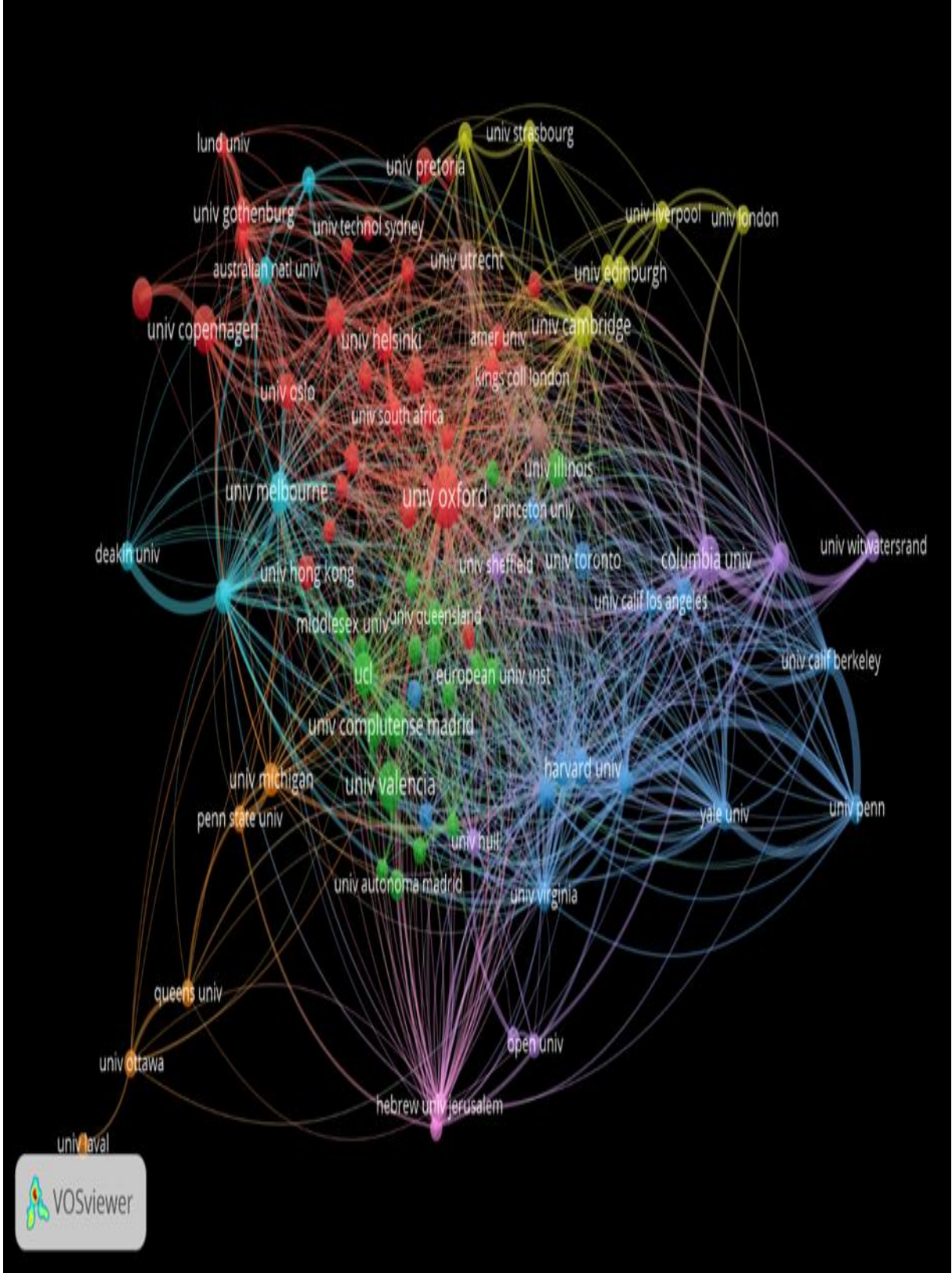
Şekil 5. Ülke Atıf Ağı Haritası

Analiz birimi kaynaklar analiz çeşidi ise bibliyografik eşleşme/bağlantı seçilerek kaynak bibliyografik eşleşme ağı haritası oluşturulmuştur. Bir kaynağın en az 5 belgeye sahip olması ve de en az 5 atıf alması seçilmiştir. 2666 kaynağın 177'sinin bu eşiği karşıladığı görülmüştür. Daha sonra 177 kaynağın yalnızca 174'ünün birbiriyle bağlantılı olduğu uyarısı dikkate alınarak, yalnızca en büyük bağlantı öge setinin ağ haritasında gösterilmesi istenmiştir. Oluşturulan kaynak bibliyografik eşleşme ağı haritası Şekil 6'da gösterilmiştir. Toplam bağlantı gücü en yüksek kaynakların; Duke Law Journal, Harvard Law Review, Northwestern University Law Review, Boston University Law Review, New York University Law Review ve Michigan Law Review olduğu belirlenmiştir.

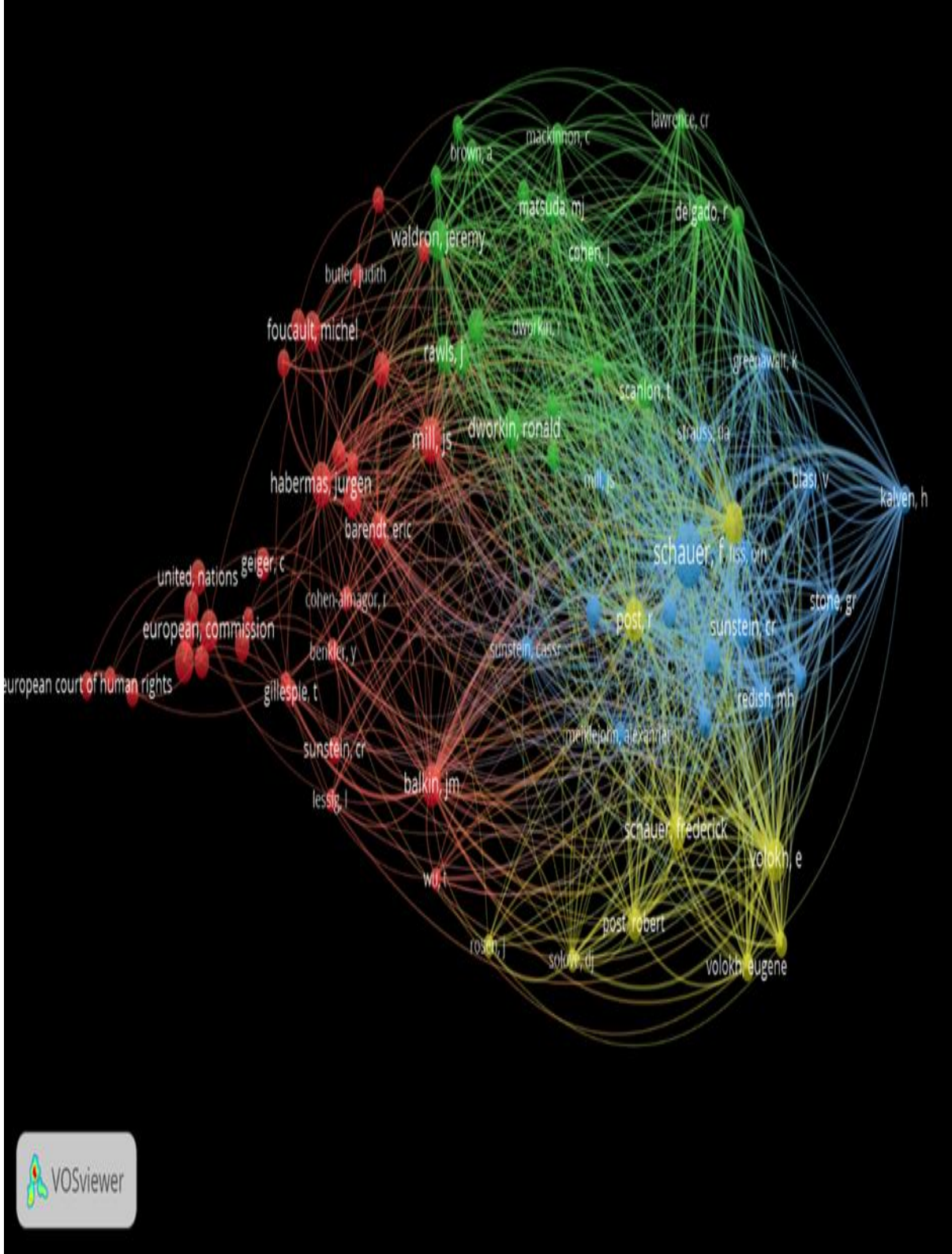
Şekil 6. Kaynak Bibliyografik Eşleşme Ağı Haritası

Analiz birimi kurumlar/organizasyonlar analiz çeşidi de bibliyografik eşleşme/bağlantı seçilerek oluşturulan kurum/organizasyon bibliyografik eşleşme ağı haritası Şekil 7’de verilmiştir. Organizasyonların/kurumların alacağı belge sayısı en az 10 ve alacağı atıf sayısı da 10 işaretlenmiş, 3282 kurumun 91’inin eşiği karşıladığı görülmüştür. Toplam bağlantı gücü en yüksek kurumların; Oxford University, Yale Law School, Yale University ve Columbia University oldukları belirlenmiştir.

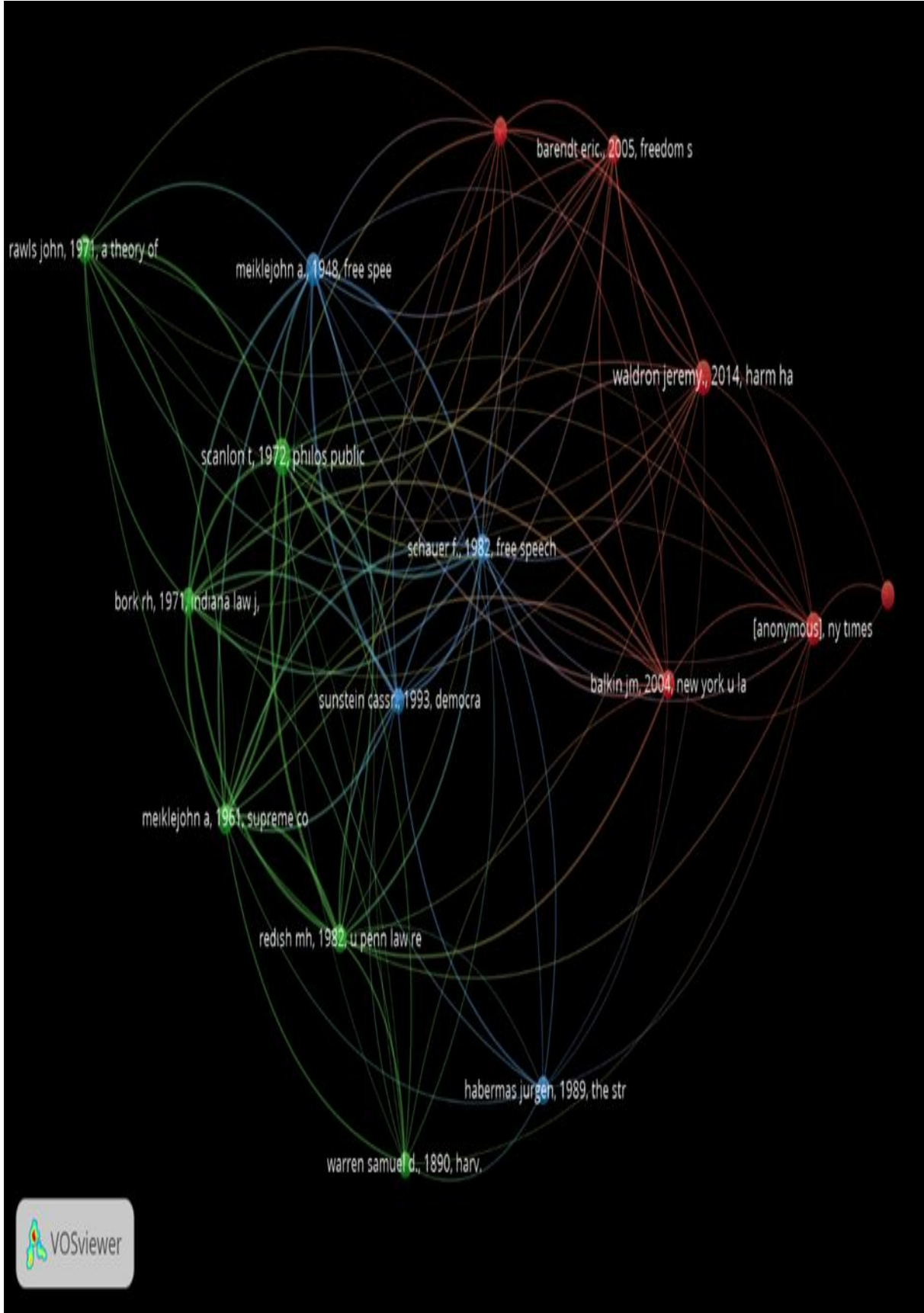
Şekil 7. Kurum/Organizasyon Bibliyografik Eşleşme Ağı Haritası

Analiz birimi atıf yapılan yazarlar ve analiz çeşidi de ortak atıf seçilerek yazar ortak atıf ağı haritası oluşturulmuştur. Bir yazarın en az aldığı atıf sayısı 50 seçilmiştir. 100409 yazarın 80'i bu eşiği karşıladığı görülmüştür. Daha sonra 80 yazarın yalnızca 79'unun birbiriyle bağlantılı olduğu uyarısı dikkate alınarak, yalnızca en büyük bağlantı öge setinin ağ haritasında gösterilmesi istenmiştir. Oluşturulan yazar ortak atıf ağı haritası Şekil 8'de gösterilmiştir. Toplam bağlantı gücü en yüksek yazarların; Schauer, F., Post, R. C., Volokh, E., Baker, C. E. ve Sustain, C. R. olduğu belirlenmiştir.

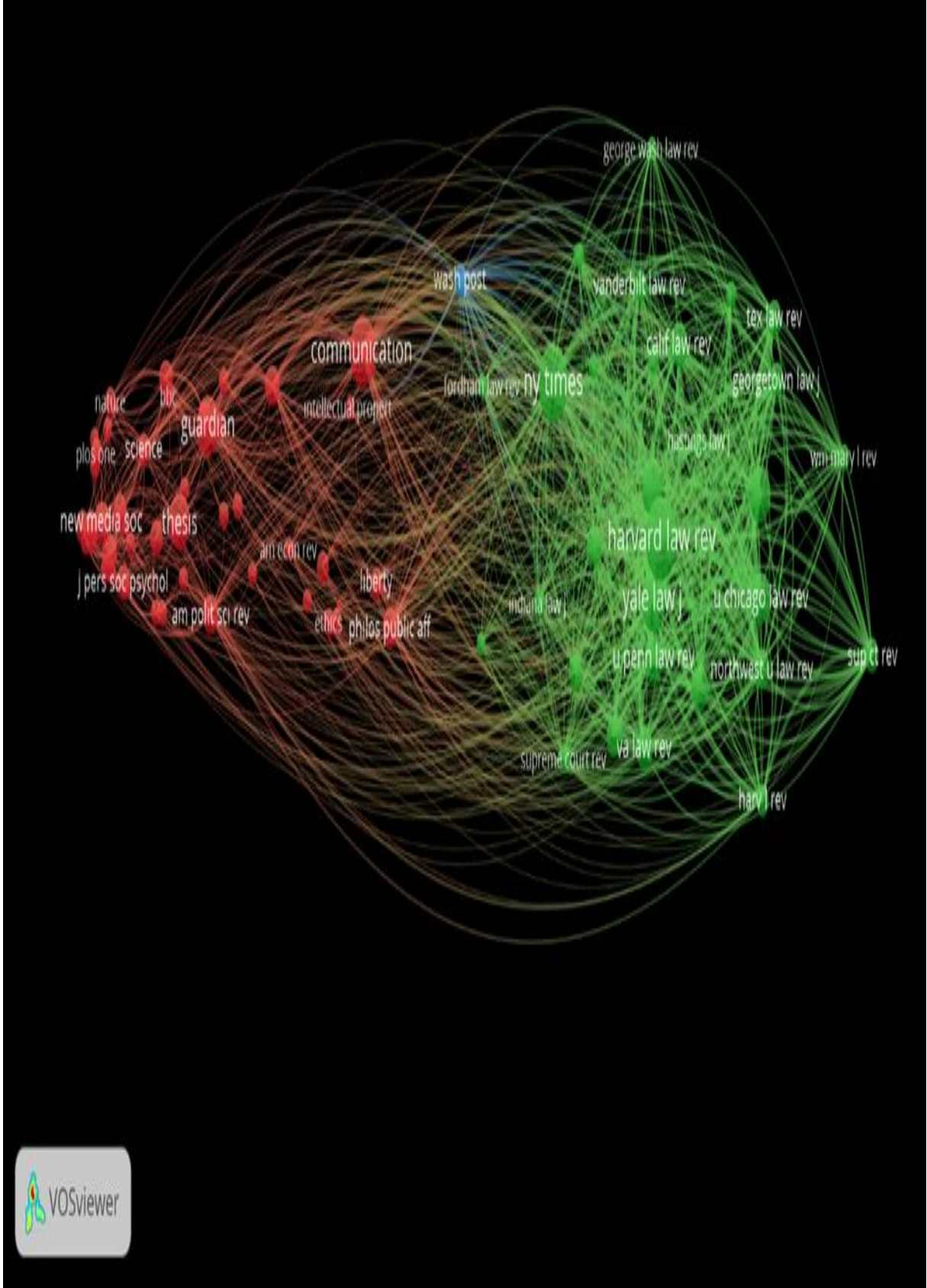
Şekil 8. Yazar Ortak Atıf Ağı Haritası

Analiz birimi atıf yapılan referanslar analiz çeşidi de ortak atıf seçilerek oluşturulan referans ortak atıf ağı haritası Şekil 9'da verilmiştir. Atıf yapılan referansların en az aldığı atıf miktarı 40 seçilmiştir. 168836 çalışmanın 16'sının bu eşiği karşıladığı görülmüştür. Toplam bağlantı gücü en yüksek atıf yapılan referansın Scanlon, T. (1972) olduğu belirlenmiştir.

Şekil 9. Referans Ortak Atıf Ağı Haritası

Analiz birimi atıf yapılan kaynaklar ve analiz çeşidi de ortak atıf seçilerek kaynak ortak atıf ağı haritası oluşturulmuştur (Şekil 10). Atıf yapılan kaynakların en az aldığı atıf miktarı 100 seçilmiştir. 100497 kaynağın 78'inin bu eşiği karşıladığı görülmüştür. Toplam bağlantı gücü en yüksek atıf yapılan kaynakların; Harvard Law Review, New York Times, Yale Law Journal, Stanford Law Review ve Columbia Law Review olduğu belirlenmiştir.

Şekil 10. Kaynak Ortak Atıf Ağı Haritası

SONUÇ VE ÖNERİLER

İfade özgürlüğü, temel hak ve özgürlüklerin içselleştirilmesi adına hayati öneme sahip bir kavramdır ve demokratik toplumlarda anayasal güvence altına alınmıştır. İnsan hakları metinlerinde ifade özgürlüğünün gerekliliği ve sınırlılıkları yer almaktadır. Hukukçular, siyaset bilimciler ve iletişim bilimciler için, ifade özgürlüğü üzerinde tartışılan ve sayısız çalışma yapılan bir kavram olarak literatürde güncelliğini korumaktadır.

Birçok veri tabanından istifade edilerek yapılan bibliyometrik çalışmalar sayesinde, araştırmacılara çalışılan konu ile ilgili durumları, gelişimleri, yenilikleri, eğilimleri hakkında bilgi verilmektedir. Literatürde ifade özgürlüğü konusunda tüm alanları kapsayan bibliyometrik bir çalışmaya rastlanmadığı için bu çalışmayla katkıda bulunmak istenmiştir. Mevcut durumun ortaya konduğu nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile gerçekleştirilen bu çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen WoS üzerinde tüm alanlar içerisinde yer alan ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmalar incelenmiştir. Elde edilen veriler bibliyometrik analiz ve içerik analiziyle çözümlenmiştir. Akademik çalışmalar; WoS kategorisine, yıllara, türlerine, araştırma profillerine, WoS indekslerine, kurumlarına, departmanlarına, yazı diline, ülkelere, araştırma alanlarına, finansman desteği sağlayan kuruluş bilgilerine, atıf dağılımlarına göre ayrılarak farklı değişkenler açısından ele alınmıştır. VOSviewer yazılım aracı yardımıyla da bibliyometrik haritaları çıkarılmış, verilerin görselleştirilmesi sağlanmıştır.

Bu çalışma, ifade özgürlüğü konulu akademik çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara literatür taraması yaparken, hangi yazarların hangi eserlerini incelemesi gerektiğini gösteren niteliktedir. Bu özelliğiyle, gelecekte yapılacak araştırma eğilimlerinin yönlendirilmesine imkan tanımaktadır.

Araştırma kapsamında, 1975-2024 yılları arasında incelenen akademik çalışmalar içerisinde; 7578 yazarın, 130 ülkede, 3282 kurum bağlantısıyla birlikte, 2666 kaynak üzerinde, 5662 belge (kitap, makale, kitap bölümü, bildiri) ve 9408 anahtar kelime kullanarak çalışmalar yürüttüğü görülmüştür.

WoS veri tabanında ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların ilk olarak 1975 yılında ele alındığı belirlenmiştir. 1975 yılından günümüze genel olarak giderek artan eğilim içerisinde yer alan ifade özgürlüğü konulu eserlerin olması bu konuya verilen önemin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Kitap, kitap bölümü, makale, bildiri gibi birçok türde binlerce eserde ifade özgürlüğünün önemi, gerekliliği, sınırlılıkları vurgulanmıştır. Akademik çalışmaların en fazla makale türünde kaleme alındığı belirlenmiştir.

WoS kategorilerine göre dağılımlarına bakıldığında; en fazla hukuk, iletişim ve politika kategorilerinde yer alması, konunun özellikle hukukçular, iletişim bilimciler ve siyaset bilimciler açısından sıklıkla ele alınmasının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Yine aynı şekilde araştırma alanlarına göre bakıldığında; en fazla hukuk ve iletişim alanlarında eserler verildiği belirlenmiştir.

Akademik çalışmalar çoğunlukla ESCI ve SSCI gibi önemli indekslerde yer almıştır. Üniversite dağılımlarına bakıldığında; çok sayıda üniversite personelinin bu konuda çalışma yapması, konunun önemini gözler önüne sermiştir. Aynı şekilde bazı yazarların 21 çalışma içerisinde yer alması da bu konuyu destekler niteliktedir. İfade özgürlüğü konusunda araştırma yapmayı düşünenlerin en başta bakması gereken yazarlar; Stjernfelt, F., Lauritzen, A. M. ve Kosseff, J.'dir. Literatürde en fazla çalışmaya sahip bu araştırmacıların çalışmalarından istifade etmek ve önerilerini dikkate almak gerekmektedir.

Çalışmalar akademik departmanlarına göre ayrıldığında; ilk 10 departmanın 7'sinin hukuk departmanı olması, hukukçular açısından sıklıkla ele alınan bir konu olduğunu göstermektedir. Çalışmaların en fazla İngilizce yazıldıkları belirlenmiştir. Türkçe 24 eserin olması bu konuda

Türkçe eserlerin az sayıda olduğunu, daha fazla Türkçe eserlerin literatüre kazandırılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca yapılan akademik çalışmalar içerisinde Türkçe eserlerin az olmasında, WoS veri tabanında taranan indeksli dergilerin yabancı dil ağırlıklı olduğu göz önünde bulundurularak Türkçe dışında eserler verilmesinin etkili olduğu değerlendirilmiştir. Birçok yabancı dilde eserler verilmesi bir bakıma, konunun birçok dil açısından anlaşılması ve önemsenmesi gerektiğinin işareti olarak görülmüştür.

Ülke dağılımlarına bakıldığında; yüzde fazla ülke arasında Amerika, İngiltere ve İspanya'nın bu konuda en fazla akademik çalışma yapan ülkeler olduğu belirlenmiştir. Araştırmalara finansman desteği sağlayan kuruluşlar arasında en fazla desteğin Avrupa Birliği tarafından olması, bu konuya verilen önemin göstergelerinden biri olarak görülmüştür.

Çalışmalarda 9408 anahtar kelime kullanılması, ifade özgürlüğü konusunda farklı bilim dalları içerisinde ve farklı başlıklar altında araştırmalar yapıldığını göstermektedir. Araştırmalarda en fazla kullanılan anahtar sözcüklerin; "freedom of expression" ile "freedom of speech" olduğu belirlenmiştir. Bu husus, akademik çalışma yapacakların anahtar sözcük kullanımı tercihinde, yol gösterici olması açısından önem arz etmektedir.

Araştırma sonucunda, ifade özgürlüğü konulu akademik çalışmaların; birçok dilde, yüzlerce ülkede, 1975 yılından günümüze genel itibarıyla artan eğilim göstererek, her türde çok sayıda eserler verilerek öneminin vurgulandığı, çok sayıda atıf aldıkları, ülke ve yazarlar bazında ortak çalışmalarda kaleme alındığı görülmüştür. Her ne kadar ortak çalışmalar kaleme alınsa da yeterli olmadığı elde edilen sonuçlar arasındadır. 7578 yazar içerisinde 5 belgeye ve 5 atıfa sahip ortak çalışma yapan sadece 26 yazarın olması, konu hakkında daha fazla ortak çalışma yapılmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Aynı şekilde 5662 belge içerisinde 50 atıf alıp birbirleriyle bağlantılı olan yani ortak atıf içerisinde yer alan 15 doküman olduğu görülmüştür. Bu dokümanlar içerisinde Volokh (2000) en yüksek bağlantı gücüne sahiptir. Araştırmalarda en fazla kullanılan dokümanlar arasında yer almaktadır. Literatür taraması yapanların bu çalışmayı incelemesi yararına görülmektedir. 2666 kaynak içerisinde en fazla atıf alan dergiler; Duke Law Journal ile Harvard Law Review dergileridir. Bu dergiler akademik çalışma yapanların öncelikle bakacağı dergiler arasında yer almalıdır.

İfade özgürlüğü birçok özgürlüğü bünyesinde barındırır. Basın özgürlüğü de ifade özgürlüğünden beslenen özgürlüklerden biridir (Schauer, 2002:6). Başka bir ifadeyle, demokratik toplumlarda basın özgürlüğü, ifade özgürlüğüne verilen önemin göstergesi olarak görülmektedir. Aynı şekilde basın özgürlüğünün olmadığı ortamlar, ifade özgürlüğüne önem verilmediğinin bir işaretidir. Basın özgürlüğünün dünya ülkelerinde uygulanıp uygulanmadığını gösteren birçok rapor vardır. Bu raporlar, belirli kriterler doğrultusunda, puanlama sistemiyle oluşturulan endeksler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi de Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'dir. Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) örgütünün 3 Mayıs Dünya Basın Özgürlüğü Günü'nde yayımladığı raporda; 2024 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde Türkiye'nin yedi basamak ilerleyerek 165'inci sıradan 158'inci sıraya yükseldiği fakat halen basın özgürlüğü konusunda "çok vahim" ülkeler kategorisinde yer aldığı ifade edilmiştir (RSF, 2024; BBC News Türkçe, 2024). Türkiye, basın özgürlüğü konusunda böylesine vahim bir durumda iken, Türkiye'de (f:64) yapılan ifade özgürlüğü ile ilgili akademik çalışmaların azlığı da dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili daha çok akademik çalışma yapılarak, konunun önemine vurgu yapılması gerekmektedir.

Araştırma kapsamında yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında; giderek artan bir eğilim sergilediği, konunun önemi görülerek giderek daha da ortak çalışmalar yapıldığı, her geçen sene atıf sayılarında artış yaşandığı görülmüştür. Gelecekte olası eğilimlere bakıldığında; çalışmaların büyük oranda makale olarak ele alınabileceği, birçok dilde yazılsa da İngilizcenin hakim dil olacağı, Amerika'nın başı çekeceği, hukukçuların, iletişim bilimcilerin ve de siyaset bilimcilerin

çoğunlukla bu çalışmaları kaleme alacağı, departman olarak bakıldığında hukuk departmanı yazarlarının çalışmada büyük oranda bulunacağı, anahtar kelime olarak da genel kullanıma bağlı olarak; “freedom of expression” ile “freedom of speech” kelimelerinin hakim olacağı öngörülmektedir.

Araştırma kapsamında yalnızca WoS veri tabanından elde edilen veriler kullanılmıştır. Scopus, Ulakbim, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Pubmed, Proquest gibi veri tabanları da araştırma kapsamında incelenebilir, kıyaslamalar yapılabilir ve literatüre katkıda bulunulabilir.

KAYNAKÇA

Akgül, M. E. (2012). “İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gereğesiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61 (1), 1-42.

Akram, M., Nasar, A., ve Arshad-Ayaz, A. (2022). “A Bibliometric Analysis of Disinformation Through Social Media”, *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 12 (4), e202242.

Al, U. (2008). Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atıf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Al, U. ve Coştur, R. (2007). “Türk Psikoloji Dergisi'nin Bibliyometrik “Profili”, *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (2), 142-163.

Alkan, G. (2014). “Türkiye’de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012)”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 61, 41-52.

Arslan, E. (2022). “Sosyal Bilim Araştırmalarında VOSviewer ile Bibliyometrik Haritalama ve Örnek bir Uygulama”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 33-56.

Artsın, M. (2020). “Bir Metin Madenciliği Uygulaması: VOSviewer”, *Eskişehir Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi B-Teorik Bilimler*, 8 (2), 344-354.

Ayer Öztok, Z. (2023). Türkiye’de Sosyal Medya Kanunu’na Yönelik Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. Şakir Eşitti ve Serhat Çoban (Editörler), *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türkiye’de Medya ve İletişim* içinde (193-217). Çanakkale: Paradigma Akademi.

Bahçe, A. ve Demir, A. (2017). “İfade Özgürlüğünün Teorik Boyutu ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğü”, *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 41-80.

Balkin, J. M. (2004). “Digital Speech and Democratic Culture: A Theory of Freedom of Expression for The Information Society”, *New York University Law Review*, 79 (1), 1-58.

Baloğlu, Ç. (2006). İfade Özgürlüğü, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BBC News Türkçe, “Türkiye Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 158'inci Sıraya Yükseldi, Ancak Durumu Hâlâ Çok Vahim”, (2024). <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0v0r3rd2jgo> , 05.05.2024.

Birol, S. (2013). “1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 43, 39-54.

Bozkurt, D. ve Dost, Ö. (2002). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 47-74.

Brubaker, R. (2017). “Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comparative Perspective”, *Ethnic and Racial Studies*, 40 (8), 1191-1226.

- Castillo-Vergara, M., Alvarez-Marin, A. ve Placencio-Hidalgo, D. (2018). "A Bibliometric Analysis of Creativity in The Field of Business Economics", *Journal of Business Research*, 85, 1-9.
- Cohen, J. E. (2000). "Examined Lives: Informational Privacy and The Subject As Object", *Standford Law Review*, 52 (5), 1373-1438.
- Çalışkan Yıldırım, A. ve Uğur, O. (2022). "Employee's Use of Social Media As a Reason For Termination by Employer", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 80 (4), 1169-1222.
- Demir Askeroğlu, E. (2018). "Uluslararası Tojdac Dergisinin Bibliyometrik Analizi", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 8 (2), 190-202.
- Dost, S. (2023). "Yapay Zeka ve İfade Özgürlüğü", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28 (49), 279-318.
- Duran, H. (2006). "İfade Özgürlüğü ve Türkiye", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 57-81.
- Erdem, B. (2023). "Ofansif Mizah ve İfade Özgürlüğü", *Anayasa Yargısı*, 39 (2), 311-353.
- Eşidir, Y. ve Gültekin, A. B. (2023). "A Bibliometric Analysis on Life Cycle Assessment of Bricks", *Periodica Polytechnica Architecture*, 54 (1), 63-72.
- Fauzan, F., Lubis, A. F., Febryani, E., ve Raihana, R. (2024). "Analysis of The Influence of Freedom of Expression, Access to Information, and Political Participation on The Protection of Political Rights", *West Science Law and Human Rights*, 2 (1), 62-69.
- Gallot, M. (1975). "Speech in Freedom and Freedom of Speech: Futurism Under Fascism", *Europe : Revue littéraire mensuelle*, 53 (551), 65-73.
- Göle, N. (1997). "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites", *Middle East Journal*, 51 (1), 46-58.
- Güler, F. (2021). "Siyasi Partiler Hukuku ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi", *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 4 (2), 137-165.
- Karadağ, N. B. (2024). "İfade Özgürlüğü: Bir İnsan Hakkı", *Ankara Barosu Dergisi*, 82 (1), 309-343.
- Karagöz, B. ve Şeref, İ. (2019). "Yunus Emre İle İlgili Araştırmaların Bibliyometrik Analizi", *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 27, 123-141.
- Kızıloğlu, E. (2022). "Kadın Akademisyenler Üzerine Yapılan Çalışmaların Sistematik Bir Analizi: Scopus Veri Tabanı Örneği", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57 (1), 458-476.
- Lemoine, R. (2024). "Speaking Differently: The "Many-Saying" Politics, Music, and World of Homer's Odyssey", *Interpretation-A Journal of Political Philosophy*, 50 (2), 243-260.
- Modi, R., Vasmatkar, A. ve Nandekar, U. P. (2023). "Relationship Between Human Rights and Copyright Law: Bibliometric Analysis", *Journal of Intellectual Property Rights*, 28 (1), 15-20.
- Norman, U. (1996). "Promoting Spontaneous Speech in The EFL Class", *Foreign Language Annals*, 9 (4), 597-604.
- Orallı, L. E. (2022). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde İfade Özgürlüğü ve Sınırları", *Tesam Akademi Dergisi*, 9 (2), 537-570.
- Özbey, Ö. (2013). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62 (1), 93-146.

- Özbudun, E. (2014). "AKP at The Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift", *South European Society and Politics*, 19 (2), 155-167.
- Pritchard, A. (1969). "Statistical Bibliography or Bibliometrics", *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- RSF, Reporters Sans Frontières (2024). <https://rsf.org/en/index> , 01.05.2024.
- Scanlon, T. (1972). "A Theory of Freedom of Expression", *Philosophy and Public Affairs*, 1, 204-226.
- Schauer, F. (2002). *İfade Özgürlüğü: Felsefi Bir İnceleme*, Çev: M. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.
- Şahin, Z. B. (2023). "Dezenformasyonla Mücadelede İfade Özgürlüğü: İçeriğin Korunması ve 29. Madde", *Yeni Medya*, 15, 282-299.
- Şen, A. F. ve Şen, Y. F. (2015). "Sosyal Medya, İletişim Hakkı ve İfade Özgürlüğü Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 122-136.
- Tumay, M. (2020). "Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü Kavramı, İçeriği ve Sınırlarının Belirlenmesi Sorunu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 117-130.
- Uysal, B. ve Ulusinan, E. (2020). Sağlık Hukuku Üzerine Üretilen Tez Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. Ayten Dinç (Ed.), *Sağlık Bilimlerinde Multidisipliner Araştırmalar-I* içinde (25-42). İstanbul: Efe Akademi.
- Wallin, J. (2005). "Bibliometric Methods: Pitfalls and Possibilities", *Basic and Clinical Pharmacology and Toxicology*, 97 (5), 261-275.
- Web of Science (WoS) (2024). <https://www.webofscience.com/wos/woscc/basic-search> , 08.05.2024.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Zupic, I. ve Čater, T. (2015). "Bibliometric Methods In Management And Organization", *Organizational Research Methods*, 18 (3), 429-472.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON FREEDOM OF EXPRESSION
ACCORDING TO WOS DATA (1975-2024)**

Introduction and Research Purpose: Freedom of expression is a concept of vital importance for the internalization of fundamental rights and freedoms and is constitutionally guaranteed in democratic societies. The necessity and limitations of freedom of expression are included in human rights texts. For lawyers, political scientists and communication scientists, freedom of expression remains up-to-date in the literature as a concept that is discussed and countless studies have been conducted. The aim of the study is to reveal the bibliometric profile of academic studies on freedom of expression, which has an important place in both communication sciences and law. In addition to evaluating the current situation of studies on freedom of expression, future trends have been tried to be determined. In this context, it is aimed to be a guide for those who do research in the fields of law, political sciences and communication sciences and who want to learn about academic studies on freedom of expression. It is also aimed to help those who have a special interest in freedom of expression to become familiar with the literature.

Literature Review: Thanks to bibliometric studies conducted using many databases, researchers are provided with information about the situation, developments, innovations and trends regarding the subject under study. Since there is no bibliometric study covering all areas on freedom of expression in the literature, we wanted to contribute with this study. In this study, which was carried out with a case study, one of the qualitative research methods in which the current situation is revealed, academic studies on freedom of expression in all fields were examined on WoS, a reliable database, with the purposeful sampling method. The data obtained was analyzed by bibliometric analysis and content analysis. Academic studies; It is discussed in terms of different variables, separated according to WoS category, years, types, research profiles, WoS indexes, institutions, departments, writing language, countries, research areas, information about the organization providing funding support, and citation distribution. With the help of the VOSviewer software tool, bibliometric maps were created and the data was visualized.

Methodology and Findings: It has been determined that academic studies on freedom of expression were first discussed in the WoS database in 1975. The existence of works on freedom of expression, which has been in an increasing trend since 1975, has been evaluated as an indicator of the importance given to this issue. The importance, necessity and limitations of freedom of expression have been emphasized in thousands of works of many types, such as books, book chapters, articles and papers. It has been determined that academic studies are mostly written as articles. Looking at their distribution according to WoS categories; The fact that it is mostly included in the categories of law, communication and politics is evaluated as a reflection of the fact that the subject is frequently discussed especially by lawyers, communication scientists and political scientists. Similarly, when looked at according to research areas; It was determined that the most works were published in the fields of law and communication. It has been observed that WoS categories and research areas give the same results. Academic studies have mostly been included in important indexes such as ESCI and SSCI. When looking at university distributions; The fact that many university personnel are working on this subject has revealed the importance of the subject. Likewise, the fact that some authors are included in 21 studies also supports this issue. When studies are separated according to academic departments; The fact that 7 of the top 10 departments are legal departments shows that it is a frequently discussed topic for lawyers. It was determined that the studies were mostly written in English. The fact that there are 24 works in Turkish shows that there are few Turkish works on this subject and that more Turkish works should be added to the literature. In addition, it has been evaluated that the lack of Turkish works among the academic studies is due to the fact that the indexed journals scanned in the WoS database are mostly foreign languages, and that the publication of works other than Turkish is effective. The fact that works are written in many foreign languages has been seen as a sign that the subject should be understood and cared for in many languages. Considering the country distribution; It has been determined that among more than a hundred countries, America, England and Spain are the countries that conduct the most academic studies on this subject. The fact that the European Union provides the most support among the organizations that provide financial support for research has been seen as one of the indicators of the importance given to this issue.

Conclusions and Recommendation: As a result of the research, academic studies on freedom of expression; It has been observed that it has shown an increasing trend in many languages, in countless countries, since 1975, and its importance has been emphasized by numerous works in all genres, received numerous citations, and been written in joint works on the basis of countries and authors. Only data obtained from the WoS database was used within the scope of the research. Databases such as Scopus, Ulakbim, YÖK National Thesis Center, Pubmed, Proquest can also be examined within the scope of research, comparisons can be made and contributions to the literature can be made.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Dr. Gökhan BAK			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	WOS VERİLERİNE GÖRE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (1975-2024)			
Tarih <i>Date</i>	16.05.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Dr. Gökhan BAK	% 100	Çıkar Çatışması Yoktur.	-

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1480352

DEĞERLER VE ÇIKARLAR ARASINDA: ABD'İN ORTADOĞU'DAKİ
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ DARBELERİYLE İLİŞKİSİNE FARKLI BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Özge YAVUZ*

* Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Pr.e-posta:
ozgeozdemiryavuz@karabuk.edu.tr

ORCID 0000-0003-3642-5636

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR*

* Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Pr.e-posta:
mehmetakifo@yahoo.com

ORCID 0000-0001-5095-6113

ÖZ

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlendiği bilinmektedir. Fakat Ortadoğu söz konusu olduğunda, savunduğu değerler ile çıkarları arasında sıklıkla ikileme düştüğü ve bu durumlarda tercihlerini çıkarlarından yana kullandığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu politikasında yaşadığı değer-çıkâr ikilemi, bölgedeki demokratik rejimlere düzenlenen darbeler (1953 İran Darbesi ve 1980 Türkiye Darbesi) karşısındaki tutumu üzerinden masaya yatırılmaktadır. Tasnif dışı bırakılmış Amerikan belgeleri çalışmada başvurulan temel kaynakları teşkil etmektedir. Bu belgeler ışığında, ABD'nin Türkiye darbesinden memnuniyet duyduğu, İran darbesini ise bizzat düzenlediği anlaşılmaktadır. Çalışmada ABD'nin Sovyet nüfuzunun engellenmesini ulusal çıkarları açısından birincil amacı olarak değerlendirdiği ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine tesis edecek yönetimlerin halk iradesini yansıtmamasıyla ilgilenmediği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca demokratik değerleri üzerinden yaşadığı baskıyı hafifletmek amacıyla çıkarlarına uygun yeni söylemler kullandığı da gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1953 İran Darbesi, 1980 Türkiye Darbesi, ABD Dış Politikası, Soğuk Savaş**Jel Kodları:** F5, F52, F54BETWEEN VALUES AND INTERESTS: REVISITING U.S. ENGAGEMENT WITH COLD WAR
COUPS IN THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

It is known that the U.S. undertook the advocacy of democratic values during the Cold War. However, when it came to the Middle East, it is observed that it frequently fell into a dilemma between its values and its interests, and in these cases it preferred its interests to its values. In this study, the value-interest dilemma experienced by the U.S. in its policy towards the Middle East during the Cold War is discussed through its attitude towards the coups against the democratic regimes in the region (1953 Iranian Coup and 1980 Turkish Coup). Declassified American documents constitute the main sources used in the study. In the light of these documents, it is understood that the U.S. was pleased with the 1980 coup in Turkey, and orchestrated the Iranian coup itself. The study concludes that the U.S. considered the prevention of Soviet influence as its primary goal in terms of its national interests and was not concerned with whether the governments that would establish the balance of power in the region in its favor reflect the will of their own people. The study also shows that it used new discourses in line with its interests in order to alleviate the pressure it experienced over its democratic values.

Keywords: 1953 Iranian Coup, 1980 Turkish Coup, U.S. Foreign Policy, Cold War**Jel Codes:** F5, F52, F54**Geliş Tarihi/Received:** 08.04.2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 04.06.2024**Yayın Tarihi/Printed Date:** 30.06.2024**Kaynak Gösterme:** Yavuz, Ö. ve Okur, M. A. (2024). "Değerler ve Çıkarlar Arasında: ABD'nin Ortadoğu'daki Soğuk Savaş Dönemi Darbeleriyle İlişkisine Farklı Bir Bakış". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 195-212.

GİRİŞ

Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu bölgesinde yetmişin üzerinde darbe gerçekleştirilmiştir (Albrecht, 2015: 668). Darbelerin düzenlenmesinde iç dinamiklerin ve bölgesel faktörlerin etkileri kabul edilmekle birlikte, özellikle ABD'ye yönelik kuşkuların yoğunlaştığı örneklerde (1953 İran ve 1980 Türkiye darbeleri gibi) bu devletin darbe karşısındaki tutumuna ve/veya darbeye olan ilişkisine ayrı bir ihtimam gösterilmiştir (Birand, 1984; Demirel, 2003; Kinzer, 2003; Yetkin, 2011; Gasiorowski, 2012: 55-70; Okur, 2014: 67-93; Okur, 2015: 199-222; Aslan, 2019; Kürkçü, 2022). 1947 yılından itibaren Ortadoğu'nun güvenliğinin sağlanmasını kendi güvenliğiyle özdeşleştirip hayatî çıkar addetmesi (The American Paper, FRUS, 1947: 575; Eisenhower, 1957; Carter, 1980) ve özellikle Merkezî İstihbarat Teşkilatına (Central Intelligence Agency-CIA) tüm küreyi kapsayacak şekilde örtülü operasyonlar düzenleme yetkisi vermesi (NSC, 18 Haziran 1948), ABD'nin bölgede zuhur eden hadiseleri yakından izlediğine hatta yönlendirdiğine dair yaygın bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır.

ABD'nin darbelerle olan ilişkisi çalışmalarda, muhtemel etkisi ya da bağlantısı üzerinden ve genellikle tek vakaya odaklanılarak ülke bazında incelemeye tabi tutulmuştur. Darbeyle devrilen sivil yönetimlerin ABD'nin taleplerini karşılamadığına ve/veya darbe yönetimlerinin ABD'nin çıkarlarına uygun kararlar almasına dikkat çekilmiştir. Çalışmamız, bu argümanları desteklemekle birlikte, esas olarak ABD'nin bölge politikasındaki değer-çıkar ikilemini darbeler üzerinden mercek altına yatırmayı amaçlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ABD'nin Ortadoğu politikasındaki değer-çıkar ikilemini somut örnekler üzerinden tahlil etmek amacıyla '*halk iradesiyle iktidara gelen yönetimlere karşı düzenlenen askerî darbeler*' inceleme konusu yapılacaktır. Bu sebeple darbeye iktidarı ele geçiren yönetimleri yine darbeye deviren (Ör. Irak-1963) ya da monarşiye son veren darbeler (Ör. Mısır-1952) çalışmamızın kapsamına dâhil edilmeyecek, ABD'nin değerlerini saf dışı bırakıp bırakmadığını test edebilmek amacıyla sadece seçimle gelen iktidarların devrildiği; İran'daki 1953 Darbesi ve Türkiye'deki 1980 Darbesi ele alınacaktır.

Çalışmamızda ana kaynak olarak ise ABD'nin Maryland Eyaletindeki College Park'ta yer alan *National Archives* ile Georgia Eyaletindeki Atlanta kentinde yer alan *The Jimmy Carter Presidential Library*'de bulunan belgelere ve internet üzerinden erişime açılan *Foreign Relations of United States (FRUS)* belgeleri ile *CIA* raporlarına başvurulacaktır. Mevzubahis belgeler ışığında öncelikle ABD'nin darbelerle ilişkisinin boyutu açıklığa kavuşturulacak, ardından bu devletin her bir darbe özelinde yaşadığı ikilem; sebepleri, değerlerin yarattığı baskı ve bulunan çözüm yolunu da kapsayacak şekilde tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve: ABD'nin Değerleri ve Çıkarları

Değer kavramı, sosyal bilimlerin birçok disiplininde olduğu gibi, uluslararası politika alanında da sıklıkla kullanılmaktadır (Williams, 1968). İlgili literatür incelendiğinde kavramın, genellikle üç farklı anlamda kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Bunlardan ilki, değer ahlâkla ilişkilendirildiği ve/veya ahlâk üzerinden tanımlandığı kullanımlardır. Söz konusu kullanım üzerine bina edilen çalışmalarda değer kavramı, ahlâkî değerler (Thompson 1973: 368-374; Kertzer and Powers vd., 2014: 825-840; Morgenthau, 1950: 833-854), normlar (McElroy, 1989) ve prensipler (Tsanoff, 1951: 11-15) olarak yer almakta ve muhtevastan ziyade uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde rolünün ne olduğu ya da ne olması gerektiği sorusu üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.¹ İkincisi, kavramın toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan fikirler manasında kullanılmasıdır (Karwat, 1982: 198-204). Daha çok Marksist yaklaşımı benimseyen çalışmalarda karşımıza çıkan bu kullanımda kavram, ilkinden daha farklı bir bakış açısı çerçevesinde eleştirel gözle değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Söz konusu tanımlamayı tercih edenlere göre; gerçekte siyasal değerler sistemi, her zaman belirli bir

¹ Burada Kenneth W. Thompson'ı ayrı tutmak gerekmektedir. Zira Thompson, değerlerin birden fazla ahlâk anlayışına dayandığı ve değerlerle ahlâkın her aşamada kümelenildiği, rekabet ve çatışma içerisinde olduğu yönünde bir tahlille diğerlerinden farklı olarak değer-ahlâk ilişkisi üzerine bir değerlendirmede bulunmuştur.

zümrenin, organize bir sosyal güç olarak belirli bir sınıfın ihtiyaçlarını yansıtmaktır. Örneğin; demokrasi, adalet ve eşitlik gibi fikirler (idealar) proletaryanın, orta ve alt sınıfın nazarında farklı manalara sahip olmasına rağmen, baskın sınıfın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Ancak bu zümre kendi ihtiyaçlarını, toplumun ihtiyaçları olarak göstermek için uğraşmak zorundadır (Karwat: 198, 202). Son olarak değer kavramı, yoğun bir biçimde kullanılan diğer anlamını inanç sistemleriyle olan yakın ilişkisi münasebetiyle kazanmaktadır. Bu kullanımı benimseyen çalışmalara göre değer, inanç sistemlerinin merkezinde konumlanmaktadır (Hurwitz and Peffley, 1987: 1099-1120; Conovor and Feldman, 1984: 151-175; Feldman, 1988: 416-440). Bununla birlikte bu çalışmalarda değer kavramı, bütün inanç sistemlerini kapsamına dahil edecek şekilde ele alınmamakta, aksine daha spesifik olarak birkaç inanç ögesine indirgenmektedir. Örneğin; Miller, White ve Wood, komünizm sonrası Avrupa'yı inceledikleri çalışmalarında değer kavramıyla, sosyalist, milliyetçi, liberal ve demokratik inançlara atıfta bulduklarının altını çizmektedirler (Miller, White and Wood, 1998: 2). Hurwitz ve Peffler değer kavramıyla etnik merkezîyetçilik ve savaşta adam öldürmenin ahlâkîliğini kastettiklerini vurgulamaktadırlar (Hurwitz and Peffley, 1987: 1108-1109). Dukhong ise temel tezini doğrulayan en etkili inanç öğelerini teşkil etmesi dolayısıyla değer kavramını, hümanitarizm ve demokrasi üzerinden ele alacağını daha çalışmasının en başında belirtmektedir (Dukhong, 2007).

Çalışmamızda değer kavramının anlamsal hudutlarının çizilmesinde son kullanım şeklinden ilham alınmıştır. Zira Amerika Birleşik Devletleri tarihi boyunca, liberal, demokratik, bireysel ve eşitlikçi değerlerin desteklenmesi yönünde halk arasında geniş bir fikir birliği varlığını hissettirmiştir. Gunnar Myrdal tarafından "Amerikan İtikâdı" olarak adlandırılan bu değerler ve idealler on sekizinci yüzyıldan itibaren Amerikan ulusal kimliğinin özünü teşkil etmiş (Huntington, 2011: 220 and Myrdal, 1944: 8-25) ve dış politikasını derinden etkilemiştir (McCormick, 1985; Hunt, 2009). Tarihsel süreç içerisinde bazı değişimlere uğramakla birlikte, halkların kendi geleceklerine/yönetimlerine kendilerinin karar vermeleri gerektiği hususu ABD nazarında genel kabul görmüş ve demokrasi söylemi bu devletin dünya tasavvurunda, I. Dünya Savaşı sonrasında kısa süreli, II. Dünya Savaşı ile birlikte ise kesintisiz bir biçimde yer edinmiştir (Thompson, 2013). Buradan hareketle, çalışmamız boyunca değer kavramı demokrasi söylemiyle ilişkilendirilmekte ve kavramın olumlu bir manaya sahip olduğu kabul edilmektedir.

Çalışmanın muhtevasına açıklık getirilmesi gereken bir diğer kavramı ulusal çıkarıdır. Ulusal çıkar, tüm devletlerin dış politikalarını belirleyen ancak kendi içeriği bir türlü belirlenemeyen bir kavram olarak uluslararası politika literatüründeki yerini korumaktadır (Sonmezoglu, 2000: 238). Ulus kavramının muğlak yapısı, çıkarları meydana getiren kriterlerin tayin edilemeyişi ve tanımlanan çıkarların birikimine yönelik herhangi bir prosedürün bulunmayışı (Rosenau, 1968: 36), herkesin üzerinde uzlaşacağı somut bir ulusal çıkar tanımının yapılmasına ve/veya kavramın kusursuz bir analiz aracı olarak kullanılmasına imkân vermemektedir. Buna karşın, kavramın belirli kategorilere indirgenerek anlamlı kılınması amacıyla girişimlerde bulunulmuş ve literatüre oldukça ufuk açıcı yaklaşımlar kazandırılmıştır (Beard, 1966: 21-29; Nuechterlein, 1976: 246-266; Rosenau, 1968; Frankel, 1970; Burchill, 2005). Bu nedenle değer ile kıyaslandığında, çalışmamız boyunca kullanılacak olan ulusal çıkar kavramının manasının netleştirilmesi daha kolay olmuştur.

Çalışmada ulusal çıkar kavramı, en genel hâliyle, "bir ulusun yalnızca yararını değerli kılan bir olgu" (Osgood, 1953: 4) manasında kullanılmaktadır. Buradaki yarar kelimesi, ulusal çıkar kavramının temelinde yatan bencilliği vurgulaması dolayısıyla önemlidir. Neticede devletlerin ulusal çıkarlarını oluştururken kendi vatandaşlarının güvenliğini, huzurunu ve refahını her şeyin, hatta savunduğu değerlerinin dâhi üzerinde tuttuğu kabul edilmektedir (Osgood, 1953: 5). Çalışmamızda ABD'nin Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu özelindeki ulusal çıkarları, Sovyet nüfuzunun engellenmesi ve bununla ilintili bir biçimde İsrail varlığının korunması ve petrol kaynaklarına erişimin sağlanması amaçlarına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Nitekim Ortadoğu bölgesi; Sovyetler Birliği'nin hayatı güney kanadına bitişik bulunması, Doğu-Batı arasındaki bağlantı yolunu oluşturması ve geniş petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması sebebiyle, II. Dünya Savaşıyla birlikte küresel mevzulara sürüklenen ABD nazarında önemli bir yer edinmiştir (NSC, 23 Temmuz 1954; NSC, 4 Kasım 1958; Hudson, 1996: 329-343).

2. İran Darbesi (19 Ağustos 1953)

İran Başbakanı Muhammed Musaddık'a karşı düzenlenen darbenin, çalışmamızda farklı bir konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Zira ABD, 17 Mart 2000 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Madeleine K. Albright tarafından yapılan açıklamayla bu darbeye etkin rolünün olduğunu resmî bir biçimde kabul etmiştir (Albright, 2000). Açıklamadan yaklaşık bir ay sonra operasyonun belgeleri basına sızmış (Risen, 2000) ve ilerleyen süreçte de 1951-1954 arası dönemde İran'a yönelik ABD Yönetimi tarafından alınan kararlar, Ulusal Güvenlik Konseyi (UGK) toplantıları/raporları/kararları, CIA raporları ve diplomatik yazışmalardan meydana gelen belgelerin tasnif dışı bırakılanları, kronolojik bir biçimde kamuoyuyla paylaşılmıştır (Department of State, FRUS, 2017).

ABD'nin İran halkının iradesiyle başbakanlık makamına getirilen Musaddık'a karşı düzenlenen darbeye ana aktör olması, İran politikasını tayin ederken çıkarlarıyla değerlerini uzlaştıramadığını gösteren somut bir örnektir. CIA sözcüsü Walter Trosin, darbenin demokrasi karşıtı bir eylem olduğunu 13 Eylül 2023 tarihli the Langley Files isimli dijital yayında kabul etmiş, CIA tarihçisi Brent Geary de bu durumu onaylamıştır (the Langley Files, 013: Part I) Fakat ABD'nin İran'da yaşadığı değer-çıkar ikilemini açık bir biçimde ortaya koymak ve analiz edebilmek için öncelikle, İran'a özel hazırlanmakla birlikte dönemin konjonktürüne dair emareleri de içerisinde barındıran başta UGK toplantıları/kararları ve CIA raporları olmak üzere ABD dış politikasında önemi haiz olan yazışmaları mercek altına yatırmak faydalı olacaktır.

1949-1952 arası dönemde İran ile ilgili hazırlanan üç UGK raporu dikkati çekmektedir. İran siyasal hayatında yaşanan değişimlere göre revize edilen söz konusu rapordan ilki, İran'ın Sovyet işgalinden yeni kurtulduğu ve Millî Cephe Hareketi²'nin güçlenmesine karşın henüz iktidara gelmediği bir dönemde, 21 Temmuz 1949 tarihinde hazırlanmıştır. UGK'nin 54 sayılı bu raporunda İran, Sovyetler Birliği'nin nüfuzuna girmesi durumunda ABD'nin ulusal çıkarlarında meydana gelmesi muhtemel zararlar çerçevesinde ele alınmıştır. Sovyetlerin İran'da hâkimiyetini tesis etmesinin, Ortadoğu'nun bağımsız bütün ülkeleri için doğrudan bir tehdit oluşturacağı ve böylelikle ABD'nin yaşamsal çıkarlarının tehlikeye gireceği vurgulanmıştır. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğinin sağlanması için Sovyetlerin İran'da hâkimiyet kurmasının engellenmesi ve İran'ın Batı'yla uyumunun arttırılması, ABD'nin öncelikli amaçları olarak sıralanmıştır. Bu amaçlarla uyumlu bir biçimde de İran'ın ekonomik, siyasal ve politik alanda istikrara kavuşması için gereken desteğin verilmesi önerilmiştir (NSC 54, 1949).

Öne çıkan ikinci UGK raporu, Millî Cephe Hareketi'nin giderek güçlendiği ve İngiliz-İran Petrol Şirketi'ni kamulaştırma yolunda ilerlediği 1950 yılında hazırlanmıştır. Henüz kamulaştırmanın gerçekleştirilemediği dönemde onaylanan raporda, İran'ın, stratejik konumu ve petrol kaynakları dolayısıyla Batı'nın güvenliğinde önemli bir yer teşkil ettiği vurgulanmış ve UGK 54 sayılı raporda olduğu gibi İran, yine Sovyetlerin nüfuzuna girme ihtimali üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Diğerinden farklı olarak bu raporda, İran'ın Sovyet hâkimiyetine girmesi durumunda ABD'nin yalnızca ekonomik ve güvenlik çıkarlarının değil, aynı zamanda bölgedeki prestijinin de zarar göreceği belirtilmiştir. Ayrıca İngiltere ile işbirliği halinde İran'a yönelik özel operasyonların gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. ABD'nin; İran'ın iç güvenliğini güçlü kılmak, İran hükümetinin ve İranlıların komünist tehdit karşısındaki direncini arttırmak, İran'ı hür dünyayla yakınlaştırmak ve İranlıların bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olduğunu göstermek amacıyla siyasî ve askerî yardımlarını genişletmesi ve ekonomik desteğini mümkün olduğunca hızlandırması gerektiği vurgulanmıştır. İngiltere-İran arasında vuku bulan petrol şirketi anlaşmazlığı hususunda ise, ABD'nin söz konusu anlaşmazlığın erken ve adil çözümü için İngiltere'ye baskı yapması uygun görülmüştür (Department of State, FRUS, 2017: 23-35).

² Bu ittifak hareketi, dürüst seçimlerin yapılmasını, basın özgürlüğünü, sıkıyönetimin sonlandırılmasını ve en önemlisi de İngilizlerin sahip olduğu petrol sanayinin kamulaştırılmasını talep etmiş ve hem seküler aydın kesimi hem de dindar küçük burjuvaziyi ortak paydada buluşturmayı başarmıştır. Bkz. Abrahamian E. (1979), Iran in Revolution: The Opposition Forces, *MERIP Reports*, No.75/76, 3-4.

Üçüncü önemli rapor, Musaddık'ın İran'daki gücünün zirveye ulaştığı ve hatta iç politikada cılız da olsa muhalif seslerle karşılaşmaya başladığı 1952 yılında hazırlanmıştır. Önceki raporlarla benzer bir biçimde, ABD'nin İran politikasının belirlenmesinde Sovyet faktörünün göz ardı edilmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak ise bu raporda, İngiltere'nin İran'da istikrarı tek başına tesis etmesini sağlayacak bir kudrete artık sahip olmadığı açık bir biçimde ifade edilmiştir. Bu durumla bağlantılı bir biçimde, dönemin konjonktürü gereği raporun esas odak noktasını, İngiltere-İran arasında cereyan eden ve Musaddık'ın kamulaştırma kararıyla geri dönülmez bir yola giren petrol anlaşmazlığı karşısında ABD'nin izlemesi gereken politika oluşturmuştur. Petrol ihtilafının, İran'ın ekonomik ve siyasî istikrarında ciddi bozulmalara sebebiyet vermemesi için ABD'nin, İngiltere'ye de danışarak ve taraflar arasındaki ikili ilişkilerde gereksiz sorun yaratmaktan kaçınarak, İran'a yaptığı yardımları arttırması önerilmiştir (Department of State, FRUS, 2017: 422-425).

Aynı dönem içerisinde hazırlanan CIA raporlarında da benzer bir bakış açısının hâkim olduğunu gözlemlemek mümkündür. İran iç politikası, ekonomik, sosyal, askerî ve politik düzeylerdeki istikrarı üzerinden mercek altına yatırılmış ve ülkedeki Sovyet nüfuzunun mahiyetine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur (CIA, 27 Haziran 1949; CIA, 9 Kasım 1949). 5 Nisan 1951 tarihinde CIA'nın İran'a yönelik gelecek tahminlerinde bulunduğu "*Doğu-Batı Çatışmasında İran'ın Konumu*" başlıklı raporu bu çerçevede somut bir örneği oluşturmaktadır. Raporda, İran'daki aşırı milliyetçi grupların tesirini arttırması, Batı aleyhtarlığını doğurma ihtimali çerçevesinde; petrol kaynaklarının bulunduğu alanlarda çıkan kargaşa ise Batı'ya giden petrol arzını kesintiye uğratması bağlamında değerlendirilmiş ve söz konusu durum ABD ulusal çıkarları açısından tehdit olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Sovyetlerin İran'a yönelik açıktan bir harekât yürütmesi ihtimaller dâhilinde görülme de İran'da cereyan eden siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların Sovyet yanlısı bir iktidarın vücut bulmasına yol açabileceğine dikkat çekilmiştir (CIA, NIE-6, 1951). CIA'nın 4 Şubat 1952 tarihli bir başka raporunda da yine İran'ın ekonomik ve politik durumu Sovyetlerin nüfuzuna yol açma ihtimali üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Department of State, FRUS 2017: 175-183).

İlerleyen süreçte İngiltere-Musaddık arasındaki petrol ihtilafının çözülmemesi ve kamulaştırmanın gerçekleşmesiyle birlikte Millî Cephe Hareketi'nde çatlakların oluşması gibi Musaddık aleyhine yaşanan gelişmeler, Eisenhower Yönetimi'nde Musaddık iktidarının İran'da istikrarı tesis edemeyeceği ve Batı'dan uzaklaşacağı yönünde bir kanaatin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle 1953 yılının başlarından itibaren hazırlanan CIA raporlarında (Department of State, FRUS, 2017: 432-442, 467-468), Başkan Eisenhower veya Dışişleri Bakanlığı'na hitaben kaleme alınan yazışmalarda (Department of State, FRUS, 2017: 469-472, 446-448) ve UGK toplantılarında sunulan argümanlarda (Department of State, FRUS, 2017: 474-483, 489-494), Başbakan Musaddık'ın gücünü kısmen korumayı başarsa da farklı seslerin çoğalmasıyla beraber ülkede istikrarı sağlamaktan uzaklaştığı, iktidarını sürdürmesinde en büyük destekçisinin komünist Tudeh Partisi olduğu belirtilmiş ve bu durumun Sovyetlerin nüfuzuna imkân sunacak bir zemin yarattığı öne sürülmüştür. Ancak tasnif dışı bırakılan belgelerin topyekun bir özetini sunan belki de en somut örnek, TPAJAX operasyonunun ayrıntılarının belirlenmesinde etkili olan CIA görevlisi Donald Wilber'in kaleme aldıklarıdır. Wilber, birincil kaynak teşkil eden çalışmasında, Musaddık'ı devirerek yerine, 'adil' bir petrol anlaşmasına yanaşabilecek, ekonomik açıdan güçlü ve komünist partiyle aktif bir biçimde mücadele edebilecek bir hükümeti iktidara getirmek istediklerini ve Şah'a kudretini ve prestijini yeniden teslim etmeyi amaçladıklarını açıkça ifade etmiştir (Wilber, 1954: iii-iv).

ABD'nin İran'daki çıkarlarına yönelik değerlendirmelerde bulunmamızı sağlayan belgeler, bir başka açıdan ele alındığında, ABD'nin değerlerini açık bir biçimde saf dışı bıraktığını göstermektedir. Gerçekten de ABD'nin değerlerine bir hayli ender ve uygulamada etkinlik yaratmayacak şekilde atıfta bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin; 1948 tarihli UGK raporunda İranlıların Batı dünyasıyla yakınlık kurmalarının sağlanması için İran'ın demokratik kurumlarını iyileştirmek üzere yardımların yapılması yalnızca ikincil amaçlar kısmında yer alabilmiştir (NSC 54, 1949). Değerlerin en azından söylemsel olarak sürdürülmesi gerektiğine dair belki de tek somut örnek, güvenlik işlerinden sorumlu Savunma Bakan Yardımcısı'nın (Nash) UGK Planlama Kurulu Başkanı'na (Cutler) gönderdiği memorandumda; hukukun

üstünlüğü, bireysel özgürlük, halkın güvenliği gibi gerçek demokratik değerleri İran'da yeniden tesis etmeyi başardığı için Şah'ı açık bir biçimde tebrik etmesini önermesidir (Department of State, FRUS, 2017: 711).

ABD'nin darbeye giden süreçte demokratik değerlerine sıklıkla atf yapmamasının temelinde, Soğuk Savaş dönemine özgü yarattığı yeni algının yattığı ileri sürülebilir. Nitekim Soğuk Savaş dönemi süresince ABD, hür dünyayı; bireysel özgürlük ve eşitliğin demokratik prensiplerine bağlı kalarak pozitif bir manada değil, daha çok komünizm karşıtlığı üzerinden negatif bir anlamda tanımlamıştır (McCormick, 1985: 48, 52). Komünizm karşıtlığını demokrasinin muadili olarak sunarak değerleri üzerinden yaşayacağı baskıyı hafifletmeyi amaçlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in 28 Temmuz 1953 tarihinde yaptığı basın açıklaması bu bağlamda önemli bir delildir: *"İran'daki yasadışı Komünist Partinin (Tudeh Partisi) artan faaliyetleri ve İran Hükümeti tarafından bu faaliyetlere müsamaha gösterilmesi devletimizi büyük bir endişeye sevk etmektedir. Bu gelişmeler ABD'nin İran'a yardımında bulunmasını şüphesiz daha da zorlaştırmaktadır."* (Dulles, Bulletin, 1953: 178). Görüldüğü üzere ABD Yönetimi, Musaddık'ın Tudeh'i tolere ettiğini ileri sürerek, sivil bir yönetime destek vermemek için 'meşru' bir gerekçe oluşturmuştur. TPAJAX planının bir parçasını teşkil eden psikolojik operasyonları da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. (Wilber: 15-18, 36-38; Department of State, FRUS, 2017: 500-501). Musaddık'ın Sovyetlerle bağlantısının bulunduğu ve İran'a komünizmin sirayet ettiği yönündeki propagandalarla ABD'nin değerleri üzerinden yaşayacağı baskı hafifletilmeye çalışılmıştır.

3. Türkiye Darbesi (12 Eylül 1980)

ABD'nin 12 Eylül darbesine yönelik yaklaşımı ve bu darbeyle olan ilişkisinin boyutu üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda 1960'ların ortalarından itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizlere ayrı bir önem atfedilmiştir (Birand, 1984; Ahmad, 1993; Demirel, 2003; Yetkin, 2011; TBMM, 2012; Demirel, 2012; Okur, 2014; Aslan, 2019; Kürkçü, 2022).

Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginliğe yol açan ve Türkiye'nin ABD ile müttefikliğini yeniden gözden geçirmeye ihtiyaç duymasına zemin hazırlayan önemli bir gelişme; ABD-Sovyetler Birliği arasında 1962 yılında cereyan eden Küba Krizi sonrasında, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması olmuştur. Krizin patlak verdiği andan itibaren ABD'nin arkasında duran ve kriz süresince uygulamaya koyduğu her türlü girişimine destek veren Türkiye, önceleri krizin çözümünde Türkiye'deki füzelerin pazarlık konusu yapılabileceğine ihtimal vermemiştir. Ancak kriz biter bitmez ABD'li yetkililerin füzelerin kaldırılmasına ilişkin girişimlerde bulunması ve Nisan 1963'te füzelerin Türkiye'den çıkarılmasıyla, Türk karar alıcılar özellikle ABD ile askerî ilişkilerde daha dikkatli olmaya başlamışlardır (Uslu, 2000: 161, 164, 166-169).

Türkiye-ABD ilişkileri açısından dönüm noktası teşkil eden esas hadise ise dönemin ABD Başkanı Lyndon Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye hitaben gönderdiği mektupta, Türkiye'yi Kıbrıs'taki Türk toplumunu desteklemek üzere askerî operasyonlara girmemesi hususunda uyarmasıyla yaşanmıştır (Harris, 2004: 70; McGhee, 1990: 162). ABD'nin bu tutumu karşısında hayal kırıklığına uğrayan Türk karar alıcılar, Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya devletleriyle ilişkilerini geliştirmenin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına hizmet edeceği kanısına vararak, bu yolda gayret göstermeye, ABD'nin uluslararası alandaki girişimlerini Türkiye'nin dış politika amaç ve ilkeleri üzerinden sorgulamaya ve NATO içerisinde kurulan yeni askerî yapılanmalara katılım hususunda ihtiyatlı davranmaya başlamışlardır (Uslu, 2000: 179). Ayrıca Türk ordusundaki silahların büyük bölümünün ABD menşeli olmasının yol açtığı olumsuzlukların farkına varan Türkiye, adaya harekât yapılmasını mümkün kılmak amacıyla hem silah alımında bulunduğu ülkelerin sayısını artırmış, hem de yerli silah sanayinin geliştirilmesine önem vermiştir (Erhan, 2009: 690).

1970'li yıllara gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler, ABD kamuoyunun da dahil olduğu Afyon sorunu³ ve Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekatı dolayısıyla maruz kaldığı silah ambargosu

³ Afyon Sorunu, ABD'de Vietnam Savaşı esnasında eroin bağımlılığının çarpıcı bir biçimde artış göstermesiyle, ABD'nin uluslararası eroin ticaretinin kontrolüne giderek daha fazla önem vermeye başlaması ve bu bağlamda

üzerinden gerilmiştir. Türk Hükümeti ambargo kararına karşılık olarak 25 Temmuz 1975 tarihinde, Türkiye ile ABD arasında imzalanan 3 Ocak 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması'nın ve ilgili bütün ikili anlaşmaların hukukî geçerliğini yitirdiğini ve Türkiye'deki tüm ABD tesislerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denetimine ve nezaretine geçtiğini açıklamıştır. İncirlik üssünün yalnızca NATO amaçları için kullanılabileceğini belirtmiş ve Karamürsel, Sinop, Diyarbakır ve Belbaşı'ndaki istihbarat toplama merkezindeki faaliyetlerin durdurulduğu ilan etmiştir (Uslu, 2000: 201). 1978 yılında ambargonun kaldırılması, Türkiye-ABD ilişkilerinde neredeyse 20 yıldır devamlılığını koruyan gerilimin hemen son bulmasını sağlamamış; Türkiye, ABD ile ilişkilerinde temkinli olmaya devam etmiştir. Örneğin; İran Devrimi sonrasında ABD Yönetimi dost hükümetlerden İran'a yönelik olarak, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ticaretin durdurulması, vatandaşlarına vize verilmemesi gibi bazı yaptırımların uygulanmasını istemiş, ancak Türkiye bu yaptırımlara katılmama kararı almıştır. Hatta ABD-İran arasında zuhur eden Rehinelere Krizi'nde⁴, ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanmasına 'alandışılık' gerekçesiyle izin vermemiştir (Erhan, 2009: 713-714).

Türk-Amerikan ilişkilerinin yaklaşık son yirmi yılında yaşanan ve Türkiye'nin Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya devletleriyle ilişkilerinin iyileştirmesinin önünü açan bu gerginliklerin yanı sıra, 12 Eylül'ün hemen öncesinde ve sonrasında cereyan eden hadiseler de ABD'nin darbeye bağlantısının olabileceğine ilişkin kuşku artmasına sebebiyet vermiştir. Yakın geçmişte İran (1953), Yunanistan (1967) ve Şili (1973) gibi birçok ülkede gerçekleştirilen darbelerle adının anılması zihinlerde soru işaretlerinin oluşmasına yol açan en önemli faktörlerden biridir. İran'da 1979'da Şah'ın düşmesiyle ve yine aynı yılın sonlarında Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgaliyle ABD'nin istikrarlı bir Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artması da bir diğer önemli faktördür. Son olarak Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönmesi, Sovyetler üzerinde U2 uçuşlarının yapılabilmesi için Türkiye'deki üslerin kullanılması ve Çevik Kuvvet'in Türk topraklarına yerleştirilmesi gibi 12 Eylül öncesinde geri çevrilen ABD taleplerinin darbe yönetimi tarafından çok geçmeden yerine getirilmesi de ABD'nin darbeye bağlantısına dair şüphelerin artmasına yol açmıştır (Uzgel, 2010: 38). Neticede darbeyi konu edinen çalışmalarda, söz konusu gelişmelerden bir ya da birkaçına dayanılarak ABD'nin 12 Eylül'le ilişkisinin boyutuna yönelik tespitlerde bulunulmuştur. ABD'nin darbeye bağlantısının boyutuna yönelik farklı argümanlar öne sürülmekle birlikte, darbeden haberdar olduğu ve sonuçlarından memnuniyet duyduğu hususu çalışmaların ortak paydasını teşkil etmiştir (Birand, 1984; Ahmad, 1993; Demirel, 2003; Yetkin, 2011; TBMM, 2012; Demirel, 2012; Okur, 2014; Aslan, 2019; Kürkçü, 2022). Tasnif dışı bırakılan Beyaz Saray belgeleri de ABD'nin Türkiye'de gerçekleşecek bir darbeden memnuniyet duyacağını gösterir niteliktedir. Bu bağlamda önemli bir örneği; 1974-1977 yılları arasında CIA'nın Ankara misyon şefliği görevini icra eden ve darbe zamanında Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'ye bağlı olarak çalışan Paul Henze'nin, 25 Temmuz 1980 tarihli bilgilendirme notu oluşturmaktadır. Brzezinski'ye hitaben kaleme aldığı "Türkiye'de Askerî Müdahale?" başlıklı notta Henze, gerçekleşmesi muhtemel bir darbe hakkında şu yorumda bulunmuştur:

"... Bu (ordunun yönetime el koyması), kötü bir şey olmak zorunda değil. Eğer ordu, anayasayı da askıya alır ve sürekli çıkmazlara sebep olan zayıflığın giderilmesi hususunda ısrar ederse; bu, aşılabilir yıllardır ispatlanmış bir sorunun üstesinden gelişinin iyi bir yolu olabilir..."
(Memo, Henze to Brzezinski, 25 Temmuz 1980: 2).

Henze'nin, askerî müdahaleyi olumlayan çizgisini süreç içerisinde muhafaza ettiği de rahatlıkla gözlemlenmektedir. Darbenin gerçekleştirildiği gün Ulusal Güvenlik Konseyi adına Brzezinski'ye göndermiş olduğu "Türkiye'deki Askerî Devralmaya İlişkin Cevabımız" başlıklı memorandumda Henze, geçmişteki notuyla benzer biçimde "Türk siyasetindeki bozulma ve daha da kötüye gitme tehdidi altında olan gündelik yaşam göz önünde bulundurulduğunda, ordunun yönetime el koyması olumlu bir gelişme..." yorumunda bulunmuştur. Dahası herhangi bir ABD ya da NATO karşıtlığı

1966 yılından itibaren Türkiye'ye haşhaş ekimini bırakması için ısrarlarını artırması, Türkiye'nin ise ABD'nin talebine gönülsüz yaklaşması neticesinde vuku bulmuştur.

⁴ İran'daki ABD Büyükelçiliği'nin 4 Kasım 1979 tarihinde İranlılar tarafından işgal edilmesi ve ABD vatandaşları ile büyükelçilik çalışanlarının rehin alınması neticesinde yaşanmış, 444 gün sürmüştür.

bulunmaması hasebiyle darbeden alenen şikâyetçi olunmaması gerektiğini savunmuştur. Askerin taahhüt ettiği Türkiye'de demokrasi restorasyonunun, anayasal reforma ihtiyacı olduğunun altını çizerek, bu hususta ABD'li karar alıcılara Türk askerine karşı emredici ve ders verici olmaktan kaçınmalarını önermiştir (Memo, Henze to Brzezinski, 12 Eylül 1980: 1).

Darbeye yönelik ılımlı yaklaşım, yalnızca Henze'yle ya da Ulusal Güvenlik Konseyi'ndeki çalışma arkadaşlarıyla sınırlı kalmamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Edmund S. Muskie'nin Başkan Carter'a 12 Eylül günü gönderdiği not, Bakanlığın da Henze'yle aynı çizgide bulunduğunu açık bir biçimde göstermektedir:

"... Türk ordusunun demokratik olarak seçilmiş bir hükümetten iktidarı ele alması hususunda ABD'nin endişesini ifade eden bir basın açıklaması yayınladık. Açıklama, aynı zamanda ordunun demokratik bir sistemi restore etme niyetini ifade ettiğini, son yıllarda siyasi terörizmin ve ekonomik sıkıntıların Türkiye'ye musallat olduğunu ve Amerikan mülkiyeti ve vatandaşlarının güvende olduğunu da belirtti. Basın haklı olarak Kore ve Bolivya'daki açıklamalarla bu açıklama arasındaki açık ton farkını not edecektir. Bildiğiniz gibi, Türkiye'de cunta mantalitesi yok" (Memo, Muskie to Carter, 12 Eylül 1980: 1).

Görüldüğü üzere tasnif dışı bırakılan belgeler; ABD'nin sivil hükümetin yanında yer almak adına herhangi bir girişimde bulunmadığını ve daha önce de belirtildiği gibi darbenin gerçekleştirilmesinden memnuniyet duyduğunu gösterir mahiyettedir. Özellikle Henze'nin farklı dönemlere ait notlarında müdahaleyi olumlayan kanaatini koruması, Başkan Jimmy Carter'ın kararları üzerinde bir hayli etkili olduğu kabul edilen Brzezinski'nin de bu kanaati onayladığı sonucuna varmayı mümkün kılmaktadır. Ancak çalışmamızın esas gayesini teşkil eden ABD'nin darbe karşısındaki tutumunu değer-çıkar ikilemi üzerinden tahlil edebilmek için tasnif dışı bırakılan belgeler ışığında bölgede yaşanan değişimlere ve Türkiye'ye biçilen role yakından bakmak gerekmektedir.

1979 yılında hem İran'da Şah'ın devrilmesi hem de Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgaliyle birlikte güç dengesinde Sovyetler lehine yaşanan değişim, ABD'nin Türkiye'ye yaklaşımında da tesirini hissettirmiştir. Örneğin; CIA tarafından Nisan 1980 tarihinde hazırlanan istihbarat raporunda Şah'ın düşmesi neticesinde Türkiye'nin jeopolitik önemiyetinin ve dolayısıyla NATO üzerindeki ağırlığının arttığı açık bir biçimde belirtilmiştir (CIA, Turkey's Relations with Iran..., 1980: 1). Amerikalı politika planlayıcıların Başkan Carter'a sunduğu 'istişâri güvenlik çerçevesi'nde yer alan Türkiye'ye ilişkin ifadeler de CIA'in görüşleriyle benzer mahiyete sahiptir. Örneğin 28 Şubat 1979 tarihli belgede Türkiye; İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün ile birlikte bölgenin 'kilit ülkeler'i kategorisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bölgeye ilişkin hayata geçirilmesi planlanan bu çerçevenin ivme kazanması ve sonraki aşamalarına destek sağlanması amacıyla söz konusu ülkelere Dışişleri Bakanı Cyrus Vance veya Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin seyahat etmesi önerilmiştir (Consultative Security Framework..., 1979: 4). İstişâri güvenlik çerçevesine odaklanan 13 Nisan 1979 tarihli belgede ise, Türkiye'nin adı açıkça zikredilmese de, kilit ülkelere yardımların yapılması, hatta Japonya, Suudi Arabistan ve Avrupa ülkelerinin bu konuda teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Memo, Brzezinski to the Secretary of State..., 13 Nisan 1979: 3).

Türkiye'nin ABD nezdindeki stratejik önemini, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali sonrasında da koruduğu, hatta artırdığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Henze Brzezinski'ye; Türkiye'ye, Japonya'nın 95 milyon dolar (Memo, Henze to Brzezinski, 11 Nisan 1980), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün ise 1,160 milyar dolar (Memo, Henze to Brzezinski, 15 Nisan 1980) yardım sağlayacağını sözünü verdiklerini rapor ederek, bir anlamda 'kilit ülkelere yardım hususu'nun, Türkiye özelinde uygulamaya geçirildiğini göstermiştir. Ancak Türkiye'nin, ABD'nin hayatî çıkarlar olarak addettiği Ortadoğu bölgesi için yükselen önemiyetine işaret eden belki de en somut veriyi, 11 Nisan 1980 tarihli Henze tarafından Brzezinski'ye hitaben kaleme alınan memorandum sunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin İran'a yönelik muhtemel müdahalesine karşı ABD'nin alması gereken tedbirlere odaklanan ve bu çerçevede Türkiye'deki üslerin önemine dikkat çeken notta Henze, Türkiye hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"1970'ler süresince Türkiye ile ilişkilerimizin durumu, yakın zamanda neticelenen DCA'ya (Savunma İşbirliği Anlaşması) rağmen, o ülkenin tesislerinden faydalanma kabiliyetimiz hususunda bizi maalesef sınırlandırdı. Ancak, rehinerin serbest bırakılmasının ve İran'daki cerahatli krizimizin çözümünün bizim için değeri ne kadardır? Buna halihazırda ne kadar harcama yaptık? Gelecek üç ya da dört yıl için Türkiye'ye kesin olarak bağlanan yarım milyar dolarlık askerî yardım, güç modernizasyonu için ihtiyaçlarının karşılanmasında çok faydalı olacak, onları NATO'ya daha sıkı bağlayacak ve Güneydoğu bölgesindeki ittifakı muazzam ölçüde güçlendirecektir. Tahran'a karşı askerî bir harekât hazırlığı için Türk üslerinin kullanılması karşılığında ödenecek (bu) bedel, bana çok yüksek görünmüyor" (Memo, Henze to Brzezinski, 11 Nisan 1980).

Görüldüğü üzere bölgedeki güç dengesini yeniden kendi lehine tesis etmek isteyen ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı yeni bir strateji geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda hem Ortadoğu hem de Batı'nın istikrarının sağlanmasında 'kilit' rol biçtiği Türkiye'den bazı taleplerde bulunmuştur. ABD ile İran arasında yaşanan rehine krizi çözülene dek, İran'a yönelik uygulanan ekonomik yaptırımlara katılma (Am. Embassy Ankara to Secretary State..., 24 Mart 1980), ticarî (Secretary State to Embassy Ankara, Vest-Elekdağ discussion..., 25 Mart 1980) ve diplomatik ilişkilerini kesme gibi İran'a karşı ABD'nin yanında yer aldığını gösteren eylemlerde bulunmasını ve daha önce bahsi geçtiği üzere üslerin kullanılmasına izin vermesini istemiştir. Daha da önemlisi, Kıbrıs uzlaşısının sağlanması ve Yunanistan'ın NATO askerî kanadına geri dönmesine karşı uyguladığı vetoyu kaldırması hususunda ısrarcı bir tutum benimsemiştir (Telegram from Secretary of State Muskie to the Department of State, 25 Haziran 1980). Dönemin sivil hükümetlerinin son derece temkinli yaklaştığı bu talepler⁵, ancak darbe yönetimi döneminde karşılanmıştır.

ABD'nin çıkarları gereği darbeye karşı pozitif bir tutum benimsemesi, değerlerini saf dışı bıraktığının en somut delilidir. Ancak bu durum, ABD'nin darbe öncesinde veya sonrasında değerleri üzerinden hiçbir baskı yaşamadığı manasına gelmemektedir. Tasnif dışı bırakılan belgeler, ABD'nin darbeye giden süreçte, darbe günü ve sonrasında, değerlerine sahip çıktığını göstermek adına algı değişikliğine gittiğini/gitmek zorunda kaldığını göstermektedir.

ABD'nin değerleri üzerinden yaşadığı baskıyı gösteren belgelerin önemli bir kısmını Henze'nin Brzezinski'ye hitaben kaleme aldığı notlar oluşturmaktadır. Darbe öncesine ve darbe gününe ait olan bu notlarda, Henze'nin darbeye ulvi bir nitelik kazandırmaya ve böylelikle Brzezinski aracılığıyla Başkan Carter'ın değerler üzerinden yaşaması muhtemel kaygılarını bertaraf etmeye çalıştığı söylenebilir. Örneğin Henze, 25 Temmuz 1980 tarihli memorandumda, darbenin, demokrasinin yıkılması değil yeniden tesisi için yapılacağını savunmuştur (Memo, Henze to Brzezinski, 25 Temmuz 1980). 12 Eylül günü gönderdiği notlarda ise, General Kenan Evren'in yönetime el koyma nedenlerini açıkladığı konuşmasından hareketle; endişelenmeye gerek olmadığını ve darbeye ilgili yapılacak yorumlarda darbenin, Atatürk adına ve demokratik ilkelerin ve açık toplumun korunması gibi amaçlar uğruna yapıldığına dikkat çekilmesi gerektiğini ifade etmiş, askerî liderliğin halihazırda hükümet sisteminin yeniden yapılandırılması ihtiyacını dile getirdiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Evren'in açıklamasında yer alan "özgür, demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı, toplum ve bireyin refahına, güvenliğine ve huzuruna önem veren" sivil bir yönetim inşa etme söyleminin son derece ümit verici olduğunu ileri sürmüş, mevzubahis ilkeleri onayladıklarını ve bunların hızlı bir biçimde uygulanmasını beklediklerini bir an evvel ifade etmeleri gerektiğini belirtmiştir (Memo, Our Response..., 12 Eylül 1980: 1; Memo, Turkey-General Evren's Speech..., 12 Eylül 1980: 1).

12 Eylül günü ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan basın açıklamasına bakıldığında, Henze'nin önerdiği söylemin izlerine rastlanmakta ve ABD'nin değerleri üzerinden yaşadığı baskıyı hafifletme çabası kolaylıkla gözlemlenmektedir. Zira demokratik bir biçimde seçilen

⁵ Başbakan Bülent Ecevit'in ABD'nin taleplerine temkinli yaklaştığını gösteren örnek için bkz. Letter from Turkish Prime Minister Ecevit to President Carter, 21 Nisan 1979, *FRUS*, 1977-1980, v. XXI, Cyprus, Turkey, Greece, 416.; Başbakan Süleyman Demirel'in ABD'nin taleplerine temkinli yaklaştığını gösteren örnek için bkz. Telegram from Secretary of State Muskie to the Department of State, 25 Haziran 1980, 458-460.

hükümetin iktidardan düşürülmesi hususunda duyulan endişenin ifade edilmesinin hemen ardından, Türk ordusunun işleyen demokratik bir hükümet sistemini yeniden kurma arzusuna ve Türkiye'nin son dönemde yaşadığı siyasî teröre ve ekonomik sıkıntılara atıfta bulunulmuştur. Sonrasında ise ABD'nin, diğer NATO ülkeleriyle birlikte ekonomik istikrarını sağlaması amacıyla Türkiye'ye önemli yardımlarda bulunduğu ve bulunmaya devam edeceği belirtilerek, bir nevi darbe hükümetine değil, Türkiye'nin demokrasisine hizmet edileceği izlenimi verilmeye çalışılmıştır (Department of State, Bulletin, 1980: 50).

Darbe sonrasına ait yazışmalardan hareketle de, ABD'nin Türkiye politikasında demokratik değerlerine söylesel bir biçimde sahip çıkmayı sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Örneğin; Warren Christopher-Turgut Özal görüşmesinin tutanakları ve Carter'ın Evren'e gönderdiği mektup mercek altına yatırıldığında, belgelerin ilk kısımlarında ABD'nin esas olarak demokrasiye verdiği önemi gösteren ve Türkiye'deki darbeyi mücbir sebeplerle ve demokrasiyi tesis etme gayesiyle gerçekleştiği için desteklediğini ima eden ifadelerin kullanıldığı gözlemlenmektedir (Christopher-Ozal Meeting, 29 Eylül 1980; Message President Carter to Genaral Evren, 27 Ekim 1980). Bir başka örneği 23 Eylül 1980 tarihli ABD Dışişleri Bakanlığının, Ankara'daki Büyükelçiliğe hitaben kaleme aldığı not oluşturmaktadır. Notta askerî yönetimden, aralarında "*Türkiye'de demokrasinin ivedi restorasyonu ile sonuçlanacak ... bir zaman çizelgesinin ana hatlarıyla belirtilmesi*" maddesinin de yer aldığı bir dizi talepte bulunulması gerektiği ifade edilmiş, bu taleplerin yerine getirilmesinin askerî yönetime karşı izlenen politikaya yönelik Kongre ve ABD kamuoyundaki desteğin sürdürülmesi ihtimalini arttıracığına inanıldığından bahsedilmiştir (Secretary State to Am.Embass Ankara, 23 Eylül 1980). Belgede geçen 'Kongre ve ABD kamuoyundaki desteğin sürdürülmesi ihtimalini arttıracığı' ifadesi, değerlerin ABD'li politika yapımcılar üzerinde yarattığı baskıyı gösterir niteliktedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada Ortadoğu'da Soğuk Savaş sırasında demokratik yönetimlere karşı düzenlenen bazı darbelere yönelik ABD'nin izlemiş olduğu politikalar; tasnif dışı bırakılan belgeler ve karar alıcıların açıklamaları üzerinden mercek altına yatırılmıştır. İlgili kaynaklar, ABD'nin Türkiye darbesinden memnuniyet duyduğunu, İran darbesini ise bizzat düzenlediğini göstermiş ve böylelikle çıkarları uğruna değerlerini açık bir biçimde saf dışı bıraktığını kanıtlamamızı sağlamıştır. Nitekim ABD, Sovyet nüfuzunun engellenmesini, ulusal çıkarları açısından birincil amacı olarak değerlendirmiş ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine tesis edecek yönetimlerin halk iradesini yansıtmamasıyla ilgilenmemiştir.

Çalışmada ayrıca, ABD'nin demokratik değerleri üzerinden sınırlı da olsa baskılandığı yargısına varılmıştır. Zira belgeler, ABD'nin darbe yönetimlerine en kısa sürede demokrasiye geçmeleri yönünde telkinlerde bulunmak zorunda kaldığını göstermiştir. Dahası çıkarlarıyla uyumlaştırmak adına demokrasi söylemini, dönemin şartlarına uygun olarak iki biçimde yeniden yorumladığını gözlemlememizi sağlamıştır.

Bunlardan ilki; İran darbesinde belirgin bir biçimde öne çıkan, hür dünyanın/demokrasilerin komünizm karşıtlığı ile özdeşleştirildiği yorumdur. Musaddık'ın Sovyetlerle bağlantısının bulunduğu ve komünist parti Tudeh'i tolere ettiği yönünde yürütülen propagandalar hür dünya/demokrasiler ile komünizm karşıtlığı arasında kurulan bağlantının somut örnekleridir. ABD Musaddık'a karşı düzenlenen darbeye, komünizm karşıtlığını bir anlamda demokrasinin muadili olarak sunarak darbenin seçilmiş bir yönetimi devirdiği gerçeğini kamufle etmeye çalışmıştır. Diğeri ise 1980 Türkiye Darbesinde gözlemlediğimiz, darbelerin demokrasinin tesisi için gerçekleştirildiği şeklinde özetlenebilecek yorumdur. ABD'nin çıkarları açısından olumlu gördüğü darbe yönetimini tanımak ve bu yönetimle ilişkilerini ilerletebilmek adına kullandığı ikinci yorumda, darbenin demokrasiye hizmet edeceği yönünde bir algı yaratılmıştır. Demokrasinin gelişebilmesi için istikrarın önemli olduğu ve bu istikrarın darbe yönetimi tarafından sağlanacağı mesajı verilmiştir. Böylelikle darbe yönetimi ile iyi ilişkiler tesis etmenin, darbe yönetimine değil, Türk demokrasisine destek manasına geleceği izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

Ortadoğu darbeleri karşısında ABD'nin benimsediği politikanın birincil kaynaklar ışığında değerlendirilmesi, demokratik değerleri ile çıkarları arasında yaşadığı ikilemi ve buna karşı başvurduğu çözüm yollarını açıklığa kavuşturmamızı sağlamıştır. Mevcut belgeler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, döneme ait yeni belgelerin tasnif dışı bırakılması ve bu konuda yapılacak çalışmaların artmasıyla argümanlarımızın daha da güçleneceği kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (1979). Iran in revolution: The opposition forces. *MERIP Reports*, 75/76, 3-8.

Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. London and New York: Routledge.

Albrecht, H. (2015). The myth of coup-proofing: Risk and instances of military coups d'état in the Middle East and North Africa, 1950-2013. *Armed Forces & Society*, 41(4), 659-687.

American Embassy Ankara to Secretary of State. (1980, March 24). Turkish response to message on economic sanctions against Iran. National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library.

Albright, M. K. (2000). Basın açıklaması: Amerikan-İran ilişkileri. Dış İşleri Bakanlığı Arşivi.

Aslan, Ö. (2019). *The United States and military coups in Turkey and Pakistan: Between conspiracy and reality*. Switzerland: Palgrave Macmillan.

Birand, M. A. (1984). *12 Eylül saat: 04:00*. İstanbul: Karacan Yayınları.

Beard, C. A. (1966). *The idea of national interest: An analytical study in American foreign policy* (2nd ed.). Chicago: Quadrangle Paperback.

Burchill, S. (2005). *The national interest in international relations theory*. New York: Palgrave Macmillan.

Carter, J. (1980). Carter Doktrini. Address by President Carter on the State of the Union Before a Joint Session of Congress, January 23, 1980. *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977-80, vol. I, Foundations of Foreign Policy*.

Central Intelligence Agency. (1953, January 9). National Intelligence Estimate (NIE-75/1). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Central Intelligence Agency. (1951, April 5). Iran's position in the East-West conflict. NIE-6. SECRET, Digital National Security Archive (DNSA).

Central Intelligence Agency. (1952, February 4). National Intelligence Estimate (NIE-46). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Central Intelligence Agency. (1949, November 9). The current situation in Iran. SECRET. Declassified Date: July 21, 1992. Access: DNSA.

Central Intelligence Agency. (1949, June 27). The current situation in Iran. SECRET. Declassified Date: July 21, 1992. Access: DNSA.

Central Intelligence Agency. (1980, April). Turkey's relations with Iran: An intelligence memorandum. CIA-RDP81B00401R000500130008-8.

Conover, P. J., & Feldman, S. (1984). Group identification, values, and the nature of political beliefs. *American Politics Quarterly*, 12(2), 151-175.

Consultative Security Framework for the Middle East. (1979, February 28). TOP SECRET, Donated Historical Material Zbigniew Brzezinski Collection, Geographic File: Southwest Asia/Persian Gulf 2/79-12/79 through 5/80, Box 15, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.

Demirel, T. (2003). The Turkish military's decision to intervene: 12 September 1980. *Armed Forces & Society*, 29(2), 253-280.

Demirel, T. (2012). 12 Eylül'e doğru ordu ve demokrasi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(4), 43-75.

Department of State. (1980, September 12). Bulletin.

Department of State. (2017). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954: Iran 1951-1954*. Washington: United States Government Publishing Office.

Draft Memorandum from the Assistant Secretary of Defense for International Security Affairs (Nash) to the Chairman of the Planning Board of the National Security Council (Cutler), undated. *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Draft Statement of Policy Proposed by the National Security Council. (1951, March 14). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Dukhong, K. (2007). *Core values and public opinion on foreign policy* (Doctoral dissertation). Northwestern University, Illinois.

Eisenhower Doktrini. (1957, January 5). Address by President Eisenhower, Special Message to the Congress on the Situation in the Middle East. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project.

Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO'yla ilişkiler. In B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Vol. I, pp. 522-576). İstanbul: İletişim Yayınları.

Feldman, S. (1988). Structure and consistency in public opinion: The role of core beliefs and values. *American Journal of Political Science*, 32(2), 416-440.

Frankel, J. (1970). *National interest*. London: Palgrave Macmillan.

Gasiorowski, M. (2012). U.S. foreign policy toward Iran during the Musaddiq era. In D. W. Lesch & M. L. Haas (Eds.), *The Middle East and the United States: History, politics, and ideology* (pp. 55-70). Colorado: Westview Press.

- Harris, G. S. (2004). Turkish and American relations since the Truman Doctrine. In M. Aydın & Ç. Erhan (Eds.), *Turkish-American relations: Past, present, and future* (pp. 66-91). London: Routledge.
- Hudson, M. C. (1996). To play the hegemon: Fifty years of US policy toward the Middle East. *Middle East Journal*, 50(3), 329-343.
- Hunt, M. H. (2009). *Ideology and U.S. foreign policy*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S. P. (2011). American ideals versus American institutions. In G. J. Ikenberry (Ed.), *American foreign policy: Theoretical essays* (pp. 220-250). USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Hurwitz, J., & Peffley, M. (1987). How are foreign policy attitudes structured? A hierarchical model. *American Political Science Review*, 81(4), 1099-1120.
- Karwat, M. (1982). Political values as ideas of social needs. *International Political Science Review*, 3(2), 198-204.
- Kertzer, J. D., Powers, K. E., Rathbun, B. C., & Iyer, R. (2014). Moral support: How moral values shape foreign policy attitudes. *The Journal of Politics*, 76(3), 825-840.
- Kinzer, S. (2003). *All the Shah's men: An American coup and the roots of Middle East terror*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Kürkçü, B. (2022). The question of U.S. involvement in Turkish military coups during the Cold War: An analysis via available CIA archives. *Journal of Military History*, 86(1), 110-131.
- Letter from Turkish Prime Minister Ecevit to President Carter. (1979, April 21). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977-1980, v. XXI, Cyprus, Turkey, Greece*.
- McCormick, J. M. (1985). *American foreign policy & process*. Boston: Wadsworth.
- McElroy, R. W. (1989). *Morality and American foreign policy: The role of moral norms in international affairs* (Doctoral dissertation). Stanford University, California.
- McGhee, G. (1990). *The U.S. Turkish-NATO-Middle East connection: How the Truman Doctrine contained the Soviets in the Middle East*. New York: St. Martin's Press.
- Memo, Brzezinski to The Secretary of State, The Secretary of Defense, The Secretary of Energy, The Chairman, Joint Chiefs of Staff Director, Central Intelligence. (1979, April 13).
- Memo, Henze to Brzezinski. (1980, April 11). National Security Affairs, Evening Reports File: 2-5/78 through 7-12/80, Box 6, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.
- Memo, Henze to Brzezinski. (1980, September 12). Our response to military takeover in Turkey. National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.

Memo, Henze to Brzezinski. (1980, September 12). Turkey-General Evren's speech. National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.

Memo, Henze to Brzezinski, 12 Eylül 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.

Memo, Henze to Brzezinski, 15 Nisan 1980, National Security Affairs, Evening Reports File: 2-5/78 through 7-12/80, Box 6, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.

Memo, Henze to Brzezinski, 25 Temmuz 1980, National Security Council Evening Reports File: 11/77-1/78, Box 5, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.

Memo, Muskie to Carter, 12 Eylül 1980, CK 3100518651, SECRET, Date Declassified, Aug 03, 2002.

Memorandum from Director of Central Intelligence Dulles to President Eisenhower, 1 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Memorandum of Discussion at the 135th Meeting of the National Security Council, 4 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Memorandum of Discussion at the 136th Meeting of the National Security Council, 11 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Miller, W. L., White, S., & Wood, P. H. (1998). *Values and political change in postcommunist Europe*. London: Palgrave MacMillan.

Monthly Report Prepared in the Directorate of Plans (Iran: February 1953), tarih belirtilmemiş, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Morgenthau, H. J. (1950). The mainsprings of American foreign policy: The national interest vs. moral abstractions. *The American Political Science Review*, 44(4), 833-854.

Myrdal, G. (1944). *An American dilemma: The Negro problem and modern democracy*. London & New York: Harper & Brothers.

National Security Council Directive on Office of Special Projects, Foreign Relations of United States (FRUS), 18 Haziran 1948.

National Security Council, Report of the National Security Council on the Position of the United States with Respect to Iran, 21 Temmuz 1949, NSC 54, TOP SECRET, Erişim, Digital National Security Archives (DNSA) veritabanıyla sağlanmıştır.

National Security Council, United States Objectives and Policies with Respect to the Near East, 23 Temmuz 1954, NSC 5428, TOP SECRET, Erişim: Digital National Security Archives (DNSA).

National Security Council, US Policy toward the Near East, 4 Kasım 1958, NSC 5820/1, TOP SECRET, Erişim: DNSA.

- Nuechterlein, D. E. (1976). National interests and foreign policy: Conceptual framework for analysis and decision-making. *British Journal of International Studies*, 2(3), 246-266.
- Okur, M. A. (2014). Türkiye-ABD ilişkileri'nin 12 Eylül kavşağı: Amerikan belgeleri darbe hakkında ne anlatıyor? *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(40), 67-93.
- Okur, M. A. (2015). The American geopolitical interests and Turkey on the eve of the September 12, 1980 coup. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 199-222.
- Osgood, R. E. (1953). *Ideals and self-interest in America's foreign relations: The great transformation of the twentieth century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Progress Report to the National Security Council, 20 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.
- Risen, J. (2000, 16 Nisan). How a plot convulsed Iran in '53 (and in '79). *The New York Times*.
- Rosenau, J. N. (1968). National interest. In Sills, D. L. (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (Vol. 11, pp. 36-42). USA: The MacMillan Company & The Free Press.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, Christopher-Ozal meeting, 29 Eylül 1980, Evening Reports File: 11/77-1/78, Box 5, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, Message from President Carter to General, 27 Ekim 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, U.S. relations with Turkey, 23 Eylül 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, Vest-Elekdağ discussion on business with Iran, 25 Mart 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Sönmezoglu, F. (2000). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- The American Paper, FRUS, 1947, vol 5, 575.
- Thompson, K. W. (1973). Moral values and international politics. *Political Science Quarterly*, 88(3), 368-374.
- Thompson, J. A. (2013). Woodrow Wilson. In M. Cox, T. J. Lynch, & N. Bouchet (Eds.), *U.S. foreign policy and democracy promotion: From Theodore Roosevelt to Barack Obama* (pp. 45-62). USA: Routledge.
- Tsanoff, R. A. (1951). Moral principles and national interest. *Ethics*, 62(1), 11-15.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Meclis Araştırması Komisyonu, c.1: 376, Kasım 2012, 561-915.

Uslu, N. (2000). *Türk-Amerikan ilişkileri*. Ankara: 21. yy Yayınları.

Uzgel, İ. (2010). ABD ve NATO'yla ilişkiler. In B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Vol. II, pp. 34-82). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wilber, D. (1954). *Clandestine service history: Overthrow of Premier Mossadeq of Iran (November 1952-August 1953)*.

Williams, R. M. (1968). Values: The concept of values. In Sills, D. L. (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (Vol. 16, pp. 283-287). USA: MacMillan.

Yetkin, Ç. (2011). *Türkiye'de askeri darbeler ve Amerika*. Ankara: Kilit Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****BETWEEN VALUES AND INTERESTS: REVISITING U.S. ENGAGEMENT WITH COLD WAR
COUPS IN THE MIDDLE EAST**

The U.S. attitude toward the coups that occurred in the Middle East during the Cold War has been the subject of many studies. In these studies, the possible influence or connection of the U.S. to these coups has been examined. It has been emphasized that the overthrown governments failed to fulfill the demands of the United States and/or that the coup regimes made decisions favorable to the interests of the United States. While supporting these arguments, this study mainly aims to scrutinize the value-interest dichotomy in the U.S.'s Middle East policy through the coups. More precisely, this study focuses on military coups against democratically elected governments in order to analyze the dilemma between values and interests in the U.S.'s Middle East policy.

Interest and value comprise the two basic concepts of our study. In drawing the semantic boundaries of the concept of value in this study, we were inspired by its close connection with belief systems. Indeed, The American people have consistently supported liberal, democratic, individualistic, and egalitarian ideals throughout American history. These values and ideals, called the American Creed, have formed the core of American national identity since the eighteenth century and have profoundly influenced its foreign policy. Although it has undergone some changes in the course of history, the discourse of democracy, which is based on the idea that people should decide their own future/government, has been important for the United States. The discourse of democracy has been part of the U.S. vision of the world for a short period of time after World War I and uninterruptedly after World War II. Hence, throughout this study, the concept of "value" is associated with the discourse of democracy, and it is accepted that the concept has a positive meaning. The concept of national interest, on the other hand, is used, in this study in its broadest definition, to mean a phenomenon that is solely for the benefit of a nation. The word "benefit" here is crucial as it emphasizes the self-centered nature of the concept of national interest. In the end, it is generally acknowledged that states prioritize the security and welfare of their citizens above everything else, even above the values they defend, when formulating national interests. In our study, the U.S. national interests in the Middle East during the Cold War are used to correspond to the objectives of preventing Soviet influence and, in a related way, supporting Israel, and ensuring access to oil resources.

In this study, the coups in Iran (1953) and Turkey (1980) were chosen as examples to illustrate the value-interest dilemma of the United States in the Middle East in a concrete manner. The most important common feature of the coups is that they were organized against elected governments. Yet, there are different reasons for choosing each case. For example, the Iranian coup was chosen because the United States officially acknowledged that it was the organizer. The coup in Turkey was included in the study because of the special emphasis on the influence of the United States in the studies on this subject. In each coup, answers to the following questions are sought, respectively: What was the extent of the United States' relationship with the coup? Did the U.S. experience any pressure over its values during or after the coup? If so, how did it resolve the situation? In answering these questions, we rely on documents from the National Archives in College Park, Maryland, and the Jimmy Carter Presidential Library in Atlanta, Georgia, as well as Foreign Relations of the United States (FRUS), and the CIA reports available online. In other words, primary sources are the main source of our study. However, secondary literature supporting the primary sources is also utilized.

These sources show that the US welcomed the coup in Turkey and orchestrated the coup in Iran, thereby allowing us to prove that the US explicitly discarded its values for the sake of its interests. The sources also enable us to observe that the U.S. reinterpreted the discourse of democracy in two ways, in accordance with its interests, to reconcile it with the conditions of the period. The first is the interpretation that the free world/democracies are identified with anti-communism, which was prominent in the Iranian coup. The propaganda that Mossadegh had ties with the Soviets and tolerated the communist party Tudeh are concrete examples of the connection between the free world/democracies and anti-communism. In the coup against Mossadegh, the US tries to camouflage the fact that the coup overthrew an elected government by presenting anti-communism as a substitute for democracy. The other is the interpretation, we observed in the Turkish coup, which can be summarized as the coup was carried out for the establishment of democracy. In this interpretation, the message is that stability is important for democracies to thrive and that this stability will be ensured by the coup authority. Thus, the impression is given that establishing good relations with the coup regime will mean support for Turkish democracy, not the coup authority.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Özge YAVUZ			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Değerler Ve Çıkarlar Arasında: Abd'nin Ortadoğu'daki Soğuk Savaş Dönemi Darbeleriyle İlişkisine Farklı Bir Bakış			
Tarih <i>Date</i>	02.06.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	<i>Adı-Soyadı</i> <i>Name - Surname</i>	<i>Katkı Oranı</i> <i>Author Contributions</i>	<i>Çıkar Çatışması</i> <i>Conflicts of Interest</i>	<i>Destek ve Teşekkür (Varsa)</i> <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Özge YAVUZ	% 50	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	
2	Mehmet Akif OKUR	% 50	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1452996

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYE ÜLKELERİNDE VE SIRBİSTAN'DA YENİDEN GÜNDEME GELEN
ZORUNLU ASKERLİĞİN RUSYA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME

Dr. Halil GÜNAY*

* Bağımsız Araştırması

e-posta: hall.gnay@gmail.com

ORCID 0000-0003-1503-7415

ÖZ

Bu çalışma, Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya askeri müdahalesinin ardından Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri ve Sırbistan'da zorunlu askerlik hizmetinin yeniden yürürlüğe girmesinde Rusya'nın etkisini ve rolünü araştırmaktadır. Bu bağlamda çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde zorunlu askerlik, kavramsal bir çerçevede tanımlanmaktadır. İkinci bölümde, AB üye ülkelerde zorunlu askerliğe ilişkin durum tespit edilmektedir. Üçüncü bölümde Rusya'nın Balkanlar'daki yerleşimi hakkında tarihsel bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde AB üyesi ülkelerde, zorunlu askerlik konusunda, Rus kamuoyunda çıkan haberler üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Beşinci bölümde Sırbistan'da zorunlu askerliğin yeniden getirilmesinin nedenleri analiz edilmektedir. Son bölümde ise Rusya'nın Sırbistan'da zorunlu askerliği yeniden uygulamaya koyma hedefleri tartışılmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında dış politika analizi yönteminden ve betimsel yaklaşımdan yararlanılmıştır. Veriler genel olarak yabancı kaynaklardan elde edilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere göre Rus kamuoyunun AB üyesi ülkelerde yeniden gündeme gelen zorunlu askerlik konusunu takip ettiği görülmüştür. Rusya, AB üyesi devletlerin Rus tehdidi ya da yayılmacılığı nedeniyle zorunlu askerliğe geri döndüklerini/dönmek istediklerini tespit etmiştir. Rusya AB üyesi devletlerin bu politikasına, kendi etkisi altında olan Sırbistan aracılığıyla karşılık vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla AB üyesi devletlerde ve Sırbistan'da zorunlu askerliğin yeniden gündeme getirilmesinde, Rusya'nın doğrudan ve dolaylı etkisi ve rolü olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: AB, Sırbistan, Rusya, Zorunlu Askerlik Hizmeti.

Jel Kodları: F550, O1, F540, F520.

AN ASSESSMENT OF CONSCRIPTION IN THE CONTEXT OF RUSSIA IN EUROPEAN UNION
MEMBER STATES AND SERBIA

ABSTRACT

This study explores the impact and role of Russia on the reintroduction of compulsory military service in European Union (EU) member states and Serbia following Russia's military intervention in Georgia and Ukraine. In this context, the study consists of six chapters. The first section defines conscription in a conceptual framework. In the second part, the situation regarding conscription in the member states of the EU is determined. The third section provides historical information about Russia's settlement in the Balkans. In the fourth chapter, an evaluation is made based on the news in the Russian public opinion about conscription in the member states of the EU. The fifth section analyzes the reasons for the reintroduction of conscription in Serbia. The last section discusses Russia's objectives in reintroducing conscription in Serbia.

The study utilized the foreign policy analysis method and descriptive approach within the scope of qualitative research method. The data were generally obtained from foreign sources. According to the data obtained in the study, Russian public opinion followed the issue of compulsory military service, which came back to the agenda in the EU member states. Russia has determined that the member states of the EU have returned/want to return to conscription due to the Russian threat or expansionism. Therefore, Russia has tried to respond to this policy of the EU member states through its satellite state Serbia in the Balkans. Therefore, it has been seen that Russia has a direct and indirect influence and role in the reintroduction of compulsory military service in the EU member states and Serbia.

Keywords: EU, Serbia, Russia, Compulsory Military Service.

Jel Codes: F550, O1, F540, F520.

Geliş Tarihi/Received: 14.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 21.05.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Günay, H. (2024). "Avrupa Birliği Üye Ülkelerinde Ve Sırbistan'da Yeniden Gündeme Gelen Zorunlu Askerliğin Rusya Bağlamında Değerlendirme". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 213-225..

GİRİŞ

Balkan Yarımadası, Slav ülkeleri olan Sırbistan, Kosova, Kuzey Makedonya, Karadağ, Slovenya, Bosna Hersek, Hırvatistan ve Bulgaristan'ın yanı sıra Arnavutluk, Romanya ve Yunanistan'ı da kapsamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Trakya bölgesi de Balkan topraklarına dahildir. Bu ülkelerin hepsi ya Avrupa Birliği (AB) üyesi ya da aday ülke konumundadır.¹ Dolayısıyla Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar'daki gücünü kaybetmiştir. Rusya, Balkanlar'daki güç kapasitesini yeniden artırmak için Sırbistan üzerinden bir oyun oynamaktadır. Rusya bu oyunda Sırbistan'ı kendi merkezinde tutarak, onun Avrupa'da kendi lehine hareket etmesini sağlamaktadır. Sırbistan, Panславизм ideolojisi çerçevesinde Rusya'nın da desteğiyle bölgeyi istikrarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Sırbistan, Bosna Hersek'teki Sırp entitesinde ve Kosova'daki Sırp bölgesinde sık sık yapay sorunlar yaratarak bölgede güvenlik endişesi yaratmaktadır. Sırbistan'ın yarattığı suni sorunlardan biri de, Sırbistan'ın zorunlu askerlik hizmetini tekrardan gündeme taşımıştır.

Rusya'nın jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli eski Sovyet ülkeleri olan Gürcistan ve Ukrayna'ya yönelik sert güç politikası, AB üyesi ülkeleri zorunlu askerlik konusu başta olmak üzere savunma kabiliyetlerini geliştirmeye zorlamıştır. Çünkü AB üye ülkeler Rusya'nın yayılcı politikasını kendi ulusal güvenliğine tehdit olarak görmüştür. İsrail'in Gazze'ye saldırısı, Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş ve Sırbistan ile Kosova ve Bosna Hersek arasında derinleşen çatışma gibi bir dizi olay, Avrupa kıtasındaki barış ortamının değişebileceğini göstermiştir. Bu nedenle AB'ye üye ülkeler, hem Rusya hem de küresel olaylar etkisiyle güvenlik endişesi yaşamıştır. Sonuç olarak AB üye ülkeler, zorunlu askerliği getirmiş veya zorunlu askerliği tartışmaya başlamıştır.

"İnsanı yaşat ki devlet yaşasın (Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye Nasihatı)" ifadesi, siyasi organizasyonların uzun vadede ayakta kalabilmesi için bireylerin can ve mal güvenliği ortamında yaşaması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda askerlik hizmeti, bireyin güvenliği için en önemli araçlardan biridir. AB üyesi devletlerden bazıları, Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya askeri müdahalesinin ardından kendi bekaları için zorunlu askerlik hizmetini, içlerinde yaşayan insanların güvenliği temelinde yeniden yürürlüğe koymuştur. Ayrıca bazı AB üyesi devletler de, zorunlu askerlik hizmetini yeniden uygulamaya koymak için çaba sarf etmektedir. Rusya ise, AB üyesi ülkelerdeki asker sayısının niceliksel olarak artmasından rahatsız olmuş ve AB ülkelerinin bu adımı karşılık olarak Rusya'nın Avrupa'daki etkisinin devam ettiği Sırbistan üzerinden bir oyun kurmuştur. Dolayısıyla Sırbistan, Rusya'nın çıkarları ve hedefleri doğrultusunda 2011 yılında kaldırmış olduğu zorunlu askerlik hizmetinin geri dönmesi için adımlar atmıştır.

Bu çalışma, AB üye devletler ile Rusya'nın uydu devleti Sırbistan arasındaki zorunlu askerlik kavramı bağlamında asker sayısını artırmaya yönelik karşılıklı çabanın nedenlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, Sırbistan'ın zorunlu askerliği yeniden uygulamaya geçirme çabasının Rusya'nın talebi üzerine gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın önemi, Türk literatüründe, AB üye devletlerde zorunlu askerliğin yeniden getirilmesine ilişkin herhangi bir araştırmanın bulunmamasıdır. Bununla birlikte AB üye ülkelerde zorunlu askerliğin geri getirilmesi açısından, Rusya ile Sırbistan arasındaki bağlantıya ilişkin başka bir araştırmaya rastlanmamakta ve literatürde böyle bir araştırma planının olmaması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın temel problemi, AB üyesi ülkelerde ve Sırbistan'da zorunlu askerlik hizmetinin yeniden gündeme getirilmesini anlamaya çalışmaktır. Çalışmanın iki ana problem cümlesi bulunmaktadır. Bu problem cümleleri, AB üyesi ülkelerde ve Sırbistan'da zorunlu askerlik hizmetinin ortaya çıkış nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışma, "Rus kamuoyunda, AB üyesi devletlerin zorunlu askerlik hizmetine ilişkin bir gündem oluşmuş mudur?" ve "AB üyesi devletlerin zorunlu askerlik hizmetini başlatması, Rusya'nın Balkanlardaki uydu devleti Sırbistan üzerinden farklı bir cephe mi açmıştır?" sorusuna cevap aramaktadır.

¹ Kosova dışında

Bu çalışma, AB üyesi ülkelerde ve Sırbistan'da zorunlu askerliğin yeniden gündeme getirilmesinde Rusya'nın etkisini ve rolünü nitel araştırma yöntemiyle analiz etmektedir. Ayrıca söz konusu yöntem kapsamında dış politika analiz yöntemi ve betimsel yaklaşımdan da yararlanılmaktadır.

Çalışmada dış politika analiz yöntemi, AB üyesi ülkelerin ve Sırbistan'ın zorunlu askerliği yeniden gündeme getirme nedenlerini ve bu nedenlerin dış politikaya yansımaları ortaya koymak için kullanılmıştır. Ayrıca AB üyesi ülkelerin Rusya ile ve Sırbistan'ın hem AB hem de Rusya ile olan ilişkilerini zorunlu askerlik bağlamında analiz etmek için betimsel yaklaşımdan da yararlanılmıştır.

Çalışmanın evreni AB üye ülkeleri, Sırbistan ve Rusya'dan oluşmaktadır. Örneklem olarak ise Avrupa kıtasında zorunlu askerliğin yeniden getirilmesiyle ortaya çıkan durumlar analiz edildiği için "tipik vaka örnekleme" kullanılmaktadır.

Çalışmada Rusya kamuoyunda yayımlanan haberler ve makaleler başta olmak üzere araştırma sorusunu cevaplamak ve hipotezleri ispatlamak için genel olarak ikincil kaynaklar çerçevesinde yabancı literatür taraması ile veriler toplanmıştır.

1. Zorunlu Askerlik Kavramı

Zorunlu askerliğin temelinde askerlik hizmeti² kavramı yatmaktadır. Dolayısıyla, ilk önce askerlik hizmeti kavramını açıklamamız gerekmektedir. Bu bağlamda askerlik hizmeti, bir devletin ulusal çıkarlarını ve bekalarını, ayrıca vatandaşlarının canlarını ve mallarını da korumak için yapılmaktadır. Bununla birlikte askerlik hizmeti her devlette kadın/erkek, yaş sınırlılığı ve eğitim süresi farklılık gösteren mesleki veya meslek dışı icra edilen bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Bolluca, 2017, s. 21). Zorunlu askerlik ise askerlik hizmeti kavramı bağlamında yükümlülük ve zorunlu devlet hizmeti olarak bir devletin kanun çıkartmasıdır (Özgen, 2006: 11). Başka bir ifade ile zorunlu askerlik, bir kişinin askerliğe gidip gitmeme konusunda gönüllük esasına dayalı seçim yapmasına olanak tanımayarak, bu kişinin kanunlar ile yükümlülük altına girmesidir.

Zorunlu askerlik hizmeti terimi, Fransız devrimi sonrası ortaya çıkmış ve dolayısıyla ilk zorunlu askerlik hizmeti uygulayan siyasi örgütlenme Fransa'da görülmüştür. Bu bağlamda, 1789 sonrası Fransa'da sağlıklı olan ve askeri silahlar kullanabilme yeteneğine sahip tüm erkekler yükümlülük esasına dayalı olarak ülkenin kolluk kuvvetlerine katılmıştır. Zorunlu askerlik özellikle 19 ve 20. yüzyılda siyasi örgütlenmelerin güvenliğini sağlamak adına oluşturulmuş bir asker sayısı arttırma biçimidir (Uğurateş, 2004: 22).

Fransız İhtilali sonrası Avrupa'da milliyetçilik düşüncesi hızlı bir şekilde yayılmış ve bununla bağlantılı olarak siyasi örgütlenmelerde yurttaş kimliğinin oluşması ile zorunlu askerlik hizmetinin yaygınlaşması ortaya çıkmıştır (Özgen, 2006: 13).

Zorunlu askerlik hizmetinin yaygınlaşması modern askerlik kurumunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle modern askerlik kurumunun oluşumunda ilk adım, 1808 yılında Prusya'da subayların atanması ve barış/savaş zamanındaki görev ve sorumluluklarının ayrılması hakkında çıkarılan kararname ile atılmıştır (Huntington, 2004: 41). Dolayısıyla Prusya, Avrupa'nın geri kalanı için bir model haline gelen evrensel askerlik hizmeti ilkesine dayalı bir zorunlu askerlik sistemi geliştirmiştir.

Büyük Britanya, Avrupa'da yaygınlaşan zorunlu askerlik hizmetini Birinci Dünya Savaşı'na kadar uygulamamıştır. Büyük Britanya'nın zorunlu askerlik uygulamasını reddetmesinin nedeni, askerlik hizmetinin gönüllülük esasına dayandığına inanmasıdır. Ayrıca Büyük Britanya, deniz gücü olduğu için, kara kuvvetlerinden ziyade donanmaya öncelik vermiştir. Ancak Birinci Dünya

² Ülkeler asker sayısını arttırmak için farklı modeller geliştirmiştir. Bu modeller arasında paralı askerlik, profesyonel askerlik ve özel askeri şirketler yer almaktadır. Paralı askerlik, uyuşu ne olursa olsun bir askerin, ücreti ödeyen kuruluşun güvenliğini sağlamak için belirli bir ücret karşılığında hizmet etmesidir. Profesyonel askerlik, bir askerin maddi kazanç elde etmek amacıyla bir meslek çerçevesinde sadece kendi ülkesi için görev yapmasıdır. Özel askeri şirketler silahlı çatışma ile bağlantılı olarak askeri hizmetler sağlayan kâr amacı güden ticari kuruluşlardır. (Cenk Özgen, (2011). "Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Profesyonelleşme Çalışmaları," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (1): 195. Ahmet Hamdi Topal, (2011). "Uluslararası Hukuk Açısından Özel Askerî Şirketler ve Şirket Çalışanlarının Statüsü," *AUHFD* 60(4): 967.)

Savaşı sırasında Büyük Britanya 1916 yılında zorunlu askerliği kabul etmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından Büyük Britanya zorunlu askerlik hizmetine son vermiş, ancak İkinci Dünya Savaşı tehdidiyle karşı karşıya kalınca tekrar geri dönmüştür (Tikkanen, 2024).

Zorunlu askerlik, 19. ve 20. yüzyılda ülke vatandaşlarına yükümlülük çerçevesinde ahlaki sorumluluk anlayışı algısı ile ülke savunması amacıyla verilmiştir. Bu görev, her ülkede farklı koşullara ve usullere göre tasarlanmıştır. Başka bir ifade ile, bir ülkede kadın ve erkek ayrımı yapılmazken, diğer bir ülkede sadece erkekler zorunlu askerlik kapsamında yükümlü kılınmıştır. Ayrıca yaş sınırlılığı ve eğitim süresinde de ülkeler arasında farklılıklar söz konusu olmuştur (Akyürek, 2013: 27).

Zorunlu askerlik hizmeti, insanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda gelişmiş ve bu doğrultuda farklı dönemlerde meslek veya bilim olarak algılanmıştır. Dolayısıyla ülkeler, askerlik hizmetini özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde profesyonel askerliğe dönüştürmek için çaba içerisine girmiş olsa da, uluslararası sistemin anarşik olmasından kaynaklı olarak birçok ülke zorunlu askerlik hizmetinden ya vazgeçmemiş ya da bu hizmete geri dönmüştür. Ülkelerin zorunlu askerlikten vazgeçmemesinin veya bu hizmetten geri dönmemesinin üç temel nedeni vardır. Bunlardan ilki, yurttaşların milli bilincini ve vatan hassasiyetini kaybettirmemektir. İkincisi, savaş öncesi ve sürecinde göreve hazır olmalarını sağlamaktır. Sonuncusu ise, asker sayısını nicel olarak güçlendirerek uluslararası sistemde caydırıcı bir güç unsuru olarak kullanmaktır (Semiz, 2019: 3-6).

1990'lı yılların başında iki kutuplu sistemin sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin lağvedilmesi ile Avrupa'da Rus tehdidi ortadan kalkmıştır. Bundan dolayı da AB üye ülkeler (Güney Kıbrıs Rum kesimi dışında) zorunlu askerlik hizmetini ortadan kaldırarak, profesyonel orduya geçmiştir. Ancak Rusya'nın Putin dönemi ile tekrardan güçlenmesi ve devamında eski Sovyet ve Slav ülkelerinde güç kapasitesini arttırmaya çalışması, Avrupa ülkelerinin güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. AB üye ülkelerinde ortaya çıkan bu güvenlik sorunu algısı, bazı AB üye ülkelerinin zorunlu askerlik hizmetine geri dönmesine neden olurken, bazılarında ise zorunlu askerliğe geri dönmek için kamuoyu ve kanuni ortam oluşturulmasını mecburi hale getirmiştir.

2. Avrupa Birliği Üye Ülkelerinde Askeri Hizmet ile İlgili Bir Değerlendirme

AB üye ülkelerinde tek tip askeri hizmet yerine getirme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile her ülke kendi vatandaşlarını cinsiyet, yaş aralığı ve zorunlu/gönüllü olmak üzere kurallar koyarak askere almaktadır. Çalışmanın bu kısmı iki alt bölüme ayrılmaktadır. Birinci alt bölümde, AB üye ülkelerinden zorunlu askerliği yeniden kabul etmiş olan ülkeler ele alınmaktadır. İkinci alt bölümde, zorunlu askerlik hizmetini kaldıran AB üye ülkeleri irdelenmektedir.

2.1 Zorunlu Askerlik Hizmetini Yeniden Kabul Eden AB Üyesi Ülkeler

Norveç, İsveç ve Danimarka ulusal güvenliğini nicel olarak güçlendirmek adına zorunlu askerlik çerçevesinde hizmete çağrılan sivil insanların sayısını artmıştır. İlk olarak Norveç, 2015 yılında cinsiyet ayrımı yapmadan 18 yaşını bitiren, fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı olan, 19-44 yaş arası kişilerin zorunlu askerlik hizmeti yapmasına karar vermiştir. Norveç, bu kararla her yıl yaklaşık olarak dokuz bin kişiyi, 19 ay sürecek zorunlu askerlik hizmeti eğitimi almayı hedeflemiştir (Belorustseva, 2023).

İsveç zorunlu askerliği 2010 yılında kaldırmış, ancak yedi yıl sonra 2017 yılında benzer bir kararı uygulamaya koymuştur. Bu karar ile 18-47 yaş arası erkek ve kadınların farklı kuvvet komutanlıklarında, 7 ile 15 ay arası askerlik yapmaları planlanmıştır. Daha sonra zorunlu askerliğini tamamlayan İsveç vatandaşları, 47 yaşına kadar yedek asker olarak sayılmıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı sonrası İsveç her yıl sekiz bin askerin orduya katılması hedeflenmiştir. Zorunlu askerliği reddedenlere ise, kamu görevi ile zorunlu askerliği tamamlama imkânı verilmektedir (The World Factbook, 2024).

Danimarka'da ise zorunlu askerlik kararında sadece erkekler mecburi kılınmış ve kadınlara da gönüllülük esası üzerinden hizmet etme imkânı tanınmıştır. Danimarka'da dört ay askerlik eğitimi ve askerliğe 18-30 yaş aralığı sınırı getirilmiş (Belorustseva, 2023).

Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nde zorunlu askerlik hiçbir zaman kaldırılmamıştır. Erkekler için zorunlu olan bu askeri hizmet, 18 ile 50 yaş aralığında olan kişileri kapsamaktadır. Ayrıca çifte vatandaşlık ve Kıbrıs kökenli tüm yabancılar için gönüllük esasına dayalı askere alınma koşulu da yer almaktadır (The World Factbook, 2024).

Litvanya, zorunlu askerliği 2008 yılında kaldırmıştır. Ancak, Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a ve 2014 yılında Ukrayna'ya askeri müdahalesi sonrası 2015 yılında zorunlu askerlik tekrar başlamıştır (Kırıcı, 2019). Bu yeni zorunlu askerlik sürecinde Litvanya, 19-26 yaş arasındaki Litvanyalı erkekleri dokuz ay boyunca askeri eğitime tabi tutmayı planlamıştır. Ayrıca bu planda, 2027 yılında eğitim süresinin altı aya indirilmesi hedeflenmiştir (Vishnevsky, 2023).

Finlandiya'da hizmet süresinin görev türüne bağlı olmak üzere, 18 yaşından gün almış tüm erkekler, 5-12 ay arası orduya hizmet etmektedir. Ayrıca 18-29 yaş arası kadınlara orduya hizmet etmek için gönüllü olma imkânları tanınmaktadır. Zorunlu askerlik hizmetini orduda geçirmek istemeyen vicdani retçiler³ için, 8,5 veya 11,5 ay süren askerlik dışı hizmet yapma seçeneği de bulunmaktadır (The World Factbook, 2024).

Letonya, 2004 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılımı sonrası, zorunlu askerlik hizmetini kaldırmıştır. Ancak, Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri nedeniyle AB üye ülkelerinin tekrardan zorunlu askerlik hizmetini canlandırması, Letonya'da da bu zorunlu askerlik hizmetinin geri getirilmesi konusunun tartışılmasına neden olmuştur. Tartışılmasındaki en önemli etken Letonya'da yaklaşık olarak 7.500 profesyonel askeri personel ve 1500'e yakın NATO askeri bulunmasıdır. Dolayısıyla Letonya'nın asker sayısının nicel olarak çok düşük olması nedeniyle, Letonya hükümeti zorunlu askerlik hizmeti ile ilgili bir yasayı onaylamıştır (IA Krasnaya Vesna, 2022). Bu yasa taslağı Mart 2023'te yürürlüğe girmiştir. Yasaya göre 11 ay sürecek olan zorunlu askerlik eğitimi, 18-27 yaş aralığında Letonyalı erkekleri kapsamıştır (Vishnevsky, 2023).

Estonya'da kadınlar ve erkekler zorunlu askerlik uygulamasına girmektedir. 18-28 yaş aralığındaki Estonya vatandaşları, sekiz ile 11 ay askerlik eğitimi almaktadır. Bu eğitim sırasında askerler, gerekli temel bilgileri edinmektedir (Republic of Estonia Defence Force, 2022).

Yunanistan'da kadınlar zorunlu askerlik yapmamaktadır. Kara Kuvvetlerinde sekiz, diğer kuvvet komutanlıklarında ise bir yıl askerlik eğitimi alan Yunan erkekleri, 19 ile 45 yaş aralığında bu zorunlu görevi ifa etmektedir (Hellenic Republic, 2024).

İsviçre'de erkekler 16 yaşından itibaren askerlik eğitimi almaya başlamaktadır. 30 yaşına kadar 245 gün askerlik yapan İsviçreli erkekler, daha sonra on yıl içerisinde altı kez 19 günlük periyodlar ile askerlik yaparak zorunlu hizmetlerini tamamlamaktadır (Swiss Military Service, 2024). Vicdani retçilere ise askerlik hizmeti yerine 390 günlük kamu hizmeti görevi yapma imkanı verilmiştir (The World Factbook, 2024). Avusturya'da ise 18 yaşını doldurmuş erkekler 35 yaşına kadar altı aylık bir süre için zorunlu askerlik hizmetine çağrılmaktadır. Avusturyalı erkekler altı aylık askerlik hizmetini kabul etmezlerse, onların dokuz aylık sivil/kamu hizmeti görevi yapmalarına olanak tanınmıştır (Crewe, 2023).

2.2 Zorunlu Askerlik Hizmetini Kaldıran AB Üyesi Ülkeler

Almanya'da 2011 yılında zorunlu askerlik hizmeti kaldırılmıştır. 2023 verilerine göre Almanya silahlı kuvvetlerinde, 185 bine yakın askeri personel ve 80 binin üzerinde sivil çalışan bulunmaktadır. Yaklaşık 265 bin asker ve sivil personel ile Almanya, AB üye ülkeler çerçevesinde Fransa'dan sonra AB'nin ikinci büyük ordusu durumundadır. Özellikle Rusya ve Ukrayna savaşının devam etmesi üzerine Almanya'da zorunlu askerlik konusu tekrardan tartışılmış ve tartışmaların sonucunda zorunlu askerliğin kabul edilmesi için Alman Şansölyesi Olaf Scholz'a kanun taslağı gönderilmiştir. Scholz, bu kanun teklifini kabul etmemiş ve dolayısıyla taslak yasalaşmamıştır (Vishnevsky, 2023).

³ Vicdani ret kavramı, bireyin dini inançları, siyasi görüşleri ve ahlaki değerleri nedeniyle askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddetmesidir. (Şeniz Anbarlı Boztaş, (2011). " Türkiye'de Vicdani Ret Tartışmalarının Toplumsal ve Hukuki Boyutları," *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1(1): 152).

Romanya, 2006 yılında zorunlu askerlik hizmetini kaldırmıştır (The World Fastbook, 2024). Askerlik hizmetine geri dönmek amacıyla 2015 yılında bir girişimde bulunmuş, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Romanya, zorunlu askerliği yeniden uygulamaya koymak için bu girişimleri sürekli olarak güncel tutmuştur. Bu çerçevede eski bir emekli general olan Romanya Başbakanı Nicolae Ciuca, sadece Romanya'nın değil, AB üye ülkelerinin de toplu olarak zorunlu askerlik hizmetine geçmesi gerektiğini vurgulamıştır (Orban, 2023).

Fransa'da erkekler için zorunlu askerlik aşamalı olarak 1997 yılında kaldırmıştır. 1997'den yaklaşık 20 yıl sonra Fransa, yeniden zorunlu askerlik hizmetinin uygulanmasını tartışmaya başlamıştır. Bu tartışmalar sonucunda Macron 2017 yılı seçim kampanyasında, zorunlu askerlik hizmeti için Fransız gençlerinin, iki hafta zorunlu ve iki hafta gönüllülük esasına dayalı olarak ilk yardım ve diğer temel beceriler eğitimi almasını önermiştir (Fransa 24, 2019). Ayrıca 15-17 yaş aralığındaki gençlerin bir ay boyunca zorunlu askerlik eğitimi almaları mecburi hale getirilmeye çalışılmıştır (Walter, 2023).

Hollanda'da profesyonel askerliğe geçiş 1997 yılında tamamlanmıştır. Hollanda, profesyonel askerliğe geçtikten sonra zorunlu askerlik hizmetini aynı yıl sonlandırmıştır. Ancak, Hollanda'da yaklaşık on bine yakın askeri personelin olması nedeniyle zorunlu askerliğin tekrardan geri getirilme olasılığı değerlendirilmektedir (Vishnevsky, 2023).

Slovenya'da ve Slovakya'da zorunlu askerlik hizmeti 2003 ve 2004 yılında kaldırılmıştır. Ancak her iki ülkede de gönüllük esasına dayalı askerlik yapma imkânı verilmiştir. Bu imkândan kadınlar da yararlanmıştı (The World Fastbook, 2024).

Polonya, AB içerisine dahil olmasından altı yıl sonra profesyonel bir ordu oluşturulmuştur. Profesyonel ordu oluşturmasının ardından Polonya, 2010 yılında zorunlu askerlik hizmetini kaldırmıştır (NFP, 2022). Ancak, jeopolitik konumu ve tarihi sebeplerden dolayı yaklaşık 300 bin kişilik ordu kurmayı planlayan Polonya, zorunlu askerlik hizmetine geri dönmeyi amaçlamaktadır (The World Fastbook, 2024).

Hırvatistan'da zorunlu askerlik hizmeti, 2007 yılında kaldırılmıştır. Dolayısıyla 2013 yılında AB içerisine dahil olan Hırvatistan, AB'ye üye olmadan önce zorunlu askerlik hizmetini sonlandırmıştır. Hırvatistan yaklaşık 15 bin kişilik askeri bir orduya sahiptir. Ülke nüfusuna göre bu sayının çok az olması, Hırvatistan'da zorunlu askerlik hizmetini yeniden gündeme getirmiştir (Radojević, 2022, s. 3).

Bulgaristan'da, Hırvatistan gibi zorunlu askerlik hizmetini 2007 yılında kaldırmıştır. Ancak, Bulgaristan askeri personel ihtiyacının ortaya çıkması nedeniyle, öncelikle 16 Aralık 2020 tarihinde gönüllük esasına dayalı bir sistem getirmiştir (The Sofia Globe, 2020). Rusya'nın Ukrayna'ya 2022 yılında tekrardan askeri güç kullanması sonrası, Bulgaristan yeniden zorunlu askerlik hizmetini gündeme almıştır.

Belçika, Çekya, İrlanda, Macaristan, Lüksemburg, İtalya, Malta'da zorunlu askerlik yoktur. İspanya ve Portekiz, zorunlu askerlik hizmetini 2001 ve 2004 yılında kaldırmıştır. Her iki ülkede de gönüllük esasına dayalı askerlik yapma imkânı tanınmıştır. Eğer gönüllü askerlikte yeterince sayıya ulaşılamazsa, zorunlu askerliğe dönüş söz konusudur (The World Fastbook, 2024).

İki kutuplu sistemin sona ermesi ve AB'nin genişleme politikası çerçevesinde yeni ülkeleri AB içerisine dahil etmesinden dolayı, Avrupa kıtasında güvenlik tehdidi sonlanmıştır. Güvenlik tehdidinin sona ermesiyle Avrupa'da birçok ülke zorunlu askerliği peyderpey ortadan kaldırmış ve zorunlu askerliğin yerine profesyonel askerliğe geçmiştir. Ancak, Rusya'nın ilk önce Gürcistan'a daha sonra ise Ukrayna'ya uygulamış olduğu sert güç politikası, AB üye ülkelerin hem askeri teçhizatlarının modernleştirilmesi ve güçlendirilmesi hem de askeri kışlalardaki askeri sayının nicel olarak artırılmasına yol açmıştır (IA Krasnaya Vesna, 2022). Ayrıca Rusya sınırına yakın olan ülkeler başta olmak üzere AB üye ülkeler, askeri teçhizat konusunda nicel olarak güçlendirilmeye çalışılsa da, askeri personel olarak sayının yetersiz olduğunun farkına varılmıştır. AB üye ülkeler zorunlu askerliği, bu yetersizliğe çözüm olarak ortaya çıkarmıştır (Ru Euronews, 2023).

3. Rusya'nın Panslavizm İdeolojisi ile Balkanlara Yerleşmesi ve Balkanlardaki Son Durumu

Rusya'da Panslavizm, Avrupa'daki 1812 Vatansever Savaşı'nın ardından çok uluslu imparatorlukların yayılması ile ortaya çıkmış ve ulusların kendi kaderini tayin etme fikri o dönemlerde gelişmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus Çarlığı güçlendikçe Slav halkları, ulusal egemenliklerini ve bağımsızlıklarını kazanmak için Moskova'nın desteğine ihtiyaç duymuştur. Rusya, Slav halklarının talebine olumlu cevap vermiş ve Balkanlardaki Slav halkları başta olmak üzere Avrupa'daki Slavları desteklemiştir (Nikolaevich vd., 2021: 3-4).

Rusya, Balkanlardaki Slav halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtma adımını, 1875 yılında Hersek'te başlatmıştır. Türklerin sözde Hristiyanları katletmesi iftirası ile Hersek'teki Hristiyanları ayaklandırmaya çalışmış ve bu ayaklanma başarı ile sonuçlanmıştır. Sırbistan, Hersek'teki bu ayaklanmayı "ulusal devrim" in başlangıcı olarak algılamış ve Bosna Hersek'in Sırbistan'a bağlanması için adımlar atmıştır. Bu adımların sonucunda Sırbistan, Karadağ'ı da yanına alarak 18 Haziran 1876'da Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Bu savaş ilanı sonrası Rus Çarlığı, askeri teçhizat ve sağlık malzemeleri başta olmak üzere Sırlara birçok yardım sağlamıştır. Rus Çarlığı, sadece Slav halklarına destek vermemiş, ayrıca 12 Nisan 1877 yılında Osmanlı'ya savaş açmıştır. Netice olarak Rusların Balkan coğrafyasına postallarını basması sonrası, Panslavizm ideolojisi bazı dönemlerde zayıflamış olsa da, Rusya Balkanlardaki Slav halkları üzerindeki etkisini kaybetmemiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde AB, Balkanlarda Sırbistan dışındaki diğer Slav devletlerinde güç kapasitesini arttırmıştır (Grigorievich, 2014: .8-13).

Bu bağlamda Rusya, yaklaşık iki asırdır Balkanlarda yaşanan siyasi süreçlerde aktif rol oynamıştır. Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın Balkanlara olan ilgisi, siyasi durumu ve gücüne bağlı olarak değişmiş ve bu durumun değişmesinin nedeni ise AB'nin o bölgelere uygulamış olduğu genişleme ve doğu ortaklığı girişimi politikasının etkisi olmuştur. Dolayısıyla Rusya'nın Balkanlar'daki politikasında geline bu aşamaya ilişkin çok sayıda çalışma yapılmıştır. Genel olarak bu çalışmalarda, AB özelinde Batı Blok'unun Rusya'yı Balkanlardan çıkarma hedefinin bulunduğu, Rusya'nın Balkanlar'daki etkisinin zayıfladığı, Balkanların Ruslara ait olduğu ve Rusya'nın Balkan politikalarının bölgeyi istikrarsızlaştırdığı ortaya çıkmıştır (Khudoley ve Koloskov, 2021: 90).

4. AB Üyesi Ülkelerde Zorunlu Askerlik Konusunda Rus Kamuoyunda Yayınlanan Haberler

IA Krasnaya Vesna, 9 Eylül 2022 tarihinde El Periódico gazetesine atıf yaparak Avrupa ülkelerinin zorunlu askerlik hizmetini yeniden canlandırmasında, Rus yayımlarından kaynaklı güvenlik kaygısının etkisi olduğu vurgulanmıştır (IA Krasnaya Vesna, 2022).

Ru Euronews, 4 Eylül 2023 tarihinde yayımlanmış olduğu makalede, zorunlu askerliğin Rus saldırganlığına karşı mücadelede nasıl bir etki ve ne gibi sonuç ortaya çıkaracağı tartışılmıştır. Ayrıca bu makalede, "Zorunlu askerlik ters etki mi yapacak, yoksa bölgenin korunmasına yardımcı mı olacak?" sorusuna cevap aranmıştır (Ru Euronews, 2023).

RG RU, 4 Temmuz 2023 tarihinde Anna Belorustseva tarafından kaleme alınan yazıda, "Avrupa ülkeleri neden zorunlu askerlik hizmetini yeniden canlandırılmak istiyor?" sorusuna cevap aramıştır. Belorustseva, özellikle AB üye ülkelerin büyük çoğunluğunun zorunlu askerliğe geçtiğini belirtmiş ve bunun nedeni olarak AB üye ülkelerinin güvenlik kaygısı yaşamasını göstermiştir. Dolayısıyla AB üye ülkelerinin zorunlu askerlik hizmetini onayladıklarını tespit etmiştir (Belorustseva, 2023).

Prof By, 14 Haziran 2023 tarihinde Ivan Vishnevsky tarafından kaleme alınan yazıda Almanya, Letonya, Litvanya, Polonya, Hollanda, İsveç ve Fransa'daki zorunlu askerlik ile ilgili durumu ortaya sunarak, "Zorunlu askerlik AB üye ülkelerde yeniden uygulamaya koyulacak mı?" sorusuna yanıt aramıştır. Vishnevsky göre, AB üye ülkelerin çoğunluğunun zorunlu askerlik hizmetine geçeceğini vurgulamıştır (Vishnevsky, 2023).

Netice olarak Rusya kamuoyu, AB üye ülkelerin zorunlu askerlik ile ilgili süreçlerini takip etmiştir. Rusya kamuoyu, AB üye ülkelerin zorunlu askerliğe geçmesini üç temel nedene bağlamıştır. Bu nedenler şunlardır:

- Rusya'nın özellikle Putin dönemi ile birlikte eski Sovyet ülkeleri ve Slav bölgesine olan ilgisinin artması,
- Rusya'nın eski gücünü kazanmak ve uluslararası sistemde tekrardan kendini göstermek adına Gürcistan'a ve Ukrayna'ya askeri müdahalede bulunması,
- Rusya'nın askeri müdahalesi sonrası bazı bölgeleri ilhak etmiş olması ve bu durumu yayılmacı politikası çerçevesinde güvenlik sorunu olarak algılamasıdır.

5. Sırbistan'ın Zorunlu Askerlik Hizmetine Geri Dönme Çabası

Sırbistan 1 Ocak 2011 tarihinde zorunlu askerlik hizmetini kaldırmıştır. Ancak 2015'ten sonra bazı AB üyesi ülkelerde zorunlu askerliğin geri dönmesi ya da dönmesi yönündeki çabalar, Sırbistan'ın zorunlu askerliği yeniden gündeme getirmesine yol açmıştır. İlk olarak 31 Aralık 2016 tarihinde Sırbistan Savunma Bakanlığı, zorunlu askerliğin geri getirilmesini de içeren yeni stratejik belgesini hazırlamak üzere bir çalışma grubu kurmuştur (TASS, 2021). Bu çalışma grubu ilk olarak gönüllü askerlik için bir plan taslağı hazırlamıştır. Taslak plan, 14 Kasım 2014 tarihinde yayınlanarak Sırp askerleri eğitimi almaya davet etmiştir (TASS, 2022). Davet 19 ila 30 yaş arasındaki Sırp erkeklere yapılmış ve süre altı ay olarak belirlenmiştir. Yeni beceriler edinme, modern silah ve askeri teçhizatla tanışma fırsatının yanı sıra, Sırp gençlere yaklaşık 323 avro ödenmiştir (Nurdudan, 2022). Sırp hükümeti tarafından atılan bu adım, Sırp ordusunun profesyonelliğe geçiş konusunda kararlı olduğunu göstermiştir. Sırbistan Savunma Bakanı Milos Vucevic, asıl hedefin zorunlu askerliği geri getirmek ve bu hedefin asıl amacının gelecek nesillere kriz durumlarında nasıl hareket edeceklerini öğretmek olduğunu vurgulamıştır (TASS, 2022).

Sırbistan Genelkurmay Başkanı, Vucevic'in ana hedefini desteklemiştir. Bu bağlamda Genelkurmay Başkanı, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić'e zorunlu askerlik hizmetinin yeniden başlatılması için girişimde bulunması çağrısında bulunmuştur. Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı'nın girişimi sonrası ulusal güvenlik için yeni askerlere ihtiyaç duyulduğunu belirterek, Avrupa ülkelerinin zorunlu askerlik getirme eğilimine dikkat çekmiştir (Barabanov, 2024).

Sonuç olarak Sırbistan zorunlu askerlik uygulamasına geri dönmeyi başaramamıştır. Ancak, Sırbistan'ın zorunlu askerliğe geri dönmesini sağlamak için ilgili kurumlar da dahil olmak üzere adımlar atılmıştır. Sırbistan Cumhurbaşkanı'nın da zorunlu askerliği desteklemesi, bunun yakın gelecekte gerçekleşeceği anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte, Sırp kamuoyu ve politika yapıcılar zorunlu askerlik uygulamasının Sırbistan için bir ulusal güvenlik meselesi olduğunu belirterek konuyu güncel tutmaya çalışmış ve bu nedenle gerekli yer ve zamanda konunun önemi vurgulanmıştır. Özellikle AB'ye üye bazı ülkelerde zorunlu askerliğin geri getirilmesine ve diğer bazı ülkelerin de buna geri dönme çabalarına atıfta bulunulması, Sırp kamuoyunun desteğini sağlamaya yöneliktir. Ancak Rusya'nın Sırp kamuoyundaki etkisi ve siyasi aktörler üzerindeki gücü de unutulmamalıdır. Bu bağlamda Sırbistan'da zorunlu askerlik konusu, Rusya'nın istek ve hedefleri doğrultusunda gündeme getirilmektedir.

6. Rusya'nın Sırbistan'da Zorunlu Askerlik Hizmetini Yeniden Getirme Amacı

Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde uluslararası hukuku ihlal ederek Ukrayna'ya karşı askeri saldırı başlatmasının ardından Rusya'da asker ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Rusya bu askeri ihtiyacını hem ülke içinde seferberlik ilan ederek hem de Wagner (Rus askeri şirketi) aracılığıyla yurt dışından asker ithal ederek karşılamaktadır. Sırbistan, Wagner için önemli bir askeri kaynak olarak görülmektedir. Bunun temel nedeni ise, Sırbistan'ın Ukrayna Savaşı sonrasında Avrupa'da Rusya'ya yaptırım uygulamayan tek ülke olmasıdır. Dolayısıyla Sırbistan, Rusya'nın etkisi altında bir ülke olarak görülmektedir. Ayrıca Sırbistan, Rusya'nın Panslavizm ideolojisinin günümüzde Balkanlardaki en güçlü kalesidir. Sırbistan'ın kimlik (dil, din gibi) ve kültürel değerlerinin Rusya'ya yakın olması ve Sırp askerlerin Rus ordusuna alışma ve kaynaşmasının kısa sürmesinin beklenmesinden dolayı, Sırbistan'da askeri eğitim almış kişilerin sayısal olarak artırılması Rusya'da Wagner için önemli görülmüştür. Bu nedenle Wagner, 2022 yılı sonunda Sırbistan'da bir merkez kurmuştur (Biogradlija, 2023).

Wagner'in Sırbistan'da kurmayı amaçladığı merkez, Rusya'nın Kaliningrad'dan sonra Sırbistan'daki ikinci üssü olarak düşünülmelidir. Rusya bu durumu sağlamak için AB üyesi ülkelerde zorunlu askerlik hizmetinin geri getirilmesini ve bu şekilde hareket edilmesini bir fırsat olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Rusya'nın AB üyesi ülkelerde zorunlu askerliği geri getirme fikri, Rusya'nın Balkanlar'da yeni bir adım atmasını sağlamıştır. Rusya bu adımı Sırbistan ile atmıştır. Sırbistan'ın Rusya'ya yakın bir ülke olması, Ukrayna Savaşı sonrasında Rusya'ya yönelik yaptırımlara katılmaması ve 2007 yılında kendisini tarafsız ülke ilan etmesi, Rusya'nın Sırbistan'ı kendi çıkarları ve hedefleri doğrultusunda politikalar uygulamasına olanak tanımıştır. Ancak Rusya'nın Kosova çatışmasında Sırbistan'ı desteklemesi ve Kosova'nın bağımsızlığını tanımaması, Sırbistan'ın uluslararası sistemde Rusya'ya güvenmesini sağlamıştır. Dahası, Sırbistan AB'ye aday bir ülkedir. Ancak Sırbistan, AB'nin Kosova ve Bosna Hersek ile yaşadığı sorunlardaki tutum ve davranışları nedeniyle AB'ye güvenmemektedir. Bu nedenle Sırbistan, uluslararası sistemde Rusya ile birlikte hareket etmeye çalışmaktadır. Sırbistan'ın Rusya ile yaptığı askeri tatbikatlar ve Sırp ordusunun Rus askeri teçhizatıyla takviye edilmesi bu durumun açık göstergesidir (Miladinovic, 2022).

Bu bağlamda Rusya'nın beş hedefi vardır:

- Balkanlarda güç kapasitesini artırmak,
- Sırbistan'da askerlik eğitimi almış kişileri Wagner aracılığıyla Rusya ordusuna katmak,
- Avrupa'nın merkezinde bir kara paçasına sahip olmak,
- Avrupa'da güvenlik sorunu yaratarak ve hissettirerek AB'nin yaptırımlarını ortadan kaldırmak,
- Rusya'nın bölgesel ve büyük güç kategorisinde olmadığını ve dolayısıyla küresel bir güç ve oyuncu olduğunu göstermektir.

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrasında Güney Kıbrıs hariç AB'ye üye tüm devletler zorunlu askerlik hizmetini kaldırmıştır. Ancak 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'nın bölgedeki sert güç ve yayılmacı politikası nedeniyle AB'ye üye bazı devletler zorunlu askerlik hizmetine geri dönmüştür. Zorunlu askerlik hizmetine dönen AB üye devletler; Norveç, İsveç, Danimarka, Litvanya, Finlandiya, Letonya, Estonya, Yunanistan ve İsviçre'dir. Adı geçen bu ülkelerde kadın ve erkek sayısı, yaş aralığı ve askeri eğitim süresinde farklılıklar bulunmaktadır.

Rus kamuoyu, AB üye ülkelerde zorunlu askerlik hizmetinin geri getirilmesi konusunu takip etmiştir. Rusya, AB'ye üye devletlerin Rus tehdidi ya da yayılmacılığı nedeniyle zorunlu askerliğe geri döndüklerini/dönmek istediklerini tespit etmiştir. Dolayısıyla Rusya, AB üyesi devletlerin bu politikasına Balkanlar'daki uydu devleti Sırbistan üzerinden cevap vermeye çalışmıştır. Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya karşı sert güç kullanmasının ardından, AB üye ülkelerde zorunlu askerlik hizmeti yeniden gündeme gelmiştir.

Zorunlu askerlik hizmetinin koşulları ve kuralları her ülkede farklılık göstermektedir. AB üyesi ülkelerde zorunlu askerlik hizmetinin yeniden uygulanmasının temel amacı, ülkeye yönelik herhangi bir saldırıya karşı hazırlıklı olmaktır.

Rusya, Balkanlar'da Soğuk Savaş sonrası etkisini yeniden kazanmak için önce Sırbistan'ı güçlendirmek istemektedir. Ardından AB içinde yer alan ya da aday ülke konumundaki Slav halklarını kendi yanına çekmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla Rusya, Sırbistan'ın zorunlu askerlik hizmetini yeniden gündeme getirmek ve yürürlüğe koymak için çaba sarf etmektedir.

KAYNAKÇA

Akyürek, S., ve Yılmaz, M. A., (2013). *Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış*. Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor (56).

Tikkanen, A., (2024). "Conscription Military Service", <https://www.britannica.com/topic/coast-guard/>,14.02. 2024.

- Barabanov, E., (2024). "Vlasti Kiyeva Soobshchili O Vzryvakh Ryadom S Gorodom", <https://www.gazeta.ru/politics/news/2024/01/04/22057225.shtml?updated/>, 13.01. 2024.
- Belorustseva, A., (2023). "Kto Podlezhit Prizyvu V Stranakh Skandinavii I Pribaltiki", <https://rg.ru/2023/07/04/sluzhit-ne-rady.html/>, 08.01. 2024.
- Biogradlija, L., (2023). "Sırp Lider Vucic, Rusya'dan Ülkesinden Asker Toplama Çabalarını Durdurmasını İstedi", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sirp-lider-vucic-rusyadan-ulkesinden-asker-toplama-cabalarini-durdurmasini-istedi/2789986# /, 15.01. 2024.
- Bolluca, B. E., (2017). *Türk Hukuk Sisteminde Vicdani Ret ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi - Türkiye Kararlar*. (Yayımlanmış) Yüksek Lisan Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
- Burk, J., (1994). *The Military In New Times: Adjusting Armed Forces To A Turbulent World*. Boulder: CO: Westview Press.
- Bozatat, Ş. A., (2011). Türkiye'de Vicdani Ret Tartışmalarının Toplumsal ve Hukuki Boyutları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1(1), 151-172.
- Crewe, G., (2023). "National Service In Austria (Military And Civilian Service)", [https://www.englishspeakers.at/post/national-service-in-austria#:~:text=Austrian%20males%20between%20the%20ages,service%20\(Zivildienst\)%3A%209%20month%20s/](https://www.englishspeakers.at/post/national-service-in-austria#:~:text=Austrian%20males%20between%20the%20ages,service%20(Zivildienst)%3A%209%20month%20s/), 27.12. 2023.
- Fransa 24., (2019). "France Begins Trial Of Compulsory Civic Service For Teens", <https://www.france24.com/en/20190616-france-trial-macron-new-compulsory-national-service-teen-military/>, 06.01. 2024.
- Grigorievich, Z. A., (2014). Panslavistskaya Doktrina Rossii İ Russkiye Slavyanofily. *Bilimsel ve Analitik*, 33(13), 6-14.
- Hellenic Republic., (2024). "National Service Information", <https://www.mfa.gr/usa/en/services/services-for-greeks/national-service-information.html/>, 10.01.2024.
- Huntington, S.P., (2004). *Asker Ve Devlet / Sivil - Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, Çev. K. Uğur Kızılaslan., İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- IA Krasnaya Vesna., (2022). "Yevropeyskiye Strany Vozrozhdayut Obyazatel'nyuyu Voyennuyu Sluzhbu — El Periódico", <https://rossaprimavera.ru/news/df431bfd/>, 02.01. 2024.
- Khudoley, K. K., ve Koloskov, E. A., (2021). Russian Policy In The Balkans: Current Situation And Perspectives. *World Economy and International Relations*, 65(1), 90-99.
- Kırıc, S., (2019). "Voinskaya Obyazannost': V Kakikh Stranakh Segodnya Prizyvayut Sluzhit' V Armyu?", <https://1prof.by/news/v-mire/voinskaya-obyazannost-v-kakih-stranah/>, 04.01.2024.
- Miladinovic, A., (2022). "Ukrayna Savaşı: Sırbistan Neden Rusya ve AB Arasında Kaldı?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60955598/>, 13.01. 2024.
- NFP., (2022). "Over Half Of Poles Want Military Service Restored But Most Opposed To Loosening Gun Laws", <https://notesfrompoland.com/2022/08/11/over-half-of-poles-want-military-service-restored-but-most-opposed-to-loosening-gun-laws/> , 04.01. 2024.
- Nikolaevich, K. A., (2021). Balkanskoye Napravleniye Rossiyskoy Vneshney Politiki: Istoriya I Sovremennost'. *Studia Humanitatis*, 2, 1-8.
- Nurdudan, A., (2022). "V Serbii Prizvali Molodezh' Prokhodit' Dobrovol'nyuyu Voyennuyu Sluzhbu", <https://www.aa.com.tr/ru/мир/в-сербии-призвали-молодежь-проходить-добровольную-военную-службу/2628957/>, 13.01. 2024.
- Orban, T., (2023). "Romanian PM Suggests Reintroducing Mandatory Military Service", <https://europeanconservative.com/articles/news/romanian-pmsuggestsreintroducing-mandatory-military-service/>, 05.01. 2024.

- Özgen, C., (2006). *Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*. (Yayımlanmış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgen, C., (2011). Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Profesyonelleşme Çalışmaları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13(1), 192-208.
- Özgöker, U., ve Batı, G. F., (2016). *AB’nin Doğu Sınırı*. İstanbul: Derin.
- Radojević, S., (2022). Croatia Social Briefing: Would Mandatory Military Service Do More Harm Than Good In Croatia? *China-CEE Enstitute*, 50(3), 1-6.
- Republic of Estonia Defence Force., (2022). “*Conscript Service*”, <https://mil.ee/en/defence-forces/compulsory-military-service/> , 28.12. 2023.
- Ru Euronews., (2023). “*V Yevrope Vozrozhdayetsya Voinskaya Povinnost'. Khorosho Li Eto?*”, <https://ru.euronews.com/2023/09/01/web-conscription-in-europe-is-it-a-good/>., 02.01. 2024.
- Semiz, Y., (2009). *Türk Hukuku’nda ve Karşılaştırmalı Hukukta Vicdani Ret*. (Yayımlanmış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.
- Swiss Military Service., (2024). <https://www.ch.ch/en/safety-and-justice/military-service-and-civilian-service/military-service/> , 09.01. 2024.
- TASS., (2021). “*Ministerstvo Oborony Serbii Ob"Yavilo Nabor Na Dobrovol'nuyu Voyennuyu Sluzhbu*”, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/16321379/>., 12.01. 2024.
- TASS., (2022). “*Vlasti Serbii Rassmatrivayut Vozmozhnost' Vozvrashcheniya Obyazatel'noy Sluzhby V Armii*”,<https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13177057/>., 12.01. 2024.
- The Sofia Globe., (2020). “*Bulgaria’s Parliament Legislates Voluntary Military Service For Citizens Up To Age Of 40.*”, <https://sofiaglobe.com/2020/12/16/bulgarias-parliament-legislates-voluntary-military-service-for-citizens-up-to-age-of-40/>., 03.01. 2024.
- The World Factbook., (2024). “*Military Service Age And Obligation.*”, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/military-service-age-and-obligation/> , 09.01. 2024.
- Topal, A. H., (2011). Uluslararası Hukuk Açısından Özel Askerî Şirketler ve Şirket Çalışanlarının Statüsü. *AUHFD*, 60 (4), 963-1021.
- Uğurateş, C., (2004). Geçmişten Günümüze Asker Alımı, *Kara Kuvvetleri Dergisi*, 11, 22-26.
- Vishnevsky, I., (2023). “*V Yes Vernut Obyazatel'nuyu Voyennuyu Sluzhbu?*”, <https://1prof.by/news/v-mire/v-es-vernut-obyazatelnuyu-voennuyu-sluzhbu/>., 03.01. 2024.
- Walter, J., D. (2024). “*Europe: Is Compulsory Military Service Coming Back?*”, <https://www.dw.com/en/europe-is-compulsory-military-service-coming-back/a-65880469/>., 05.01. 2024.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****AN ASSESSMENT OF CONSCRIPTION IN THE CONTEXT OF RUSSIA IN EUROPEAN UNION MEMBER STATES AND SERBIA**

The Balkan Peninsula includes the Slavic countries of Serbia, Kosovo, North Macedonia, Montenegro, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Bulgaria, as well as Albania, Romania and Greece. In addition, the Thrace region of Turkey is also included in the Balkan territories. All of these countries are either in the EU or are candidate countries. Therefore, Russia lost its power in the Balkans in the post-Cold War period. In order to increase its power capacity in the Balkans again, Russia is playing a game through Serbia. Russia uses Serbia as a Trojan horse in this game. Serbia is trying to destabilize the region with the support of Russia within the framework of Pan Slavism ideology. Serbia often creates artificial problems in the Serbian entity in Bosnia and Herzegovina and the Serbian region in Kosovo, creating security concerns in the region. One of the artificial problems created by Serbia is the reintroduction of compulsory military service in Serbia.

Russia's hard power policy towards Georgia and Ukraine, which are geopolitically and geostrategically important former Soviet countries, has forced EU member states to improve their defense capabilities, especially the issue of conscription, in order to establish their national security. A number of incidents such as the Israeli attack on Gaza, the war between Russia and Ukraine, and the deepening conflict between Serbia and Kosovo and Bosnia and Herzegovina have shown that the peace in the European continent may change. For this reason, the member states of the EU have experienced security concerns both due to Russia and global events, and therefore the member states have either introduced conscription or started to discuss it within the country.

Research Plan

The expression "Let the people live so that the state may live (Sheikh Edebali)" refers to the need for individuals to live in an environment of security of life and property for the long-term survival of political organizations. In this context, military service within the framework of the official army is one of the most important tools for the security of the individual. Some of the member states of the EU reinstated compulsory military service for their own survival on the basis of the security of the people living in them after Russia's military intervention in Georgia and Ukraine. In addition, some EU member states are striving to reinstate compulsory military service. Russia was also uncomfortable with the quantitative increase in the number of troops in the member states of the EU and in response to this step of the EU countries, it played a game through Serbia, where Russia's hegemony in Europe continues. As a result of Russia's support and provocation, Serbia has taken steps to return to compulsory military service, which it abolished in 2011. This study aims to examine the reasons for the mutual effort to increase the number of soldiers in the context of the concept of compulsory military service between the member states of the EU and Russia's satellite state in the Balkans, Serbia. In addition, this study aims to reveal that Serbia's reintroduction of conscription was realized at the request of Russia due to the return of some of the member states of the EU and the desire and desire of others.

The importance of the study is that there is no research in the Turkish literature on the reintroduction of conscription in the member states of the EU. In addition, there is no other research on the connection between Russia and Serbia in terms of the return of compulsory military service in the member states of the EU. Therefore, it is thought to contribute to the literature due to the lack of such a research plan in the literature.

The main problem of this study is to try to understand the reintroduction of compulsory military service in the EU member states and in Serbia. In this context, the study has two main problem statements. These problem statements aim to reveal the reasons for the emergence of compulsory military service in the EU member states and Serbia. Therefore, the study seeks to answer the questions; "Has there been an agenda in the Russian public opinion regarding the compulsory military service of the member states of the EU?" and "Has the introduction of compulsory military service by the member states of the EU opened a different front through Serbia, Russia's satellite state in the Balkans?".

Methodology

This study analyzes the impact and role of Russia on the reintroduction of conscription in the EU member states and Serbia through qualitative research method. In addition, foreign policy analysis method and descriptive approach were also utilized within the scope of the aforementioned method. In this context, the method of foreign policy analysis was used to reveal the reasons why the EU member states and Serbia brought conscription back to the agenda and the reflection of these reasons on foreign policy. The descriptive approach was used to analyze the relations of the EU member states with Russia and Serbia with both the EU and Russia in the context of conscription. The population of this study consists of the EU member states, Serbia and Russia. As for the sample, "typical case sampling" was used since the situations that emerged in the European continent with the reintroduction of compulsory military service were analyzed. In order to answer the research question and to prove our hypotheses, data were collected through a review of foreign literature, mainly news and articles published in the Russian public opinion, mainly within the framework of secondary sources.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Halil GÜNAY			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	AVRUPA BİRLİĞİ ÜYE ÜLKELERİNDE VE SIRBİSTAN'DA YENİDEN GÜNDEME GELEN ZORUNLU ASKERLİĞİN RUSYA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME			
Tarih <i>Date</i>	14.03.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Halil GÜNAY	%100	Çıkar Çatışması Yoktur.	-

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1450039

**KADIN KOOPERATİFLERİNE BETİMSSEL BİR YAKLAŞIM:
ŞIRNAK KADIN ELİ ÜRETİM VE İŞLETME KOOPERATİFİ**

Dr. Öğr. Üyesi Dicle ÖZCAN ELÇİ*

*Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

e-posta: dicleozcan@sirnak.edu.tr

ORCID 0000-0003-0493-4428

ÖZ

Kadın kooperatifleri son yıllarda kadının güçlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele, kadın yoksulluğunu azaltma, sürdürülebilir kalkınma, kırsal ve yerel kalkınma bağlamında akademik çalışmaların ilgisini çekmektedir. Mevcut literatürde farklı disiplinler ekseninde yapılan akademik çalışmaların ortak sonuçlarından biri kooperatifçiliğin kadınlara istihdam yaratma, ev eksenli emeği ücretli emeğe dönüştürme, özgüven kazandırma, eğitim, bilinçlenme ve farkındalık kazandırma gibi kazanımlar sağladığıdır. Buna göre bu çalışmanın konusu Şırnak ili merkezinde faaliyet yürüten *Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi*'ne mensup kadınların kooperatifçilik deneyimleridir. Çalışmanın amacı, kooperatife üye ya da ortak olan kadınların kooperatifçiliğe dair deneyimlerinden yola çıkarak olumlu-olumsuz değişimler ve eğer varsa ekonomik, toplumsal, bireysel ve psikolojik kazanımlarını görünür kılmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojik yaklaşım ve durum çalışması yaklaşımları bir arada kullanılmaktadır. Çalışmanın örneklemini kooperatife üye ya da ortak olan 7 kadından oluşmaktadır. Katılımcılarla yarı-yapılandırılmış soru formu aracılığıyla yüz yüze derinlemesine mülakatlar yapılmış olup, veriler tematik ve betimsel analiz tekniği ile yorumlanmıştır. Çalışmanın sonunda kooperatife dahil olmanın kadınlara ekonomik katkılardan çok sosyal ve bireysel katkılar sağladığı ve kooperatif faaliyetlerinin kapsayıcılığının ve etkisinin artırılmasının gerektiği sonucuna varılmıştır. Şırnak'ı da içine alan TRC-3 Bölgesi'ne mensup diğer illerdeki kadın kooperatiflerine dair daha önce hiçbir akademik çalışmanın yapılmamış olması da bu çalışmayı önemli kılarak literatüre katkı yapacağı öngörülmektedir. Çalışma için gerekli etik kurul onayı alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın kooperatifleri, toplumsal cinsiyet, kadının güçlenmesi, nitel araştırma.**A DESCRIPTIVE APPROACH TO WOMEN'S COOPERATIVES:
ŞIRNAK KADIN ELİ PRODUCTION AND BUSINESS COOPERATIVE****ABSTRACT**

In recent years, women's cooperatives have attracted the attention of academic studies in the context of women's empowerment, combating gender inequality, reducing women's poverty, sustainable development, and rural and local development. One of the common results of academic studies conducted in different disciplines in the existing literature is that cooperatives provide women with gains such as creating employment, transforming home-based labor into wage labor, gaining self-confidence, education, awareness and awareness-raising. Accordingly, the subject of this study is the cooperative experiences of women belonging to the *Şırnak Kadın Eli Production And Business Cooperative* which operates in the center of Şırnak province. The aim of the study is to make visible the positive and negative changes and, if any, the economic, social, individual and psychological gains of women who are members or partners of the cooperative, based on their experiences with cooperatives. The study utilizes a combination of phenomenological and case study approaches, both of which are qualitative research methods. The sample consists of 7 women who are members or partners of the cooperative. Face-to-face in-depth interviews were conducted with the participants using a semi-structured questionnaire, and the data were interpreted using thematic and descriptive analysis techniques. At the end of the study, it was concluded that being part of a cooperative provides women with social and individual contributions rather than economic contributions and that the inclusiveness and impact of cooperative activities should be increased. Ethics committee approval was obtained for the study.

Keywords: Women's cooperatives, gender, women empowerment, qualitative search.

Geliş Tarihi/Received: 10.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 21.05.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Özcan Elçi, D., (2024). "Kadın Kooperatiflerine Betimsel Bir Yaklaşım: Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 226-245.

GİRİŞ

Türkiye’de 2000’li yılların başından itibaren sayıca hızla artan kadın kooperatifleri, kadınlar üzerindeki toplumsal etkileri bağlamında önemli göstergeler üzerinden tartışılmaya devam etmektedir. Dünyada ise ister ekonomik gelişmişlik düzeyi ve sosyal refahın yüksek olduğu ülkelerde isterse de yoksulluğun görece kronikleşmiş bir sosyal soruna döndüğü az gelişmiş ülkelerde “kurtarıcı” bir misyonla ilgi gördüğünü söylemek mümkündür. Ancak elbette kadın kooperatiflerinin tek amacı kadınları “güçlendirmek”, konumlarını iyileştirmek ya da kadınlara daha iyi yaşam koşulları sunmakla sınırlı değildir. Başka bir deyişle öznesi ve hedefi kadınlar olmakla birlikte çok boyutlu bir yaklaşımla farklı göstergeler üzerinden okunmaya açıktır. Nitekim halihazırda akademide farklı disiplinler, yaklaşımlar ve teoriler üzerinden tartışılan kadın kooperatiflerine dair külliyatın gittikçe genişlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Literatüre bakıldığında kadın kooperatiflerinin sürdürülebilir kalkınma ya da yerel/kırsal kalkınmaya katkı, kadın yoksulluğu ile mücadele, kadın istihdamını ve kadın girişimciliğini destekleme, kadın güçlenmesi/kadının güçlendirilmesi yaklaşımı, kadın emeği/ev eksenli emek, ekofeminist perspektif ve ekoturizm gibi çeşitli bağlamlar üzerinden akademik ilgi nesnesi edildiği göze çarpmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, mikro ölçekli bir şehir olan Şırnak’ta faaliyet yürüten *Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi*’ne mensup kadınların kooperatifçilik deneyimleridir. Çalışmanın amacı, kooperatife üye ya da ortak olan kadınların kooperatifçiliğe dair deneyimlerinden yola çıkarak olumlu-olumsuz değişimleri ve eğer varsa ekonomik, toplumsal, bireysel ve psikolojik kazanımlarını görünür kılmaktır. Bu çalışma betimsel bir araştırma pratiği benimseyerek metodolojik olarak yorumlayıcı yaklaşımla ortaya konulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım ve durum çalışması yaklaşımları birlikte kullanılmıştır.

Mevcut durumda Şırnak ilinin Cizre ilçesinde 2, Merkez ilçe, Silopi, Beytüşşebap ve Uludere ilçelerinde 1’er tane olmak üzere toplamda 6 kadın kooperatifi faaliyet yürütmektedir. Ancak bu çalışmanın yalnızca Merkez ilçedeki kadın kooperatifini kapsadığını belirtmek gerekmektedir. Öte yandan Şırnak’ta kadın kooperatifleri üzerinde çalışma yürütmenin önemine değinmek de faydalı olacaktır. Öncelikle Şırnak’ı da içine alan TRC-3 Bölgesi’ne mensup diğer illerdeki (Mardin, Batman, Siirt) kadın kooperatiflerine dair daha önce yapılan hiçbir akademik çalışmaya rastlanmamış olması bu çalışmayı literatürdeki boşluğa cevap vermesi bağlamında önemli kılmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik olarak Türkiye’nin en dezavantajlı bölgelerinden biri olan TRC-3 Bölgesi’nde yer alan ve görece ataerkil cinsiyet kültürünün gündelik örüntülerinin belirli pratikler üzerinden daha fazla görünür olduğu Şırnak ilinde kadınların, hem ekonomik engeller hem de cinsiyete özgü kültürel bağlamlarla daha fazla kuşatıldığı öngörülmektedir. Dolayısıyla kadın kooperatifçiliğinin Şırnak bağlamındaki yansımalarının ilgili alan yazına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Türkiye’de kadın kooperatiflerini içeren çalışmaların gittikçe arttığı bir sosyal bilim literatürü mevcuttur. Bu çalışmada farklı akademik disiplinlerden yazılmış birkaç çalışmaya dikkat çekilecektir. Yapılan çalışmaların derleme, istatistiki verilerin analizi, alan çalışmaları ve kadın kooperatiflerine farklı açılardan eleştirel yaklaşan çalışmalar olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye’ye ilişkin en kapsamlı çalışmalardan biri “*Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu*” başlıklı rapordur (Duguid vd., 2015). Bu çalışmada Türkiye’nin farklı bölgelerinde faaliyet yürüten kadın kooperatiflerine mensup farklı pozisyonlarda yer alan kadınlarla görüşülerek, kadın kooperatiflerinin mevcut durumu hakkında bilgi verilmiş ve geleceği için politika önerileri belirlenmiştir. Kadının güçlenmesi-güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımı ile yapılan çalışmalarda (Karakuş, 2022a; Şahankaya Adar ve Dedeoğlu, 2023) kadın kooperatiflerinin kaynaklara erişim, temsiliyet ve başarı kriterleri bağlamında iyileşme/güçlenme pratiklerine odaklanılmaktadır. Kadın kooperatiflerine ilişkin belirli istatistiki veriler üzerinden durum değerlendirmesi yapan bir çalışmada (Şahankaya Adar vd., 2023) kadın kooperatiflerinin kadınlar üzerindeki etkilerini anlayabilmek için düzenli veri akışını sağlayan veri sistemlerine ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapılmaktadır. Kadın yoksulluğu ekseninde yapılan çalışmalarda (Serinikli, 2016; Demirci Aksoy ve Günay, 2018; Taş ve Kazar, 2019; Kazar, 2019) kooperatifleşmenin kadın yoksulluğunu azaltmada etkili girişimcilik ve istihdam fırsatları yarattığına dikkat çekilmektedir. Kooperatifleşmeye kadın girişimciliği

bağlamında yaklaşan çalışmalarda (Topaloğlu ve Topaloğlu, 2017; Boz ve İrmış, 2023) kadın kooperatiflerinin kadınların girişimcilik potansiyellerini açığa çıkarmada işlevsel olabildiği vurgulanmıştır. Kırsal/yerel kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma perspektifinden yansıyan çalışmalarda ise kadın kooperatiflerinin bir yandan yerel dinamikleri ve yerelin imkanlarını açığa çıkarırken diğer yandan ekolojik dengeleri de korumaya çalıştığı dile getirilmiştir (Serinikli, 2019; Demircan Yıldırım, 2020; Akgül, 2022). Kadın kooperatiflerinin kadınların yaşamında ekonomik ve sosyal anlamda birtakım iyileştirmeler yarattığına dair araştırmalar olmakla birlikte (Yıldırım vd., 2021), kadın kooperatiflerinin özellikle toplumsal cinsiyet algısıyla şekillenen kalıp yargıları yeniden ürettiği, kadınların kooperatiflerde cinsiyetçi iş bölümüne alternatif üretemediğine dair eleştirel çalışmalar da mevcuttur (Kurtege Sefer, 2022; Değirmenci, 2023).

Elbette Türkiye'deki kadın kooperatifleri literatürü bu kadarla sınırlı değildir. Ancak bu çalışmada, yapılan çalışmalar belirli temalar üzerinden örneklendirilerek literatüre dair çeşitliliğe dikkat çekilmek hedeflenmiştir. Bu çalışmada olduğu gibi Türkiye'nin farklı bölge ve illerinde faaliyet sürdüren kadın kooperatiflerini irdeleyen alan araştırmalarının sayısı oldukça fazladır. Literatür verilerinden yola çıkarak bu çalışmanın özgünlüğü, Şırnak ili üzerine yapılan ilk çalışma olması ve odağa aldığı kadın kooperatifini betimsel bir analize tabi tutarak çok yönlü bir okuma sunmuş olmasıdır.

1. Kadın Kooperatifçiliği ve Türkiye'deki Gelişimi

Türkiye'de kadın kooperatifçiliği girişimleri ve faaliyetlerinin 1990'lı yılların sonu itibariyle başladığı bilinmektedir (Karakuş, 2022b: 105). Dünyada ise son 20 yılda kadınların kooperatiflere katılım oranının %75 oranında arttığı iddia edilmektedir (Demirci Aksoy ve Günay, 2018: 84). Nitekim özellikle III. Dünya ülkelerinde bir kalkınma çözümü olarak yükselen bir değere dönüşen kadın kooperatifleri, gelişmiş Batı ülkelerinde de kadınların istihdamına önemli katkılar sağlamaktadır (Karakuş, 2022b: 103).

Kadın kooperatiflerinin yasal dayanakları 2012 yılında Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun 88. Maddesi uyarınca hazırlanan "*Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Anasözleşmesi*"ne dayanmaktadır. 2000'li yılların başından bu yana kadın kooperatifleri niceliksel olarak hızla artmaktadır. 2015 yılında yapılan bir çalışmada toplam kadın kooperatifi sayısı 101 olarak belirtilmiştir (Duguid vd., 2015: 40). 2023 yılında yapılan güncel bir çalışmanın verilerine göre ise halihazırda Türkiye'de 182 kooperatif ile en çok Marmara Bölgesi'nde ve 73 kooperatif ile en az Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde olmak üzere 4'ü pasif toplamda 944 kadın kooperatifi mevcuttur (Şahankaya Adar vd., 2023: 1183). Aradan geçen 8 yıllık süreçteki niceliksel artışın boyutu kadın kooperatiflerinin Türkiye'de önemli bir konuma tekabül ettiğinin göstergesi olarak okunabilir.

Kadın kooperatiflerinin sayıca artması beraberinde üst-örgütlenme ihtiyacı doğurmaktadır. Üst örgütlenmeler yakın coğrafik bölgeler ya da benzer üretim kollarına göre kategorize olabilirler. En fazla bilinen aktif üst örgütlenmeler arasında Akdeniz Kadın Kültür ve İşletme Birliği, Adana Üreten Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Birliği, Simurg Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Birliği, Marmara Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Birliği yer almaktadır (Şahankaya Adar vd., 2023: 1181). Bunlar arasında en kalabalık üyeye sahip örgütlenme olarak Simurg, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV) ile iş birliği halinde Türkiye'nin her bölgesinden kooperatifler ile iletişim halindedir.

Her ne kadar iktisadi faaliyet içerse de kadın kooperatiflerinin amacı ekonomik kazanç elde etmenin çok ötesindedir. Buna göre kadın kooperatiflerinin başta gelir getirici faaliyetleri içermekle birlikte sosyo-kültürel faaliyetlere katılım, bireysel-kişisel gelişime katkı, dayanışma ve birliktelik ruhunun geliştirilmesi gibi sosyal fayda içeren faaliyetleri de mümkün kıldığı söylenebilir. Kadın kooperatiflerini tanımlama çabalarından biri olarak Simurg'un "*ihtiyaçları ve öncelikleri temelinde hizmet geliştirmek üzere yerel kadın grupları tarafından oluşturulan yapılar*" şeklindeki tanımı, "*kadınlar tarafından kadınlar için*" anlayışını öne çıkarmaktadır (Duguid vd., 2015: 38). Bu noktada kadın kooperatiflerindeki kadınların "kurucu toplumsal özne"

konumunda (Değirmenci, 2023: 213) aktif, fail, eyleyici rolünde olduğunu söylemek mümkündür.

Kadınların kooperatiflere yönelim sebeplerine bakıldığında ücretsiz ev-içi emek/ev eksenli emeğin ücretli emeğe dönüştürülmesi isteği, sigortalı çalışma hakkına erişim, erkekleri de içeren karma kooperatiflerden dışlanma, cinsiyet rolleriyle uyumlu esnek çalışma koşulları, hiyerarşik olmaktan ziyade yatay örgütlenme modeli gibi faktörlerin oldukça etkili olduğuna dikkat çekilmektedir (Değirmenci, 2023: 219-220). Öte yandan ucuz ürünlere erişmek, istihdam olanaklarından yararlanmak ve finansal araçlara erişim gibi nedenlerin de etkili olduğunu vurgulayan 2019 yılında yapılan bir çalışmaya göre, kadın kooperatiflerinin en fazla yoğunlaştığı alanlar el sanatları ile tarımsal üretim ve gıdadır (Kutay, 2019: 131, 133). Bu durumda Türkiye'deki kadın kooperatiflerinin üretim alanında kadınların gelenekselleşmiş cinsiyet rollerini aşındırmaktan ziyade yeniden ürettiğini söylemek mümkündür.

Kadın kooperatifleri sosyal bilimlerde de farklı akademik disiplinlerin araştırma nesnesi olma eğilimi devam etmektedir. Öyle ki kırsal-yerel-sürdürülebilir kalkınma, kadın girişimciliği ve istihdamını destekleme, kadın yoksulluğuyla mücadele, kadının güçlenmesi ya da kadının güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemesi gibi farklı bağlamlar üzerinden tartışılmaya devam etmektedir (Karakuş, 2022a: 248-249).

1. Metodoloji

Bu çalışma yorumlayıcı sosyal bilim perspektifiyle yürütülen bir alan araştırmasına dayalıdır. Yorumlayıcı çalışmalar en basit anlatımla insan eylemlerini anlama, yorumlama ve değerlendirme üzerine kuruludur. Bu çalışmada da hedeflenen "kadınların kooperatifçilik deneyimleri"ni anlamlandırmaktır.

Yorumlamacı yaklaşımlarda ve özellikle mikro-sosyolojik kuramsal bakış açılarında daha çok kullanılan araştırma yönteminin nitel araştırma yöntemleri olduğu bilinmektedir. Nitel araştırma yöntemleri insanların sosyal dünyayı nasıl algıladıklarını, ona ne anlamlar yüklediklerini, olguları nasıl deneyimlediklerini ve anlamları nasıl inşa ettiklerini anlama ve yorumlamayı amaçladığı gerekçesiyle (Yıldırım, 1999: 11), bu çalışma için uygun bir araştırma metodu olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim bu çalışmanın derdi kadınların kooperatifçilik deneyimlerinin kendi anlam dünyaları ve gündelik yaşamlarında neye tekabül ettiğine dair çıkarımlarda bulunmaktır.

Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen ve durum çalışması yaklaşımının bir arada kullanıldığı bu çalışmada, her iki yaklaşımın da imkanlarından yararlanılmıştır. Fenomenolojik desenin ayırıcı noktası, araştırma grubu ya da öznelinin ortak bir fenomen-olguyu deneyimlemiş olmasıdır. Başka bir deyişle araştırmanın katılımcılarının araştırma yapılan konu, olay ya da durumu yaşamış olması gerekmektedir. Özetle fenomenolojik çalışmaların katılımcıların "öznel deneyimleri"ne odaklandığını söylemek mümkündür (Çekmez vd., 2012: 89). Bu çalışmadaki ortak tecrübe ve buna bağlı olarak açığa çıkan öznel deneyim, kadınların aynı kooperatifte yer almasıdır. Durum çalışması yaklaşımı ise "Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi'ne mensup kadınların kooperatifçilik deneyimleri nasıldır?" araştırma sorusuna cevap aramaktadır. Yorumlayıcı durum çalışması (Merriam, 2015) deseninin kullanıldığı bu çalışmada amaç, "kadın kooperatifçiliği" olgusunu tanımlama, açıklama ve bununla ilgili birtakım çıkarımlarda bulunmaktır.

Nitel araştırma yöntemlerine dayanan betimsel bir alan çalışması olarak bu çalışmanın evreni Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi üyesi-ortağı olan 25 kadındır. Örneklemi ise her ne kadar çalışmanın başında bu kadınlardan en az 10'u ile görüşme yapılması planlanmışsa da kooperatifin halihazırda yarı-aktif durumda olması ve üyeler arası birtakım anlaşmazlıklar sebebiyle 7 katılımcı ile sınırlandırılmak durumunda kalmıştır. Nitel araştırmalardaki görüşmeci sayısının 5 ile 25 kişi arasında değişebileceği, örneklemin sayısından ziyade çeşitliliğinin önemli olmasından kaynaklı mevcut sayı yeterli görülmüştür (Creswell, 2018: 81). Öte yandan nitel araştırmalarda *veri doygunluğu*, katılımcıların cevaplarının benzeştiği ve tekrara düşüldüğü andan itibaren görüşmelerin yeterli sayıya ulaştığını ifade etmektedir (Baltacı, 2019: 373). Bu

çalışmadaki araştırma öznelerinin homojen yapısı yapılan 7 görüşmede veri doygunluğunu sağlamıştır. Fenomenolojik çalışmalardaki ortak deneyim vurgusundan dolayı araştırma özneleri çoğunlukla *amaçlı örneklem* tekniğiyle belirlenmektedir. Görüşmeyi kabul eden 7 katılımcıya ise “referans kişi” olan kooperatif başkanı aracılığıyla ulaşılmıştır. Çalışmanın veri toplama tekniği etik kurul onayından geçmiş yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla yüz yüze derinlemesine mülakatlardır. Görüşmeler çoğunlukla kooperatife ait satış ofisinde gerçekleştirilmiş olup, katılımcılar bilgilendirildikten ve rızaları alındıktan sonra mülakatlar kayıt altına alınmıştır. Kayıtlı veriler daha sonra yazıya dökülmüştür. Yazılı transkriptler nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan betimsel ve tematik analize tabi tutularak anlamlı kodlar, kategoriler ve temalara bölünmüştür.

Bu çalışma için gerekli etik kurul izni Şırnak Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'nın 22.01.2024 tarihli ve 2024/88852 Sayılı kararı ile alınmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Kooperatife İlişkin Teknik Bilgiler

Katılımcıların ifadelerinin analizine geçmeden önce veri analizini daha bütünlüklü kılmak adına kooperatifle ilgili kurumsal detaylara yer vermek anlamlı olacaktır. Söz konusu bilgilerin kaynağı kooperatif başkanıdır. Bu bağlamda Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi'ne dair teknik bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1. Kooperatife İlişkin Teknik Bilgiler

Kooperatifin kuruluş yılı?	Kaç üye/ortak ile kurulduğu?	Mevcut üye sayısı?	Aktif mi?	Kooperatifin örgütlenme modeli/biçimi?	Üst-örgütlenmeye bağlı mı?	Hangi iş kollarında faaliyet/üretim yapıldığı?
2021	9 ortak/üye	25 üye	Yarı aktif	1 başkan, 2 başkan yardımcısı, 8 kurucu ortaktan oluşan yönetim kurulu	Hayır	Ev eksenli emek Gıda Yöresel ürün ve yemekler Kilim ve heybe dokumacılığı

Yukarıdaki tabloya göre kooperatifin 2021 yılında kurularak yaklaşık 3 yıldır faaliyette bulunduğu göze çarpmaktadır. 9 ortak-üye ile kurulan kooperatifin halihazırda 25 üyesi mevcuttur. Kurulduğu ilk 2 yıl birçok farklı gıda türünde üretim yapan kooperatifin yaklaşık 6 aydan bu yana birtakım maddi ve teknik problemlerden kaynaklı işlerin yavaşladığı dile getirilmiştir¹. Bu yüzden mevcut durumda kooperatif seri üretim yapmaktan sipariş aldıkça üretim yapmaya geçtiği için “yarı aktif” olarak konumlandırılmıştır. Kooperatif SİMURG ya da KEDV gibi birçok kadın kooperatifini tek çatı altında birleştiren herhangi bir üst örgütlenmeye henüz bağlı değildir; ancak bunun için bazı girişimlerde bulunduğu ve iletişim sürecinin devam ettiği beyan edilmiştir. Kadın kooperatiflerindeki örgütlenme modeli çoğunlukla hiyerarşik olmaktan ziyade eşit konumlar üzerinden, yatay örgütlenme modeli ile inşa edilmektedir (Karakuş, 2022b). 9 ortağın aynı zamanda yönetim kurulunu oluşturduğu ve 1 başkan ve 2 başkan yardımcısı ile benzer biçimde yatay örgütlenme modeli sağlanmaya çalışılmıştır. Zira hiyerarşik olmayan yatay örgütlenmelerde daha çok ast-üst ilişkisinden uzaklaşarak konum, rol ve sorumlulukların eşit dağıtılması hedeflenmektedir. Kooperatifin özellikle yöresel ürün ve yemeklere odaklanarak çoğunlukla gıda üretiminde bulunması, kadınların ev eksenli emeği ücretli emeğe dönüştürmelerine olanak tanımıştır.

3.2. Katılımcıların Kooperatifteki Pozisyonları ve Sorumlulukları

Bu araştırmaya katılan kadınların kooperatifleşme sürecinde aldıkları rol ve sorumluluklarını özetleyen tablo aşağıdaki gibidir:

¹ Sözü edilen mali sıkıntılara ilişkin ayrıntılı açıklama *Kooperatifçiliğin Kadınlara Faydaları* başlığı altında ayrıntılandırılacaktır.

Tablo 2. Katılımcıların Kooperatifteki Pozisyonları ve Sorumlulukları

	Kooperatifteki pozisyonu	Kooperatifte çalışma biçimi	Ürettiği ürün/sorumluluk alanı
G-1	Ortak/üye	Esnek	Muhasebeci, iletişim ve sosyal medya koordinatörü
G-2	Ortak/üye	Esnek	Satış, pazarlama sorumlusu
G-3	Ortak/üye	Tam zamanlı	Planlama, bütçe, satış sorumlusu
G-4	Ortak/üye	Esnek	Aktifdeğil
G-5	Ortak/üye	Esnek	Ekmek, mantı
G-6	Ortak/üye	Esnek	Bal, halı, kilim
G-7	Çalışan/üretici/üye	Parça başı/sipariş temelli	Reçel, turşu, salça vb.

Yukarıdaki tabloya göre araştırmaya katılan 7 kadından 6'sının ortak ve üye pozisyonunda olduğu; 1 katılımcının ise üretim süreçlerinde yer alan üye olduğu açığa çıkmaktadır. Ortak üye olan katılımcıların yalnızca biri tam zamanlı çalışmakta iken diğerlerinin kooperatif dışında da çalışma zorunlulukları olduğu gerekçesiyle esnek çalıştığı dile getirilmiştir. Üretici üye kadınlar ise her ne kadar kuruluşun ilk 2 yılında seri üretim yapsalar da özellikle son 6 aylık bir süreçte kooperatifin mali/ekonomik döngüsünün sekteye uğramasından kaynaklı sipariş temelli üretim yaptıklarını beyan etmişlerdir. Katılımcıların kooperatifte sorumlu oldukları alanlara bakıldığında kadınların kendi aralarında görev dağılımında ve iş bölümünde bulunduğu anlaşılmaktadır. G-1'in kooperatifin sosyal medya hesaplarını yöneten ve sosyal medya kaynaklı siparişleri alan, aynı zamanda muhasebe işlerini de yürüten kişi olduğu göze çarpmaktadır. G-2 satış ve pazarlama işlerinden sorumlu iken G-3 kooperatifin kurucu üyelerinden biri olarak kooperatifin planlama ve bütçe sorumlusu konumundadır. Görüşmecilerden G-4 her ne kadar yönetim kurulunda yer alsın da kooperatifle ilgili iş ve işlemlere aktif katılmadığını beyan etmiştir. G-5, G-6 ve G-7 kodlu katılımcıların ise ilin yöresel ve yerel ürünleri ile günlük gıda maddelerini ürettiklerini söylemek mümkündür.

3.3. Katılımcılara Dair Demografik Veriler

Demografik verilerin katılımcıların sorulara ilişkin cevapları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu sebeple aşağıdaki tabloda katılımcılara ilişkin demografik verilerin ayrıntılandırılmasında fayda vardır:

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Verileri

	Yaş	Doğum yeri (Kır/kent)	Eğitim düzeyi	Mesleği	Medeni Durumu	Evlilik Süresi	Çocuk Sayısı	Gelir Düzeyi
G-1	25	Kent	Lise	Arııcı/ STK çalışanı	Bekar	-	-	Alt
G-2	49	Kent	Lise	Güzellik uzmanı	Evli	31	3	Orta
G-3	46	Kent	Ön lisans	Girişimci/STK çalışanı	Bekar/boşanmış	-	2	Orta
G-4	38	Kent	Ön lisans	Çalışmıyor/ev kadını	Evli	17	3	Orta
G-5	34	Kent	Lisans	Çalışmıyor	Bekar	-	-	Orta

G-6	47	Kır	Lise	Çalışmıyor/ev kadını	Evli	-	5	Orta
G-7	29	Kent	Lise	Kooperatif çalışanı	Bekar	-	-	Alt

Tabloya göre katılımcıların en büyüğü 49, en küçüğü ise 25 yaşında olup yaş ortalamaları 38,28'tir. G-6 kodlu katılımcı dışındakilerin hepsi kent doğumludur. Katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında en düşük ilkökul, en yüksek ön lisans mezunu oldukları göze çarpmaktadır. Sivil toplum alanında çalışan katılımcılarla birlikte, sadece kooperatif çalışanı olan kadınlar da mevcuttur. Öte yandan bazı katılımcılar herhangi ücretli bir işte çalışmayıp ev içi ücretsiz emeğe dayalı ev kadınlığını icra etmektedir. Evli ve çocuklu kadınlarla birlikte evlenmemiş ya da boşanmış katılımcılar da vardır. Son olarak katılımcılar gelir düzeylerini çoğunlukla orta düzey biçiminde beyan etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli husus, kadın kooperatiflerinin özellikle gelir düzeyi düşük yoksul kadınlara iş imkânı oluşturma ve gelir sağlama misyonuyla kuruldukları iddiasının (KEİG², 2018), bu çalışmadaki örneklem bağlamında geçerli olmadığıdır. Nitekim tabloya bakıldığında katılımcıların çoğunlukla orta gelir düzeyine tekabül ettikleri dikkat çekmektedir.

3.4. Kooperatifin Kurulma Süreci

Şırnak ili, Türkiye'nin ekonomik gelişmişlik açısından en düşük bölgesi olan TRC3 Bölgesi'nde yer almaktadır. TÜİK'in "İstatistiklerle Kadın 2023" raporuna göre Türkiye'de en düşük kadın istihdamı oranı %18,2 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023). Bu durumda Şırnak'ın kadın girişimciliği ve istihdamında Türkiye'nin en dezavantajlı yörelerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Böylesi bir ekonomik iklimde Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi 2021 yılında dönemin kamu kurum amirlerinin de desteğiyle bir grup Şırnaklı kadının bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Kadının ücretli bir işte çalışması veya kadın girişimciliğine dair geleneksel ve toplumsal önyargıların geçmişe nazaran azalmakla birlikte devam ettiği bir yörede "kadın kooperatifi" kurmanın peşinen birtakım zorluklar içerdiğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Ancak tüm bunlarla birlikte şu anda kesintiye uğramış da olsa üretim yapmaya ve ürünlerini pazarlamaya devam eden bir kadın kooperatifi mevcuttur.

Katılımcılara "Şırnak'ta kadın kooperatifi kurmaya neden ihtiyaç duydunuz?" şeklinde sorduğumuz soruya kooperatifin kurucu üyelerinden bir katılımcının cevabı şu yönde olmuştur:

"Biz bu oluşumu kurmadan önce zaten Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) Kadın Girişimciler İl Kurulu'ndaydık. Ayrıca kadın derneğimiz de vardı. Bu oluşumlar aracılığıyla katıldığımız birçok toplantıda bunun eğitimini falan görüyorduk. Hani başka illerdeki modellerini görüyorduk, o yüzden Şırnak'ta neden olmasın dedik. Hemen onunla ilgili bir girişim başlattık. [...] Gerek sosyal medyadan gerek katıldığım toplantılardan kadınların kendi illerinde aslında bir tane değil hani bütün illerde 15-20 tane kadın kooperatifi olduğunu fark etmiştik. Şırnak'ta bu açık çok fazlaydı. Ne yapabiliriz konusunda aslında bir yıl bunun üzerinde bir çalışma sürecimiz oldu. Ne yapabiliriz noktasında diğer illerin kadın girişimciler kurulu başkanları ile diyaloglarımız oldu. Sonuçta 9 tane üye ile bir araya gelmeyi başardık." (G-3).

Başka bir katılımcının beyanına göre kooperatifin kurulmasında etkili olan faktörler şu şekildedir:

"Açıkçası bu kooperatifin kurulmasında TOBB Kadın Girişimciler İl Kurulu'nun başkanı olmasaydı olmazdı. Yani onun bireysel çabası çok, mesela ben onun sayesinde katıldım duydum bunu. Onun dediğine göre Edirne'deki kadın kooperatifleri TOBB kadın girişimciler öncülüğünde kurulmuş,

² Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu, ayrıntılı bilgi için <https://www.keig.org/> adresinden ulaşılabilir.

yine aynı şekilde Diyarbakır'da da onun öncülüğünde kurulmuş kadın kooperatifi varmış. O da Şırnak'ta buna öncülük etti." (G-4).

Katılımcı beyanlarından anlaşıldığı üzere, kooperatifin kurulmasındaki en önemli etkenlerin başında ildeki TOBB Kadın Girişimciler Kurulu'nun varlığı gelmektedir. Halihazırda kadın girişimciliğine yönelik çalışmalar yürüten bu kurumdaki kadınların ve özellikle kurul başkanının inisiyatif aldığı görülmektedir. Bu konuda yapılan bir çalışmada TOBB Kadın Girişimciler Kurulu'nun Türkiye genelinde kadın kooperatiflerine gerek öncülük etmek gerekse de var olan kadın kooperatiflerini güçlendirmek adına sorumluluk aldığı sonucuna varılmıştır (Akgül, 2021: 129). Buna göre Şırnak'taki kooperatifleşme sürecinde de benzer dinamiklerin rol aldığını söylemek mümkündür.

Başka bir açıdan, Şırnak'taki kadın kooperatifinin esasında "tabandan" gelen itici bir kadın girişimciliği potansiyelinden ziyade, bu alanda sivil toplumculuk faaliyeti yürüten ve farkındalıkları yüksek olan bir grup kadının "üstten" gelen çabalarından ibaret olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ancak bu eleştirilecek bir durum değildir. Nitekim bazı kadın kooperatifleri öz-örgütlenme ile bir araya gelen bir grup kadın ile kurulabilirken, bazıları da kalkınma projeleri, yerel yönetimler ve kadın örgütlerinin teşvikiyle kurulabilir (KEİG, 2018: 8). Bu durumda Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi'nin ikinci seçeneğe uygun olarak kurulduğunu söylemek mümkündür.

3.5. Kadınlar İçin Kooperatifçiliğin Anlamı

Şüphesiz kooperatifçiliğin en önemli motivasyonlarından biri ekonomik kazanç elde etmekse de kadın kooperatifçiliği diğer kooperatifçilik türlerinden "cinsiyet" temelli olmasından kaynaklı farklılıklar göstermektedir. Nitekim kadın kooperatifleri kadınların ihtiyaç ve beklentilerini önceleyen kurumlar olarak kadınlar arası dayanışma temelinde inşa edilmektedir (Karakuş, 2022a: 248). Bu bağlamda katılımcıların kadın kooperatifçiliğine yüklediği anlamları tartışmak bu çalışma açısından elzemdir. Buna göre bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Kadın kooperatifinde amacımız bizim için **kadınlara istihdam sağlamak** en önemlisi. İkincisi bura bu yöreye ait geleneksel yiyecekleri ürünleri tanıtmak. Ama en önemlisi dediğim gibi istihdam." (G-1).

"Kadın kooperatifi benim düşünceme göre **kadınların güç birliği** demektir. Yani bir elin nesi var iki elin sesi var meselesi gibi kadınların bir araya gelerek daha büyük şeyler başaracağına ve daha iyi şeyler yapacağına inanırım. Güç demektir yani." (G-2).

"**Kadınların kendi ayaklarının üstünde durması** ki, gerçekten de Şırnak'ta böyle bir yer açılması bizim için çok anlam ifade ediyor. Şimdi ben ev hanımı olmama rağmen hani bir gelirim olması, ayaklarımın üzerinde durmam için önemlidir. Beynen ve bedenen bizi çok rahatlattı. Uğraşmamız, kadınlarla çalışmamız bizi gerçekten de çok iyi anlamda deşarj etti. (G-4).

"Bireysel olarak tabi ki ileride kâr amacı güdüyoruz. Onun haricinde de daha çok **kadın istihdamı** benim için önemli." (G-7).

Şekil 1. Kadınlara Göre Kooperatifçiliğin Anlamı

Kadın kooperatifçiliği üzerine yapılan başka bir çalışmada bu çalışmadaki sonuçlara benzer biçimde kooperatif türünün “kadın” olarak seçilme amaçları arasında kadınların demokrasi kültürü, kadın istihdamı, üretici kadınlara destek, kadınları çalıştırma kolaylığı gibi nedenler öne sürdüğü açığa çıkmıştır (Boz ve İrmış, 2023: 2101). Yine İstanbul’da yapılan bir başka çalışmada kooperatifçiliğin kadınlar için yardımseverlik, kişisel gelişim ve dayanışma gibi sosyal fayda temelli anlamlara tekabül ettiği sonucuna varılmıştır (Taş ve Kazar, 2019: 1843).

3.6. Kadınların Kooperatife Katılma Sebepleri ve Katılım Kanalları

Kadınları kooperatifleşmeye yönelten nedenler Değirmenci’nin çalışmasında ücretsiz ev emeğini gelir getirici bir faaliyete dönüştürme arzusu, sigortalı çalışma isteği, kadınların karma kooperatiflerden dışlanması, esnek çalışma koşulları ve yatay örgütlenme modeline bağlı olarak birlikte çalışma kültürünün yaygınlığı şeklinde özetlenmiştir (2023, 218-220). Bu çalışmada açığa çıkan temel çıkarımların ise daha çok kadınlar arasındaki bireysel ve tanıdıklık ilişkilerine işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bazı katılımcıların bu konudaki beyanları bu şekildedir:

“Açıkçası hiçbir deneyimim bilgim yoktu kooperatiflerle ilgili. Kadın girişimciler kurulu başkanımız bize durumu anlatınca öyle yola çıktık onunla birlikte.” (G-1).

“İhtiyacım olduğu için açıkçası tek amacım bu işten para kazanmaktı.” (G-7).

“Daha çok aslında benim istediğim evde oturan kadındı. Kendini kanıtlayamayan ev eksenli çalıştığı ürünü satamayan kadınlar üzerineydi fakat onlara kooperatifçiliği anlatmak gerekiyordu. Bu anlamda da zorluk çektik. Öyle olunca biz de dedik ki size rol model olalım. Biz kuralım daha sonra bunu yayalım. Kadınlar bizi gördükçe burada bir şeyler oluyor diye bize üye olurlar diye düşündük.” (G-3).

Başka bir çalışmada kadınların kooperatife katılma gerekçeleri bu çalışmadakine benzer biçimde birlikte üretim yapmak, farkındalık yaratmak, sosyalleşmek ve maddi ihtiyaç temaları etrafında özetlenmiştir (Taş ve Kazar, 2019: 1845).

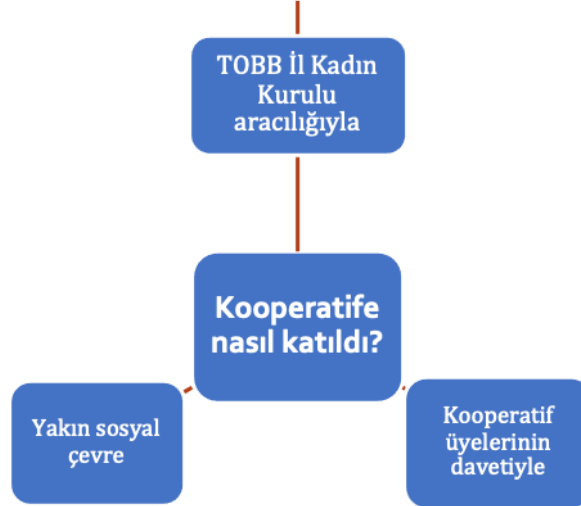

Şekil 2. Kooperatife Katılma Sebepleri

Kadınların kooperatife üye/ortak biçiminde dahil olma kanallarına bakıldığında ise katılımcı beyanlarından açığa çıkan temalar Şekil 3'te özetlenmiştir. Bazı katılımcı beyanları aşağıdaki gibidir:

"Kooperatifi kuran kadınlarla olan bireysel ilişkilerim aracılığı ile dahil oldum." (G-2).

"Benim ablam bu kooperatifin kurucu üyelerinden biri, onun davetiyle üye oldum." (G-4).

Şekil 3. Kooperatife Katılım Kanalları

3.7. Kooperatifte Üretilen Ürünler ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Türkiye'de kadın girişimciliğinin halı ve kilim dokumacılığı, temizlik, dikiş-nakış, çocuk bakımı, güzellik merkezi gibi birtakım alanlara sıkışarak toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiği bilinen bir gerçektir. Çünkü kadınlar, geleneksel ev içi rol ve sorumlulukları dolayısıyla çoğunlukla evde yapılan girişimciliğe (tekstil, el sanatları, halı vb.) yönelmişlerdir (Çalışır ve Çakmak Kılıçaslan, 2017: 138). Öte yandan kadın girişimciliğinin en fazla yoğunlaştığı sektörün kadınların daha "iyi" yapabileceği ya da yapması gerektiği düşünülen hizmet sektörü olduğu bilinmektedir (Kalfa Topateş vd., 2021: 1066). Kadın kooperatifçiliğinin de kadın girişimciliğinin bir tezahürü olarak yorumlanması eğilimi yaygındır. Buna göre Türkiye'deki kadın kooperatiflerinin kadınlar için birçok toplumsal ve ekonomik kazanım sağladığı kabul edilmekle beraber "kadını güçlendiren bir fırsat alanı mı yoksa egemen cinsiyet rollerini yeniden üretirken bir fark yaratmadığı mı" tartışmaları devam etmektedir (Kurtege Sefer, 2022; Değirmenci, 2023: 218; Şahankaya Adar vd., 2023: 1174). Zira kadın kooperatiflerini birleştiren üst örgütlenmelerinden biri olan Simurg'un ağına dahil olan kooperatiflerin faaliyet/üretim alanına

bakıldığında, en fazla temsiline gıda üretimi; takı, hediyelik eşya üretimi ve tekstilde olduğu açıkça göze çarpmaktadır (Şahankaya Adar vd., 2023: 1191).

Şırnak'ta kadınların kooperatif bünyesinde ürettikleri ve pazarladıkları ürünlere bakıldığında, Türkiye'deki çoğu kadın kooperatifi örneğinde olduğu gibi ürünlerin ev eksenli emeğe dayalı oldukları açığa çıkmıştır:

Şekil 4. Kooperatifte Üretilen Ürünler

Bu durum katılımcılar tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Turşu, reçeller, saç ekmeği, yöresel ürünler, **gıda eksenli üretim** daha çok." (G-4).

"Daha çok Şırnak yöresine ait kendi kültürümüzü ortaya çıkaracak ürünleri üretmeye çalışıyoruz. Kendimize ait 'kuliçe' tatlımız var, onu yapıyoruz. Kendi turşumuzu yapıyoruz. Bal, tahin de yapıyoruz. Kendi kültürümüzü yansıtan ürünler yapmayı tercih ediyoruz." (G-2).

"Benim geldiğim ilçenin balı ve kilimleri ünlüdür. Ben sipariş oldukça aracılık yapıyorum ve kooperatif üzerinden satıyoruz." (G-5).

Kadın kooperatiflerinin kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet algısı ve rollerini yeniden üretmek için kurgulanmasının temel sebeplerinden biri, kooperatiflerden sorumlu üst kuruluş olan Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın 2012 yılında yürürlüğe giren yasada kadın kooperatifçiliğini toplumsal cinsiyet rollerine atıfla tanımlamış olmasıdır. Bakanlık tanımına göre (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012: 13-14) kadın kooperatifçiliğinin skalasına giren faaliyetler dikiş-nakış, keçe, seramik ve cam yapımı; el ürünleri, moda ve takı tasarımı; ev yemekleri ve unlu mamul, pasta-çikolata yapımı gibi ev-işi/kadın işi olarak görülen icra alanlarıdır. Bu durumda kadınların kooperatiflerde ezber bozmadan ziyade yine kadınlıktan beklentiler doğrultusunda toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretecek "kadın işi" faaliyetleri icra etmenin ötesine geçemediklerini söylemek mümkündür. Bu durum tarımsal üretim yaparak kırsal kalkınmayı kadın kooperatifleri bağlamında değerlendiren bazı çalışmalarda da vurgulanmıştır. Bu çalışmalardan çıkan ortak sonuç, kadınların "doğası" gereği doğaya, toprağa ve ekolojik dengeyi korumaya daha "yatkın" olduğu ön kabulünden hareketle kırsaldaki kadının tarımsal üretimle özdeşleştirilmesidir (Demircan Yıldırım, 2020; Akgül, 2022; Kurtege Sefer, 2022).

3.8. Kooperatifçiliğin Kadınlara Faydaları

Kadın kooperatifçiliğinin kadın girişimciliği ve istihdamını destekleme, kadın yoksulluğunu azaltma ya da kadının güçlendirilmesi gibi farklı bağlamlar üzerinden kadınları özellikle ekonomik yönden desteklediği/güçlendirdiği yönünde çalışmalar olmakla birlikte, kooperatiflerden beklentilerin karşılanmadığına dair eleştiriler de mevcuttur. Bu çalışmada

açığa çıkan genel eğilim, katılımcılar nezdinde ekonomik yönden hayal kırıklığı ancak bireysel ve sosyal yönden beklentilerin nispeten karşılanmış olduğudur. Esasında kooperatifler, kadınlar için sadece ekonomik kazanımlar elde etmeyi hedeflemenin ötesinde kadınların iletişim ağlarını güçlendirerek sosyal sermayelerinin gelişmesini sağlamakta (Karakuş, 2022a: 252), dezavantajlı kadınlara yönelik sosyal içermeyi mümkün kılmakta (Şahankaya Adar vd., 2023: 1194), toplumsal ilişkilere etki edecek örgütlenme alanları sunmaktadır (Değirmenci, 2023: 222). Kooperatifçilik deneyimlerinin kendilerine bireysel ve sosyal fayda sağladığını ifade eden katılımcıların beyanları şu şekildedir:

*“Tabii ki olmuştur faydası. Bireysel olarak ben zaten kendimi kanıtlamış bir insandım ama kooperatifçilik kısmında da bilgilerime yeni yeni bilgilerin eklendiğini hissedebiliyorum. Söylediğiniz o **kendini kanıtlama** kısmında belki bir adım daha ileriye gittim diye söyleyebilirim.” (G-3).*

*“Tabii ki oldu olmaz mı? Şöyle söyleyeyim daha fazla insan tanımaya başladım, **daha çok çevrem oldu** yöremden olan kadınları tanımaya başladım, evdeki kadın ne yapıyor ne sıkıntılar çekiyor ya da yola çıkarken, bir ticaret hayatına atılırken ne gibi dezavantajları var bunları öğrenmeye başladım. Dediğim gibi **insan çevrem genişledi**. Kooperatif aracılığı ile eğitimlere dahil oldum, fuara dahil oldum, Gaziantep'te kooperatif olarak stand açtık kendi ürünlerimizi tanıttık.” (G-7).*

*“Mesela sosyal anlamda ev hanımı olduğum için oraya gittiğimde yeni yüzler görüyorum, **sosyal ağım genişliyor**. Bu benim için de ayrı bir artıdır sadece ben değil diğer kadınlar içinde aynı durum söz konusu, farklı yaş grupları ile bir araya gelmemizi sağladı.” (G-4).*

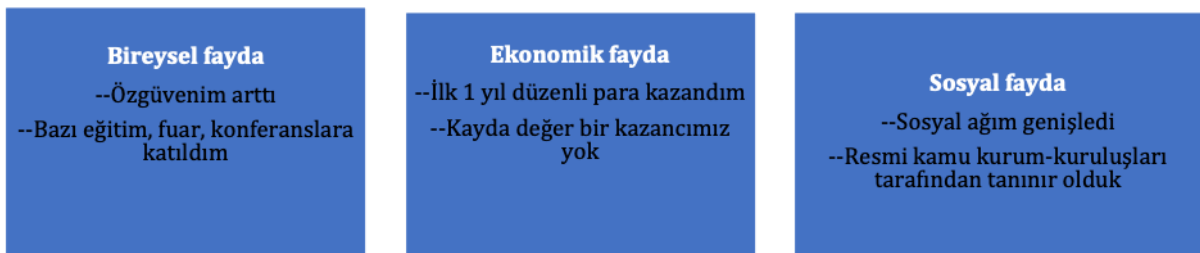
Öte yandan belirgin bir maddi gelir, ekonomik kazanç ya da fayda sağlamadıklarını da şu şekilde ifade etmişlerdir:

*“Şu an öyle bir **maddi geliri yok** açıkçası. O yüzden tatmin etme kısmı da olmuyor. Ama ileride inaniyorum ki olacak diye düşünüyorum.” (G-3).*

*“Giderimiz çok olduğu için şimdilik onu söyleyemiyorum. **Bir kazancımız söz konusu olmadı daha**.” (G-4).*

“İlk bir yıl özellikle az da olsa elimize düzenli para geçiyordu ama son zamanlarda durum böyle değil.” (G-7).

Sonuç olarak bu çalışmada kooperatifçiliğin kadınlara faydaları üç ana kategoriye bölünmüştür:

Şekil 5. Kooperatifçiliğin Kadınlara Faydaları

Ekonomik faydanın özellikle son 6 aylık süreçte kesintiye uğradığına yönelik katılımcı beyanlarına ilişkin birtakım açıklamalar yapmak gerekmektedir. Nitekim kooperatifin mevcut durumda bazı mali zorluklar yaşadığı da ifade edilmiştir. Bunun en önemli sebebinin, kooperatif kurulurken üretim yapan üye kadınların ücretlerinin MESEM (Mesleki Eğitim Merkezi)³

³ MESEM ile ilgili ayrıntılı bilgi için <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1945.pdf> adresine erişim sağlanabilir.

desteğiyle ödenmesine rağmen halihazırda bu desteğin kesilmiş olduğu iddia edilmiştir. MESEM kapsamında işçi çalıştırma koşullarının zorlaştırıldığını ve kooperatifteki çoğu kadının bu şartları sağlayamadığı için destek alamadığını ifade eden bazı katılımcılar, bu durumun kooperatif üyesi birçok kadını çalışmaktan soğuttuğunu ve gelir elde edemediği için kooperatifle bağlarını zayıflattığını ifade etmişlerdir (G-2, G-3, G-1).

Literatürdeki benzer çalışmalardan açığa çıkan sonuçlar bu çalışmadakilerden farklı değildir. Antalya'da kooperatiflerin ekonomik ve sosyal yaşamda rolü ve önemine odaklanan bir çalışmada kadınların elde ettiği sosyal kazanımların ekonomik kazanımlardan daha fazla olduğu açığa çıkmıştır (Yıldırım alp vd., 2021: 129). Yine İstanbul ve Bursa illerindeki kadın kooperatiflerini kapsayan bir başka çalışmada, kadınların kooperatif gelirlerinden memnun olmadıkları ancak kooperatife dahil olmanın kendilerini iyi hissettirdiğini ifade ettikleri; dolayısıyla da kooperatifin kendileri için ekonomik faydadan daha çok sosyal fayda sağladığı sonucuna varılmıştır (Kazar, 2019: 3307). İstanbul'daki kadın kooperatiflerinin kadın yoksulluğuna etkisini inceleyen başka bir çalışmada, kooperatifçiliğin kadınların yoksulluk durumuna olumlu etki etmezken psikolojik iyi oluşlarına pozitif katkılar sağladığı anlaşılmıştır (Taş ve Kazar, 2019: 1858-1859). Kadın kooperatiflerinin kadın güçlenmesine etkisini inceleyen bir çalışmada ise toplumsal cinsiyet eşitliği anlamında güçlenme emareleri açığa çıkarken, ekonomik güçlenmenin oldukça zayıf kaldığı ifade edilmektedir (Şahankaya Adar ve Dedeoğlu, 2023: 44).

Sonuç itibarıyla kadın kooperatiflerinin belki de birincil kuruluş-örgütlenme motivasyonu olan ekonomik kazanç sağlama ya da ekonomik güçlenmenin beklenen düzeyde gerçekleşmediği ve kooperatiflerin sosyal faydalarının gölgesinde kaldığını söylemek mümkündür.

3.9. Yerel Halk, Yerel Kamu Kurumları ve Diğer Kooperatifler ile İlişkiler

Şırnak merkezindeki ilk ve tek kadın kooperatifi olmanın birtakım avantaj ve dezavantajları vardır. Özellikle ev eksenli çalışan ve ev-içi emeğini ücretle emeğe dönüştürmek isteyen kadınlar için hem fırsat hem de rol model olması söz konusudur. Ancak bununla birlikte kadının çalışmasına, gelir getirici-ücretli bir faaliyette bulunmasına yönelik kültürel önyargılar ya da kadınların bu işte başarılı ol(a)mayacağına dair olumsuz peşin hükümlerin de var olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda katılımcılara sosyal çevre ve yerel halkın kooperatif kurmaları ya da kooperatife üye olmalarına yönelik algı ve tutumları sorulduğunda, hem destek gördüklerini hem de kimi zaman motivasyonlarını düşüren olumsuzluklarla karşılaştıklarını beyan etmişlerdir:

"Aslında öyle çok tepki almadım işin açıkçası. Niye almadım? Çünkü artık ailemde çevremde yıllardır benim bu alanda çalıştığımı bildiği için kooperatifçilik üzerine de olumsuz bir tepki almadım. Sürpriz olmadı yani. Hatta hoşlarına bile gitmiştir." (G-3).

"Valla başta eşim bile desteklemedi beni. Ekonomik yönden boş bir şey olduğunu ifade etti. Kazanç olmaz bu işten boşa yorma kendini dedi." (G-2).

"Yerel halk bizden çok alışveriş yapıyor. Evet tamam alıcılarımız daha çok dışardan gelen memur kesim ama gerçekten sırf destek olsun diye de bizden alışveriş yapan çok yerli müşterimiz var." (G-3).

"Ailem başta burayı sadece zaman kaybı olarak görüyordu, hatta bayağı çatıştık bu konuda onlarla moralim bozuluyordu. Ama şu anda sorun yok ikna oldular." (G-7).

Kırsal bölgelerde kadın kooperatiflerinin çoğunlukla yerel kamu kurumlarının teşviki ve desteğiyle kurulduğu bilinmektedir. Şırnak'taki kadın kooperatifi bundan farklı olarak kadın alanında sivil toplum çalışmaları yürüten bir grup kadının öncülüğünde kurulmuş olmakla birlikte dönemin Valilik, Belediye Başkanlığı ve Ticaret ve Sanayi Odası gibi yerel kamu kurumlarının somut desteklerini alarak yola koyulmuştur. Bu destekler katılımcı beyanları dikkate alınarak aşağıdaki şekilde somutlaştırılmıştır:

Şekil 6. Yerel Dinamiklerin Katkısı

Buna göre Şırnak Belediyesi kooperatifte üretilen ürünlerin görünür olması ve pazarlanmasını sağlayan, Türkiye'deki birçok kooperatiften ayırıcı bir özellik olarak karşımıza çıkan satış ofisi desteğini sunmuştur. Kooperatife ait satış ofisi Şırnak'ın kent merkezinin prestijli alanlarından biri olan belediyeye ait dükkanlardan biri olup halihazırda kira yükümlülüğünden muaf tutulmaktadır. Şırnak Valiliği bazı ürünlerin temini ve üretimi için gerekli olan makine ve teçhizatı satın alırken, ilin Sanayi ve Ticaret Odası Başkanlığı ise üretimin yapıldığı imalathaneyi temin ederek destekte bulunmuştur. Katılımcılardan G-3'ün beyanlarına göre de söz konusu destekler devam etmektedir:

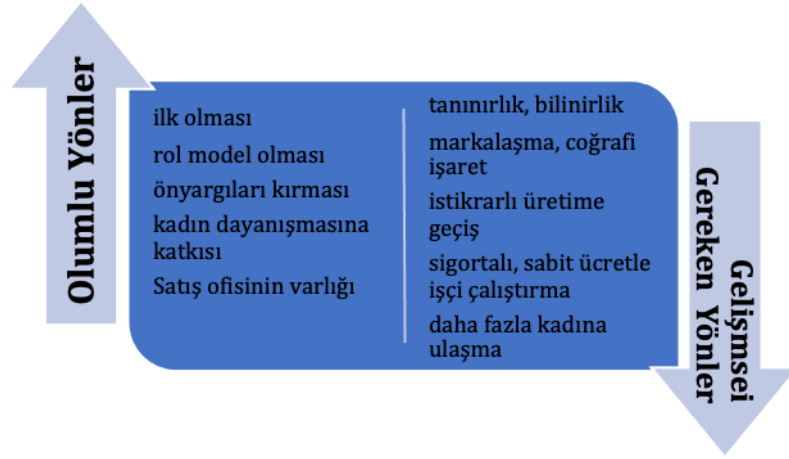
"O konuda ikili ilişkilerimiz çok iyi. Yereldeki kamu kurum ve kuruluşlarımız da bir sıkıntımız yok. Tam tesri destekleri devam ediyor. Muhtemelen kendimizi ifade edip istemeyi biliyoruz. O kısmı iyi kullanıyoruz diye düşünüyorum. Yani şu an için bir sıkıntımız yok. İş birliği içerisinde güzelce çalışıyoruz diyebilirim." (G-3).

Bu durumda kadın kooperatiflerinin kurulması ve devamlılığını sürdürmesi açısından olumlu olarak okunabilecek yerel desteklerin birçok kadın kooperatifinde olduğu gibi (Boz ve İrmiş, 2023: 2104) Şırnak'taki örnekte de karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Öte yandan Şırnak merkez ilçesi dışında Cizre, Silopi, Uludere ve Beytüşşebap ilçelerindeki kadın kooperatifleri ile de gerek kuruluşlarına prosedürel açıdan rehberlik etmek gerekse de yöreye özgü üretilen ürünlerin pazarlanmasına aracılık etmek boyutlarına referansla iyi ilişkiler geliştirdikleri dile getirilmiştir:

"Cizre'de bir tane vardı. Bizim desteğimizle bir tane daha açıldı. Sonrasında Beytüşşebap'a öncülük ettik kurulmasında. Uludere'deki, Silopi'deki kooperatifimize öncülük ettik. İlçelerimizde de birer tane olması kaydı ile kooperatif açtık. İlçelerimizdeki kooperatiflerde satış ofisi yok. Bizde olmayan bir şey sipariş edildiğinde biz hemen oradaki kooperatifimizi arıyoruz onlardan talep ediyoruz. İlişkilerimiz gayet iyi yani." (G-3).

3.10. Kooperatifin Olumlu ve Gelişmesi Gereken Yönleri

Katılımcılar, Şırnak'ın ekonomik ve kültürel birtakım dezavantajlarına rağmen kurulan ilk kadın kooperatifinde yer almaktan genel olarak memnunsalar da kooperatifi sürdürülebilir kılmak için geliştirilmesi gereken durumların olduğu konusunda hemfikirlerdir. Buna yönelik beyanlar aşağıdaki şekil üzerinden somutlaştırılmıştır:

Şekil 7. Olumlu ve Geliştirilmesi Gereken Yönler

Buna göre Şırnak'taki kadın kooperatifi bir ilki başarması anlamında katılımcıları olumlu yönde motive etse de kooperatifin sürdürülebilirliği için giderilmesi gereken eksikliklerin de farkında olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi'ne üye, ortak ve çalışan kadınların kooperatifçilik deneyimlerine odaklanan bu çalışma, Şırnak'ı da içeren TRC-3 Bölgesi'ndeki kadın kooperatiflerine yönelik yapılan ilk akademik çalışma olması sebebiyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak yine de bu çalışmanın çok sınırlı sayıda kadını ve tek bir kooperatifi kapsadığı gerekçesiyle birtakım sınırlılıklar içerdiğini belirtmek gerekmektedir. Betimsel bir çalışma olarak bu çalışmadan çıkacak en somut öneri, bundan sonraki çalışmaların nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılarak Şırnak'taki diğer kadın kooperatiflerini de içerecek karşılaştırmalı çalışmaların yapılması gerektiğidir.

Şırnak merkezi ve ilçelerindeki toplamda 6 adet kadın kooperatifinden biri olarak Şırnak Kadın Eli Üretim ve İşletme Kooperatifi henüz 2 yıldır kurulmuş çok yeni bir oluşumdur. Buna rağmen, kuruluşundan sonraki ilk 1 yıl seri üretimde bulunmuş ve MESEM desteğiyle toplamda 28 kursiyer çalıştırmıştır. Türkiye'nin birçok bölgesindeki kadın kooperatiflerinden farklı bir avantaj olarak Belediye desteğiyle 1 adet satış ofisleri ve TSO desteğiyle 1 adet imalathaneleri mevcuttur. Üretilen ürünler satış ofisinin dışında yerel-ulusal fuarlara katılım, sosyal medyadan sipariş alma ve il dışına sipariş kargolama yoluyla pazarlanmaktadır.

Son 6 aylık süreçte MESEM desteğinin kesilmesi ile kooperatifteki kadın istihdamının sekteye uğraması söz konusudur. Bu durumda kadınlar ekonomik bir kazanç elde edemedikten sonra kooperatifteki gönüllülük faaliyetlerine katılım istekleri ve kooperatife aidiyetleri zedelenmiştir. Öte yandan kurucu ortak ve üye kadınların çoğunlukla üretime dahil olmadığı, üretimden ziyade kooperatifçilik için gerekli prosedürel koşulları sağlamak üzere dahil oldukları anlaşılmıştır. Üretimin daha çok MESEM desteğiyle istihdam edilen kursiyerler üzerinden yapıldığı açığa çıkmıştır.

Kooperatife dahil olmanın kadınların gündelik yaşamları üzerinde makro değişim ya da iyileştirmeler yaptığı söylenemez. Ancak yine de kooperatifçiliğin ekonomik faydasından ziyade sosyal ve bireysel faydalar sağladığını söylemek mümkündür. Kadınların sosyalleşmeleri ve sosyal ağlarının genişlemesi yönünde pozitif katkıları olduğu beyan edilmiştir.

Kooperatifin önceden de kadın girişimciliği alanında sivil toplum çalışmaları yürüten bir grup kadının yerel kamu kurumlarının da destekleri ve teşviğiyle kurulduğu tespit edilmiştir. Nitekim halihazırda kooperatifin diğer kooperatifler ve yerel kamu kurumlarıyla ilişkilerinin iyi durumda olduğu ve iş birliklerinin devam ettiği dile getirilmiştir.

Kooperatifte üretilen ürünler egemen cinsiyet kültüründe kadının toplumsal cinsiyet rolleriyle bağlantılı olarak ev-eksenli emeğe karşılık gelmektedir. Kadınlar daha çok gıda eksenli üretim yaparak Türkiye'deki kadın kooperatiflerine ilişkin yaygın bir kanıyı yeniden üretmektedir.

Ücretli çalışan istihdam edememekten kaynaklı açığa çıkan üretim krizi mali problemleri ve bütçe açıklarını beraberinde getirmiştir. Bu sorunun farkında olunarak çare arayışları devam etmektedir. Bununla birlikte kooperatifi daha istikrarlı bir üretim platformuna çevirmek için tanınırlık, bilinirlik çalışmalarının artırılması gerektiği, markalaşma ve coğrafi işaret almanın elzem olduğu, sigortalı ve sabit ücretle işçi çalıştırmanın zorunluluğu ve daha fazla kadına ulaşma yükümlülüğünün bilincinde olunarak kooperatife ilişkin bir gelecek planlaması mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Akgül, D. (2021). Kadının iş hayatına katılımında Bacıyan-Rum teşkilatı ve TOBB il kadın girişimciler kurullarının katkıları. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı*, 114-131.
- Akgül, Ç. (2022). Sürdürülebilir ekolojik denge için modern ve geleneksel üretim yöntemlerinin entegrasyonunda kırsal kadının ve kadın kooperatiflerinin önemi: Afşar Balam Kadın Kooperatifi örneği. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 9(1)*, 57-71.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2)*, 368-388.
- Boz, N., & İrmış, A. (2023). Bir sosyal girişimcilik örneği olarak kadın kooperatifleri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 58(3)*, 2088-2124.
- Creswell, J. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Çev. M. Bütün, & S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çalışır, G., & Çakmak Kılıçaslan, E. (2017). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın girişimcilik: TEB KOBİ TV1. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 2(1)*, 124-140.
- Çekmez, E., Yıldız, C., & Bütüner, S. Ö. (2012). Phenomenographic research method. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 6(2)*, 77-102.
- Değirmenci, S. (2023). Örgütlenme modeli olarak kadın kooperatifleri: Patriyarkal kapitalizmde başarı kriterlerinin eleştirisi. *Fe Dergi, 15(1)*, 210-230.
- Demircan Yıldırım, P. (2020). Kırsal kalkınmada kadın kooperatiflerinin rolü: Ahatlı Kadın Kooperatifi örneği. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 11*, 159-170.
- Demirci Aksoy, A., & Günay, G. (2018). Türkiye'de kadın kooperatifçiliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 53(1)*, 77-90.
- Duguid, F., Durutaş, G., & Wodzicki, M. (2015). Türkiye'de kadın kooperatiflerinin mevcut durumu. Erişim adresi: https://www.aile.gov.tr/KSGM/PDF/Turkiyede_Kooperatifcilik_Kadin.pdf
- Kalfa Topateş, A., Topateş, H., & Kıdak, E. (2022). Güçlendirme ve toplumsal cinsiyet rolleri ikileminde kadın girişimciliği. *Çalışma ve Toplum, 2(73)*, 1043-1074.
- Karakuş, G. (2022a). Kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasındaki rolü. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(1)*, 247-259.
- Karakuş, G. (2022b). Kadın kooperatifçiliği ve Türkiye'de kadın kooperatifleri'ne genel bakış. In H. S. ETİ (Ed.), *Ekonomi, Finans, İşletme ve Pazarlama Alanında Akademik Çalışmalar-I* (ss. 101-113).

Kazar, E. N. (2019). Parasal ve katılımcı yoksulluk yaklaşımları bağlamında kadın yoksulluğunu azaltmada kadın kooperatiflerinin rolünün değerlendirilmesi: İstanbul ve Bursa örneği. *Turkish Studies*, *(14)*6, 3287-3308.

KEİG (Kadın Emeği, İstihdamı ve Girişimciliği). (2018). Kadın kooperatifleri kılavuzu. Erişim adresi: http://www.keig.org/wp-content/uploads/2018/11/kooperatif_kilavuz_keigWeb.pdf

Kurtege Sefer, B. (2022). Tohum toplayan kadınlar söylemini yeniden düşünmek: Kadın kooperatifinde tohum toplamayı reddeden kadınlar ve kamu kurumlarının kadınlara yaklaşımı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(3), 377-396.

Kutay, T. (2022). Kırsal kalkınmada kadın kooperatiflerinin önemi: Türkiye özelinde bir değerlendirme. *Politik Ekonomik Kuram*, 6(1), 119-150.

Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Serinikli, N. (2016). The importance of entrepreneurship in preventing the woman poverty: Woman cooperatives and micro credit applications. *Balkan Social Sciences Journal*, 598-609.

Serinikli, N. (2019). Kırsal alandaki mikro kadın girişimcilerin kooperatifleşmeye karşı tutumları: Agro-turizm kadın kooperatifleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(1), 45-57.

Şahankaya Adar, A., & Dedeoğlu, S. (2023). Türkiye’de kadın kooperatiflerinin kadınların güçlenmesine etkisi. *Fe Dergi*, 5(2), 8-49.

Şahankaya Adar, A., Dedeoğlu, S., & Kurtuluş, G. (2023). Türkiye’de kadın kooperatifleri: Mevcut durum analizi, kadın güçlenmesi ve istihdam yaratma potansiyeli. *Çalışma ve Toplum*, 2(77), 1171-1208.

Taş, Y. H., & Kazar, E. N. (2019). İstanbul’daki kadın kooperatiflerinin kadın yoksulluğuna etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1836-1863.

Topaloğlu, E. Ö., & Topaloğlu, M. (2017). Türkiye’de kadın girişimci kooperatifleri: Bacıyan-I Meram örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, Özel Sayı*, 203-218.

TÜİK. (2023). İstatistiklerle kadın, 2023. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>

Yıldırım, S., İslamoğlu, E., & Ateş Torun, M. (2021). Kadın kooperatiflerinin ekonomik ve sosyal yaşamda rolü ve önemi: Antalya ili örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*, 5(3), 111-133.

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 7 - 17.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****A DESCRIPTIVE APPROACH TO WOMEN'S COOPERATIVES:
ŞIRNAK KADIN ELİ PRODUCTION AND BUSINESS COOPERATIVE**

Introduction and Research Purpose: The subject of this study is the activities of women belonging to the Şırnak Kadın Eli Production and Business Cooperative, which operates in the center of Şırnak province. The aim of the study is to make visible the positive and negative changes and, if any, the economic, social, individual and psychological gains of women who are members or partners of the cooperative, based on their experiences with cooperatives.

Literature Review: In recent years, women's co-operatives have been the object of academic attention for a variety of functions and positions such as women's empowerment, combating gender inequality, reducing women's poverty, sustainable development, and contributing to rural and local development. Women's cooperatives, which have become widespread in Turkey since the early 2000s, have undoubtedly had positive economic, social, individual/personal and psychological impacts on women. Indeed, although not sufficient, one of the common conclusions of academic studies in different disciplines in the existing literature is that cooperatives provide women with gains such as creating employment, transforming home-based labor into paid labor, gaining self-confidence, education, awareness and consciousness-raising.

Methodology and Findings: There are currently five women's cooperatives in Şırnak, two in Cizre and one each in Silopi, the central district and Uludere. However, this study covers women who are active in the only women's cooperative in the central district of Şırnak province. In this study, phenomenological approach and case study approaches, which are qualitative research methods of social sciences, are used together. The sample consists of 10 women who are members or partners of the cooperative. Face-to-face in-depth interviews were conducted with the participants through a semi-structured questionnaire, and the data obtained were interpreted using thematic and descriptive analysis techniques.

Conclusions and Recommendation: This study, which focuses on the impact of women's cooperatives, is expected to contribute positively to the literature on women's cooperatives in the TRC-3 region, as Şırnak is one of the rural areas most affected by women's poverty and where patriarchal gender culture is prevalent. Moreover, the fact that no previous academic study has been conducted on women's cooperatives in other provinces of the TRC3 region, including Şırnak, makes this study essential and important. However, it is important to note that this study has some limitations as it covers a very limited number of women and a single cooperative. As a descriptive study, the most concrete recommendation to emerge from this study is that future studies should use qualitative and quantitative research methods to conduct comparative studies that include other women's cooperatives in Şırnak.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Dr. Öğr. Üyesi Dicle ÖZCAN ELÇİ			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	KADIN KOOPERATİFLERİNE BETİMSSEL BİR YAKLAŞIM: ŞIRNAK KADIN ELİ İŞLETME VE ÜRETİM KOOPERATİFİ			
Tarih <i>Date</i>	30.06.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	DİCLE ÖZCAN ELÇİ	%100	YOKTUR	YOKTUR

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1465871

ANCIENT ART OF WOMEN IN THE GREEK AND ROMAN WORLD: FROM
SORCERY TO CHIROPRACTIC-FROM GODDESS TO HEALER WOMAN

Dr. Öğr. Üyesi Laleş USLU AZARAK*

*Dicle Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

e-posta: lalesusluq@gmail.com

ORCID 0000-0003-1429-4364

ABSTRACT

Human and public health is one of the most important issues that has been going on for thousands of years. Women's participation in the field of health is seen as a very challenging issue. Even today, when women are involved in every aspect of life, this issue is discussed from time to time. However, when we go to the origin of humanity, it is understood that the only competent subject related to health is women. Since the Paleolithic and Neolithic periods, it is seen that women have observed nature well and therefore recognize poisonous and non-toxic plants; as a result of their own experience and observations, they treat diseases by using these plants. It is known from both mythology and inscriptions that women have healing characteristics in the historical process. These women sometimes appear as a goddess, sometimes as a sage, and sometimes as a physician. The aim of this study is to go to the origin of the health system, which is mostly in the service of the masculine system today, and reveal the healing aspects of women and their competencies in this regard; and also to remind women of their status and value in the period of goddesses.

Keywords: Woman, Healer, Goddess, Cure, MagicianYUNAN VE ROMA DÜNYASINDA KADININ KADİM SANATI: BÜYÜCÜLÜKTEN
ŞİFACILIĞA TANRIÇADAN ŞİFACI KADINA

ÖZ

İnsan ve toplum sağlığı bin yıllardan beri süregelen en önemli konuların başında yer almaktadır. Kadınların sağlık alanında yer almaları ise oldukça çetrefilli bir konu olarak görülmektedir. Kadınların yaşamın her alanında yer aldığı/almaya çalıştığı günümüzde dahi bu konu zaman zaman tartışılmaktadır. Oysaki insanlığın kökenine gidildiğinde aslında sağlıkla ilgili tek yetkin öznenin kadın olduğu anlaşılmaktadır. Paleolitik ve Neolitik dönemlerden beri kadının doğayı iyi gözlemlediği dolayısıyla zehirli ve zehirsiz bitkileri tanıdığı; kendi deneyim ve gözlemleri sonucu bu bitkileri kullanarak hastalıkları tedavi ettiği görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde kadınların şifacı özelliklerinin olduğu gerek mitolojiden gerek yazıtlardan bilinmektedir. Bu kadınlar, bazen bir tanrıça bazen bir bilge bazen de bir hekim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, günümüzde daha çok eril sistemin hizmetinde olan sağlık sisteminin kökenine gidip kadınların şifacı yönlerinin ve bu konudaki yetkinliklerinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Şifacı, Tanrıça, Tedavi, Büyücü

Geliş Tarihi/Received: 05.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 02.05.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Uslu Azarak, L. (2024). "Ancient Art of Women in the Greek and Roman World: from Sorcery to Chiropactic-from Goddess to Healer Woman". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 246-256.

INTRODUCTION

It is recognised that magic, which is a cultural system created around the practices that people claim to be able to influence the natural world with supernatural and mystical methods, had significant effects on prehistoric communities along with religion (Reyhan ve Cengiz, 2014: 105-115). As is known from prehistoric archaeological and written sources, it is understood that healing and sorcery in the form of traditional medical treatment was a mission carried out by goddesses and their manifestations in society, women.

Healing is a state of curing that primarily ensures the treatment of the soul in the management of disease and perceives health within the integrity of the soul and body (Kaplan, 2015: 189-196). Healing is based on intellectual and spiritual foundations rather than technical knowledge; it is recognised that "body, mind and spirit" are inseparable parts of the human being and that any healing service covers these three elements (Achterberg, 2009: xviii; Kaplan, 2015: 189-196). As can be seen, the basis of healing in folk medicine is based on the improvement of both mental and physical health as a complementary method. Like folk medicine, healing is passed down from generation to generation and learnt through traditional methods in a master-apprentice relationship (Kaplan, 2015: 189-196).

In the Palaeolithic and Neolithic periods, while the position of the goddess was quite good, it is observed that the position of the woman was also good. The goddesses, who continued to exist from the Palaeolithic to the late Roman period and from whom every kind of help was sought, also attract attention with their healing aspects. Although it is not clearly known how a woman who observes nature well knows which plant is good for which disease - whether by inspiration or by doing and living - it is known that she knows and applies treatment methods as a result. For it is known that healing prescriptions are abundant in nature and that "antiseptics¹", "analgesics²", diuretics³ and "emetics⁴" are found all over the earth. Furthermore, it is a known fact that there are weeds in nature that stop blood flow and reduce fever, and that nature offers many tools and equipment for surgery and various studies on the human body (Achterberg, 2009: 3). Observing with the ability to make discoveries in the infinite depths of the human mind, the first people are understood to have made creative liquids (elixirs) and healing rituals in order to sustain life and maintain health. In the period in question, women were considered the source of wisdom and power; by searching for the healing magic stored in the earth and in the human mind, women undertook the task of caring for the sick, giving birth and comforting their loved ones on their last journey (Achterberg, 2009: 4).

In addition to the general characteristics of goddesses in different geographies and cultures in prehistoric periods, it is seen that being a "healer" is a common feature. Even though the Egyptian, Mesopotamian, Anatolian, Greek and Roman goddesses were in different geographies, such as Isis, Sekhmet in Egypt; Inanna, Ishtar, Gula in Mesopotamia; Kybele, Kubaba, Hapat in Anatolia; Hera, Demeter, Artemis, Athena, Hygeia in Greece; Juno, Ceres, Diana, Minerva, Magna Matuta, Magna Mater, Salus, Fortuna in Rome, all of them have similar characteristics in terms of healing. For the sake of limiting the subject, the healing aspect of the goddesses is mentioned in general terms, the traces of female healers in Greek literature -especially in the works of Homer- and in the Roman world are traced, the "healing tradition" is discussed in general terms, the healing, healing aspect of women is emphasised, and it is examined that in later periods, in connection with the position of women, the "healing" side was suppressed and handled more with the phenomenon of "witchcraft".

1. From Mother Goddess to Sorcery

Since the Palaeolithic period, due to the fertility of women, the first human communities have blessed the women and thought that this situation was a miracle by looking at the milk flowing from her breasts, fertility, and the ability of the body to bleed and refresh during menstruation

¹ Killing bacteria

² Painkiller

³ Helps urination

⁴ Makes one puke

(Aydingün, 2013: 43; Uslu, 2018: 4). The emergence of a living creature from a woman's body, the ability to feed it with her own milk; in addition, the fact that her milk has an antibiotic effect against diseases, making the woman more specialised than the man, thus this innate feature of the woman, giving her a superiority, the belief in the cult of the Mother Goddess emerged with the idea of being a woman who gave birth to the creator (Aydingün, 2013: 11-28; Uslu, 2018: 4). In addition, the people of the Palaeolithic period observed nature well and associated the Mother Goddess cult with abundance and fertility by linking the soil-seed connection with the woman's body (Aydingün, 2013: 11-28). The identification of the woman with the earth-nature brought with it knowledge of nature.

It is understood that each of the goddesses in Egyptian, Mesopotamian, Anatolian, Greek and Roman cultures had the role of a healer; Isis, Sekhmet; Kybele, Inanna, Ishtar, Gula, Arinna; Hera, Athena, Artemis, Demeter, Hygieia; Mater Matuta, Magna Mater etc. goddesses were healers.

In Egypt, goddesses such as Isis, Sekhmet, etc. were believed to cure diseases. In Mesopotamia, it is known that Gula guided the medical arts and was effective in the treatment of health problems that doctors, and dentists usually attributed to supernatural causes (Böck, 2014: 11). It is known that Gula stands out with her healing properties; she has knowledge of medicinal and poisonous plants and uses dreams for wisdom and diagnosis (Achterberg, 2009: 13). Inanna, who was associated with love, healing, and birth, was worshipped as the Queen of Heaven and Earth (Achterberg, 2009: 12). Ishtar was also known as a loving and healing goddess (Achterberg, 2009: 13). In the Hittites, Arinna was also the goddess of health in addition to her many characteristics, as in other goddesses. For instance, it is known that Puduhepa, the wife of Hattusili III, prayed and made offerings to the Sun Goddess Arinna for her husband (Bryce, 2003: 152; Şimşek, 2021: 303-314). The goddess Kamrusepa (Katahzipuri) helped women during labour (Ay, 2012: 47; Şimşek, 2021: 303-314).

Due to the scarcity of sources providing information on medicine and physicians in Anatolia during the Hittite period, it is assumed that the practices here developed as in Egypt and Mesopotamia. Cuneiform texts show that magic and religion were important in terms of medical methods. (Erginöz, 1999: 124; Ay, 2012: 47; Şimşek, 2021: 303-314). Medicine obtained from plants was mixed with water or beer in Mesopotamia, Egypt and Anatolia, and a treatment method was applied by making the patient drink or take a bath; magic rituals were also performed for treatment; because it is known that magical practices as well as plants are known as healing methods (Şimşek, 2021: 303-314).

It is also possible to see healing goddesses in the Greek and Roman world. The functions of the goddesses in Mesopotamia, Egypt and Anatolia are divided among the goddesses in the Greek and Roman world, but all goddesses have similar abilities in terms of healing. When we look at the healing properties of the goddesses in Greece and Rome; Demeter, who protects children and women; Persephone, who heals teeth and eyes; Genetyllis, who treats women who have problems due to infertility; Athena, who cures blindness; Artemis, who helps during childbirth; Circe, Leto, Eiliethyia etc. with her knowledge of poison and antidote (Hurd-Mead, 1938: 29-32; Achterberg, 2009: 34). Hera or Juno (her Roman equivalent) is considered to be the chief healer (Achterberg, 2009: 34; Hurd-Mead, 1938: : 29-32; Aydemir, 2019: 55-74). Hecate used to heal children by making them drink the herb " Dogbane" when they had a fever during the teething period (Hurd-Mead, 1938: 30-32; Aydemir, 2019: 55-74). It is also seen that the women of the Aeschlepios family, Epione, the wife of Aeschlepios, and his two daughters Hygieia and Panakeia stood out with their healing abilities and each of them had a "kadukeus"⁵. It is known that Greek female healers were mostly snake keepers, as in Cretan, Egyptian and many other cultures. For example, Hygieia is usually depicted with a vessel in her hand, in which she feeds the snake nestled next to her. The continuity of the snake motif, which symbolises the healing energy of females, is seen in female healers, because it is known that snakes have the ability to heal patients during healing rituals, for example, snakes were trained to lick the eyelids and wounds of patients (Achterberg, 2009: 35).

⁵ Kadukeus: A staff coiled by a snake symbolizing medicine (Achterberg, 2009, p. 35).

At Delphoi, which is a testament to the Greeks' belief in the skills of female healers, and which was always regarded as a place of divine powers, once identified with Gaia, prophecies were given by a knowing priestess named "Pythia", perched on a stool with a python snake coiled around her. The believers of Pythia came from far away in processions to learn the prophecies and to be treated, and the necessary treatments were provided for the recovery of the diagnosed disease. As a treatment method, medicinal herbs, baths, physical education, water from sacred springs, laxatives, cupping, and other procedures were performed in these temples (Achterberg, 2009: 37). Today, it is known that these treatments are still popular among the people as an alternative.

It is observed that there were healing goddesses in Rome as well. It is witnessed that most of the goddesses in the Roman pantheon were imported and that the Romans sought help from the gods of other cultures to whom they promised sanctuaries in return for their favours. Among the goddesses imported from the Greeks, Juno is understood to be the chief goddess of births; Diana, for pregnancy and childbirth; Minerva, general protector and healer, curing ear diseases; Salus, a healer goddess identified with the Greek Hygieia (Hurd-Mead, 1938: 29-32; Achterberg, 2009: 38; Aydemir, 2019: 55-74). Mater Matuta is associated with fertility as an opener of the womb and is known as the protector of nursing mothers (Carol, 2019: 4; Lomas, 2018: 64; Achterberg, 2009: 41).

It is known that Magna Mater, imported from Anatolia, was a goddess who could create and cure diseases, who had a say over life and death, and whom infertile women begged for fertility. In addition, according to the Romans, this goddess, who had the power of magic, could cure various diseases with a variety of spells (Jane, 1925: 486; Aydemir, 2019: 55-74). Another healer goddess in Rome is Bona Dea. In the temple of Bona Dea (Adkins 284), who represented fertility, longevity, and health, full of snakes on the Aventine Hill, herbal treatments for infertility were performed only by female physicians (Hurd-Mead, 1938: 48-49; Aydemir, 2019: 55-74). Ferona was another Roman goddess who was a healer who allowed fertilisation (Monaghan, 2014: 271).

As can be seen, all healing goddesses seem to be more concerned with women's health, birth and postnatal protection.

2. Healer Women in Greek Literature

It is seen that women healers are occasionally included in Greek literature. Especially in the works of Homer, who is considered to be the foundation of the Greek education system, it is possible to see women healers. From time to time, it is probable to come across women healers in theatre works; however, in these pieces, women healers, such as Medea, the protagonist in Euripides' "Medea", are mostly seen as malicious and sorceresses, contrary to Homer. It should not be surprising to see that the once goddess, the healer woman, has evolved into a sorceress in the patriarchal order over time.

Homer, who is accepted as the basis of Greek literature, illuminates many issues related to the Greek world with his works "Iliad" and "Odyssey", and when we look at the female sorcerers/healers in Homer's works in general terms as the subject of the study; it is seen that characters such as Helena, Circe, Agamede are handled as sorcerers-healers (Homeros, Odyssey, 2006; Homeros, Iliad, 2014). In short, when we look at the characters in question, the common characteristic of all of them is that they are healers. It is seen that these female healers have a deep knowledge of herbs and magic. Homer's women healers are analysed in general terms below.

2.1. Helena

Helena, one of the female protagonists of the Iliad epic and the wife of King Menelaos of Sparta, who later fled to Troy with Paris, is understood to be one of the most famous women of the ancient period and the subject of many legends and myths. However, she is mostly known from Homer's "Iliad" and "Odyssey" (Homer, 2014: 170-175; Uslu, 2018: 21).

Helena, who stayed in Egypt for a while with Menelaos after the Trojan War, benefited from the vast knowledge of Polydamna, an Egyptian healer, in the field of medicine, and with the medical

knowledge she obtained from Egypt, she gave Telemakhos, the son of Odysseus and Penelope, a medicine that took away his anger, made him forget his pain and calmed him by mixing it with wine (Homer, 2014: 170-175; Uslu, 2018: 21), emphasising the healing aspect of Helena. Plutarch believes that this medicine was a drink-medicine called "nepenthe" consisting of a mixture of verbena, hemlock and wine; according to Discordes and Galen, this mixture was obtained from a root called "oinopia"; some researchers believed that it was datura, opium or primrose (Cited in Achterberg, 2009: 34). It is noteworthy that Polydamna, an Egyptian physician and queen who transferred the Egyptian medical knowledge mentioned above to Helena, was also a woman healer. As can be seen, although they were in different geographies, it is seen that mostly women had pharmacological knowledge.

2. 2. Agamede

It is clear that Agamede, the daughter of Augeias, was another healer woman mentioned as a healer in Homer's "Iliad". Homer mentions that Agamede knew the healing properties of all the plants of the earth (Homer, 2006: 735-745; Aydemir, 2019: 55-74). In the Hellenistic period, it is thought that she was transformed into a sorceress figure like other female healers (Dickie, 2004: 23).

2. 3. Kirke

In Homer's "Odyssey", Circe turns Odysseus' men who come to his island into pigs, but Odysseus gets rid of Circe's spell by eating the herb given by Hermes. Seeing that he is not affected by the spell, Circe is afraid and tells Odysseus that he will do whatever he wants. He also asks him to turn his men back into human beings. This request is fulfilled, and Odysseus lives with him in Circe's palace for a year (Hamilton, 1997: 161). Circe releases Odysseus and his men and gives them advice that will enable them to survive (Homer, Odyssey, 2006: 179; Estin ve Laporte, 2002: 174). The main issue here is that the main ingredient of Circe's magic is the plant and that she has vast knowledge about this plant (Aydemir, 2019: 55-74); but Homer conveys this situation as something negative. The fact that Circe is shown as a sorceress suggests that women were engaged in alchemy, as they were in prehistoric times, and that Circe's possession of animals evokes the Mother Goddess, who was once known as the "Dominatrix of Animals" in Anatolia (Uslu, 2018: 32); in addition, the fact that the woman, whose healing aspect predominates here, is shown as a sorceress is understood to deny this important role of women.

2. 4. Medea

Euripides, one of the ancient Greek tragedy writers, described Medea, who represents the leading woman in his work "Medea" (Euripides, 2014), as a ruthless, evil, and magical character. According to the work, Medea is shown as a cruel and ambitious woman who caused the disaster of her family for the sake of her love and killed her children to take revenge on her husband. However, Medea was loyal and honest to her husband and saved his life, while Iason betrayed her (Uslu, 2018: 43). Euripides shows Medea as a hysterical woman and warns about what women can do if not controlled (Frayser ve Whitby, 1995: 470). Also, in Euripides' play "The Captive Melanippe".

*"Consider the place of women in religion, and I think this is the most important one,
we women take on the most crucial roles in religious ceremonies.*

The god Apollo announces his prophecies through his priestesses.

In the sacred area of Dodona,

near the place known as the Sacred Oak,

the intentions of the God Zeus

are revealed by women to people

coming from various parts of Greece..." (Lefkowitz ve Fant, 2005: 11-31; Demiralp, 2010: 1-6; Uslu, 2018: 45), emphasising that women are engaged in divination.

One can see that the aforementioned women were healers from the mixtures they made and the herbs they had in their possession; however, it is seen that this aspect - except for Helena⁶ - is reflected as a negative feature and it is emphasised that they were only engaged in witchcraft.

3. Mortal Healer Women in the Greek and Roman World

Most of the women who practised the art of healing seem to have been from aristocratic families. Pliny mentioned many women who wrote medical books. Artemisia, Elephantis, Lais, Agnodike, Aspasia are just a few of these healer women (Pliny, 1951: 81).

Elephantis is known for her knowledge of gynaecological diseases and cosmetics (Pliny, 1951: 81; Kühn, 1826: 416).

Lais is said to have written a book on abortion and to have cured malaria using menstrual blood (Pliny, 1951: 81-82). Galen and Celsus also mentioned women healers and utilised their prescriptions in their books. Celsus, one of the famous writers of the early Roman period, mentions that women healers were the professional healers of their time; they performed tasks such as examining urine, applying leeches and using opium water in surgeries (Celsus, 1938).

3. 1. Artemisia

It is seen that the healing aspect of Artemisia, one of the Greek queens in 350 BC, was praised by Pliny, Strabo, and Theophrastus. It is known that she discovered "Wormwood" to cure many diseases and used a flower called "Artemisia" to prevent delayed menstruation and miscarriage (Achterberg, 2009: 38; Irving, 2015: 137).

3. 2. Agnodike

It is seen that Agnodike, an Athenian physician who lived in the 3rd century BC, fulfilled her duty as a healer by disguising herself as a man because women were forbidden to be healers. It is known that Agnodike, who was very successful especially in the field of female diseases, was protected by the women she treated and escaped punishment when she was sentenced to death by the administration of the period when it was discovered that she was a woman (Hygini Fabulae, 1960: 10-13 cited in Achterberg, 2009: 38). This is an indication that women were prevented from becoming healers. It is seen that an attempt was made to create a perception that medicine or healing was a male-specific profession.

3. 3. Pythias

In the Greeks, Aristotle's wife Pythias was interested in tissue research and reproduction, and it is mentioned that she conducted research on chicken and human embryos; she also studied plants and animals with Aristotle and wrote an encyclopaedia of their observations (Achterberg, 2009: 37).

3. 4. Metrodora

It is known that the Greek healer woman Metrodora offered prescriptions to cure uterine, stomach and kidney ailments (Storti, 2018: 90; Achterberg, 2009: 38).

Galen, who was born in Pergamon in the first half of the 1st century AD, is known to have been a physician who visited many parts of the Roman Empire and collected information about the treatment methods in these places and mentioned many healing women (Kühn cited in 1826; Aydemir, 2020: 39).

3. 5. Egerasia

One of the healer women mentioned by Galen is Egerasia. Galen includes Egerasia's nephritis prescription of island onion, devil's turnip, white pepper, fruits of the cedar tree, iris root, myrrh, and wine (Achterberg, 2009: 44).

⁶ Homer spoke favorably of Helena's healing qualities.

Galen also praised *Origenia's* diarrhoea prescriptions, a woman named *Margerata* who was a surgeon in the army, a woman named *Antiochis* who was a healer specialising in spleen, chest diseases, gout, arthritis, sciatica and beauty preservation, and is known to have copied her prescriptions (Achterberg, 2009: 44).

3. 6. Octavia

Octavia, the first wife of Marcus Antony, wrote a book of prescriptions in which she recommended barley flour cooked and crushed with charcoal, perfumed with flowers, honey, vinegar and salt for toothache; and myrrh, saffron, alum, seeds of the Karaman cumin, celery and aniseed nardin oil and honey for ulcerated sore throats (Achterberg, 2009: 43).

To remove animal poisons, she recommended moxibustion, the root of Florence iris, dog brain oil, wild fig milk, dog blood, turpentine, ammonia, beeswax, oil and onion. To relieve pain, pork or goose fat, wine, cardamom seeds, rose petals, nardine oil and cinnamon were recommended; to relieve labour pains, ointment, pork fat, rose petals, cypress and wintergreen were recommended. For the treatment of hernia, cutting and splitting the intestines and putting them back in place, likewise, varicose veins were treated by cutting and splitting (Achterberg, 2009: 43).

3. 7. Aspasia

Another Roman woman healer was Aspasia. She had knowledge about childbirth, gynaecological diseases and abortion (Scarborough, 2013: 751-752). Aspasia's writings were mentioned by the later Mesopotamian Aetius (Aetius, 1901: 12-15). For the prevention of miscarriage, Aspasia recommended avoiding carriage rides, unnecessary anxiety and strenuous exercise; taking mild laxatives such as rhubarb and cabbage; and for unusually narrow birth canals, hot olive oil lotions, mallow, linseed and the oil from a swallow's nest should be applied to the vulva. For the problem of uterine prolapse, she seems to have recommended tampons made of bitumen or bitumen soaked in oil. Regarding abortion, on the thirteenth day after a missed menses, the patient was to hang, stretch, pull and shake; lift heavy loads; inject the vagina with strong herbs, take hot baths and drink a mixture of psoriasis, Artemisia, ox gall, donkey cucumber and wormwood (Aetius, 1901: 12-15; Achterberg, 2009: 44-45).

CONCLUSION

It is possible to see the respected, knowledgeable, and healing goddesses of prehistory in almost every society and culture. It is seen that these goddesses who heal diseases are mostly related to women's and children's health. For example, Demeter who protects children and women, Artemis who helps birth, Hecate who is a paediatrician, Mater Matuta who is the protector of nursing mothers, etc. It is observed that goddesses such as Inanna, Ishtar, Gula in Mesopotamia; Isis, Sekhmet in Egypt; Kybele, Kubaba, Arinna in Anatolia; Hera, Demeter, Athena, Artemis, Hecate, Hygieia in Greeks; Mater Matuta, Magna Mater, Fortuna, Bona Dea in Rome etc. come to the fore with their healing aspects. Apparently, these goddesses were the representation of these deities in the society. It is clear that women, who attracted attention with their healing skills, gradually lost their respected position in society with the evolution of matriarchy into patriarchy and in the following centuries; it is evident that they were not allowed to practice this profession, i.e., healing, by certain legal regulations, as in Greece and Rome.

It appears that in the Greek world in the 8th century BC, there were healer women such as Helena, Agamede and Circe mentioned in Homer's works, and Homer especially praises Helena, who received pharmacological information from the Egyptian Queen Polydamna. In the following centuries, of course, the presence of women healers and their pharmacological knowledge was admirable, and they are known to have provided important prescriptions for public health. In the books written by the male authors of the period (authors such as Strabo, Pliny, Celsus, Galen, etc.), one can notice that they also mention these women healers and occasionally use their prescriptions. Especially women from aristocratic families were more interested in healing. Queen Artemisia of Caria is one of them. It is recognised that women such as Agnodike, Pythias, Metrodora, Eugerasia, Octavia, Aspasia etc. were interested in healing. These women healers, who also attracted the attention of many Greek and Roman male writers,

seem to have been ignored or overlooked as time went on. However, despite all the ignorance, women healers are still preferred in public health among the people even today. Especially women who have infertility problems prefer healer women among society and this tradition continues, albeit to a lesser extent.

ANCIENT SOURCES

Aetius., (1901). *Aetius XVI. Geburtshülfe und Gynäkologie bei Aëtios von Amida*. (Buch 16 der Sammlung), (M. Wegscheider, Trans.). Berlin: Kessinger Publishing.

Celsus., (1938)., *The Medicina*. (Walter George Spencer, trans.) Cambridge: Harvard University Press.

Euripides., (2014). *Medea*. (A. Erhat & A. Kadir, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Homeros., (2014). *İlyada*. (A. Erhat & A. Kadir, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Homeros., (2006). *Odysseia*. (A. Erhat & A. Kadir, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.

Plinius., (1951). *Pliny natural history*. Vol. VI. (Libri: XX-XXIII), (W. H. S. Jones, Trans.) Massachusetts, London: Harvard University Press.

MODERN SOURCES

Achterberg, J., (2009). *Kadın şifacılar*. (B. Altınok Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Ay, Ş., (2012 Ocak-Nisan). Hitit metinlerinde geçen gebelik konusuna kısa bir bakış. *Tarih Okulu Dergisi*, s. 12, 41-61.

Aydemir, L., (2019). Eski yunan ve roma dünyasında şifacı tanrıçalar ve şifacı kadınlar arasındaki ilişki. *Anadolu Araştırmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 55-74.

Aydemir, L., (2020). Eskiçağ dünyasında kadın şifacılar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bryce, T., (2003). *Hitit dünyasında yaşam ve toplum*. (Müfit Günay, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Böck, B., (2014). *The healing goddess gula*. Culture and History of the Ancient Near East, Volume: 67 *Religion Compass*, Wiley.

Carroll, M.. (2019). Mater matuta, 'fertility cults' and the integration of women in religious life in italy in the fourth to first centuries bc. *Papers Of The British School At Rome*, 87, 1-45.

Demiralp, D., (Kış 2010). Homeros'ta kadın yahut ilkçağ anadolu'sunda yaşamış bir halk ozanının gözünden kadın, *Akademik Bakış*, 4 (7), 1-11.

Dickie, M., (2004). *magic and magicians in the greco-roman world*. Routledge.

Erginöz, G. Ş., (1999). *Hititlerde anatomi ve tıp*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Estin, C., Laporte, H. (2002). *Yunan ve roma mitolojisi*. (1. Baskı), (M. Eran, Çev.) Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Frayser, S. G. ve Whitby, T. J., (1995). *Studies in human sexuality a selected guide, social and cultural aspects of human sexuality*. (Second edition), Englewood, Colorado: Libraries Unlimited Inc.

Hamilton, E. (1997)., *Mitologya*. (9. Baskı), (Ü. Tamer, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

Hurd-Mead, K. C., (1938). *A history of women in medicine*. The Haddam: Haddam Press.

Hyginus, F., (1960). *The myths of hyginus*. Mary Grant Lawrence (Ed.), University of Kansas Publications.

- Irving, J. C., (2015). The greek epigraphic evidence for healer women in the greek world. Department of Ancient History, Macquarie University.
- Jane, W. A., (1925). *The healing gods of ancient civilizations*. London: Yale University Press.
- Kaplan, M., (2015). Geleneksel tedavi pratikleri ve uygulayıcıları: "kadın şifacılar", *Milli Folklor*, Yıl 27, Sayı 108.
- Kühn, C. G., (1826). *Medicorum graecorum opera quae exstant*. Vol. XII, Claudii Galeni T. XII, Lipsiae, Prostat in Officina Libraria Car. Cnablochii.
- Lefkowitz, M. ve Fant, M. B., (2005). *Women's life in greece and rome*. The Johns Baltimore: Hopkins University Press.
- Lomas, K., (2018). *The rise of rome: from the iron age to the punic wars*. Cambridge [MA] – Londres: Harvard University Press.
- Monaghan, P., (2014). *Encyclopedia of goddesses and heroines*. Novato California: New World Library.
- Oral, E., (2014 Aralık). Anadolu'da ana tanrıça kültü. *Asos Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 2, Sayı: 8.
- Reyhan, E. ve Cengiz T., (2014). Başkent hattuşa'nın şifacı kadınları: büyücüler, geçmişten günümüze şehir ve kadın. Samsun: *Canik Belediyesi Kültür Yayınları*, 105-118.
- Scarborough, J., (2013). Theodora, aetius of amida, and procopius: some possible connections. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 53, s. 742-762.
- Storti, G., (2018). Metrodora's work on the diseases of women and their cures. *Estudios Bizantinos: Revista de la Sociedad Española de Bizantinística*, 6, s. 89-110.
- Şimşek, F., (2021). Hitit devletinde büyücü ve şifacı kadınlar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kars.
- <https://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 08.06.2023).

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****YUNAN VE ROMA DÜNYASINDA KADININ KADİM SANATI: BÜYÜCÜLÜKTEN ŞIFACILIĞA
TANRIÇADAN ŞIFACI KADINA**

İnsan ve toplum sağlığı bin yıllardan beri süregelen en önemli konuların başında yer almaktadır. Kadınların sağlık alanında yer almaları ise oldukça çetrefilli bir konu olarak görülmektedir. Kadınların yaşamın her alanında yer aldığı/almaya çalıştığı günümüzde dahi bu konu zaman zaman tartışılmaktadır. Oysaki insanlığın kökenine gidildiğinde aslında sağlıkla ilgili tek yetkin öznenin kadın olduğu anlaşılmaktadır. Paleolitik ve Neolitik dönemlerden beri kadının doğayı iyi gözlemlediği dolayısıyla zehirli ve zehirsiz bitkileri tanıdığı; kendi deneyim ve gözlemleri sonucu bu bitkileri kullanarak hastalıkları tedavi ettiği görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde kadınların şifacı özelliklerinin olduğu gerek mitolojiden gerek yazıtlardan bilinmektedir. Bu kadınlar, bazen bir tanrıça bazen bir bilge bazen de bir hekim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, günümüzde daha çok eril sistemin hizmetinde olan sağlık sisteminin kökenine gidip kadınların şifacı yönlerinin ve bu konudaki yetkinliklerinin ortaya konulmasıdır.

Tarih öncesinin saygın, bilgili ve şifacı tanrıçalarını hemen hemen her toplumda ve kültürde görmek mümkündür. Hastalıkları sağaltıcı bu tanrıçaların daha çok kadın ve çocuk sağlığıyla ilintili olduğu görülmektedir. Çocukları ve kadınları koruyan Demeter, doğuma yardımcı olan Artemis, çocuk hastalıkları uzmanı Hekate, emziren annelerin koruyucusu Mater Matuta vb. Mezopotamya'da İnanna, İştâr, Gula; Mısır'da İsis, Sekhmet; Anadolu'da Kybele, Kubaba, Arinna; Grekler'de Hera, Demeter, Athena, Artemis, Hekate, Hygieia; Roma'da Mater Matuta, Magna Mater, Fortuna, Bona Dea vb. tanrıçaların şifacı yönleriyle ön plana çıktıkları görülmektedir. Bu tanrıçaların toplumdaki birer temsili oldukları anlaşılmaktadır.

Mısır'da İsis, Sekhmet vb. tanrıçaların hastalıkları iyileştirdiğine inanılmaktaydı. Mezopotamya'da Gula'nın, farmakolojik bilgilere sahip olduğu; doktorlar ve diş hekimlerinin genellikle doğaüstü nedenlere atfettiği sağlık sorunlarının tedavisinde etkili olduğu bu bağlamda sağaltıcı özelliğiyle ön plana çıktığı; şifalı ve zehirli bitki bilgisine sahip olduğu, bilicilik ve tanı için rüyaları kullandığı bilinmektedir. Sevgi, şifa ve doğum olgularıyla ilişkilendirilen İnanna'ya; "Göklerin ve Yeryüzünün Kraliçesi" olarak tapınılıyordu. İştâr da aynı şekilde sevecen ve sağaltan bir tanrıça olarak biliniyordu. Hititler'de Arinna, diğer tanrıçalarda olduğu gibi birçok özelliğinin yanında sağlık tanrıçasıydı aynı zamanda. Tanrıça Kamrusepa (Katahzipuri), doğum esnasında kadınlara yardımcı olan bir tanrıçaydı.

Yunan'da MÖ 8. yy'da Homeros'un eserlerinde geçen Helena, Agamede ve Kirke gibi şifacı kadınların bulunduğu anlaşılmakta olup Homeros'un özellikle bu kadınlardan Mısır Kraliçesi Polydamna'dan farmakolojik bilgiler alan Helena'dan övgüyle söz ettiği görülmektedir. Sonraki yüzyıllarda da derin farmakolojik bilgilere ve halk sağlığı konusunda önemli reçetelere sahip şifacı kadınların varlıkları satır aralarında anlaşılmaktadır. Dönemin erkek yazarlarının (Strabon, Plinius, Celsus, Galen gibi yazarlar) yazdıkları kitaplarda da bu şifacı kadınlardan söz ettikleri ve zaman zaman onların reçetelerini kullandıkları görülmektedir. Özellikle aristokrat ailelerden olan kadınların örneğin Karya Kraliçesi Artemisia, Agnodike, Pythias, Metrodora, Egerasia, Octavia, Aspasia şifacılıkla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Çağlar boyunca ister tanrıça ister ölümlü yani insan olarak adlandırılın bütün bu kadınların ortak özellikleri şifacı olmalarıdır. Halk arasında sağaltıcı özellikleriyle dikkat çeken kadınlar, anaerkilliğin ataerkil düzene evrilmesiyle; binyıllar içinde toplumdaki saygın konumlarını aşama aşama kaybetmişlerdir. Tarihin başlangıcında saygın bir yeri olan ve halk sağlığı gibi önemli bir konuda ilk referans olan kadın sonraki bin yıllarda gittikçe bu alandan uzaklaştırılmış ve dışlanmış. Bu çalışmanın önemi kadınların bir zamanlar önemli farmakolojik bilgilere sahip, iyileştirme gücünün kendinde mevcut olduğu ve bu şifacı yönünün kültürel hafızasında bulunduğunu hatırlatmaktır. Geçmişleri hakkında bilgiye sahip kadınlar, özgüvenli, başarılı, karşılaştıkları problemlerin ve zorlukların üstesinden gelebilme gücünü kendilerinde bulabilmektedir.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Laleş USLU AZARAK			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	ANCIENT ART OF WOMEN IN THE GREEK AND ROMAN WORLD: FROM SORCERY TO CHIROPRACTIC-FROM GODDESS TO HEALER WOMAN			
Tarih <i>Date</i>	05.04.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Laleş USLU AZARAK	% 100	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	-

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1448257

TERAPÖTİK OYUN İLE HASTANE İÇ MEKAN TASARIMI ARASINDAKİ
İLİŞKİ

Fatma Zişan YOLCU*

* Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Mimarlık
Fakültesi, İç Mimarlık
Bölümüe-posta:
zisan.yolcu97@gmail.comORCID 0000-0002-4312-
6979

Gönül ZENGİN *

* Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Mimarlık
Fakültesi, İç Mimarlık
Bölümüe-posta:
gonul_1208@hotmail.comORCID 0000-0003-3754-
0695

Hatice Kübra GÜÇLÜ*

* Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Mimarlık
Fakültesi, İç Mimarlık
Bölümüe-posta:
kubrahguclu@gmail.comORCID 0000-0002-7608-
0102Prof. Dr. Şengül
YALÇINKAYA** Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Mimarlık
Fakültesi, İç Mimarlık
Bölümüe-posta:
sengulyalcinkaya@ktu.edu.trORCID 0000-0003-1629-
6443

ÖZ

Çocuklar, yaşamları boyunca çeşitli hastalıklar nedeniyle hastaneye gitmek zorunda kalırlar. Hastalık ve hastane söylemi çocuklar için kaygı verici olabilmektedir. Oyun, çocuğun kaygısını azaltmada, hastane ortamına alışmasında ve hastalığın çocuktaki etkisini ölçmede güçlü bir araçtır. Sağlık alanında oyun, hastalar ile diyalog kurma yönüyle tıbbi bir yöntem olarak kabul edilmekte ve terapötik oyun olarak adlandırılmaktadır. Hastane tasarımlarında terapötik oyunların destekleyen yaklaşım sergilenmesi, çocuklarda kaygı düzeyinin azaltılabilecektir. Bu çalışmada çocuk-mekan algısı ve terapötik oyun yöntemleri çerçevesinde, hastane iç mekan tasarımı örnekleri incelenmiştir. Hastane mekanlarından bekleme, tanı-teşhis, kodidor, hasta odası ve oyun odalarının atmosferleri ve gereçleri temel alınarak oyun ile ilişkili analiz edilmiştir. Mekanın terapötik oyunda nasıl bir görev üstlenebileceği üzerinde durulmuştur. Çocuk hastanelerinde güncel iç mekan tasarımlarının ve çözümlerinin görseller üzerinden terapötik oyun imkan sağlaması ilişkisi yönünden analizi yapılmıştır. Sonuç olarak hastane iç mekan tasarımlarında terapötik oyuna imkan sağlayacak çözümler sunulması, mekanı çocuğun gelişimini destekleyici unsur haline getirecektir. Sağlık yapılarının tasarımında terapötik oyunu desteklemesi ile çocuğun teşhis-tedavi sürecine destekleyen önemli bir faktör etkin hale getirilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Yapıları, Çocuk Hasta, Kaygı, Terapötik Oyun, Mekan**Jel Kodları:** L26, O18, R11, B21THE RELATIONSHIP BETWEEN THERAPEUTIC PLAY AND HOSPITAL INTERIOR
DESIGN

ABSTRACT

Children may need to visit the hospital throughout their lives due to various illnesses, which can be daunting for them. Play serves as a potent tool in alleviating a child's anxiety, aiding their adjustment to the hospital environment, and evaluating the impact of illness. Play is recognized as a therapeutic method for engaging with patients. Incorporating supportive approaches to therapeutic play in healthcare designs can reduce anxiety levels in children. This study examines interior design of healthcare examples within the framework of child-space perception and therapeutic play methods, focusing on the space's role in facilitating therapeutic play. An analysis was conducted based on visuals regarding the relationship between interior design solutions in children's hospitals and their potential to facilitate therapeutic play. As a result, presenting solutions in hospital interior design that allow for therapeutic play can significantly contribute to supporting the development of children and the diagnosis-treatment process.

Keywords: Healthcare Buildings, Pediatric Patients, Anxiety, Therapeutic Play, Space**Jel Codes:** L26, O18, R11, B21

Geliş Tarihi/Received: 06.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 04.06.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Yolcu, F.Z., Zengin, G., Güçlü, H.K. ve Yalçinkaya, Ş., (2024). "Terapötik Oyun İle Hastane İç Mekan Tasarımı Arasındaki İlişki". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 257-275.

GİRİŞ

Doğduğu günden itibaren yaşamın her evresinde çocuk ve hastalık kavramı sık sık bir araya gelmektedir. Hastalık ve beraberinde gelen hastanede bulunma durumu, çocuğun yaşamında hangi yaşta olursa olsun olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Hastalık, bireyin fiziki olduğu kadar duygusal durumunun da bozulmasına, korku, stres ve kaygı duygularını yaşamasına sebep olmaktadır (Başay vd., 2020: 403). Çocuklarda hastaneye ilgili olarak kaygı ve stres düzeyini tetikleyen birden fazla neden olabilmektedir. Bu nedenler arasında yaygın olarak çocuğun hastanede uzun süre kalacağı düşüncesi, çocuğa hastanede uygulanacak olan prosedürler ve tetkikler, ebeveyninin tutumu ve davranışları, çocuğun ilk kez karşılaştığı insanlar ve farklılaşan çevre, özdenetim olmaması yer alır. Tüm bu nedenlerin bir veya birden fazlasının bir arada bulunması çocukta, duygusal tepki ve değişikliklere neden olduğundan çocuğun tedaviye uyumunu güçleştirmektedir (Li vd., 2016).

Hasta çocuğun, hastalık ve hastanede yatış sürecinde yaşadığı olumsuz deneyimlerle başa çıkabilmesini sağlamak amacıyla, oyun sağlık alanında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Tural, 2012: 39). Yapılan klinik çalışmaların verilerine göre, hastanede uygulanan oyun etkinlikleri hasta çocukların kaygısını önemli ölçüde azaltmaktadır (Chhillar vd, 2020: 6661). Çocuk için oyun, görünen yaşantısı ve soyut yaşantısı arasında görünmez bir bağlantı kurmak anlamına gelmektedir. Çocuklarla iletişimi sağlamada ana yollarından biride oyundur. Çocuklarla iletişim kurmanın yolu çocuğa oyun imkanı sağlamaktan geçmektedir. Terapötik oyun; oyun terapisi kurallarına göre oluşturulmuş, amaçları olan, çocuktaki anksiyetenin, tedirginliğin giderilmesinde yardımcı rolü olan bir tür oyunun kullanıldığı tekniktir. Bazı somut (yazı, resim, heykel, kukla, çizim) ifade araçları kullanılarak çocuk ile oyun kurulur. Buradaki somut araçların kullanımındaki amaç çocuk için duygularını ifade edebileceği oyun ortamı oluşturmaktadır (Burns-Nader ve Hernandez-Reif, 2016:3-7; Pekyiğit vd., 2021: 176).

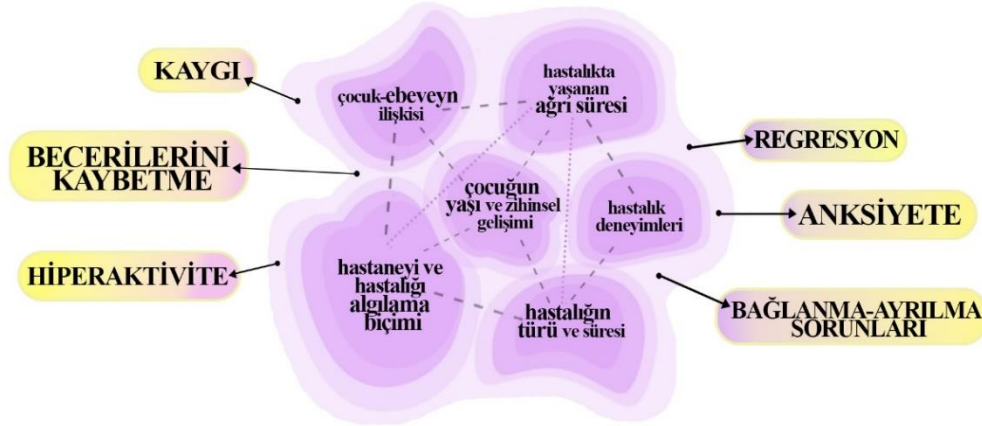
Çocukta oluşan kaygının azaltılması ve sürecin sağlıklı bir şekilde ilerletilmesinde çocuğun dünyayı anlama ve öğrenme sürecinin önemli bir aracı olan oyun bu noktada öne çıkmaktadır (Gür ve Yalçinkaya, 2022: 815). Teşhis ve tedavi sürecinde oyun, çocuk hastaların kendilerini ifade etmelerine de yardımcı olmaktadır. Çocukların ifadeleri sözlü olabileceği gibi, koşarak, zıplayarak, çizerek ya da drama yöntemi gibi farklı ve yaratıcı şekillerde olabilmektedir. Sağlık alanında kullanılan oyunlar “terapötik oyun” olarak ifade edilmektedir (Yayan ve Zengin, 2018: 228). Terapötik oyunun amacı, çocuk hastanın hastanedeyken de hayatını aynı düzende devam ettirmesini sağlamak ve yaşadığı kaygıyı azaltmaya yardımcı olmaktır. Oyun genel olarak, kaygı ve stresin azaltılması, duyguların istenilen şekilde ifade edilebilmesi, olumsuz durumların güvenli bir şekilde deneyimlenmesine imkan sağlaması yönünde katkı sağlamaktadır (Kuğuoğlu ve Kürtüncü Tanır, 2006: 296). Terapötik oyun yöntemlerinin hastanelerde uygulanması için, hastane mekanlarının bu uygulamalara ortam hazırlaması süreci kolaylaştırmaktadır.

Terapötik oyunlar ve çocuk ile ilgili daha önce yapılan, Kiran ve ark. (2013) “Terapötik Oyun: hasta çocuk ile iletişimin anahtarı”, Yayan ve Zengin’in (2018) “Çocuk Kliniklerinde Terapötik Oyun”, Avan ve ark.’nın (2020) “Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun” adlı çalışmalarda ortak görünüm terapötik oyunun hasta çocuk ile iletişimindeki rolünü ele aldıkları görülmektedir. Bu çalışmada ise terapötik oyunlar ile sağlık yapılarındaki mekan arasındaki ilişki, örnek analizleriyle ortaya konulmuştur. Terapötik oyunların uygulanabilirliği ve yöntemleri iç mekan tasarımı ile çeşitlendiği ve özellikle çocuk hastalar için hastanelerdeki iç mekan tasarımının önemine bir kez daha dikkat çekilmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve

Çocuğun yaşamında kaygılanmasına neden olan durumlardan biri de hastalıklardır. Hastalık, doğum anından yaşamın her anında farklı şekillerde ve boyutlarda kaygıya neden olabilmektedir. Çocuk hastanın, hastanede bulunmaya karşı alışılmadık tepkilerinin sebepleri oldukça farklı olabilmektedir (Palender, 2008: 88).Hasta çocuğun hastalık, hastanede bulunma ve tedaviye karşı tepkileri çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, çocuk hastanın yaşına, bilişsel gelişim düzeyine (olayları anlaması, yapılan işlemlerin anlatılması), hastalığı, hastaneyi algılama şekline

(cezalandırıldığı hissi oluşabilir), hastalığının tipi ve tedavi şekli, çocuğun hastane ile ilgili olumsuz anı ve deneyimleri, aile bireyleri ile olan ilişkileri, çocuğun ve ailenin kaygı düzeyi olarak sıralanabilmektedir (Çelebi vd., 2015: 157; Gültekin ve Baran, 2005: 2) (Şekil 1). Belirtilen bu sebepler hasta çocuğun hastanede bulunmaya ve tedaviye karşı davranışlarını etkilemektedir. Tüm bu tepkilerin altında çeşitli nedenlerle oluşan korku ve endişeler yatmaktadır. Çocuk hastalar özellikle, hastanede uzun süre kalacağından emin olduğunda ve tedavi sürecindeki işlemler sebebi ile kaygı bozukluğu, bağlanma ve ayrışma problemleri, üzüntü, saldırganlık ve aşırı hareketlilik, asosyallik eğilimi, kazanılmış bazı yetileri kaybetme tepkileri gösterebilmektedir (Pelander, 2008: 88; Çelebi vd., 2015: 157)

Şekil 1. Çocuğun Hastaneye Karşı Tepkilerinde Neden-Sonuç İlişkisi

Çocuğun, hastalık ve hastaneye karşı olan tepkilerinde belirleyici diğer bir faktör gelişim dönemidir. Gelişimsel dönemlerine göre kaygı boyutları ve mekan ile kurduğu ilişki farklılaşmaktadır (Şekil 2). Çocukların bedensel, bilişsel ve duygusal alanlarda olgunlaşmasının süreç alması, onları daha hassas yapmaktadır. Çocuklar hastane mekânında, özellikle tıbbi prosedürlerden geçerken kaygı boyutları en üst seviyeye ulaştığından daha fazla saldırgan ve alışılmadık davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu tür tepkiler, özellikle 3-9 yaş grubu çocuk hastalarda, tedavi sürecinden sonra da devam etmektedir (Er, 1998: 15).

Şekil 2. Çocuğun gelişim dönemlerinde kaygı nedeni ve hastaneye ilişkisi
(Öymen Gür ve Zorlu, 2002; Köse, 2003; Sivri, 1993; Er, 1998)

Hastanede tedavi altındaki çocuklar açısından oyun, çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarının sağlanmasının yanında kaygısının giderilmesi açısından önemlidir. Çocuk hastanın duygusal olarak rahatlatılması, herhangi bir çekince yaşamadan duygularını ve düşüncelerini ifade edebilmesi amacıyla oyundan faydalanılabilir (Sevinç, 2009: 123-125). Oyunun hastaneye yatışı gerçekleştirilen çocuk için birçok yararı da bulunmaktadır. Bu yararlar; çocuk hastanın sakinleşmesi, enerji harcamasını sağlaması, yatışın sebep olduğu anksiyetenin giderilmesi, kendini yabancı hissettiği hastane mekânında güvende ve ait hissetmesi, kendini kontrolde

hissetmesi ve tercihler yapabilmesi, tedavide uygulanan yöntemleri benimsemesi ve tıbbi işlemlere uyum sağlaması şeklinde sıralanabilir (Koukourikos vd., 2015: 439).

Çocuklarda hastane ve hastalık kavramlarının, hafızasında daha önceki kötü deneyimleriyle birleşmesi kaygı düzeyini artırıcı bir etmendir. Çocuklarda yaşanan kaygı düzeyini en alt düzeye indirebilecek amacıyla "terapötik oyun" kavramı ortaya çıkmıştır (Çelebi vd., 2015: 157). Terapötik oyunun, çocuk hasta üzerinde birçok olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. Terapötik oyun, çocuk hastanın hastanede yatış sürecinde kendini evindeymiş gibi güvende hissetmesini sağlayarak yaşadığı kaygı düzeyini azaltmaktadır. Benzer şekilde terapötik oyun, çocuk hastanın hastalık sürecinde maruz kaldığı tıbbi işlemler hakkında olumsuz duygu ve deneyimlerini ortadan kaldırmak amacıyla için kullanılan bir yöntemdir (Yayan ve Zengin, 2018: 228-229). Bu yöntem kendi içinde farklılaşarak, özellikle çocuk hastanın hastaneye yatış anından, iyileşme ve taburcu olma anına dek tüm hastalık sürecinde kullanılabilir. Çocuk hasta, terapötik oyun yöntemleriyle öncelikle hastalığın ve hastaneye yatış durumu üzere tedavi sürecinde gerekli görülen tıbbi işlemlerin sebeplerini daha iyi kavrayabilir ve yaşanan olumsuz durum hakkında olumlu tepkiler verebilmektedir.

Çocuk hastalar ile kurulan oyunun terapötik oyun olarak isimlendirilebilmesi için, çocuk hastanın hislerini ifade etmesinin desteklenmesi, hastanede geçireceği süreç hakkında bilgilendirici olması ve fizyolojik bakımdan da yararlı olması gerekmektedir. Oyun terapisi, temelde eğitim ve sağaltım amaçlarıyla bir yönlendirici (terapist) aracılığıyla uygulanmaktadır (Aytaş ve Uysal, 2017: 685-686). Terapötik oyun; hastanede çocuğun korku, endişe, stres seviyelerini azaltmak, başetme mekanizmalarını geliştirmek, çocuğun duygularını ifade edebilmesi sağlamak amacıyla ağırlıkta hemşirelerin uyguladığı bir oyun terapisi yöntemidir. Çocukta gelişen olumsuz duygu, davranışların giderilmesi yöntemi ve dışa vurma şekline göre çeşitleri vardır (David vd., 2019: 120; Aytaş ve Uysal, 2017: 685). Terapötik oyun, çocuğun enerji harcamasını sağlayan oyun, dramatik oyun ve yaratıcı oyun olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır (Yayan ve Zengin, 2018: 229). Fiziksel şiddet, öfke, taşkınlık, saldırganlık şeklindeki duygu ve davranışlarının giderilmesine olanak sağlayan bağırma, yastığı yumruklama gibi oyunlar çocuğun enerji harcamasını sağlayan oyun; gözlemleyerek çevrelerini keşfetmesiyle kişileri, olayları taklit ederek (doktorculuk gibi) kendini ifade etmesine olanak sağlayan oyunlar dramatik oyun; duygu ve düşüncelerini aktarması amacıyla çocuğa resim çizdirme, cümle tamamlama, üç dileğini söylemesini isteme gibi veri sağlamak amaçlı oyunlar yaratıcı oyun olarak adlandırılmaktadır (Avan vd., 2020: 65-67; Tural, 2012: 45; Kıran vd., 2013: 7-8). Bu sınıflandırma, çalışma kapsamında incelenecek olan hastane iç mekan örneklerinin, oyun yöntemlerinden hangilerine imkan sağladığı yönünde kullanılmıştır. Çalışma kapsamında terapötik oyun yöntemleri kuramsal çerçevede irdelenmiş, oyun yöntemleri ve çocuk hastaneleri iç mekan tasarımları ile ilişkisi ortaya konulmuştur.

Çocuğun enerji harcamasını sağlayan oyun; hastanede oyunun çocuk ile iletişimde etkili yollardan biridir. Çocuklar oyun oynarken, oyunun dinamiği içinde girdiği mücadeleden ve hareketliliğinden de olumlu yönde etkilenmektedir. Çocukta var olan fazla enerjinin atılması ve hareket özgürlüğünün getirdiği duygusal iyileşme, fiziki olarak da çocuktaki saldırganlığın ve şiddet eğiliminin de azalmasına katkı sağlamaktadır. Çocuklar kaygı bozukluklarını, vurarak, zıplayarak, yumruklayarak ve koşarak gösterebilmektedir. Hastaneye ilk kez gelen ya da uzun süre hastanede kalmış çocuk hastalara, kaygı seviyelerini kontrol edebileceği mekanlar sunulmalıdır. Hastanelerde çocuk hastalara sağlanan bu hizmet, kaygı ve korkuyu azaltmada etkili olacaktır (Yayan ve Zengin, 2018: 228). Çocukta hiperaktif ve hırçınlık nedeni, kendisinde biriken enerjinin dışa vurulamamasından kaynaklanmaktadır ve bu durum çocukta kaygının artmasına da sebep olmaktadır. Bu bağlamda çocuk hastanın, enerjisini harcamasını sağlayan oyunu, çocuğun güçlü ve istemsiz tepkilerinden biri olan saldırganlığının azalmasına yardımcı olur (Firat, 2013: 889).

Çocukta birikmiş enerjilerini harcamalarına yardımcı olmak için açık hava oyunları önerilmektedir. Bu nedenle çocuk hastanesinin peyzaj alanlarının tasarımına da özellikle önem verilmeli, iç mekan-dış mekan arasındaki geçişler iyi tasarlanmalıdır. Çocuk hastanelerinde,

özellikle tıbbi ve fiziki, gerekli önlemler alınmalı ve mekan çocuk hastanın güven içinde oynayabileceği, enerjisini harcamasına imkan sağlayan bir ortam haline getirilmelidir (Avan vd., 2020: 65-67). Mekan, terapötik oyun yönteminin uygulanmasında, çocuk hastanın hareket etme tepkisi ile ilişkili olarak da kan akışını yavaşlatıcı(soğuk)-hızlandırıcı(sıcak) renklerin kullanımı olumlu katkı sağlayabilmektedir. Çocuğun enerjisini atmasına yönelik olarak mekanda farklı yüksekliklerde düzlemler tasarlanabilir. Mekanda benzer ve farklı algılar yaratılması da çocuk hastayı hareket etmeye yönlendirebilir. Bu bağlamda, mekanı ve mekandaki donatıları farklı perspektiflerde tasarlamak, mekanda düz, eğri, eğik yüzeyler, dikey, yatay nesnelere yerleştirmek katkı sağlayacaktır (Buldurlu vd, 2004:140 ; Öymen Gür ve Yalçinkaya, 2022: 815-816).

Dramatik oyun; Ortaya çıkışı tiyatroyla ilişkili olsa da rol yapmaya bağlı çocuk oyunlarına dayanmaktadır. Dramatik oyun, çocuğun çevresindeki olguları, nesnelere keşfettiği; bu süreçte çevresindeki kişileri, davranışları taklit ettikleri ve ortama uyum sağlamasına yardımcı olan oyun türüdür. Bu oyun genel olarak mevcut durumu ve hayatı algılayabilmek için durumu ya da bireyleri taklit ederek onların rollerine bürünmektir. İfadeye dayalı bu oyun yöntemiyle çocuk hasta kendisine olağanın dışında algısal bir çevre oluşturur. Bu hayali dünyada çocuk hasta fiziksel çevrede algıladığı ve hissettiği her durumu taklit ederek olaylara anlam yükler, durumu kavrar. Büründüğü rolü içselleştirirken çevresiyle empati kurarak durumu ve kendi iç dünyasını daha iyi anlar. Çocuk çevresini tanır, içselleştirir, bulunduğu ortamda kendini güvende hissedip, tedaviye olumlu tepki vermesi kolaylaşır. Ebeveyn ve sağlık personeliyle etkin bir biçimde iletişim kurmayı, fiziksel çevreyi sorgulamayı, etkili tepkiler vermeyi, sosyal yaşantılarında karakterlerini daha iyi ifade etmeyi ve kendini algısal, sosyal açıdan geliştirmeye ortam hazırlar. Bu yöntem kaygının azaltılmasına ve çocuk hastanın duygularını dışa vurmasına yardımcı olur.

Çocuk, hastaneye getirilmeden dikkatini dağıtmak kaygıyı azaltmak amacıyla ebeveyn tarafından dramatik oyunlar kurgulanabilir. Hastane ortamında ise sağlık çalışanları tarafından tedavi teçhizatları kullanılarak dramatik oyun kurgulanabilir. Dramatik oyun sürecinde stetoskop, iğnesiz enjektör, maske gibi tedavi ekipmanlarının kullanılması çocuğun kaygısının azaltılmasını sağlar. Çocuk hastanın sağlık çalışanı rolüne bürünüp bebeğine pansuman yapması dramatik oyuna örnektir. Ayrıca çocuk hastanın duygularını dışa vurmasına ve sağlık çalışanlarının çocuk hakkında bilgi sahibi olmasını sağlar. Böylece çocukta aidiyet duygusu oluşur, güven duygusu gelişir ve karşılaşabileceği durumlarla baş etme yöntemleri oluşturmasını sağlar (Aytaş ve Uysal, 2017; Sağlam, 2004; Kıran vd., 2013; Taşkın, 2018).

Yaratıcı oyun; çocuğun herhangi bir öğretilere bağlı kalmaksızın yaşına uygun oynadığı serbest oyun olarak tanımlanabilir. Sağlık personeli veya uzman tarafından, resim çizme, cümle tamamlama ve üç dilek testi gibi belli başlı yaratıcı ifade teknikleri kullanılarak, çocuk hastanın duygularını ifade etmesine yardımcı olabilmek amaçlanır. Resim çizme yönteminde, çocuk hastadan insan resmi çizmesi istenir. Çizilen resimden yola çıkılarak çocuk hastadan bir hikaye kurgulaması ve anlatması istenir. Bu yöntemle, çocuk hastanın hasta olma durumuna, tedaviye ve tedavi ekipmanlarına yönelik hisleri, kaygıları ve düşünceleri öğrenilebilir. Cümle tamamlama testi yönteminde de 'beni üzen' veya 'elimden gelse' gibi sağlık personeli tarafından söylenen yarım kalmış cümlelerin, çocuk hastaya çağrıştırdığı ilk kelimelerle tamamlaması beklenir. Bu yöntemle, direkt olarak soru sorma ile korkan çocuk hastanın tedavi ve hastalık ile ilgili ifade etmektен çekindiği duyguları öğrenilebilir. Yaratıcı oyunda kullanılan bir diğer yöntem ise üç dilek testidir. Bu yöntemde çocuk hasta için güven ortamı oluşturulup kendini rahat hissetmesi sağlanmalı ve çocuk hastanın hayallerinde yer alan isteklerinin öğrenilmesi amaçlanmaktadır. "Dünyada sahip olacağın yalnızca üç şey olsaydı, bunlar neler olsun isterdin?" gibi sorularla çocuk hastanın kaygılandığı durumlar ve içinde bulunduğu duygusal durum hakkında bilgi sahibi olunması kolaylaşabilir. Hastanede ortamında hasta çocuğun oynayacağı bir alanı ve oyun imkanının olması kendisini güvende hissetmesine olanak sağlayacaktır (Çelebi vd., 2015: 159).

Yaratıcı oyunun içeriğini, çocuk hastaya üç dilek testini uygulamak, en korktuğu ve en sevdiği şeyleri öğrenmeye yönelik hazırlanan cümleleri tamamlamasını istemek ve resim çizdikten sonra kendi resmini anlatmasını sağlamak oluşturmaktadır (Yiğit vd., 2019: 293). Yaratıcı oyun,

çocuğun belirli bir yaşa gelip çeşitli kavram ve becerileri algılayıp, ifade edip, kendi duygusal çerçevesinde yeni anlamlar oluşturmasıyla ortaya çıkar (Uysal ve Aytaş, 2017: 668-669). Resim çizme yöntemi sayesinde çocuk hastanın iç dünyalarındaki kendi tanımlayamadığı korkularını, endişelerini, huzursuz eden veya yaşantısını kısıtlayan kötü deneyimlerini konuşarak anlatamazken çizdiği resimle bunu ifade edip sağlık personelleriyle konuşulabilir hale getirebilmektedir (Sağlam, 2004: 13). Okul (8-12 yaş) dönemindeki çocuklar resimde genellikle “gerçekçilik evresi” olarak tanımlanan bir dönemdedirler. Çocuk hasta bu resimlerde genellikle hastane, hastaneye yatış, kendi karakterleri, deneyimledikleri olumlu ya da olumsuz anıları kâğıda aktarırlar. Bu durum çocuk hastanın hastalık ve hastane ortamını nasıl algıladığının öğrenilmesine yardımcı olabilir. Böylece çocuk hastanın kaygılarına yönelik önemli detaylar yakalanır ve sağlık personelinin çocukla iletişim kurmasını kolaylaştırır. Bu çizimlerden çocuk hastanın karakter, mekân algılama biçimi, değer yargıları ve olası tepkileri hakkında öngörü sahibi olunabilmektedir.

Hastane yapıları genel olarak soğuk ve nötr bir mimarisi, uzun koridorları, bilinmeyen muayene, teşhis araç ve gereçleri, bekleme süreleri, tedavi ve teşhisteki bilinmezlik ve bazen acılı işlemlerin yer aldığı bir ortamdır. Hastanenin çocuğun algısında nasıl daha iyi duruma getirebileceği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Oyunun çocuğun dünyayı algılamasındaki en önemli araç olduğu düşünüldüğünde, hastane ortamında bu aracın daha etkin kılınmasında izlenebilecek yollar önemli bir konuma gelmektedir. Çocuğun kaygısını azaltacak ve çocuğun gereksinimlerine en iyi şekilde cevap verecek hastane tasarımı, hastalık sürecinin çocuk açısından daha kolay geçirilmesini ve hastanede zaman geçirme algısının daha pozitif olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışma, çocuk hastanelerinin iç mekân tasarımlarının terapötik oyunların uygulanabilirliğine yönelik bilinçli yapılmasıyla, çocuklarda yaşanan kaygının azaltılabileceği fikrini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Materyal ve Metot

Bu çalışma nitel araştırma sınıflandırmalarından, belirli bir durumun şartlarını değiştirmeye yönelik katkı sağlayacak bilgileri elde etme yönüyle eylem araştırması olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk vd., 2022). Araştırma, çocuk hastaların hastanelerde yaşadığı kaygı seviyesini azaltmak amacıyla, hastane iç mekân tasarımının terapötik oyunları desteklenme durumunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Belirlenen amaç doğrultusunda çalışma üç aşamada kurgulanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Araştırma Modeli

Birinci aşamada, yazılı ve görsel kaynakların internet üzerinden literatür taranması olarak yapılmış, çalışmanın kuramsal çerçevesi belirlenmiştir. Terapötik oyunlar, çocuğun enerjisini atmasını sağlayan, dramatik ve yaratıcı olarak üç ana başlıkta sınıflandırıldığı belirlenmiştir. Çocuk hastanelerinin iç mekân tasarımlarında terapötik oyunlara olumlu yönde katkı

sağlanmasının da mekanın atmosferi ve mekanda kullanılan ekipmanların etkili olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci aşaması nitel verilerin toplandığı ve örneklem grubunun seçildiği aşamadır. Çalışmanın eylem araştırması temeline kurulması sebebiyle de örneklem belirlerken amaçsal örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Amaçsal örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi zenginliğinin sağlanması açısından seçilen grubun derinlemesine irdelenmesine imkan sağlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2022). Bu bağlamda iç mekan tasarımlarının terapötik oyuna yönelik olduğu tespit edilen çocuk hastane örnekleri bir araya getirilmiştir. Çocuk hastanelerinde iç mekan örnekleri, terapötik oyun sınıflandırmasına göre ayrılmıştır. Çalışma kapsamında irdelenecek çocuk hastaneleri amaçsal örnekleme göre, iç mekan örneklerinde mekanın belirli bir atmosferinin var olup olmamasına ve kullanılan ekipman çeşitliliğine göre seçilmiştir.

Çalışmanın son aşaması elde edilen verilerin analiz edildiği aşamadır. Bu aşamada, çocuk hastanelerindeki mekanların enerjisini atmaya yönelik, dramatik ve yaratıcı terapötik oyun yöntemlerine ayrı ayrı nasıl imkan sağladığı atmosfer kavramı ve ekipman seçimi yönüyle analiz edilmiştir. Her oyun grubuna yönelik, örneklem grubundan 5 çocuk hastanesi iç mekan görselleri üzerinden irdemeler yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise, çocukların kaygı düzeylerini azaltmaya yönelik olması sebebiyle, iç mekan tasarımlarının terapötik oyunlara altlık oluşturabilecek bilinç ile yapılmasının olumlu katkı sağlayacağı fikri ortaya koyulmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde, kuramsal kısımda ele alınan terapötik oyun türlerinin hastane mekânlarındaki uygulamalarına dair örneklerin analizlerine yer verilmiştir.

3.1. Çocuğun Enerjisini Harcamasını Sağlayan Oyun ve Hastane Mekanı

Çocukların hastane ortamında içinde hissettikleri duyguyu ifade edebilmesi ve olumsuz duygunun giderilmesine yönelik çocuğun fiziksel hareketlerine olanak tanıyan oyunlar bu kapsamda ele alınmaktadır. Şekil 4-5'te terapötik oyun yöntemlerinden enerjisini harcamasını sağlayan oyuna imkan sağlayan hastane örneklerine yer verilmiştir. Örneklerde incelenen hastane iç mekanlarının, çocuğun enerjisini harcamasına imkan veren mekan bileşenleri ve donatıları belirlenmiştir. Bunun yanında, mekanın genel atmosferi de çocuk algısı için oldukça önem taşımaktadır. Perth Çocuk Hastanesi bekleme alanında konumlanan oyuncaklar, çocuk hastaların birbirleriyle veya ebeveynleriyle bir arada oyun oynamasına imkan vermektedir. Mekanda oyuncağın varlığı, çocuğa çevresinde yer alan canlı ve cansız varlıkları tanıma fırsatı sunması ve oluşan birikim kendi dünyasında bir yer bulması açısından önemlidir (Açııcı ve Bal, 2020: 296). Hastanede oyun alanı ve oyuncak bulunması, ailenin de etkisiyle çocukların hastanede kendilerini kötü hissetmemeleri için katkıda bulunabilir. Çocuğun tedavi sürecinde bu alanlarda bulunması ona hastaneye gelmeden önceki yaşantısını hatırlatarak kaygı seviyesini azaltır (Gündüz vd., 2016: 754).

Hastanede kullanılan terapötik oyun yöntemlerinden, enerjisini harcamasını sağlayan oyun türünde en çok kullanılan hastane mekanları giriş ve bekleme alanlarıdır. Örneğin EKH Çocuk Hastanesi giriş alanında konumlanan dev kaydırak, çocukta hastane ile ilgili oluşan ilk algıya olumlu yönde katkı sağlar ve oyun oynamaya yönlendirir. Bununla birlikte pek çok çocuk hastanesinde ayrıca tasarlanmış çocuk oyun alanları bulunmaktadır. Örneğin Ruth Rappaport Çocuk Hastanesi'nde hem bekleme alanı zemini kırmızı beyaz karelerden oluşan dev bir satranç tahtası olarak tasarlanırken, farklı bir mekanda da denizcilik atmosferi yaratılmış, bu atmosferi destekler nitelikte donatılar yerleştirilmiştir.

01 Perth Çocuk Hastanesi
2018
Avustralya

MEKAN ATMOSFERİ

- Hastanenin merkezinde tasarlanan atriyum alanı, **aktivite** ve **merak alanı** olarak tanımlanmıştır.
- Hastanenin bekleme alanlarında **yeşil renk** tonları, **eğrisel formlar**, **hayvan figürlü donatılar** ve **ağaç figürleri** ile **'orman atmosferi'** oluşturmaya yönelik tasarımlar yapılmıştır.
- Oturma alanları yalnızca oturmak için değil, **tırmanma**, **saklanma** ve **keşfetme** ile birlikte enerjisini atmasına yönelik oluşturulmuştur.

GEREÇLER

- Saklanma Duvarı
- Hayvan Figürlü Oyuncaklar
- Ağaç Dalı Tırmanma Çubuğu
- Ağaç Kovuğuna Benzer Yüzey Boşlukları

02 EKH Çocuk Hastanesi
2019
Tayland

MEKAN ATMOSFERİ

- Hastanenin tasarım felsefesi, **'oynama ve iyileşme'** olarak belirlenmiştir.
- Giriş alanında, çocuklar için sarı kaydırak yerleştirilmiştir. Giriş alanındaki kaydırığın, çok daha küçük hali de yine bekleme alanına yerleştirilmiş, bekleme alanı **oyun sahasına** dönüştürülmüştür.
- Oturma alanları yalnızca oturmak için değil, çocukların **zıplamalı oyunları** için uygun oyun aracına dönüştürülebilecek boyutlarda puf lar olarak tasarlanmıştır.

GEREÇLER

- Kaydırak
- Merdivenler ve Platformlar
- Oturma Elemanı (Puf lar)

03 Ruth Çocuk Hastanesi
2018
İsrail

MEKAN ATMOSFERİ

- Bekleme alanı, zemini kırmızı ve beyaz karelerle kaplanmış dev bir **satranç tahtası** olarak tasarlanmıştır. Satranç taşı olarak tasarlanan oturma elemanları, internet sağlayıcılar ve klima ünitesi gibi unsurlar "satranç tahtası"nın üzerine yerleştirilmiş ve çocuk oyunlarına dahil edilmiştir.
- Her katın **deniz tabanı**, **orman katı** gibi kendi özel **atmosferi** bulunmaktadır.
- Bekleme alanında kapalı bir mekanda **deniz ve denizlilik temasıyla gemi oyuncakları** bulunmaktadır.

GEREÇLER

- Oyuncak Tren
- Saklanma Duvarları
- Oyuncak Hayvan Figürleri
- Denizcilik Araçları (dümen, gemi vb)

04 Dayton Çocuk Hastanesi:
2013
ABD

MEKAN ATMOSFERİ

- Hastane iç mekan tasarımında, avacılık mirasını ve uçuşa inovasyonu yansıtmak için sekiz katlı yapıda **"uçan şeyler"** tasarım teması belirlenmiştir.
- Her katın **deniz tabanı**, **orman katı** gibi kendi özel **atmosferi** bulunmaktadır.
- Bekleme alanında kapalı bir mekanda **deniz ve denizlilik temasıyla gemi oyuncakları** bulunmaktadır.

GEREÇLER

- Oyuncak Uçak ve Uçurtmalar
- Sıcak Hava Balonları
- Bulut Figürleri Oyun Duvarı
- Tekerlekler

Şekil 4. Çocuk Hastaneleri İç Mekan Tasarımlarının Çocuğun Enerjisini Atmasına Yönelik İrdelenmesi (Perth Çocuk Hastanesi, EKH Çocuk Hastanesi, Ruth Çocuk Hastanesi, Dayton Çocuk Hastanesi)

Şekil 5. Çocuk Hastaneleri İç Mekan Tasarımlarının Çocuğun Enerjisini Atmasına Yönelik İrdelenmesi (Maslak Çocuk Hastanesi)

Hasta çocuğun kaygısını, hastalığa ve hastaneye karşı stresini ve agresifliğini azaltmak için farklı donatı ve malzemelerle mekanın da buna imkan vermesi gerekmektedir. Birbirinden farklı ve yaratıcı donatılar tasarlamak, çocuk hastalara yeni deneyimler yaşatacağından, çocuklar için hastaneye yeniden gelme sebebi olarak da düşünülebilir. Bu imkanlar, zemin malzemeleri ve grafikleri ile harekete geçirici olurken, mekanda kullanılan oyuncaklar, sıra dışı donatılar da çocukları harekete ve oyuna yönlendirmektedir. Özellikle son yıllarda tasarlanan çocuk hastaneleri incelendiğinde, çoğunun çocukların kaygı seviyesini azaltmaya yönelik ve bunun yanında mekanda oyunun farklı türlerine göre çocuklara imkan sağladığı da görülmektedir. Dayton's Çocuk Hastanesi bekleme alanında çocuk için sürpriz dev bir uçak oyuncak bulunmaktadır ve çocuğun deneyimlemesine imkan verilmektedir. Çocuk hastanın mekan içinde, koşma, atlama, zıplama gibi enerjisini atmasını sağlayan aktivitelerini gerçekleştirmek için duvar yüzeyleri ve tavan da mekanda oyuncakları, bazen kaydırak, tren, sallanan at vb. donatıları destekler nitelikte olmalıdır.

3.2. Dramatik Oyun ve Hastane Mekanı

Dramatik oyun, çocukların hastane ortamında içinde hissettikleri duyguyu, isteklerini, durumu nasıl anlamlandırdıklarını ifade etmelerini sağlayan oyun türüdür. Şekil 6-7'de terapötik oyun yöntemlerinden dramatik oyuna imkan sağlayan hastane örneklerine yer verilmiştir. İncelenen hastanelerde iç mekan tasarımında temel olgunun çocuk hastanın mekanda yaşayacağı kaygıyı ve anksiyeteyi azaltan örnekler seçilmiştir. Bu doğrultuda hastanelerde çocuğun ilgisini çekecek renklerin kullanıldığı, tıbbi teçhizatlarına mekan tasarımıyla aşına olunana dönüştürüldüğü, donatıların farklılaştırılarak mekanda farklı bir aura oluşturulmak istendiği, tasarım elemanlarından kaygıyı azaltmada yararlanıldığı gözlemlenmiştir. Çocuk hastalara yatış verildiğinde zamanının çoğunu geçirdiği mekan hasta odalarıdır. Hasta odasında çocuk evinde değil, kendine yabancı olan bir mekanda vaktini geçirdiği için kaygı seviyeleri artmaktadır. Bu mekanlar tedavi ve teşhis amaçlı kullanılabilirdiği için de çocuktaki kaygı seviyesinin artması mümkündür. Bu alanda çocukta aidiyet duygusu oluşturmak ve mekanı benimsemesini sağlamak korku seviyesini azaltacaktır. Bu nedenle hasta odaları çocuğun özel alanı gibi düşünülüp, güvende hissetmesini sağlamak gerekmektedir.

Dramatik oyunla birlikte çocuk hasta yabancı olan bu mekan ve gerçekleşecek eylemleri algılar. Bu yabancı durumu içselleştirip, anlamlandırır ve tedaviye olumlu tepki verir. Özel tasarlanmış bu mekanlar dramatik oyunla birlikte çocuğun kaygı seviyesini azaltıp, mekanı benimsemesini sağlar. Hastanede yatan çocuk için oyun alanı kendi etrafıdır. Çocuk hemşireleri birçok oyun aktivitesini günlük rutin işlemleri sırasında uygulayabilir, yaşam bulgularının ölçülmesi, intravenöz tedavi sırasında işlemlerle ilgili uyumunu sağlamak amacıyla ekipmanlarla, stetoskopla, iğnesiz enjektörle oyun kurmalarına olanak sağlayabilirler, parmak oyunları ile dramatik oyun geliştirebilirler (İnci, Günay, 2019 s.548; Kuğuoğlu, Tanır, 2006 s.301-302).

<p>01</p> <p>Michigan Çocuk Hastanesi</p> <p>2016</p> <p>ABD</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> MR odasında, mekânın yüzeylerinde ve cihazlarda yapılan grafik tasarımlarla orman ve denizaltı atmosferi hazırlanmıştır. MR cihazındaki grafiksel detaylarla çocuk bir cihaza değil mağaraya girmiş hissiyatı oluşturulmaktadır. Çocuk ormanda bir aktivite yapma rolüne bürünebilme ve dramatik oyunlar kurabilmesine yardımcı olmaktadır. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> MR Cihazı Grafik Tasarımlı Yüzeyler ve Posterler
<p>02</p> <p>Nelson Mandela Hastanesi</p> <p>2014</p> <p>Güney Afrika</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Hastanenin tanı alanında 'Ağaç Ev' temasıyla, Güney Afrika'nın atmosferi güzel manzara ve sıcak hava balonlarıyla MR Cihazı kamufle edilmektedir. Tanı alanlarının giriş kapısı, 'Bahçe Odası'na giriş olarak kurgulanmıştır. Çocuk ormanda bir aktivite yapma rolüne bürünebilme ve dramatik oyunlar kurabilmesine yardımcı olmaktadır. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> Tanı Alanına Giriş Kapısı MR Cihazı Grafik Tasarımlı Yüzeyler ve Posterler (Çizgi Film Karakterleri, Orman, Çadır)
<p>03</p> <p>HongKong Çocuk Hastanesi</p> <p>2018</p> <p>Japonya</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Muayene odaları, ayakta tedavi konsültasyonu ve görüntüleme ekranı aynı mekânda ve samimi bir atmosfer yaratılarak okyanus, uzay, sirk ve yıldızlı gece temasıyla tasarlanmıştır. Tanı alanlarına ulaşmayı sağlayan sirkülasyon alanları duvar yüzeylerinde Denizaltı teması, tanı alanlarına giriş kapısı 'Okyanus'a giriş hissi uyandırmaya yönelik kurgulanmıştır. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> MR Cihazı Grafik Tasarımlı Yüzeyler ve Posterler (İskelet Figürü, Aslan Kral ve Denizaltı) Tanı Alanına Giriş Kapısı
<p>04</p> <p>EKH Çocuk Hastanesi</p> <p>2019</p> <p>Tayland</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Hasta çocuk odaları standart veya özel oda olarak değil, Balina, Kaplumbağa, Aslan ve Tavşan takımı yıldız gibi kendine özel atmosferde tasarlanmıştır. Oda atmosferlerine uygun hem duvar yüzey renkleri değişmekte hem de odalarda hayvanları andıran aydınlatma armatürleri kullanılmaktadır. Terapi Havuzu kısmında büyük pencereler ve bulut enstalasyonları ile deniz/okyanus atmosferinde role bürünerek oyuna imkan tanınmaktadır. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> Aydınlatma Armatürleri Bulut Enstalasyonları Pencere

Şekil 6. Çocuk Hastaneleri İç Mekan Tasarımlarının Çocuğun Dramatik Oyun Kurmasına İmkan Sağlamasına Yönelik İrdelenmesi (Michigan Çocuk Hastanesi, Nelson Mandela Çocuk Hastanesi, HongKong Çocuk Hastanesi, EKH Çocuk Hastanesi)

Şekil 7. Çocuk Hastaneleri İç Mekan Tasarımlarının Çocuğun Dramatik Oyun Kurmasına İmkan Sağlamasına Yönelik İrdelenmesi (Sheffield Çocuk Hastanesi)

Örnekler analiz edildiğinde bu mekanlarda çocuk hastanın rahat hissetmesini sağlamak amacıyla tedavi ekipmanları grafiksel tasarımlarla ve donatılarla birlikte ele alınmıştır. Bu örneklerde tasarım dili doğrultusunda çocuğun kaygısını tetiklemeyecek soft renkler kullanılırken, bazı örneklerde ise çocuğun dikkatini yönlendirmek amacıyla canlı renkler ve tasarımlar kullanılmıştır. Bu iki durumda çocuğun tedaviye olumlu tepki vermesini sağlamak içindir. Bunun haricinde MR, kan alma gibi tanı-teşhis odalarında bulunan cihazları, tedavi ekipmanları ve bulunduğu mahaller çocuk hastada kaygıya neden olur. Örnekler incelendiğinde bu mekanlarda yüzey tasarımlarıyla bir atmosfer oluşturulduğu gözlenmiştir. Yüzeylerde ve donatılarla yapılan çalışmalar çocuğun hem dramatik oyun kurmasına hem de çocuğun tedaviyi kabullenmesine, olumsuz tepkiler vermemesine ve kaygısının azalmasına yardımcı olmaktadır. İç mekan tasarımıyla mekanda atmosfer oluşturularak çocuğun role bürünüp dramatik oyun kurgulaması sağlanabilmektedir.

3.3. Yaratıcı Oyun ve Hastane İç Mekanı

Resim çizme, cümle tamamlama ve üç dilek testi gibi çocuk hastanın hastane ile ilgili duygularını seslendirmesine yardımcı olan çocuğun iç dünyasını ve yaratıcılığını yansıtan oyunlar ile veri sağlanabilir (Saydam, 2004; Ramazan ve Günay, 2019: 548). Şekil 8-9'da terapötik oyun yöntemlerinden yaratıcı oyuna imkan sağlayan hastane örneklerine yer verilmiştir. Analiz sonucunda örneklerde; hastane iç mekanının hasta çocuğa mekanın her alanında oyun fırsatının sağlanabileceği şekilde tasarlandığı gözlenmiştir. Sağlık personellerinin yaratıcı oyunu çocuk hastaya uygulayabilmesine olanak sağlayan çocuk boyutlarında masa, sandalye, mobilya kullanımı görülmektedir.

Yaratıcı oyunun alt başlıklarından biri olan resim çizme yönteminin kullanılmasına imkan sağlayabilecek çizim tahtası kullanımına da örneklerde rastlanmaktadır. Bir araştırmada cümle tamamlama testinin uygulanmasında görüşmenin bölünmemesi, çocuk hastaların duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilmeleri amacıyla sessiz odalar tercih edilmektedir (Pekyigit vd., 2021: 177). Analiz edilen hastane iç mekan örneklerinde de Warm Çocuk Kliniği'nde bu yaklaşımla bekleme alanından ayrıştırılmış çocuk mekanı oluşturulmuştur. Diğer örneklerde ise yaratıcı oyun oynanmasına imkan sağlayan mekanlar, açık plan kurgusuyla hastane iç mekanına dahil edildiği belirlenmiştir.

<p>01</p> <p>Warm Çocuk Kliniği</p> <p>2015</p> <p>Çin</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Çocuk hastanın rahat iletişim kurabilmesine yönelik mekan atmosferi, çocuğa aidiyet ve güven duygusu/evindeymiş gibi hissettirilmesine yönelik sıcak ve samimi bir mekan olarak tasarlanmıştır. Aidiyet&Evdeymiş gibi duygusu oluşturmak amacıyla oyun alanı, ev çatısı biçiminde, ve çocuk ergonomisine uygun masa sandalye ve halı ile kurgulanmıştır. Bekleme alanında ise yemek masası ve kitaplık kullanılmıştır. Bekleme alanında çocuklara yönelik yazı tahtası ve tebeşirler yer almaktadır. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> Duvar Yüzeyinde Çizim Tahtası Çocuk Boyutlarında Masa, Sandalye ve Halı Yemek Masası&Kitaplık Yüzeyi
<p>02</p> <p>Randall Çocuk Hastanesi</p> <p>2012</p> <p>ABD</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Sanat, hastanenin iyileştirici, canlı bir mekan olarak kurgulanmasında önemli ilkedir. Bölgesel renk paletleri ve hayvan görüntülerinin birleşimi kullanılmıştır. Bekleme alanında çocukların çizim yapabilecekleri yazı tahtalarının asıldığı duvar yüzeyi ve çocuklara yönelik sandalyeler konumlanmıştır. Bekleme alanında çocukların çizim yapabilecekleri ve yaratıcı oyunlar kurgulayabilecekleri oyun masaları, hayvan figürlü donatılar ve puflar yer almaktadır. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> Çocuk Boyutlarında Oyun Masası ve Sandalye Yazı Tahtası
<p>03</p> <p>Nemours Çocuk Hastanesi</p> <p>2012</p> <p>ABD</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Hastanede bilimkurgu alanı, okuma ve sanat ve el sanatları, dramatik oyun ve masa oyunları gibi diğer etkinlikler için alanlar yaratılmıştır. Mekanda kullanılan renk, malzeme, aydınlatma, hareketli donatı ve duvar yüzeyinde üç boyutlu şekil kullanımları çocuğun yaratıcı oyun oynamasına imkan sağlayan mekan örneklerinden görülmektedir. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> Grafik Tasarımlı Dijital Yüzeyler Çizim&Oyun Masaları ve Sandalyeler
<p>04</p> <p>EKH Çocuk Hastanesi</p> <p>2019</p> <p>Tayland</p> 	
<p>MEKAN ATMOSFERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Hastanenin tedavi odalarında çocukların resim yapabilmesine yönelik masalar, kağıt/kalem gibi çizim ekipmanları yer almaktadır. Bekleme alanı çocuk oyun alanı olarak kurgulanmış, çocuk ergonomisine uygun donatılar seçilmiştir. Çocuğun yaratıcı oyun kurmasına yönelik ortam hazırlanmıştır. Bekleme alanlarında tasarlanan küçük boyutta kitaphıklar içindeki kitap ve boyama ekipmanlarıyla çocukların rahatlıkla yerde ve masaların üzerinde etkinlik yapmasına olanak sağlamaktadır. 	<p>GEREÇLER</p> <ol style="list-style-type: none"> Kitaplık ve Çalışma Düzlemleri (<i>masa, halı</i>) Masa ve Sandalye

Şekil 8: Çocuk Hastaneleri İç Mekan Tasarımlarının Çocuğun Yaratıcı Oyun Kurmasına İmkan Sağlamasına Yönelik İrdelenmesi (Warm Çocuk Kliniği, Randall Çocuk Hastanesi, Nemours Çocuk Hastanesi, EKH Çocuk Hastanesi)

Şekil 9: Çocuk Hastaneleri İç Mekan Tasarımlarının Çocuğun Yaratıcı Oyun Kurmasına İmkan Sağlamasına Yönelik İrdelenmesi (Minnesota Çocuk Hastanesi)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çocuk ile hastanede iletişim kurmada ve yaşadığı kaygıyı azaltmada oyun kavramı karşımıza çıkmaktadır. Oyun, çocuk için kendini ifade edebilmenin özgür ve güçlü bir tavrı olduğu gibi, hastanelerde de terapötik oyun tanımlamasıyla yer almaktadır. Terapötik oyun ise kendi içinde yaratıcı oyun, dramatik oyun ve enerjisini atmasını sağlayan oyun olarak üç ana başlıkta incelenmiştir. Çalışmanın çerçevesi ise terapötik oyun türlerinin, çocuk hastaneleri iç mekanlarında nasıl karşılık bulabileceği üzerine sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında terapötik oyun yöntemlerinin çocuk hastanelerin iç mekanlarında nasıl karşılandığı ve karşılanabileceği irdelenmiştir. Terapötik oyuna imkan sağlayan mekan tanımlandığında ise tedavi sürecinde çocuk hasta için destekleyici ve iyileştirici yönüyle de katkı sağlamalıdır. Buna benzer olarak çocuk hastanın duygusal ihtiyaçlarının karşılanması, hastanelerin iç mekan tasarım yaklaşımlarıyla da mümkün olabilmektedir.

Çalışma kapsamında, dünyada özellikle son yıllarda yapılan çocuk hastaneleri iç mekan örnekleri incelendiğinde iç mekan tasarım yaklaşımlarının terapötik oyunu desteklediği görülmektedir. Çocuk hastaneleri iç mekan tasarımlarında çoğunun çocukların kaygı seviyesini azaltmaya yönelik ve bunun yanında mekanın da oyunun farklı türlerine göre çocuklara imkan sağladığı görülmektedir. Hastanede kullanılan terapötik oyun yöntemlerinden, enerjisini harcamasına imkan sağlayan oyun türü özellikle hastanelerin giriş ve bekleme alanlarıdır. Ayrıca bir bölüm olarak yer ayrılmış çocuk oyun alanları bulunmaktadır. Bu hastanelerdeki mekanların tamamen farklılaşan atmosferiyle çocuğun algısını değiştirir, mekanda konumlanan donatılar da atmosferi destekleyecek nitelikte olmalıdır. Mekandaki zemin malzemeleri, grafikler ve çocukta heyecan yaratabilecek donatılar ile çocuklar harekete ve oyuna teşvik edebilmektedir. Çocuk hastanın mekan içinde, koşma, atlama, zıplama gibi enerjisini atmasını sağlayan aktivitelerini gerçekleştirmek için duvar yüzeyleri ve tavan da mekanda oyuncakları, bazen kaydırak vb. donatıları destekler nitelikte olmalıdır.

Dramatik oyun genel olarak mevcut durumu ve hayatı algılayabilmek için durumu ya da bireyleri taklit ederek onlara bürünmektir. Dramatik oyuna imkan sağlayan mekan tasarımları, özellikle tanı-teşhis alanları ve hasta odalarında görülmektedir. Bu oyun türünde çocuk hasta bir role bürünür, başka bir bireymiş gibi davranır. Bu süreç taklit, rolü içselleştirme ve kendi algı birimiyle yeni bir duruma dönüştürme olgularını barındırır. İfadeye dayalı bu oyun yöntemiyle çocuk hasta kendisi olağanın dışında algısal bir çevre oluşturur. Bu hayali dünyanın uygulanabilir olması amacıyla, hastanenin özellikle tanı-teşhis alanlarında farklı tasarımlar yapılmaktadır. Tıbbi ekipmanlar, hikâyenin bir parçası gibi tasarlanır ve mekâna dahil edilmektedir. Çocuk hasta fiziksel çevrede algıladığı ve hissettiği her durumu taklit ederek olaylara anlam yükler, mevcut

durumu kavrar. Bu sayede çocuk çevresini tanır, içselleştirir, bulunduğu ortamda güvende hissedip, tedaviye olumlu tepki vermesi kolaylaşır.

Yaratıcı oyunun uygulanabilmesi için hasta çocuğun aidiyet geliştirmesi ve güvende hissetmesi önceliklidir. Yaratıcı oyun yöntemlerinin etkin şekilde kullanılabilirdiği alanlar ise oyun odaları, hasta odaları ve bekleme alanları olabilmektedir. Mekanda aidiyet geliştirmesi anlamında çatı formunun kullanıldığı, çocuk hastada güven duygusunun gelişmesi için de oyunun devamlılığının sağlanması hususunda hastanenin her mekanının oyunlaştırılabileceği şekilde tasarlandığı görülmektedir. Yaratıcı oyun için araç olarak çizim tahtası ve çocuk boyutunda donatı (masa ve sandalye) kullanımına rastlanmaktadır. Ayrıca duyular aracılığıyla güvende hissetmesi için hasta çocuğun duygularına hitap etmesi açısından etkileşimli zemin tasarımı bulunan örneklerde mevcuttur.

Hastane iç mekanı çocuklara hastane ortamında olduklarını unutturacak şekilde tasarlanabilir (Norton, 2012: 8). Hastanede özellikle bekleme alanlarının yarı açık-açık mekanla ilişkilendirilerek çocuk için oyun alanı genişletilebilir. Bekleme alanlarında ise çocuğun herhangi bir oyunu oynayabilmesi, diğer çocuk hastalar ile etkileşim halinde olabilmesine imkan verilmesi de çocuğun tedaviden önceki süreci daha az kaygılı geçirmesine yardımcı olabilir. Çocukta kaygı düzeyinin yüksek olduğu bir başka hastane mekanı tanı alanların da ise hastane cihazlarının (MR gibi), çocuklara yönelik tasarlanması ve oyunlaştırmaya imkan vermesi de çocuğun tedavi sürecini olumlu etkileyebilir. Bu bağlamda, çocuk hastaneleri iç mekan tasarımları, çocuk hastaların hastaneye yeniden gelmesini ve hafızasında olumsuz bir yerde konumlanmamasını sağlamalıdır. Bu çalışma çerçevesinde dünyadan örnekleri seçilen hastane iç mekanlarının, yeni yapılacak hastane yapıları için önemli örneklerdir. Sağlık yapılarının tasarımında "mekanın terapötik oyunu desteklemesi" bir tasarım kriteri olarak alınması, çocuğun teşhis-tedavi sürecine destekleyen önemli bir faktör etkin hale getirecektir. Böylece çocuğun yaşaması olası stresinin azaltılması ile sağlık hizmetinden en iyi şekilde yararlanması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Açııcı K., F. & Bal, H. B., (2020). "Göstergebilimsel Analiz Üzerinden Tasarımı Anlamak: Sallanan At Üzerine", *Art-Sanat Dergisi*, (13), 293–312. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2020.13.0012>.
- Atay, G., Eras, Z. & Ertem, İ., (2011). "Çocuk Hastaların Hastane Yatışları Sırasında Gelişimlerinin Desteklenmesi", *Çocuk Dergisi*, 11(1), 1–7. <https://doi.org/10.5222/j.child.2011.001>.
- Avan, H., Koç, E. T. & Vural, B., (2020). "Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 62-69.
- Aytaş, G. & Uysal, B., (2017). "Oyun Kavramı Ve Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Değerlendirme", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 675-690. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.298146>.
- Başay, B.K., Başay, Ö., Ürüt, A., Hasmercan, B., Uysal, M. & Usul, B.E., (2020). "Hastanede Yatarak Tedavi Gören Çocuklar: Psikososyal Uyumu Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(4), 402-413. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.80958>.
- Burdurlu, E., Kılıç, Y., İlçe, A. C., Elibol, G. C. & Yener, G., (2004). Okul Öncesi Çocuk Mobilyaları İle İlgili Ebeveyn Görüşleri Ve Öngörülen Mobilya Tasarım Ölçütleri. *Teknoloji*, 7(1).
- Burns-Nader, S. & Hernandez-Reif, M., (2016). "Facilitating play for hospitalized through child life services", *Children's Health Care*, (45), 1–21. <https://doi.org/10.1080/02739615.2014.948161>.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F., (2022). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chhillar, R., Dabas, P. & Dular, S. K., (2020). "An RCT on Effectiveness of playtherapy on anxiety among hospitalized children in selected hospital, Greater Noida", *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(11). ISSN: 2515-8260.
- Çakmak, S., (2019). "Çocuk Folkloru Bağlamında Van Yöresi Çocuk Oyunlarının Kinestetik Öğrenme Modeli Kapsamında Değerlendirilmesi", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 637-657. <https://doi.org/10.12981/mahder.603341>.
- Çelebi, A., Aytekin, A., Küçükoğlu, S., & Çelebioğlu, A., (2015). "Hastanede Yatan Çocuk Ve Oyun", *Journal of Dr. Behcet Uz Children's Hospital*, 5(3), 156-160. <https://doi.org/10.5222/buchd.2015.156>.
- David, O. A., Cardoş, R. A. I. & Matu, S., (2019). "Is RETHink therapeutic game effective in prevent in gemotional disorders in children and adolescents? Outcomes of a randomized clinical trial", *European Child and Adolescent Psychiatry*, 28(1), 111–122. <https://doi.org/10.1007/s00787-018-1192-2>.
- Er, D.M., (1998). *Hastanede Yatan Çocuklar ve Ailelerinin Kaygı Düzeyini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Fırat, H. (2013). "Çocuk Oyunları-Eğitim İlişkisi: Bezirgân Başî Örneği", *Turkish Studies*, 8(13), 885-896. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5809>.
- Gültekin, G., & Baran, G., (2005). Hastalık ve Çocuk. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 8(8). <https://doi.org/10.21560/spcd.57818>
- Gür, Ö., Ş. & Yalçinkaya, Ş., (2022). Çocuk Dostu Hastane Tasarımı. R. Güney, E. Sezgin (Ed.) *Çocuk Dostu Hastane içinde* (806-827). Ankara: Nobel Yayın Evi.
- Gündüz, S., Yüksel, S., Aydeniz, G. E., Aydoğan, R. N., Türksoy, H., Dikme, İ. B. & Efendiler, İ., (2016). "Çocuklarda Hastane Korkusunu Etkileyen Faktörler", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 59(4), 161-168. ISSN: 0010-0161

- Kıran, B., Çalık, C. & Esenay, F. I., (2013). "Terapotik Oyun: Hasta Çocuk İle İletişimin Anahtarı", Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(1), 1-10. https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000038.
- Koukourikos, K., Tzaha, L., Pantelidou, P., & Tsaloglidou, A., (2015). "The Importance Of Play During Hospitalization Of Children", Mater Sociomed, 27(6), 438-441.
- Köse, E., (2003). Hastanelerdeki Hasta Odalarının Tedavi Gören Çocuklar Üzerindeki Etkileri, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kuğuoğlu, S., & Kürtüncü Tanır, M., (2006). "Gelişim Dönemlerine Göre Oyunun Terapötik Kullanımı", Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi. 22(1), 293-304.
- Li, H.C.W., Lopez, V. & Lee T.L.I., (2007). "Effects of Preoperative Therapeutic Play on Outcomes of School-Age Children Undergoing Day Surgery", ResNursHealth, 30(3), 320-32. <https://doi.org/10.1002/nur.20191>.
- Norton-Westwood, D., (2012). The health-care environment through the eyes of a child—does it soothe or provoke anxiety?. International Journal of Nursing Practice, 18(1), 7-11.
- Öymen Gür, Ş. & Zorlu, T., (2002) Çocuk Mekanları. İstanbul: YEM Yayınları.
- Pekyiğit, A., Yıldız, D., Eren Fidancı, B. & Çalık Bağrıyanık, B., (2021). "Hastanede Yatan Çocuklarda Yaratıcı Oyun Yöntemi ile Hastalık ve Hastane Kavramı: Niteliksel Bir Çalışma", Journal of Child, 21(2), 175-182.
- Pelander, T. & Leino-Kilpi, H., (2009). "The Quality Of Paediatric Nursing Care-Children's Expectation", Issues in Comprehensive Pediatric Nursing, 27(3), 139-151. <https://doi.org/10.1080/01460860490497778>.
- Ramazan, İ. & Günay, U., (2019). "Pediatri Hemşirelerinin Terapötik Oyuna Yönelik Bilgi, Görüş ve Uygulamaları", Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 10(3), 547-551. <https://doi.org/10.31067/0.2019.187>.
- Sağlam, T., (2004). "Dramatik Eğitim: Amaç mı? Araç mı?", Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 17(17), 4-21. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000023.
- Saydam, R.B., (2004). "Çocuk Çizimlerinin Klinik Değerlendirmedeki Yeri", Yansıtma, Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi, 1 (1-2), 111-124. ISSN: 1305-1210.
- Sevinç, M., (2009). Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitiminde Oyun: Hastanede Oyun. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Sivri, H., (1993). Fiziksel Ve Mekânsal Çevrenin Çocuk Davranışına Etkileri, Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taşkın, B., (2018). Pediatri Servisinde Yatan Çocuklara Periferik Damar Yolu Açma İşlemi Öncesinde Uygulanan Terapötik Oyun Yönteminin Anksiyete Ve Korku Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Tural, E., (2012). Ameliyat Öncesi Çocuklara Verilen Eğitim Ve Terapötik Oyun Yöntemlerinin Çocuğun Kaygı, Korku ve Ağrı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Yayan, E. H. & Zengin, M., (2018). "Çocuk Kliniklerinde Terapötik Oyun", Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(1), 226-233.
- Yiğit, D., Sezici, E., & Açıkgöz, A. (2019). "Hemşirelerin Çocuk Sevme Düzeyleri Ve Terapötik Oyunu Kullanma Durumları", Journal of Education and Research in Nursing, 16(4), 288-295.

İnternet Kaynakçası

“Two Years of Perth Children’s Hospital”, <https://www.coxarchitecture.com.au/latest/two-years-of-perth-childrens-hospital/>, 28.09.2022

“EKH Children Hospital”, <https://www.archdaily.com/932317/ekh-children-hospital-s-csb>, 28.09.2022

“Ruth Rappaport Children’s Hospital”, <https://www.sharon-ar.co.il/copy-of-dead-sea-1>, 28.09.2022.

“Photo Tour: Dayton Children’s Hospital Patient Tower, Dayton, Ohio”, <https://healthcaredesignmagazine.com/projects/pediatrics/photo-tour-dayton-childrens-hospital-patient-tower-dayton-ohio/>, 28.09.2022.

“Acibadem Maslak 2. Etap Hastanesi”, <https://www.arkiv.com.tr/proje/acibadem-maslak-2-etap-hastanesi/10204>, 28.09.2022

“Children’s Hospital of Michigan Transforms MRI Rooms to Put Kids at Ease”, <https://www.hourdetroit.com/health/childrens-hospital-of-michigan-mri-rooms-kids/>, 28.09.2022.

“Nelson Mandela Çocuk Hastanesi / SheppardRobson + John Cooper Mimarlık + GAPP + Ruben Reddy Architects”, <https://www.archdaily.com/870774/nelson-mandela-childrens-hospital-sheppard-robson-plus-john-cooper-architecture-plus-gapp-plus-ruben>, 28.09.2022.

“Nelson Mandela Children’s Hospital Custom Theming”, <https://dreamthinkimagine.com/portfolio/nelson-mandela-childrens-hospital-custom-theming/>, 01.03.2024.

“Hong Kong Children’s Hospital”, <https://archello.com/es/project/hong-kong-childrens-hospital>, 28.09.2022.

“Sheffield Children’s Hospital, Sheffield : Landmark Redevelopment Of A Leading Children’s Hospital”, <https://avantiarchitects.co.uk/project/sheffield-childrens-hospital/>, 28.09.2022.

“A WarmClinic / RIGI Design”, <https://www.archdaily.com/793964/a-warm-clinic-rigi-design>, 28.09.2022.

“Rady Children’s Hospital”, <https://www.coxarchitecture.com.au/latest/two-years-of-perth-childrens-hospital/>, 28.09.2022.

“Randall Children’s Hospital / ZGF Architects”, <https://www.archdaily.com/347370/randall-childrens-hospital-zgf-architects-llp>, 28.09.2022.

“Nemours Child Life Activity Center”, <https://www.bancroftconstruction.com/project/nemours-child-life-activity-center/>, 04.03.2024.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****RELATIONSHIP BETWEEN THERAPEUTIC PLAY AND HOSPITAL INTERIOR DESIGN**

Introduction and Research Purpose: Children may need to visit healthcare institutions during their lives due to illnesses, which can induce feelings of fear, stress, and anxiety, impacting both their physical and emotional well-being. Play emerges as a significant tool in alleviating these emotions and promoting a healthy recovery process. Therapeutic play, categorized into play, dramatic play, and creative play, helps children release energy and cope with their circumstances. This study examines the relationship between therapeutic games and space, highlighting the importance of spatial design in supporting children's hospital experiences. By analyzing examples from hospital interiors, the study explores how spaces facilitate therapeutic play methods to help children release energy and cope with their circumstances.

Literature Review: Upon reviewing previous research on therapeutic play and children, addressed the role of therapeutic play as a key communication tool with sick children Kiran et al. (2013), while Yayan and Zengin (2018) explored "Therapeutic Play in Child Clinics," and Avan et al. (2020) examined "Therapeutic Communication and Play with Children." In this study, however, the relationship between therapeutic play and the design of healthcare facilities is highlighted through exemplary analyses. The methods of therapeutic play vary in indoor space design, emphasizing once again the importance of interior design in hospitals for child patients.

Methodology and Findings: Three different therapeutic games are used in the hospital interior to help children feel better. One of the effective methods in communicating with children in hospitals through play is through activities that allow them to expend energy. Children often display signs of anxiety through physical movements such as hitting, jumping, punching, or running. The colors used in the space can accelerate or slow down blood values and in this case activate the trainer. Designing spaces with various perceptions, including flat, curved, inclined surfaces, as well as vertical and horizontal objects, can further encourage engagement. Another effective method is through dramatic play, which involves role-playing activities. Although rooted in theater, dramatic play allows children to assign meaning to events and understand situations by imitating their surroundings. Healthcare professionals can create dramatic play scenarios within hospital environments using medical equipment like stethoscopes, needle-free injectors, and masks to help alleviate a child's anxiety. Creative play, on the other hand, involves unrestricted play based on the child's age and interests, without any instructional guidance. This form of play includes creative expression techniques such as drawing, sentence completion, and the three-wish test, which professionals can use to help children articulate their emotions. Utilizing appropriately sized furniture and equipment, such as drawing boards, facilitates the implementation of creative play in hospital settings.

Conclusions and Recommendation: In hospital settings, therapeutic play methods are used to create environments in entrance areas, playrooms, and waiting areas, where children can engage in active play to release energy. Stimulating floor materials, graphics, and exciting toys encourage activities like running, jumping, and climbing. Wall-mounted toys and equipment facilitate these activities. Diagnostic areas and patient rooms often feature spaces conducive to dramatic play, where children assume roles related to illness. Designs in these areas support imaginative play, with medical equipment integrated into the environment. Creative play is fostered in game rooms, patient rooms, and waiting areas, with designs incorporating roof forms and gamified elements to promote a sense of belonging and trust. Drawing boards and appropriately sized furniture facilitate creative expression. Overall, hospital interiors play a crucial role in managing anxiety disorders in pediatric patients, aiming to create positive experiences that encourage children to return to the hospital without negative associations. Incorporating medical equipment, furniture, and toys contributes to the overall therapeutic process. Examples of hospital interiors worldwide can serve as valuable models for future hospital construction projects.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Fatma Zişan Yolcu			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Terapötik Oyun İle Hastane İç Mekan Tasarımı Arasındaki İlişki			
Tarih <i>Date</i>	04.07.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Fatma Zişan YOLCU	%30	Çıkar çatışması yoktur.	
2	Gönül ZENGİN	%30	Çıkar çatışması yoktur.	
3	Hatice Kübra GÜÇLÜ	%20	Çıkar çatışması yoktur.	
4	Şengül YALÇINKAYA	%20	Çıkar çatışması yoktur.	

DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1459265

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN İŞLETMELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Serap TÜRKYILMAZ

e-posta:
serap_turkyilmaz@hotmail.com

ORCID 0000-0001-9847-4164

ÖZ

Dijital dönüşüm (DD) üzerine son yıllarda yapılan araştırmalar akademisyenler tarafından büyük ilgi görmüştür. Hem işletmeler hem de akademi dijitalleşmenin iş dünyası üzerindeki önemli etkisi konusunda hemfikirdir. Dijital dönüşüm yenilikçiliği, rekabet gücünü ve verimliliği artırarak ekonomik büyüme fırsatları ile işletmeleri ve toplumu derinden etkilemektedir. Mevcut literatür dijital dönüşümün belirli yönlerine odaklanmış ancak sürecin doğası ve sonuçlarına ilişkin kapsamlı bir portre oluşturamamıştır. Buradan hareketle araştırmanın amacı dijital dönüşümün net tanımını belirlemek, aşamaları, faaliyetleri ve sonuçlarıyla yapılandırılmış bir çerçeve oluşturmaktır. Bu çalışmada işletmelere ve araştırmacılara değerli bilgiler sağlamak amacıyla çeşitli kaynaklardan elde edilen bulgular entegre edilerek dijital dönüşümün kapsamlı bir sistematik literatür analizi sunulmaktadır. Bulgular, dijital dönüşümün iyi bilinen bir fikir olmasına rağmen iş modellerinin organize dijital dönüşümüne yönelik bir yöntemin eksik olduğunu göstermektedir. İşletmelerin neden dijital olarak dönüşmeleri gerektiğine dair bir tartışma ile başlanan çalışmada dönüşümün işletmeler üzerindeki etkileri ve bu süreçte stratejinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: dijitalleşme, dijital dönüşüm, dijital organizasyon**Jel Kodları:** M10, M15, O31.

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON BUSINESSES

ABSTRACT

Research on digital transformation (DD) in recent years has attracted great attention from academics. Both businesses and academia agree on the significant impact of digitalization on business. Digital transformation deeply affects businesses and society with economic growth opportunities by increasing innovation, competitiveness and efficiency. Existing literature has focused on specific aspects of digital transformation but has not been able to create a comprehensive portrait of the nature and consequences of the process. Based on this, the aim of the research is to determine the clear definition of digital transformation and to create a structured framework with its stages, activities and results. This study presents a comprehensive systematic literature analysis of digital transformation by integrating findings from various sources in order to provide valuable information to businesses and researchers. The findings show that although digital transformation is a well-known idea, a method for organized digital transformation of business models is missing. The study started with a discussion on why businesses should transform digitally, emphasizing the effects of transformation on businesses and the importance of strategy in this process.

Keywords: digitalization, digital transformation, digital organization**Jel Codes:** M10, M15, O31.**Geliş Tarihi/Received:** 27.02.2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 02.05.2024**Yayın Tarihi/Printed Date:** 30.06.2024**Kaynak Gösterme:** Türkyılmaz, S., (2024). "Dijital Dönüşümün İşletmeler Üzerindeki Etkisi". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 276-297.

GİRİŞ

Endüstriyel dünya artık dijital bir dünyaya dönüşmeye başlamış, COVID-19 pandemisi de bu dönüşümü hızlandırmıştır. Dijital dönüşüm dünyanın artan nüfusunun ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için teknolojik bir fırsat olmaktan ziyade gereklilik haline gelmiştir (Ismail vd. 2017). Dijital teknolojilerin benimsenmesi üretim, organizasyonel hiyerarşiler ve ortaklar, tedarikçiler ve müşteri ilişkileri başta olmak üzere modern işletmelerin neredeyse tüm alanlarını etkilemektedir (Plekhanov vd. 2022). Bu gelişmeler işletmelerin daha fazla esneklik ve verimlilik elde etmesine, üretim süreçlerini optimize etmesine, inovasyon ekosistemleri için değer önerileri oluşturmalarına ve pazar ihtiyaçlarına zamanında yanıt vermesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca dijital dönüşüm süreçleri, pazar rekabet gücünü korumak ve teknolojik yeniliğin ön saflarında yer almak için gerekmektedir (Feliciano-Cestero vd. 2023).

Son on yılda iş altyapısı ürün, süreç ve hizmetler arasındaki artan bağlantılarla birlikte dijital hale gelmiştir. Bilgisayar teknolojisinin metalaşması ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte 1990'larda bilişim teknolojileri (BT) destekli iş dönüşümü önem kazanmıştır. Farklı endüstri ve sektörleri kapsayan birçok işletmede dijital teknolojiler temel olarak iş stratejilerini, süreçlerini, yeteneklerini, ürün ve hizmetlerini dönüştürmüştür. Ayrıca bu teknolojiler işin zaman, mesafe ve işlev sınırlarının ötesinde yürütülmesini sağlayan modüler, dağıtılmış ve küresel iş süreçleri olarak geleneksel iş stratejisini de temelden yeniden şekillendirmiştir (Vial, 2019). BT sistemlerinin genişleyen kapsamı ve itici gücü ile dijital dönüşüm araştırmaları işletme, yönetim ve ekonomi gibi birçok disipline yayılmıştır. Bugün dijital dönüşüm BT'nin yanı sıra girişimcilik, stratejik yönetim, operasyon yönetimi, pazarlama ve organizasyon biliminin katkılarıyla disiplinler arası bir araştırma alanı haline gelmiştir. (Plekhanov vd. 2022).

Literatürde daha önce yapılmış çalışmalarda dijital dönüşüm katkıları gözden geçirilmiş ve daha iyi anlaşılmasında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Henriette vd., 2016; Reis vd., 2018; Verhoef vd. 2021; Zhu vd. 2021). Henriette vd. (2016) dijital dönüşümün tanımını ve boyutlarını açıklığa kavuşturmak için sistematik bir literatür taraması yapmış ve kavramın risklerini ve etkilerini daha iyi anlamak için keşifsel nitel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Gebayew vd. (2018) literatürde dijital dönüşüm ile ilgili çalışmaları incelemiş ve kuruluşların hedeflerine ulaşmak için iş planlarını veya politikalarını yeni bir dijital iş modeline göre değiştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Reis vd. (2018) 206 hakemli makalenin sistematik taramasını yaparak literatüre genel bir bakış sunmuştur. Vial, (2019) incelediği 282 makaleden dijital dönüşümün kavramsal tanımını geliştirmiş ve kavramın nasıl tanımlanması gerektiğine yönelik 7 maddelik bir yönerge önermiştir. Ziyadin vd. (2020) de yapmış olduğu detaylı literatür taramasında dönüşüm sürecinde bir yöntemin eksik olduğunu vurgulamıştır. Zhu vd. (2021) 2000-2020 yılları arasında dijital dönüşüm ile ilgili yapılan çalışmaları çeşitli bibliyometrik ve görsel analiz yöntemleri uygulayarak incelemiştir. Verhoef vd. (2021) mevcut literatürden faydalanarak dijital dönüşümün üç aşaması olan "sayısallaşma, dijitalleşme ve dijital dönüşüm" kavramlarını açıklamıştır. Benzer şekilde Sezen ve Şenaras (2022)'da dijitalizasyon, dijitalizasyon ve dijital dönüşüm kavramlarının açıklanmasına yönelik literatür taraması yapmış ve kavramlar arası farkları ortaya koyarak, dönüşümün ekonomi ve toplum üzerindeki önemini vurgulamıştır.

Dijital dönüşüm kavramı dijital teknolojilerin benimsenmesi ve dijital olmayan süreçlerin dijital olanlarla değiştirilmesini tanımlamak için yaygın olarak kullanılmış, bu da organizasyon çapında değişikliklere ve yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Başlangıçta dijital dönüşüm ağırlıklı olarak bilgi sistemleri literatürüne dayanarak tartışılmış ve organizasyonlardaki operasyonel süreçlerin optimizasyonu gibi teknolojik yönlerine odaklanılmıştır (Vial, 2019). Son yıllarda ise kavramın stratejik, yönetsel ve organizasyonel etkilerini vurgulayan yönetim akademisyenleri (Hanelt vd. 2020) ve çok disiplinli araştırmacıları (örneğin, Verhoef vd, 2021; AlNuaimi, 2022) tarafından oldukça ilgi görmüştür. Dittes ve Smolnik (2019), işletmelerin dijital çalışma ortamına dönüşmesi ve çalışanların performanslarını artırmaları için sosyal medya platformlarından ne ölçüde yararlandıklarını araştırmıştır. Nasiri vd. (2020), tedarik zinciri firmalarının performansını artırmak için dijital dönüşüm yolculuklarını akıllı teknolojilerle geliştirdiğini, Blanka vd. (2022) ise dijital dönüşümde insan kaynaklarının rolü ve çalışan

yetkinliğinin önemini vurgulamıştır. Dong, (2023) dijital dönüşüm yönetiminin en iyi uygulamaları ile alandaki araştırma bulgularını sentezleyen kapsamlı bir literatür taraması yapmıştır. Telli, E. (2022), işletmelerin dijital dönüşüm yolculuğunda liderliğin rolünü incelemiş ve bazı öneriler sunmuştur. Ayrıca COVID-19 salgınının tetiklediği uzaktan çalışma sistemi kamu kurumları ve KOBİ'lerin dönüşüm sürecini hızlandırmış ve etkileri bazı araştırmacılar tarafından ilgi görmüştür. Luo vd. (2023) kurumsal dijital dönüşümü, Peng ve Tao (2022) ve Chouaibi vd. (2022) dönüşümün kurumsal performansı artırmadaki etkisini, Teng vd. (2022) ve Rupeika-Apoga vd. (2022) KOBİ'lerin dijital dönüşümünü etkileyen faktörlerin ve bunların performansla ilişkisinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Dijital teknolojilerdeki büyük ilerlemelere rağmen, bu teknolojilerin uygulanmasının karmaşıklığı ve sosyal yaşamın birçok yönüne olan etkileri henüz tam olarak anlaşılammıştır. Farklı analiz seviyelerindeki bu tür karmaşıklığı daha iyi anlamak için bu makalenin amacı, akademisyenlere ve uygulayıcılara rehberlik edebilecek bir araştırma gündemi geliştirmek ve aşağıdaki soruların derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktır.

- Dijital dönüşüm nedir?
- Dijital dönüşüm hakkında ne biliyoruz?
- Dijital dönüşümün işletmeler üzerindeki etkisi nedir?

Bu soruların yanıtlarını bulmak, ortak bir akademik anlayışı mümkün kılacağı ve daha önce yapılmış çalışmaları geliştireceği için önemlidir. Yönetim literatüründe teoriye önemli katkılar sağlayabilmenin ve araştırma sorularını cevaplayabilmenin bir yolu da literatür taramasıdır (Baltacı, 2019). Buradan hareketle makalenin temel amacı, önceki bir çalışmadan son on yıla kadar dijital dönüşümle ilgili sistematik bir literatürün genel bir incelemesini yapmaktır. Çalışmanın kapsamı Google Scholar veri tabanı olarak belirlenmiştir. Veri tabanı içerisindeki gelişmiş tarama bölümüne "digital transformation" and "businesses" and "systematic literature review" and "digitalization" and "organization" and "digital business" anahtar kelimeler yazılarak arama yapılmıştır. Tarama 2013-2023 yılları arasında İngilizce kaynaklar olarak sınırlandırılmıştır.

Araştırma sorularını cevaplayabilmek için makalede ilk olarak, dijital dönüşümüne neden ihtiyaç olduğu açıklanmıştır. Dönüşümün tarihi süreci ile devam edilerek kronolojik bir sıralama yapılmıştır. Sonrasında literatürde bulunan çeşitli tanımlara dayanarak genel bir çerçeve ile kavram açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak işletmelerdeki dijital dönüşüm ele alınarak bir sentez ortaya konulmuştur. Araştırma yöntemi olarak ulusal ve uluslararası literatürde yer alan özellikle son on yıllık kaynaklar incelenmiştir. Çalışma literatüre iki katkı sunmuştur. İlk olarak dijital dönüşümüne ilişkin mevcut bilgileri bütünlükten bir inceleme oluşturulmuş, ikinci olarak da kavramın teorik temelleri genişletilerek gelecekteki araştırmalara ve uygulayıcılara bir rehber olmasının yolları belirlenmiştir.

1.Yöntem

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak sistematik literatür taraması kullanılmıştır. Sistematik bir inceleme, ilgili araştırmayı tanımlamak, eleştirel olarak değerlendirmek ve ayrıca söz konusu araştırmadan veri toplamak ve analiz etmek için bir araştırma yöntemi ve süreci olarak açıklanabilir. Sistematik bir derlemenin amacı, belirli bir araştırma sorusunu veya hipotezini yanıtlamak için yürütülen çalışmalardır (Synder, 2019).

Çalışma kapsamında incelenecek bilimsel makalelere ulaşmak için Google Scholar veri tabanı kullanılmıştır. Kaynaklar hakemli dergiler, İngilizce dili ve 2013-2023 tarihleri arasında olmak kaydıyla sınırlandırılmıştır. Google Scholar veri tabanındaki arama "digital transformation" and "businesses" and "systematic literature review" and "digitalization" and "organization" and "digital business" anahtar kelimeler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu arama neticesinde anahtar kelimeleri içeren kitap, kitap bölümü ve makalelerden oluşan toplam 454 yayına ulaşılmıştır. Ulaşılan makalelerin özetleri okunduktan sonra tam metnine erişilemeyen makaleler çalışma dışı bırakılmıştır. Özetlerin okunmasının ardından araştırmanın amacına uygun olarak 65 makale tam metni incelenmek için seçilmiştir.

2. Neden Dijital Dönüşüm?

İletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler tüm sektörlerin odağını dijitalleşmeye doğru çevirmiştir (Larjovuori vd. 2018). Bu gelişmeler bir çok organizasyonun süreç ve işleyişinde önemli değişikliklere yol açmıştır (Kraus vd. 2022). Bugün baktığımızda dijitalleşme yalnızca pazarlama alanının değil işletmelerin diğer bölümlerindeki dönüşümlerin de ana nedeni olarak görülmektedir (Boskovic vd. 2019). Son zamanlarda adlarını sıklıkla duyduğumuz nesnelere interneti, sosyal medya, mobil bilgi işlem, büyük veri ve bulut bilişim gibi teknolojik trendler de iş modellerini, süreçleri, hizmetleri ve ürünleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu teknolojilerin çoğu bireysel olarak devrim niteliğinde değildir. Ancak bir araya geldiklerinde artan verimlilik, daha iyi ağ olanakları ve bunların yaygın kullanımı yoluyla işletmelerin yenilikçi güçleri gelişmektedir. Ayrıca sensörlerin ve aktüatörlerin uygulanmasıyla birlikte yeni nicelik ve niteliklerdeki verilerin işlenmesi de otomasyonda yeni fırsatlar yaratmaktadır (Urbach vd. 2017).

Dijital teknolojilerin öncülük ettiği bu dönüşüm, şirketler için hayati bir stratejik önem taşımaktadır. İşletmeler bir yandan geleneksel sektörleri derinlemesine alt üst eden yeni yıkıcı aktörlerle uğraşırken, öte yandan pazar teklifleri hakkında bilgi sahibi olan ve rekabetçi oyunun kurallarını dayatarak daha zorlayan müşterilere hızlı ve kişiselleştirilmiş bir şekilde uyum sağlamaları gerekmektedir (Sayar, 2016). Dolayısıyla dijitalin etkisiyle işletmelerin kökten değiştiği bu ortamda dijital dönüşüm artık stratejik bir zorunluluk niteliğindedir (Henriette vd. 2016). İşletmeler bir taraftan neden dijital olarak dönüştüğünü bağlamsallaştırmaya çalışırken bir taraftan da pek çok itici güç ortaya çıkmaktadır. Özellikle mevcut faaliyet alanları üzerindeki azalan satışlar ve mali baskı işletmelerin kendilerini dönüştürmelerindeki en önemli faktördür (İsmail vd. 2017).

Dijital çağ perspektifinden bakıldığında dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin yaygın doğası ve çoğalması nedeniyle dünyamızdaki temel değişimi vurgulamaktadır (İsmail vd. 2017). Önceki üç devrimi esas alan ancak yeni dijital teknolojileri de yoğun kullanan dördüncü sanayi devrimi ile yeniliklerin hem gelişimi hem de yayılması öncekinden çok daha hızlanmıştır (Schwab, 2016). Endüstri perspektifinde ise, dijital teknolojilerin yıkıcı doğasının endüstrilerin çalışma biçiminde nasıl devrim yarattığı ve aralarındaki geleneksel sınırların nasıl ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Son yıllarda ise üretimde siber-fiziksel sistemlerin kullanılması yoluyla endüstrinin dijitalleşmesi “Endüstri 4.0”, “akıllı fabrikalar” ve “ileri üretim” kavramları ile daha fazla popülerlik kazanmıştır (Abiodun vd. 2022).

Dijital dönüşüm dünya çapındaki işletmeler için ana konu haline gelmiştir. Dijital dünyaya uyum sağlayamayan işletmelerin kuşkusuz “dijital Darwinizm”in kurbanı olacağı, yerleşiklerin ortadan kalkabileceği ve yalnızca teknolojik trendlere en iyi uyum sağlayabilen işletmelerin rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilecekleri tahmin edilmektedir (Schwartz, 2001). Dolayısıyla iş dünyası liderleri ve karar vericiler, kuruluşlarını dönüştürmek için en iyi stratejileri aramalıdır. Modern kuruluşlar günümüzde çoğunlukla dijital kanallar aracılığıyla müşterileri ve paydaşlarıyla iletişim kurarak, dijital ürün ve hizmetlerle pazarda farklı bir şekilde mücadele etmektedirler. Öte yandan geleneksel kuruluşlar ise tüketicilere ulaşmak için stratejilerini geliştirmeye odaklansalar da dijital hizmetleri tüm sektörlerde kullanmanın önemini hala görememekteyiz (Boskovic vd. 2019).

3. Dijital Dönüşümün Tarihi

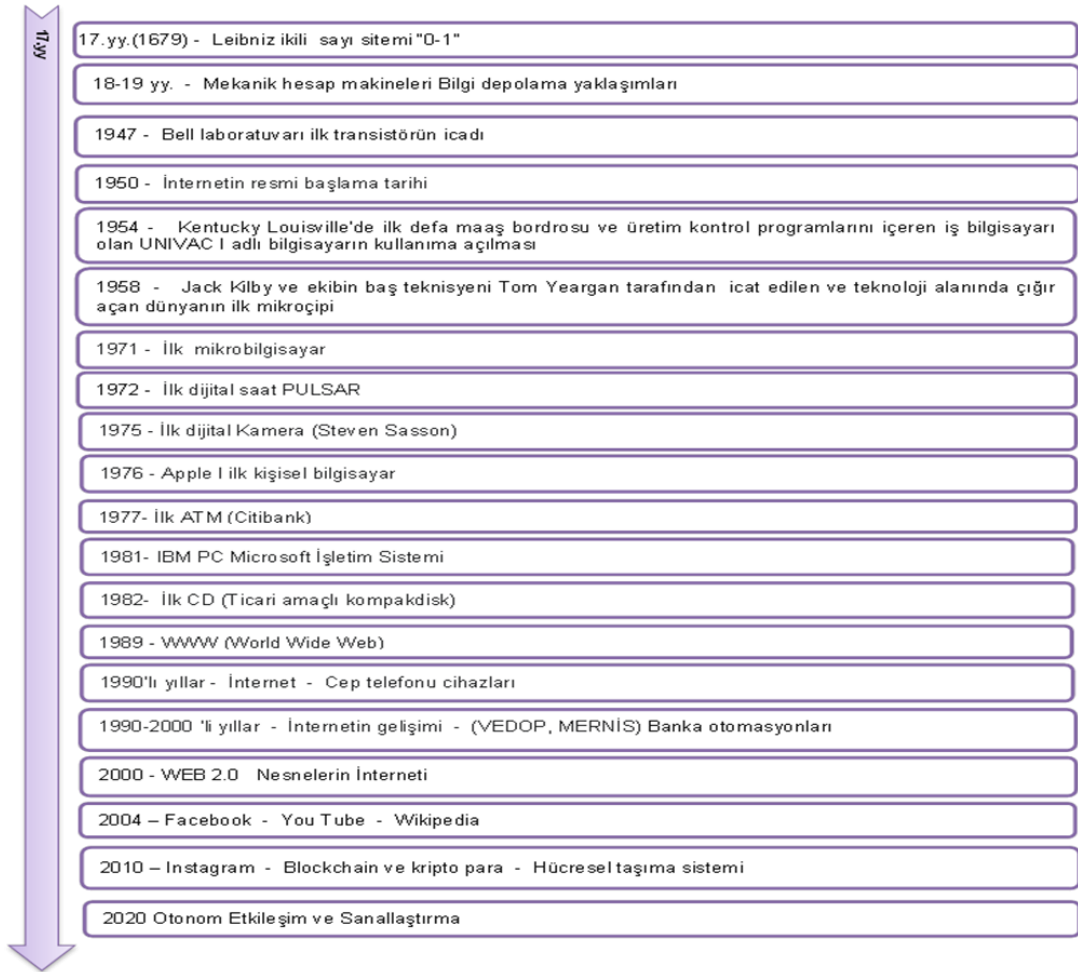
Dijitalleşme kavramını “0 ve 1 sembollerinin ikili sayı sistemine dayanarak işlenmesi” olarak ifade edilmektedir. 1679’da ilk defa Gottfried Wilhelm Leibniz tarafından ortaya atılmış bu ikili sistem, 1703’te yayımlanan *Explanation of Binary Arithmetic* adlı çalışmada daha ayrıntılı açıklanmıştır (Demirci, 2023). Dijitalleşme sürecinin lokomotifleri olarak da “mikroçip, internet ve mobil iletişim” teknolojilerini sıralayabiliriz (Aksu, 2018).

Dijital dönüşüm şu anda popüler bir tartışma konusu olmasına rağmen geçmişi bildiğimizden çok daha eskilere dayanmaktadır. Kökleri 1940'lara kadar uzanırken, önümüzdeki on yıllar boyunca küresel iş ortamını etkilemeye devam etmesi de muhtemel gözükmektedir (Menear, 2020). Dijitalleşme terimi ilk kez 1959’da (Merriam-Webster.com) dile getirilmiş ve günlük uygulamaya girmiştir (Lozic, 2019). Dijital ürünlerin hizmetler ve ortamlara ilişkin fikirleri ise 1990’ların sonu 2000’li yılların ortalarında tartışılmaya başlamıştır (Auriga, 2016). Örneğin perakende sektöründe (1990'larda ve 2000'lerde) satın almalar hâlâ büyük ölçüde gerçek

mekânda faaliyet gösteren mağazalardan ve genellikle nakit parayla yapılıyor olsa da kitle iletişim araçlarıyla yapılan reklam kampanyaları müşterilere ulaşmak için önemli dijital kanallar olarak görülüyordu. 2000'den 2015 yılına kadar akıllı cihaz sayısının artması ve sosyal medya platformlarının fazlalaşması müşterilerin işletmelerle farklı şekillerde iletişim kurabilmelerinin yolunu açmış, müşteri geri dönüş süreleri azalmış ve çok kanallı kullanılabilirlik ile ilgili beklentiler de büyük ölçüde karşılanmıştır (Schallmo vd. 2017).

Son zamanlarda teknoloji ve internette yaşanan hızlı yükselişin paranın dijitalleşmesi üzerine etkisi akademi ve iş dünyasının merak ve tartışma konusu olmuştur. Kredi kartlarının beklenenden daha fazla gelişmesi ve yaygınlaşması özellikle e-ticaret alanında büyük kolaylık getirmiştir (Aksu, 2018). Ayrıca işletmeler dijital platformlarda bireysel müşterileriyle genellikle gerçek zamanlı olarak iletişim kurabileceklerinin farkına varmışlardır. Aynı zamanda web tabanlı satış noktaları ve e-ticarete PayPal gibi sürekli büyüyen dijital ödeme seçenekleri de katkı sağlamıştır (Üren, 2022). İlave olarak günümüzde işletmeler mobil cihazlardan üretilen büyük ölçekte kişiselleştirilmiş müşteri veri türlerinden faydalanıp değer yaratmaya odaklanarak, ürünlerini onların beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde tasarlama fırsatı da bulmuşlardır (Gülşen ve Özdemir, 2019).

Teknolojinin tarihi gelişimine baktığımızda son 50-60 yıl çok hareketli geçmiş ve her 10 yılda bu hareketlilik daha da hızlanmıştır. Dünya nüfusu artmış, ekonomi büyümüş, internet kullanıcı sayısı yükselmiş, teknolojiye erişim ucuzlamış ve yaygınlaşmıştır. Dijital dönüşümün tarihsel gelişim süreci Şekil 1'de detaylı olarak gösterilmiştir.

Şekil 1. Dijital Dönüşümün Tarihsel Gelişim Süreci

Kaynak: Aksu, H. (2018) ve Demirci, O. (2023) de yer alan bilgilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. Dijital Dönüşüm

Dijital Dönüşüm toplumsal refahı yükselten, verimliliği artıran ve değer yaratma sürecini hızlandıran yıkıcı teknolojilerin benimsenmesiyle ilgilidir (Demirkan vd. 2016). Günümüzde dijital dönüşüm akademi ve iş dünyasında güncel ve moda bir kelimedir. Dördüncü sanayi devrimi döneminde iş dünyası, eğitim, bankacılık, hükümet ve imalat başta olmak üzere hemen hemen her sektör dijital olarak dönüşüm geçirmektedir. Dolayısıyla dijital dönüşümün unsurları, itici güçleri ve engelleri, dijital dönüşüm yoluyla değer yaratma ve diğer ilgili konular son 20-25 yıldır akademik ortamda sıklıkla tartışılmaktadır (Verina ve Titko, 2019). Bir teknoloji fütüristi olan Nicholas Negroponte (1995) eski endüstriyel ekonominin yeni bir dijital ekonomi tarafından yok olacağını öngörmüştür (Legner vd. 2017). İlave olarak dijital dönüşümün yüksek yıllık büyümeye ve hızlı penetrasyona sahip olacağı da tahmin edilmektedir. Ancak yetersiz ve aşırı heterojen işletme yapıları veya kültürleri bu dönüşümün yayılmasını yavaşlatan engellerdir. Ayrıca dijital dönüşümün topluma nasıl fayda sağlayacağını bilinememesi, beceri ve nitelikli iş gücü eksikliği, altyapının bulunmaması veya yetersiz olması, düzenlemelerin ve tüketicinin korunmasının eksik veya yetersiz olması ve özellikle finansmana zayıf erişim de işletmelerin karşılaştığı en önemli sorunlardır. Yaşanan bu sorunları çözmek adına bir çok hükümet, çok uluslu şirket ve sanayi toplulukları Tablo 1’de yer alan dijital dönüşüm hedeflerine ulaşmaya ilişkin kamu politikalarının uygulanmasını hızlandırmıştır (Ebert ve Duarte, 2018).

Tablo 1. Dijital dönüşüm hedefleri

Perspektif	Hedef
Sosyal	İşbirlikçi ve inovatif bir kültürün toplumda ve sanayide gelişiminin teşvik edilmesi
	Kişilerin çalışma ortamında ve günlük hayatta dijital uygulamaları rahatlıkla kullanabilmelerini sağlamak için eğitim sisteminde değişikliklerin yapılması
	Kaliteli ve uygun fiyatlı dijital iletişim altyapılarının oluşmasının sağlanması
	Dijital verinin korunması, özerkliği, şeffaflığı ve güvenliğinin güçlendirilmesi
	Topluma sunulan dijital hizmetlerin erişilebilirliği ve kalitesinin iyileştirilmesi
Ekonomik	İnovatif iş modellerinin uygulanması
	Verimlilik, gelir oluşumu ve katma değer artırılması
	Teknik standartların iyileştirilmesi

Kaynak: Ebert ve Duarte (2018)’den uyarlanmıştır.

Dijital dönüşüm, Endüstri 4.0 olarak da bilinen dördüncü sanayi devriminin içinde yer almaktadır (Weking vd. 2020). Endüstri 4.0 ile iş süreçlerinin dijitalleşmesi dijital stratejileri, mal ve hizmet üretimindeki ileri teknikleri ve çığır açıcı teknolojileri işin yönetimi ve yönetişimi ile ilişkilendirir ve dünya çapındaki endüstriler arasında iletişim ve iş birliğine olanak tanır. Dijital teknolojiler ve stratejiler, uluslararası sınırları hızla aşarak ülkenin ekonomik faaliyetlerini ve kurumsal çerçevesini önemli ölçüde etkileyerek yeni ürün ve hizmetlerin ortaya çıkmasına da imkan sağlar. Dahası zaman, hız, konum, giriş modu yöntemi, dış pazarların öğrenilmesi, yerel pazarın kaynaklarına ve yeteneklerine erişilebilirlik açısından da süreci oldukça etkileyebilirler (Feliciano-Cestero vd. 2023).

Dijital dönüşüm adından da anlaşılacağı gibi öncelikle yeni teknolojilerin gelişmesinden kaynaklanan bir dönüşümdür. İşletmelerin dijital dönüşümü bağlamında bahsedilen ana teknolojiler; internet, analitik ve mobil” dir. Birbirini tamamlayan bu üç teknoloji aslında son yıllarda özellikle Bulut teknolojileri sayesinde gelişmiştir (Henriette vd. 2016). Dijital dönüşüm üç unsurla karakterize edilir: (1) işletme sınırlarının yeniden incelenmesi ve tanımlanması; (2) ürün ve hizmetlerin toplum girdisine açılması ve mülkiyet haklarının azaltılması; ve (3) örgütsel ve ürün kimliklerini yeniden şekillendirmesidir (AlNuaimi vd. 2022). Dijital dönüşümün temel amacı verimlilik ve yetkinlikle ilgili sorunları çözmektir. Hess, Benlian, Matt ve Wiesböck (2016), dönüşüm strateji hedeflerini geliştirmeyen ve uygulamayan bir işletmenin yeni dijital gerçekliğe ayak uydurması ve hayatta kalmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. (Kraus vd. 2022).

Dijital dönüşüm Gartner’ın Bilişim Teknolojileri Sözlüğü’ne göre analogdan dijitale geçiş sürecidir (Larjovuori vd. 2018). Ayrıca görevleri (kısmen) otomatikleştirmenin bir yolu olarak bilgi teknolojilerinin (BT) dayattığı değişiklikleri de tanımlamaktadır (Hess vd. 2016). Dijital dönüşüm çok sayıda toplumsal alanda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle günlük yaşamlarımız ve alışkanlıklarımız giderek daha fazla BT tarafından desteklenmektedir. İşletmeler açısından ise farklı pazarlarda işlem yapılmasını mümkün kıldığı için dijital dönüşümün ayrı bir önemi vardır (Kraus vd. 2022).

Literatürde dijital dönüşüme ilişkin çoklu algılar ortaya çıkmıştır. Dijitalleşme fikri bireysel ve kurumsal bilişim teknolojilerinin harmanlanmasından doğarak sosyal, mobil, analitik, bulut bilişim ve Nesnelerin İnterneti (SMACIT) gibi yeni dijital teknolojilerin dönüştürücü etkisini kapsamaktadır (Sebastian vd. 2017). Ayrıca dijital iş süreçlerinin dijital teknolojilerle dijital ekonomiye entegrasyonu olarak da tanımlanmaktadır (Bondar vd. 2017). Benzer bir tanımda işletmelerin performansını ve erişimini artırabilmek için teknolojiden faydalanması olarak ifade edilmektedir (Westerman vd. 2014). Daha ayrıntılı bir tanımda ise bu teknolojilerin üç kuramsal boyutu etkilemesi olarak açıklanmaktadır. Bu boyutlar; harici olarak dijital müşteri deneyimi ile tüm yaşam döngüsünü değiştirmeye odaklanmak, dahili olarak iş süreçlerini, organizasyon yapılarını ve karar mekanizmalarını etkilemek ve bütünsel olarak tüm iş segmentleri ve fonksiyonlarının etkilendiği durumlarda yeni iş modellerinin yolunu açmaktadır. Genel olarak bilim adamları dijital dönüşümde üstün bir performansla ulaşmanın temelden bir değişimle bağlantılı olduğu ve işletmelerin harici, dahili ve bütünsel boyutları dikkate alması gerektiği konusunda hemfikirdir (Ziyadin vd. 2020). İşletmelerde organizasyonel yönü de ima eden bu boyutlar tüm yaşam döngüsünün değişmesi, liderlik, hiyerarşik yapılar ve iş hedeflerinin etkilenmesi ile yeni iş modelleri geliştirilmesinin de yolunu açacaktır (Hess vd. 2016).

Dijital dönüşüm kavramı bir çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ancak dijital dönüşüm terimi için şu anda yaygın olarak kabul edilen bir tanım yoktur. Araştırmamızı öncekilerden ayıran temel nokta veri toplamak için en güncel yayınların kullanılması ve ayrıca kavramın uygulama sürecinde yer alan iş dünyası temsilcilerinden alınmış olmasıdır. Literatürde çeşitli araştırmacıların yapmış olduğu tanımları incelediğimizde üç ortak noktayı gözlemledik. Birincisi, incelenen çalışmalarda tanımlandığı şekliyle dijital dönüşüm öncelikle organizasyonlarla ilgili bir süreçtir. İkincisi, ilgili teknoloji türlerine ve gerçekleşen dönüşümün doğasına ilişkin tanımlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Üçüncüsü, farklılıklara rağmen tanımlar arasında benzerlikler mevcuttur (örneğin “dijital teknolojiler” gibi ortak terimlerin kullanımı) (Vial, 2019). Kavramlar bilimsel açıklamalar için vazgeçilmez araçlardır ve en temel “Neden bahsediyoruz” sorusunu ele alan genel bir tasarımdır. İyi tasarlanmış kavramların anlaşılır, farklı ve sağlam gözlem kategorileri sağlayan netliğe ihtiyacı vardır (Okan ve Elmadag, 2018). Buradan hareketle kavramsal tanımların oluşturulmasına yönelik önerilere dayanarak mevcut tanımları analiz etmeye başladık ve özellikle Suddaby (2010) tarafından önerilen sekiz maddelik önergeye göre değerlendirdik.

1. Tanımlar, ilkel terimler ve türetilmiş terimler kullanılarak resmi olarak tanımlanmalıdır.
2. Her kavram benzersiz bir şekilde tanımlanmalıdır.
3. Tanımlar yalnızca net ve açık terimler içermelidir.
4. Tanımlar mümkün olduğunca az terim içermelidir.
5. Tanımlar kendi alanıyla tutarlı olmalıdır.
6. Tanımlar hiçbir terimi daha geniş hale getirmemelidir.
7. Tanımlara yeni hipotezler getirilmemelidir.
8. İçerik geçerliliği için istatistiksel test, terimler resmi olarak tanımlandıktan sonra yapılmalıdır.

Tablo 2: Dijital dönüşüm tanımları

Yazar(lar)	Tanım
Liu, Chen ve Chou (2011) , s.1728	"Dijital Dönüşüm, iş süreçlerini dijital teknolojiler ile dijital bir ekonomiye entegre eden organizasyonel dönüşümdür".
Westerman vd., (2011)	"Dijital dönüşüm, kuruluşların verimliliğini ve erişimini iyileştirmek için kullandığı teknolojidir".
PwC (2013)	"Dijital dönüşüm, toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olan internete dayalı yeni teknolojilerin kullanılması ile tüm iş dünyasının temel dönüşümüdür".
Mazzone (2014)	"Dijital dönüşüm, bir işletmenin iş modeli ve yönteminin hem stratejik hem de taktiksel olarak tasarlanmış dijital evrimidir."
BMWi (2015)	"Dijitalleşme, ekonominin ve toplumun tüm sektörlerinin eksiksiz bir şekilde birbirine bağlanması, gerekli bilgilerin toplanması ve analiz edilerek eylemlere dönüştürülme

Yazar(lar)	Tanım
	becerisidir. Değişim avantaj ve fırsatlar getirir ancak tamamen yeni zorluklar yaratır”.
Bouée ve Schaible (2015)	“Dijital dönüşüm, bütün sektörlerinin bir ağ oluşturarak bu yeni gerçekliğe uyum sağlamasıdır”.
Hess vd. (2016)	“Dijital dönüşüm (dijitalleşme olarak da bilinir) bir işletmenin ürün, süreç, iş modeli ve organizasyon yapısının dijital teknolojiler ile değişmesidir”.
Parviainen vd. (2017), s. 64	“Dijital dönüşüm, bir kuruluşta veya kuruluşun operasyon ortamında dijital teknolojilerin benimsenmesinden kaynaklanan çalışma biçimlerindeki, rollerdeki ve iş tekliflerindeki değişiklikler olarak tanımlanır.
Bondar, Hsu, Pfouga ve Stjepandić (2017), s. 33	Dijital dönüşüm, tüm ekonomik sektörlerin tutarlı bir ağ oluşturması ve aktörlerin dijital ekonominin yeni koşullarına adaptasyonudur.
Heavin ve Power (2018), s. 40	Dijital dönüşümün zorlukları olsa da mevcut araştırmalar dijital fenomenin kuruluşların iş yapma şeklini yenilemek ve yeniden tanımlamak için bir fırsat olduğunu göstermektedir. Dijital dönüşümün iki ana yönü (1) teknoloji ve (2) müşteri veya kullanıcı açısından tanımlanmaktadır.
OECD (2018)	Dijital dönüşüm, sayısallaşma ve dijitalleşmenin ekonomik ve toplumsal etkilerini ifade eder.
Deloitte (2018)	Dijital dönüşüm tüm sektörlerin performansını geliştirmek için teknolojinin kullanılmasıdır. Dijital olarak dönüştürülmüş bir işletmede dijital teknolojiler gelişmiş süreçlere, yeteneklerin katılımına ve yeni iş modellerine olanak sağlar.
Bloomberg (2018)	Dijital dönüşüm kuruluşun genel olarak değişimle daha iyi başa çıkmasını gerektirir; kuruluş uçtan uca müşteri odaklı hale geldikçe esasen değişimi temel bir yetkinlik haline getirir.
European Commission (2019)	Dijital dönüşüm ileri teknolojilerin birleşimi, fiziksel ve dijital sistemlerin entegrasyonu, yenilikçi iş modellerinin ve yeni süreçlerin hakimiyeti ve akıllı ürün ve hizmetlerin yaratılmasıyla karakterize edilir.
Lozic, (2019)	Dijital dönüşüm, tamamen yeni bir iş modeli yaratma sürecidir ve daha da önemlisi, yeni stratejik yeni pazar edinme ve kar bölgesi elde etme modelidir.
Nasiri vd. (2020)	Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin getirdiği değişen pazar gereksinimlerini karşılamak için iş süreçlerini, kültürleri ve organizasyonel yönleri dönüştürmek için bir araçtır.
Verhoef vd., (2021)	Dijital dönüşüm değerlendirme, karar verme, yeni dijital iş modellerinin geliştirilmesi, işletmelerin değer yaratmasına yardımcı olmak, performansı ve etkiyi artırmak için toplanan verileri analiz etmek ve kullanılabilir bilgiler halinde derlemek için dijital teknolojilerin kullanılması sürecidir.
Henderikx ve Stoffers, (2022)	Dijital dönüşüm, organizasyonun her yönünü etkileyen teknoloji destekli yıkıcı bir değişim sürecidir.
Brosnan vd., (2023)	Dijital dönüşüm, bir kuruluşun iş modelinin, işletim modelinin ve değer zincirinin bütünsel yönlerinin teknoloji ve dijital kaynaklar aracılığıyla yenilenmesini düzenleyen bir mekanizmadır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

Tablo 2’de yer alan tanımlarda araştırmacılar dijital dönüşümün dört özelliğini vurgulamışlardır.

1. Tema: hedef varlık yani dijital dönüşümden etkilenen analiz birimi.
2. Kapsam: hedef varlığın özelliklerinde meydana gelen değişikliklerin kapsamı.
3. Araçlar: hedef varlıkta değişimin uygulanmasında yer alan teknolojiler.
4. Sonuç: dijital dönüşümün beklenen sonucu.

Bu özellikleri kullanarak dijital dönüşüm kavramını "bilgi, iletişim ve ağ teknolojilerinin birleşimi yoluyla bir varlığın yapısal özelliklerinde önemli değişiklikleri tetikleyerek geliştirmeyi amaçlayan bir süreç" olarak tanımlayabiliriz. Dijital dönüşüm tanımlarının odak noktası yeni teknolojilerin benimsenmesi ve kullanılmasına göre değişiklik gösterecektir.

5. Dijital Organizasyonlar

Dijital dönüşüm başta ekonomiler olmak üzere toplumun tüm alanını etkilemektedir. Dijitalleşme yeni bir olgu olmasa da Üçüncü ve Dördüncü Sanayi Devrimleri ile ilgili tartışmalar göz önüne alındığında, iş dünyasında öngörülemeyen etkiler yaratan bir süreçtir. Dijital teknolojiler son derece rekabetçi iş ortamlarını, firmaların ve tüketicilerin etkileşim ve değer alışverişinde bulunma biçimlerini dönüştürmektedir (Rossi vd. 2020). İşletmeler artık mobil, sosyal ağlar, nesnelerin interneti, blockchain ve büyük veri gibi yeni dijital teknolojiler ile iş süreçlerini yeniden düzenleme imkânı bulmaktadır. Bu yeniliklerin çoğu temel iş operasyonlarında yapılan düzenlemelerdir. İşletmelerin bu karmaşık dönüşümleri gerçekleştirebilmesi için yeni yönetim modelleri tasarlayarak ürün, süreç ve organizasyon yapılarını da değiştirmeleri gerekmektedir (Ziyadin vd. 2020). Ayrıca hızlı bir iç karar alma sürecine sahip olmalı ve bu kararlar zamanında analiz edilen verilerle desteklemelidir. Aynı zaman da rekabet üstünlüğünü korumak için işletmelerin yalnızca en son dijital teknolojiyi en iyi şekilde kullanarak değil, dijital yenilikleri kalkınma stratejilerinin temel unsurları olarak entegre ederek dijitalleşmeyi tam olarak benimsemeleri de gerekmektedir (Lozic, 2019). Bu süreç işletmelerde bilişim teknolojileri departmanının bir rolü gibi görünse de araştırmacılar bunun daha çok stratejik ve organizasyonel bir değişim süreci olduğunu savunmaktadır (Boskovic vd. 2019).

İşletmeler yeni teknolojileri entegre etmede çok sayıda zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle bilgi teknolojisi (BT) ve bilgi sistemlerinin (IS) önemi geniş çapta araştırılmıştır. Yeni teknolojilerin kullanımı senelerdir bir zorluk olarak görülse de, BT entegrasyonunun iş boyutları üzerindeki etkisi benzersizdir (Martínez-Caro vd. 2020). Dijitalleşme, tarihsel olarak IS araştırmalarında büyük ilgi görmüş ve yönetim araştırması gibi diğer disiplinler, teknolojik boyutu ve bunun iş üzerindeki etkisini vurgulayarak bu ilgiyi devam ettirmiştir (Blanka vd. 2022).

Literatüre baktığımızda araştırmacılar öncelikle dijital dönüşümün ne olduğu, süreci ve sonuçlarını incelemiş ve bir çerçeve sunmaya çalışmışlardır. Son zamanlarda dijital teknolojilerin hızlı gelişimi 2019 koronavirüs (COVID-19) salgınıyla birleştiğinde tüm işletmeleri ve toplumları etkilemiş ve olası sonuçları araştırmacılar tarafından merak edilmiştir. Zhai vd. (2022) dijital dönüşümün performans üzerindeki etkisini Çinli firmalardan oluşan bir örneklem kullanarak incelemiş ve olumlu etkisini tespit etmiştir. AlNuaimi vd. (2022) dönüşümcü liderliğin ve organizasyonel çevikliğin dijital dönüşüm üzerindeki etkisi ve dijital stratejinin aracı rolünü incelemiş, dönüşümcü liderlik ve organizasyonel çevikliğin dijital dönüşüm üzerinde olumlu etkisi, dijital stratejinin de her hangi bir ılımlı etkisi olmadığı sonucuna varmıştır. Chouabi vd. (2022) yine dijital dönüşümün organizasyonel performans üzerindeki etkisini Tunus'ta bulunan 270 işletme üzerinde analiz etmiş ve organizasyonel performansın dijital dönüşümle pozitif ilişkili olduğunu ve bunun sonucunda uygun risk yönetiminin uygulanmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Peng ve Tao, (2022) dijital dönüşümün kurumsal performansın artırılmasını kamu politikası ve inovasyon perspektifinden incelemiş, dijital dönüşümün işletmelerin performansını büyük ölçüde iyileştirdiğini ve kurumsal inovasyonun ivmesini teşvik edebileceğini vurgulamıştır. Zhang vd. (2022) KOBİ'ler nezdinde çalışmanın az olması sebebiyle bu boşluğu doldurmak adına Çin'de bulunan 180 KOBİ üzerinde dijital dönüşümün başarı faktörlerini araştırmış, teknolojik ve çevresel faktörlerin örgütsel yetenekler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu öne sürmüştür. Teng vd. (2022) KOBİ'lerin üç temel kaynağı (dijital teknoloji, çalışanların dijital becerileri ve dijital dönüşüm stratejisi) ile dijital dönüşüm arasındaki ilişkiyi ve bu üç kaynak ile dijital dönüşümün finansal performans üzerindeki etkisini incelemiş, dijital dönüşüm stratejisini finansal performansı etkileyen temel faktör olarak tanımlamıştır. Iyanna vd. (2022) sağlık sektörünün dijital dönüşümünü incelemiş ve teknoloji odaklı yeniliklerin son kullanıcılar tarafından benimsenmesini ve kullanılmaya devam edilmesini engelleyen faktörleri belirlemiştir.

Dijital dönüşüm bir bütün olarak toplum üzerinde etkileri olan internete dayalı yeni teknolojiler oluşturan kurumsal dünyadaki değişikliklerin itici gücüdür (Unruh ve Kiron, 2017). Aynı

zamanda insanlar, işletmeler ve nesnelere arasındaki engelleri ortadan kaldırarak her sektördeki işletmelere değişim fırsatı sunan önemli bir aktördür (Schwertner, 2017). Bununla birlikte dijital dönüşüm basit organizasyonel süreçlerin ve görevlerin değiştirilmesinin ötesine geçerek tüm işletmeyi ve iş yapma biçimlerini de etkileyen faktördür. Bilişim teknolojilerinin kullanımı mevcut iş süreçlerinde, rutinlerde ve yeteneklerde temel değişikliklere yol açarak işletmelerin yeni pazarlara girmesine veya mevcut pazarlardan çıkmasına imkân sağlamaktadır. Ayrıca dijital dönüşüm müşteriler, tedarikçiler ve rakiplerle zaman ve mekândan bağımsız etkileşim kurabilmek için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır. Bu dijital teknolojiler bir organizasyonun mevcut temel yeteneklerini uygulaması veya yenilerini geliştirebilmesi için dönüşüm sağlayarak rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olmaktadır (Verhoef vd. 2021). Matarazzo vd. (2021) dijital dönüşümü etkileyen faktörlerle ilgili olarak, algı ve öğrenme yeteneklerinin dijital dönüşümün ilk itici güçleri olduğunu ve bu dinamik yeteneklerin geliştirilmesinin işletmelerin dijital dönüşümün değerini en üst düzeye çıkarmasına yardımcı olacağını savunmaktadır. Dijital dönüşüm sürecinde işletmenin çok fazla teknolojiyi bir arada kullanması yeterli değildir. İşletme öncelikle hedeflerine yönelik net bir vizyona sahip olmalı ve sonrasında bu teknolojilerin sınırsız imkânlarıyla desteklenmelidir (Schwertner, 2017). Bazı araştırmacılar da dijital dönüşümün süreçlerde ve operasyonlarda kademeli iyileştirmeler yerine iş modellerinde temel değişiklikler gerektirdiğini iddia etmektedir. Bu yüzden birçok endüstri bilgisayar simülasyonlarındaki gelişmeler, azalan ürün yaratma maliyetleri ve daha kısa pazara sunma süresi gereksinimleri sebebiyle daha kısa inovasyon döngülerine doğru kaymaktadır (Rossi ve diğerleri, 2020). Teng vd. (2022) işletmelerin dijital dönüşümü gerçekleştirmek için sistematik olarak kavramaları gereken dört yönü aşağıdaki gibi ifade etmektedir.

- Dijital dönüşüm, dijital teknolojinin tetiklediği sistemik bir değişimdir.
- Dijital dönüşümün ana görevi değer sistemlerinin yeniden yapılandırılması ve inovasyonudur.
- Dijital dönüşümün temel yolu yeni kinetik enerji oluşturma, sürekli olarak yeni değer yaratma ve sürdürülebilir kalkınmaya ulaşma yeteneğidir.
- Dijital dönüşümün ana bileşenleri teknoloji, insanlar ve işletmenin yapısını uygun stratejilerdir.

Bu sebeple dönüşüm sürecinde bir işletme etkili bir sistem oluşturabilmek için net bir stratejiye (yol), doğru yöntem (teknoloji) ve uygun yeteneğe ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla başarılı işletmeler dijital dönüşüm için doğru strateji, kültür ve etkin liderlik potansiyelinden yararlanmaktadır. Dünya Ekonomi Forumunun 2016 yılında yayınladığı raporda işletmelerin dijital girişim haline gelmek için yeniden tanımlamaları gereken üç temel alan vurgulanmaktadır (Boskovic vd. 2019).

- dijital iş modelleri (şirketlerin yapması gerekenler)
- dijital çalışma modelleri (bunu nasıl yapabilirler)
- ve dijital yetenek ve beceriler (başarılı olmak için birlikte çalışmaları gerekenler).

Dijital tabanlı başarılı bir yönetime ve sürece motive olmuş çalışanlara sahip işletmeler değişim konusunda kararlılık gösterir, müşteri ihtiyaç ve beklentilerindeki değişimlere de odaklanırlar. İş modelinin dönüşümü dijital iş değişikliği, yeni bir dijital iş ve dijital küreselleşme ile mümkündür. Bu süreçler mevcut ürün ve hizmetlere dijital içeriklerin eklenmesi ve yeni dijital çözümlerin tanıtılmasıyla gerçekleşmektedir (Kane vd. 2015). Ancak Parviainen vd. (2017) birçok işletmenin dijital dönüşüm potansiyelini göremediğini veya dijital çabaların maksimum faydasını yakalayabilmek için alışkanlıklarında ve çalışma yöntemlerinde yeterli organizasyonel değişiklik yapmakta zorlandığını vurgulamaktadır. Bu sebepten dolayı şirket düzeyinde bir çok geleneksel işletme yenilikçi hızla büyüyen dijital girişimciler tarafından geride bırakılmış ve bunun sonucunda zarar görmüştür. Örneğin Alibaba ve Amazon gibi çevrimiçi perakendecilerin hızla büyümesi, Toys 'R'Us, Claire's ve RadioShack gibi birkaç eski geleneksel perakende devini güçlü bir şekilde etkilemiş ve iflaslarına sebep olmuştur (Verhoef vd., 2021). Bunun tam aksine dijital dönüşüm stratejilerini uygulamış ve günümüz hiper rekabetçi pazarlarında başarılı olmuş dünya devi şirketler de vardır. Örneğin;

- **"The New York Times"** basılı medyanın dijital yenik düşmesinden dolayı satışlarında büyük kayıplara uğramış ancak dijitali kucaklayarak bu süreçte var olma savaşı vermiştir. Dijital baskılara odaklanan ve dijital dönüşüm sürecinde yönetsel uygulamalarını tamamen değiştiren The New York Times, yıllardır okuyucularının güvendiği yüksek kaliteli gazetecilik ve içeriklerini çevrimiçi olarak sunmaya devam etmektedir (Lozic, 2019).
- **"Walmart"** da New York Times gibi benzer bir sorunla karşılaşmıştır. New York Times dünyanın en büyük gazete yayıncılarından biri iken Walmart dünyanın en büyük perakende zinciridir. İnternet üzerinden mal satışının başlamasıyla birlikte kendi satışlarını organize etmek ve satın alma alışkanlığının değişmesi nedeniyle kaybedecek alıcıların bir kısmını elinde tutmak zorunda kalmıştır. Walmart, tüketicilerin işlerini kolaylaştırmak için çevrimiçi iade politikalarını değiştirmiş, en düşük fiyatları sunarak ve çevrimiçi sipariş vermek için üyeliğe ihtiyaç olmadan satış yapmakta Amazon'la mücadele etmektedir (Lozic, 2019).
- **"Disney"** tüm eğlence parklarını özel sensörlerle dijitalleştirmiştir (Lozic, 2019).
- **"Deloitte"** müşteri tabanını dijital dönüşüm yolculuklarında desteklemek için tüm teknik, dijital ve yaratıcı yetkinliklerin bir araya geldiği bir yetkinlik merkezi olan Deloitte Digital Today'i kurarak kendilerini yenilemiştir (Lozic, 2019).
- **"GE (General Electric)"** bakış açısını genişleterek, endüstriyel makinelerin dijital olarak izlenmesine ve optimize edilmesine olanak tanıyan bir Nesnelerin İnterneti platformu olan Predix platformunu piyasaya sürmeyi başarmıştır (Lozic, 2019).
- **"NIKE"** spor giyim ve ayakkabı sektörünün öncülerinden olan NIKE, uygun ayakkabı modelini seçmeye yardımcı olan mobil uygulama ile markalarını yenilemişlerdir. Şirketin diğer önemli bir projesinde en aktif sadakat programı üyelerini ödüllendiren NIKE+ programıdır (Yayalar, 2021).
- **"İKEA"** dijital dönüşümü başarılı şekilde uygulayan geleneksel organizasyonlara örnek İsviçre mobilya şirkettir. IKEA müşterilerinin evlerinde mobilyaları sanal olarak denemelerine izin veren bir AR uygulaması geliştirmiştir (Yayalar, 2021).

Alkhamery vd. (2020) dijital çağda birçok işletmenin başarısızlığının strateji, operasyon, kaynak ve iş süreçlerini sürekli değişen çevre ile entegresini sağlayacak uygun liderlik yeteneği eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Feliciano-Cestero vd. (2023) bir işletmenin dijital dönüşümü başarıp başaramayacağını kolaylaştıran insan ve insan dışı bileşenleri *"bilgi, liderlik, dijital hizmet ve teknoloji"* olmak üzere dört ana faktör gruba ayırmaktadır. Bilgi faktörü çalışanların ve müşterilerin algılarını ve örgün ve yaygın eğitimlerini, liderlik faktörü iş modeli yeniliğini, değişim yeteneğini ve değişimin uygulanmasını, dijital hizmet etme faktörleri altyapı erişimini, hizmet fırsatlarını ve akıllı özerk ekosistemleri ve son olarak teknolojik faktörler akıllı çözüm entegrasyonunu, otonom ürünleri, teknolojik yenilikleri ve değer yaratmayı içermektedir. Sebastian vd., (2017) ve Dong, (2023) ise başarılı dijital dönüşümün kapsamlı ve iyi planlanmış bir yaklaşım gerektirdiğini ve bu dönüşümün faydalarını en üst düzeye çıkarmak için işletmelerin Tablo 3 de yer alan en iyi uygulamaları takip etmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Tablo 3: Başarılı bir dijital dönüşümün gerçekleştirebilmesi için gereken unsurlar

Sebastian vd., (2017)	Dong, (2023)
<ul style="list-style-type: none">• SMACIT (Sosyal, mobil, analitik, bulut ve nesnelerin interneti)'den ilham alarak değer ifadesini tanımlayan dijital bir strateji• Operasyonel bir omurga• Hızlı inovasyon sunan ve yeni pazar fırsatlarına yanıt vermeyi sağlayan dijital hizmetler platformlar	<ul style="list-style-type: none">• Net bir dijital strateji ve planın oluşturulması• Sürdürülebilir liderlik ve desteğin sağlanması• Dijital kültürün teşvik edilmesi• Veri kalitesi ve güvenliğinin sağlanması• Sürekli olarak iyileştirme ve optimizasyonun yapılması

Dijital dönüşüm çoğunlukla değer zincirinin operasyonel aşaması olan üretimde uygulanmaktadır. Aynı zamanda tedarik zinciri, pazarlama, Ar-Ge ve satış sonrası hizmetler üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Dijital dönüşümü, bir organizasyonun tüm

operasyonlarına dijital teknolojilerin entegrasyonu olarak özetleyebiliriz. Bu durum organizasyonun nasıl işletildiği ve müşterilerine nasıl değer kattığı konusunda altyapı değişikliklerine de yol açmaktadır. Satış ve üretimdeki artışlar, değer yaratmadaki yenilikler ve müşterilerle yeni iletişim biçimleri başarılı bir dijital dönüşümün kazanımlarıdır (Matt vd., 2015). Ayrıca dijital dönüşüm makine öğrenimi ve analitik gibi teknolojiler getirerek işletmelerin organizasyonel çözümleri için sonsuz fırsatlar ve artan dahili verimlilik sağlamaktadır (Heavin ve Power, 2018). Dolayısıyla dijitalleşmiş iş dünyasına doğru ilerleyen işletmelerin kurumsal yapıları, stratejileri, BT mimarilerini, yöntem ve iş modellerini etkileyen devasa bir sosyo-teknik dönüşümden geçmeleri gerekecektir.

5.1. Dijital Dönüşümün Olumlu ve Olumsuz Etkileri

İşletme literatüründe dijital dönüşüm kavramı, dijitalleşmenin ve ileri teknolojilerin insan hayatı ve özellikle işletme faaliyetleri üzerindeki yıkıcı ve dönüştürücü etkilerini vurgulamak için kullanılmıştır (Zhai vd. 2022). Bu bağlamda Warner ve Wäger (2019) dijital dönüşüm teriminin sadece yüksek teknoloji ve yenilikçi şirketlere özgü olmadığını, her büyüklükte ve herhangi bir sektörde faaliyet gösteren işletmeleri de kapsadığını savunmuştur. Ulusal sınırlar içinde veya uluslararası pazarlarda yeni fırsatları keşfetmek ve bunlardan yararlanmak için ileri teknolojilere ihtiyaç duyan KOBİ'ler buna en iyi örnektir (Zhang vd. 2022). Teknolojinin uygulanması yoluyla kuruluş içinde değişimi yönlendiren bir süreç olan dijital dönüşüm, günümüzün rekabet ortamında giderek daha önemli hale gelmiştir. Dijital dönüşüm girişimlerinin başarısına veya başarısızlığına katkıda bulunan faktörleri anlamakta önemlidir (Dong, 2023). Bu konuda Kaur ve Sood,(2017), dijital dönüşümün nesnelere interneti (IoT) mimarisi ile enerji verimliliği iyileştirmeleri yaparak bir firmanın performansını artırabileceğini öne sürmüştür. Gebayew vd., (2018) dijital dönüşümün işletmelerin organizasyon performansı, operasyonel verimliliği, müşteri deneyimi, dijital ve fiziksel iş kombinasyonunu geliştirmelerine olanak tanıdığını ifade etmiştir. Nambisan vd. (2019), dijital dönüşümün işletme ve ürün geliştirme fırsatları sağladığını, Galindo-Martín vd. (2019) ve Lorenzo vd. (2021) bir işletmenin inovasyonunu geliştirebileceğini vurgulamışlardır. Ribeiro-Navarrete vd. (2021) dijital dönüşümün hizmet sektöründeki finansal performans üzerindeki etkisini, Singh vd. (2021) ise işletme performansı üzerindeki olumlu etkisini sonuçlandırmak için Hintli imalat firmalarından oluşan bir örneği incelemiştir. Rital vd. (2021) çalışanların proaktifliğinin, risk almanın, yenilikçiliğinin ve organizasyon içindeki ilişkisel sermayesinin bir işletmenin dijital dönüşüm stratejisinin başarısını belirlediğini ve son olarak Peng ve Tao, (2022) dijital dönüşümünün maliyetleri azaltarak, verimliliği artırarak ve yeniliği teşvik ederek işletmelerin performansını artırabileceğini ifade etmişlerdir.

Mevcut çalışmaların çoğu dijital dönüşümün işletmeler üzerindeki olumlu etkisine odaklanmış olsa da, çok az sayıda çalışma da olumsuz etkilerinden bahsetmektedir. Örneğin, dijitalleşme araçlarının etkili bir şekilde çalışabilmesi için çalışanların bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilecek bilgi ve yeteneklere sahip olmaları gerekmektedir (Feliciano-Cestero vd. 2023). Ameen vd. (2021) çalışanların çeşitli teknolojileri ele aldıklarında yaş, cinsiyet, konum ve teknoloji kullanma deneyimi gibi sosyo-demografik faktörlerle ilişkilendirilebilecek farklılıklar olduğunu açıklamıştır. Park vd. (2022) kişisel yenilikçilik, öz saygı, içsel motivasyon ve kullanım gönüllülüğü gibi insanla ilgili psikolojik faktörlerin, çalışanların dijital dönüşümde akıllı bilgi teknolojisini nasıl kullandıklarını etkileyebileceğini bulmuşlardır. Bahsedilen bu sorunlar yöneticiler açısından işletmelerin büyümesine zarar veren bir zorluk teşkil etmektedir. Ayrıca dijitalleşmenin etkili bir şekilde işleyebilmesi için çalışanların kendi alanlarındaki ve dünya çapındaki en son teknolojik gelişmelerle ilgili olarak sürekli güncellenmesi gerekmektedir ki bu da, eğitim ve bilgi alışverişi açısından önemli bir zorluktur (Cassetta vd. 2020; Fiedler vd. 2021).

Tablo 4: Dijital Dönüşümün Olumlu ve Olumsuz Etkileri

	Dijital Dönüşümün Olumlu Etkisi	Dijital Dönüşümün Olumsuz Etkisi
Bireysel Seviye	<ul style="list-style-type: none">Bilgi ve iletişim teknolojileri ile yöneticilerin ortaklık değerini artırmalarına, yeni iş fırsatlarını anlamak için kültürel içgörülerini değerlendirmelerine ve daha iyi uluslararası kararları almalarına	<ul style="list-style-type: none">Çalışanların BİT teknolojilerini etkin bir şekilde kullanabilecek yetenek, bilgi ve yeteneklere sahip olmamasıMüşterilerle temasa

	<ul style="list-style-type: none">yardımcı olur.İnternet teknolojileri dijital hizmetler, yapay zeka ve e-ticaret, işletmeden işletmeye (B2B) ve işletmeden tüketiciye (B2C) ilişkileri geliştirir.IoT, işletmelere bilgi yeteneklerini geliştirme ve iş faaliyetlerine değer yaratma konusunda yenilik yapma konusunda geniş fırsatlar sunar.Dijital ekosistemler girişimcilik fırsatları, iş sürdürülebilirliği, topluluk katılımı ve kırsal kalkınma ve çeşitli yaratıcı yönetim sistemleri sağlar.Robot teknolojisi firma yöneticilerinin süreç hatalarını azaltmalarına ve operasyonda katma değerli verimlilik elde etmelerine yardımcı olurken, yapay zeka ise müşteri deneyimini iyileştirebilir.	<p>geçebilecek çalışanların yeterli düzeyde eğitime sahip olmaması</p> <ul style="list-style-type: none">Yaş, cinsiyet, konum ve teknoloji kullanma deneyimi gibi sosyo-demografik faktörlerde farklılıklar olmasıPsikolojik faktörler ve çalışanlara ait insani özelliklerde değişkenlik olmasıKişisel yenilikçilik, öz saygı, içsel motivasyon ve kullanım gönüllülüğü gibi insanla ilgili psikolojik faktörlerin değişkenlik göstermesiÜst yönetimin katılımı, çalışanların bu teknolojileri kullanmaya teşvik edilmesi ve kabulünün değişkenlik göstermesiYöneticilerin en son teknolojilerin potansiyel faydalarını anlama konusunda eksik kalması
İşletme Seviyesi	<ul style="list-style-type: none">Uluslararası iş fırsatlarını takip etmeye ve ihracatçılarla ithalatçılar arasındaki bağlantının hızlı bir şekilde kurulmasına yardımcı olur.İşletmeler dijital platformları kullanarak yabancı müşterileri ve ortaklıkları çekmek için etkileyici e-ticaret ve sosyal medya kanalları kurabilirler.Dijital teknolojiler geliştirmeye ve yenilikleri keşfetmeye karar verdiklerinde bilgi avantajları, uluslararası girişimcilik ve iş sürdürülebilirliği alanlarında fırsatlar elde ederler.İnternet teknolojileri bağlantı ve katılım, ağ ilişkilerinin geliştirilmesi küresel stratejilerin ve rekabet gücünün artırılması ve uluslararası iş ve girişimciliğin genişletilmesi için fırsatlar sağlar.Dijital platformlar ile küresel pazarların kapsamı genişler.Eklemler üretim teknolojileri veya 3 boyutlu baskı, firmaları alternatif üretim faaliyetlerine, küresel uzmanlaşmaya ve küresel değer zinciri dönüşümüne yönlendirebilirDijital hizmetler ağ fırsatları yaratabilir, yönetimi yeniden yapılandırabilir.Bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) firmalara veri analizi, iş veya pazar dönüşümü, yeni iş fırsatları, gelişmiş firma veya pazar performansı ve birlikte değer yaratma fırsatı sunar.	<ul style="list-style-type: none">Dijital dönüşümle ilgili sorunların üstesinden gelmek için gereken bilgi ve kaynak eksikliğiSon teknolojileri kullanma konusunda personel sayısı ve bilgi birikimi eksikliğiDijital teknolojilerin entegre edilmemesi ile uluslararası ticaretin yavaşlaması ve işletme performansının azalmasıSiber saldırıların ve veri ihlallerinin rekabet edebileceği endişesi olan firmalarda siber güvenliği ve siber-fiziksel sistemler ile ilgili sorunlarSosyal medya platformlarında küçük işletmelerin etkileşimi takipçiler, firmalar ve ağlar arasında kafa karışıklığı ve yanlış anlama durumları

Kaynak: Feliciano-Cestero vd. (2023)' den uyarlanmıştır.

SONUÇ

Bu makalenin amacı, dijital dönüşüme ilişkin akademik araştırmaların mevcut durumunu, geçmişten günümüze tarihi gelişim sürecini, yıllar içerisinde ifade edilen tanımları ve işletmeler üzerindeki etkilerine yönelik daha kapsamlı bir bakış açısı sunmaktır. Dijital dünyada rekabet

her yıl artarken işletmelerin sürekli değişen ortamda ayakta kalabilmek için dijital dönüşümün gerekliliğini anlamaları gerekmektedir.

Dijital dönüşüm üzerine yapmış olduğumuz araştırma incelememiz, dijital dönüşümün birçok düzeydeki zorluklarının yanı sıra faydalarını da anlamamıza katkıda bulunan zengin bir literatürün de altını çizmektedir. Araştırma sorularını yanıtlayarak kavramın ana unsurlarının süreçler ve teknolojiler olduğunu ancak dijital dönüşümün yalnızca BT çözümlerinin hayata geçirilmesinden ibaret olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bunu “örgütsel değişim”, “kültürel dönüşüm” ve “müşteri odaklı yaklaşıma geçiş” olarak daha geniş bir bağlamda düşünmeliyiz. Dijital dönüşümün işletmeler ve toplum üzerinde derin ve çok boyutlu bir etkisi vardır. Birincisi, işletmelerin iş modellerinde yenilik yapmalarına, üretkenliği ve kaliteyi arttırmalarına, rekabet güçlerini ve pazar konumlarını geliştirmelerine olanak tanır. İkincisi, bilginin paylaşımını ve dolaşımını kolaylaştırır, bilgi silolarını ortadan kaldırır ve toplumsal bilgilenmeyi hızlandırarak toplumun verimliliğinin ve kârlılığının artmasına neden olur. Üçüncüsü, yeni istihdam fırsatları ve ekonomik büyüme noktaları yaratarak ekonomik ve sosyal kalkınmaya yeni bir ivme kazandırır. Özetle dijital dönüşüm, işletmelerin rekabetçi kalabilmesi ve toplumun gelecekte sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmesi için kritik bir stratejidir (Dong, 2023).

Dijital teknolojiler (mobil, sosyal, analitik ve bulut bilişim) kuruluşların ve insan faaliyetinin çoğu alanını etkilemektedir. İşletmelerin dijital dünyada rekabet edebilmeleri için yeni iş modellerini benimseyerek bu teknolojiler ile yeteneklerini entegre etmeleri gerekmektedir. Bulgularımız, organizasyonların faaliyet gösterdiği ortamın artan karmaşıklığının altını çizmektedir. Dijital teknolojiler daha fazla bilgi, iletişim ve bağlantı olanağı sağladıkça farklı aktörlerin dağılmış ağları arasında yeni işbirliği biçimlerine olanak tanımaktadır. Bu yeni gerçeklik, organizasyonlarda inovasyon ve performans için muazzam bir potansiyel sunmakta ve işletme sınırlarının ötesine geçerek bireyleri, sektörleri ve toplumu etkilemektedir. Dijital dönüşüm stratejisi, finansal performansı etkileyen temel faktör olarak tanımlanmaktadır.

Yapılan araştırmalar, esas olarak işletme düzeyindeki yetenekleri ve ülke düzeyindeki özellikleri vurgularken, insanların dijital dönüşümü ne ölçüde etkilediğini açık bir şekilde dikkate almamaktadır. Bu nedenle dijitalleşmenin, yeni teknolojinin satın alınmasından ziyade değişim yönetimine ve insanın dönüşüme tepkisine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, işletmeleri başarılı bir şekilde dijitalleşmeye yönlendirebilecek 'stratejik dönüşüm' yöneticilerine önemli bir rol düşmektedir. KOBİ'ler özelinden bakıldığında genellikle dijital dönüşüm düşüncesinin eksikliği ve zayıf bir dijital temel, sürecin önündeki büyük engellerdir. Çalışanların dijital becerileri, KOBİ'lerin dijital dönüşümünün önündeki bir diğer önemli engeldir. Aynı zamanda KOBİ'lerin sınırlı sermayesi çeşitli engellerle birleştiğinde, dijital dönüşümün yolunu zorlaştırmaktadır (Teng vd. 2022). Ayrıca Endüstri 4.0, dijital ortama taşınan yeni istihdamların sayısını da artırmaktadır. Ancak, artan otomasyon seviyeleri nedeniyle iş fırsatlarını da azaltmaktadır. Belirli vaka çalışmalarına dayanan literatür, esas olarak dijital dönüşümün potansiyellerine ve faydalarına odaklanıyor gibi görünmektedir. Dijital dönüşümün olumsuz yönlerine odaklanan çalışmaların eksikliği de vardır. Dijital ekonominin istihdam düzeyleri üzerindeki etkisi, farklı sektörler ve ülkeler arasındaki rekabeti gibi olumsuz etkilerini anlamak için de daha fazla ampirik araştırmaya ihtiyaç vardır. Gelecekte çalışmaların çoğunluğu, dijital dönüşümün işletmeler üzerindeki olası olumsuz etkilerini araştırmaya ve önlemeye yönelik olmalıdır. Ayrıca pandemik hastalıklar (örneğin, COVID-19), doğal afetler (örneğin, kasırgalar veya depremler), terör saldırıları veya siyasi olaylar gibi büyük dışsal şokların öncesinde, sırasında ve sonrasında dijital dönüşümün işletmeler üzerindeki etkisi araştırmalı ve istikrarın sağlanmasına ilişkin teorilere odaklanılmalıdır. Bu tür ağır koşullarda, dijital dönüşümün potansiyel sınırlamalarını (örneğin elektrik kesintisi) ve tehlikelerini (örneğin siber güvenlik) anlamak ve işletmeler için dayanıklılık stratejileri geliştirmek hayati önem taşıyacaktır (Feliciano-Cestero, vd. 2023).

Gelecekteki çalışmalarda, işletmelerde dijital dönüşümü engelleyen veya izin veren çalışan ve kişilik özelliklerinin rolü araştırılmalıdır. İşletme çalışanlarının birden fazla teknolojiyle nasıl etkileşime girdikleri ve dönüşüm stratejilerine nasıl dahil olduklarını anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Buna ek olarak gelecekteki çalışmalar, örneğin Y kuşağı ve Z kuşağı

gibi farklı kuşak çalışan özellikleri ile işletmelerin dijitalleşmesini etkileyebilecek psikolojik özellikler arasındaki benzerlik ve farklılıklar araştırılmalıdır. Ayrıca, bu iki kuşak çalışanların ihtiyaçları, yönetim ve liderlik tarzı üzerindeki etkileri de detaylı incelenmelidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren uluslararası işletmelerde dijital dönüşümle ilgili yönetim ve liderlik zorluklarını belirlemek, çalışanların performansını ve çeşitli teknolojilerle nasıl etkileşime girdiklerini etkileyebilecek dijital uçurum ve kültürel farklılıkları göz önünde bulundurmaya gelecekteki araştırmaların bir parçası olmalıdır. (Ameen vd. 2022).

Dijital dönüşüme olan ilginin artmasına rağmen, bu alanda araştırma yapmanın zorlukları ve sınırlamaları vardır. En büyük zorluklardan biri verinin elde edilmesi ve kalitesinin sağlanmasıdır. Ek olarak, dijital dönüşüm sürekli izleme ve değerlendirme gerektiren uzun vadeli bir süreç olmasından mevcut araştırmalar bundan yoksundur, dolayısıyla sürecin uzun vadeli etkisinin tahmin edilmesini ve doğru bir şekilde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır (Dong, 2023).

Sonuç olarak, işletmelerin dijital dönüşüm sürecini değerlendirme ve gelecekteki hedeflerini doğru belirleme konusunda bir yol haritası belirlemesi gerekmektedir. Araştırma bulguları neticesinde gelecek çalışmalara yönelik olarak aşağıdaki temel öneriler geliştirilmiştir:

- İşletmelerin kalıcı ve sürdürülebilir olması için örgütsel hedeflerine ve amaçlarına uygun kapsamlı dijital dönüşüm stratejileri belirlemeleri
- Yönetici ve karar vericilerin dijitalleşme fırsatlarını anlama ve uygulayabilmeleri için dijital okuryazarlıklarının artırılması
- Endüstri 4.0 çağında dijital düşünebilen ve dijital teknolojileri süreçlerine uyarlayabilen liderlik yaklaşımlarının geliştirilmesi
- Dijital dönüşüm hakkında daha derin içgörüler ve insan sermayesinin rolü hakkında ayrıntılı sonuçlar elde etmek için daha fazla ampirik araştırma yapılması
- Gelecekteki çalışmaların dijital dönüşüm sürecinde siber güvenlik, gizlilik ve veri koruma konusuna odaklanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abiodun, T., Rampersad, G., & Brinkworth, R. (2022). Promoting industrial digital transformation. *Journal of Computer Information Systems*, 1-17.
- Aksu, H. (2018). Dijitopya-Dijital Dönüşüm Yolculuk Rehberi. *Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık A.Ş.*, 1. Baskı, İstanbul
- Ameen, N., Tarhini, A., Reppel, A., & Anand, A. (2021). Customer experiences in the age of artificial intelligence. *Computers in Human Behavior*, 114, Article 106548. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106548>
- Auriga (2016). Digital Transformation: History, Present, and Future Trends. from <https://auriga.com/blog/digital-transformation-history-present-and-future-trends/>. (Erişim: 24.09.2023)
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. V. (2013). Digital business strategy: toward a next generation of insights. *MIS quarterly*, 471-482.
- Blanka, C., Krumay, B., & Rueckel, D. (2022). The interplay of digital transformation and employee competency: A design science approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 178, 121575.
- Bloomberg, J. (2018). Digitization, digitalization, and digital transformation: confuse them at your peril. <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confusethem-at-your-peril/#2dd1ce842f2c>.
- Bondar, S., Hsu, J. C., Pfouga, A. & Stjepandić, J. (2017). Agile digital transformation of System-of-Systems architecture models using Zachman framework. *Journal of Industrial Information Integration*, 7, 33-43.
- Boskovic, A., Primorac, D., and Kozina, G. (2019). Digital organizations and digital transformation. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 263-269.
- Cassetta, E., Monarca, U., Dileo, I., Di Berardino, C., & Pini, M. (2020). The relationship between digital technologies and internationalisation. Evidence from Italian SMEs. *Industry and Innovation*, 27(4), 311-339. <https://doi.org/10.1080/13662716.2019.1696182>
- Chouaibi, S., Festa, G., Quaglia, R., & Rossi, M. (2022). The risky impact of digital transformation on organizational performance—evidence from Tunisia. *Technological Forecasting and Social Change*, 178, 121571.
- Crossan, M. M., & Apaydin, M. (2010). A multi-dimensional framework of organizational innovation: A systematic review of the literature. *Journal of management studies*, 47(6), 1154-1191.
- Deloitte (2018). Digital enablement turning your transformation into a successful journey. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ie/Documents/Technology/IE_C_HC_campaign.pdf.
- Demirci, O. (2023). Dijitalleşmenin Tarihi. <https://boboscope.com/icerik/dijitallesmenin-tarihi>. (Erişim: 21/09/2023)
- Dittes, S., & Smolnik, S. (2019). Towards a digital work environment: the influence of collaboration and networking on employee performance within an enterprise social media platform. *Journal of Business Economics*, 89, 1215-1243.
- Dong, B. (2023). A Systematic Review of the Enterprise Digital Transformation Literature and Future Outlook. *Frontiers in Computing and Intelligent Systems*, 3(3), 11-14.

- Ebert, C. & Duarte, CHC. (2018). Digital transformation. *IEEE Softw*, 35(4),16–21. doi:10.1109/MS.2018.2801537
- European Commission. (2019). Digital transformation. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/digitaltransformation_en
- Fiedler, A., Casey, C., & Fath, B. (2021). Transnational employee voice and knowledge exchange in the multinational corporation: The European Company (SE) experience. *Human Relations*, 74(7), 1033–1059. <https://doi.org/10.1177/0018726720905351>
- Feliciano-Cestero, M. M., Ameen, N., Kotabe, M., Paul, J., & Signoret, M. (2023). Is digital transformation threatened? A systematic literature review of the factors influencing firms' digital transformation and internationalization. *Journal of Business Research*, 157, 113546.
- Galindo-Martín, M., Castano-Martínez, M. & M'endez-Picazo, ~ M. (2019). Digital transformation, digital dividends and entrepreneurship: a quantitative analysis, *J. Bus. Res.* 101, 522–527.
- Gebayew, C., Hardini, I. R., Panjaitan, G. H. A., & Kurniawan, N. B. (2018, October). A systematic literature review on digital transformation. In *2018 International Conference on Information Technology Systems and Innovation (ICITSI)*, IEEE. 260-265,
- Gülşen, İ. & Özdemir, Ş. (2019). Mobil Teknolojinin Perakendecilik Üzerindeki Etkileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 421-440.
- H. Demirkan, J.C. Spohrer & J.J. Welser. (2016). "Digital Innovation and Strategic Transformation," *IEEE IT Professional*, 18(6), 14–18.
- Hanelt, A., Bohnsack, R., Marz, D., and Antunes, C. (2020). A systematic review of the literature on digital transformation: insights and implications for strategy and organizational change. *Journal of Management Studies*, 58(5), 1159–1197.
- Harry Menear (2020). Digital Transformation History: <https://technologymagazine.com/data-and-data-analytics/history-digital-transformation>. (Erişim: 28.09.2023)
- Heavin, C., & Power, D. J. (2018). Challenges for digital transformation–towards a conceptual decision support guide for managers. *Journal of Decision Systems*, 27, 38–45. <https://doi.org/10.1080/12460125.2018.1468697>
- Henderikx, M.; Stoffers, J. (2022). An Exploratory Literature Study into Digital Transformation and Leadership: Toward Future-Proof Middle Managers. *Sustainability*, 14, 687. <https://doi.org/10.3390/su14020687>
- Hess, T., Matt, C., Benlian, A., & Wiesböck, F. (2016). Options for formulating a digital transformation strategy. *MIS Quarterly Executive*, 15(2), 123-139
- Ismail, M. H., Khater, M. & Zaki, M. (2017). Digital business transformation and strategy: What do we know so far. *Cambridge Service Alliance*, 10(1), 1-35.
- Iyanna, S., Kaur, P., Ractham, P., Talwar, S., & Islam, A. N. (2022). Digital transformation of healthcare sector. What is impeding adoption and continued usage of technology-driven innovations by end-users? *Journal of Business Research*, 153, 150-161.
- Kane, G., D. Palmer, A. Phillips, D. Kiron & N. Buckley, (2015). Strategy, Not Technology Drives Digital Transformation, *MIT Sloan Management Review and Deloitte University Press*, Available online at <http://sloanreview.mit.edu/projects/strategydrives-digital-transformation/>
- Kannan, P. K. & Li, H. A. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), 22–45.
- Kaur, N. & Sood, S.K. (2017). An energy-efficient architecture for the internet of things (IoT), *IEEE Systems Journal* 11(2), 796–805.
- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J. J., Veiga, P., Kailer, N., and Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*, 63, 102466.

- Larjovuori, R. L., Bordi, L. & Heikkilä-Tammi, K. (2018, October). Leadership in the digital business transformation. *In Proceedings of the 22nd international academic mindtrek conference*, 212-221.
- Legner, C., Eymann, T., Hess, T., Matt, C., Böhmman, T., Drews, P., ... & Ahlemann, F. (2017). Digitalization: opportunity and challenge for the business and information systems engineering community. *Business & information systems engineering*, 59, 301-308.
- Lorenzo, A., Simon, R., Vito, A. & Bernardo, B. (2021). The duality of digital and environmental orientations in the context of SMEs: implications for innovation performance, *J. Bus. Res.* 123, 44–56.
- Luo, Y., Cui, H., Zhong, H., & Wei, C. (2023). Business environment and enterprise digital transformation. *Finance Research Letters*, 57, 104250.
- Martínez-Caro, E., Cegarra-Navarro, J.G., Alfonso-Ruiz, F.J. (2020). Digital technologies and firm performance: The role of digital organizational culture. *Technol. Forecast. Soc. Change* 154. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.119962>.
- Matarazzo, M.; Penco, L.; Profumo, G.; Quaglia, R. (2021). Digital transformation and customer value creation in Made in Italy SMEs: A dynamic capabilities perspective. *J. Bus. Res.*, 123, 642–656.
- Matt, C., Hess, T. & Benlian, A. (2015). Digital transformation strategies. *Business & Information Systems Engineering*, 57(5), 339–343.
- Nambisan, S., Wright, M. & Feldman, M. (2019). The digital transformation of innovation and entrepreneurship: progress, challenges and key themes, *Res. Pol.* 48 (8),103773.
- Nasiri, M., Ukko, J., Saunila, M., & Rantala, T. (2020). Managing the digital supply chain: The role of smart technologies. *Technovation*, 96–97.
- OECD. (2018). Going digital in a multilateral world. Retrieved from <https://www.oecd.org/going-digital/C-MIN-2018-6-EN.pdf>
- Okan, M., Elmadag, A. B., (2018). A hierarchical approach for defining and classifying constructs in management and marketing research: examples from the field of dysfunctional behavior. *Journal of Management, Marketing and Logistics (JMML)*, V.5(1), 55-65.
- Park, I., Kim, D., Moon, J., Kim, S., Kang, Y., & Bae, S. (2022). Searching for New Technology Acceptance Model under Social Context: Analyzing the Determinants of Acceptance of Intelligent Information Technology in Digital Transformation and Implications for the Requisites of Digital Sustainability. *Sustainability*, 14(1), 579. <https://doi.org/10.3390/su14010579>
- Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J. and Teppola, S. (2017), “Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice”, *International Journal of Information Systems and Project Management*, 5(1), 63-77.
- Peng, Y., & Tao, C. (2022). Can digital transformation promote enterprise performance?—From the perspective of public policy and innovation. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(3), 100198.
- Plekhanov, D., Franke, H., & Netland, T. H. (2022). Digital transformation: A review and research agenda. *European Management Journal*.
- Rachinger, M., Rauter, R., Müller, C., Vorraber, W. & Schirgi, E. (2018). Digitalization and its influence on business model innovation. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(8), 1143-1160.
- Reis, J., Amorim, M., Melão, N., & Matos, P. (2018). Digital transformation: a literature review and guidelines for future research. *Trends and Advances in Information Systems and Technologies: Volume 1* 6, 411-421.
- Ribeiro-Navarrete, S., Botella-Carrubi, D. Palacios-Marqués, D. & Orero-Blat, M. (2021). The effect of digitalization on business performance: an applied study of KIBS, *J. Bus. Res.* 126, 319–326.

- Ritala, P., Baiyere, A., Hughes, M. & Kraus, S. (2021). Digital strategy implementation: the role of individual entrepreneurial orientation and relational capital, *Technol. Forecast. Soc. Change* 171, 120961.
- Rossi, M., Festa, G., Devalle, A., & Mueller, J. (2020). When corporations get disruptive, the disruptive get corporate: Financing disruptive technologies through corporate venture capital. *Journal of Business Research*, 118, 378-388.
- Rupeika-Apoga, R., Bule, L., & Petrovska, K. (2022). Digital transformation of small and medium enterprises: Aspects of public support. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(2), 45.
- Sayar, M. (2016). Akıllı İş Süreç Yönetimi (Intelligent Business Process Management) ile Pazarlama. Kocaeli, Altın Kalem Yayınları
- Schallmo, D., Williams, C. A. & Boardman, L. (2017). Digital transformation of business models—best practice, enablers, and roadmap. *International journal of innovation management*, 21(08), 1740014.
- Schwab, K., 2016. The Fourth Industrial Revolution, *World Economic Forum*.
- Schwartz, E.I., (2001). *Digital Darwinism: 7 Breakthrough Business Strategies for Surviving in the Cutthroat Web Economy*, Broadway.
- Schwertner, K. (2017). Digital transformation of business. *Trakia Journal of Sciences*, 15(1), 388-393.
- Sebastian, I., Ross, J., Beath, C., Mocker, M., Moloney, K., & Fonstad, N. (2017). How big old companies navigate digital transformation. *MIS quarterly executive*, 16(3), 197-213.
- Sezen, H. K. ve Eren Şenaras, A. (2022). "Dijitalizasyon, Dijitalizasyon, Dijital Dönüşüm Kavramlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 49-59.
- Singh, S., Sharma, M. & Dhir, S. (2021). Modeling the effects of digital transformation in Indian manufacturing industry, *Technol. Soc.* 67, 101763.
- Suddaby, R. (2010). Editor's comments: Construct clarity in theories of management and organization. *Academy of Management Review*, 35(3), 346-357.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 104, 333-339.
- Teng, X.; Wu, Z.; Yang, F. (2022). Research on the Relationship between Digital Transformation and Performance of SMEs. *Sustainability*, 14, 6012. <https://doi.org/10.3390/su14106012>
- Unruh, G. & Kiron, D. (2017), "Digital transformation on purpose", *MIT Sloan Management Review*, <https://sloanreview.mit.edu/article/digital-transformation-on-purpose/> (Erişim: 17.08.2023)
- Urbach, N., Drews, P. & Ross, J. (2017). Digital business transformation and the changing role of the IT function. *MIS Quarterly Executive*, 16(2), 1-4.
- Üren, Ç. (2022). Ekonomide dijitalleşme dünya düzenini nasıl etkileyecek?, <https://www.indyturk.com/node/492386/ekonomide-dijitalleşme-dünya-düzenini-nasıl-etkileyecek?>, (Erişim Tarihi, 08/09/2023)
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N. & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of business research*, 122, 889-901
- Verina, N., & Titko, J. (2019). Digital transformation: conceptual framework. *Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering Conference*, 9-10.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The journal of strategic information systems*, 28(2), 118-144.

- Warner, K. S. R., & Wager, M. (2019). Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal. *Long Range Planning*, 52(3), 326-349. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2018.12.001>
- Weking, J., Stocker, M., Kowalkiewicz, M., Bohm, M., & Krcmar, H. (2020). Leveraging industry 4.0 – A business model pattern framework. *International Journal of Production Economics*, 225, Article 107588. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.107588>
- Yayalar, N. (2021). Şirketler Tarafından Doğru Yapılan Dijital Dönüşüm Örnekleri. *SocialBusiness*. <https://www.socialbusinessstr.com/2021/06/18/sirketler-tarafindan-dogru-yapilan-dijital-donusum-ornekleri/>
- Zhai, H., Yang, M., & Chan, K. C. (2022). Does digital transformation enhance a firm's performance? Evidence from China. *Technology in Society*, 68, 101841.
- Zhang, X., Xu, Y., & Ma, L. (2022). Research on successful factors and influencing mechanism of the digital transformation in SMEs. *Sustainability*, 14(5), 2549.
- Zhu, J., Zhang, Z., Lee, A., & Hua, Y. (2020). Measurement and analysis of corporate operating vitality in the age of digital business models. *Applied Economics Letters*, 27(7), 511-517.
- Ziyadin, S., Suiubayeva, S., & Utegenova, A. (2020). Digital transformation in business. In *Digital Age: Chances, Challenges and Future*, Springer International Publishing, 7, 408-415
- Zulianti, D., Dewi, S. K. & Izza, V. N. (2022). The Effect Of The Digital Revolution On Global Marketing In Era 4.0 And Consumer Behavior. *Journal of Social Research*, 1(2), 128-131.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON BUSINESSES**

Introduction and Research Purpose: Today, digital transformation is becoming the most important part of human life and is needed in almost every business seeking growth, expansion, quality and sustainability. The term "Digital Transformation" is a process that holistically enables new types of innovation and creativity in a particular field, while improving and supporting traditional methods. In a narrow sense, we can explain it as the concept of "paperless transition" that affects both individual businesses and all segments of society such as government, mass media, art, medicine and science.

Despite major advances in digital technologies, the complexity of implementing these technologies and their impact on many aspects of social life are not yet fully understood. To better understand such complexity at different levels of analysis, the aim of this article is to develop a research agenda that can guide academics and practitioners and answer the questions "What is digital transformation?", "What do we know about digital transformation?" and "What is the impact of digital transformation on businesses?" To ensure in-depth understanding of the questions.

Literature Review: Today, digital transformation is a buzzword in the academic and business world. Business, education, banking, government, manufacturing; During the fourth industrial revolution, almost every sector is transforming digitally. Elements of digital transformation, drivers and barriers, value creation through digital transformation, these and other related topics have been frequently discussed in the academic environment for the last 20-25 years. This transformation, led by digital technologies, is of vital strategic importance for companies. While businesses are dealing with new disruptive actors that are profoundly disrupting traditional industries, on the other hand they need to adapt quickly and in a personalized way to customers who are knowledgeable about market offerings and are pushing harder by imposing the rules of the competitive game. Therefore, in this environment where businesses are radically changing with the influence of digital, digital transformation is now a strategic necessity. While businesses try to contextualize why they are transforming digitally, many driving forces emerge. Decreasing sales and financial pressure, especially on existing areas of activity, are the most important factors for businesses to transform themselves.

Methodology and Findings: In this study, systematic literature review was used as the research method. Google Scholar database was used to access scientific articles to be examined within the scope of the study. Sources are limited to peer-reviewed journals, English language and dates between 2013-2023. The search in the Google Scholar database was carried out using the keywords "digital transformation" and "businesses" and "systematic literature review" and "digitalization" and "organization" and "digital business". As a result of this search, a total of 454 publications consisting of books, book chapters and articles containing the keywords were reached. After reading the abstracts of the retrieved articles, articles whose full text could not be accessed were excluded from the study. After reading the abstracts, 65 articles were selected for full text review in accordance with the purpose of the research.

In order to answer the research questions, the article first explains why digital transformation is needed. Continuing with the historical process of transformation, a chronological order was made. Afterwards, the concept was tried to be explained with a general framework based on various definitions found in the literature. Finally, a synthesis was put forward by considering the digital transformation in businesses. As a research method, sources in the national and international literature, especially those from the last decade, were examined.

Conclusions and Recommendation: The purpose of this article is to present a more comprehensive perspective on the current state of academic research on digital transformation, its historical development process from past to present, the definitions expressed over the years and its effects on businesses. Our review of research on digital transformation highlights a rich literature that contributes to our understanding of the benefits as well as the challenges of digital transformation at many levels. The significant impact of digitalization on the business world is indisputable. This will challenge companies in a variety of ways, forcing them to keep up with the rapid pace of technological development and struggle to overcome their inertia in adaptation. Support from senior management is important for the successful implementation of digital transformation initiatives. This finding is consistent with the literature highlighting the need for digital transformation to be an integral part of a business's strategic planning. The role of senior management in determining the direction of digital transformation and providing the necessary resources is vital for the success of digital transformation. Data-driven strategy is a critical aspect of digital transformation for businesses. By systematically collecting, processing and applying data, businesses can increase their competitiveness, reduce decision-making risks and costs, and identify new opportunities for innovation. This finding reinforces the importance of data-driven decision-making as a key component of digital transformation

strategies. As a result, digital transformation literature emphasizes the importance of senior management support, an open and innovative organizational culture, data-driven strategy, business process optimization and a solid technology infrastructure for the success of digital transformation initiatives.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Serap TÜRKİYILMAZ			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	DİJİTAL DÖNÜŞÜM: TARİHÇESİ, TANIMI VE İŞLETMELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ			
Tarih <i>Date</i>	26/03/2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Derleme Makale			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Serap TÜRKİYILMAZ	%100	Çıkar çatışması yoktur	-

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1451201

ETHICAL LEADERSHIP, ORGANIZATIONAL CULTURE, AND
INTRAPRENEURSHIP: A STUDY IN THE BANKING SECTOR

Meri TAKSİ DEVECİYAN*

* Istanbul Kultur University, Faculty of
Economics and Administrative Sciences,
International Trade and Finance

e-mail: m.taksideveciyan@iku.edu.tr

ORCID 0000-0001-9206-0315

ABSTRACT

The purpose of this research is to measure the perceptions of bank sector employees regarding ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture, and to examine the relationship between these variables. The cross-sectional survey method was utilized for data collection and analysis, employing quantitative research methods. For this purpose, data collected through surveys from 395 bank personnel using convenience sampling method were evaluated through statistical analyses. The findings indicate a significant positive relationship among bank employees between ethical leadership, organizational culture, and intrapreneurial behavior. It was found that organizational culture has a higher explanatory power for intrapreneurship than the perception of ethical leadership, while ethical leadership has a higher explanatory power for organizational culture. This study provides a significant contribution to understanding the dynamic relationship between ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture. This understanding can guide managers and researchers in leadership strategies and organizational culture development practices. The rarity and significance of this study are underscored by the lack of previous research simultaneously addressing the relationship between ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture in the banking sector, thus indicating its potential to contribute to the academic literature in this field.

Key Words: ethical leadership, organizational culture, intrapreneurship, banking sectorETİK LİDERLİK, ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE İÇ GİRİŞİMCİLİK: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE
BİR İNCELENME

ÖZ

Bu araştırmanın amacı bankacılık sektörü çalışanlarının etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürüne yönelik algılarını ölçmek ve bu değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkini incelemektir. Çalışma nicel desenli bir araştırmadır. Kesitsel tarama yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Bu amaçla, kolayda örneklem belirleme yöntemi ile 395 banka personelinin anketler aracılığıyla toplanan veriler, istatistiksel analizlerle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, banka çalışanlarının etik liderlik, örgüt kültürü ve iç girişimcilik davranışı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örgüt kültürünün iç girişimciliği açıklama gücünün etik liderlik algısından daha yüksek olduğu, etik liderliğin ise örgüt kültürünü açıklayıcılık gücünün yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu çalışma, etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürü arasındaki dinamik ilişkiyi anlamada önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu anlayış, liderlik stratejileri ve örgüt kültürü geliştirme pratiği konularında yöneticilere ve araştırmacılara rehberlik etmek için kullanılabilir. Daha önce yapılan çalışmalarda, bankacılık sektöründe etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürü ilişkisini birlikte ele alan bir araştırmaya rastlanmamış olması, çalışmayı nadir ve önemli kılmakta ve bu yönüyle çalışmanın alan yazına katkı sunacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: etik liderlik, örgüt kültürü, iç girişimcilik, banka sektörü

Geliş Tarihi/Received: 12.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24.04.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Taksi-Deveciyan, M. (2024). "Ethical Leadership, Organizational Culture, and Intrapreneurship: A Study in the Banking Sector". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 298-315.

INTRODUCTION

Organizations find themselves in a period where leadership is of great importance to survive in a constantly changing competitive environment and to achieve sustainable competitive advantage in the future. Leadership now requires being equipped with a forward-looking vision that considers not only the current situation but also future needs. This approach is emphasized for its critical role in enabling organizations to anticipate and be prepared for challenges they may face in the future. Ethical leadership has emerged as a prominent focus of contemporary leadership research. According to Brown et al. (2005:120), ethical leadership is characterized by the demonstration of morally upright conduct through personal actions and interactions, while also fostering an environment where followers are encouraged to uphold similar standards through open communication, reinforcement, and participative decision-making. This definition underscores ethical leadership as centered on the concept of "ethical leader behavior," operationalizing it through behaviors aimed at the well-being of employees, without explicitly extending to encompass other stakeholders such as customers or society at large.

On the other hand, in identifying entrepreneurial behaviors within an organization, not only the personal characteristics of the employee but also the leader's behaviors within the organization play a significant role. In this context, the leader's possession of ethical values and the adoption of a management style that encourages intrapreneurship emerge as key factors in the development of entrepreneurial attitudes within the organization (Kasap, 2020).

In today's business world, one of the key elements that play an effective role in ensuring not only gaining competitive advantage but also achieving sustainable success for organizations is organizational structures where ethical leadership and intrapreneurship are integrated correctly (Börü, 2018; Akkurt, 2021; Oran, 2019; Uğurluoğlu, 2009). While ethical leadership involves leaders acting based on values and instilling these values in their employees, intrapreneurship aims to encourage employees' innovative thinking and actions. When these two elements are considered together, they have the potential to provide organizations with a competitive advantage not only on an ethical basis but also from the perspective of sustainable innovation and growth (Attar and Çetinkaya, 2020; Büyükyılmaz and Kayış, 2018; İrge and Şen, 2020).

In this context, understanding the role of organizational culture in this significant relationship between ethical leadership and employees' intrapreneurship is critically important. Organizational culture determines an organization's values, norms, and operational style (Krapfl and Kruja, 2018). Therefore, an organizational culture that brings together ethical leadership and intrapreneurship can shape how employees perceive, adopt, and implement these two critical factors.

Based on this foresight, the purpose of the organized study is to measure bank sector employees' perceptions of ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture, and to assess the relationship between these variables. The rarity and significance of this study lie in the absence of prior research that explores the role of organizational culture in the relationship between ethical leadership and intrapreneurship, making it a rare and important contribution to the literature in this field. The ongoing part of the study is organized as follows: First, a literature review is conducted for ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture, presenting theoretical frameworks for these variables, and proposing hypotheses. Subsequently, the method, findings, and results of the research are presented, and the study concludes with practical implications and limitations of the research.

1. Theoretical Background and Hypothesis Development

1.1. Ethical Leadership

The rapid changes and complexities in the business world continually force leadership perspectives to evolve. Emerging from traditional leadership models, ethical leadership adopts an approach that particularly focuses on ethical principles such as values, honesty, and justice.

While there are different definitions in the literature, ethical leadership can be described as a leadership approach that stands out by modeling ethical behaviors, making ethical decisions, and instilling these values in other individuals within the organization (Brown et al., 2005). Ethical leadership typically includes the characteristics outlined in the table below (Brown and Mitchell, 2010; Den Hartog and De Hoogh, 2008; Qing et al., 2020; Zhou et al., 2020):

Table 1. Characteristics of Ethical Leadership

Honesty and Integrity	Ethical leaders are committed to honesty and integrity principles.
Justice and Equality	Promotes justice and embraces the principle of equality.
Empathy	Approaches employees' needs with understanding and shows empathy.
Effective Communication	Possesses effective communication skills

Source: Prepared by the author

Ethical leadership focuses on the core values of both the leader and the organization. Values shape a leader's decisions and guide their actions. Ethical leaders explicitly define these values and encourage their team members to adhere to them (Mendonca and Kanungo, 2006; Eluwole et al., 2022). According to Monahan (2012), the behavior of ethical leadership plays a significant role in creating and sustaining organizational culture. Lawton and Páez (2015) state that ethical leaders prioritize honesty and transparency, approaching people they collaborate with through open and honest communication. This transparency is considered a fundamental commitment to long-term success.

Other definitions of ethical leadership emphasize principles of justice and equality. In these definitions, leaders make efforts to adhere to the principle of impartiality in their decisions, ensuring that everyone is treated fairly (Brown and Treviño, 2006). Equality is crucial for embracing diversity and ensuring that everyone benefits equally from opportunities. Ethical leaders encourage employee participation and support their development (Mayer et al., 2012). Ethical leaders respect employees' opinions, listen to them, and promote effective communication within the team (Den Hartog, 2015). Additionally, they support employees' professional development and provide opportunities for them to enhance their leadership skills (Stouten et al., 2012).

Another dimension of ethical leadership is its positive impact on job outcomes. Employee commitment, morale, and performance often increase in the presence of ethical leadership (Den Hartog & De Hoogh, 2009; Alshammari et al., 2015). Ethical leadership is not only aimed at the immediate success of an organization but also at ensuring its long-term sustainability. A values-based, honest, and fair leadership approach enhances employee motivation (Yidong and Xinxin, 2013), strengthens organizational culture (Ouma, 2017), and emphasizes social responsibility (Kim and Thapa, 2018). Therefore, the adoption of ethical leadership in the business world not only influences corporate success but also positively impacts societal outcomes (De Roeck and Farooq, 2018).

1.2. Employee Intrapreneurship

Entrepreneurship refers to both the independence of individuals and their ability and willingness to operate businesses. As entrepreneurship takes place in different fields, different types of entrepreneurship have emerged, such as intrapreneurship, social entrepreneurship, and women's entrepreneurship. One of these is intrapreneurship (Şen, 2022). Employee intrapreneurship refers to individuals within an organization having an entrepreneurial spirit and making efforts to initiate and manage innovative projects internally (Desouza, 2011). According to Neessen et al. (2019), this concept deviates from traditional hierarchical structures and focuses on employees utilizing creative thinking and entrepreneurial skills. Employee

intrapreneurship assists organizations in maintaining a competitive advantage, continuously innovating, and adapting to change (Covin and Slevin, 1991).

Upon reviewing the literature, different definitions for intrapreneurship can be observed. According to Pinchot and Pellman (1999), intrapreneurship is entrepreneurship within large corporations. Wennekers and De Jong (2008) define intrapreneurship as entrepreneurship associated with initiatives created within an organization that is in operation. Auer, Antoncic, and Antoncic (2011) describe intrapreneurship as the identification and implementation of a significant innovation for the operation of an existing organization by one or more employees. According to Bosma et al. (2020), intrapreneurship involves individuals and teams within an organization working on generating ideas for new products or services and transforming these ideas into profitable products and services. Reuther et al. (2017) state that employee intrapreneurship emerges through providing freedom and support to employees. According to Reuther, creating an environment conducive to creative thinking, innovation, and entrepreneurship within the organization allows employees to develop and implement their ideas. According to İrengün (2020), different types of entrepreneurship such as social entrepreneurship and green entrepreneurship, especially intrapreneurship are stated as the type of entrepreneurship supported financially and morally by many organizations.

Previous research on intrapreneurial behavior has often focused on the role of top-level executives in initiating and sustaining intrapreneurship within the organization. However, there is now an emphasis on considering intrapreneurship as a learning process that involves not only top-level executives but also the role of all employees (Rigteringa and Weitzel, 2013; Huang et al., 2021). Entrepreneurship is considered to encompass a broader exploration within the organization, including renewal, innovation, risk-taking, conceptualizing, and pursuing new opportunities, extending beyond the efforts of top-level executives (Badoiu et al., 2020). It is acknowledged that intrapreneurship is a multidimensional concept and is crucial for the success of organizations.

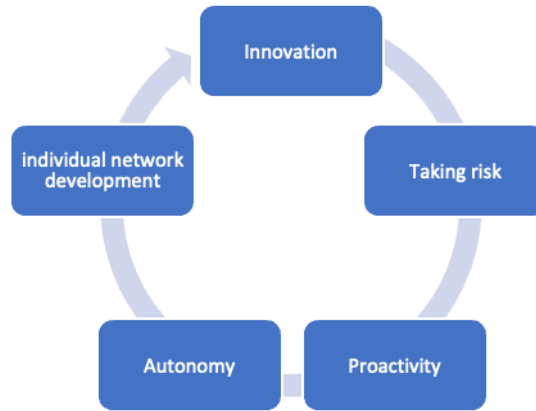

Figure 1. Dimensions of Intrapreneurship

As seen in Figure 1, intrapreneurship has five main dimensions: innovativeness, risk-taking, autonomy, individual networking, and proactivity. These dimensions are defined as follows: innovativeness involves the development of new products, services, and technologies; risk-taking entails engaging in activities despite the possibility of loss; proactivity involves initiating the first venture; autonomy is defined as taking initiative when faced with problems and having the ability to make decisions by breaking away from conventional patterns (Gawke et al., 2019; Badoiu et al., 2020).

Employee intrapreneurship has the potential to provide a sustainable competitive advantage for organizations. This concept assists individuals in unleashing their creative potential, innovating, and adapting the organization to the constantly changing business environment. Organizations can achieve flexibility, speed, and a competitive edge by fostering employee intrapreneurship.

1.3. Organizational Culture

Organizational culture is a holistic system encompassing the shared beliefs, values, norms, and behaviors of an organization. In the literature, there are numerous definitions of organizational culture. According to Edgar H. Schein (1990), organizational culture is defined as the shared beliefs, values, and norms that emerge as a result of a group of people coming together and learning. Additionally, according to Schein, culture reflects the organization's past successes. Geert Hofstede (1998) defines organizational culture as a combination of the values, norms, and beliefs of individuals within the organization. Culture is a process in which individuals internalize teachings and shape their behaviors accordingly. Charles Handy (1995) divides organizational culture into two layers: "visible culture" (rituals, symbols) and "invisible culture" (values, beliefs). These layers reflect how the organization interacts with the external world and how it operates internally.

Studies on the dimensions of organizational culture commonly recognize dimensions such as power distance, individualism, collectivism, uncertainty avoidance, masculinity, and femininity. Power distance indicates the extent to which authority and hierarchical structure are accepted within an organization. The dimension of individualism and collectivism expresses how much individuals focus on their own interests and value being part of a community. The uncertainty avoidance dimension represents how an organization copes with uncertainty internally. Cultures with high uncertainty avoidance use more rules and procedures while dealing with uncertainty. Masculinity and femininity dimensions indicate whether an organization emphasizes competitive and ambitious characteristics or collaborative characteristics.

The increasing importance of organizational culture in the business world today is attributed to various reasons, including recruitment, retention, profitability, business growth, and success criteria (Alay, 2023). Nguyen et al. (2020) similarly state that a strong organizational culture is crucial for retaining current and potential employees in today's business world. According to Alay (2023), the characteristics of the changing organizational culture in the new normal include a focus on a sense of belonging, well-being, and general well-being, transparency, accountability, consistency, openness to change, and development, dedication to growth and development, trust, and respect for others.

In conclusion, organizational culture is a crucial concept as it touches every component of an institution. Additionally, due to the dynamic and variable nature of organizational culture, leadership, and employee participation play a key role in shaping a culture (Paais and Pattiruhu, 2020; Sapta et al., 2021; Sabuhari et al., 2020).

1.4. Development of Research Hypotheses

Ethical leadership is a leadership approach that emphasizes the leader's behaviors in line with ethical values, honesty, justice, and empathy (Brown et al., 2005). Ethical leadership focuses on the leader adopting ethical norms, setting an example for team members, and encouraging them to make ethical decisions (Treviño et al., 2003). Intrapreneurship, on the other hand, can be defined as employees within an organization embracing creative and innovative ideas, implementing these ideas, and making efforts to increase the organization's competitive advantage (Pinchot, 1985). The relationship between ethical leadership and intrapreneurship is positively shaped because ethical leaders instill trust in employees, encourage the ability to take risks, and value creative solutions (Bass & Steidlmeier, 1999; Serang et al., 2024). Interest in creativity and innovation may increase in institutions where ethical leaders work, thus positively affecting the sustainability of the organization. Additionally, such organizations offer competitive opportunities because creative and innovative solutions enable them to make a difference in the market and get ahead of their competitors (Serang et al., 2024). Ethical leadership allows employees to think freely within the organization and strengthens intrapreneurial behaviors (Bass & Steidlmeier, 1999). Additionally, Leader-Member Exchange (LMX) can increase trust between leaders and employees (Eisenbeiss et al., 2008), creating an

environment where employees see their leaders as ethical role models, thereby supporting intrapreneurial behaviors. Based on the literature, Hypothesis 1 (H₁) is developed.

H₁: There is a significant relationship between ethical leadership behaviors and employees' intrapreneurial behaviors.

Organizational culture is a holistic structure defining shared values, norms, and behaviors within an organization (Schein, 1985). This culture guides and determines the behaviors of employees within the organization. Ethical leadership, which includes role modeling of appropriate behavior, is linked to the development of an ethical organizational culture. Leaders who behave ethically are likely to influence their followers to emulate similar behavior (Roy et al., 2024). So ethical leadership can play an effective role in creating organizational culture. Ethical leaders can contribute to the organization's culture by emphasizing ethical values within the organization and supporting employees in adopting ethical behaviors (Treviño et al., 2003; Alabdullah & AL-Qallaf, 2023). Additionally, ethical climate represents factors determining how much ethical behaviors are valued and encouraged in an organization (Victor & Cullen, 1988). Ethical climate is part of organizational culture and can create a positive ethical atmosphere within the organization when combined with ethical leadership. This framework can be used to understand the role of ethical leadership behaviors in shaping organizational culture. Hence, Hypothesis 2 (H₂) is developed.

H₂: There is a significant relationship between ethical leadership behaviors and organizational culture.

In organization's culture encompasses the entirety of its values, norms, beliefs, and behavioral patterns (Den Hartog & Belschak, 2012). This culture includes elements such as how employees should behave, which behaviors are encouraged or discouraged. Additionally, organizational culture fosters the coming together of employees and uniting them around a common purpose (Bosma et al., 2019). Intrapreneurship, on the other hand, refers to employees generating innovative ideas, implementing these ideas, and creating new opportunities within the organization (Jiang et al., 2019). Intrapreneurship can enhance an organization's competitiveness, encourage continuous improvement, and support innovation. Organizational culture can play a role in supporting or inhibiting intrapreneurship. If the culture of an organization has a structure that encourages innovation, encourages risk-taking, and encourages employees to share their ideas, intrapreneurship will be more likely to develop (Ogbumgbada & Nwachukwu, 2024). Moreover If an organizational culture promotes employees sharing their ideas, trying risk-taking, and being comfortable with making mistakes, it can support intrapreneurial behaviors. Building upon this theoretical framework, the H₃ hypothesis is developed.

H₃: There is a significant relationship between organizational culture and employees' intrapreneurial behaviors.

2. Research Methodology

2.1. Research Purpose and Significance

The aim of the study is to analyze the process of ethical leadership and organizational culture in promoting intrapreneurship and what role ethical leadership plays in the implementation of organizational culture. Upon reviewing the literature, it was observed that there has been limited effort to investigate the significance of ethical leadership in enhancing employees' intrapreneurial behaviors. Therefore, this study will contribute significantly to the existing literature by examining the role of organizational culture in the relationship between ethical leadership and intrapreneurship.

2.2. Population and Sample of the Research

The population of this study consists of bank employees working in public and private banks in Istanbul. The data collected from 395 bank personnel using the convenience sampling method constitutes the sample of this study.

2.3. Data Collection Method and Instruments

Data for the research were collected through an online and face to face survey method. Participation in the research was voluntary. The completed surveys reached the researchers anonymously, and no information revealing the email addresses or identities of the respondents was provided. The completion time for the survey was approximately 8 minutes.

To gather demographic information, participants were asked to respond to questions about age, gender, marital status, educational status, whether they work in a public or private bank, and years of professional experience. The Ethical Leadership Scale, adapted to Turkish by Kasap (2020) from the scale developed by Brown et al. (2005), was used to measure the perception of ethical leadership. The Intrapreneurship Scale, developed by Naktiyok and validated by Durmaz (2011), consisting of 21 items, was used to measure the perception of intrapreneurship. To measure the perception of organizational culture, the 16-item Organizational Culture Scale adapted to Turkish by Durak (2019) from Cameron and Quinn's Organizational Culture Assessment Instrument (1999) was utilized. The scales are in a 5-point likert structure, with scoring ranging from "1-Strongly Disagree" to "5-Strongly Agree." Before the survey form was applied, an ethical approval certificate was obtained from Istanbul Nişantaşı University Ethics Committee with the number 2023/42 and the decision dated 08/11/2023.

2.4. Statistical Analysis

In this study, data obtained from 395 participants were analyzed. IBM SPSS Statistics 20 software package was used for data analysis. Exploratory factor analyses were conducted to determine the validity of the scales used in the study. Cronbach's alpha reliability coefficient was preferred for assessing the internal consistency of the scales. Independent samples t-tests and ANOVA analyses were conducted to test whether there were differences in employees' perceptions of ethical leadership, organizational culture, and intrapreneurship. Correlation and regression analyses were used to test the relationships between variables. The survey technique was used as the data collection tool in the research. The first part of the survey, consisting of demographic questions, aimed to obtain information about the participant profile. The second part included scales related to the independent and dependent variables of the research. When the Skewness and Kurtosis values of the data were examined, it was found that they showed a normal distribution.

3. RESEARCH FINDINGS

3.1. Distribution of Demographic Characteristics and Descriptive Statistics

The socio-demographic characteristics of the 395 banking sector employees are presented in Table 2.

Table 2. Socio-Demographic Characteristics of Employees

Variables	N	%	
Gender	Women	174	44
	Men	221	56
Marital status	Married	166	42
	Single	229	58

Work area	Puplic	131	33
	Private	264	67
Age	20-29 years	67	17
	30-39 years	125	31
	40-49 years	135	34
	50+	68	18
Education	High school	31	8
	Associate degree	53	13
	Bachelors degree	216	55
	Postgraduate	95	24
Years of professional seniority	0-1 years	21	5
	2-5 years	67	17
	6-10 years	129	33
	11-20 years	99	25
	21+ years	79	20

44% of bank employees are women, 42% are married, and 31% are between the ages of 30-39. In terms of education level, it was determined that 55% had a bachelor's degree, 33% had professional seniority between 6-10 years, and 67% worked in private banks.

Table 3. Descriptive Statistics

Variables	Range	Mean	Standart Deviation
Ethical Leadership	1-5	3,47	0,768
Organizational Culture	1-5	3,63	0,528
Intrapreneurship	1-5	3,42	0,666

Descriptive statistics for the variables are summarized in Table 3. The mean result of the ethical leadership variable was found to be 3.47 and the standard deviation was 0.768. The average result of the organizational culture variable was found to be 3.63 and its standard deviation was 0.528. The mean result of the intrapreneurship variable was found to be 3.42 and the standard deviation was 0.666.

3.2. Findings Related to Validity and Reliability Analysis

Exploratory factor analysis and reliability analysis were performed on the scale items used in the research. One of the prerequisites for applying factor analysis is that the KMO value must be greater than 0.5 and significant (Durmuş et al. 2013). Cronbach Alpha coefficient was calculated to measure the reliability of the scales. Accordingly, the validity and reliability analysis findings applied to the scale items are summarized in Table 4.

Table 4. Validity and Reliability Analysis of Variables

Variables	Factor loading	Cronbach Alpha value
Ethical Leadership	0,819	0,692
%Variance Explained: 62.225, Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy=0,780, Chi-Square Bartlett's Test=2094,388		
Organizational Culture	0,921	0,677
%Variance Explained:69,034, Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy=0.759, Chi-Square Bartlett's Test=3124,280		
Intrapreneurship	0,719	0,782
%Variance Explained:71,864, Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy=0.762, Chi-Square Bartlett's Test=4057,717		

When the table is examined, it is seen that the variables' Kaiser-Meyer Olkin sampling adequacy criterion (KMO) is greater than 0.5 and is significant ($p < 0.001$). Cronbach's Alpha coefficient was calculated to measure the reliability of the scales used to measure the perception of the variables. When the table is examined, it is seen that the reliability coefficient of the variables is reliable.

3.3. One-Way Analysis of Variance (ANOVA)

One-way analysis of variance (ANOVA) was applied to determine the differential effect of employees' age on the perception of ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture. The results obtained are seen in Table 5 below.

Table 5. Differential Effect of Employees' Age on Variables

	Age	N	Mean	Std.Dev	F	Sig.
Ethical Leadership	20-29 years	67	3,6791	0,6109	4,912	0,002
	30-39 years	125	3,588	0,7135		
	40-49 years	135	3,337	0,8172		
	50+ years	68	3,4727	0,8382		
Organizational Culture	20-29 years	67	3,7353	0,5282	3,472	0,016
	30-39 years	125	3,5792	0,5189		
	40-49 years	135	3,5719	0,5216		
	50 years	68	3,7706	0,52926		
Intrapreneurship	20-29 years	67	3,1264	0,6109	8,185	0,001
	30-39 years	125	3,5261	0,6529		
	40-49 years	135	3,3874	0,6961		
	50+ years	68	3,6315	0,5748		

As seen in Table 5, employees' perception of ethical leadership and intrapreneurship differs according to age. To determine which age groups the difference exists, Tukey and Scheffe tests, among Post Hoc tests, were performed. According to the findings, while employees between the ages of 20-29 have a more positive perception of ethical leadership than employees between the ages of 40-49, the level of intrapreneurship increases with age. In addition, no differentiating effect of employees' age on their perception of organizational culture was found.

One-way analysis of variance (ANOVA) was applied to determine the differential effect of employees' professional seniority on the perception of ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture. The results obtained are seen in Table 6 below.

Table 6. Differential Effect of Employees' Professional Seniority on Variables

Professional Seniority		N	Mean	Std.Dev	F	Sig.
Ethical Leadership	0-1 years	21	3,9333	0,42111	2.858	0,023
	2-5 years	67	3,4597	0,59469		
	6-10 years	129	3,4062	0,80426		
	11-20 years	99	3,3869	0,80871		
	21+ years	79	3,5772	0,81947		
Organizational Culture	0-1 years	21	3,8667	0,24313	3.222	0.013
	2-5 years	67	3,7284	0,64712		
	6-10 years	129	3,5902	0,53942		
	11-20 years	99	3,5279	0,50085		
	21+ years	79	3,5072	0,44905		
Intrapreneurship	0-1 years	21	3,1961	0,76614	2,087	0.082
	2-5 years	67	3,3881	0,67459		
	6-10 years	129	3,3502	0,66286		
	11-20 years	99	3,4332	0,66591		
	21+ years	79	3,6493	0,5942		

As seen in Table 6, employees' perception of ethical leadership and organizational culture differs according to professional seniority. Tukey and Scheffe tests, among Post Hoc tests, were performed to determine which groups the difference was between. According to the findings, while employees with professional seniority in the range of 0-1 years have a more positive perception of ethical leadership than employees with professional seniority in the range of 11-20 years, the level of intrapreneurship decreases as professional seniority increases. In addition, no differentiating effect of employees' professional seniority on intrapreneurship behavior was found.

One-way analysis of variance (ANOVA) was applied to determine the differential effect of employees' education level on the perception of ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture. The results obtained are seen in Table 7 below.

Table 7. Differential Effect of Employees' Education Levels on Variables

	Education Level	N	Mean	Std.Dev	F	Sig.
Ethical Leadership	High school	31	3,6161	0,68901	6.000	0,001
	Associate degree	53	3,2774	0,70674		
	Bachelors degree	216	3,5944	0,69915		
	Postgraduate	95	3,2579	0,90643		
Organizational	High school	31	3,7269	0,47992	7.863	0.000

Culture	Associate degree	53	3,3182	0,60279		
	Bachelors degree	216	3,6778	0,50621		
	Postgraduate	95	3,6891	0,49188		
Intrapreneurship	High school	31	3,4725	0,6906	8,815	0.000
	Associate degree	53	3,0699	0,55662		
	Bachelors degree	216	3,4188	0,69655		
	Postgraduate	95	3,6384	0,55626		

As seen in Table 7, employees' perception of ethical leadership, intrapreneurship and organizational culture differs according to education level. Tukey and Scheffe tests, among Post Hoc tests, were performed to determine which groups the difference was between. According to the findings, employees with an associate degree have a more positive perception of organizational culture than employees with a bachelor's degree, while their level of intrapreneurship is lower. In addition, the ethical leadership perception of high school graduate employees is higher than that of employees with postgraduate education.

It has also been found that employees' perceptions of ethical leadership, organizational culture and intrapreneurship do not differ according to gender, marital status and working sector.

3.4. Correlation Analysis

Pearson correlation analysis was conducted to test the relationship between Ethical Leadership, employee intrapreneurship and Organizational Culture. Table 8 includes the correlation analysis results of the variables. In the correlation analysis, it is seen that there is a significant relationship between ethical leadership and employee intrapreneurship. As a result of this result, H_1 was accepted. This relationship is interpreted as follows; As bank employees' perception of ethical leadership increases, their intrapreneurship orientation will also increase at the same rate. Similarly, there appears to be a significant relationship between ethical leadership and organizational culture. As a result of this result, H_2 was accepted. Finally, there appears to be a significant relationship between organizational culture and intrapreneurship. As a result of this result, H_3 was accepted.

Table 8. Correlation Analysis

		Ethical Leadership	Organizational Culture	Intrapreneurship
Ethical Leadership	Pearson Correlation	1		
	Sig. (2-tailed)			
	N	395		
Organizational Culture	Pearson Correlation	,688**	1	
	Sig. (2-tailed)	0		
	N	395	395	
Intrapreneurship	Pearson Correlation	,299**	,544**	1
	Sig. (2-tailed)	0	0	
	N	395	395	395

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

After the correlation analysis, regression analysis was performed to determine the effect level of the relationship between the variables. The outputs for the regression analysis are presented in Table 9.

Table 9. Regression Analysis

Hypothesis 1		
Dependent Variable: Ethical Leadership		
Independent Variable	Beta	t value
Intrapreneurship	0,299	6,215
R= 0,299 R ² = 0,089 Adj. R ² =0,087. F=38,629		
Hypothesis 2		
Dependent Variable: Ethical Leadership		
Independent Variable	Beta	t value
Organizational Culture	0,688	18,817
R= 0,688 R ² =0,474. Adj. R ² =0,473. F=354,069 sig=0,00		
Hypothesis 3		
Dependent Variable: Organizational Culture		
Independent Variable	Beta	t value
Intrapreneurship	0,544	12,841
R= 0,544. R ² = 0,296. Adj. R ² =0,294. F=164,880 sig=0,00		

According to the results of the regression analysis, 8% of the dependent variable (intrapreneurship) can be explained by the independent variable (ethical leadership). It is thought that the relatively low explanatory power of ethical leadership for intrapreneurship is because there are many different factors affecting intrapreneurship. Similarly, the power of ethical leadership to explain organizational culture is 0.474, which means that .474% of organizational culture is explained by ethical leadership. Finally, with the regression analysis, it was found that 29.6% of intrapreneurship could be explained by organizational culture. In other words, organizational culture and ethical leadership directly affect employee intrapreneurship, provided that other conditions remain constant.

DISCUSSION AND CONCLUSION

In this study examining the variables of ethical leadership, organizational culture, and intrapreneurship, the findings have primarily shown a significant positive relationship between ethical leadership and intrapreneurial behavior. It was determined that there is a significant relationship between bank employees' perception of ethical leadership, organizational culture, and intrapreneurial behavior. According to Özmen et al. (2020), the connection between organizational culture and ethical leadership is based on how the leader reflects their values and ethical standards within the organizational culture. Ethical leadership shapes the formation of organizational culture and contributes to its sustainability (Kalfaoğlu et al., 2021). In this context, it can be said that the findings obtained align with the existing literature.

It has been found that there is a significant relationship between ethical leadership and intrapreneurship behavior. When the literature is examined, there are a limited number of national studies on the positive impact of ethical leadership on employee intrapreneurship

behavior (Özsungur and Karadal, 2020; Özgüngur, 2020; Özsungur, 2019; Kasap, 2020). In a study conducted by Kasap (2020) with employees of Çanakkale industrial enterprises, it was determined that employees' perception of ethical leadership positively influenced intrapreneurial behaviors. In a qualitative study based on qualitative research by Özsungur (2020), the relationship between ethical leadership, organizational commitment, and service innovation behavior was examined. The common theme suggested by participants was ethical leadership and human resources. These findings were considered to contribute to the development of human resources management strategies for public institutions.

When the international literature is examined that it has been found that there is a significant relationship between leadership and intrapreneurship (Valsania et al., 2016; Walumbwa et al., 2008; Brown et al., 2005). There is limited research focusing on the relationship between ethical leadership and intrapreneurship. In a recent investigation conducted by Bashir et al. (2023), the exploration into the influence of ethical leadership on psychological empowerment, intrapreneurial behavior, and work-life balance resonates with our own research to a certain extent. Their study revealed that ethical leadership serves as a catalyst for promoting intrapreneurial behavior and fostering work-life balance within the realm of IT professionals. However, their findings also indicate an interesting nuance: while there isn't a direct correlation between ethical leadership and intrapreneurial behavior, such a relationship does manifest indirectly through psychological empowerment. In the study by Fayaz and Begum (2022), a significant positive relationship between ethical leadership and firm performance was found, and the psychological capital of employees strengthened the relationship between ethical leadership and intrapreneurial behavior within the organization.

Another important finding is the relationship identified between organizational culture and intrapreneurship. This finding aligns with the existing literature. Intrapreneurship entails employees generating new ideas, taking risks, and fostering innovation (Erkal, 2020). When examining the literature, it can be observed that organizational culture is considered a significant factor influencing intrapreneurial behavior. Healthy organizational cultures encourage employees to be entrepreneurial and innovative, contributing to the creation of a creative environment within the organization. In this context, it can be said that ethical leadership primarily contributes to shaping organizational culture within a positive ethical framework. Furthermore, organizational culture forms the foundation of an environment that supports intrapreneurship. Employees feel that entrepreneurship and innovation are valued within the organizational culture. This culture enables the encouragement and promotion of intrapreneurial behavior (Taksi Deveciyan, 2023). However, it should be acknowledged that there are other variables influencing the existence of the relationship between organizational culture and intrapreneurship. Factors such as perceived values, communication channels, and reward systems of employees are important factors that need to be examined.

Practical Implications

The findings from our research with bank employees not only contribute to the existing literature but also establish a foundation for practical implications in this field. The absence of a study in the literature that collectively examines ethical leadership, intrapreneurship, and organizational culture variables makes the obtained findings crucial for the benefit of sector managers and employees. In the new normal era, organizational culture has become more critical than ever. Organizational cultures built on healthy and ethical principles provide an opportunity for the nourishment and strengthening of employees' creative and innovative thinking. As Alay (2020) pointed out, culture is not just what is written in a handbook prepared for defining a organization. Organizational culture is a dynamic system that needs to adapt to change. In this context, companies should regularly review their cultural characteristics, conduct surveys to gather feedback from employees, and, especially in structures with intense and stressful working conditions like banks, interpret feedback correctly and generate solutions, which are crucial for sustainable success.

Limitations and Future Studies

Like any study, this research has certain limitations. Firstly, the scope of the study is limited to 395 bank employees working in public and private banks in Istanbul, Turkey. Future studies could be conducted in different regions with a larger sample size. Moreover, qualitative research could be employed in future studies, conducting interviews with bank employees to provide an in-depth examination of the variables. Additionally, as a suggestion for future studies, the mediating role of corporate communication processes on the variables included in the research model can be examined.

REFERENCES

- Akkurt, B. (2021). *Aile işletmelerinde çalışanların etik liderlik ve etik iklim algılarının iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisinde kurumsallaşmanın aracı rolü*. Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alabdullah, T. T. Y., & AL-Qallaf, A. J. M. (2023). The Impact Of Ethical Leadership On Firm Performance In Bahrain: Organizational Culture As A Mediator. *CASHFLOW: Current Advanced Research On Sharia Finance And Economic Worldwide*, 2(4), 482-498.
- Alay H.K. (2023). *Örgüt Kültürü*, Editör: Yunus Zengin ve Turhan Moç Örgütsel Check-up, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Alshammari, A., Almutairi, N. N., & Thuwaini, S. F. (2015). Ethical Leadership: The Effect On Employees. *International Journal of Business and Management*, 10(3), 108.
- Antoncic, B., & Hisrich, R. D. (2003). Clarifying the intrapreneurship concept. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 10(1), 7-24.
- Attar, M., & Çetinkaya, B. (2020). Otantik Liderlik Davranışının ve Çevresel Dinamizmin İşletmelerin İç Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 287-304.
- Auer Antoncic, J., & Antoncic, B. (2011). "Employee Satisfaction, Intrapreneurship And Firm Growth: A Model". *Industrial Management & Data Systems*, 111(4), 589-607.
- Badoiu, G. A., Segarra-Ciprés, M., & Escrig-Tena, A. B. (2020). "Understanding Employees' Intrapreneurial Behavior: A Case Study". *Personnel Review*, 49(8), 1677-1694.
- Badoiu, G. A., Segarra-Ciprés, M., & Escrig-Tena, A. B. (2020). "Understanding Employees' Intrapreneurial Behavior: A Case Study". *Personnel Review*, 49(8), 1677-1694.
- Baron, Reuben M. and David A. Kenny (1986), "Moderator-Mediator Variables Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations," *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), 1173-82.
- Bashir, H., Memon, M. A., Sarwar, N., Obaid, A., & Mirza, M. Z. (2023). "The Impact of Ethical Leadership on Employee Intrapreneurship, Work-Life Balance, and Psychological Empowerment: A PLS-SEM Analysis." In *State of the Art in Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Methodological Extensions and Applications in the Social Sciences and Beyond* (pp. 353-374). Cham: Springer International Publishing.
- Bolton, D. L., & Lane, M. D. (2012). "Individual Entrepreneurial Orientation: Development Of A Measurement Instrument". *Education+ Training*, 54(2/3), 219-233.

- Börü, N. (2018). Etik Lider Olarak Okul Yöneticisinin Özelliklerine Ve Davranışlarına İlişkin Ortaöğretim Öğretmenlerinin Görüşleri (Eskişehir İli Örneği). Doctoral dissertation, Anadolu University.
- Bosma, N. S., Stam, F. C., & Wennekers, A. R. M. (2010). *Intrapreneurship: An international study*.
- Bosma, N., Stam, E., Wennekers, S., & Sanders, M. (2019). "Entrepreneurial Employee Activity: A Large Scale Replication Study". *Small Business Economics*, 53(1), 65-84
- Bosnali, G. (2022). Kurumsal İşletmelerde X, Y ve Z Kuşaklarının İç Girişimcilik Davranışları Arasındaki Farklılık. Doctoral dissertation. Karabük: Karabük University
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). "Ethical Leadership: A Social Learning Perspective For Construct Development And Testing". *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). "Ethical Leadership: A Review And Future Directions". *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595-616.
- Brown, M. E., & Mitchell, M. S. (2010). "Ethical and Unethical Leadership: Exploring New Avenues For Future Research". *Business Ethics Quarterly*, 20(4), 583-616.
- Büyükyılmaz, O., & Kayış, M. (2018). "Dönüştürücü Liderliğin İç Girişimcilik Davranışına Etkisi: Bolu İlinde Bir Araştırma". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 147-167.
- Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1991). "A Conceptual Model Of Entrepreneurship As Firm Behavior". *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(1), 7-26.
- De Roeck, K., & Farooq, O. (2018). "Corporate Social Responsibility And Ethical Leadership: Investigating Their Interactive Effect On Employees' Socially Responsible Behaviors". *Journal of Business Ethics*, 151, 923-939.
- Den Hartog, D. N., & De Hoogh, A. H. (2009). "Empowerment and Leader Fairness And Integrity: Studying Ethical Leader Behavior From A Levels-Of-Analysis Perspective". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 18(3), 199-230.
- Den Hartog, D. N., & Belschak, F. D. (2012). "Work Engagement And Machiavellianism In The Ethical Leadership Process". *Journal of Business Ethics*, 107(1), 35-47.
- Den Hartog, D. N. (2015). "Ethical Leadership". *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 2(1), 409-434.
- Desouza, K. C. (2011). *Intrapreneurship: Managing Ideas Within Your Organization*. University of Toronto Press.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi* (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Eisenbeiss, S. A., Knippenberg, D. V., & Boerner, S. (2008). "Transformational Leadership and Team Innovation: Integrating team climate principles". *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1438-1446.
- Eluwole, K. K., Karatepe, O. M., & Avcı, T. (2022). "Ethical Leadership, Trust In Organization And Their Impacts On Critical Hotel Employee Outcomes". *International Journal of Hospitality Management*, 102, 103153

- Fayaz, S. F. S., & Begum, R. B. R. (2022). "Performance and Behavior Affected by Ethical Leadership, Study of a Moderated-Mediation in the IT-Industry of Pakistan". *Periodicals Of Social Sciences*, 2(2), 292-315.
- Gawke, J. C., Gorgievski, M. J., & Bakker, A. B. (2019). "Measuring Intrapreneurship at the Individual Level: Development and Validation of the Employee Intrapreneurship Scale (EIS)". *European Management Journal*, 37(6), 806-817.
- Şen , G. (2022). *Kariyer Girişimciliğinde Bireysel Yetenek İnovasyonu*.
- Hofstede, G. (1998). "Attitudes, Values And Organizational Culture: Disentangling The Concepts". *Organization studies*, 19(3), 477-493.
- Huang, L. Y., Yang Lin, S. M., & Hsieh, Y. J. (2021). *Cultivation Of Intrapreneurship: A Framework And Challeng*.
- İrengün, O. (2020). "Developing Entrepreneurs: Entrepreneurial Characteristics of University Students". *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 202-221.
- Ogbumbada, O. V., & Nwachukwu, I. (2024). "Intrapreneurship Autonomy and Organizational Adaptability". *GPH-International Journal of Business Management*, 7(02), 11-28.
- Paais, M., & Pattiruhu, J. R. (2020). "Effect Of Motivation, Leadership, And Organizational Culture On Satisfaction And Employee Performance". *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(8), 577-588.
- Roy, A., Newman, A., Round, H., & Bhattacharya, S. (2024). "Ethical Culture In Organizations: A Review And Agenda For Future Research". *Business Ethics Quarterly*, 34(1), 97-138.
- Sabuhari, R., Sudiro, A., Irawanto, D., & Rahayu, M. (2020). "The Effects Of Human Resource Flexibility, Employee Competency, Organizational Culture Adaptation And Job Satisfaction On Employee Performance". *Management Science Letters*, 10(8), 1775-1786.
- Sapta, I., Muafi, M., & SETINI, N. M. (2021). "The Role Of Technology, Organizational Culture, And Job Satisfaction In Improving Employee Performance During The Covid-19 Pandemic". *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(1), 495-505.
- Serang, S., Ramlawati, R., Suriyanti, S., Junaidi, J., & Nurimansjah, R. A. (2024). "The Role of Ethical Leadership on Employees' Behaviours and Commitment to the Organisation". *SA Journal of Human Resource Management*, 22, 2373.
- Zhou, H., Sheng, X., He, Y., & Qian, X. (2020). "Ethical Leadership As The Reliever Of Frontline Service Employees' Emotional Exhaustion: A Moderated Mediation Model". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 976.
- Qing, M., Asif, M., Hussain, A., & Jameel, A. (2020). "Exploring The Impact Of Ethical Leadership On Job Satisfaction And Organizational Commitment In Public Sector Organizations: The Mediating Role Of Psychological Empowerment". *Review of Managerial Science*, 14(6), 1405-1432.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****ETİK LİDERLİK , ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE İÇ GİRİŞİMCİLİK: BANKACILIK
SEKTÖRÜNDE BİR İNCELENME**

Bu araştırmanın amacı, banka sektörü çalışanlarının etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürü algılarını ölçmek ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Veri toplama ve analizinde kesitsel anket yöntemi kullanılarak nicel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. Bu amaçla, kolayda örnekleme yöntemiyle 395 banka personelinin anketler aracılığıyla toplanan veriler istatistiksel analizlerle değerlendirilmiştir. Bulgular, banka çalışanları arasında etik liderlik, örgüt kültürü ve iç girişimci davranışlar arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örgüt kültürünün, iç girişimcilik için etik liderlik algısından daha yüksek bir açıklayıcı güce sahip olduğu, etik liderliğin ise örgüt kültürü için daha yüksek bir açıklayıcı güce sahip olduğu bulunmuştur. Bu çalışma, etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürü arasındaki dinamik ilişkiyi anlamada önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu anlayış, yöneticilere ve araştırmacılara liderlik stratejileri ve örgüt kültürü geliştirme uygulamalarında rehberlik edebilir. Bu çalışmanın nadirliği ve önemi, etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi aynı anda ele alan önceki araştırmaların eksikliği ile vurgulanmaktadır; dolayısıyla bu çalışma, bu alandaki akademik literatüre katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Günümüz iş dünyasında, sadece rekabet avantajı elde etmek için değil, aynı zamanda sürdürülebilir başarıya ulaşmak için de etkili bir rol oynayan ana unsurlardan biri, etik liderlik ve iç girişimciliğin doğru şekilde entegre edildiği örgütsel yapılardır (Börü, 2018; Akkurt, 2021; Oran, 2019; Uğurluoğlu, 2009). Etik liderlik, liderlerin değerler temelinde hareket etmelerini ve bu değerleri çalışanlarına aşılamlarını içerirken, iç girişimcilik, çalışanların yenilikçi düşünce ve eylemlerini teşvik etmeyi amaçlar. Bu iki unsur bir arada ele alındığında, örgütlere sadece etik temelde değil, aynı zamanda sürdürülebilir inovasyon ve büyüme perspektifinden de rekabet avantajı sağlama potansiyeline sahiptir (Attar ve Çetinkaya, 2020; Büyükyılmaz ve Kayış, 2018; İrge ve Şen, 2020).

Bu bağlamda, etik liderlik ile çalışanların iç girişimciliği arasındaki bu önemli ilişkide örgüt kültürünün rolünü anlamak kritik öneme sahiptir. Örgüt kültürü, bir örgütün değerlerini, normlarını ve operasyonel tarzını belirler (Krapfl ve Kruja, 2018). Dolayısıyla, etik liderlik ve iç girişimciliği bir araya getiren bir örgüt kültürü, çalışanların bu iki kritik unsuru nasıl algıladıklarını, benimsediklerini ve uyguladıklarını şekillendirebilir.

Bu öngörüye dayanarak, düzenlenen çalışmanın amacı, banka sektörü çalışanlarının etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürü algılarını ölçmek ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Bu çalışmanın nadirliği ve önemi, örgüt kültürünün, etik liderlik ve iç girişimcilik arasındaki ilişkideki rolünü araştıran önceki araştırmaların bulunmamasında yatmaktadır; bu da bu çalışmayı, bu alandaki literatüre nadir ve önemli bir katkı yapma potansiyeline sahip kılmaktadır. Çalışmanın devam eden bölümü şu şekilde organize edilmiştir: İlk olarak, etik liderlik, iç girişimcilik ve örgüt kültürü için teorik çerçeveleri sunarak ve hipotezler önererek bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından, araştırmanın yöntemi, bulguları ve sonuçları sunulmuş ve çalışma, araştırmanın pratik uygulamaları ve sınırlamaları ile sonlandırılmıştır.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Meri TAKSİ DEVECİYAN			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	ETHICAL LEADERSHIP, ORGANIZATIONAL CULTURE, AND INTRAPRENEURSHIP: A STUDY IN THE BANKING SECTOR			
Tarih <i>Date</i>	02/07/2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Research Paper			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Meri TAKSİ DEVECİYAN	%100	----	----

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1295422

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GÜVEN, MEMNUNİYET VE BEKLENTİ
DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Arş. Gör. Dr. Mustafa Bekmezci

Kültür Üniversitesi, İİBF, İşletme
e-posta: m.bekmezci@iku.edu.tr

ORCID 0000-0002-4078-8440

Dr. Öğr. Üyesi H. Nazan Çağlar

Nişantaşı Üniversitesi, İİBF, İşletme
e-posta: hnacaglar@gmail.com

ORCID 0000-0003-2152-8747

Arş. Gör. Dr. Şerif Yüksel

Kültür Üniversitesi, İİBF,
Uluslararası Ticaret ve Finansman
e-posta: serif.yuksel@iku.edu.tr

ORCID 0000-0002-2449-4477

ÖZ

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin güven, memnuniyet ve beklenti düzeylerini ölçmeyi ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Alanyazında kişilerin güven ve memnuniyet düzeylerinin bir kurum veya kuruluş ile sürdürülen ilişkiyi etkilediği görülmektedir. Ayrıca, beklenti ile güven ve memnuniyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın temel motivasyonu, üniversite öğrencilerinin okullarına ilişkin güven, beklenti ve memnuniyet algılarını ölçmek ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu sayede üniversite öğrencilerinin okullarına karşı tutum ve beklentilerinin ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklemini Türkiye'deki üniversitelerde eğitim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, 2021-2022 ve 2023-2024 eğitim öğretim dönemlerinde yoğunluğu İstanbul Kültür Üniversitesi'nde eğitim görmekte olan 259 üniversite öğrencisine anket yoluyla ulaşılmıştır. Verilerin toplanmasına ilişkin etik kurul kararı, Kültür Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 14.02.2020 tarihinde, 3596 sayılı yazı ile alınmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, tanımlayıcı istatistik analizler, faktör analizi, geçerlik ve güvenilirlik analizleri ve korelasyon analizi uygulanmıştır. Ayrıca memnuniyet değişkeninin yordayıcılarının belirlenmesi için çoklu doğrusal regresyon analizi, sosyodemografik değişkenler açısından değişkenlerin ne ölçüde farklılaştığını anlamak üzere bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde öğrencilerin üniversitelerine duydukları güvenin, memnuniyet düzeylerini önemli ölçüde yordadığı görülürken, beklenti düzeylerinin herhangi bir yordayıcı etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, gelişim beklentisi ve kişisel gelişimden memnuniyet açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olmazken, beklenti değişkeninde öğrencinin sınıf açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu doğrultuda, birinci sınıf öğrencilerinin beklenti düzeylerinin dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarında, akademisyen ve uygulayıcılar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güven, memnuniyet, beklentiA STUDY ON THE DETERMINATION OF TRUST, SATISFACTION AND EXPECTATION LEVELS
OF UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

This study aims to measure the levels of trust, satisfaction and expectation of university students and to reveal the relationships between these variables. In the literature, it is seen that trust and satisfaction levels of individuals affect the relationship with an institution or organization. In addition, there is a significant relationship between expectation and trust and satisfaction. Accordingly, the main motivation of the study is to measure university students' trust, expectation and satisfaction perceptions of their schools and to reveal the relationships between these variables. In this way, it is aimed to reveal the attitudes and expectations of university students towards their schools. The sample of the study consists of undergraduate students studying at universities in Turkey. Accordingly, 259 university students, most of whom were studying at Istanbul Kültür University during the 2021-2022 and 2023-2024 academic years, were reached through a questionnaire. The ethics committee decision regarding data collection was taken by Kültür University Ethics Committee on 14.02.2020 with the numbered 3596. For the purpose of the study, descriptive statistical analyses, factor analysis, validity and reliability analyses, and correlation analysis were applied. In addition, multiple linear regression analysis was applied to determine the predictors of the satisfaction variable, and independent sample t-test was applied to understand the extent to which the variables differed in terms of sociodemographic variables. According to the findings, it was concluded that students' trust in their universities significantly predicted their satisfaction levels, while expectation levels did not have any predictive effect. In addition, while there was no significant difference between genders in terms of development expectation and satisfaction with personal development, a significant difference was found in the expectation variable in terms of the student's grade. In this direction, it is seen that the expectation levels of first-year students are higher than fourth-year students. In the results of the research, suggestions for academicians and practitioners were presented.

Keywords: Trust, satisfaction, expectation

Geliş Tarihi/Received: 10.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 02.04.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Bekmezci, M., Çağlar, N., Yüksel, Ş. (2024). "Üniversite Öğrencilerinin Güven, Memnuniyet ve Beklenti Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 316-331.

* Bu çalışma BAP-1902 ile İstanbul Kültür Üniversitesi tarafından desteklenmiştir.

GİRİŞ

Üniversite yaşamı, öğrencilerin hayatları açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu dönemde öğrencilerin yaşadıkları deneyimler, onların akademik, sosyal ve kişisel gelişimlerine önemli katkılarda bulunmaktadır (Tinto, 1993). Üniversite, yalnızca öğrencilerin yeni bilgiler ve beceriler kazandığı öğretim kurumları değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler kurduğu, kariyer hedeflerini belirginleştirdiği, sosyal ve beşeri sermayesini güçlendirdiği bir yerdir (Pascarella ve Terenzini, 2005). Bu açıdan üniversite öğrencilerinin eğitim öğretim süreçlerinin etkin olarak yürütülmesi, bu süreç boyunca ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların anlaşılması ve çözümüne dair yollarının geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Diğer yandan ülkemizde yer alan üniversite sayısı ve dolayısıyla üniversitede eğitim gören öğrenci sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Bu artış ile birlikte, üniversiteler akademik başarısı yüksek, sosyal ilişkilerde kuvvetli öğrencileri kendi bünyelerine dahil etmek ve elde tutmak istemektedir zira başarılı öğrenciler üniversitelerin akademik başarılarını ve araştırma performanslarını artırarak, kurumsal itibarını güçlendirmekte ve bu yolla ekonomik fayda sağlamaktadır (Tinto, 1993). Bu rekabet ortamı nedeniyle, üniversitelerin öğrencilerin memnuniyet düzeylerini artırmak, güven duygularını tesis etmek ve yükseltmek ve beklentilerini karşılamak istedikleri söylenebilir. Çünkü bu durum öğrencilerin üniversite tercihlerinde önemli bir seçim kriteri olmaktadır. Ayrıca, öğrencilerle uzun soluklu ve güvenilir ilişkiler kurmak bir üniversitenin hayatta kalması ve rekabetini sürdürmesi için gerekli olan temel stratejik hedefleri arasındadır. (Schlesinger vd., 2017).

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin güven, memnuniyet ve beklentileri ve aralarındaki ilişki incelenmek istenmektedir çünkü bu kavramlar esasen birbiri ile ilişkili kavramlardır. İlgili alanyazın incelendiğinde, öğrencilerin beklentileri ve üniversiteye karşı güvenleri, üniversiteden alınan verimi etkileyen önemli faktörlerdir (Bean ve Eaton, 2000). Örneğin, beklentilerini karşılayan öğrencilerin, üniversiteye karşı daha fazla güven duydukları ve bu durumun da üniversiteden alınan verimi olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir (Kuh, 2001). Ayrıca, üniversiteye karşı güven duyan öğrencilerin, daha başarılı ve memnun oldukları belirtilmiştir (Astin, 1993). Bu bağlamda, üniversitelerin öğrenci beklentilerini anlamaya ve bu beklentilere uygun hizmetler sunmaya özen göstermelerinin, bu yolla güven ve memnuniyeti teşkil etmelerinin gerektiği söylenebilir. Bu anlatılanlar doğrultusunda, üniversiteler öğrencilerinin beklentilerini anlamak ve karşılamak için çaba sarf etmelidir. Bu sebeple, beklenti, memnuniyet ve güven arasındaki ilişkilerin araştırılması, bu kavramların hangi faktörlerden etkilendiklerinin belirlenmesi büyük bir önem arz etmektedir. Buna dayanarak, çalışmanın temel motivasyonu, bu ilişkilerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır.

1. Literatür Taraması

Güven, karşılıklı olarak tarafların dürüstlük ve güvenilirliğine dayalı olarak gelişmektedir (Morgan ve Hunt, 1994). Tanım olarak güven, başka bir kişi veya kuruluşun onlardan beklenen şeyi gerçekleştirmedeki yeteneğine olan öznel değerlendirmeyi ifade etmektedir (Huang, 2001). Daha basit haliyle ise başkaların söz ve eylemlerine ilişkin inanç olarak tarif edilebilir (Cook ve Wall, 1980). Piriyaş vd. (2015)'na göre tüm sosyal ilişkilerin devamlılığı güvenin tesis edilmesine dayanmaktadır. İlgili yazında güven duygusu ilk başlarda insanlar arasındaki bir ilişki özelinde incelenmiş olmakla birlikte zaman içerisinde kapsamı genişleyerek disiplinlerarası bir çalışma konusuna dönüşmüştür. Bu nedenle güven uzun bir süredir alanyazında yalnızca insanlar arası ilişkiler özelinde değil, insan-örgüt arasındaki ilişki bağlamında da ele alınmaktadır. (da Rosa Borges vd., 2016).

İnsan ve örgüt arasındaki ilişki genellikle markaya güven olarak adlandırılmakta ve marka tarafından temsil edilen şirketin müşterilerin çıkarlarını ve refahını karşılayabileceğine dair müşterinin sahip olduğu algı olarak ifade edilmektedir (Law, 2014). Bu doğrultuda, pazarlama alanyazınında, müşteriler ile uzun ve dayanıklı bir ilişki kurmanın merkezinde güven duygusunun

yer aldığına dair geniş bir literatür olmasına rağmen (Chaudhuri ve Holbrook, 2001) eğitim alanında öğrenci güveni üzerine yapılan çalışmalar nispeten yenidir (Kwan, 2016). Öğrenci güveni kavramı ise öğrencilerin üniversitenin doğruluk ve dürüstlüğüne dair duyduğu itimat (Schlesinger vd., 2017), öğrencilerin üniversitenin faaliyet ve eylemlerinin her zaman öğrenci yararını gözeteyeceğine dair beslediği inanç olarak tanımlanmaktadır (Ghosh, vd., 2001). Zira, güven bir başka kişi ya da kurumun hareketlerinin kişi için olumsuz bir sonuç yaratmayacağına dair algıya karşılık gelmektedir (Lee, 2005). Bu bağlamda, üniversitelerin öğrencilerin aleyhine yapacağı ya da öğrenciler için olumsuz algılanacak eylemleri güvenlerini zedelemektedir. Çünkü güven tüm sosyal ilişkilerin ana omurgasını oluşturmaktadır, bu nedenle karşılıklı ilişki içinde bulunan her iki tarafın güvenin devamında rolü olmaktadır (Reina ve Reina, 2006). Bu müteakibliyet ilişkisi çoğunlukla bir beklenti barındırmaktadır, herhangi bir anlaşma ya da sözlü ifade olmaksızın taraflar birbirlerinin beklentilerinin karşılanacağını düşünerek güvenlerini sürdürmektedir (Six, 2003). Bu bağlamda, güven bir risk algısı içermektedir. Bu nedenle, iki taraf arasındaki güven ilişkisi hassas bir yapıya sahiptir ve dikkatle sürdürülmesi gereken unsurlar barındırır (Tschannen-Moran, 2003). Üniversitelerin öğrenci nezdinde güvenilirliklerini sürdürmesi, özellikle kriz anlarında etkili iletişimi güçlendirmesi ve itibar kaybını azaltması (Kim ve Yang, 2009) sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Ayrıca öğrencilerin üniversiteye karşı güveni, onlara sosyal bir gruba aidiyet duygusu getirmektedir ve eğitim hayatı boyunca boyunca artma eğilimindedir (Thomas, 2012).

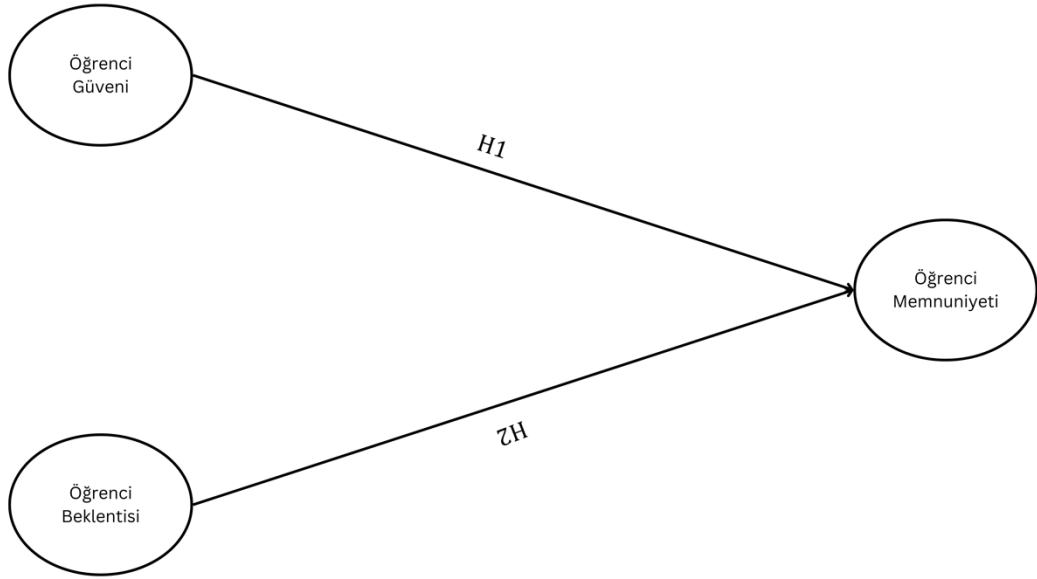
Memnuniyet bireylerin arzu ya da ihtiyaçlarının tamamlanması ile elde edilen bir mutluluk hissi olarak tarif edilmektedir (Saif, 2014). Memnuniyet kavramı müşteri ilişkileri bağlamında önemli bir araştırma alanı olmakla birlikte, eğitim alanında üniversite öğrencilerinin memnuniyeti de 20 yılı aşkın bir süredir araştırmacılarının ilgisini çekmektedir zira öğrencilerin memnuniyet düzeyindeki artışının değerli sonuçları bulunmaktadır (Elsharnouby, 2015). Müşteri memnuniyetine benzer şekilde, pek çok çalışma algılanan hizmet kalitesindeki artışın öğrenci memnuniyeti ile doğrudan ilişkili olduğunu söylemektedir (Annamdevula ve Bellamkonda, 2016). Alanyazında öğrenci memnuniyeti ile ilgili pek çok ifade ve tanımlama bulunmaktadır. Örneğin Oliver (1989)'a göre öğrenci memnuniyeti eğitimle ilgili deneyimler ve sonuçların öğrenci tarafından öznel bir şekilde iyi olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir. Dolayısı ile öğrenci memnuniyeti kampüs hayatında tekrar eden deneyimler ile sürekli olarak şekillenmektedir (Elliott ve Shin, 2002). Bu bağlamda, yüksek öğretim alanında öğrenci memnuniyeti ve bunun çeşitli etkileri, yüksek öğretim kurumları, hükümetler, akademisyenler, mevcut ve aday öğrenciler ile aileleri gibi kilit paydaşlar arasında büyük ilgi görmektedir (Arambewela, 2010). Önceki çalışmalarda, öğrencilerin memnuniyetlerini etkileyen faktörler üç temel öge altında toplanmıştır. Bunlar, üniversitenin yapısıyla, öğretim şekliyle ve öğrenci özellikleriyle ilgilidir (Green vd., 2015). Üniversitenin öğrenciye sunduğu genel imkanları ifade eden "üniversiteden memnuniyet" öğrenme kaynakları, üniversitenin çevresi, kütüphane, spor salonu ve kampüs kafeteryaları gibi fiziki olanaklar ile üniversitenin dışa yansıyan imajı gibi çeşitli unsurları ifade etmektedir (Biswas vd., 2023). Öğretim şekliyle ilgili olan ve çalışmamızda "mesleki eğitimden memnuniyet" olarak geçen kavram ise, öğretim elemanı kadrosunu, öğretim elemanlarının bilgi birikimlerini ve öğretim teknik ve imkanlarını kapsamaktadır. Son olarak, öğrenci özellikleri kavramı ise öğrencinin kişisel gelişime ve öğrenmeye dair tutumunu ifade etmektedir (Biswas vd., 2023).

İlgili yazında, üniversiteden memnuniyet kısa süreli bir tutum olarak ifade edilmektedir, zira üniversite ve öğrenci arasındaki ilişkinin süresi sınırlıdır. Bu nedenle, genel memnuniyet ölçümlerinin yanı sıra doğrudan öğrenci memnuniyetini ölçmeye yönelik ölçekler geliştirilmiştir (Weerasinghe ve Fernando, 2017). Memnuniyete dair yüksek öğretim kurumları açısından ayrıca yaklaşılması, hizmet kalitesi algısının ötesinde kabul edilmesi üniversitelerin diğer kurum ve kuruluşlardan farklı bir yapısının olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü yükseköğretim kurumu bağlamında öğrenci memnuniyeti, eğitim sisteminin özgünlüğünü ve doğruluğunu belirlemede önemli bir rol oynamaktadır zira öğrencinin deneyimlediği memnuniyet seviyesi ne kadar yüksekse, öğrencinin yeni edinimlere sahip olma, entelektüel birikimi ve zihinsel gelişimi konusundaki yeteneği o kadar iyidir (Muhammad vd., 2010). Bu nedenle, üniversiteden memnuniyet yalnızca bireysel bir tutum değil, sonuçları itibari ile toplumsal sonuçlara sahip bir olgudur.

Son olarak, beklenti bir şeyin belirli bir özellik ya da niteliğe sahip olduğuna veya belli bir olaya veya sonuca yol açacağına dair algılanan bir ihtimali ifade etmektedir (Olson ve Dover, 1976). Beklentiler insan bilişinin önemli bir özelliğini teşkil etmektedir (Roese ve Sherman, 2007). Öğrenciler için beklenti, öğrencilerin üniversiteden kazanacakları deneyimlere ve elde etmek istedikleri sonuçlara yönelik olarak sahip oldukları inancı ifade etmektedir (Kuh, 2005). Bu beklentiler pek çok faktörden etkilenmektedir, bu faktörler arasında öz yeterlik, motivasyon, okulda alınan eğitim ve uygulamalar yer almaktadır. Ayrıca, öğrencilerin öğrenme ve başarı hedeflerine yönelik yönelimleri de beklentilerini etkilemektedir (Dweck ve Leggett, 1988). Bununla birlikte beklentiler, deneyimlerle sınırlanmaktadır. Bu sebeple, öğrencilerin üniversite deneyimi ile beklentileri arasındaki uyumsuzluğun öğrenci kaybının ana nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Bir başka ifade ile, öğrencilerin üniversiteden ayrılmalarının ya da öğrenim süreleri içerisinde uzun süreli kayıt dondurmalarının altında yatan en önemli sebep olarak beklenti ile deneyim arasında uyumsuzluk görülmektedir (Tinto, vd., 1993). Bu nedenle, öğrencilerin beklentilerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi, kişi-çevre uyumuna paralel olarak, önemli bir gerekliliktir. Ancak, yükseköğretim kurumu öğrencilerin beklentilerini tanımak ve yanıtlamak konusunda ilgilenmiyorsa, beklenti ile gerçeklik arasındaki farkın sonucunda memnuniyetsizlik başta olmak üzere, çeşitli sorunların artacağı öngörülmektedir (Appleton-Knapp ve Krentler, 2006).

2. Kavramsal Çerçeve

Müşteri memnuniyeti olarak uzun bir süredir ele alınan memnuniyet konusu, üniversitelerin öğrencilere dair müşteri tabanlı yaklaşımı ile birlikte öğrenci memnuniyeti kavramına dönüşerek ayrı bir inceleme alanı oluşturmuştur (Mazhar ve Masood, 2018). Öğrenci memnuniyetinin üniversitenin başarısını belirleyen önemli bir unsur olmasından dolayı üniversiteler öğrenci memnuniyetini sağlamayı önemsemektedir (Marzo, 2013). Zira, öğrencilerin memnuniyeti ile eğitime devam etme oranı arasında birlikte değişim ilişkisi olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (DeShields vd. 2005). Bu nedenle farklı disiplinlerde yahut belirli bir alanda öğrenci memnuniyetinin öncüllerini belirlemeye yönelik çeşitli çalışmalar yürütülmüştür (Xiao ve Wilkins, 2015; Gibson, 2010). Teorik anlamda, öğrenci memnuniyeti açısından da ele alınan iki temel memnuniyet yaklaşımı bulunmaktadır. Alanyazında öğrenci memnuniyeti ölçümünde en çok kullanılan yaklaşım olan, beklenti/onaylama paradigmasına göre, tüketici deneyimi beklenenden daha iyi olduğunda memnuniyet, daha kötü olduğunda ise memnuniyetsizlik ortaya çıkmaktadır (Oliver, 1981). Bu bağlamda, memnuniyet kişinin beklentisi ile şekillenmektedir. Nitekim memnuniyet, beklentilerini karşılayan bir sonuç elde eden kişinin hissettiği durum olarak tanımlanmaktadır (Ilyas ve Arif, 2013). Öğrenciler, herhangi bir eğitim kurumunun temel bileşeni olarak kabul edilmektedir ve bir yükseköğretim kurumunun başarısı, öğrencilerinin memnuniyeti ile doğru orantılıdır (Rahman vd., 2020). Bu nedenle, üniversitelerin öğrencilerin beklentilerini anlamasının önemli olduğu söylenebilir. Her ne kadar, memnuniyet beklentinin karşılanması ile tanımlansa da alanyazında pek çok öncülü olduğu görülmektedir. Örneğin öğrenci memnuniyeti, öğretim elemanlarının kalitesi, fiziksel olanakların yeterliliği, teknoloji kullanımı, derslikler, geribildirim mekanizmaları, öğrenci-öğretim elemanı arasındaki iletişim, öğrencilerin kendi akranları ile olan etkileşimi, ders içerikleri, öğrenim ekipmanlarına ulaşım, cinsiyet, yaş, öğrenim ücreti ve kütüphanelerin büyüklüğü gibi pek çok unsura bağlı olarak gelişmektedir (Garci, 2009; Kuh ve Hu, 2001; Sojkin vd., 2012; Wilkins ve Balakrishnan, 2013; Farahmandian, vd., 2013). Ayrıca, güven ve memnuniyet arasında bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Geyskens ve arkadaşlarına (1999) göre güven ve memnuniyet birbiri ile pozitif bir şekilde ilişkilidir. Benzer şekilde, üniversitelerinden memnun olan öğrencilerin, güven duygularının arttığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Rojas-Mendez, 2009). Ancak, üniversite öğrencileri açısından güven değişkeninin memnuniyetin bir öncülü olduğunu gösteren bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu anlatılanlar doğrultusunda, çalışmanın modeli ve hipotezleri aşağıda sunulmaktadır.

Şekil 1. Kavramsal Model

H1: Öğrencilerin üniversitelerine karşı duydukları güven duygusu, memnuniyeti istatistiki olarak anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

H2: Öğrencilerin üniversitelerinden beklentileri, memnuniyeti istatistiki olarak anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışma 2021-2022 Eğitim-Öğretim döneminde 259 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yer alan analizler SPSS 25.0 paket programında yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde eğitim gören birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada sırasıyla öğrencilerin üniversiteye duydukları güven, üniversiteden beklentileri ve üniversiteye yönelik tutum ve memnuniyet düzeyler ölçülmüştür. Verilerin toplanmasına ilişkin etik kurul kararı, Kültür Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 14.02.2020 tarihinde, 3596 sayılı yazı ile alınmıştır. Bu doğrultuda, öğrencilerin üniversitelerine yönelik güven algısının ölçülmesi için Svensson (2001) tarafından oluşturulan ve Özdoğan ve Tüzün (2007) tarafından geliştirilerek üniversite öğrencilerine uyarlanan Güven Ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçekte yer alan sorulardan beş tanesi, örneklem ve ölçülmek istenen algının farklılığı sebebiyle anket formundan çıkarılmıştır. Bu haliyle ölçek 10 sorudan oluşmaktadır. Öğrencilerin üniversitelerine yönelik beklentilerini ölçmek için, Tuncer (2011) tarafından geliştirilen 14 maddelik Gelecek Beklentileri Ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçekte yer alan sorulardan üç tanesi çıkarılmıştır ve anket bu haliyle 11 sorudan oluşmaktadır. Son olarak öğrencilerin üniversiteden duydukları memnuniyeti ve üniversitenin kalite algılarını ölçmek için Sökmen (2011) tarafından geliştirilen Öğrenci Memnuniyeti Ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçekte yer alan sorulardan üç tanesi çıkarılmıştır ve ölçek bu haliyle 15 sorudan oluşmaktadır. Ankette yer alan tüm ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri öncül bir çalışma kapsamında değerlendirilmiş ve son halini almıştır. Çalışmada sırasıyla demografik verilerin dağılımına yönelik olarak tanımlayıcı istatistiki analizler; ölçeklerin çalışmaya uygunluğu için yapısal geçerlik, güvenilirlik ve faktör analizleri, değişkenler arası ilişkiye yönelik korelasyon, çoklu doğrusal regresyon ve son olarak farklılıkların tespiti için de bağımsız örneklem t-testi analizleri uygulanmıştır.

4. Bulgular

İlk olarak katılımcıların demografik verilere göre dağılımını öğrenmek için tanımlayıcı istatistiksel analizler uygulanmıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların yaş ortalaması 21,91 olmakla birlikte, yaş aralıkları 17 ila 40 arasında değişmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu Uluslararası Ticaret ve Finansman bölümündedir, bunu sırasıyla İşletme, İktisat, Diğer, Uluslararası İlişkiler, Maliye ve Girişimcilik bölümleri izlemektedir. Diğer bölümler arasında PDR, Mimarlık, Muhasebe ve Finans Uygulamaları, Hukuk, Lojistik, Tıp, Endüstri Mühendisliği, Biyoloji, Görsel Sanatlar yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyeti incelendiğinde, çoğunluğun erkek olduğu (%50,6) görülmekle birlikte, aradaki farkın az olduğu ve dağılımın normallik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların büyük bir kısmını birinci sınıf öğrencileri (%33,2) oluşturmaktadır. Son olarak, öğrencilerin eğitim gördüğü üniversite açısından çoğunluğun İstanbul Kültür Üniversite'sine ait olduğu (%87,2), bunu da Bursa Uludağ üniversitesinin takip ettiği görülmektedir. Diğer üniversiteler arasında Eskişehir Osmangazi, Yıldız Teknik, Bahçeşehir, Sabancı, Gazi, Bilkent, Karadeniz Teknik Üniversiteleri yer almaktadır. Bu bilgilere dair detaylar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Toplam Katılımcı: 259		
	Sıklık (N)	Yüzde (%)
Yaş		
Ortalama (SS)		21,91 (2,42)
Aralık		17-40
Cinsiyet		
Kadın	128	49,4
Erkek	131	50,6
Bölüm		
Girişimcilik	15	5,8
İşletme	63	24,3
Uluslararası Ticaret ve Finansman	74	28,6
Uluslararası İlişkiler	29	11,2
Maliye	15	5,8
İktisat	32	12,4
Diğer	31	12
Sınıf		
1. Sınıf	86	33,2
2. Sınıf	56	21,6
3. Sınıf	62	23,9
4. Sınıf	55	21,2
Üniversite		
İstanbul Kültür Üniversitesi	226	87,26
Bursa Uludağ Üniversitesi	22	8,49
Diğer	11	4,25

Tanımlayıcı istatistiklerin ardından, çalışmada yer alan ölçeklerin orijinal çalışmalara uygunluğunu test etmek için açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinin sonuçlarına göre, güven ölçeğinde yer alan 10 soru, tek bir faktör altında toplanmıştır. Bu faktörün açıklama gücü ise %56,034'tür. Beklenti ölçeği, orijinal ölçekte farklı olarak iki ayrı faktöre dağılmıştır. Ayrıca, ikinci soru faktör yükünün 0.50'in altında olması sebebiyle çıkarılmıştır. Bu haliyle, ilgili sorular incelenerek faktörler "Kendini gerçekleştirme beklentisi" ve "Gelişim beklentisi" olarak adlandırılmıştır. Kendini gerçekleştirme faktörünün açıklanan varyansı 36,549; gelişim beklentisi faktörününkü ise 24,426 şeklinde olup ölçeğin toplam açıklama gücü %60,997'dir. Son olarak, memnuniyet ölçeği orijinal ölçekte olduğundan farklı olarak üçe ayrılmıştır. Bu üç faktörün açıklanan varyansları sırasıyla, mesleki eğitimden memnuniyet; 23,236, kişisel gelişiminden memnuniyet; 23,022, üniversiteden memnuniyet; 13,979 şeklinde olup ölçeğin toplam açıklama gücü %60,24 şeklindedir. Ayrıca ölçeklerin normallik varsayımlarının sınanmasında Kline (2015)'in ölçütleri kullanılmıştır. Kline'a göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin sırası ile mutlak 3 ve mutlak 10 değerlerinden az olması soruların normal dağıldığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, ilgili ölçekte yer alan tüm soruların bu değerlere uygun bir dağılım gösterdiği, dolayısıyla herhangi bir normallik sorununun olmadığı görülmektedir. Ölçeklere ilişkin faktör analizi Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Faktör Analizi

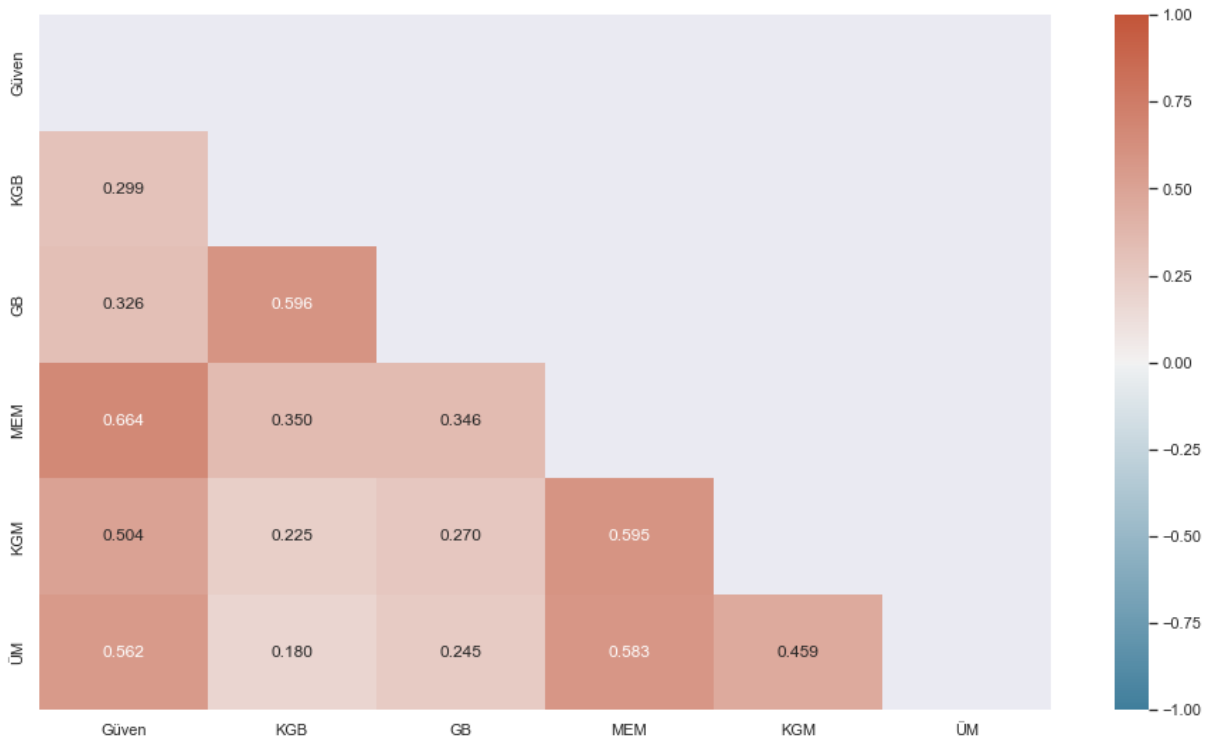
Değişkenler	Faktör Yükleri	Çarpıklık	Basıklık	Açıklanan Varyans
Güven				56,034
G1	0,777	-0,541	-0,364	
G2	0,771	-0,411	-0,331	
G3	0,802	-0,472	-0,43	
G4	0,644	-0,204	-0,538	
G5	0,831	-0,287	-0,471	
G6	0,85	-0,541	-0,216	
G7	0,781	-0,488	-0,581	
G8	0,606	0,129	-0,896	
G9	0,722	-0,596	-0,282	
G10	0,661	0,328	-0,841	
Kendini Gerçekleştirme Beklentisi				36,540
B1	0,798	-0,997	0,571	
B3	0,827	-1,066	0,851	
B4	0,812	-1,239	1,623	
B5	0,678	-1,117	0,944	
B6	0,524	-0,839	-0,235	
B7	0,543	-1,209	1,216	
B8	0,541	-1,21	0,749	
Gelişim Beklentisi				24,436
B9	0,666	-0,972	0,383	
B10	0,746	-0,632	-0,232	
B11	0,776	-0,788	0,021	
Mesleki Eğitimden Memnuniyet				23,236
M1	0,501	-0,400	-0,783	
M2	0,510	-0,560	-0,419	
M3	0,612	-0,656	-0,490	
M4	0,541	-0,273	-0,982	
M5	0,721	-0,820	-0,038	
M6	0,704	-0,582	-0,632	
M7	0,637	-0,071	-0,644	
M8	0,777	-0,478	-0,563	
Kişisel Gelişimden Memnuniyet				23,022
M9	0,689	0,058	-0,778	
M10	0,800	-0,321	-0,601	
M11	0,738	-0,504	-0,573	
M12	0,764	-0,514	-0,306	
M13	0,797	-0,320	-0,581	
Üniversiteden Memnuniyet				13,979
M14	0,765	-0,309	-0,902	
M15	0,789	-0,050	-0,789	
Beklenti Ölçeği Toplam Açıklanan Varyans: 60,997				
Memnuniyet Ölçeği Toplam Açıklanan Varyans: 60,237				

Faktör analizinin ardından, ölçeklerin çalışmaya uygunluğunun tespit edilebilmesi için sırasıyla güvenilirlik ve geçerlik analizleri yapılmıştır. Yapısal geçerlilik testi açısından KMO örneklem uygunluk ölçüsü ve Barlett'in küresellik testi sonuçları incelenmektedir. Bu bağlamda, KMO değerinin .70'nin üstünde olması ve Barlett'in küresellik testinin 0.000 değerinde anlamlı olması beklenmektedir. Güvenirlik testi açısından ise ölçeklerin Cronbach Alpha katsayıları incelenmektedir. Bu anlamda, bir ölçeğin kabul edilebilir içsel tutarlılık düzeyinin .70 olduğunu belirtilmiştir (Van Griethuijsen vd., 2015). Ölçeklerin bu değerlere ilişkin katsayıları incelendiğinde geçerlik ve güvenilirlik açısından herhangi bir sorunun olmadığı görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Yapısal Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Faktörler	KMO	Barlett Küresellik	Güvenirlik Düzeyi (α)
Güven	0,927	0,000	0,706
Kendini Gerçekleştirme Beklentisi	0,865	0,000	0,883
Gelişim Beklentisi			0,708
Mesleki Eğitimden Memnuniyet			0,815
Kişisel Gelişimden Memnuniyet	0,884	0,000	0,879
Üniversiteden Memnuniyet			0,767

Ölçeklerin çalışmaya uygunluk açısından herhangi bir sorunun olmadığını anlaşılması ile birlikte, tüm faktörlerin kendi aralarındaki birlikte değişim ilişkilerini anlamak üzere Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde, güven ile kendini gerçekleştirme beklentisi ($r=0.299$, $p<0.01$), gelişimin beklentisi ($r=0.326$, $p<0.01$), mesleki eğitimden memnuniyet ($r=0.664$, $p<0.01$), kişisel gelişimden memnuniyet ($r=0.540$, $p<0.01$) ve üniversiteden memnuniyet ($r=0.562$, $p<0.01$) arasında pozitif yönlü bir birlikte değişim ilişkisi olduğu görülmektedir. Benzer şekilde kendini gerçekleştirme beklentisi ile gelişim beklentisi ($r=0.596$, $p<0.01$), mesleki eğitimden memnuniyet ($r=0.349$, $p<0.01$), kişisel gelişimden memnuniyet ($r=0.225$, $p<0.01$) ve üniversiteden memnuniyet ($r=0.180$) arasında pozitif bir değişim ilişkisi bulunmaktadır. Gelişim beklentisinin, mesleki eğitimden memnuniyet ($r=0.347$, $p<0.01$), kişisel gelişimden memnuniyet ($r=0.270$, $p<0.01$) ve üniversiteden memnuniyet ($r=0.244$, $p<0.01$) arasında pozitif bir birlikte değişim ilişkisi mevcuttur. Son olarak mesleki eğitimden memnuniyet ile kişisel gelişimden memnuniyet ($r=0.595$, $p<0.01$) ve üniversiteden memnuniyet ($r=0.584$, $p<0.01$) arasında ve kişisel gelişimden memnuniyet ile üniversiteden memnuniyet ($r=0.495$, $p<0.01$) arasında pozitif yönlü bir birlikte değişim ilişkisi olduğu görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Değişkenlere ilişkin Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki birlikte değişim ilişkisinin ardından, öğrencilerin üniversiten memnuniyet değişkenine etki eden faktörlerin belirlenmesi için çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Birden fazla memnuniyet alt faktörü olmasına karşın regresyon modeline yalnızca üniversitenin memnuniyet faktörünün yordanan değişken olarak dahil edilmesinin sebebinin, çalışma bağlamında ilgili faktörün önem arz etmesi olduğu gösterebilir. İlk olarak, bağımsız değişkenler açısından modelde çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmaması için VIF değerleri esas alınmıştır. O'Brien (2007)'a göre VIF değerinin 4'ten küçük olması yeterlidir. Değişkenlerin VIF değerlerine bakıldığında, modelde herhangi bir çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı söylenebilir. Tablo 4'te yer alan model incelendiğinde, modelin açıklama gücünün %48 olduğu görülmektedir ($p<0.001$). Ayrıca, güven değişkeninin pozitif ($\beta=0.844$, $p<0.001$) ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde okuldan memnuniyet değişkeninin yordayıcısı olduğu görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Çoklu Doğrusal Regresyon

	β	Std. Hata	t	P	VIF
--	---------	-----------	---	---	-----

Sabit	-0,071	0,255	-0,279	0,781	
Güven	0,844	0,063	13,328	0,000	1,141
KGB	0,038	0,061	0,611	0,542	1,581
GB	0,103	0,054	1,900	0,059	1,611

Düzenlenmiş $R^2=0,479$, $F=80,043$, $p<0.001$
KGB: Kendini Gerçekleştirme Beklentisi, GB: Gelişim Beklentisi

Çalışmada yer alan değişkenlerin cinsiyetlere göre farklılıklarını öğrenmek üzere bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, tüm değişkenler açısından, kadın ve erkek arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ilişkisi bulunmamaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Cinsiyet Açısından Bağımsız Örneklem t-test

	Kadın (N=128)	Erkek (N=131)	t	p
	Ort ± St. Sapma	Ort ± St. Sapma		
Güven	3,38±0,59	3,34±0,61	,486	.627
Kendini Gerçekleştirme Beklentisi	4,2±0,7	4,21±0,75	-.107	.915
Gelişim Beklentisi	4,02±0,77	3,9±0,88	1,192	.234
Mesleki Eğitimden Memnuniyet	3,57±0,81	3,45±0,77	1,278	.203
Kişisel Gelişimden Memnuniyet	3,44±0,92	3,24±0,94	1,777	.077
Üniversiteden Memnuniyet	3,25±1,1	3,04±1,12	1,509	.132

Çalışmanın mevcuttaki bir diğer önemli araştırma sorusu, öğrenciler üniversiteye girdikleri yıl ile son yılları açısından, beklentilerinde anlamlı bir farklılık olduğudur. Bu hipotezi test etmek üzere, yalnızca birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin seçildiği bir ikili bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri seti üzerinden, bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. İlgili testin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir. İlgili tabloda görüleceği üzere, öğrencilerin kendini gerçekleştirme beklentileri, dördüncü Sınıf öğrencilerinden birinci sınıf öğrencilerine göre istatistiki olarak anlamlı bir şekilde daha düşüktür ($t=3,388$; $p<0.01$). Ayrıca, gelişim beklentisi açısından da dördüncü sınıf öğrencilerinin puanı, birinci sınıf öğrencilere göre anlamlı bir şekilde daha düşüktür ($t=2,385$; $p<0.05$).

Tablo 6. Sınıf Açısından Bağımsız Örneklem t-test

	1. Sınıf (N=86)	4. Sınıf (N=55)	t	p
	Ort + St. Sapma	Ort + St. Sapma		
Kendini Gerçekleştirme Beklentisi	4,37±0,71	3,94±0,78	3,388	.001
Gelişim Beklentisi	4,1±0,81	3,74±0,97	2,385	.018

Bağımsız örneklem t-test'in sonuçlarının sağlıklı olması amacıyla, tüm ön şartlar gözetilmiştir. Bu doğrultuda, varyansların homojenliğinin sağlanması amacıyla Levene Testi kullanılmıştır. İlgili test sonucunda, tüm değerler için ilgili koşul sağlanmıştır ($p>0.05$). Ayrıca, değişkenlerin normallik varsayımı için esas alınan çarpıklık ve basıklık değerleri sonucunda (Kline, 2023), bu varsayım sağlanmıştır. Sonuç olarak, gruplar arasındaki farklılıkların ölçümü için tüm ön koşullar sağlanmıştır.

5. Sonuç ve Öneriler

Üniversiteler arasındaki rekabet arttıkça, üniversiteler öğrencilerinin memnuniyetini ve bağlılığını artırma ihtiyacı ile karşılaşmaktadır. Bu durumla birlikte üniversiteler bir işletme haline gelmekte ve öğrenciler de tüketici olarak ifade edilmektedir (Bunce, Baird, & Jones, 2017). Bu nedenle, üniversiteler başarılı öğrencileri elde tutmak istemektedir. Bunun bir sonucu olarak, öğrencilerin kuruma karşı güvenlerini tesis etmek, memnuniyet düzeylerini artırmak ve beklentilerini karşılamak mecburiyeti doğmaktadır. Bu çalışmada, bu kavramlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. İlk olarak, çalışmada kullanılan beklenti ölçeği, orijinal ölçekten farklı olarak iki ayrı faktöre ayrılmıştır. Bu faktörler "Kendini gerçekleştirme beklentisi" ve "Gelişim beklentisi" olarak adlandırılmıştır. Kendini gerçekleştirme beklentisinde yer alan sorular, öğrencilerin üniversite hayatına başlarken gelecekte başarılı olacağına dair inancını yansıtmaktadır. Gelişim beklentisi ise, üniversitenin sağladığı imkan ve eğitim ile

öğrencinin öğrenme ve gelişme potansiyelinin ortaya çıkacağı inancını ifade etmektedir. Bir başka önemli sonuç ise güven, memnuniyet ve beklenti arasındaki kuvvetli birlikte değişim ilişkine sahip olduğudur. Bu sonuç, ilgili yazında yer alan pek çok çalışma ile benzer bir sonuç taşımaktadır. Üniversite öğrencilerinin okullarına karşı duydukları güven ile öğrenci memnuniyeti birbiri ile ilişkidir (Alves & Raposo, 2010). Nitekim, öğrencilerin beklentileri karşılandığında memnuniyet düzeylerinin de arttığı görülmektedir (Kuh, 2005). Çalışmada yer alan regresyon sonucuna göre öğrencilerin üniversitelerden duydukları memnuniyet düzeylerinin belirlenmesinde, üniversiteye duyulan güvenin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu sonuç literatür ile örtüşmektedir (Baldwin & James, 2021). Yapılan analizler, öğrencilerin beklentilerinin, memnuniyet düzeylerini belirlemede yordayıcı bir faktör olmadığı sonucuna işaret etmektedir. Ancak bu sonuç, literatürde yapılan pek çok çalışma ile bazı noktalarda çelişmektedir. Zira bu çalışmalarda, beklentileri karşılanan öğrencilerin güven ve memnuniyet düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir (Tinto, 2017). Bu durum öğrencilerin beklentilerinin gerçekçi olmaması ya da ilgili örneklemin sosyo-demografik özelliklerinden kaynaklanmış olabilir.

Ayrıca çalışmadaki farklılık analizleri sonuçlarına göre, cinsiyetler açısından, öğrencilerin güven, beklenti ve memnuniyet düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur. Son olarak, öğrencilerin beklenti düzeylerinin, üniversitenin ilk yılı ile üniversitedeki son yıl açısından anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Davras ve Alili (2019) yaptıkları çalışmada, öğrencilerin hangi sınıfta olduğu ile beklentileri arasında anlamlı bir farklılık ilişkisi bulamamıştır. Bunu destekler nitelikte, Tuncer (2011) gelecek beklentisi ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın bulgusu ilgili yazından farklı bir sonuç ortaya koymuştur. Bu durum, öğrencilerin aldıkları eğitimlerle birlikte daha gerçekçi beklentilere sahip olmasıyla açıklanabileceği gibi, toplumsal yapıdaki değişimler ile de açıklanabilir. Armağan (2004) gençlerin beklentileri toplumsal sistem ile ilişkilidir. Gençlerin toplumsal yapıya dair inanç ve güvenlerinin, gelecek kaygısını şekillendirdiğini söylemektedir. Bu güveni tesis etmek için, demokratik bir eğitim sistemi, gelecekte iyi bir işte çalışma imkanı ve güvence altına alınmış bir geleceğe ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, son sınıf öğrencilerde artan işsizlik endişesinin beklentilerini olumsuz etkilediği düşünülebilir. Ancak, bu sonuçların desteklenmesi için, beklenti, endişe, gelecek kaygısı üzerine yapılacak daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu anlatılanlar bağlamında, üniversitelerin öğrenci memnuniyetini artırmak için öğrenciler nezdinde güven teşkil etmesinin önemli bir araç olduğu sonucuna varılabilir. Bu anlamda, çalışmanın üniversiteler arası rekabetin arttığı, memnuniyet düzeyi yüksek öğrencilere sahip olmanın önemli bir avantaj sağladığı günümüz dünyasında, güven tesis etmenin önemini ortaya çıkardığı söylenebilir. Günümüzde pek çok vakıf ve devlet üniversitesi düzenli olarak öğrenci memnuniyetini ölçümlemek istemektedir. Çalışmanın bulguları, güven tesis etmenin memnuniyeti istatistiki olarak arttığını göstermektedir. Buna dayanarak, üniversitelerin düzenli olarak gerçekleştirdikleri memnuniyet ölçümlerine güven değişkenini de dahil ederek, güvenden kaynaklı memnuniyetsizlikleri anlamaları ve bunun çözümü için sosyal bağı ve aidiyet duygusunu güçlendirici faaliyetler gerçekleştirmeleri çalışmanın önemli bir önerisidir. Ayrıca, öğrencilerin üniversiteye başladıkları yıl ile son yılları arasında, beklenti düzeylerinin anlamlı bir şekilde düşmesi, eğitim politikaları açısından önemli bir öngörü sunmaktadır. Üniversiteden mezuniyet aşamasına gelmiş öğrencilere yönelik destek programlarının artırılması, staj imkanlarının genişletilmesi ve sektör ile üniversite arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi çalışmanın üzerinde durduğu bir öneridir. Bu çalışmada, sınırlı bir örneklem sayısına ulaşılmıştır. Diğer çalışmalarda, örneklem sayısının artırılması önerilmektedir. Ayrıca, kesitsel olarak belirli bir dönemi kapsamaması sebebiyle çalışmanın sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmaların birkaç akademik yılı ve dönemi kapsayacak şekilde boylamsal olarak gerçekleştirilmesi, değişkenler arasındaki ilişkilerin doğasının daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, çalışmanın boylamsal olarak gerçekleştirilmesi çalışmanın bir diğer önemli önerisidir.

KAYNAKÇA

- Alves, H., & Raposo, M. (2010). The influence of university image on student behaviour. *International Journal of Educational Management*, 24(1), 73-85.
- Annamdevula, S., & Bellamkonda, R. S. (2016). Effect of student perceived service quality on student satisfaction, loyalty and motivation in Indian universities: Development of HiEduQual. *Journal of Modelling in Management*, 11(2), 488-517.
- Appleton-Knapp, S. L., & Krentler, K. A. (2006). Measuring student expectations and their effects on satisfaction: The importance of managing student expectations. *Journal of Marketing Education*, 28, 254-264.
- Armağan, İ., & Gençlik, G. G. (2004). *21. Yüzyıl Eşiğinde Türkiye Gençliği* (Birinci Basım). Ankara: Kırkır.
- Astin, A. W. (1993). *What matters in college? Four critical years revisited*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Baldwin, G., & James, R. (2021). The market for learning: leading transparent higher education. *Higher Education Research & Development*, 40(2), 234-246.
- Bean, J. P., & Eaton, S. B. (2000). A psychological model of college student retention. In J. M.
- Biswas, K., Bose, S., Chang, M., & Shams, S. (2023). Determinants and consequences of student satisfaction in Australian Universities: Evidence from QILT Surveys. *Accounting & Finance*, 63(2), 1821-1850.
- Bunce, L., Baird, A., & Jones, S. E. (2017). The student-as-consumer approach in higher education and its effects on academic performance. *Studies in Higher Education*, 42(11), 1958-1978.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: the role of brand loyalty. *Journal of marketing*, 65(2), 81-93.
- Cook, J., & Wall, T. (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfillment. *Journal of Occupational Psychology*, 53(1), 39-52.
- da Rosa Borges, G., Carvalho de Souza Domingues, M. J., & da Silva Cordeiro, R. D. C. (2016). Student's trust in the university: Analyzing differences between public and private higher education institutions in Brazil. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 13, 119-135.
- Davras, G. M., ve Alili, M. (2019). Turizm Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 40-52.
- DeShields, O. W., Kara, A., & Kaynak, E. (2005). Determinants of business student satisfaction and retention in higher education: Applying Herzberg's two-factor theory. *International Journal of Educational Management*, 19(2), 128-139.

- Dweck, C. S., & Leggett, E. L. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review*, 95(2), 256-273.
- Elliott, K. M., & Shin, D. (2002). Student satisfaction: An alternative approach to assessing this important concept. *Journal of Higher Education policy and management*, 24(2), 197-209.
- Elsharnouby, T. H. (2015). Student co-creation behavior in higher education: The role of satisfaction with the university experience. *Journal of marketing for higher education*, 25(2), 238-262.
- Farahmandian, S., Minavand, H., & Afshardost, M. (2013). Perceived service quality and student satisfaction in higher education. *Journal of Business and Management*, 12(4), 65-74.
- Garcl a-Aracil, A. (2009). European graduates' level of satisfaction with higher education. *Journal of Higher Education*, 57(1), 1-21.
- Ghosh, A. K., Whipple, T. W., & Bryan, G. A. (2001). Student trust and its antecedents in higher education. *The Journal of Higher Education*, 72(3), 322-340.
- Gibson, A. (2010). Measuring business student satisfaction: A review and summary of the major predictors. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 32, 251-259.
- Huang, Y. H. (2001). OPRA: A cross-cultural, multiple-item scale for measuring organization-public relationships. *Journal of Public Relations Research*, 13(1), 61-90.
- Ilyas, M., & Arif, S. (2013). Quality of work-life model for teachers of private universities in. *Quality Assurance in Education*, 21(3), 282-298.
- Kim, H. K., & Yang, S. U. (2009). Cognitive processing of crisis communication: Effects of CSR and crisis response strategies on stakeholder perceptions of a racial crisis dynamics. *Public Relations Journal*, 3(1), 1-39.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Kuh, G. D., & Hu, S. (2001). The effects of student-faculty interaction in the 1990s. *Review of Higher Education*, 24(3), 309-332.
- Kuh, G. D. (2005). *Student success in college: Creating conditions that matter*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Kwan, P. (2016). The effect of trust on the relationship between instructional leadership and student outcomes in Hong Kong secondary schools. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 25, 111-121.
- Lee, B. K. (2005). Hong Kong consumers' evaluation in an airline crash: A path model analysis. *Journal of Public Relations Research*, 17(4), 363-391.
- Mazhar, A., & Masood, A. (2018). Determinants of students' loyalty to university: a service-based approach. *Munich Personal RePEc Archive*.

- Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of marketing*, 58(3), 20-38.
- Muhammed, E. M., Rizwan, Q. D., & Ali, U. (2010). The impact of service quality on student's satisfaction in higher education institute of Punjab. *Journal of Management Research*, 2(2), 1 - 11.
- O'Brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality & quantity*, 41(5), 673-690.
- Oliver, R. L. (1981). Measurement and evaluation of satisfaction processes in retail settings. *Journal of retailing*, 57(3), 25-48.
- Oliver, R. L. (1989). Processing of the satisfaction response in consumption: a suggested framework and research propositions. *The Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 2, 1-16.
- Olson, J. C., & Dover, P. (1976). Effects of expectation creation and disconfirmation on belief elements of cognitive structure. *Advances in Consumer Research*, 3(1), 168-175.
- Özdoğan, F. B., & Tüzün, İ. K. (2007). Öğrencilerin üniversitelerine duydukları güven üzerine bir araştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 639-650.
- Pascarella, E. T., & Terenzini, P. T. (2005). *How college affects students: A third decade of research* (Vol. 2). San Francisco: Jossey-Bass.
- Piriyakul, M., Piriyakul, R., Chuachareon, O., Boonyoung, M., Piriyakul, P., & Piriyakul, I. (2015). Effects of trust, satisfaction and factors corresponding to TAM on intention to reuse internet business transaction. *International Review of Management and Business Research*, 4(3), 344-358.
- Rahman, S. M., Mia, M. S., Ahmet, F., Thongrak, S., & Kiatpathomchai, S. (2020). Assessing students' satisfaction in public universities in Bangladesh: An empirical study. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(8), 323-332.
- Reina, D. S., & Reina, M. L. (2006). *Trust & betrayal in the workplace: Building effective relationships in your organization*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
- Roese, N. J., & Sherman, J. W. (2007). Expectancy. In A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Social psychology: A handbook of basic principles* (pp. 91-115). New York: The Guilford Press.
- Sadeghi, K. (2021). Service quality, satisfaction and loyalty in private and public sectors of higher education: A structural modeling approach. *Quality Assurance in Education*, 29(1), 42-63.
- Schaufeli, W. B., & Salanova, M. (2007). Efficacy or inefficacy, that's the question: Burnout and work engagement, and their relationships with efficacy beliefs. *Anxiety, Stress, & Coping*, 20(2), 177-196.
- Tinto, V. (1993). *Leaving college: Rethinking the causes and cures of student attrition*. Chicago: University of Chicago Press.

- Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological review*, 92(4), 548.
- Weiner, B. (1992). *Human motivation: Metaphors, theories, and research*. Sage Publications, Inc.
- Yi, Y. (1990). A critical review of consumer satisfaction. In V. Zeithaml (Ed.), *Review of marketing* (pp. 68-123). Chicago: American Marketing Association.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK). (2022). 2021 Yılı Yükseköğretim İstatistikleri. <https://www.yok.gov.tr/Documents/istatistikler/2021/2021-Yuksekogretim-Istatistikleri.pdf>
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

EXTENDED ABSTRACT*GENİŞLETİLMİŞ ÖZET*

**A STUDY ON THE DETERMINATION OF TRUST, SATISFACTION AND
EXPECTATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS**

Introduction and Research Purpose: This research sought to measure university students' levels of trust, satisfaction, and expectations in their educational institution and to elucidate the relationships among these variables. Previous literature has shown that trust and satisfaction levels affect the relationship maintained with an institution or organization, and a significant link exists between expectations and trust and satisfaction. Thus, the study's central motivation was to measure these perceptions among university students and uncover the links between them, thereby revealing students' attitudes and expectations towards their institutions.

Literature Review: The literature demonstrates the impact of trust and satisfaction on people's relationship with an institution or organization. Furthermore, a significant relationship is also found between expectations and both trust and satisfaction. This study aims to contribute to the existing body of knowledge by exploring these relationships within the context of a university setting, offering fresh insights into students' trust, expectations, and satisfaction in their educational institution.

Methodology and Findings: The study involved a sample of undergraduate students from universities in Turkey during the 2021-2022 academic year, with 259 students reached through surveys. The research applied descriptive statistical analyses, factor analysis, validity and reliability analyses, and correlation analysis. Additionally, multiple linear regression analysis was used to determine predictors of the satisfaction variable, and independent sample t-tests were employed to understand the degree of variation in the variables concerning sociodemographic factors. Results indicated that students' trust in their universities significantly predicted satisfaction levels, while expectation levels did not show a predictive effect. Furthermore, while there was no significant difference between genders in terms of development expectation and satisfaction with personal development, a significant difference was found in the expectation variable in terms of the student's grade. In this direction, it is seen that the expectation levels of first-year students are higher than fourth-year students.

Conclusions and Recommendation: The study's findings suggest that while students' trust in their universities predicts their satisfaction levels, their expectation levels do not. Also, there is a significant relationship between the student's grade level and the level of expectations. This research offers several implications for academics and practitioners, suggesting that efforts should focus on building and maintaining trust to enhance student satisfaction and considering the specific needs and expectations of different grades when designing and implementing university programs and services. However, further research is needed to better understand the nature of the relationship between expectations and satisfaction

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Arş. Gör. Dr. Mustafa Bekmezci			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GÜVEN, MEMNUNİYET VE BEKLENTİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA			
Tarih <i>Date</i>	04.07.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	<i>Adı-Soyadı Name - Surname</i>	<i>Katkı Oranı Author Contributions</i>	<i>Çıkar Çatışması Conflicts of Interest</i>	<i>Destek ve Teşekkür (Varsa) Support and Acknowledgment</i>
1	Mustafa Bekmezci	%34	Bulunmamaktadır.	
2	H. Nazan Çağlar	%33	Bulunmamaktadır.	
3	Şerif Yüksel	%33	Bulunmamaktadır.	

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 0.52122/nisantasisbd.1445347

UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI: BİR
DURUM ÇALIŞMASI

Dr. Tülay DARGUT GÜLER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim
Teknolojileri Eğitimi Bölümü

e-posta: tdargut@comu.edu.tr

ORCID 0000-0003-1567-6647

Dr. Öğr. Üyesi Fulya TORUN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim
Teknolojileri Eğitimi Bölümü

e-posta: fulya.torun@adu.edu.tr

ORCID 0000-0001-6942-888X

ÖZ

Pandemi döneminde öğretmenlik uygulaması dersini alan öğretmen adaylarının uzaktan eğitim ile bu süreci deneyimlemesi onların hem sürece ilişkin hem öğretmen ve öğrencilere ilişkin gereksinimleri görmeleri bir avantaj olarak görülebilir. Bu nedenle öğretmen adaylarının bu sürece ilişkin deneyimlerini incelemenin önemli olduğu düşüncesiyle bu çalışmada, öğretmen adaylarının uzaktan eğitim ile yürütülen öğretmenlik uygulaması deneyimlerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma durum çalışması deseninde olup, son sınıfta öğrenim gören 16 öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırma verileri, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile çevrimiçi olarak toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile kodlanmış ve kodlardan hareketle tema ve alt temalar belirlenmiştir. Toplam 119 koda ulaşılmış, tekrarlı kodlar çıkarıldığında toplamda 53 farklı kod olduğu görülmüştür. Kodlar analiz edildiğinde ise dört ana tema ve 13 alt tema belirlenmiştir. Temalar yoğunluk durumlarına göre sırayla 'öğretim süreci' (%39), 'öğretmen adayı' (%25), 'K-12 öğrencileri' (%20) ve 'uzaktan eğitim sürecidir' (%16). Bu temalar altında kodlar ilişkilendirilerek yorumlanmış ve öneriler sunulmuştur. Bu araştırma için Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 26/07/2021 tarih ve II sayılı karar numarası ile Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, öğretmenlik uygulaması, öğretmen adayları, uzaktan staj uygulaması

Jel Kodları: L26, O18, R11, B21.

TEACHING PRACTICE IN THE PROCESS OF DISTANCE EDUCATION: A CASE STUDY

ABSTRACT

The fact that pre-service teachers who take the teaching practice course during the pandemic period experience this process through distance education can be seen as an advantage for them to see the requirements for both the process and the teacher and students. Considering that it is important to examine the experiences of pre-service teachers regarding this process, this study aimed to examine the opinions of pre-service teachers about their teaching practice experiences carried out with distance education. The research is a case study design and consists of pre-service teachers studying in their final year. The research data were collected online using a semi-structured interview form developed by the researchers. The data obtained were coded by content analysis and themes and sub-themes were determined based on the codes. A total of 119 codes were reached, and when repeated codes were removed, it was seen that there were 53 different codes in total. When the codes were analyzed, 13 sub-themes and four main themes were identified. The themes are 'teaching process' (39%), 'teacher candidate' (25%), 'K-12 students' (20%) and 'distance education process' (16%) in order of their intensity. Under these themes, codes were associated and interpreted and suggestions were presented.

Keywords: Distance education, teaching practice, prospective teachers, distance internship practice

Jel Codes: L26, O18, R11, B21.

Geliş Tarihi/Received: 29.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20.05.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Dargut Güler, T. ve Torun, F. (2024). "Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmenlik Uygulaması: Bir Durum Çalışması". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 332-346.

GİRİŞ

Eğitim, bireylerin ve toplumların verimli ve üretken bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayan en önemli alanlardan biridir. Bu nedenle hiçbir koşulda aksatılmaması için her durumda mutlaka ilk düşünülmesi ve ele alınması gereken alan olarak da ifade edilebilir. Bu doğrultuda hem teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı olarak hem de bireylerin gereksinimlerine bağlı olarak daha etkili ve verimli bir öğrenme süreci sağlamayı hedefleyen yeni eğitim modelleri geliştirilmektedir. Bireylere zaman ve mekandan bağımsız olan, eğitim-öğretimin bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla yürütüldüğü ve böylece daha esnek bir öğrenme deneyimi sunan uzaktan eğitim de teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı olarak gelişerek yaygınlaşan eğitim modellerinden biridir (İşman, 2011; Moore ve Kearsley, 2011). Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak uzaktan eğitim süreçleri de yenilenmekte ve yaşanan sınırlılıkların üstesinden gelecek çalışmalar yapılmaktadır. Günümüz teknolojileri ile uzaktan eğitim geniş kitlelere hitap eden, öğrenen özelliklerine göre uyarlanabilen, sanal ortamlar aracılığı ile yazılı, sesli ve görüntülü iletişim süreçlerinin desteklendiği ve derslerin zamandan ve mekandan bağımsız bir şekilde işlenebildiği bir eğitim modeli olarak ifade edilebilir (Clark, 2020; Sayan, 2020). Bu özellikleri ile uzaktan eğitimin yaşam boyu öğrenmeyi destekleyen ve özellikle çeşitli nedenlerden dolayı geleneksel eğitim süreçlerine katılmayan bireylerin eğitim almasını sağlayan iyi bir alternatif olması bakımından birçok üstünlüğü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte uzaktan eğitim süreçlerinde yaşanan çeşitli sınırlılıklar da bulunmaktadır. Çeşitli teknik aksaklıklar, öğretmen ve öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik hazırbulunmuşluk eksiklikleri, yanlış öğretim tasarımı müdahaleleri, maliyet sorunları, personel yetersizliği ya da uygulamalı süreçlerin verimli yürütülememesi gibi sınırlılıklar gözlemlenmektedir (İşman, 2011; Kaya, 2002). Bunlar göz önünde bulundurulduğunda özellikle kuramsal bilginin beceriye dönüştürülmesi için uygulamalı süreçleri gerektiren eğitim süreçlerinde uzaktan eğitim olanaklarının yetersiz olduğu düşünülebilmektedir. Bununla birlikte teknik eğitim, sağlık, turizm ya da eğitim gibi birçok alanda öğrenme süreçleri öğrencilerin öğrendiklerini uygulayabilecekleri ve gerçek çalışma alanlarında deneyim yaşayabilecekleri, staj, uygulama, alan deneyimi gibi farklı şekillerde isimlendirilen süreçler ile desteklenmeyi gerektirir (Doğan ve Duyan, 2015).

Öğrencilerin mesleki anlamda edindikleri bilgi, beceri, tutum ve davranışları geliştirmek, mezun olduktan sonra çalışacakları sektörü tanımak ve uzmanlar rehberliğinde deneyimleyerek mesleki gelişimlerini sağlamak adına gerçekleştirdikleri mesleki çalışmalar staj olarak tanımlanmaktadır (YÖK, 2021). Staj ile birlikte öğrenciler mesleki anlamda tecrübe kazanıp özgüvenlerini artırabilmekte, teorik bilgi ile uygulama arasında ilişki kurma olanağına sahip olabilmektedir (YÖK, 2021). Teorik ve uygulamalı derslerden farklı olarak yürütülen staj süreçleri ile öğrenciler, gerçek çalışma ortamlarını ve o ortamlardaki deneyimli kişileri gözlemleyerek çalışma hayatına atılmadan önce mesleki gelişimlerine önemli katkılar sağlayabilirler. Öğretmenlik mesleği de her ne kadar okul ortamında yoğun bir kuramsal bilgi edinme süreci ile başlasa da özünde deneyim ve uygulamalar ile mesleğe ilişkin davranışların kazanılmasını gerektirir (Tosun, 2019). Bu doğrultuda eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının da mesleki anlamda kendilerini geliştirebilmeleri için gerçekleştirmeleri gereken staj dönemi öğretmenlik uygulaması dersleri ile yürütülmektedir. Öğretmenlik uygulaması dersleri, öğretmen adaylarının gerçek okul ve sınıf ortamlarında hem gözlem yapabilmelerine hem de çeşitli öğretim etkinlikleri düzenleyebilmelerine olanak tanıyan staj uygulamaları olarak ifade edilebilir (Ersin, Atay & Mede, 2020; Ramazan & Yılmaz, 2017). Bu ders ile birlikte öğretmen adayları lisans eğitiminde edindikleri kuramsal bilgileri uygulamaya dökme olanağına sahip olabilirler, katıldıkları okullardaki uzman personellerin rehberliği ile gerekli durumlarda eksiklerine ya da yanlışlarına müdahale edilerek daha güvenilir bir şekilde mesleki deneyim kazanmaya başlayabilirler (Görgeç, Çokçalışkan & Korkut, 2012; Gültekin, 2006; Sezen Yüksel, 2017). Bu bağlamda öğretmenlik uygulaması derslerinin, öğretmen adaylarının mezun olduktan sonra mesleğe başlamada daha özgüvenli olmaları açısından önemli bir adım olduğu söylenebilir.

Covid-19 pandemisi ile birlikte tüm sektörlerde olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da önemli aksamlar yaşandığı söylenebilir. Bu aksamlar, uzaktan eğitim ile giderilmeye çalışılsa da

öğretmenlerin çoğunluğunun uzaktan eğitim anlayışına oldukça yabancı olması ve bu konuda deneyimsiz olması nedeniyle çok fazla aşamadı ve yeni sorunları da gündeme getirdi. 1980'lerden bu yana devam eden ve teknolojinin de gelişmesiyle önemli bir gelişme gösteren ve büyük avantajlar sunan uzaktan eğitimin, özellikle acil durumlarda zaman ve mekan sınırlılıklarını ortadan kaldırarak ne kadar kurtarıcı olabileceği yaşanan pandemi ile birlikte görülmüş oldu. Bununla birlikte uzaktan eğitimin geleneksel eğitim süreçlerinden farklı olması gerektiği, bu süreçlere katılan öğretmen ve öğrencilerin farklı rollere sahip olması gerektiği ve eğitimin başarısının bu rollere uyulmasına bağlı olduğu da daha iyi anlaşılmış oldu. Tabiki öğretmen ve öğrenci dışında da uzaktan eğitim sürecini etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Ancak uzaktan eğitim, eğitim süreçlerini aksatabilecek savaş, doğal afet ya da salgın gibi durumlarda bireylerin öğrenme süreçlerinin devam etmesini sağlayacak önemli bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla buna ilişkin öğretmenlerin hazırlıklı olması, kendi rol ve sorumluluklarını bilerek sürece dahil olması eğitim sürecinin yürütülmesini büyük ölçüde olumlu etkileyecektir. Bu doğrultuda pandemi döneminde öğretmenlik uygulaması dersini alan öğretmen adaylarının uzaktan eğitim ile tanışarak deneyimlemesi onların hem sürece ilişkin hem öğretmen ve öğrencilere ilişkin gereksinimleri görmeleri ve kendilerini hazırlamaları açısından bir avantaj olarak da görülebilir. Bu çalışma kapsamında da Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümünde son sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının uzaktan eğitimde öğretmenlik uygulaması deneyimlerine ilişkin görüşleri incelenerek benzer süreçlere yönelik önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

1. Yöntem

Bu araştırma için Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 26/07/2021 tarih ve II sayılı karar numarası ile Etik Kurul Onayı alınmıştır.

1.1. Araştırma deseni

Öğretmenlik uygulamasını uzaktan eğitim süreci ile yürüten öğretmen adaylarının, gerçekleştirdikleri bu deneyime ilişkin görüşlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma durum çalışması olarak belirlenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması, kapsamlı bir veri toplama süreci ile elde edilen verileri derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013).

1.2. Araştırma katılımcıları

Araştırmanın katılımcılarını belirlerken uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme, araştırmacıların çalışma sürecinde zaman, maliyet ve çaba bakımından en elverişli olan örneklem grubunu çalışmaya dahil etmesi ile ilgilidir (Patton, 2014). Bu doğrultuda araştırmanın katılımcıları, araştırmacıların kendilerinin danışmanlık yaptıkları öğretmenlik uygulaması derslerine katılan öğretmen adayları arasından seçilmiştir.

Araştırmaya Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümü son sınıfta öğrenim görmekte olan 16 öğretmen adayı katılmıştır (Bkz. Tablo 1). Katılımcıların 4'ü kadın 12'si erkektir ve iki farklı üniversitede öğrenim görmüşlerdir. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nde 4, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde 12 öğretmen adayı yer almıştır. Öğretmen adayları toplamda altı farklı ortaokulda stajlarını gerçekleştirmişlerdir. Öğretmenlik uygulaması deneyimi esnasında öğrenim görülen üniversitenin olduğu ilde yer alan öğretmen adayları ise 5 kişiden oluşmuştur. 11 öğretmen adayı farklı illerde bulunmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	4	25
	Erkek	12	75
Okudukları Üniversite	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	4	25
	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	12	75
Uygulama Okulları	Okul 1	2	12
	Okul 2	2	12
	Okul 3	3	19
	Okul 4	3	19
	Okul 5	3	19
	Okul 6	3	19
Buldukları İller	Üniversitenin Bulunduğu İlde Olanlar	5	31
	Diğer İllerde Olanlar	11	69
	Genel Toplam	16	100

1.3. Veri toplama araçları

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formu, katılımcıların demografik bilgilerinin toplandığı birinci bölüm ve araştırmanın amacı doğrultusunda alanyazına dayanarak oluşturulan beş açık uçlu sorudan oluşan ikinci bölüm olmak üzere iki kategori şeklinde hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formu kapsam geçerliliğini sağlayabilmek adına eğitim bilimleri alanında uzman olan iki akademisyenin görüşleri alınarak güncellenmiş ve son şekli verilmiştir. Düzenlenen görüşme formu katılımcılara çevrimiçi olarak gönderilmiş ve görüşlerini detaylı bir şekilde dijital ortamda yazılı olarak göndermeleri istenmiştir.

1.4. Verilerin analizi

Araştırmanın verileri içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, elde edilen verileri derinlemesine inceleyerek okuyuculara açıklayabilecek belirli kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı amaçlamaktadır. Böylece toplanan veriler önce kavramsallaştırılmak üzere belirli kodlar ile ifade edilir ve kodlar mantıklı bir biçimde düzenlenerek aralarındaki ilişkilere dayalı belirli tema ve kategoriler altında sunulur (Yıldırım & Şimşek, 2011).

2. Bulgular ve Yorumlar

Araştırma kapsamında elde edilen öğretmen adayı görüşleri incelendiğinde toplamda 119 koda ulaşılmıştır. Tekrarlı kodlar çıkarıldığında toplamda 53 farklı kod olduğu görülmüştür. Kodlar analiz edildiğinde ise 4 ana tema ve 13 alt tema belirlenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde bu ana temalar frekans yoğunluklarına göre sırayla 'öğretim süreci' (%39), 'öğretmen adayı' (%25), 'K-12 öğrencileri' (%20) ve 'uzaktan eğitim süreci' (%16) oldukları görülmektedir.

Tablo 2. Öğretmen Adayı Görüşlerine Göre Oluşan Tema ve Alt Temalar

Tema	Alt Temalar	Frekans	Yüzde
Öğretim süreci	Süreç kısıtı	46	39
	Süreç avantajı		
	Geri bildirim verememe		
	Geri bildirim fırsatı		
Öğretmen adayı	Öğretmen adayına fayda	30	25
	Öğretmen adayı kısıtı		
	Öğretmen adayına destek		
K-12 öğrencileri	Öğrenen yararı	24	20
	Öğrenen kısıtı		
	Olumsuz duygu		
Uzaktan eğitim süreci	Süreç planlaması	19	16
	Süreç eğitimi		
	Adaptasyon		
	Genel Toplam	119	100

2.1. Öğretim Süreci Teması

'Öğretim süreci' temasının alt temaları Tablo 3'te yer aldığı gibidir. Yoğunluk durumlarına göre bakıldığında sırayla 'süreç kısıtı' (%54), 'süreç avantajı' (%28), 'geri bildirim verememe' (%11) ve 'geri bildirim fırsatı' (%7) oldukları görülmüştür. 'Süreç kısıtı' alt teması incelendiğinde sıklığın en çok 'katılım azlığı' ve 'sınıf yönetiminin zorluğu' kodlarında olduğu belirlenmiştir. Bunları 'verimlilik' ve 'kontROLSÜZ sesler' takip etmiştir. 'Katılımın azlığı' kodu ile ortaokul öğrencilerin sanal sınıflara katılımlarında sayısal olarak azlığa vurgu yapılmıştır. Derslere katılan öğrencilerin yönetiminin zor olduğu ise 'sınıf yönetiminin zorluğu' kodunda vurgulanmış olup; sanal sınıflarda öğrencilerin ses ile katılımlarının bu süreci karmaşık hale getirdiği 'kontROLSÜZ sesler' kodunda ifade edilmiş ve tüm bu öğretim sürecinin verimsiz olduğu ise 'verimsizlik' kodu altında belirtilmiştir.

Tablo 3. Öğretim Süreci Temasının Alt Temaları ve Kodları

Alt Temalar	Kodlar	Frekans	Yüzde
Süreç kısıtı	Katılım azlığı (f: 8), sınıf yönetiminin zorluğu (f: 8), verimsizlik (f: 4), kontROLSÜZ sesler (f: 3), konuların yetiştirilememesi (f: 1), öğrencileri görememe (f: 1)	25	54
Süreç avantajı	Etkileşim kurabilme (f: 4), süreç verimliliği (f: 4), katılım sağlayabilme (f: 3), öğrenci sayısının azlığı (f: 1), zaman kazandırma (f: 1)	13	28
Geri bildirim verememe	Öğrenmelerin kontrol edilememesi (f: 2), geri bildirim verememe (f: 1), takibi zorluğu (f: 1), birebir ilgilenememe (f: 1)	5	11
Geri bildirim fırsatı	Öğrenmeleri kontrol edebilme (f: 1), olumlu öğrenen görüşleri (f: 1), anında geri bildirim (f: 1)	3	7
	Toplam	46	100

'Süreç avantajı' alt teması incelendiğinde 'etkileşim kurabilme', 'süreç verimliliği' ve 'katılım sağlayabilme' kodlarının sık oldukları görülmüştür. Bu kodlar ile öğretmen adayları öğretim süreçlerinde öğrencilerle etkileşim kurabildiklerini, sürecin verimli geçtiğini ve katılım sağlanabildiğini belirtir olumlu görüşlerde bulunmuşlardır. 'Geri bildirim verememe' ve 'geri bildirim fırsatı' alt temaları incelendiğinde ise öğretim süreci esnasında geri bildirim vermede kimi sınıflarda sorun olduğu kimilerinde ise bu sürecin etkin gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. 'Öğretim süreci' teması altındaki alt temalardaki bazı öğretmen aday görüşleri:

"Çoğu öğrenci derse katılamıyordu. Sebebi ise internet eksikliği ve derse katılacak telefon, tabletin vb bulunmaması." (K04, Süreç kısıtı: katılım azlığı)

"Derslerin en büyük sorunu uzaktan eğitimde öğrencilere hükmetmenin ciddi bir zorluk oluşturmasıydı. Devamlı olarak öğrenciler izinsiz konuşmaya başlıyor ve yaş grubunun küçük olması öğrencileri sakinleştirip derse devam etme süresinin uzamasına neden oluyordu." (K11, Süreç kısıtı: sınıf yönetiminin zorluğu)

"Öğrenciler derslere istekli bir şekilde katıldılar ve karşılıklı etkileşim üst seviyedeydi." (K03, Süreç avantajı: etkileşim kurabilme)

"Dersin uzaktan işlenmesi sorun teşkil etmedi. Çevrimiçi eğitim platformları kullanılarak ders daha verimli bir şekilde işlenebildi." (K03, Süreç avantajı: süreç verimliliği)

"Uzaktan eğitimde anlattığınız konu anlaşılıp anlaşılmadığı bilmiyorsunuz. İçinizde bir endişe yaşıyorsunuz." (K01, Geri bildirim verememe: öğrenmelerin kontrol edilememesi)

“Dersin verimliliği için ödevlendirme ve öğrencilerin sorularına eksiksiz cevap vererek öğrencilerin sorun yaşadığı konuları çözme süreci öğrencilerin başarılı olabilmelerinde önemli rol oynuyor..” (K02, Geri bildirim verme: öğrenmeleri kontrol edebilme)

2.2. Öğretmen Adayı Teması

‘Öğretmen adayı’ temasının alt temaları Tablo 4’te yer aldığı gibidir. Yoğunluk durumlarına göre bakıldığında sırayla ‘öğretmen adayına fayda’ (%63), ‘öğretmen aday kısıtı’ (%20) ve ‘öğretmen adayına destek’ (%17) oldukları görülmüştür. ‘Öğretmen adayına fayda’ alt teması bu tema içerisinde oldukça yüksek bir orana sahiptir. İlgili alt temanın içerisinde sıklıkla vurgulanan kodlara bakıldığında sırayla ‘mesleki yeterlik’, ‘zorluklarla başa çıkabilme’, ‘mesleki tatmin’ ve ‘uzaktan eğitim tecrübesi oldukları görülmüştür. Öğretmen adayları bu alt tema bağlamında genel olarak mesleki doyuma ulaştıklarını, mesleki yeterliklerini geliştirebildiklerini, zorluklarla mücadele etme ve uzaktan eğitim tecrübesi fırsatı bulduklarını belirtmişlerdir. ‘Öğretmen aday kısıtı’ alt temasında ise önemli bir oranda yüz yüze deneyimi eksikliğine atıfta bulunmuşlardır. ‘Öğretmen adayına destek’ alt teması altında ‘uygulama öğretmeni desteği’ kodu ön plana çıkmıştır. Öğretmen adayları uygulama öğretmeni tarafından desteklerini ifade etmişler ve ‘destekleyici eğitimler’ kodu ile süreç esnasında destek eğitimleri almalarının iyi olabileceğini ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Öğretmen Adayı Temasının Alt Temaları ve Kodları

Alt Temalar	Kodlar	Frekans	Yüzde
Öğretmen adayına fayda	Mesleki yeterlik (f: 5), zorluklarla başa çıkabilme (f: 4), mesleki tatmin (f: 3), uzaktan eğitim tecrübesi (f: 3), mobilite rahatlığı (f: 2), farklı deneyimler kazanma (f: 1), mesleki özgüven gelişimi (f: 1)	19	63
Öğretmen aday kısıtı	Yüz yüze deneyim eksikliği (f: 6)	6	20
Öğretmen adayına destek	Uygulama öğretmeni desteği (f: 4), destekleyici eğitimler (f: 1)	5	17
	Toplam	30	100

‘Öğretmen adayı’ teması içinde yer alan alt temalardaki bazı öğretmen aday görüşleri:

“Bence bu süreci en rahat atlaman zümre grubu biz olduk çünkü uzaktan eğitim tamamen teknoloji ile iç içe olduğu için bu konuda bilgili olmak gerekiyor. Öğrenci bazen derste bir sorun yaşıyor, bağlanma veya paylaşma herhangi birini yaşayabiliyor. Bunu diğer zümre öğretmenlerinde teknoloji ile yakın değilse çözmesi zor olabiliyor keza diğer zümre hocaları kendi problem yaşadığı zamanda düzeltmede büyük sorunlar yaşadılar ama bizim bu konuda deneyimli ve bilgili olmamızın bizi çok rahatlığını düşünüyorum.” (K15, Öğretmen adayına fayda: mesleki yeterlik)

“Sınıf yönetimi açısından zorlandık ama bu zorluk bize ileride karşılaştığımız zorluklara deneyim oldu. Artık sınıf dikkatini daha hızlı bir şekilde toplamanın nasıl yapılacağını öğrendik.” (K01, Öğretmen adayına fayda: zorluklarla başa çıkabilme)

“Benimle sürekli iletişim halinde olmaları öğrencilere bir şey öğrettiğimi hissetmek gerçekten çok keyifliydi ve beni çok mutlu etti” (K15, Öğretmen adayına fayda: mesleki tatmin)

“İleride öğretmen olacağız ve uzaktan eğitimi bir nevi staj görerek prova etmiş olduk. Bu çok iyi bir deneyimdi.” (K07, Öğretmen adayına fayda: uzaktan eğitim tecrübesi)

“Yüz yüze eğitimi değil de uzaktan eğitim sürecini deneyimleyebildik. Bu yönde deneyimimiz eksik kaldı.” (K03, Öğretmen aday kısıtı: yüz yüze deneyim eksikliği)

“Öğretmenlik uygulamasındaki uygulama öğretmenimiz bize çok olumlu geri dönütler verdi. Her hafta ders planımız olsun ders anlattığımız zamanlarda olsun bize olumlu veya olumsuz yönlerimizi söyleyerek geçmiş deneyimlerini bize anlattı. Yanlış yaptığımız yerlerde özel olarak meet üzerinden toplantı açarak bizim yanlışlarımızı düzeltti.” (K01, Öğretmen adayına destek: uygulama öğretmeni desteği)

2.3. K-12 Öğrencileri Teması

‘K-12 öğrencileri’ temasının alt temaları Tablo 5’te yer aldığı gibidir. Alt temalar incelendiğinde ‘öğrenen yararı’ (%50) ve ‘öğrenen kısıtının’ (%42) önemli yoğunluklara sahip oldukları görülmüştür. Bir diğer alt tema ise ‘olumsuz duygudur’ (%8). ‘Öğrenen yararı’ alt teması incelendiğinde sıklığın en çok ‘dikkat artıran etkinlikler’ kodunda olduğu görülmüştür. Onu ‘öğrenen başarısı’ ve ‘öğrenen özverisi’ takip etmiştir. Bu alt tema ile öğrenenlerin uygun etkinlikler bulunması halinde dikkatlerinin artırılabilirdiğini belirtmişlerdir. Devamında ise öğrenci başarısının, özverisinin, mutluluğunun ve motivasyonunun sağlanabildiği gibi öğrenme sorumluluklarını da aldıkları ifade edilmiştir. ‘Öğrenen kısıtı’ alt boyutunda sıklıkla ‘fırsat eşitsizliği’ ve ‘dikkatin sağlanamaması’ kodlarına atıf yapıldığı görülmüştür. Özellikle fırsat eşitsizliği bağlamında cihaz eksikliği, ile internet sorunları belirtilmiştir. Mobil cihazla erişim sağlayan öğrencilerin de bilgisayar erişimi olmaması halinde dersin gerekliliklerini uygulamalı olarak gerçekleştirilmede güçlük yaşadıkları; bununla birlikte süreç içerisinde öğrencilerin dikkatinin ve etkileşiminin sağlanamadığı, öğrenmede güçlük çektikleri ifade edilmiştir. ‘Olumsuz duygu’ alt temasında da öğrencilerin duygu durumlarına atıfta bulunulmuştur.

Tablo 5. K-12 Öğrencileri Temasının Alt Temaları ve Kodları

Alt Temalar	Kodlar	Frekans	Yüzde
Öğrenen yararı	Dikkat artıran etkinlikler (f: 5), öğrenen başarısı (f: 2), öğrenen özverisi (f: 2), öğrenen mutluluğu (f: 1), bireysel öğrenme sorumluluğu (f: 1), öğrenen motivasyonu (f: 1)	12	50
Öğrenen kısıtı	Fırsat eşitsizliği (f: 5), dikkatin sağlanamaması (f: 2), etkileşim sağlanamaması (f: 1), öğrenmede zorluk (f: 1), merkezi sınavlara hazırlanamama (f: 1)	10	42
Olumsuz duygu	Endişe (f: 1), olumsuz psikolojik etkiler (f: 1)	2	8
	Toplam	24	100

‘K-12 öğrencileri’ teması içinde yer alan alt temalardaki bazı öğretmen aday görüşleri:

“Dersimiz daha çok uygulamalı oyunlarla olduğu için katılım sağlayan öğrencilerin dikkatleri derste kalabiliyor.” (K02, Öğrenen yararı: dikkati artıran etkinlikler)

“Ders işlediğim sınıfta bilişim teknolojileri dersine girebilen öğrenciler etkileşim sağlıyordu ve oldukça başarılıydı.” (K04, Öğrenen yararı: öğrenen başarısı)

“Uygulamalarla ders anlatırken çocuklar ile etkileşim çok keyifliydi. Derse öğrencilerin katılım sağlamaları ve öğrenme istekleri çok iyiydi.” (K16, Öğrenen yararı: öğrenen özverisi)

“Birçok konuda eksik kalsalar da en önemlileri kimi öğrencilerin online derse katılmaya uygun cihaz ve internete sahip olmamasıdır. Aynı zamanda bilgisayar kullanımı gerektiren bir dersi bilgisayarsız olarak işlemek zorunda kalan öğrencilerin olduğu biliniyor. Dersin takibini tablet, cep telefonu gibi cihazlardan yapsalar da bilgisayara sahip olmayan öğrenciler derse aktif olarak katılım gerçekleştiremedi. Sadece izlenerek yapılması pek mümkün olmayan etkinlikler bu öğrencilerde eksiklik olarak nitelendirilebilir.” (K11, Öğrenen kısıtı: fırsat eşitsizliği)

“Uzaktan eğitim ders odak süresini maksimumda tutmasına rağmen dikkat dağılmasına karşı müsait bir platform olması sebebiyle riskli görüyorum.” (K08, Öğrenen kısıtı: dikkatin sağlanamaması)

“Uzaktan eğitimde anlattığınız konu anlaşılmadığında öğrenci endişe yaşıyor” (K01, Olumsuz duygu: endişe)

2.4. Uzaktan Eğitim Süreci Teması

‘Uzaktan eğitim süreci’ temasının alt temaları Tablo 6’da yer aldığı gibidir. Alt temalar yoğunluklarına göre sırayla şu şekildedir: ‘süreç planlaması’ (%53), ‘süreç eğitimi’ (%37) ve ‘adaptasyon’ (%10). ‘Süreç planlaması’ ve ‘süreç eğitimi’ alt temaları incelendiğinde çoğunlukla öğretmen adaylarının uzaktan eğitim süreçlerine yönelik önerilerinin yer aldığı görülmüştür. ‘Süreç planlaması’ alt temasına bakıldığında ‘sistemik planlama’, ‘içeriklerin doğru yönetimi’, ‘katılımı güçlendirme’ ve ‘katılım zorunluluğu’ kodları dikkat çekmiştir. Bu kodlar uzaktan eğitim sürecinin yapılandırılması bağlamındaki görüşleri yansıtmaktadır. Yanı sıra öğrencilerin sanal sınıflara katılım oranının iyileştirilmesi önemli görülmüştür. ‘Süreç eğitimi’ alt temasında ‘süreç öncesi mesleki eğitim verilmesi’ ve ‘süreç esnasında mesleki eğitim verilmesi’ kodları ön plana çıkmıştır. Bu kodlar da özellikle süreci yürütecek olan kişilerin donanımlı olmasına yönelik öneriler olarak ele alındığı görülmüştür. Aynı zamanda benzer eğitimlerin ortaokul öğrencileri için de verilmesi gerektiği belirtilmiştir. ‘Adaptasyon’ alt temasında ise ‘uyum sağlayabilme’ kodu yer almakta olup; mevcut Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının mesleki yetkinleri gereği sürece uyum sağladıklarını belirtmek amacı ile ifade edilmiştir.

Tablo 6. Uzaktan Eğitim Süreci Temasının Alt Temaları ve Kodları

Alt Temalar	Kodlar	Frekans	Yüzde
Süreç planlaması	Sistemik planlama (f: 2), içeriklerin doğru yönetimi (f: 2), katılımı güçlendirme (f: 2), katılım zorunluluğu (f: 2), ön hazırlık yapma (f: 1), ders sürelerinin iyi planlanması (f: 1)	10	53
Süreç eğitimi	Süreç öncesi mesleki eğitim verilmesi (f: 3), süreç esnasında mesleki eğitim verilmesi (f: 2), bilişim teknolojileri kullanımına yönelik destek eğitimi (f: 1), öğrencilere uyum eğitimi (f: 1)	7	37
Adaptasyon	Uyum sağlayabilme (f: 2)	2	10
	Toplam	19	100

‘Uzaktan eğitim süreci’ teması içinde yer alan alt temalardaki bazı öğretmen aday görüşleri:

“Uzaktan eğitimi sunan uzmanlar tarafından planlı ve programlı, içeriklerin daha elverişli entegre edilebileceği bir sistem yapılmalıdır.” (K06, Süreç planlaması: sistemik planlama)

“Öğrencilerin dersten kopmamasını sağlamak çok zordu. Çok fazla ses oluyor. Çocukları susturmak zor oluyor. Bu yüzden içeriğe uygun etkinlik ve uygulamaların belirlenmesi oldukça önemlidir.” (K16, Süreç planlaması: içeriklerin doğru yönetimi)

“Bazı öğrenciler imkanları olmadığından ya da katılım zorunlu olmadığından derse giremedi. Olanakların iyileştirilmesi ve öğrencileri teşvik edecek adımların atılması gerekli.” (K05, Süreç planlaması: katılımı güçlendirme)

“Uzaktan eğitim derslerinde katılımı zorunlu tutmak ve öğrencilerin kamera açması zorunlu olmalı. Buna yönelik planlama yapılmalı.” (K12, Süreç planlaması: katılım zorunluluğu)

“Uzaktan eğitim artık vazgeçilebilir bir şey değil. Bu yüzden öğretmenlerin her an hazırlıklı olması gerekiyor. Bu nedenle mecbur kalmadan önce eğitimler verilmeli.” (K14, Süreç eğitimi: süreç öncesi mesleki eğitim verilmesi)

“Özellikle diğer zümre öğretmenlerine teknolojik anlamda eş zamanlı eğitim verilmeli. Öğretmenler daha bu işi tam olarak yürütemiyorken öğrencilere faydalı olmak çok zor oluyor.” (K15, Süreç eğitimi: süreç esnasında mesleki eğitim verilmesi)

“Alanımızdan dolayı uzaktan eğitime uyum sağlamamız çok da zor olmuyor.” (K07, Adaptasyon: uyum sağlayabilme)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma kapsamında Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümü son sınıfta öğrenim gören ve ortaokullarda verilmekte olan Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersi için öğretmenlik uygulaması gerçekleştiren öğretmen adaylarının bu sürecin uzaktan eğitimle gerçekleşmesi durumuna yönelik görüşleri incelenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen veriler bağlamında dört ana tema ve 13 alt tema ortaya çıkmıştır. Temalar yoğunluk durumlarına göre sırayla ‘öğretim süreci’ (%39), ‘öğretmen aday’ (%25), ‘K-12 öğrencileri’ (%20) ve ‘uzaktan eğitim sürecidir’ (%16).

‘Öğretim süreci’ teması incelendiğinde sürecin kısıtları ve avantajları ile geri bildirim verme ve verememe durumlarına atıfta bulunulan alt temaların olduğu belirlenmiştir. Bu durum da ders ve içerik aynı olmasına rağmen öğretim süreçlerinin farklı etkilerinin olabildiğini göstermiştir. Ancak bazı kodlardaki sıklık oranları dikkat çekmektedir. Örneğin ‘süreç kısıtı’ alt temasının ‘öğretim süreci’ temasının %54’ünü oluşturduğu görülmüştür. Bu alt temanın kodları incelendiğinde en çok öğrenci katılımının azlığı, sınıf yönetiminin zorluğu, sürecin verimsizliği ve ortamdaki kontrolsüz seslerin yönetiminin zorluğuna vurgu yapıldığı belirlenmiştir. Benzer sonuçlar alanyazındaki diğer çalışmalarda da ortaya çıkmıştır. Örneğin Aslan-Altan (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 12 öğretmen adayının katıldıkları çevrimiçi öğretmenlik uygulamasına ilişkin görüşleri toplanmış ve sonuç olarak öğretmen adaylarının karşılaştıkları en önemli zorluklardan birinin sınıf yönetimi olduğu ifade edilmiştir. Benzer şekilde Uysal Bayrak ve diğerleri (2023) tarafından gerçekleştirilen ve okul öncesi öğretmen adaylarının çevrim içi öğretmenlik uygulamasına ilişkin görüşlerinin alındığı çalışmada da sınıf yönetiminde zorluk dezavantaj olarak, sınıf yönetimini sağlayamama da öğretmen adaylarını kaygılandıran etmenler arasında belirtilmiştir. Sürecin zorluğu ve verimsizliğine ilişkin sonuçlar da Koray ve Pekbay (2022) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Mevcut çalışmada bu görüşlerin aksini belirten ancak yoğunluk oranı daha az olan görüşler de yer almaktadır. Buna göre öğretim süreçlerinde öğrencilerle etkileşim kurulabildiğini, sürecin verimli gerçekleştirilebildiğini ve öğrenci katılımının sağlanabildiğini yansıtan kodlar da yer almıştır. Koç (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada uzaktan öğretmenlik uygulamasına katılan hem öğrencilerin hem öğretmen adaylarının görüşleri alınmış ve bu çalışmanın sonuçları ile benzer olumlu sonuçlar gözlenmiştir. Özellikle bu sürece yönelik görüşleri alınan öğrenciler, uzaktan eğitimde kendilerini daha rahat hissederek derse katılım sağlayabildiklerini, soru sorabildiklerini ve etkileşim kurmakta kendilerini daha rahat hissettiklerini belirtmişlerdir. Mevcut çalışmada yoğunluk oranları oldukça az olmakla birlikte süreç içerisinde geri bildirim sağlanabildiğini ve sağlanamadığını belirten görüşlerin de olduğu belirlenmiştir. ‘Öğretim süreci’ teması altında belirtilen görüşleri genel olarak incelendiğinde sürecin doğru yönetimi halinde olumlu sonuçlara ulaşmanın mümkün olduğu görülmektedir. Belirtilen sınırlılıkların çoğunlukla öğrencilerin olanaklarının yetersiz olması ve öğretim sürecinin de iyi yapılandırılmamasından kaynaklandığı ortadadır. Bunun için hem öğrenci hem öğretmen boyutunda olanakların iyileştirilmesi önemlidir. Uzaktan eğitimdeki sınıf yönetimi hakimiyetinin yüz yüze eğitimden farklı olduğu göz önünde bulundurulduğunda buna yönelik eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Yanı sıra öğrenci etkileşimini sağlamak, dikkatini ve motivasyonunu korumak adına da sürece uygun etkinlik ve uygulamaların belirlenmesinde gerekli yeterliklere sahip olmaları gerekmektedir. Tüm bu süreçler de Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi uzmanlarınca düzenli verilmesi gereken eğitimlerle giderilebilecek sorunlar oldukları ortadadır.

‘Öğretmen aday’ teması incelendiğinde görüşlerin önemli bir çoğunluğunun olumlu olduğu belirlenmiştir. Özellikle ‘öğretmen adayına fayda’ alt temasının yoğunluğu oldukça yüksektir. Bu

alt tema altında yer alan görüşler incelendiğinde öğretmen adaylarının sürecin kendileri için faydalı olduğunu belirttikleri görülmüştür. Alt tema içerisinde yer alan kodlar incelendiğinde öğretmen adayları bu sürecin mesleki yeterliklerini, zorluklarla başa çıkabilme becerilerini ve mesleki özgüvenlerini geliştirdiğini; yanı sıra mesleki olarak tatmin olduklarını, uzaktan eğitim tecrübesi elde ettiklerini, farklı deneyimler kazandıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adayına sağladığı avantajlar bakımından benzer sonuçlar Kaya Durna ve Akın Kösterelioğlu (2023), Koray ve Pekbay (2022) ile Aslan-Altan (2021) tarafından yapılan çalışmalarda da ortaya konmuştur. Bu çalışmalarda da öğretmen adayları öğretmenlik uygulamasını uzaktan eğitim ile gerçekleştirerek uzaktan öğretim ile nasıl ders işleneceği ve teknolojiyi nasıl kullanacakları konusunda tecrübe edindiklerini, yeni deneyimler kazandıklarını olumlu görüş olarak belirtmişlerdir. 'Öğretmen adayı' teması altında olumsuz olarak ifade edilen tek alt tema 'öğretmen adayı kısıtıdır'. Öğretmen adaylarının kısıt olarak gördükleri durum, öğretmenlik uygulamasında yüz yüze deneyimi elde edememek olarak belirttikleri görülmüştür. Alanyazındaki diğer çalışmalarda da öğretmen adayları her ne kadar uzaktan eğitim sürecine ilişkin tecrübe edinmeyi iyi bir olanak olarak görseler de, bu süreç sonrasında yüz yüze deneyim yaşayamamayı bir eksiklik olarak görmüşler ve öğretmenlik mesleği anlamında kendilerini geliştiremediklerini hissetmişlerdir (Gündeğer & Gündoğdu, 2023; Güven & Uçar, 2021; Kaya Durna & Akın Kösterelioğlu, 2023). 'Öğretmen adayına destek' alt temasında ise uygulama öğretmenin onlara sağladığı destekten ve destekleyici ek eğitimlerin verilebileceği önerisinden bahsetmişlerdir. İlgili tema altındaki görüşlere bakıldığında öğretmen adaylarının yoğunlukla bu süreci alanları ile de ilişkilendirerek verimli buldukları söylenebilir. Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümü son sınıf öğrencileri olan öğretmen adaylarının, alanları gereği süreç içerisinde önemli sorunlar yaşamadıkları görülmektedir. Öyle ki 'öğretmen adayı' teması altında belirtmiş oldukları görüşlerin büyük çoğunluğunun olumlu olduğu görülmektedir. Ancak yüz yüze deneyim eksikliğini belirtmeleri ve göreve başladıklarında bu deneyim olmadan kendilerini eksik hissettikleri anlaşılmıştır. Bu bağlamda pandemi döneminde öğretmenlik uygulamasını uzaktan yapmak zorunda kalan ve göreve henüz başlayacak olan öğretmenlere gerekli uyum programlarının uygulanması önemli olacaktır.

'K-12 öğrencileri' teması incelendiğinde ortaokul öğrencilerine yönelik olarak mevcut durumun hem olumlu hem olumsuz yanlarının olduğu yarı yarıya bir oranla belirtilmiştir. 'Öğrenen yararı' alt temasının odağı incelendiğinde sürece ve içeriğe uygun etkinliklerin seçilmesi halinde öğrencilerin dikkatinin ve motivasyonunun sağlanabildiği, bunun yanı sıra öğrencinin başarı ve mutluluğunun da arttığı ifade edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin daha özverili olduğu ve kendi öğrenme sorumluluklarını da aldıkları belirtilmiştir. İlgili tema kapsamında giren olumsuz alt temalar incelendiğinde özellikle fırsat eşitsizliğine vurgu yapıldığı görülmüştür. Sanal sınıflara giriş için gerekli cihaz ve internet olanaklarının yanı sıra bilgisayar sahibi olmamanın da öğrenme süreci üzerine olumsuz etkileri olabildiği ifade edilmiştir. Bunun nedeni Bilişim Teknolojileri ve Yazılım ders içeriklerinde yer alan uygulamaların çoğunlukla bilgisayar ile gerçekleştirilebilir olması olabilir. Bununla birlikte aslında alanyazındaki diğer çalışmalara bakıldığında da genel olarak uzaktan eğitim süreçlerinde en fazla dezavantaj olarak görülen şey teknik donanım yetersizliği olmuştur (Aslan-Altan, 2021; Bayındır, 2021; Gürbüz & Özer, 2023; Güven & Uçar, 2021; Koray & Pekbay, 2022; Ünal & Durmuş, 2021; Uysal Bayrak vd., 2023; Aygüneş vd., 2022). Çalışmadaki diğer olumsuz kodlar ise dikkatin ve etkileşimin sağlanamaması, öğrenmede zorluk yaşanması ve endişe duygu hali olarak ifade edilmiştir. 'K-12 öğrencileri' teması genel olarak incelendiğinde uygun bir içerik ve süreç planlaması ile beraber öğrencilere eşit imkanlar sağlandığında olumlu kazanımlar elde edilebileceği yönünde olduğu görülmüştür. Bu bileşenlerin herhangi birindeki eksiklik ise öğrenciler açısından olumsuz etkilere sahip olmuştur. Dolayısıyla K-12 düzeyindeki öğrencilere yönelik geliştirilecek uzaktan eğitim uygulamalarının onların teknik donanım ve yazılım olanakları da dikkate alınarak planlanması ve özellikle her bir öğrencinin mutlaka ders sürecine aktif katılımının sağlanacağı öğretim tasarımlarının gerçekleştirilmesi önerilebilir. Böylece öğrencilerin daha motive bir şekilde sürece katılarak daha etkili öğrenmeleri sağlanabilir.

'Uzaktan eğitim süreci' teması incelendiğinde öğretmen adaylarının uzaktan eğitim süreç yapılandırmalarına yönelik verdikleri önerilerin yoğunlukta olduğu belirlenmiştir. En yüksek

orana sahip olan 'süreç planlaması' alt temasında öğretmen adayların uzaktan eğitim süreçlerinin nasıl planlanması gerektiğine dair önerileri yer almaktadır. Burada özellikle süreç işleyişinin planlı ve programlı olması gerektiği, içeriğin doğru yönetimi ve iyi ön hazırlığı, öğrenci katılımlarının güçlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılması ve ders sürelerinin iyi planlanması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretmen adaylarının önceki görüşleri de dikkate alındığında bu önerilerin deneyim odağında olduğu görülmektedir. 'Süreç eğitimi' alt temasında ise öğretmenlere uzaktan eğitim süreci öncesinde ve esnasında hizmet içi eğitimlerin verilmesinin sürecin etkililiği açısından önemli olacağı ifade edilmiştir. Bilişim teknolojileri yeterliklerinin de sağlanabilmesi adına ayrıca ilgili bu eğitimlerin verilmesinin sürece katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu sonuçlar alanyazındaki diğer çalışmalarda öğretmenlik uygulamasına uzaktan eğitim ile katılarak bu süreci deneyimleme olanağı bulan öğretmen adayları tarafından verilen öneriler ile de örtüşmektedir. Genel olarak bu sürece ilişkin en fazla verilen öneri, uzaktan eğitim, uzaktan eğitim sürecinde öğretim tasarımı ve materyal tasarımı konularında hem mesleğini icra eden öğretmenlere hizmet içi eğitimler verilmesi gerektiği hem de öğretmen adaylarına bu konularda yeterlik ve becerilerin kazandırılacağı derslerin verilmesi olmuştur (Bayındır, 2021; Gürbüz & Özer, 2023; Kılıç, Bayrak & Karaman, 2017; Koç, 2020). Genel anlamda ortaokul öğrencilerinin almakta oldukları ders kapsamında bilişim teknolojileri yeterliklerinin iyi olduğunun kabul edilmesi ile birlikte uzaktan eğitim sürecine yönelik olarak ayrıca uyum eğitimlerinin verilmesinin önemli olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla uzaktan eğitimin büyük oranda tercih edilerek yürütülen bir eğitim süreci olmasının yanı sıra acil bir durumda zorunlu olarak da işe koşulması gerektiği görülmektedir. Bu doğrultuda uzaktan eğitime yönelik öncelikle tüm öğretmenlerin bilgi sahibi olmaları için hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesi gerektiği, ayrıca öğretmen adaylarının lisans eğitimlerinde almakta oldukları Açık ve Uzaktan Eğitim derslerinde kuramsal bilginin yanı sıra uygulama dersleri ile desteklenmelidirler.

KAYNAKÇA

- Aslan-Altan, B. (2021). Uzaktan eğitimde yeni serüven: Çevrimiçi öğretmenlik uygulamaları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [MSKU Journal of Education]*, 8(2), 753-766.
- Aygüneş, A., Mirzeoğlu, D. ve Güneş, B. (2022). Uzaktan eğitim ile yürütülen öğretmenlik uygulaması dersine ilişkin paydaş görüşleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1),271-292.
- Bayındır, N. (2021). Adayların uzaktan öğretmenlik uygulamalarına ilişkin değerlendirmeleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Eğitim Dergisi*, 6 (1), 1-11.
- Clark, J. T. (2020). *Distance Education*. (ed. Ernesto Iadanza). Clinical Engineering Handbook. Academic Press.
- Doğan, İ., & Duyan, V. (2015). Sosyal hizmet öğrencilerinin yaz uygulamasının sosyal hizmet uygulamasının amaçları açısından değerlendirilmesi. *Journal of Society & Social Work*, 26(2), 105-125.
- Ersin, P., Atay, D. & Mede, E. (2020). Boosting preservice teachers' competence and online teaching readiness through e-practicum during the Covid-19 outbreak. *International Journal of TESOL Studies*, 2(2), 112-124.
- Görgeç, İ., Çokçalışkan, H. & Korkut, Ü. (2012). Öğretmenlik uygulaması dersinin öğretmen adayları, uygulama öğretmenleri ve uygulama öğretim üyeleri açısından işlevselliği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 56-72.
- Gündeğer, C. & Gündoğdu, R. (2023). Psikolojik danışma ve rehberlik lisans öğrencilerinin uzaktan eğitim sürecinde uygulamalı derslerin yürütülmesine ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (65), 114-134.
- Gültekin, M. (2006). *Öğretmen Adayları ve Öğretmenler İçin Öğretmenlik Uygulaması Kılavuzu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gürbüz, F. B. & Özer, N. (2023). Öğretmenlik uygulaması bağlamında acil uzaktan öğretim uygulamaları: okul öncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının deneyimleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 21-36.
- Güven, S. & Uçar, M., (2021). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim ve öğretmenlik uygulaması dersine ilişkin görüşleri. *Journal of Awareness*, 6(3), 165-183.
- İşman, A. (2011). *Uzaktan Eğitim*. (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya Durna, D. & Akın Kösterelioğlu, M. (2023). Pandemi sürecinde uzaktan öğretimle yürütülen öğretmenlik uygulaması dersine yönelik öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(2), 837-857.
- Kılıç, C., Bayrak, M., & Karaman, S., (2017). Uzaktan eğitim öğrencilerinin staj uygulama deneyimlerinin incelenmesi: uzaklığın getirdiği farklılıklar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(5), 1021-1032.
- Koç, A. (2020). Covid-19 Salgını sürecinde ilahiyat fakültesi öğretmenlik uygulaması dersinin uzaktan eğitim yoluyla yapılması: Örnek bir uygulama modeli. *Milli Eğitim*, 49(1), 851-875.

- Koray, A., & Pekbay, C. (2022). Uzaktan eğitimle gerçekleştirilen öğretmenlik uygulaması dersine ilişkin görüşlerin incelenmesi: öğretmen adayı perspektifi. *Turkish Journal of Primary Education (TUJPED)*, 7(2), 117-131.
- Moore, M. G., & Kearsley, G. (2011). *Distance Education: A Systems View of Online Learning*. Canada: Cengage Learning
- Ramazan, O., & Yılmaz, E. (2017). Okul öncesi öğretmen adaylarının okul deneyimi ve öğretmenlik uygulamalarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 332-349.
- Sayan, H. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde öğretim elemanlarının uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(42), 100-122.
- Sezen Yüksel, N. (2017). Öğretmen adaylarının uygulama öğretmeni değerlendirmelerinin uygulama deneyimine göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 1048-1062.
- Tosun, Ç. F. (2019). Öğretmenlik uygulamasının süre açısından incelenmesi ve bir çözüm önerisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(3), 839-869.
- Uysal Bayrak, H., Karakuş, H., Göktaş, D., Gök, H. N., & Payam, Z. (2023). Okul öncesi öğretmen adaylarının çevrim içi öğretmenlik uygulamasına ilişkin görüşleri. *Manisa Celal Bayar University Journal of the Faculty of Education*, 11(2), 175-198.
- Ünal, S., & Durmuş, Z. (2021). Covid-19 pandemisi nedeniyle çevrimiçi yürütülen Öğretmenlik Uygulaması-II dersiyle ilgili öğretmen adaylarının görüşleri. *International Eurasian Conference on Educational & Social Studies*, Antalya.
- YÖK. (2021). Yükseköğretimde Uygulamalı Eğitimler Çerçeve Yönetmeliği. *Resmi Gazete*. Sayı: 31514.

EXTENDED ABSTRACT
GENİŞLETİLMİŞ ÖZET**TEACHING PRACTICE IN THE PROCESS OF DISTANCE EDUCATION: A CASE STUDY**

Introduction and Research Purpose: In the research, it was aimed to make suggestions for similar processes by examining the opinions of teacher candidates about their experience of teaching practice in distance education.

Literature Review: Distance education opportunities has been considered inadequate especially in educational processes that require applied processes to transform theoretical knowledge into skills. For example, learning processes in many fields such as technical education, health, tourism or education require to be supported by processes called internship, practice, field experience, where students can apply what they have learnt and experience in real working areas (Doğan & Duyan, 2015). Teaching practice courses are an important step for prospective teachers to be more confident in starting their profession after graduation (YÖK, 2021; Tosun, 2019; Görgen, Çokçalışkan & Korkut, 2012; Gültekin, 2006; Sezen Yüksel, 2017). Therefore, when prospective teachers have to continue their education with distance education, it will be important to conduct research on the process and provide suggestions so that they do not have any problems in teaching practice courses.

Methodology and Findings: The research was designed as a case study, one of the qualitative research methods. 16 teacher candidates who were studying in the last year of Computer and Instructional Technologies Education participated in the research. The semi-structured interview form used as a data collection tool and the data were analyzed with the content analysis method.

53 different codes were reached after the analyze and when the codes were analyzed, 13 sub-themes and 4 main themes were determined. The main themes were determined as 'teaching process' (39%), 'pre-service teacher' (25%), 'K-12 students' (20%) and 'distance education process' (16%) in order of frequency intensities.

The sub-themes of the 'teaching process' theme were 'process constraint', 'process advantage', 'inability to give feedback' and 'feedback opportunity'. In the context of 'process constraint', the codes of 'lack of participation', 'difficulty of classroom management', 'inefficiency' and 'uncontrolled noises' emerged. In the sub-theme of 'process advantage', the codes of 'interaction', 'process efficiency' and 'participation' were found to be frequent. When the sub-themes of 'not being able to give feedback' and 'opportunity for feedback' are examined, it is stated that there are problems in giving feedback during the teaching process in some classes, and this process is carried out effectively in others.

The sub-themes of the 'pre-service teacher' theme were determined as 'benefit to pre-service teacher', 'pre-service teacher constraint' and 'support for pre-service teacher'. The codes in the sub-theme of 'benefit to teacher candidates' were determined as 'professional competence', 'ability to cope with difficulties', 'professional satisfaction' and 'distance education experience', respectively. While the lack of face-to-face experience was referred to in the sub-theme 'Teacher candidate constraint', 'practice teacher support' came to the fore in the sub-theme of 'Support to the pre-service teacher'.

When the sub-themes of the theme of 'K-12 students' were examined, the sub-themes of 'learner benefit', 'learner constraint' and 'negative emotion' emerged, respectively. In the sub-theme of 'learner benefit', the codes of 'attention-enhancing activities', 'learner success' and 'learner dedication' were stated. In the sub-dimension of "learner constraint", it was observed that the codes of "inequality of opportunity" and "inability to pay attention" were frequently referred to. In the sub-theme of 'negative emotion', the emotional states of the students were also referred.

The sub-themes of the 'distance education process' theme are as follows, in order of intensity: 'process planning', 'process education' and 'adaptation'. The codes of 'systematic planning', 'correct management of content', 'strengthening participation' and 'participation obligation' drew attention in the sub-theme of 'process planning'. In the sub-theme of 'process training', the codes of 'providing vocational training before the process' and 'providing vocational training during the process' came to the fore. In the sub-theme of 'adaptation', it was stated that current Information Technologies and Software course teachers and teacher candidates adapt to the process as required by their professional competencies.

Conclusions and Recommendation: As a result, in-service trainings should be organised for all teachers to have knowledge about distance education, and teacher candidates should be supported with application courses as well as theoretical knowledge in the Open and Distance Education courses they take in their undergraduate education.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Tülay DARGUT GÜLER			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmenlik Uygulaması: Bir Durum Çalışması			
Tarih <i>Date</i>	30.06.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Tülay DARGUT GÜLER	%50	-	Araştırmaya katılan çalışanlara teşekkür ediyorum.
2	Fulya TORUN	%50	-	Araştırmaya katılan çalışanlara teşekkür ediyorum.

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1447547

SAĞLIK YÖNETİMİ VE YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL
TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUMLARI İLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: AMPİRİK BİR
ANALİZ

Arş. Gör. Sefer AYGÜN İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD. e-posta: saygun@medipol.edu.tr ORCID 0000-0002-9999- 3983	Prof. Dr. Yeter USLU İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Pr. e-posta: yuslu@medipol.edu.tr ORCID 0000-0002- 8529-6466	Dr. Öğr. Üyesi Erman GEDİKLİ İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Pr. e-posta: egedikli@medipol.edu.tr ORCID 0000-0002-5508- 194X	Arş. Gör. Büşra SEVİM İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Pr. e-posta: busra.aydinli@medipol.edu.tr ORCID 0000-0003-3542-8077	Ahmet Emre ORAL İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD. e-posta: ahmetemreoral@gmail.com ORCID 0009-0004-4757-1078
--	---	--	---	---

ÖZ

Teknolojiyi anlamak, doğru yönetmek ve bunlar için eğitim almak büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada da üniversite öğrencilerinin bilişim eğitimi alma durumlarının dijital teknolojiye yönelik tutumları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde 2021-2022 yılının Ocak ve Ekim aylarında öğrenimini sürdüren 157 Sağlık Yönetimi ve 101 Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü öğrencilerine uygulanarak, T-testi ve ANOVA analizi yapılmıştır. Öğrencilerin Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği (DTYTÖ) puanlarının 95-195 arasında ve puan ortalamasının 144,6 olduğu görülmüştür. Bağımsız değişkenlerden yaş, kardeş sayısı, internet ve akıllı telefon kullanma süresi, DTYTÖ açısından anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Cinsiyet, bölüm, sınıf, ailenin gelir durumu, bilgisayar kullanma süresi ve interneti kullanma amacında ise anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Bağımsız değişkenlerden bölümler arasında istatistiksel açıdan bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bölümlerin puan ortalaması değerlendirildiğinde bilişim eğitimi gören öğrencilerin ortalamalarının bilişim eğitimi görmeyen öğrencilerinkine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, bireylerin dijital teknolojiye karşı tutumlarını yükseltmede bilişim eğitimi almanın önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. İstanbul Medipol Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (01.06.2022, Sayı: E-10840098-772.02-3139) etik izin alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: bilişim eğitimi, dijital teknoloji, internet.

INVESTIGATION OF FACTORS RELATED TO ATTITUDES OF HEALTH MANAGEMENT AND
MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS STUDENTS TOWARDS DIGITAL TECHNOLOGY: AN
EMPIRICAL ANALYSIS

ABSTRACT

It is of great importance to understand technology, to manage it correctly and to receive training for these. In this study, it is aimed to examine the effect of university students' IT education on their attitudes towards digital technology. The study was applied to 157 Health Management and 101 Management Information Systems Department students studying at a foundation university in Istanbul in January and October 2021-2022, and T-test and ANOVA analyses were performed. It was observed that the students' Attitude Towards Digital Technology Scale (ATTS) scores were between 95-195 and the mean score was 144.6. Among the independent variables, age, number of siblings, internet and smartphone usage time did not show a significant difference in terms of ATTS. It was observed that there was a significant difference in gender, department, grade, income status of the family, duration of computer use and purpose of using the internet. It was determined that there was a statistical difference between the departments among the independent variables. When the mean scores of the departments were evaluated, it was observed that the mean scores of the students who received informatics education were higher than those of the students who did not receive informatics education. As a result, it is thought that informatics education is an important factor in increasing individuals' attitudes towards digital technology.

Keywords: informatics education, digital technology, internet.

Geliş Tarihi/Received: 06.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 27.05.2024

Yayın Tarihi/Printed Date: 08.07.2024

Kaynak Gösterme: Aygün, S., Uslu, Y., Gedikli, E., Sevim, B. ve Oral, A.E. (2024). "Sağlık Yönetimi ve Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Öğrencilerinin Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları ile İlişkili Faktörlerin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 347-360.

GİRİŞ

Son yıllardaki teknolojik gelişmeler ve yaşanan pandeminin beraberinde getirdiği; uzaktan eğitim, evden çalışma gibi durumlarla birlikte elektronik aletlerin, online uygulamaların ve internetin kullanımı büyük bir hızla artmıştır. Bu çerçevede insanların internet kullanımlarını araştırmak için hem dünyada hem de Türkiye’de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan Global Dijital Raporu’na (2018) göre dünya nüfusunun takriben %53’ünün (4 milyar kişi) internet kullanıcısı olduğu ve bu oranın her sene ortalama olarak %7 oranında arttığı sonucuna ulaşılmıştır (We Are Social, 2018). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2020 yılında Türkiye’deki insanların internet kullanım durumlarını ortaya koymak için Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması yapmıştır. Araştırmada Türkiye’de yaşayan 16-74 yaş aralığındaki insanların %79’unun internet kullanıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucun bir önceki seneye göre yaklaşık olarak %4 civarında artış gösterdiği görülmüştür (TÜİK, 2020). Özellikle pandemi ile birlikte bireylerin teknoloji kullanımının daha da arttığı tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda TÜİK’in hazırladığı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması’nın verileri incelendiğinde 2021 senesinde hanelerin %92’sinin internete erişiminin olduğu görülmüştür. Bir önceki yılın oranı ise %90,7 olarak belirlenmiştir. Aynı çalışmada internet kullanan bireylerin oranı ise %82,6 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2021). We Are Social ve Hootsuite’in hazırladığı ‘Digital 2021’ raporunda internet kullanıcılarının sayısı 4,88 milyar olarak belirtilmiştir. Bu rakam, dünya nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 61,8’ine denk gelmektedir (We Are Social, 2021). Yaşanılan bu gelişmeler ışığında bu çalışma ile üniversite öğrencilerinin bilişim eğitimi alma durumlarının dijital teknolojiye yönelik tutumlarının üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Pandeminin getirdiği olumlu sonuçlardan biri olan dijitalleşmenin özellikle global şirketlerin evden çalışma stilini kurumlarına entegre ederek pandemiden önceki duran varlıklarının maliyetini büyük oranda düşürmesiyle pek çok kuruma örnek olmuş ve çoğu şirketin evden çalışma stiline dönmesine öncülük etmiştir. Bu durumla birlikte önümüzdeki yıllarda evden çalışmanın daha da yaygınlaşacağı tahmin edilmektedir. Bahsi geçen durumlara ek olarak diğer teknolojik gelişmeler ile birlikte insanların hayatında dijitalleşme giderek yaygın hale gelmeye başlamıştır. Bireylerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının belirlenmesi ve bu tutumun ilişkide olduğu faktörlerin incelenmesi önem taşımaktadır (Uslu ve Aygün, 2022). Bu nedenle çalışma ile üniversite öğrencilerinin bilişim eğitimi alma durumlarının dijital teknolojinin üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında, dijital teknolojinin kullanımına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Sonrasında literatür taraması yapılarak dijital teknolojinin bireylerin tutumlarına yönelik etkisi incelenmiştir. Öğrencilere yönelik incelenen çalışmaların sonucunda doğrudan bilişim eğitimi alan bir bölüm ile bilişim eğitimi almayan bir bölümün karşılaştırılmasının yapıldığı çalışma sayısının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Sağlık Yönetimi ve Yönetim Bilişim Sistemleri bölümü öğrencilerinin dijital teknolojiye yönelik tutumları analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucu ulaşılan veriler değerlendirilmiştir. Son olarak sonuçlar ifade edilerek öneride bulunulmuştur.

Literatür Taraması

Literatürde farklı konularda dijital teknolojinin bireylerin tutumlarına yönelik etkisini araştıran çalışmalar bulunmaktadır. İlgili çalışmalar incelendiğinde en çok öğretmenlerin dijital teknoloji kullanımının tutumları üzerine odaklanan çalışmaların olduğu gözlemlenmiştir (Eyuboğlu ve Yılmaz, 2018; Sözbilir, 2021; Aksoy vd., 2021). Literatürde ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımının tutumları üzerine odaklanan çalışmaların da olduğu görülmüştür (İnan Kaya vd., 2018; Türel ve Duygu, 2019). Bunlara ek olarak mavi yakalı işçilerin dijital teknoloji

kullanımının tutumlarına olan etkisine (Hampel ve Sassenberg, 2021; İrge ve Şen, 2021); beyaz yakalı işçilerin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisine (Topooco vd., 2017; Wu vd., 2020); yöneticilerin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisine (Barrutia ve Echebarria, 2021); psikoloji ve sosyal hizmet alanında faaliyet yürüten çalışanların dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisine (Parisi vd., 2021); ve fizyoterapistlerin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisine odaklanan çalışmaların olduğu da tespit edilmiştir (Barton vd., 2022).

Bu çalışmaların yanında öğrencilerin dijital teknoloji kullanımlarının tutumları üzerindeki etkisine odaklanan çalışmaların çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmalarda öğrencilerin öğrenim seviyeleri farklılık göstermektedir. Bu alan ile ilgili literatür incelendiğinde ilkökul öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini inceleyen çalışmalar (Eroğlu vd., 2018; Unsworth ve Mills, 2020); ortaokul öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini inceleyen çalışmalar (Petrie, 2022; Eroğlu vd., 2018); lise öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini inceleyen çalışma (Erten, 2019); hemşirelik bölümü lisans öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini inceleyen çalışma (Ramsay vd., 2020); güzel sanatlar fakültesi lisans öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini inceleyen çalışma (Demir ve Kılıçkiran, 2018); öğretmenlik eğitimi alan lisans öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini inceleyen çalışma (Akman, 2021); eğitim fakültesi lisans öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini inceleyen çalışma (Kırmızı vd., 2021); farklı fakültelerde eğitim gören öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini karşılaştıran çalışmalar ve genel lisans öğrencilerinin dijital teknoloji kullanımının tutumlarına olan etkisini karşılaştıran çalışmaların olduğu görülmektedir (Arslan, 2020; Topaloğlu, 2020; Yıldız vd., 2021; Tekeoğlu, 2020; Kırılmaz vd., 2022; Hussein vd., 2020). Öğrencilere odaklanan çalışmaların değerlendirmesi yapıldığında, doğrudan bilişim eğitimi alan bir bölüm ile bilişim eğitimi almayan bir bölümün karşılaştırılmasının yapıldığı çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada bilişim eğitimi alan Yönetim Bilişim Sistemleri lisans öğrencileri ile bilişim eğitimi almayan Sağlık Yönetimi lisans öğrencilerinin dijital teknolojiye karşı tutumları karşılaştırılarak, bilişim eğitiminin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Bu durum çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

1. Yöntem

1.1. Problemin Tanımı

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve pandeminin etkisi online uygulama ve internet kullanımında artışa neden olmuştur. Bu çerçevede insanların dijital teknoloji kullanımlarını araştırmak için hem dünyada hem de Türkiye’de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bilişim eğitimi gören bir lisans bölümü (Yönetim Bilişim Sistemleri) ile bilişim eğitimi görmeyen (Sağlık Yönetimi) bir lisans bölümünün karşılaştırılması ile bilişim eğitimi görmüş olmanın dijital teknoloji kullanımına yönelik etkisinin daha önceden ifade edilmemesi çalışmanın problemi oluşturmaktadır.

1.2. Çalışmanın Tipi

Bu çalışma, Sağlık Yönetimi ve Yönetim Bilişim Sistemleri bölümlerinde eğitim gören lisans öğrencilerinin dijital teknolojiye yönelik tutum düzeylerini tespit etmek ve etkileyen faktörleri belirlemek için yapılmış tanımlayıcı ve kesitsel nitelikte nicel bir çalışmadır.

1.3. Çalışmanın Yeri ve Zamanı

Çalışma, İstanbul'da eğitim veren bir vakıf üniversitesinde 2021-2022 yılının Ocak ve Ekim aylarında öğrenimini sürdüren Yönetim Bilişim Sistemleri ve Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerine uygulanmıştır.

1.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmadaki veriler iki kısımdan oluşan bir anket ile elde edilmiştir. Birinci kısımda öğrencilerin sosyo- demografik durumlarını belirlemeye yönelik sorular bulunurken ikinci bölümde ise Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği'nden yararlanılmıştır. Kullanılan bu ölçek Cabı (2016) tarafından Türkçe olarak geliştirilmiştir.

1.5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın veri toplama dönemi Covid-19 pandemi sürecine denk gelmiştir. Bu dönemde üniversiteler eğitimlerine online olarak devam etmiştir. Bu nedenle çalışmanın verileri elektronik ortamda toplanmıştır. Çalışmanın evrenini sadece bir vakıf üniversitesi oluşturduğu için gerekli örneklem sayısına ulaşıldığında veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

1.6. İstatistiksel Analizler

Çalışmanın evrenini, verilerin toplandığı tarihlerde İstanbul'da bulunan bir vakıf üniversitesindeki Sağlık Yönetimi ve Yönetim Bilişim Sistemlerinde öğrenim gören toplam 750 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü ise %95 güven aralığında 255 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların 166'sı Sağlık Yönetimi Bölümü ve 109'u Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü öğrencisidir (Raosoft, 2022). Veriler kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Uç değerler çıkartıldıktan sonra analiz yapmaya uygun 258 anket analize dahil edilmiş ve SPSS 25 programından yararlanılmıştır. Öğrenci cevaplarının güvenilirliği Cronbach's Alfa değerine bakılarak test edilmiştir. Çalışmada yer alan her bir değişken için toplanan verilerin normal dağılım gösterip göstermediği; Kolmogorov-Smirnov ($p>0,5$) değerine, Skewness-Kurtosis (0,377-0,478) değer aralığına (Tabachnick vd., 2013) ve Histogram/Stem-and-Leaf-Plot/Q-Q grafiklerine bakılmıştır. Farklılık analizlerinde; iki kategorik değişken arasındaki farklılıkların belirlenmesinde T testi, üç veya daha fazla kategorik değişkenin arasındaki farklıların belirlenmesinde ise Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi kullanılmıştır.

1.7. Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için İstanbul Medipol Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan (01.06.2022, Sayı: E-10840098-772.02-3139) etik izin alınmıştır.

2. Bulgular

Çalışmanın güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alpha analizi yapılmıştır. Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği'nin Cronbach's Alpha değeri 0,911 bulunmuştur. Bu oran çalışmanın oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Cronbach, 1951). Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği'nden minimum 39 maksimum 195 puan alınabilmektedir. Çalışmada öğrencilerin Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının 95-195 arasında değiştiği ve puan ortalamasının 144,6 olduğu görülmüştür. Çalışmada 137 katılımcının puan ortalamasının 144 ve altı, 121 katılımcının ise puan ortalamasının 145 ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğuna yönelik yapılan analizlerde normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür. Çalışmanın demografik değişkenleri ile ilgili detaylı istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri

Değişkenler	Sayı	Yüzde (%)
Yaş		
17-20	106	41,1
21-24	143	55,4
25 ve üstü	9	3,5
Cinsiyet		
Kız	195	75,6
Erkek	63	24,4
Bölüm		
Sağlık Yönetimi	157	60,9
Yönetim Bilişim Sistemleri	101	39,1
Sınıf		
1.Sınıf	93	36
2.Sınıf	73	28,3
3.Sınıf	52	20,2
4.Sınıf	40	15,5
Kardeş sayısı (Siz dahil)		
1	31	12
2	109	42,2
3	71	27,5
4 ve üstü	47	18,3
Ailenizin gelir durumu (TL)		
4000-4500	29	11,2
4501-6000	55	21,3
6001-7500	40	15,5
7501 ve üstü	134	52
İnternet kullanımı (Günlük) (Cep telefonundan internete girilen süre dahil)		
0-1 saat	4	1,6
2-3 saat	52	20,2
4-5 saat	121	46,9
6 saat ve daha fazlası	81	31,3
Kaç yıldır bilgisayar kullanıyorsunuz?		
1 yıldan az	25	9,7
1-2 yıl	27	10,5
3-4 yıl	26	10,1
5 yıl ve daha fazlası	180	69,8
Kaç yıldır akıllı telefon kullanıyorsunuz?		
1-2 yıl	3	1,2
3-4 yıl	20	7,8
5 yıl ve daha fazlası	235	91,1
İnterneti en çok hangi amaç için kullanıyorsunuz?		
Bilgi edinme (araştırma)	37	14,3
Ders çalışma (ödev yapma)	20	7,8
İletişim	53	20,5
Eğlence	26	10,1
Sosyal medya	122	47,3

258 katılımcının 157'si (%60,9) Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinden, 101'i (%39,1) Yönetim Bilişim Sistemleri öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık olarak dörtte üçü (%75,6) kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlasının (%52) ailesinin gelir durumunun 7501 TL ve üstü olduğu görülmüştür. Günlük internet kullanımı istatistiklerinde katılımcıların yarısına yakınının (%46,9) 4-5 saat internet kullandıkları tespit edilmiştir. Katılımcılar en çok (%47,3) interneti sosyal medya amaçlı kullanmaktadır.

Tablo 2. Demografik Değişkenlerin Kategorilerine Göre Puan Ortalamaları Arasındaki Fark Test

Değişkenler	\bar{X}	Ss	Test İstatistiği	p	Farklılık
Yaş					
17-20	3,65	0,42	2,57 ²	0,78	-
21-24	3,76	0,43			
25 ve üstü	3,55	0,36			
Cinsiyet					
Kız	3,65	0,41	-3,61 ¹	<0,001	
Erkek	3,87	0,44			
Bölüm					
Sağlık Yönetimi	3,62	0,43	-4,0 ¹	<0,001	
Yönetim Bilişim Sistemleri	3,84	0,39			
Sınıf					
¹ 1. Sınıf	3,56	0,43	5,53 ²	0,001	1<2, 1<4
² 2. Sınıf	3,78	0,36			
³ 3. Sınıf	3,75	0,39			
⁴ 4. Sınıf	3,83	0,52			
Kardeş sayısı (Siz dahil)					
1	3,61	0,35	1,16 ²	0,32	-
2	3,71	0,41			
3	3,76	0,48			
4 ve üstü	3,65	0,44			
Ailenizin gelir durumu (TL)					
¹ 4000-4500	3,56	0,46	5,17 ²	0,002	3<4
² 4501-6000	3,70	0,41			
³ 6001-7500	3,53	0,30			
⁴ 7501 ve üstü	3,79	0,40			

\bar{X} : Ortalama. Ss: Standart Sapma. 2 One-Way Analysis of Variance (ANOVA). 1 T-test.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda katılımcıların yaş değişkeninde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Cinsiyet değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuca göre erkek katılımcıların dijital teknolojiye yönelik tutumlarının kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun sebebinin katılımcıların yaşadığı toplumda erkeklerin dijital teknolojiye ulaşma imkanlarının kadınlara göre daha fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Katılımcıların bölümlerine göre yapılan analizde de anlamlı bir farklılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Yönetim ve Bilişim Sistemleri öğrencilerinin Sağlık Yönetimi öğrencilerine göre dijital teknolojiye yönelik tutumları daha yüksektir. Sınıflar arası karşılaştırma yapıldığında ise anlamlı bir fark olduğu görülmüş ($p<0,05$), hangi sınıfların birbirleriyle farklılık gösterdiğini belirlemek için Post Hoc testi (Gabriel) uygulanmıştır. Testin sonucunda 1. sınıfların, 2. sınıf ve 4. sınıf öğrencileri ile anlamlı şekilde farklılaştığı, 2. sınıfların dijital teknolojiye yönelik tutumlarının 1. sınıflara göre daha yüksek olduğu ve 4. sınıfların 1. sınıflara göre dijital teknolojiye yönelik tutumlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer sınıfların birbiri ile arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Katılımcıların kardeş sayısı değişkenine göre istatistiksel bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Ailelerinin gelir durumu incelendiğinde ise anlamlı bir fark bulunmuş ($p<0,05$), devamında Post Hoc (Games-Howell) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda 7501 TL ve üstü gelir olanların dijital teknolojiye yönelik tutumlarının 6001- 7500 TL arasında geliri olanlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer gelirler arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 3. Katılımcıların İnternet ve Teknoloji ile İlgili Bilgilerinin Farklılık Analizleri

Değişkenler	\bar{X}	Ss	Test İstatistiği	p	Farklılık
İnternet kullanımı (Günlük) (Cep telefonuna internete girilen süre dahil)					
0-1 saat	3,77	0,33	1,66 ²	0,064	-
2-3 saat	3,60	0,39			
4-5 saat	3,71	0,37			
6 saat ve daha fazlası	3,76	0,52			
Kaç yıldır bilgisayar kullanıyorsunuz?					
¹ 1 yıldan az	3,35	0,31	7,80 ²	0,023	1<2,1<4
² 1-2 yıl	3,69	0,51			
³ 3-4 yıl	3,61	0,30			
⁴ 5 yıl ve daha fazlası	3,77	0,42			
Kaç yıldır akıllı telefon kullanıyorsunuz?					
1-2 yıl	3,88	0,62	0,78 ²	0,46	-
3-4 yıl	3,60	0,45			
5 yıl ve daha fazlası	3,71	0,43			
İnterneti en çok hangi amaç için kullanıyorsunuz?					
¹ Bilgi edinme (araştırma)	3,79	0,49	4,75 ²	0,001	2<4
² Ders çalışma (ödev yapma)	3,55	0,23			
³ İletişim	3,73	0,45			
⁴ Eğlence-oyun	3,98	0,40			
⁵ Sosyal Medya	3,63	0,41			

\bar{X} : Ortalama. Ss: Standart Sapma. ² One-Way Analysis of Variance (ANOVA).

Yapılan analizler sonucunda katılımcıların günlük internet kullanım süreleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark görülmemiştir ($p>0,05$). Bilgisayar kullanım süreleri arasında ise anlamlı bir fark tespit edilmiş ($p<0,05$), devamında ise Post hoc (Hochberg) testi uygulanmıştır. Sonuca göre 1-2 yıl arası bilgisayar kullananların dijital teknolojiye yönelik tutumlarının 1 yıldan az kullananlara göre daha fazla olduğu ve 5 yıl ve daha fazla süredir bilgisayar kullananlarında 1 yıldan az süre bilgisayar kullananlara göre dijital teknolojiye yönelik tutumlarının daha fazla olduğu görülmüştür. Diğer sürelerin birbirleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların akıllı telefon kullanım süreleri açısından ise anlamlı bir fark görülmemiştir ($p>0,05$). İnterneti kullanma amaçlarına göre yapılan analizlerde sadece eğlence-oyun amaçlı kullanım ile ders çalışma (ödev yapma) amaçlı kullanımlar arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiş ($p<0,05$), devamında Post Hoc (Games-Howell) testi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre eğlence-oyun amaçlı kullananların dijital teknolojiye yönelik tutumlarının ders çalışma (ödev yapma) amaçlı kullananlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Geriye kalan interneti kullanma amaçları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son yıllarda teknolojik gelişmeler hız kazanmış, insanların yaşamının önemli bir figürü haline gelmiştir. Bununla birlikte çok küçük yaşlardan itibaren her birey teknoloji ile iç içe yaşamaya başlamıştır. Sadece çocuklarda değil, genç ve yetişkin bireylerde de teknoloji kullanımı sürekli

artmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde eğitimin online verilmeye başlanması teknolojinin öğrenciler tarafından da aktif kullanımına neden olmuştur. İlk ve orta öğretim öğrencileri bu süreci ebeveynleri ile atlatsa da lise ve üniversite öğrencileri teknolojinin eğitimde kullanılması sürecini tek başlarına yönetmiştir. Bu gibi durumlar dikkate alındığında öğrencilerin teknolojiye yönelik tutumlarının hayatlarını yönlendirmede önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da lisans öğrencileri üzerinde bilişim eğitimi alma durumlarının teknolojiye yönelik tutumları arasında bir etkiye sahip olup olmadığı karşılaştırmalı (Yönetim ve Bilişim Sistemleri Bölüm Öğrencileri-Sağlık Yönetimi Bölüm Öğrencileri) olarak araştırılmıştır. Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği'nden minimum 39 maksimum 195 puan alınabilmektedir. Çalışmada öğrencilerin Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının 95-195 arasında değiştiği ve puan ortalamasının 144,6 olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin genel ortalamasının yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda yaş değişkeninde anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p>0,05$). Eroğlu ve ark. (2018) ve Topaloğlu'nun (2020) yaptığı çalışmalarda da bu çalışmada elde edilen sonuçları destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir (Eroğlu vd., 2018; Topaloğlu, 2020). Fakat Çelik ve Bindak'ın (2005) yaptığı çalışmada ise kuşaklar arası teknoloji kullanım tutumlarında farklılık tespit edilmiştir (Çelik ve Bindak, 2005). Bu çalışmada yaş değişkeninde anlamlı bir fark bulunamamasının sebebi katılımcıların yaşlarının birbirlerine yakın olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmada cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark gözlemlenmiş ($p<0,05$), erkeklerin kadınlara göre dijital teknolojiye karşı tutumları daha yüksek çıkmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde çoğu, cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olmadığını ifade etmiştir (Barrutia ve Echebarria, 2021; Erten, 2019; Bahar ve Kaya, 2013; Bahar vd., 2009). Berkant'ın (2013) yaptığı çalışmada ise cinsiyetler arasında anlamlı farklılık bulunmuş, kadınların dijital teknolojiye karşı tutumlarının erkeklere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Berkant, 2013). Çalışmanın ana hipotezini temsil eden bölüm değişkeninde anlamlı bir fark gözlemlenmiştir ($p<0,05$). Yönetim ve Bilişim Sistemleri öğrencilerinin dijital teknolojiye karşı tutumları Sağlık Yönetimi öğrencilerine göre daha yüksek çıkmıştır. Literatürde de bu çalışma ile paralel sonuçlar elde eden çalışmalar bulunmaktadır (Yavuz ve Çoşkun, 2008; Yıldırım, 2000). Bunların aksine Arslan (2020) yaptığı çalışmada bölümler arasında farklılık bulamamıştır (Arslan, 2020). Bu çalışmada Yönetim ve Bilişim Sistemleri öğrencilerinin dijital teknolojiye karşı tutumları Sağlık Yönetimi öğrencilerine göre daha yüksek çıkmasının sebebinin aldıkları bilişim eğitimi olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların sınıf değişkeni açısından tutumlarında anlamlı farklılık görülmüştür ($p<0,05$). 4. sınıf ve 2. sınıf öğrencilerinin, 1. sınıf öğrencilerine kıyasla dijital teknolojiye karşı tutumları daha yüksek çıkmıştır. Çetin ve ark. (2012) yaptığı çalışmada da yakın sonuçlar elde edilmiştir (Çetin vd., 2012). Fakat alan yazında anlamlı farklılık bulamayan çalışmaların olduğu da görülmüştür (Arslan, 2020). Ailenin gelir durumu değişkeni analiz edildiğinde 7501 TL ve üzeri kazancı olan ailelerin mensubu olan öğrencilerin, 6001-7500 TL arasında kazancı olan ailelerin mensubu olan öğrencilere göre dijital teknolojiye karşı tutumları daha yüksek çıkmıştır ($p<0,05$). Literatürde bu sonucu destekleyen nitelikte çalışmalar bulunmaktadır (Erten, 2019). Fakat tam tersi gelir durumunun dijital teknolojiye yönelik tutumu etkilemediği sonucuna ulaşan çalışmalar da vardır (Arslan, 2020).

Çalışmanın değişkenlerinden günlük internet kullanımı ile ilgili yapılan analizlerde katılımcılar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bahar ve Kaya'nın (2013) meslek yüksekokulu öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada bu çalışmanın sonucunu destekler nitelikte bir sonuca ulaşılmıştır (Bahar ve Kaya, 2013). Katılımcıların bilgisayar ve akıllı telefon kullanım

durumları dikkate alınarak yapılan analizler sonucunda akıllı telefon kullanımında anlamlı fark görülmezken ($p>0,05$), bilgisayar kullanımında anlamlı fark görülmüştür ($p<0,05$). Analiz sonuçlarına göre 1-2 yıldır bilgisayar kullananların ve 5 yıl ve daha fazladır bilgisayar kullananların 1 yıldan az süredir bilgisayar kullananlara göre dijital teknolojiye karşı tutumları daha yüksek çıkmıştır. Alanyazında yer alan çalışmaların sonucu da bu çalışmanın sonucu ile paralellik göstermektedir (Topaloğlu, 2020; Özpınar, 2020; Almalı ve Yeşiltaş 2020). Katılımcıların interneti en çok hangi amaç için kullandıkları incelendiğinde sırasıyla en çok sosyal medya, sonrasında iletişim, bilgi edinme, eğlence-oyun ve ders çalışma amaçlı kullandıkları görülmüştür. Bu değişken için yapılan farklılık analizi sonucunda anlamlı farklılık gözlemlenmiş ($p<0,05$), interneti eğlence-oyun amaçlı kullanan katılımcıların ders çalışma için kullanan katılımcılara göre dijital teknolojiye karşı tutumları daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu konuda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Cömert ve Güven'in (2016) yaptığı çalışmada bilgisayarın en çok oyun oynamak için kullanıldığı tespit edilirken, Gezer ve ark. (2015) yaptığı çalışmada ise internetin en çok ders araştırmak sonra oyun oynamak için kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Cömert ve Güven, 2016; Şen vd., 2015). Bu çalışmada en çok internetin sosyal medya amaçlı kullanılmasının sebebi, sosyal medyanın son yıllarda hayatımızın her alanında ve anında yer alması olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen veriler değerlendirildiğinde bilişim eğitimi gören ve görmeyen öğrenciler arasında dijital teknolojiye karşı tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir. Puan ortalamaları değerlendirildiğinde bilişim eğitimi gören Yönetim ve Bilişim Sistemleri Bölümü öğrencilerinin puan ortalamasının Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin puan ortalamasından fazla olduğu görülmüştür. Bu durum bilişim eğitimi almanın dijital teknolojiye karşı tutumun gelişmesinde önemli bir etken olduğunun göstergesidir. Bu sayede bireylerin teknolojinin nerede, ne zaman, nasıl kullanacağına dair bir fikirleri olmaktadır. Aynı zamanda teknolojiyi de doğru yönetebilmektedir. Bireylerin teknolojinin etkilerini doğru yönetebilmesi; zamanını daha efektif kullanabilmesi, hayatını daha kolaylaştırabilmesi gerek iletişim süreçlerinde gerekse aktif iş hayatında kendilerine büyük avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar hayatımızın büyük bir parçasını oluşturmakta ve hayatımızı kolaylaştırmaktadır. Teknoloji ile bilgiye erişim daha kolaylaşmış, eğitim öğretim süreçlerine erişim artmış, üretilen ürün ve hizmetler daha ucuz bir hale gelmiş, iletişim ve haberleşme imkanları artmış ve insanların yaşam kalitelerinde artışlar gözlemlenmiştir. Özetle teknoloji ile eğitim, sağlık, lojistik, ulaşım, haberleşme gibi insan hayatının temelinde yer alan tüm sektörlerde bireylerin hayatını olumlu yönde etkilemektedir. Diğer bir yandan toplumların refah seviyesinin yükselmesi ve varlığını sürdürmesi rekabetçi piyasada gücünü kanıtlamasıyla doğru orantılıdır. Bu güç bilgi olarak nitelendirilmekte ve bilişim teknolojileri bilgiye ulaşmanın en etkili yolu olarak görülmektedir. Bu durumlar dikkate alındığında bilişim eğitiminin sadece bir lisans bölümüne özel olmaktan ziyade toplumun tamamına verilmesi gereken bir eğitim olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Y. (2021). Dijital Okuryazarlık, Çevrim İçi Öğrenme ve Akademik İsteklilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(2), 1012-1036.
- Aksoy, N. C., Karabay, E. ve Aksoy, E. (2021). Sınıf Öğretmenlerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk İletişim*, 14(2), 859-894.
- Almalı, H. ve Yeşiltaş, E. (2020). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Coğrafya Konularının Web 2.0 Teknolojileri Kullanılarak Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarı ve Tutumlarına Etkisi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 64-81.
- Arslan, A. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Dijital Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *International E-Journal of Educational Studies*, 4(7), 27-41.
- Bahar, E. ve Kaya, F. (2013). Meslek Yüksekokulu Sosyal Programlar Öğrencilerinin Bilgi Teknolojileri Kullanımlarına Yönelik Tutumları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3 (1), 70-79
- Bahar, H. H., Uludağ, E. ve Kaplan, K. (2009). İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayar ve İnternet Tutumlarının İncelenmesi: Kars İli Örneği. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 64-83.
- Barrutia, J. M. ve Echebarria, C. (2021). Effect of the COVID-19 Pandemic on Public Managers' Attitudes toward Digital Transformation. *Technology in Society*, 67, 101776.
- Barton, C. J., Ezzat, A. M., Merolli, M., Williams, C. M., Haines, T., Mehta, N. ve Malliaras, P. (2022). "It's second best": A Mixed- Methods Evaluation of the Experiences and Attitudes of People with Musculoskeletal Pain towards Physiotherapist Delivered Telehealth During the COVID-19 pandemic. *Musculoskeletal Science and Practice*, 58, 102500.
- Berkant, H. G. (2013). Öğretmen Adaylarının Bilgisayara Yönelik Tutumlarının ve Öz-Yeterlik Algılarının ve Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education*, 2(2).
- Cabı, E. (2016). Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1229-1244.
- Cömert, S. ve Güven, G. (2016). Çocukların Bilgisayar Kullanım Sıklıkları, Bilgisayar Kullanım Amaçları ve Bilgisayarda Tercih Ettikleri Oyun Türlerinin İncelenmesi. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 4(1), 31- 37.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests. *Psychometrika*. 16, 297-334.
- Çelik, H. C. ve Bindak, R. (2005). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Bilgisayara Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 27-38.
- Çetin, O., Çalışkan E. ve Menzi, N. (2012). Öğretmen Adaylarının Teknolojik Yeterlilikleri ile Teknolojiye Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki. *Elementary Education Online Journal*, 11 (2), 273-291.
- Demir, S. ve Kılıçkırın, H. (2018). Dijital Öykü Uygulamasının Özel Yetenekli Öğrencilerin Yazma Becerilerine Etkisi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 12-18.
- Eroğlu, M. A., Ünver, T. K., Ünver, M., Yazıcı, L. ve Murat, A. (2018). Mülteci Öğrencilerin Teknolojiye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Tokat Örneği. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 83-92.
- Erten, P. (2019). Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 190-202.
- Eyuboğlu, F. A. B. ve Yılmaz, F. G. K. (2018). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Tutumları, Dijital Yerli Olma Durumları ve Teknoloji Kabulü Arasındaki İlişkinin Birbirleri ile ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4(1), 1-17.

- Hampel, N. ve Sassenberg, K. (2021). Needs-oriented Communication Results in Positive Attitudes towards Robotic Technologies among Blue-Collar Workers Perceiving Low Job Demands. *Computers in Human Behavior Reports*, 3, 100086.
- Hussein, E., Daoud, S., Alrabaiah, H., ve Badawi, R. (2020). Exploring Undergraduate Students' Attitudes Towards Emergency Online Learning During COVID-19: A case from the UAE. *Children and Youth Services Review*, 119, 105699.
- İnan Kaya, G., Bayraktar, D. M. ve Yılmaz, Ö. (2018). Dijital Ebeveynlik Tutum Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 149-173.
- İrge, N. T. ve Şen, E. (2020). Çalışanların Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumlarının ve İç Girişimcilik Özelliklerinin Bireysel İş Performanslarına Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2556-2579.
- Kırılmaz, S. K., Saygılı, M., Boztaş, A. ve Ateş, Ç. (2022). Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumunun Bireysel İnovasyon Yetkinliklerine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 702-716.
- Kırmızı, F. S., ve Yurdakal, İ. H. (2021). Öğretmen Adayları İçin Dijital Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği (DOTÖ): Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), 137-159.
- Özpinar, İ. (2020). Preservice Teachers' Use of Web 2.0 Tools and Perspectives on their Use in Real Classroom Environments. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 11(3), 814-841.
- Parisi, K. E., Dopp, A. R. ve Quetsch, L. B. (2021). Practitioner Use of and Attitudes Towards Videoconferencing for the Delivery of Evidence-Based Telemental Health Interventions: A Mixed Methods Study. *Internet Interventions*, 26, 100470.
- Petrie, C. (2022). Programming Music With Sonic Pi Promotes Positive Attitudes for Beginners. *Computers ve Education*, 179, 104409.
- Ramsay, A., Wicking, K. ve Yates, K. (2020). In What Ways Does Online Teaching Create a Positive Attitude towards Research in Nursing Students Studying a First Year Evidence-Based Practice Undergraduate Subject Online? *Nurse Education in Practice*, 44, 102744.
- Raosoft (2022). 28 Ağustos 2022 tarihinde <http://www.raosoft.com/samplesize.html> adresinden erişildi.
- Sözbilir, F. (2021). Sosyal Medya Kullanımının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Üzerindeki Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3918-3942.
- Şen, B. G., Sevim, Y. ve Artuç, S. (2015). İlköğretim Çağındaki Çocukların İnternet Kullanımlarının Ebeveyn Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 175-184.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston, MA: Pearson.
- Tekeoğlu, N. (2020). Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum ile Sinemaya Gitme Motivasyonlarının Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi. *Econder International Academic Journal*, 4(1), 26-46.
- Topaloğlu, M. (2020). Eğitimde Dijital Dönüşüm: Mobil Öğrenmenin Mental İyi Oluş Düzeyi Açısından İncelenmesi. *Trakya üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 65-78.
- Topooco, N., Riper, H., Araya, R., Berking, M., Brunn, M. ve Chevreur, K. (2017). Attitudes Towards Digital Treatment for Depression: A European Stakeholder Survey. *Internet Interventions*, 8, 1-9.
- Türel, Y. K. ve Duygu, G. (2019). Ebeveynlerin Çocukların Bilişim Teknolojileri Kullanımına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 145-165.

- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması 2020.12 Mart 2022 tarihinde [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679) adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması 2021. 12 Mart 2022 tarihinde [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437) adresinden erişildi.
- Unsworth, L. ve Mills, K. A. (2020). English Language Teaching of Attitude and Emotion in Digital Multimodal Composition. *Journal of Second Language Writing*, 47, 100712.
- Uslu, Y. ve Aygün, S. (2022). Investigation Of Factors Related To Cyberchondria Levels Of Health Management And Banking and Insurance Department Students: An Empirical Analysis. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 189-206.
- We Are Social. (2018). Digital in 2018: World's Internet Users Pass the 4 Billion Mark. 9 Ocak 2022 tarihinde <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> adresinden erişildi.
- We Are Social. (2021). Digital in 2021: World's Internet Users Pass the 4 Billion Mark. Retrieved January 9, 2022, from <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-uk/> adresinden erişildi.
- Wu, J., Liao, H. ve Wang, J. W. (2020). Analysis of Consumer Attitudes Towards Autonomous, Connected, and Electric Vehicles: A Survey in China. *Research in Transportation Economics*, 80, 100828.
- Yavuz, S. ve Coşkun, A. E. (2008). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutum ve Düşünceleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34 (34), 276-286.
- Yıldırım, S. (2000). Effects of an Educational Computing Course on Preservice and Inservice Teachers: A Discussion and Analysis of Attitudes and Use. *Journal of Research on Computing in Education*, 32(4), 479-495.
- Yıldız, E. P., Çengel, M. ve Alkan, A. (2021). Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitim Ortamlarının Kullanımına İlişkin Tutum Ölçeği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(33), 132-153.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****INVESTIGATION OF FACTORS RELATED TO ATTITUDES OF HEALTH
MANAGEMENT AND MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS STUDENTS
TOWARDS DIGITAL TECHNOLOGY: AN EMPIRICAL ANALYSIS**

Introduction and Research Purpose: The use of electronic devices, online applications and the internet has increased rapidly with the technological developments in recent years and the pandemic; with situations such as distance education and working from home. In this context, various studies have been conducted both in the world and in Turkey to investigate people's internet usage. In this study, it was aimed to examine the effect of university students' IT education on their attitudes towards digital technology. In the first stage of the study, research on the use of digital technology was conducted. Afterwards, the effect of digital technology on the attitudes of individuals was examined through a literature review. As a result of the studies examined for students, it is understood that the number of studies comparing a department that directly receives IT education with a department that does not receive IT education is insufficient. For this reason, the attitudes of Health Management and Management Information Systems students towards digital technology were analyzed. The data obtained as a result of the analyzes were evaluated.

Literature Review: Studies investigating the impact of digital technologies on individuals' attitudes in different subjects can be found in the literature. In the examination of these relevant studies, it has been identified that there are studies that are mainly focused on teachers (Eyuboğlu and Yılmaz, 2018; Sözbilir, 2021). There is a preponderance of studies focusing on healthy individuals' attitudes towards using digital technologies. It was also observed that studies focusing on parents exist (İnan Kaya et al., 2018; Türel and Duygu, 2019). In addition, the effect of digital technology use on the attitudes of blue-collar workers (Hampel and Sassenberg, 2021; İrge and Şen, 2021); the impact of digital technology use on the attitudes of white-collar workers (Wu et al, 2020); the effect of digital technology use on the attitudes of managers (Barrutia and Echebarria, 2021); the effect of digital technology use on the attitudes of employees working in psychology and social work (Parisi et al., 2021); it was also noted that there are studies focusing on the impact of digital technology use on the attitudes of physiotherapists (Barton et al., 2022). It is noted during the study evaluation process that there is no comparison between a department that gets informatics education directly and a department that does not. The impact of informatics education on attitudes toward digital technology was amply demonstrated in this study by comparing the attitudes of undergraduate Management Information Systems students—who get informatics education—and Health Management students—who do not—about digital technology. This particular situation makes up the first significant point of our research.

Methodology and Findings: This descriptive, cross-sectional study focuses on ascertaining undergraduate students' attitudes regarding digital technology and the factors influencing them while they study in a certain department. Students from the Health Management and Management Information Systems Department who completed their education at a foundation university in Istanbul between January and October 2021-2022 participated in the study. Data collection for the study was through a two-part survey. The first part included questions about students' sociodemographic characteristics, while the second part used Cabl's (2016) Attitude Scale Towards Digital Technology in Turkish. The study's population consists of 275 students, including 166 Health Management Department students and 109 Management Information Systems Department students studying at a foundation university in Istanbul when the study was conducted (Raosoft, 2022). The desired sample number was reached, but when the extreme values were removed, 258 participants remained. The statistical analysis of the study data was carried out using the SPSS 25 program.

Conclusions and Recommendation: The analysis made according to the participants' departments also detected an important difference. Management and Information Systems students have higher attitudes towards Digital Technology than Health Management students. When a comparison was made between classes, an important difference was seen, and a post hoc test was conducted to determine which classes differed. For the department variable, which is the study's main hypothesis, a significant difference ($p < 0.05$) was found in the study. The attitude of Management and Information Systems students towards digital technology was higher than that of Health Management students. There are studies in the literature that reach results parallel to this study (Yavuz and Çoşkun, 2008; Yıldırım, 2000). Contrary to this, Arslan (2020) found no differences between the departments studied (Arslan, 2020). In this research, the reason why the attitudes of management and information systems students towards digital technology were higher than those of health management students could be attributed to the informatics education they received. A significant difference in the attitudes of the participants was observed with regard to the class ($p < 0.05$). The attitudes of 2nd and 4th-year students

towards digital technology were higher than those of 1st-year students. Çetin et al. (2012) obtained similar results in their study (Çetin et al., 2012). However, some studies have found no significant difference (Arslan, 2020). The study concluded that informatics education is essential in developing attitudes towards digital technology. This enables individuals to understand where, when and how technology should be used and to manage it appropriately. The ability of individuals to manage the impact of technology, use their time more effectively, and make their lives easier will give them significant advantages in communicating and doing active business. These advantages form a big part of our lives and make our lives easier. With technology, access to information has become more accessible, access to education and training processes has increased, produced products and services have become cheaper, communication and correspondence opportunities have increased, and people's quality of life has increased. In summary, technology positively affects the lives of individuals in all sectors at the core of human life, such as education, health, logistics, transportation, and communication. On the other hand, to the extent that societies prove their strength in the competitive market, the increase in the level of welfare and their survival is directly proportional. This strength is called information. The most effective way to achieve this strength is through information technologies. Given these circumstances, informatics education should be given to the whole society and should not be specific to only one undergraduate department.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Büşra SEVİM			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	SAĞLIK YÖNETİMİ VE YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUMLARI İLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: AMPİRİK BİR ANALİZ			
Tarih <i>Date</i>	03.07.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Sefer AYGÜN	Makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	-
2	Yeter USLU	Makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	-
3	Erman GEDİKLİ	Makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	-
4	Büşra SEVİM	Makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	-
5	Ahmet Emre ORAL	Makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	-

A R A Ş T I R M A M A K A L E S İ / R E S E A R C H A R T I C L E

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1447558

MEVDUAT BANKALARINDA KOBİ VE MİKRO İŞLETME KREDİLERİ PAYININ
BELİRLEYİCİLERİ: BANKA BÜYÜKLÜĞÜ, RİSK VE YUMUŞAK BİLGİ ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇELİK*

* Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü
e-posta: mcelik@mehmetakif.edu.tr

ORCID 0000-0002-6222-9076

ÖZ

KOBİ'ler değişen koşullara çabuk uyum sağlama becerileri ve inovasyon kapasiteleri sayesinde ekonomik büyüme ve gelişme için anahtar konumdadırlar. Bununla birlikte, bankalar kredi portföylerinde KOBİ ve mikro işletme payını çeşitli sebeplerle sınırlı tutmaktadır. Bu durum, KOBİ'lerin finansmana erişimini kısıtlamakta ve ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışma, KOBİ'ler ve mikro işletmelerin bankaların kredi portföyünden aldığı payın belirleyicilerini tespit etmeyi ve söz konusu payın artırılmasına yönelik politika önerileri oluşturmayı amaçlamaktadır. Çalışmada mevduat bankalarında KOBİ ve mikro işletme kredileri payının bankaya özgü belirleyicileri incelenmektedir. Çalışma kapsamında, Türkiye'deki mevduat bankalarının 2010:1. çeyrek - 2023:2. çeyrek arası dönemdeki verileri kullanılmış ve bankaların KOBİ/mikro işletme kredisi payları ile çeşitli banka özellikleri arasındaki ilişkiler panel regresyon analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına göre banka büyüklüğü, sermaye yeterliliği, likidite durumu, aktif kalitesi, şube sayısı ile personel sayısının bankalarda KOBİ ve mikro işletme kredisi payları için belirleyiciler olduğu görülmüştür. Çalışma, literatürdeki büyük banka-büyük işletme / küçük banka-küçük işletme eşleşmesi ile paralel olmayan sonuçlar sunmakta ve KOBİ/mikro işletme kredilerinde yumuşak bilginin önemini ortaya koymaktadır. Çalışma, KOBİ ve mikro işletme kredileri payının belirleyicilerini Türkiye'deki mevduat bankaları kapsamında belirleme ve bankaların yumuşak bilgi üretme kapasiteleri için gösterge oluşturabilecek değişkenler oluşturması yönüyle literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ Kredileri, Mikro İşletme Kredileri, Banka Kredi Dağılımı, Yumuşak Bilgi.**Jel Kodları:** G21, E51.DETERMINANTS OF SME AND MICRO BUSINESS LOANS' SHARE IN DEPOSIT BANKS:
THE EFFECT OF BANK SIZE, RISK AND SOFT INFORMATION

ABSTRACT

SMEs are key to economic growth and development thanks to their ability to quickly adapt to changing conditions and their innovation capacity. However, banks limit the share of SMEs and micro enterprises' loans in their loan portfolios for various reasons. This situation restricts SMEs' access to finance and negatively affects economic development. This study aims to identify the determinants of the share of SMEs and micro enterprises' loans in banks' credit portfolio and to create policy recommendations to increase this share. The study examines bank-specific determinants of the share of SME and micro-enterprise loans in deposit banks. In this context, by using quarterly banking data between 2010:Q1- 2023:Q2, relationship between banks' SME/micro business loan shares and various characteristics of banks is unveiled through panel regression analysis. According to the results, bank size, liquidity, asset quality, number of branches and number of bank staff are the determinants of the SME and micro business loans' share in Turkish banks. The study presents results that are not in line with the large bank-large firm/small bank-small firm pairing in the literature and demonstrates the importance of the soft information in SME/micro business lending. The study contributes to the literature by determining the determinants of the share of SME and micro-enterprise loans within the scope of deposit banks in Turkey and creating variables that can serve as indicators for the soft information production capacities of banks.

Keywords: Small Business Loans, Micro Business Loans, Bank Loan Composition, Soft Information.**Jel Codes:** G21, E51

Geliş Tarihi/Received: 05.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 21.05.2024

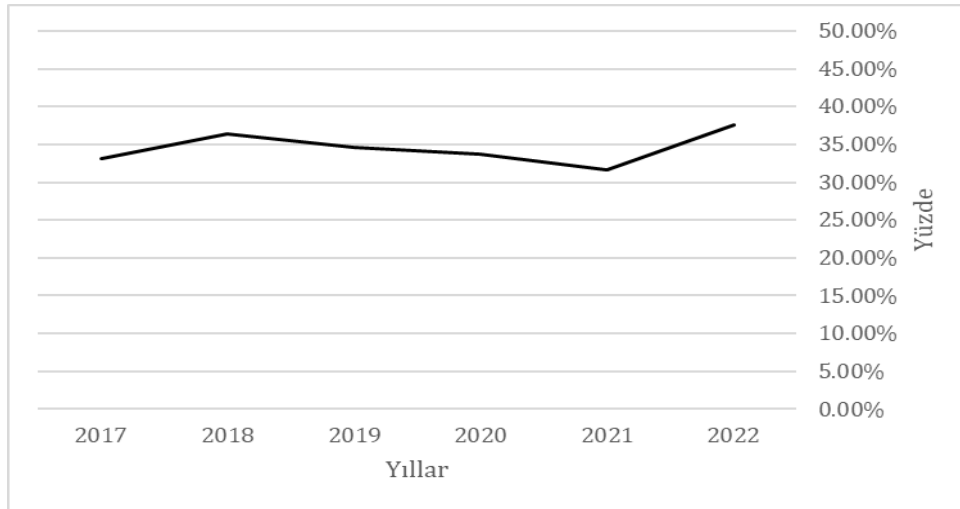
Yayın Tarihi/Printed Date: 30.06.2024

Kaynak Gösterme: Boş Bırakınız (2023). "Mevduat Bankalarında KOBİ Ve Mikro İşletme Kredileri Payının Belirleyicileri: Banka Büyüklüğü, Risk ve Yumuşak Bilgi Etkisi". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 361-375.

GİRİŞ

KOBİ'ler (küçük ve orta büyüklükteki işletmeler), çalışan sayısı 250'den az olan ve yıllık hasılatı veya bilanço aktif büyüklüğü 500.000 TL'yi aşmayan işletmelerdir (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Yönetmeliği, 2023: Md. 4). KOBİ'ler, esnek olmaları ve farklı koşullara çabuk uyum sağlama kabiliyetleri sayesinde yüksek büyüme kapasitesine sahiptirler. Bu yönüyle KOBİ'ler çoğu zaman ekonomik büyümenin ve kalkınmanın temel anahtarı olarak görülmektedirler (Lenihan vd., 2010). Ayrıca KOBİ'ler, ekonomik yapı içerisinde yeni ürünlerin ve teknolojilerin geliştirilmesi ve inovasyonların devamlılığı için önemli bir role sahiptirler (Veugelers, 2008). KOBİ'lerin etkin olmadığı bir ekonomide kaynakların verimsiz kullanılması, ekonomik büyümenin ve istihdamın yavaşlaması ve teknolojik gelişmenin yeteri kadar hızlı olmaması gibi sorunlarla karşılaşılması mümkündür.

Türkiye'de 2022-Aralık dönemi verilerine göre, toplam girişimlerin %99.7'sini KOBİ'ler oluşturmaktadır. Ücretli çalışan istihdamının %64.75'i, yaratılan toplam cironun %42,47'si, oluşturulan üretim değerinin %36,32'si, katma değer %36.37'si ve gerçekleştirilen ihracatın %31.6'sı KOBİ'ler bünyesinde gerçekleşmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Bununla birlikte **Grafik 1**'de görülebileceği üzere KOBİ'ler, bankalarca sağlanan finansmanın oldukça küçük bir kısmını (ekonomik katkıları ile karşılaştırıldığında) elde edebilmektedir. Çalışma var olan bu durumun bankaya özgü sebeplerini aramaktadır. Bu sayede hem KOBİ ve mikro işletme kredilerinin düşük payının sebeplerinin tespiti yapılabilecek hem de söz konusu payı artırmak için bankaların ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği hususuna yönelik politikalar geliştirilebilecektir.

Grafik 1: Türkiye'deki Mevduat Bankalarında KOBİ Kredileri Payının Gelişimi
Kaynak: BDDK Haftalık Bankacılık Sektörü Verileri

Çalışmanın geri kalanı, üç başlıktan oluşmaktadır. Literatür başlığında küçük işletme kredilerine yönelik literatür taramasına yer verilmiştir. Araştırma başlığında BDDK bankacılık verileri kullanılarak gerçekleştirilen panel veri regresyonu analizinin aşamaları ve bulguları paylaşılmıştır. Son olarak sonuç ve öneriler başlığında analiz sonucu elde edilen bulguların nedenleri tartışılmış ve KOBİ'lerin krediye erişimlerinin artırılması için ne gibi politikaların geliştirilmesi gerektiği hususu irdelenmiştir.

1. Literatür

Literatürde küçük işletme kredilerinin banka büyüklüğü, ekonomik koşullar, risklilik durumu, kredilendirme teknolojileri ve yumuşak bilgi yaratma kapasitesine göre değişim gösterdiğine yönelik bulgular bulunmaktadır.

Banka büyüklüğü ve küçük işletme kredileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, banka büyüklüğü arttıkça küçük işletmelere verilen kredilerin payının azaldığını göstermektedir. Berger ve Udell (1995), 1988-1989 yılları arasında Amerikan Merkez Bankası ve Küçük

İşletmeler Otoritesi'nin¹ 3.400 işletmeye uyguladığı anket verilerini kullanarak gerçekleştirdiği OLS regresyon analizinde, küçük bankaların büyük bankalara göre portföylerinin daha büyük bir kısmını küçük işletmelere ayırdığını ortaya koymaktadır. Keeton (1995), Amerika'daki 1994 yılı ticari ve endüstriyel kredi verisini kullanarak gerçekleştirdiği oran analizi çalışmasında çok sayıda şubeye sahip büyük bankaların küçük işletme kredilerine daha az pay vermeye yatkın olduğunu göstermektedir. Berger vd.(1998), 1980-1995 yılları arasındaki Amerika'daki banka birleşmeleri verisi üzerinden gerçekleştirdiği statik ve direkt etki analizinde, banka birleşmeleri ile artan banka büyüklüğü sonrasında küçük işletme kredileri payının azaldığını ortaya koymaktadır. Udell (1998), banka birleşmeleri üzerine gerçekleştirdiği literatür incelemesinde benzer sonuçları tartışmıştır. Jayaratne ve Wolken (1999), Amerika'daki Küçük İşletme Finansı Ulusal Anketi'nin 1993 verileri üzerinden gerçekleştirdiği OLS regresyon analizinde, küçük işletme finansmanının devamlılığının sağlanmasında çevrede bulunan küçük banka sayısının önemli bir belirleyici olduğu sonucuna varmaktadır. Shikumo ve Mirie (2016), 43 Kenya bankası verisini kullanarak yaptıkları çoklu regresyon analizinde banka büyüklüğü artışının küçük işletme kredilerini olumlu etkilediği sonucuna ulaşmaktadır. Yudaruddin (2020), Endonezya bankaları üzerinde gerçekleştirdiği GMM panel regresyon analizi neticesinde banka büyüklüğü ve küçük işletme kredileri arasında pozitif yönlü ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mkhaimer ve Werner (2021), 14.000 Amerikan bankasının 1994-2013 yılları arasındaki verileri üzerinden gerçekleştirdiği geniş kapsamlı sabit etkiler-panel regresyon analizinde banka büyüklüğü ile küçük işletmelere sağlanan kredilerin payı arasında negatif yönlü ilişkinin varlığını tespit etmektedir.

Ekonomik koşullar ve riskliliğin küçük işletme kredileri payı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar, ekonomik koşulların kötüleştiği veya banka riskliliğinin arttığı dönemlerde küçük işletme kredisi paylarının azaldığını göstermektedir. Berger vd. (2001) Arjantin bankalarının 1998 verilerini kullanarak gerçekleştirdiği ve dört farklı hipotezi sınıadığı logit regresyon analizinde, bankaları etkileyen finansal risklerin arttığı dönemde küçük işletmelerin kredi ihtiyacını birden fazla bankadan sağlamak durumunda kaldığını ve borçlanma maliyetlerinin yükseldiğini tespit etmektedir. DeYoung vd. (2015), 1991-2010 yılları arasındaki Amerikan bankaları verisini kullanarak gerçekleştirdiği panel OLS regresyon analizinde, kriz dönemlerinde bankaların küçük işletmelere olan kredilerini azalttığını göstermektedir. Säaskilahti (2016), 197 Finlandiya bankasının 2004-2010 yılları arası verisini incelediği panel regresyon çalışmasında krizin hemen sonrası dönemde küçük işletme kredilerinin azaldığı ve faizlerin yükseldiği sonucuna varmaktadır. Behr vd. (2017), 1987-2007 yılları arası Alman bankacılık verileri üzerinden gerçekleştirdiği GMM panel resgresyon analizinde negatif ekonomik koşulların küçük işletme kredileri üzerindeki negatif etkisini göstermekte; söz konusu etkinin kamusal otoritenin yetki kullanımı ile azaldığını ortaya koymaktadır. Akinsola ve Ikhida (2019), Güney Afrika bankaları üzerinde gerçekleştirdikleri varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerinde ekonomik koşullar üzerindeki bir şokun küçük işletme kredileri üzerindeki uzun süren negatif etkisini tartışmaktadır. Ben-David vd. (2021), küçük işletmelere yönelik Fintech firmalarını inceledikleri regresyon analizi çalışmalarında COVID-19 gibi zorlu ekonomik koşulların var olduğu durumlarda artan kredi talebine rağmen küçük işletmelerin kredi arzının kısıtlandığını ortaya koymaktadır. Harrison vd. (2022), Avrupa Merkez Bankası verisi üzerinden gerçekleştirdiği panel veri regresyonu analizi ile kriz dönemlerinde küçük işletmelerin krediye erişiminin azalmasını bu dönemlerde bankaların kredi arzını daraltmasına bağlamaktadır.

Teknolojinin küçük işletme kredilerine etkisini inceleyen çalışmalar, farklı yöntem ve amaçlara sahiptir. DeYoung vd. (2011), 1984-2001 yılları arası Amerikan bankacılık verilerini incelediği panel regresyon analizi içeren çalışmada, teknoloji kullanımının 1993 sonrası dönemde çok hızlı bir şekilde banka-kredi müşterisi arası mesafede yarattığı artışı ve bu durumun küçük işletme kredilerine olan negatif yansımalarını tartışmaktadır. Mills ve McCarthy (2017), Amerika'daki alternatif kredilendirme sistemlerinin küçük işletme kredilendirmesine etkisini inceledikleri literatür incelemesi çalışmasında, küçük işletmelerin giderek daha fazla alternatif kredilendirme kuruluşlarına başvurduğunu, mikro kredi ihtiyacının henüz pazarda tam olarak

¹ Federal Reserve Board and Small Business Administration kurumları Türkçe'ye bu şekilde çevrilmiştir.

karşılanamadığını ve çeşitli sebeplerle küçük işletmelerin geleneksel kredilendirme yöntemlerinden memnuniyet duymadığını tespit etmektedir. Cornelli vd. (2022), Funding Circle ve LendingClub'un verilerini kullandıkları ve yedi farklı model üzerinden panel regresyon analizi gerçekleştirdikleri çalışmada, yeni kredilendirme teknolojilerinin daha kapsayıcı bir finansal sistem sunarak geleneksel sistem içerisinde kredi alması zor küçük işletmelere düşük maliyetlerle kredi sağlayabildiğini ortaya koymaktadır. Beaumont vd. (2022), Fransa'daki Fintech verileri üzerinden gerçekleştirdikleri regresyon analizinde Fintech kullanımının -teminat gerekliliklerini hafifletmesi yoluyla- küçük işletmelerin krediye erişimini kolaylaştırdığı sonucuna varmaktadır.

DeYoung vd. (2004), bankacılık sektöründe artan teknoloji kullanımı sebebiyle bazı bankaların kredilendirme faaliyetlerinde teknoloji kullanımına uygun objektif verilere dayalı "sert bilgi"yi kullandığını bazı bankaların ise kredi müşterisine özel daha subjektif öğelere dayalı "yumuşak bilgi"ye güvendiğini ortaya koymuştur. Küçük işletmeler yapıları gereği çok sağlıklı sert bilgi üretmemekte ve bu işletmelerin kredilendirmesi yumuşak bilgiye dayalı olarak yapılmaktadır. Literatürde pek çok çalışmada da yumuşak bilgi kullanımının küçük işletme kredilerine olan pozitif katkısı tartışılmaktadır. Carter ve McNulty (2005), Federal Mevduat Sigortası Kurumu'nun (FDIC) 1993-2001 yılları arası bankacılık verilerini kullanarak yaptıkları havuzlanmış OLS ve tesadüfi etkiler panel regresyon analizlerinde küçük bankaların küçük işletme kredileri pazarında yumuşak bilgi kullanımı sayesinde daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Hernández-Cánovas ve Martínez-Solano (2010), Güneydoğu İspanya'daki küçük işletme verileri üzerinden gerçekleştirdiği probit analizde, yumuşak bilgi inşası ile geliştirilen ilişki kredilendirmesinin küçük işletmelerin krediye erişimini güçlendirdiğini tespit etmektedir. Grunert ve Norden (2011), Alman ve Amerikan küçük işletmeleri üzerinde gerçekleştirdiği probit analizde, elde edilen pozitif yumuşak bilginin borç alan küçük işletmelerin pazarlık kuvvetini arttırdığı sonucuna varmaktadır. Chen vd. (2015), Tayvan'da yer alan bir finans şirketinin verileri üzerinden gerçekleştirdiği logit regresyon analizi ile yumuşak bilgi kullanımının daha düşük maliyet yaratma ve daha doğru temerrüt tahmin modeli üretmesi yönüyle küçük işletme kredilendirme süreci için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Brancati (2015), İtalyan firmalarını kapsayan MET database verileri üzerinden gerçekleştirdiği panel regresyon analizinde yumuşak bilgi oluşumunun küçük işletmelere yeni finansal ürün ve süreç kullandırımında oldukça önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Bu çalışma, bankaya özgü bazı özelliklerin ve bazı yumuşak bilgi üretme değişkenlerinin küçük işletme kredilerine etkisini incelemesi ile literatüre katkı sağlamaktadır.

2. Araştırma

Araştırma, mevduat bankalarının kredi portföyleri içerisindeki KOBİ kredileri ve mikro işletme kredileri payının bankaya özgü belirleyicilerini banka büyüklüğü, banka finansal özellikleri ve yumuşak bilgi üretme kapasitesi kapsamında tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'deki mevduat bankacılığı sektörü araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Sermaye sahipliği bazında yapılan ayrıştırmaya göre, araştırmanın kapsamını oluşturan mevduat bankaları kamu sermayeli bankalar, özel yerli sermayeli bankalar ve yabancı sermayeli bankalar olarak üçe ayrılmış ve veriler bu ayrıma göre toplanmıştır. Araştırmanın kapsamını oluşturan bankaların analiz dönemi ortalama özellikleri **Tablo 1**'de sunulmuştur.

KOBİ kredileri ve mikro işletme kredileri verisi banka bazında raporlanmamaktadır. Söz konusu verinin yalnızca sektör bazında ve banka sermaye sahipliği ayrımı bazında açıklanması sebebiyle, analiz her bir sermaye sahipliği grubundaki ortalama bankanın durumu dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu durum, araştırmanın ilk kısıtını oluşturmaktadır. Araştırmanın bir başka kısıtı, yöntem kısmında ayrıntısıyla açıklanacağı üzere değişkenler arası doğrusal ilişkileri dikkate alan bir yöntemi benimsemesidir. Dolayısıyla çalışmada belirlenen değişkenler arası doğrusal olmayan ilişkilerin belirlenmesi mümkün olmamıştır. Araştırmanın son kısıtı ise analizin 2010-1. Çeyrek - 2023-2. Çeyrek arası dönemi kapsamıdır. Çıkarımlar, söz konusu dönemdeki değişken davranışları üzerinden yapılmıştır.

Tablo 1: Analiz Bankalarının Ortalama^a Özellikleri

	Kamu Sermayeli Bankalar	Özel Yerli Sermayeli Bankalar	Yabancı Sermayeli Bankalar
Aktif Büyüklüğü	72,139,335\$	33,500,727\$	7,434,067\$
Sermaye Yeterlilik Rasyosu	15.65%	17.07%	17.54%
Takipteki Krediler Oranı	2.85%	3.43%	4.62%
Likidite Yeterlilik Oranı ^b	172.54%	144.31%	133.07%
Varlık Kârlılığı	0.92%	1.22%	1.05%
Verimlilik ^c	2.21%	2.49%	2.83%
Aktif Kalitesi ^d	58.89%	57.57%	58.64%
Şube Başına Personel Sayısı	16.43	18.11	20.19
Banka Başına Şube Sayısı	1026.7	488.11	125.89

^a: Her bir sermaye türündeki banka sayısına göre hesaplanan ortalama büyüklükler
^b: Bankaların Likidite Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik'te tanımlanan oranın tüm vade dilimlerindeki ağırlıklı ortalaması
^c: Net Faiz Geliri/Aktif Büyüklüğü
^d: Toplam Krediler/Aktif Büyüklüğü

Kaynak: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Aylık Bankacılık Sektörü Verileri

2.1 Araştırmanın Modeli, Değişkenler ve Veri Seti

Araştırmada yer verilen değişkenler bağımlı ve bağımsız değişkenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bağımsız değişkenlerin bir kısmı bankaların finansal özelliklerini açıklarken; bir kısmı ise bankaların yumuşak bilgiyi üretme sürecinde ipucu oluşturabilecek verileri içermektedir.

Araştırmanın iki bağımlı değişkeninden ilki olan KOBİ kredilerinin payı, her bir banka grubundaki KOBİ kredileri büyüklüğünün toplam kredi büyüklüğüne bölümü ile oluşturulmuştur. İkinci bağımlı değişken olan mikro işletme kredileri payı da benzer şekilde her bir banka grubundaki mikro işletme kredileri büyüklüğünün toplam kredi büyüklüğüne oranlanması ile oluşturulmuştur. Bağımlı değişkenler, 2010-2023 yılları arasında kapsayan çeyresel verilerden oluşmaktadır. Söz konusu veriler Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun aylık bankacılık sektörü verileri kullanılarak elde edilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri bankaların çeşitli özelliklerinden oluşmaktadır. İncelenen mevduat bankalarının Amerikan Doları bazında aktif büyüklüğü², sermaye yeterlilik rasyosu, takipteki krediler oranı, likidite yeterlilik oranı, varlık kârlılığı, verimliliği ve aktif kalitesi bankaların finansal özelliklerini ortaya koymak için analize dahil edilmiştir. Şube başına personel sayısı ve banka başına şube sayısı değişkenleri, bankaların sektör bilgisi edinmesi ve sektörler ile daha yakın ilişki kurması hususlarında bir başka deyişle yumuşak bilgi edinmede ipucu sağlayabileceği düşüncesiyle analize dahil edilen diğer değişkenler olmuştur. Bağımsız değişkenler 2010-2023 yılları arasında kapsayan çeyresel verilerden oluşmaktadır. Söz konusu veriler, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun aylık bankacılık sektörü verileri kullanılarak elde edilmiştir.

Araştırmada kullanılan tüm değişkenleri kapsayan özet bilgiler **Tablo 2'**de gösterilmiştir:

² TL'nin son dönemdeki değer kaybı sebebiyle TL üzerinden alınan büyüklükler ile yapılacak analizlerde sahte nedensellik gibi pek çok sorunla karşılaşılması, analizde USD büyüklüklerin kullanılması kararının alınmasını gerektirmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişken	Kısaltma	Hesaplama Biçimi	Beklenen İlişki Yönü	Kaynak
Kredilerde KOBİ Payı	KOBİ	Banka Türündeki ^a KOBİ Kredileri Büyüklüğü/Banka Türündeki Toplam Kredi Büyüklüğü	Bağımlı Değişken	BDDK
Kredilerde Mikro İşletme Payı	MIK	Banka Türündeki Mikro İşletme Kredileri Büyüklüğü/Banka Türündeki Toplam Kredi Büyüklüğü	Bağımlı Değişken	BDDK
Ortalama Banka Aktif Büyüklüğü	BUY	Banka Türündeki Toplam Aktif Büyüklüğü / Banka Sayısı	(-)	BDDK
Sermaye Yeterlilik Rasyosu	SYR	Banka Türündeki Sermaye/Banka Türündeki Risk Ağırlıklı Varlıklar	(+)	BDDK
Takipteki Krediler Oranı	NPL	Banka Türündeki Takipteki Krediler Büyüklüğü/Banka Türündeki Kredi ve Alacaklar	(-)	BDDK
Likidite Yeterlilik Oranı	LIK	Banka Türündeki Her Bir Vade Grubunun Varlık Büyüklüğü/Kaynak Büyük Büyüklüğü Oranının Vade Gruplarına Göre Ağırlıklı Ortalaması	(+)	BDDK
Kârlılık Oranı	KAR	Banka Türündeki Net Kâr Büyüklüğü/Banka Türündeki Toplam Aktif Büyüklüğü	(+/-)	BDDK
Verimlilik	VER	Banka Türündeki Net Faiz Geliri Büyüklüğü/Banka Türündeki Toplam Aktif Büyüklüğü	(+/-)	BDDK
Aktif Kalitesi	AKK	Banka Türündeki Kredi Büyüklüğü/Banka Türündeki Toplam Aktif Büyüklüğü	(+/-)	BDDK
Şube Başına Personel Sayısı	PER	Banka Türündeki Toplam Personel Sayısı/Banka Türündeki Toplam Şube Sayısı	(+)	BDDK
Banka Başına Şube Sayısı	SUB	Banka Türündeki Toplam Şube Sayısı/Banka Türündeki Banka Sayısı	(+)	BDDK

^a:Banka türlerini, kamu sermayeli bankalar, özel yerli sermayeli bankalar ve yabancı sermayeli bankalar oluşturmaktadır.

BUY değişkeni, ortalama banka aktif büyüklüğünü USD bazında göstermektedir. Literatürde pek çok çalışmada küçük bankaların küçük müşterilerle; büyük bankaların ise daha büyük müşteriler ile çalıştığı yönünde sonuçlar bulunmaktadır (Berger vd., 1995; Berger ve Black, 2011; Jayaratne ve Wolken, 1999; Keeton, 1995; Strahan ve Weston, 1996). Bu sebeple değişkenin KOBİ/Mikro İşletme kredileri payı üzerindeki beklenen etkisi eksi yöndedir.

SYR, NPL ve LIK değişkenleri, bankaların risklilik seviyeleri hakkında ipucu sunmaktadır. SYR, bankanın mevcut riskleri için ne düzeyde sermaye ayırdığını; NPL, kredilerin ne kadarlık bir kısmının geri dönüşünde sorun yaşandığını ve LIK, bankanın likidite riskinden ne düzeyde korunduğunu ortaya koymaktadır. Mevcut durumda daha az riskli bankaların KOBİ/Mikro işletme kredisi payının daha yüksek olması beklenmektedir. Çünkü görece daha riskli bir pazar olan KOBİ/Mikro İşletme kredisi pazarında daha yüksek pay almak zaten yüksek riskliliğe sahip

olan bankaların risklerini yönetilemez seviyede büyütebilir. Bu sebeple mevcut halleriyle “*risk alabilme lüksüne*” sahip bankalarda KOBİ/Mikro İşletme kredisi payının daha yüksek olması beklenmektedir. Literatürde de bankalar için risklerin arttığı dönemlerde küçük işletmelere verilen kredilerin azaldığı yönünde bulguları bulunan çalışmalar mevcuttur (Berger vd., 2001; Cotugno vd., 2012; De Young vd., 2015; Jiménez vd., 2012). Bu kapsamda SYR ve LIK değişkenleri ile KOBİ/Mikro İşletme kredileri payı arasında pozitif; NPL değişkeni ile KOBİ/Mikro İşletme kredileri payı arasında negatif ilişki bulunacağı beklentisi bulunmaktadır.

KAR, VER ve AKK değişkenleri, bankaların mevcut faaliyetini ne düzeyde kârlı, verimli ve kaliteli olarak gerçekleştirdiğini göstermektedir. Banka başarısı ve KOBİ/Mikro İşletme kredi payları arasındaki ilişki, hem pozitif hem de negatif yönde gerçekleşebilir. Başarılı bankalar, faaliyetlerindeki uzmanlık sayesinde en doğru bilgi ve istihbarata sahip olup en başarılı KOBİ/Mikro işletmelerle çalışabilir. Bu durumda banka başarısı değişkenleri ile KOBİ/Mikro işletme kredi payları arasındaki ilişki pozitif yönlü olacaktır. Öte yandan başarılı bankalar en yüksek işlem kapasitesine ve hacmine sahip büyük müşterilerle çalışma imkanına sahip olduğundan KOBİ/Mikro İşletme kredilerine daha az pay da verebilir. Bu durumda ise banka başarısı değişkenleri ile KOBİ/Mikro işletme kredi payları arasındaki ilişki negatif yönlü olacaktır.

PER ve SUB değişkenleri, bankaların ortalama şube ve şube başına personel sayısını göstermektedir. Söz konusu değişkenlerin yüksek olması sayesinde bankaların orta ve küçük boyutlu işletmeler ile daha yakından ilişki kurabileceği ve bu sayede orta ve küçük tutarlı kredilerdeki yumuşak bilgi ihtiyacını karşılayabileceği düşünülmektedir. Küçük işletme kredilerine yönelik literatür, söz konusu kredilerde yumuşak bilgi ve ilişki kredilendirmesinin³ önemini ortaya koymaktadır (Berger ve Black, 2011; Brancati, 2015; Chen vd., 2015; Del Gaudio vd., 2020; Grunert ve Norden, 2011; Hernández-Cánovas ve Martínez-Solano, 2010). Daha yaygın şube ağına ve şube başı personel sayısına sahip bankaların daha kolay yumuşak bilgi üretebileceği, ilişki kredilendirmesini daha kolay yürütebileceği ve dolayısıyla da kredi portföylerinde KOBİ / Mikro İşletme kredisi payının daha yüksek olabileceği beklenmektedir.

Araştırmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin betimleyici istatistik parametreleri **Tablo 3**'te sunulmuştur:

Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	<i>Gözlem Sayısı</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Asgari</i>	<i>Azami</i>
<i>KOBİ</i>	162	0.316257	0.0443406	0.19583	0.435664
<i>MIK</i>	162	0.082544	0.0251985	0.047678	0.143613
<i>BUY</i>	162	37691.38	29685.75	4342.925	105961.4
<i>SYR</i>	162	0.167574	0.0183628	0.135207	0.230585
<i>NPL</i>	162	0.036359	0.0126421	0.012117	0.072362
<i>LIK</i>	162	1.499753	0.1920808	1.212109	2.065857
<i>KAR</i>	162	0.010661	0.0075714	0.000765	0.055579
<i>VER</i>	162	0.025243	0.0134669	0.003428	0.075041
<i>AKK</i>	162	0.583723	0.0511583	0.415038	0.676642
<i>PER</i>	162	18.247	1.681982	15.54663	22.84868
<i>SUB</i>	162	546.9018	407.9278	109.619	1245

Değişkenler aşağıda sunulan iki modelin bağımlı ve bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır. n , bankanın sermaye sahipliği türünü göstermektedir⁴. t ise zamanı göstermektedir ve 2010/1. Çeyrek – 2023/2. Çeyrek arası değerler almaktadır. α , modelin sabit katsayısını ve e modelin hata terimini göstermektedir.

³ “Relationship Lending” terimi bu şekilde Türkçe’ye çevrilmiştir.

⁴ 1: Kamu sermayeli bankalar; 2: Özel Yerli Sermayeli Bankalar; 3: Yabancı Sermayeli Bankalar

• *Model 1:*

$$KOBİ_{n,t} = a_{n,t} + BUY_{n,t} + SYR_{n,t} + NPL_{n,t} + LİK_{n,t} + KAR_{n,t} + VER_{n,t} + AKK_{n,t} + PER_{n,t} + SUB_{n,t} + e_{n,t}$$

(1)

• *Model 2:*

$$MİK_{n,t} = a_{n,t} + BUY_{n,t} + SYR_{n,t} + NPL_{n,t} + LİK_{n,t} + KAR_{n,t} + VER_{n,t} + AKK_{n,t} + PER_{n,t} + SUB_{n,t} + e_{n,t}$$

(2)

2.2 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada değişkenler arasındaki doğrusal nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi amaçlandığından ve veriler hem zaman hem de birimleri içerdiğinden tercih edilen yöntem panel veri regresyonu olmuştur.

Panel veri, yatay kesit veri ve zaman serisi verisinden özellikleri itibarıyla ayrılmaktadır. Yatay kesit verilerde sabit bir zamanda farklı yatay kesit birimlerin verileri mevcuttur. Zaman serileri ise bir yatay kesitin zaman içerisindeki değişimini göstermektedir. Panel veri, zaman serisi ve yatay kesit verilerin birleştirilmiş halidir. Yani panel veri, sabit yatay kesit birimlerin (ülkeler, işletmeler vb.) zamana göre gösterdiği değişimleri içeren veridir (Güriş, 2018). Regresyon ise bağımlı bir değişkenin açıklayıcı bir değişkenle olan ilişkisini inceleyen; bağımlı değişkenin ortalama değerini de açıklayıcı değişkenin değişen değerleri üzerinden tahmin etmeyi amaçlayan bir yöntemdir (Gujarati ve Porter, 2020). Panel verilerin kullanılması ile gerçekleştirilen regresyon analizi, panel regresyonunu oluşturmaktadır.

Panel veri regresyonu gerçekleştirilirken karar verilmesi gereken ilk husus, tercih edilecek modeldir. Panel veri regresyonunda sabit etkiler, tesadüfi etkiler ve en küçük kareler modellerini kullanmak mümkündür. Sabit etkiler modelinde modellerde kullanılan katsayılar, zamana ve/veya birimlere göre değişim gösterirler (Güriş, 2018). Örneğin, modellerin sabit katsayısı, bankaların türüne göre farklılaşabilir. Tesadüfi etkiler modelinde ise zaman ve birimlerin etkisi, hata teriminin bir bileşeni olarak ifade edilir (Güriş, 2018). Örneğin, farklı türdeki bankalar için kurulan modellerin bazılarında hata terimi pozitif değer alırken; bazılarında negatif değerler alır. Zaman ve birimlerin etkisinin katsayılar veya hata terimi ile ifade edilemediği ya da var olmadığı modeller ise en küçük kareler modelleridir.

Bir önceki paragrafta bahsi geçen modeller arasında doğru tercihi gerçekleştirmek için kullanılan ilk test, F testidir. Bu test, birim etkilerin var olup olmadığını bir başka ifade ile sabit etkilerin varlığını sınamaktadır. F-testinin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda sabit etkilerin varlığından söz edilebilir (Yerdelen Tatoğlu, 2016). **Tablo 4**'te görülebileceği üzere çalışmada kullanılan modellerin her ikisi için de F-testi olasılık değeri 0.05'ten küçüktür. Bu sebeple her iki modelde de sabit etkiler mevcuttur. Tesadüfi etkilerin varlığını sınavan test ise Olabilirlik Oranı Testi'dir (LR). Bu testin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması modelde tesadüfi etkilerin bulunduğunu göstermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016). **Tablo 4**'te verilen LR testi olasılık değerleri, her iki model için de 0.05'ten küçüktür. Bu sebeple modelde tesadüfi etkiler mevcuttur. Modellerde hem sabit etkiler hem de tesadüfi etkilerin mevcut olması durumunda ise hangi modelin tercih edileceğini tespit etmek için Hausman Testi'ne başvurmak mümkündür. Söz konusu testin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda sabit etkiler modeli tercih edilirken; 0.05'ten büyük olması durumunda tesadüfi etkiler modeli tercih edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016). **Tablo 4**'te yer alan Hausman Testi olasılık değerleri her iki model için de 0.05'ten küçüktür. Bu sebeple her iki modelin tahmininde de sabit etkiler modeli tercih edilmiştir.

Kullanılacak modelin kararlaştırılması sonrası, bir regresyon modelinin sağlaması gereken varsayımların testlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Regresyon modellerinin sonuçlarının güvenilir olması için sabit varyans, otokorelasyonsuzluk ve yatay kesit bağımsızlığı varsayımlarını sağlamaları gerekmektedir (Ün, 2018). Sabit varyansın varlığını sınamak için kullanılan Değiştirilmiş Wald Testi olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması modelde sabit varyans varsayımının sağlanmadığını göstermektedir (Ün, 2018). **Tablo 5'e** göre her iki modelde de Değiştirilmiş Wald Testi olasılık değerleri 0.05'ten büyüktür. Bu sebeple her iki model de sabit varyans varsayımını sağlamaktadır. Hata terimleri arasında korelasyonun bulunmaması biçiminde tanımlanan otokorelasyonsuzluk varsayımı ise Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez testi ile sınanabilmektedir. Bu testin istatistiğinin 2'den küçük olması durumunda otokorelasyonsuzluk varsayımının sağlanmadığı sonucuna varılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016). **Tablo 5'teki** verilere göre her iki model için de otokorelasyonsuzluk varsayımı sağlanamamaktadır. Yatay kesit bağımsızlığının sınanmasında Friedman Birimler Arası Bağımsızlık Testi'nin kullanılması uygundur. Bu testin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda yatay kesit bağımsızlığı varsayımının sağlanmadığı sonucuna varılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016). **Tablo 5'e** göre, her iki model için de yatay kesit bağımsızlığı varsayımı sağlanamamaktadır.

Tablo 4: Model Seçim Testleri

	Model 1	Model 2
<i>F Testi</i>	$F(2, 150) = 27.94$ ($Prob > 0.0000$)	$F(2, 150) = 36.62$ ($Prob > 0.0000$)
<i>LR Testi</i>	$chibar2(01) = 32.52$ ($Prob > 0.0000$)	$chibar2(01) = 43.23$ ($Prob > 0.0000$)
<i>Hausman Testi</i>	$chi2(7) = 74.72$ ($Prob > chi2 = 0.0000$)	$chi2(7) = 107.03$ ($Prob > chi2 = 0.0000$)

Tablo 5: Varsayım Testleri

	Model 1	Model 2
<i>Değiştirilmiş Wald Testi</i>	$chi2(3) = 3.96$ ($Prob > chi2 = 0.2658$)	$chi2(3) = 1.07$ ($Prob > chi2 = 0.7855$)
<i>Baltagi-Wu LBI Test İstatistiği</i>	0.81333833	0.5380022
<i>Friedman Birimler Arası Bağımsızlık Testi</i>	84.700 ($Prob > 0.0000$)	64.115 ($Prob > 0.0000$)

Varsayım testi sonuçlarına göre modeller, regresyon modellerinin sağlaması gereken varsayımların çoğuna uyum göstermemektedir. Bu durumda modellerin standart sabit etkiler tahmincisi kullanılarak tahmin edilmesi, sapmalı standart hatalar verecek ve güvenilir olmayan sonuçlarla karşılaşılmasına sebep olacaktır. Söz konusu güvenilir olmayan sonuçlardan kaçınmak için dirençli standart hatalar veren tahminciler tercih edilmelidir. Driscoll-Kraay tahmincisi, panel veri modellerinde varsayımların sağlanamaması durumunda dahi dirençli standart hatalar oluşturan bir tahminci olarak öne çıkmaktadır (Ün, 2018). Bu sebeple modellerin tahmininde Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Bulguları

Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılarak elde edilen panel veri regresyonu sonuçları **Tablo 6'da** sunulmuştur.

Regresyon tahmini sonuçlarına göre, Türkiye'deki mevduat bankalarının kredi portföylerindeki KOBİ kredileri payını, banka büyüklüğü ve şube başına personel sayısı pozitif yönde etkilemekteken; bankaların likidite seviyesi ve şube sayısı negatif yönde etkilemektedir. Diğer bankaya özgü değişkenler ile KOBİ kredileri payı arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. İlk modelde sabit katsayısının varlığı istatistiki olarak anlamlıdır.

Bankaların kredi portföyündeki mikro işletme kredisi payı ile banka büyüklüğü arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcutken; mikro işletme kredisi payı ile sermaye yeterlilik rasyosu, aktif kalitesi ve şube sayısı arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Bankaya özgü diğer değişkenlerin ise mikro işletme kredisi payı üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi mevcut değildir. İkinci modelde de sabit katsayısının varlığı istatistiki olarak anlamlı gözükmemektedir.

Tablo 6: Regresyon Sonuçları

	Model 1	Model 2
	<i>(Sabit Etkiler Modeli – Driscoll ve Kraay Tahmincisi)</i>	<i>(Sabit Etkiler Modeli – Driscoll ve Kraay Tahmincisi)</i>
	<i>KOBİ</i>	<i>MIK</i>
BUY	1.80e-06*** (3.43e-07)	8.90e-07*** (2.04e-07)
SYR	-0.12021 (0.2251804)	-0.1464428* (0.0817997)
NPL	-0.2968702 (0.3458074)	0.1448172 (0.1389334)
LİK	-0.2752741*** (.0494945)	-0.00414 (0.0152291)
KAR	0.7017165 (0.6750723)	0.0896458 (0.2495311)
VER	-0.1937767 (0.3238048)	-0.1052844 (0.0966294)
AKK	-0.0111913 (0.0925204)	-0.0517757* (0.0306629)
PER	0.0209766*** (0.0076701)	0.0018505 (0.0019439)
SUB	-0.0000704* (0.0000363)	-0.0000562*** (0.0000153)
Sabit	0.3517428** (0.1666965)	0.1033639* (0.0520359)

Sunulan değerler tahmin edilen katsayıları; parantez içindeki değerler ise t ve Z değerlerini göstermektedir.

***, **, * sırasıyla %99, %95 ve %90 güven seviyesini ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gerçekleştirilen analizin bulguları, büyük bankaların kredi portföylerinin görece daha yüksek bir payını küçük işletmelere ayırdıklarını göstermektedir. Bu durum, literatürde yer alan büyük banka-büyük müşteri/küçük banka-küçük müşteri eşleşmesinin Türkiye'deki mevduat bankaları için geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Çalışma, Berger & Udell (1995), Keeton (1995), Berger vd.(1998), Udell (1998), Jayaratne & Wolken (1999) ve Mkhair & Werner (2021) gibi çalışma sonuçlarının tam tersi yönde bulgular sunmaktadır. Türkiye'de büyük bankalar, sahip oldukları yüksek risk alma kapasitesi sayesinde görece daha riskli müşteriler olan KOBİ ve mikro işletmelere daha fazla kredi sağlamakta ve yüksek riskin karşılığı olan yüksek getirilere sahip olabilmektedir.

Risklilik göstergelerine ilişkin beklenti, “*risk alabilme lüksü*”ne sahip-az riskli bankaların görece riskli krediler olan KOBİ ve mikro işletme kredilerine daha yüksek pay vermesi yönündeyken; sonuçlar risk alabilme lüksüne sahip bankalardan ziyade mevcut durumda riskli olan bankaların KOBİ ve mikro işletme kredilerine ağırlık verdiğini göstermektedir. Sonuçlara göre, riske daha yatkın olan mevduat bankaları, küçük işletme finansmanına öncelik vererek ek risk almakta ve yüksek getiri beklemektedir. Literatürdeki çalışmalarda (Berger vd., 2001; DeYoung vd., 2015; Behr vd., 2017; Akinsola ve Ikhida, 2019; Ben-David vd., 2021; Harrison vd., 2022), riskin arttığı dönemlerde bankaların küçük işletmelere olan kredi arzını azalttığı yönünde bulgular mevcutken; bu çalışmada Türkiye’deki bankaların daha riskli olduğu durumlarda küçük işletme kredilerine daha fazla ağırlık verdiği bulgusu öne çıkmaktadır.

Aktif kalitesi ile KOBİ/mikro işletme kredileri arasındaki negatif yöndeki ilişki, kredi üretkenliği yüksek bankaların küçük müşterilerden ziyade büyük müşterilere odaklandığını göstermektedir. Aktiflerinin daha büyük bir kısmını kredilere ayıran (kredi konusunda uzmanlaşmış) bankalar, krediler konusunda daha seçici davranmakta ve büyük müşteri-büyük kredi prensibi ile çalışmaktadır. Aktif içerisinde kredi portföyü payının daha küçük olduğu bankalar ise kredilerinde görece daha riskli-küçük müşterilere ağırlık vermektedir. Bu durum, kredi konusunda uzmanlaşmış bankaların sürekliliği yüksek-az riskli müşteriler olan büyük müşteriler pazarında diğer bankaları rekabette geride bıraktığını; rekabette geride kalan kredi konusunda daha az uzmanlığa sahip bankaların ise karlılıklarını sürdürmek için küçük müşterilere yöneldiğini ve bu pazardan daha yüksek pay aldığını göstermektedir.

Şube başına personel ve şube sayısı değişkenlerine ilişkin bulgular, küçük müşterilerle kredi ilişkisine girmek için çok yaygın bir şube ağından ziyade çok sayıda personele sahip yoğun şubelerin daha etkili olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre, küçük müşterilere kredi portföyünde ağırlık veren bankalar, daha çok insan gücüne sahiptir ve sahip oldukları insan gücü sayesinde küçük müşterilerle daha fazla etkileşime girebilmektedir. Bu sayede müşterilerden resmi olmayan, belgeye dayanmayan ama önemli ve ihtiyaca uygun bilgileri sağlayabilmektedir. Sonuçlara göre, küçük müşterilerin kredilendirilmesinde müşteriye özgü ve daha az resmi verilerle sağlanan enformasyonun (yumuşak bilginin); kamuya açık veya resmi belgelerden sağlanan enformasyondan (sert bilgiden) daha önemli olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar yumuşak bilgi-küçük işletme kredileri ilişkisini inceleyen Carter ve McNulty (2005), Hernández-Cánovas ve Martínez-Solano (2010), Grunert ve Norden (2011), Chen vd. (2015) ve Brancati (2015) gibi çalışmaların bulguları ile uyumludur.

Ülkelerin ekonomik kalkınması ve refahında oldukça önemli bir yere sahip olan KOBİ’lerin ve mikro işletmelerin büyük bankalarca finansmanının sağlanması Türkiye için oldukça olumlu bir göstergedir. Bununla birlikte riskliliği düşük ve kredi konusunda uzmanlaşmış, kredi üretkenliği yüksek bankaların küçük müşterilere kredi portföylerinde daha az ağırlık vermesi çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bankaların küçük müşterilere kredi sağlamasına yönelik teşviklerin hayata geçirilmesinin, ülke ekonomisi için oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Küçük müşterilerin kendilerine özgü özellikleri sebebiyle banka ile sürekli etkileşim içerisinde olması gerekliliği, bankaların son dönemde uyguladıkları az sayıda personele dayalı şubecilik yaklaşımının sorgulanması ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bankalar, küçük müşterilere yönelik şubelerinde daha fazla personele yer vermeli ve yumuşak bilginin edinilmesine yönelik politikalar geliştirmelidir.

Çalışma bulgularının doğrusal olmayan ilişkileri de dikkate alan farklı istatistikî yöntemlerle tekrar test edilmesi, farklı kapsamalar içerisinde değerlendirilmesi ve yumuşak bilgi kullanımını ortaya koyan daha gelişmiş değişkenlerin kullanımı ile zenginleştirilmesi çalışmanın akademiye olan önerisidir.

KAYNAKÇA

- Akinsola, F., Ikhide, S. (2019). "Bank Lending to Small And Medium Scale Enterprises and Business Cycle in South Africa After The Global Financial Crisis", *The Journal of Developing Areas*, 53(1), 79-94.
- Beaumont, P., Tang, H., Vansteenbergh, E. (2022). "Collateral Effects: The Role of Fintech in Small Business Lending", *EUROFIDAI-ESSEC Paris December Finance Meeting (15 Aralık 2022)*.
- Behr, P., Foos, D., Norden, L. (2017). "Cyclicality of SME Lending and Government Involvement in Banks", *Journal of Banking & Finance*, 77, 64-77.
- Ben-David, I., Johnson, M.J., Stulz, R.M. (2021). "Why Did Small Business Fintech Lending Dry Up During the COVID-19 Crisis?", *National Bureau of Economic Research Working Paper*. 28.04.2024 tarihinde <https://www.nber.org/papers/w29205> adresinden erişilmiştir.
- Berger, A.N., Udell, G.F. (2011). "Bank Size, Lending Technologies, and Small Business Finance", *Journal of Banking & Finance*, 35(3), 724-735.
- Berger, A.N., Udell, G.F. (1995). "The Transformation of the US Banking Industry: What a Long, Strange Trip It's Been", *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 55-218.
- Berger, A.N., Udell, G.F. (2001). "The Ability of Banks to Lend to Informationally Opaque Small Business", *Journal of Banking & Finance*, 25, 2127-2167.
- Berger, A.N., Udell, G.F. (1998). "The Effects of Bank Mergers And Acquisitions on Small Business Lending", *Journal of Financial Economics*, 50(2), 187-229.
- Berger, A.N., Udell, G.F. (1995). "Relationship Lending and Lines of Credit in Small Firm Finance", *Journal of Business*, 68(3), 351-381.
- Brancati, E. (2015). "Innovation Financing And The Role Of Relationship Lending For SMEs", *Small Business Economics*, 44, 449-473.
- Carter, D.A., McNulty, J.E. (2005). "Deregulation, Technological Change, and the Business-Lending Performance of Large And Small Banks", *Journal of Banking & Finance*, 29(5), 1113-1130.
- Chen, Y., Huang, R.J., Tsai, J., Tzeng, L.Y. (2015). "Soft Information and Small Business Lending", *Journal of Financial Services Research*, 47, 115-133.
- Cornelli, G., Frost, J., Gambacorta, L., Jagtiani, J. (2022). "The Impact of Fintech Lending on Credit Access for U.S. Small Businesses", *Federal Reserve Bank of Philadelphia Research Department Working Paper*, WP-22-14.
- Cotugno, M., Stefano, M., Sampagnaro, G. (2012). "Relationship Lending, Hierarchical Distance and Credit Tightening: Evidence From The 2007-09 Financial Crisis", *Working paper, Bocconi School of Management*.
- Del Gaudio, B.L., Griffiths, M.D., Sampagnaro, G. (2020). "Soft Information Production in SME Lending", *The Journal of Financial Research*, 43, 121-151.
- DeYoung, R., Frame, W.S., Glennon, D., Nigro, P. (2011). "The Information Revolution and Small Business Lending: The Missing Evidence", *Journal of Financial Services Research*, 39, 19-33.
- DeYoung, R., Gron, A., Torna, G., Winton, A. (2015). "Risk Overhang and Loan Portfolio Decisions: Small Business Loan Supply Before and During The Financial Crisis", *The Journal of Finance*, 70(6), 2541-2488.
- DeYoung, R., Hunter, W.C., Udell, G.F. (2004). "The Past, Present, and Probable Future For Community Banks", *Journal of Financial Services Research*, 25, 85-133.
- Grunert, J., Norden, L. (2011). "Bargaining Power and Information in SME Lending", *Small Business Economics*, 39, 401-417.

- Gujarati, D. N., Porter, D. C. (2020). *Temel Ekonometri* (4. Baskı). Çev. Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güriş, S. (2018). Panel veri modelleri. S. Güriş (Ed.), *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (s. 3-39) içinde. İstanbul: Der Yayınları.
- Harrison, R., Li, Y., Vigne, S.A., Wu, Y. (2022). "Why Do Small Businesses Have Difficulty in Accessing Bank Financing?", *International Review of Financial Analysis*, 84, 102352.
- Hernández-Cánovas, G., Martínez-Solano, P. (2010). "Relationship Lending and SME Financing in the Continental European Bank-Based System", *Small Business Economics*, 34, 465-482.
- Jayarathne, J., Wolken, J. (1999). How Important are Small Banks to Small Business Lending?: New Evidence From a Survey of Small Firms", *Journal of Banking & Finance*, 23(2), 427-458.
- Jiménez, G., Ogena, S. Peydró, J.L., Saurina, J. (2012). "Credit Supply Versus Demand: Bank and Firm Balance-Sheet Channels in Good And Bad Times", *European Banking Center Discussion Paper 2012-003*.
- Keeton, W.R. (1995). "Multi-Office Bank Lending to Small Businesses: Some New Evidence", *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, 80 (2), 45-57.
- Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Yönetmeliği. (2023). T.C. Resmi Gazete (32201, 25 Mayıs 2023).
- Lenihan, H., Andréosso-O'Callaghan, B., Hart, M. (2010). *SMEs in a Globalised World: Survival and Growth Strategies on Europe's Geographical Periphery*. Londra: Edward Elgar Publishing.
- Mills, K.G., McCarthy, B. (2017). "The State of Small Business Lending: Innovation and Technology and the Implications for Regulation", *Harvard Business School Working Paper*, WP 17-042.
- Mkhaiber, A., Werner, R. (2021). "The Relationship Between Bank Size and the Propensity to Lend to Small Firms: New Empirical Evidence From a Large Sample", *Journal of International Money and Finance*, 110, 102281.
- Sääskilahti, J. (2016). "Local Bank Competition and Small Business Lending After the Onset of the Financial Crisis", *Journal of Banking & Finance*, 69, 37-51.
- Shikumo D.H., Mirie, M. (2016). "Determinants of Lending to Small and Medium Enterprises by Commercial Banks in Kenya", *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7(4), 57-63.
- Strahan, P.E., Weston, J. (1996). "Small Business Lending and Bank Consolidation: Is There Cause for Concern?", *Current Issues in Economics and Finance Federal Reserve Bank of New York*, 2, 1-6.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, 2022. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, 49438. 29.01.2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2022-49438> adresinden erişilmiştir.
- Veugelers, R. (2008). "The Role Of SMEs in Innovation in The EU: A Case for Policy Intervention?", *Review of Business and Economics*, 53(3), 239-262.
- Udell, G.F. (1998). The consolidation of the banking industry and small business lending. Y. Amihud ve G. Miller (Ed.), *Bank Mergers & Acquisitions* (s. 221-235) içinde. Boston: Springer.
- Ün, T. (2018). Panel veri modellerinin varsayımlarının testi. S. Güriş (Ed.), *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (s. 75-101) içinde. İstanbul: Der Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi* (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yudaruddin, R. (2020). "Determinants of Micro-, Small- and Medium-Sized Enterprise Loans By Commercial Banks in Indonesia", *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(9), 19-30.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****DETERMINANTS OF SME AND MICRO BUSINESS LOANS' SHARE IN DEPOSIT
BANKS: THE EFFECT OF BANK SIZE, RISK AND SOFT INFORMATION**

Introduction and Research Purpose: SMEs (small and medium-sized enterprises) have higher growth capacity thanks to their flexibility and fast adaptation ability. In this respect, SMEs are often seen as the key to economic growth and development. In addition, SMEs have an important role in the development of new products and technologies and the continuity of innovations within the economic structure. In an economy where SMEs are not effective, it is possible to encounter problems such as inefficient use of resources, slowing down of economic growth and employment, and slower technological development. However, SMEs can only obtain a very small portion of the financing provided by banks (compared to their economic contribution). This paper looks for bank-specific reasons of the existing situation. In this way, the reasons for the low share of SME and micro-enterprise loans can be determined and policies can be developed regarding what features banks should have in order to increase this share. Paper aims to determine the bank-specific determinants of the share of SME loans and microenterprise loans in the loan portfolios of deposit banks within the scope of bank size, bank financial characteristics and soft information production capacity.

Literature Review: Findings in the literature shows that small business loans vary according to bank size, economic conditions, risk status, lending technologies and soft information creation capacity. This study contributes to the existing literature by examining the effects of some bank-specific characteristics and some soft information production variables on small business loans.

Methodology and Findings: Since the paper aims to determine linear causality relationships between variables and the data included both time and units, the preferred method is panel data regression. The deposit banking sector in Turkey constitutes the scope of the research. According to the separation made on the basis of capital ownership, the deposit banks that constitute the scope of the research are divided into three as public-capital banks, private domestic-capital banks and foreign-capital banks, and the data is collected according to this division. Variables consist of quarterly data covering the period 2010-2023. The data is obtained through monthly banking sector data of the Turkish Banking Regulation and Supervision Agency. According to the regression estimation results, the share of SME loans in the loan portfolios of deposit banks in Turkey is positively affected by the bank size and the number of personnel per branch while the liquidity level and number of branches of banks have a negative impact on SME loans' share. On the other hand, while there is a positive relationship between the share of micro business loans in banks' loan portfolio and bank size; there is a negative relationship between micro business loan share and capital adequacy ratio, asset quality and number of branches. The study presents results that are not parallel to the large bank-large firm / small bank-small firm matching in the literature and reveals the importance of soft information in SME/micro business loans.

Conclusions and Recommendation: According to the results, large banks in Turkey, thanks to their high risk-taking capacity, provide more loans to SMEs and micro enterprises, which are relatively riskier customers, and can have high returns in return for high risk. Additionally, deposit banks, which are more risk-prone, prioritize small business financing, take on additional risk and expect higher returns. On the other hand, it is seen that banks with high credit productivity focus on large customers rather than small customers. Banks that allocate larger portion of their assets to loans (specializing in loans) are more selective about loans and have principle of big customer-big loan. The study reveals the importance of soft information in small loans and emphasizes the importance of less formal data (soft information) in the lending of small customers. It confirms that information provided through bank-small business relationship is more important than hard and formal information. According to the results of the analysis, the need for small customers to be in constant interaction with the bank due to their unique characteristics makes it necessary to question small branches and less staff policy of banks. In addition, according to the results, incentives for banks more-specialized in loans to provide SME and micro-enterprise loans stand out as a necessity.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Mustafa ÇELİK			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	MEVDUAT BANKALARINDA KOBİ VE MİKRO İŞLETME KREDİLERİ PAYININ BELİRLEYİCİLERİ: BANKA BÜYÜKLÜĞÜ, RİSK VE YUMUŞAK BİLGİ ETKİSİ			
Tarih <i>Date</i>	05.03.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Mustafa ÇELİK	%100	-	-

EDİTÖRE MEKTUP / LETTER TO THE EDITOR

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1445081

“KENTSEL YENİLEME VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE YEREL YÖNETİMLER
VE DEĞİŞEN İŞLEVLERİ” BAŞLIKLİ MAKALEYE DAİR BİRKAÇ NOT

Öğr. Gör. Dr. Selin ENGİN*

* Adıyaman Üniversitesi, Bologna Kurum Koordinatörlüğü.

e-posta: sakbay@adiyaman.edu.tr

ORCID 0000-0002-2356-9414

ÖZ

Ülkemiz yıkıcı depremlerin oluşabilme potansiyelinin olduğu bir coğrafyada bulunmaktadır. Mevcut ve işlevini yitirmiş yapıların yenilenmesinde yerel yönetimlerin rolü büyüktür. Bu rolün bir gerekliliği olarak yerel yönetimler, kendi sorumluluk alanları içerisinde bulunan kentlerin sadece depreme yönelik değil, zaman içerisinde artan nüfusa ve ekonomik özelliklerine göre oluşan yapılaşmayı da doğru şekilde yönlendirmek ve riskli yapıların yenilenmesi hususunu da gerçekleştirmekle yükümlüdür. Son yıllarda yerel yönetimlerin özellikle kentsel yenileme ve dönüşüm sürecinde sahip oldukları yetkilerin, çıkarılan yasalar veya mevcut yasalarda yapılan değişiklikler ile daha merkezi bir yapıya devredildiği gözlemlenmektedir. Bu mektup Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi'nin 2020; 29(3): 25-50 sayfalarında yer alan Şenol Adıgüzel'in "Kentsel Yenileme ve Dönüşüm Sürecinde Yerel Yönetimler ve Değişen İşlevi" başlıklı çalışması ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Yenileme, Kentsel Dönüşüm, Yerel Yönetimler**Jel Kodları:** H83A FEW COMMENTS ON THE ARTICLE WITH TOPIC “LOCAL GOVERNMENTS IN
URBAN RENEWAL AND URBAN TRANSFORMATION PROCESS AND CHANGING
FUNCTIONS”

ABSTRACT

Our country is located in a region prone to catastrophic earthquakes. Local governments have a great role in the renewal of existing and dysfunctional structures. As a requirement of this role, local governments are obliged to correctly direct the construction of the cities within their areas of responsibility, not only against earthquakes, but also according to the increasing population and economic characteristics over time, and to carry out the renewal of risky buildings. Recently, there has been a shift of authority from local governments to a more centralized structure, particularly in urban redevelopment and transformation, through new laws or amendments to existing laws. This letter is about Şenol Adıgüzel's study titled "Local Governments in Urban Renewal and Urban Transformation Process and Changing Functions", which is on pages 2020; 29(3): 25-50 of the Journal of Contemporary Local Governments.

Keywords: Urban Renewal, Urban Transformation, Local Government**Jel Codes:** H83**Geliş Tarihi/Received:** 29.02.2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 04.06.2024**Yayın Tarihi/Printed Date:** 30.06.2024**Kaynak Gösterme:** Engin, S., (2024). "Kentsel Yenileme ve Dönüşüm Sürecinde Yerel Yönetimler ve Değişen İşlevleri" Başlıklı Makaleye Dair Birkaç Not". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 376-381.

GİRİŞ

Sayın Editör,

Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi'nin 2020; 29(3): 25-50 sayfalarında yer alan Şenol Adıgüzel'in "Kentsel Yenileme ve Dönüşüm Sürecinde Yerel Yönetimler ve Değişen İşlevi" başlıklı çalışmasını ilgi ile okudum ve bu çalışma için yazarı kutluyorum.

Ülkemiz çok aktif bir sismik bölge olan Alp-Himalaya deprem kuşağında yer almaktadır (Soydan, 2019). Bu sebeple yapıların sağlamlığı ve işlevlerinin devamlılığı büyük önem arz etmekte, yapısal olarak işlevini yitirmiş binaların yenilenmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır. Bu yenilenme durumu kentsel yenilenme ve dönüşüm süreci olarak adlandırılmaktadır ve sadece depremle sınırlı değildir. Kentlerin aktif nüfusuna, demografik ve ekonomik yapısına göre yapılaşmalar çeşitlenmektedir ve bu yapılaşmaların yönlendirilmesi ve mevcut riskli yapıların yenilenmesi yerel yönetimlerin sorumluluk alanına girmektedir. Çağdaş yönetim anlayışında yerel yönetimlerin bu hususlara dair kanunlarla tesis edilmiş yetkileri bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle yazar, yerel yönetimlerin etkinliğini ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimini incelemiş ve Osmanlı'nın merkezci anlayışının bir sonucu olarak gelen ağır vesayetin Cumhuriyet sonrasında uzanan süreçteki gelişimini ortaya koymuştur. Yazar, ortaya çıkan kentsel sorunların çözümünde en etkin birimlerin, soruna en yakın konumda bulunan yerel yönetim birimleri olduğunu ifade etmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde yerel yönetimlerin özellikle kentsel dönüşüm uygulamaları ile ilgili olan yetkilerinin, ilgili kanun maddeleri ışığında aşındırıldığının ve karar verme yetkilerinin de giderek merkezileşmeye uğradığının da altını çizmektedir (Adıgüzel, 2020).

Yazara göre kentsel dönüşüm ve dönüşüm konuları yerel yönetimleri doğrudan etkileyen konular olmakla birlikte, yerel-merkez iş birliği ve eşgüdümü de gerektirmektedir. Yazar son zamanlarda arka arkaya yaşanan depremlerin kentsel yenileme ve dönüşüm için ne kadar acil bir ihtiyaç olduğu düşüncesinin yeniden gündeme taşınmasına neden olduğundan bahsetmiş ve deprem riskinin yüksek olduğu illerde ertelenmiş olan kentsel yenileme ve dönüşüm çalışmalarının bir an önce yapılmasının önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda merkezi yönetimin son dönemde büyük ölçüde artan yetkilerinin çağdaş yönetim anlayışına uygun olarak yerel yönetimlere dağıtılmasını, karşılıklı iş birliği ve koordinasyon içinde hareket edilmesini, kısa vadeli kazanımlara dayalı ve müteahhitlerin kârına öncelik veren yaklaşımlardan ziyade şeffaf ve katılımcı değerleri dikkate alan politikalar oluşturulmasını önermiştir (Adıgüzel, 2020).

Yazarın bu görüşlerine aynen katıldığımı belirtmekteyim. Çalışma içerisinde de ortaya konulduğu üzere riskli alanları en yakından tespit edebilecek olan yerel yönetimlere 5366 sayılı Yasa kapsamında verilen "yenileme alanları" kararlarını alma yetkisinin (Resmi Gazete, 2005), 700 sayılı KHK değişiklikleri (Resmi Gazete, 2018) ve 6306 sayılı Yasa'nın Uygulama Yönetmeliği'nde belirtildiği üzere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın uygun gördüğü taleplerin Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasına dair değişiklikler ile elinden alınması (Resmi Gazete, 2019), yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm hususundaki yetkilerini kısıtlamakta ve merkeziyetçi bir karar mekanizmasının yerleşmesine sebebiyet vermektedir.

Merkezileşme, belirli durumlarda alınan kararların tek elden hızlı bir şekilde uygulamaya konulması avantajına sahip olsa da; kentsel politikaların oluşturulması, riskli alanların tespiti ve bu riskli alanları bertaraf edebilecek kentsel dönüşüm uygulamalarının ortaya konulabilmesi konusunda istenilen ölçüde yeterli olamayabilir. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Yasa (Resmi Gazete, 2012) ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın bu hususlarda yerel yönetimlerin yetkilerini devralması merkezileşmenin diğer bir adımı olmakla beraber ne kadar verimli sonuçlar doğurduğu da bir tartışma konusudur.

Özellikle 1999 ve 2023 depremleri gibi şiddetli depremlerin tekrar olabileceği ve depremler sonucunda binlerce kişinin ölebileceği ya da evsiz kalabileceği ülkemizde, riskli yapılara ait atılacak adımlara yerel yönetim birimleri ile eşgüdümlü çalışılmadan karar verilmesi ve kentsel dönüşüm gibi önemli bir hususta yerel yönetimlerin yetkilerinin devredilerek sadece merkezi

bir yaklaşımın ele alınmasının ne düzeyde olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı incelenmesi gereken bir durumdur.

Derin bir tarihsel geçmişi olan, çok çeşitli tarihsel yapılara ev sahipliği yapan, bunun yanında yoğun bir şekilde göç alan ve şiddetli depremler yaratacak aktif faylara da sahip olan ülkemizde, kültürel/tarihsel dokuyu bozmadan, riskli ve rezerve alanları tespit ederek gerekli müdahalelerin yapılabilmesi, doğru kararların alınabilmesi hususunda yerel yönetimlerden bağımsız bir şekilde hareket edilmesinin yanlış olduğunu düşünmekteyim. Çağdaş yönetim anlayışının bir parçası olan yerellik ilkesinin de bir gereği olarak, kentsel dönüşüm hususunda esas sorumluluğa sahip olması gereken yerel yönetimlerin merkez ile eşgüdümlü olarak hareket etmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğuna inanmaktayım. Bu şekilde yapılacak olan uygulamaların verimliliğinin de artacağını düşünmekteyim.

Saygılarımla.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Ş., (2020). “Kentsel Yenileme ve Dönüşüm Sürecinde Yerel Yönetimler ve Değişen İşlevleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 29 (3), 25-50.

Resmi Gazete, (2018). *Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (07. 07. 2018)*, Sayı:30471.

Resmi Gazete, (2005). *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (05. 05. 2005)*, Sayı: 25866.

Resmi Gazete, (2012). *On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (06. 12. 2012)*, Sayı: 28489.

Resmi Gazete, (2019). *6306 Sayılı Kanun’un Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (21. 06. 2019)*, Sayı: 30808.

Soydan, S., (2019). Doğrusal Analiz Yöntemi ile Mevcut Bir Betonarme Yapının Performans Değerlendirilmesi ve Güçlendirme Tahkiklerinin Yapılması, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

A FEW COMMENTS ON THE ARTICLE WITH TOPIC “LOCAL GOVERNMENTS IN URBAN RENEWAL AND URBAN TRANSFORMATION PROCESS AND CHANGING FUNCTIONS”

Introduction and Research Purpose: Our country is located in a region prone to catastrophic earthquakes. Local governments have a great role in the renewal of existing and dysfunctional structures. As a requirement of this role, local governments are obliged to correctly direct the construction of the cities within their areas of responsibility, not only against earthquakes, but also according to the increasing population and economic characteristics over time, and to carry out the renewal of risky buildings. Recently, there has been a shift of authority from local governments to a more centralized structure, particularly in urban redevelopment and transformation, through new laws or amendments to existing laws. This is a significant area of interest that entices researchers to examine the current situation. The purpose of this research is to assess Şenol Adıgüzel's study titled "Local Governments in Urban Renewal and Urban Transformation Process and Changing Functions", which is on pages 2020; 29(3): 25-50 of the Journal of Contemporary Local Governments.

Literature Review: Our country is located in the Alpine-Himalayan earthquake zone, which is a very active seismic region (Soydan, 2019). For this reason, the durability of buildings and the continuity of their functions are of great importance, and it also reveals the necessity of renewing buildings that have lost their structural functions. This renewal situation is called the urban renewal and transformation process and is not limited to earthquakes. Settlements are diversifying according to the active population, demographic and economic structure of cities, and directing these constructions and renewing existing risky structures fall within the responsibility of local governments. In the modern management approach, local governments have powers established by law regarding these issues. Starting from this point, the author examined the effectiveness of local governments and their development in the historical process and revealed the development of heavy tutelage, which came as a result of the centripetal understanding of the Ottoman Empire, in the process extending after the Republic. The author states that the most effective units in solving emerging urban problems are the local government units located closest to the problem. However, it also underlines that in the historical process, the powers of local governments, especially regarding urban transformation practices, have been eroded in the light of the relevant law articles and their decision-making powers have become increasingly centralized (Adıgüzel, 2020).

Methodology and Findings: In this study, the relevant publication was evaluated in the light of existing law, decree laws and regulations. According to the author, although urban transformation and transformation issues are issues that directly affect local governments, they also require local-central cooperation and coordination. The author mentioned that the earthquakes that have occurred recently have caused the idea of the urgent need for urban renewal and transformation to be brought to the agenda again and emphasized the importance of carrying out urban renewal and transformation works that have been postponed in provinces with high earthquake risk as soon as possible. In this context, he suggested that the powers of the central government, which have increased greatly in the recent period, should be distributed to local governments in accordance with the modern management approach, to act in mutual cooperation and coordination, and to create policies that take into account transparent and participatory values rather than approaches based on short-term gains and prioritizing the profits of contractors (Adıgüzel, 2020).

Conclusions and Recommendation: I would like to state that I completely agree with these views of the author. Although centralization has the advantage of quickly implementing decisions taken in certain situations from a single source; It may not be sufficient to create urban policies, identify risky areas and introduce urban transformation practices that can eliminate these risky areas. The fact that the Ministry of Environment and Urbanization took over the powers of local governments in these matters with the Law No. 6360 enacted in 2012 (Official Gazette, 2012) is another step of centralization, but it is also a matter of debate how effective it is. In our country, which has a deep historical past, hosts a wide variety of historical structures, as well as intense migration and active faults that will cause severe earthquakes, it is important to make the necessary interventions by identifying risky and reserved areas without damaging the cultural/historical texture, and to make the right decisions. I think it is wrong to act independently of local governments in terms of obtaining as a requirement of the principle of locality, which is a part of the modern management approach, I believe that it is a more correct approach for local governments, which should have the main responsibility for urban transformation, to act in coordination with the center. I think that the efficiency of applications carried out in this way will also increase.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	SELİN ENGİN			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	“KENTSEL YENİLEME VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE YEREL YÖNETİMLER VE DEĞİŞEN İŞLEVLERİ” BAŞLIKLIL MAKALEYE DAİR BİRKAÇ NOT			
Tarih <i>Date</i>	04.07.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	EDİTÖRE MEKTUP			
Yazarların Listesi / List of Authors				
Sıra No	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	Katkı Oranı <i>Author Contributions</i>	Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Destek ve Teşekkür (Varsa) <i>Support and Acknowledgment</i>
1	SELİN ENGİN	%100	Araştırma kapsamında herhangi bir kişiyle ve/veya kurumla çıkar çatışması/ilişkisi bulunmamaktadır	-